

Σταύρος Δρακόπουλος
Γώργος Γκότσης
Κατερίνα Γριμάνη

Μεθοδολογία Κοινωνικών και Οικονομικών Επιστημών Μία Εισαγωγή

Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά
Συγγράμματα και Βοηθήματα
www.kallipos.gr

HEALLINK
Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
ανάπτυξη στην κοινωνία της γνώσης
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
Πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

ΣΤΑΥΡΟΣ ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ
Καθηγητής

ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΚΟΤΣΗΣ
Αναπληρωτής Καθηγητής

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΓΡΙΜΑΝΗ
Ειδικός Επιστήμονας

Μεθοδολογία Κοινωνικών και Οικονομικών Επιστημών

Μία Εισαγωγή

Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά
Συγγράμματα και Βοηθήματα
www.kallipos.gr

Μεθοδολογία Κοινωνικών και Οικονομικών Επιστημών

Συγγραφή

Σταύρος Δρακόπουλος (Κύριος Συγγραφέας)

Γιώργος Γκότσης

Κατερίνα Γριμάνη

Κριτικός αναγνώστης

Μιχάλης Ζουμπουλάκης

Συντελεστές έκδοσης

Γλωσσική Επιμέλεια: Ιωάννα Ε. Κατσέλη

Γραφιστική Επιμέλεια: Κατερίνα Γριμάνη

Τεχνική Επεξεργασία: Αντώνιος Τσακνής

ISBN: 978-960-603-087-1

Copyright © ΣΕΑΒ, 2015

Το παρόν έργο αδειοδοτείται υπό τους όρους της άδειας Creative Commons Αναφορά Δημιουργού - Μη Εμπορική Χρήση - Παρόμοια Διανομή 3.0. Για να δείτε ένα αντίγραφο της άδειας αυτής επισκεφτείτε τον ιστότοπο <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/gr/>

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Ηρώων Πολυτεχνείου 9, 15780 Ζωγράφου

www.kallipos.gr

Πίνακας περιεχομένων

Πίνακας περιεχομένων.....	3
Πίνακας συντομεύσεων-ακρωνύμια	11
Ευχαριστίες.....	12
Εισαγωγή	13
Κεφάλαιο 1.....	16
Φύση, λειτουργία της επιστήμης και σύντομη ιστορική αναδρομή.....	16
1.1. Ορισμός της επιστήμης	16
1.2. Λειτουργία της επιστήμης.....	17
1.3. Ταξινόμηση των επιστημών	19
1.4. Βασικές μεθοδολογικές έννοιες.....	22
1.4.1. Επαγωγική μέθοδος (Inductive method).....	22
1.4.2. Μέθοδος λογικής παραγωγής (Deduction).....	23
1.4.2.1. Αδυναμίες και σφάλματα του υποθετικού συλλογισμού.....	25
1.4.3. Υποθετικό – παραγωγική μέθοδος	26
1.5. Σύντομη ιστορική αναδρομή.....	27
1.5.1. Οι απαρχές της επιστήμης ως συστηματικής γνώσης του κόσμου	27
1.5.1.1. Βαβυλωνία και Αίγυπτος.....	27
1.5.1.2. Ίωνες φιλόσοφοι.....	28
1.5.1.3. Πλάτων	28
1.5.1.4. Αριστοτέλης.....	29
1.5.2. Νέοι Χρόνοι	29
1.5.3. 20 ^{ος} αιώνας.....	31
1.6. Επίλογος.....	32
Βιβλιογραφία/Αναφορές	32
Κριτήρια αξιολόγησης.....	33
Ερωτήματα κατανόησης - ανάπτυξης.....	33
Απάντηση/Λύση	34
Σταυρόλεξο.....	34
Απάντηση/Λύση	34
Υλικό από το Διαδίκτυο	35
Κεφάλαιο 2.....	36
Η εξέλιξη της μεθοδολογίας των κοινωνικών επιστημών	36
2.1. Οι καταβολές.....	36

2.1.1. Η κοινωνική σκέψη στον Μεσαίωνα: η υπεροχή της σχολαστικής μεθόδου	36
2.1.1.1. Ηθική και κοινωνική φιλοσοφία: περιεχόμενο της σχολαστικής μεθόδου	36
2.1.1.2. Εφαρμογές της σχολαστικής μεθόδου: Εξήγηση των κοινωνικών φαινομένων	38
2.1.1.3. Εφαρμογές της σχολαστικής μεθόδου: Εξήγηση οικονομικών φαινομένων	39
2.1.2. Η κοινωνική σκέψη στο Βυζάντιο: πρακτικοί και εμπειρικοί προσανατολισμοί	40
2.1.3. Η κοινωνικοπολιτική σκέψη της Αναγέννησης: η έμφαση στις μεθόδους των ανθρωπιστικών σπουδών	42
2.1.4. Η κοινωνική σκέψη στη Βόρεια Ευρώπη: δεοντολογικοί και ηθικοί προσανατολισμοί	44
2.2. Οι νεότερες κοινωνικές επιστήμες: Η επίδραση των θετικών επιστημών	45
2.2.1. Η επίδραση των φυσικών επιστημών.....	46
2.2.2. Η επίδραση του θετικισμού.....	47
2.2.3. Η επίδραση της Βιολογίας.....	49
2.2.4. Η αναζήτηση ιστορικών νόμων	49
2.2.5. Τελικές διαπιστώσεις.....	50
2.3. Μελέτη περίπτωσης: Η μέθοδος της Οικονομικής ως αναδύομενης κοινωνικής επιστήμης στους Νέους Χρόνους (15 ^{ος} – 18 ^{ος} αιώνας)	50
2.3.1. Η οικονομική σκέψη στον ύστερο Μεσαίωνα	50
2.3.2. Μερκαντιστική οικονομική σκέψη: Εμπειρική μέθοδος και πρακτική.....	51
2.3.3. Η αγγλική εμποροκρατική σχολή (1661-1698): νέα έμφαση στην εμπειρική μέθοδο	53
2.3.4. Η κριτική του μερκαντιστικού συστήματος: η πρώτη αφαιρετική εκλογίκευση	54
2.3.5. Η μεταβατική περίοδος: στοιχεία αφαιρετικής και εμπειρικής μεθόδου και εμφάνιση συστηματικών θεωριών (1720-1750).....	55
2.3.6. Η αφαιρετική μέθοδος της φυσιοκρατικής σχολής (1756-1776).....	55
2.4. Επίλογος.....	56
Βιβλιογραφία/Αναφορές	57
Κριτήρια αξιολόγησης.....	61
Ερωτήματα κατανόησης - ανάπτυξης.....	61
Απάντηση/Λύση	61
Κεφάλαιο 3.....	62
Θετικισμός και κοινωνικές επιστήμες	62
3.1. Γενικό μέρος: Η κυριαρχία και η παρακμή ενός επιστημολογικού ρεύματος ανάλυσης της δομής και της φύσης των επιστημονικών θεωριών.....	62
3.1.1. Το επιστημολογικό πρόγραμμα του λογικού θετικισμού.....	62
3.1.2. Η συμβολή του λογικού θετικισμού στη φιλοσοφία της επιστήμης	63
3.1.3. Η διαμόρφωση ενός πλαισίου ανάλυσης των θεωριών	64
3.1.4. Κριτική του λογικού θετικισμού: Λογικά και εννοιολογικά αδιέξοδα	65
3.1.5. Συμπεράσματα	66
3.2. Ειδικό μέρος: Η επίδραση του θετικισμού στις κοινωνικές επιστήμες.....	66
3.2.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	66

3.2.2. Ψυχολογία.....	66
3.2.3. Κοινωνιολογία.....	68
3.2.4. Πολιτική επιστήμη.....	68
3.2.4.1. Εισαγωγή.....	69
3.2.4.2. Αντικείμενο της πολιτικής επιστήμης.....	69
3.2.4.3. Διαμόρφωση της σύγχρονης πολιτικής επιστήμης.....	70
3.2.4.4. Θεματική και γνωστικά ενδιαφέροντα.....	71
3.2.4.5. Έννοιες και κλάδοι της πολιτικής επιστήμης.....	71
3.2.4.6. Η σύγχρονη εμπειρική πολιτική επιστήμη: μέθοδοι και εφαρμογές.....	72
3.2.4.7. Συμπεράσματα.....	73
3.2.5. Βιολογία ως κοινωνική επιστήμη: η εμφάνιση της Κοινωνιοβιολογίας.....	74
3.2.5.1. Προϋποθέσεις εμφάνισης της Κοινωνιοβιολογίας.....	74
3.2.5.2. Η θετικιστική και αναγωγιστική λογική: Ηθικά και κανονιστικά διλήμματα.....	75
3.2.6. Η Κοινωνική Ψυχολογία.....	75
3.2.6.1. Αντικείμενο της Κοινωνικής Ψυχολογίας.....	76
3.2.6.2. Θεματική και γνωστικά ενδιαφέροντα της Κοινωνικής Ψυχολογίας.....	77
3.2.6.3. Μέθοδοι και ερευνητικά προβλήματα.....	77
3.2.7. Κοινωνικές επιστήμες σε μη-θετικιστικές βάσεις: Η Κοινωνική Ανθρωπολογία.....	79
3.2.7.1. Εμφάνιση της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας.....	79
3.2.7.2. Ερευνητική μέθοδος σε μη-θετικιστική προοπτική: το συμμετοχικό υπόδειγμα.....	80
3.2.7.3. Βασικοί τομείς ανθρωπολογικής έρευνας.....	81
3.3. Συμπεράσματα κεφαλαίου.....	84
Βιβλιογραφία/Αναφορές.....	84
Κριτήρια αξιολόγησης.....	89
Ερωτήσεις κατανόησης – ανάπτυξης.....	89
Απάντηση/Λύση.....	89
Άσκηση αντιστοίχισης.....	89
Απάντηση/Λύση.....	90
Υλικό από το Διαδίκτυο.....	91
Κεφάλαιο 4.....	92
Κύρια μεθοδολογικά ρεύματα στις κοινωνικές επιστήμες.....	92
4.1. Κριτική του αναγωγισμού.....	92
4.2. Εναλλακτικά μεθοδολογικά ρεύματα στις κοινωνικές επιστήμες.....	94
4.2.1. Κατανοητική μέθοδος (Verstehen).....	94
4.2.1.1. Εισαγωγική παρουσίαση.....	94
4.2.1.2. Η βεμπεριανή συμβολή στη διαμόρφωση της κατανοητικής μεθόδου.....	94
4.2.2. Εσσηνσιαλισμός.....	96

4.2.3. Ολισμός (Holism)	97
4.3. Αναλυτική μελέτη περίπτωσης: Η ανάπτυξη της ιστορικής επιστήμης στο μεταίχμιο ερμηνευτικής και αναλυτικών μεθόδων των κοινωνικών επιστημών	98
4.3.1. Οι απαρχές της ιστορικής επιστήμης	98
4.3.2. Ιστορία και εσχατολογία: η υποκειμενικότητα της ιστορικής ερμηνείας	99
4.3.3. Το αίτημα εγκυρότητας της ιστορικής μεθόδου: Η Ιστοριογραφία της Αναγέννησης	101
4.3.4. Το αίτημα της σωρευτικής γνωστικής προόδου: Οι ιστορικοί του 17 ^{ου} και 18 ^{ου} αιώνα	103
4.3.5. Η κατανοητική μέθοδος: Το αίτημα του Verstehen	103
4.4. Συμπεράσματα κεφαλαίου	104
Βιβλιογραφία/Αναφορές	104
Κριτήρια αξιολόγησης.....	107
Ερωτήσεις κατανόησης – ανάπτυξης	107
Απάντηση/Λύση	107
Κεφάλαιο 5.....	108
Αξιολογική ουδετερότητα στις κοινωνικές επιστήμες	108
5.1. Εισαγωγή	108
5.2. Σύντομη ιστορική αναδρομή.....	109
5.3. Είναι η επιστήμη αξιολογικά ουδέτερη;	110
5.4. Αξιολογικές κρίσεις και αξιολογική ουδετερότητα: Αναφορά στις κοινωνικές επιστήμες	111
5.4.1. Η αξιολογική ουδετερότητα της επιστήμης.....	112
5.5. Κριτική της αξιολογικής ουδετερότητας.....	114
5.6. Ανακεφαλαίωση	115
Βιβλιογραφία/Αναφορές	115
Κριτήρια αξιολόγησης.....	116
Ερωτήματα κατανόησης - ανάπτυξης	116
Απάντηση/Λύση	116
Άσκηση συμπλήρωσης κενών	116
Απάντηση/Λύση	117
Κεφάλαιο 6.....	118
Σύγχρονες προσεγγίσεις στη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών	118
6.1. Η φιλοσοφική κριτική του λογικού θετικισμού: η φιλοσοφία του Karl Popper	118
6.1.1. Εισαγωγή	118
6.1.2. Η ποππεριανή φιλοσοφία της επιστήμης	118
6.1.3. Πρόοδος και ορθολογικότητα στον Popper	121
6.1.4. Κριτικές στο ποππεριανό έργο	122
6.1.5. Αποτίμηση	123

6.2. Η στροφή προς τη μελέτη της ιστορίας των επιστημών - οι θέσεις του T. S. Kuhn	123
6.2.1. Εισαγωγή	123
6.2.2. Κανονική επιστήμη	123
6.2.2.1. Εξαιρετική επιστήμη	124
6.2.3. Το πρόβλημα της ασυμμετρίας των επιστημονικών θεωριών	126
6.2.4. Επιστημονικές επαναστάσεις και ασυμμετρία ανταγωνιστικών παραδειγμάτων	128
6.2.5. Οι κριτικές στον Kuhn	129
6.2.6. Αποτίμηση	131
6.3. Οι δυνατές απαντήσεις στο πρόβλημα της ασυμμετρίας των επιστημονικών θεωριών	131
6.3.1. Εισαγωγή	131
6.3.2. Η αιτιακή θεωρία αναφοράς των Kripke – Putnam	131
6.4. Η μεθοδολογία των επιστημονικών ερευνητικών προγραμμάτων του Imre Lakatos	132
6.4.1. Εισαγωγή	132
6.4.2. Η δομή των επιστημονικών ερευνητικών προγραμμάτων	133
6.4.3. Πρόοδος και ορθολογικότητα στον Lakatos	134
6.4.4. Lakatos και Kuhn: ένα πλαίσιο σύγκρισης.....	135
6.4.5. Αποτίμηση	136
6.5. Η θεωρία της επιστημονικής προόδου του Laudan	136
6.5.1. Οι γενικές μεθοδολογικές αρχές του Laudan	136
6.5.2. Η δυναμική των επιστημονικών αλλαγών	137
6.5.3. Το υπόδειγμα επιστημονικής προόδου	139
6.5.4. Συνολική κριτική στους Lakatos και Laudan	141
6.6. Ο μεθοδολογικός αναρχισμός του Paul Feyerabend	143
6.6.1. Εισαγωγή	143
6.6.2. Οι βασικές θέσεις του Feyerabend	143
6.6.3. Η μεθοδολογική προσέγγιση του P. Feyerabend	144
6.6.4. Αποτίμηση	145
6.7. Η προοπτική υπέρβασης του σχετικισμού στη φιλοσοφία της επιστήμης	145
6.8. Πρόοδος της επιστήμης και υποδείγματα επιστημονικής ορθολογικότητας: συμπερασματικές διαπιστώσεις	147
6.9. Ανακεφαλαίωση	150
Βιβλιογραφία/Αναφορές	151
Κριτήρια αξιολόγησης.....	154
Ερωτήματα κατανόησης - ανάπτυξης	154
Απάντηση/Λύση	155
Υλικό από το Διαδίκτυο	155
Κεφάλαιο 7.....	156

Μεθοδολογική εξέλιξη της οικονομικής επιστήμης	156
7.1. Η μεθοδολογική προσέγγιση της κλασικής σχολής Πολιτικής Οικονομίας.....	156
7.1.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	156
7.1.2. Οικονομική μεθοδολογία των κλασικών.....	157
7.2. Η οικονομική μεθοδολογία της οριακής σχολής	159
7.3. Η διαλεκτική μέθοδος του Marx	166
7.4. Η μέθοδος της γερμανικής ιστορικής σχολής.....	167
7.5. Η οικονομική μεθοδολογία του A. Marshall.....	168
7.6. Ο Philip Wicksteed και η ουδετερότητα της Οικονομικής	170
7.7. Συμπεράσματα	171
Βιβλιογραφία/Αναφορές	171
Κριτήρια αξιολόγησης.....	173
Ερωτήσεις κατανόησης – ανάπτυξης	173
Απάντηση/Λύση	173
Υλικό από το Διαδίκτυο	174
Κεφάλαιο 8.....	175
Κύρια ρεύματα οικονομικής μεθοδολογίας	175
8.1. Lionel Robbins και η οικοδόμηση της ορθόδοξης οικονομικής μεθοδολογίας.....	175
8.2. Η θέση του John Neville Keynes.....	176
8.3. Ο οπερασιοναλισμός του Paul Samuelson	177
8.4. Η μεθοδολογία της θετικής Οικονομικής και οι απόψεις του Milton Friedman.....	178
8.5. Ο μεθοδολογικός διάλογος Samuelson - Friedman (F-twist).	179
8.6. Η αξιωματική προσέγγιση της ορθόδοξης οικονομικής	179
8.6.1. Αξιώματα και βασικές υποθέσεις	180
8.6.1.1. Το πρόβλημα της ορθολογικής απόφασης καταναλωτή	180
8.6.2. Κύριες κριτικές της θεωρίας ορθολογικής επιλογής	183
8.6.2.1. Η θέση του Herbert Simon.....	183
8.6.2.2. Το παράδοξο του Allais – Η παραβίαση του αξιώματος της ανεξαρτησίας	184
8.7. Τα συμπεριφορικά Οικονομικά και η έρευνα των Kahneman και Tversky	185
8.7.1. Παράδειγμα “Framing effect”	186
8.8. Ο οικονομικός μεθοδολογικός ιμπεριαλισμός.....	186
8.9. Συμπεράσματα κεφαλαίου	188
Βιβλιογραφία/Αναφορές	188
Κριτήρια αξιολόγησης.....	189
Ερωτήσεις κατανόησης – ανάπτυξης	189
Απάντηση/Λύση	190

Υλικό από το Διαδίκτυο	190
Κεφάλαιο 9.....	191
Ετερόδοξες προσεγγίσεις στην οικονομική μεθοδολογία	191
9.1. Εισαγωγή	191
9.2. Η θεσμική σχολή και η κριτική του T. Veblen στην ορθόδοξη μεθοδολογία	191
9.3. Η μετεξέλιξη της θεσμικής σχολής: Gunnar Myrdal	193
9.4. Κεϋνσιανή κριτική και ο διάλογος Keynes-Tinbergen	194
9.5. Το μετα-κεϋνσιανό ρεύμα στην οικονομική μεθοδολογία	196
9.6. Η προσέγγιση της Κοινωνιολογίας της επιστημονικής γνώσης.....	196
9.7. Η ρητορική της Οικονομικής και οι απόψεις της D. McCloskey	197
9.8. Ο κριτικός ρεαλισμός του Lawson	198
9.9. Συμπεράσματα	198
Βιβλιογραφία/Αναφορές.....	199
Κριτήρια αξιολόγησης.....	201
Ερωτήματα κατανόησης - ανάπτυξης.....	201
Απάντηση/Λύση	201
Υλικό από το Διαδίκτυο	201
Κεφάλαιο 10.....	202
Σύγχρονες τάσεις οικονομικής μεθοδολογίας.....	202
10.1. Ποππεριανή διαψευσιμότητα και διαδοχή οικονομικών θεωριών	202
10.1.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	202
10.1.2. Εφαρμογές της ποππεριανής μεθοδολογίας στην Οικονομική	203
10.1.3. Τελικές παρατηρήσεις	204
10.2. Το κουνιανό παράδειγμα και η μεταφορά του στην Οικονομική.....	204
10.2.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	204
10.2.2. Εφαρμογές του κουνιανού παραδείγματος στην Οικονομική	205
10.2.3. Η συζήτηση περί κουνιανών επιστημονικών επαναστάσεων στην ιστορία της Οικονομικής σκέψης	208
10.2.4. Αποτίμηση της συμβολής της κουνιανής μεθοδολογίας	209
10.3. Εφαρμογές της λακατοσιανής μεθοδολογίας στην οικονομική θεωρία.....	210
10.3.1. Εισαγωγή	210
10.3.2. Επιστημονικά ερευνητικά προγράμματα στην Οικονομική.....	210
10.3.3. Επιστημονική πρόοδος κατά Lakatos στα Οικονομικά.....	214
10.3.4. Οι περαιτέρω προοπτικές του λακατοσιανού πλαισίου στα Οικονομικά.....	216
10.3.5. Αποτίμηση	218
10.4. Ερευνητική παράδοση του Laudan και η δυναμική της	218
10.4.1. Εισαγωγή	218

10.4.2. Ερευνητικές παραδόσεις στην Οικονομική	219
10.4.3. Επιστημονική πρόοδος στην Οικονομική κατά Laudan	220
10.4.4. Αποτίμηση	221
10.5. Μελέτη περίπτωσης 1	222
10.5.1. Πρόοδος και ορθολογικότητα στην νεοκλασική θεωρία της επιχείρησης: Lakatos vs Kuhn	222
10.5.2. Παρατηρήσεις στη διάρθρωση των υποδειγμάτων της νεοκλασικής μικροοικονομικής.....	223
10 6. Μελέτη περίπτωσης 2	227
10.6.1. Η συνύπαρξη ανταγωνιστικών ερευνητικών προγραμμάτων: ορθολογικότητα vs ψυχολογισμός στη θεωρία της συμπεριφοράς του καταναλωτή	227
10.6.1.1. Θεωρητική θεμελίωση του προβλήματος	227
10.6.1.2. Η περίπτωση εισαγωγής συμπεριφορικού τύπου υποθέσεων στην Οικονομική	228
10.6.1.3. Δύο αντιθετικά επιστημονικά ερευνητικά προγράμματα: οριοθέτηση και επισήμανση των διαφορών τους	228
10.6.1.4. Η τελική έκβαση: αποτυχία ανέλιξης μιας επιστημονικής επανάστασης.....	230
10.6.1.5. Ενδεικτική αξιολόγηση των δεδομένων της περίπτωσης.....	231
10.7. Μελέτη περίπτωσης 3	233
10.7.1. Η μετάβαση από την κλασική στην οριακή σχολή κατά Lakatos.....	233
10.8. Μελέτη περίπτωσης 4	234
10.8.1. Η κεϋνσιανή επανάσταση ως περίπτωση επιστημονικής επανάστασης	234
10.8.1.1. Μεθοδολογικές προϋποθέσεις της κεϋνσιανής Οικονομικής	234
10.8.1.2. Το περιεχόμενο και οι διαστάσεις του κεϋνσιανού εγχειρήματος	237
10.9. Συμπεράσματα	239
Βιβλιογραφία/Αναφορές	240
Κριτήρια αξιολόγησης.....	243
Ερωτήσεις κατανόησης – ανάπτυξης	243
Απάντηση/Λύση	244
Γενικά Συμπεράσματα.....	245
Ευρετήριο επιστημονικών όρων.....	249

Πίνακας συντομεύσεων-ακρωνύμια

E.S.K.	Economics of Scientific Knowledge
M.S.R.P.	Methodology of Scientific Research Programs
S.R.P.	Scientific Research Programs
S.S.K.	Sociology of Scientific Knowledge
ΘΟΑ	Θεωρία Ορθολογικών Αποφάσεων

Ευχαριστίες

Οι συγγραφείς αισθάνονται την υποχρέωση να ευχαριστήσουν τον Καθηγητή Μιχάλη Ζουμπουλάκη (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας) για τα εξαιρετικά σχόλια και τις παρατηρήσεις του. Επίσης, ευχαριστούν την κα Ιωάννα Κατσέλη για τη βοήθειά της στη φιλολογική επιμέλεια του κειμένου και τον κ. Αντώνιο Τσακνή για την τεχνική επεξεργασία. Τέλος, οι φοιτητές του τμήματος ΜΙΘΕ συνέβαλαν σε πολλά σημεία του κειμένου μέσω ερωτήσεων και σχολίων κατά τις παραδόσεις των συναφών μαθημάτων. Όλα τα πιθανά λάθη, παραλείψεις και αβλεψίες είναι ευθύνη των συγγραφέων.

Εισαγωγή

Οι κοινωνικές επιστήμες συγκροτούν μία μεγάλη ομάδα επιστημών, οι οποίες μελετούν τα κοινωνικά φαινόμενα. Οι πιο σημαντικές είναι η Οικονομική, η Κοινωνιολογία, η Πολιτική Επιστήμη, η Κοινωνική Ψυχολογία, η Κοινωνιοβιολογία, και η Κοινωνική Ανθρωπολογία. Οι κοινωνικές επιστήμες έχουν κοινό αντικείμενο μελέτης την κοινωνική ζωή του ανθρώπου. Επειδή, όμως, επικεντρώνονται σε διαφορετικές διαστάσεις των κοινωνικών φαινομένων, χρησιμοποιούν διαφορετικές έννοιες και επιστημονικά εργαλεία για να τα προσεγγίσουν. Επιπλέον, δεν υφίσταται πάντοτε ενιαία μεθοδολογική προσέγγιση, αλλά οι κοινωνικές επιστήμες υιοθετούν διαφορετικές μεθόδους, οι οποίες αντιστοιχούν στους διαφορετικούς σκοπούς που επιδιώκουν. Για τους λόγους αυτούς, είναι αναγκαία η μελέτη της σύγχρονης μεθοδολογίας των κοινωνικών επιστημών αλλά και της ιστορικής εξέλιξής της.

Το εγχειρίδιο αποτελείται από δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος, παρουσιάζονται βασικά στοιχεία της μεθοδολογίας των κοινωνικών επιστημών και, στο δεύτερο μέρος, βασικά στοιχεία της μεθοδολογίας της οικονομικής επιστήμης. Η ξεχωριστή διερεύνηση της οικονομικής επιστήμης είναι απαραίτητη, με δεδομένο ότι η οικονομική επιστήμη είναι η παλαιότερη αλλά και η πιο ανεπτυγμένη κοινωνική επιστήμη. Το πρώτο μέρος αρχίζει με ένα κεφάλαιο το οποίο ασχολείται με τη φύση και τη λειτουργία της επιστήμης. Πιο συγκεκριμένα, θα αρχίσουμε με τους διάφορους ορισμούς της επιστήμης που έχουν προταθεί και υιοθετηθεί από διακεκριμένους φιλόσοφους της επιστήμης. Στη συνέχεια, θα παρουσιάσουμε τις βασικές λειτουργίες της και θα τη συγκρίνουμε με άλλες ανθρώπινες πνευματικές δραστηριότητες και λειτουργίες. Η ταξινόμηση των επιστημών, κυρίως με βάση τους σκοπούς που θέτουν και τους στόχους που καλούνται να εκπληρώσουν, αποτελεί το επόμενο θέμα. Στη συνέχεια, θα συζητηθούν βασικές μεθοδολογικές έννοιες της επιστήμης, όπως η επαγωγή, η λογική παραγωγή και ο μεθοδολογικός μονισμός. Τέλος, θα επιχειρηθεί μία σύντομη ιστορική αναδρομή, αρχίζοντας από την εμφάνιση της επιστημονικής σκέψης στους αρχαίους χρόνους μέχρι τη σημαντική επιστημονική επανάσταση του 20^{ου} αιώνα.

Στόχος του δεύτερου κεφαλαίου είναι η συνοπτική αναδρομή στα στάδια διαμόρφωσης της νεότερης ευρωπαϊκής κοινωνικής σκέψης, οι απαρχές της οποίας μπορούν να εντοπιστούν κατά τη διάρκεια του Ύστερου Μεσαίωνα. Στην πρώτη ενότητα, θα εξετάσουμε το περιεχόμενο της σχολαστικής μεθόδου των μεσαιωνικών συγγραφέων. Στη συνέχεια, θα επισημάνουμε την ιδιαιτερότητα του κοινωνικού στοχασμού κατά την Αναγέννηση, με έμφαση στην πρώτη αποκρυστάλλωση μορφών κοινωνικής σκέψης στη Βόρεια Ευρώπη του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα. Στη δεύτερη ενότητα προσεγγίζουμε το πρόβλημα της εμφάνισης των πρώτων κοινωνικών επιστημών κατά τον 18^ο αιώνα, αναλύουμε τις προϋποθέσεις διαμόρφωσης τους ως αυτόνομων πληροφοριακών συστημάτων γνωστικής σύλληψης του κόσμου και προσδιορίζουμε τις επιδράσεις που συνέβαλαν καθοριστικά προς αυτήν την κατεύθυνση. Τέλος, στη μελέτη περίπτωσης που ακολουθεί αναλύουμε διεξοδικά τις μεθοδολογικές προϋποθέσεις της οικονομικής σκέψης μετά τον ύστερο Μεσαίωνα, με έμφαση στον 18^ο αιώνα ως κομβικό σημείο εμφάνισης της Οικονομικής ως αυτοτελούς κοινωνικής επιστήμης, στο πρότυπο των θετικών επιστημών της εποχής.

Το τρίτο κεφάλαιο εστιάζει στην επίδραση του κοινωνιολογικού θετικισμού και του λογικού θετικισμού στις κοινωνικές επιστήμες. Πιο συγκεκριμένα, στις αρχές του αιώνα εμφανίζεται ο λογικός θετικισμός (*Logical Positivism*), ρεύμα φιλοσοφικής σκέψης που αποτελεί πνευματική συνέχεια του θετικισμού του 19^{ου} αιώνα, όπως εκφράστηκε στο έργο του Α. Comte. Σε γενικές γραμμές, ο λογικός θετικισμός βασίζεται στις αρχές του θετικισμού: α) απόρριψη κάθε μεταφυσικής και δεοντολογικών προτάσεων, β) η φυσική επιστήμη πρέπει να αποτελεί το επιστημονικό πρότυπο για όλους τους επιστημονικούς κλάδους, γ) η πρόβλεψη και η ανακάλυψη γενικών νόμων που διέπουν τα φαινόμενα είναι βασικά κριτήρια ισχύος της επιστήμης. Επίσης, εισάγεται το κριτήριο της επαληθευσιμότητας, το οποίο είναι σημαντικό διότι αποτελεί το καθαρά νέο στοιχείο στην επιστημονική μέθοδο. Ο λογικός θετικισμός είναι πιο αυστηρός και ίσως πιο δημοφιλής στις κοινωνικές επιστήμες από τον θετικισμό του Comte.

Στόχος του τετάρτου κεφαλαίου είναι η παρουσίαση και συζήτηση ορισμένων μεθοδολογικών ρευμάτων στις κοινωνικές επιστήμες, τα οποία διαφοροποιούνται σε σχέση με την εμπειρική αναλυτική προσέγγιση και την αρχή του μεθοδολογικού μονισμού, που εκθέσαμε στο πρώτο κεφάλαιο. Ειδικότερα, ο αναγωγισμός αποτελεί ένα επιστημολογικό εγχείρημα που ενδέχεται να οδηγήσει σε απώλεια και αυτής της αυτονομίας των κοινωνικών επιστημών ως διακριτού πεδίου επιστημονικής γνώσης, γεγονός που καταδείξαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, αναλύοντας το πρόγραμμα της Κοινωνιοβιολογίας ως περίπτωση ακραίου θετικιστικού (αλλά και αναγωγιστικού) εγχειρήματος. Σε εντελώς αντίθετη κατεύθυνση κινείται η

κατανοητική μέθοδος, η οποία βρίσκει την πληρέστερη εφαρμογή της στην Ιστορική Επιστήμη, στο πλαίσιο ερμηνευτικών παραδόσεων, ενώ έχει εφαρμογή και σε άλλες κοινωνικές επιστήμες, ιδίως στην Κοινωνιολογία. Ο μεθοδολογικός εσσηνσιαλισμός συνιστά μία μάλλον παρωχημένη προσέγγιση, όπως διαφαίνεται στη σύγχρονη συζήτηση για τα θεμέλια των επιστημών, ενώ σοβαρή και ιδιαίτερος γόνιμη είναι η συμβολή ολιστικών συστημικών προσεγγίσεων, ορισμένες εκ των οποίων κινούνται σε αναλυτικά πρότυπα και γνωρίζουν μεγάλο εύρος εφαρμογής, κυρίως στην Κοινωνιολογία, την Πολιτική Επιστήμη, αλλά και στην Οικονομική. Στο τέλος αυτού του κεφαλαίου, θα επιχειρήσουμε μία συνοπτική παρουσίαση της αποκλίνουσας μεθοδολογίας της Ιστορικής Επιστήμης ως γνωστικού πεδίου εφαρμογής της κατανοητικής μεθόδου αλλά και με επιδράσεις από τον ευρύτερο χώρο των αναλυτικών κοινωνικών επιστημών.

Το πέμπτο κεφάλαιο εξετάζει την έννοια της αξιολογικής ουδετερότητας, η οποία αφορά τη θέση σύμφωνα με την οποία η ηθική του επιστήμονα βασίζεται στην ουδετερότητα απέναντι στις αξίες που υπάρχουν σε έναν κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό. Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε το πρόβλημα των αξιολογικών κρίσεων, το οποίο σχηματοποιήθηκε κυρίως από τους D. Hume και M. Weber και θεωρείται ως ένα από τα σοβαρότερα επιστημολογικά θέματα στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών.

Οι μεγάλες επιστημονικές ανατροπές (κυρίως στη Φυσική), που συντελέστηκαν τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, επέφεραν σημαντικές μεταβολές και στη φιλοσοφία της επιστήμης. Οι μεταβολές αυτές επηρέασαν σε πολύ μεγάλο βαθμό και τη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών. Στο κεφάλαιο έξι θα εξετάσουμε τις κύριες ιδέες των πιο σημαντικών σύγχρονων επιστημολόγων, δηλαδή των K. Popper, T. Kuhn, I. Lakatos και P. Feyerabend.

Το δεύτερο μέρος του εγχειριδίου αρχίζει με το κεφάλαιο επτά, όπου περιγράφεται η μεθοδολογική εξέλιξη της Οικονομικής από τη σχολή της κλασικής πολιτικής οικονομίας μέχρι το νεοκλασικό υπόδειγμα του Homo Economicus. Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζονται οι μεθοδολογικές ιδέες των πιο σημαντικών κλασικών οικονομολόγων, όπως οι A. Smith, D. Ricardo, N. Senior, T. Malthus, και J.S. Mill. Επίσης, εξετάζεται η μεθοδολογική προσέγγιση (ιστορικός υλισμός και η διαλεκτική μέθοδος) του K. Marx. Στη συνέχεια, περιγράφεται η οικονομική μεθοδολογία της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής. Το κεφάλαιο συνεχίζει με την πρώτη γενιά της Οριακής Σχολής και το επιστημονικό πρότυπο της Οικονομικής (W. S. Jevons, L. Walras C. Menger), καθώς και με τη δεύτερη γενιά της Οριακής Σχολής (F.Y. Edgeworth, V. Pareto και I. Fisher). Η οικονομική μεθοδολογία του A. Marshall και του P. Wicksteed κλείνουν το κεφάλαιο.

Στο επόμενο κεφάλαιο (κεφάλαιο οκτώ), αναλύονται τα κύρια ρεύματα οικονομικής μεθοδολογίας όπως: η μέθοδος του L. Robbins και η οικοδόμηση της ορθόδοξης οικονομικής μεθοδολογίας, η θέση του J.N. Keynes, ο οπερασιοναλισμός του P. Samuelson, η μεθοδολογία της θετικής Οικονομικής και οι απόψεις του M. Friedman, καθώς και ο μεθοδολογικός διάλογος Samuelson - Friedman (F-twist). Η παρουσίαση συνεχίζεται με την αξιωματική προσέγγιση της ορθόδοξης Οικονομικής, τις κύριες μεθοδολογικές κριτικές της θεωρίας ορθολογικής επιλογής, τα συμπεριφορικά Οικονομικά και την έρευνα των D. Kahneman και A. Tversky. Το κεφάλαιο καταλήγει με την περιγραφή του οικονομικού μεθοδολογικού ιμπεριαλισμού.

Στο κεφάλαιο εννέα περιγράφονται οι κύριες ετερόδοξες προσεγγίσεις στην οικονομική μεθοδολογία, με βάση τη χρονολογική εμφάνισή τους. Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε θέματα που αφορούν τη Θεσμική σχολή και την κριτική του T. Veblen στην ορθόδοξη μεθοδολογία, τη Νέο-Θεσμική σχολή, καθώς και την κενσσιανή κριτική και τον διάλογο Keynes-Tinbergen. Το κεφάλαιο κλείνει με την παρουσίαση των σύγχρονων ετερόδοξων ρευμάτων όπως: η προσέγγιση της Κοινωνιολογίας της επιστημονικής γνώσης, η μετα-κενσσιανή τάση στην οικονομική μεθοδολογία, η ρητορική της Οικονομικής και οι απόψεις της D. McCloskey, και ο κριτικός ρεαλισμός του T. Lawson.

Το κεφάλαιο δέκα εστιάζει στις σύγχρονες τάσεις της οικονομικής μεθοδολογίας. Η σύγχρονη φιλοσοφία της επιστήμης που καλλιεργείται, όπως είδαμε (βλ Κεφ. 6), στο πλαίσιο της συζήτησης για τα επιστημολογικά θεμέλια των φυσικών κυρίως επιστημών, έχει ασκήσει σοβαρές επιδράσεις στη φιλοσοφία των κοινωνικών επιστημών και την οικονομική μεθοδολογία. Η συζήτηση, μεταξύ άλλων, αφορά κρίσιμα θέματα γνωστικής προόδου και ορθολογικότητας του επιστημονικού εγχειρήματος, γεγονός ιδιαίτερος σημαντικό για τον τρόπο διαμόρφωσης και εξέλιξης των σύγχρονων κοινωνικών επιστημών. Σοβαρές διαστάσεις έλαβε η ως άνω συζήτηση στο πεδίο της Οικονομικής, επειδή η τελευταία είναι δομημένη στο πρότυπο των φυσικών επιστημών, ενδεχομένως περισσότερο σε σχέση με άλλες κοινωνικές επιστήμες. Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε διεξοδικά τις δυνατότητες εφαρμογής των επιστημολογικών προσεγγίσεων των Popper, Kuhn, Lakatos και Laudan στη σφαίρα της Οικονομικής, με ταυτόχρονη εστίαση στο ερώτημα για τη ύπαρξη γνωστικής προόδου, καθώς και τη φύση της ορθολογικότητας που διέπει τον επιστημονικό αυτόν κλάδο.

Η σχετική διεθνής βιβλιογραφία στα θέματα της μεθοδολογίας των κοινωνικών επιστημών είναι ιδιαίτερα μεγάλη και αυξάνεται συνεχώς. Αυτό είναι αποτέλεσμα του διογκούμενου ενδιαφέροντος των κοινωνικών επιστημόνων για τα μεθοδολογικά θεμέλια των κλάδων τους και, μάλλον, αντανακλά και μία προσπάθεια επίλυσης των κύριων προβλημάτων των κοινωνικών επιστημών, μέσω της αναζήτησης κατάλληλων μεθοδολογικών βάσεων. Η σχετική βιβλιογραφία στην ελληνική γλώσσα δεν είναι εκτεταμένη. Τα διαθέσιμα εγχειρίδια είναι υψηλής επιστημονικής ποιότητας (βλέπε για παράδειγμα: Γέμτος, Π. (1987), *Μεθοδολογία Κοινωνικών Επιστημών*, Καραγιάννης, Α. (1995), *Ιστορία Οικονομικής Μεθοδολογίας*, Ζουμπουλάκης, Μ. (2007), *Προβλήματα Μεθόδου στην Οικονομική Επιστήμη*), αλλά επικεντρώνονται είτε στη γενική μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών ή αποκλειστικά στην οικονομική μεθοδολογία. Το παρόν εγχειρίδιο προσπαθεί να καλύψει τις ανάγκες μίας εισαγωγής στη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών αλλά και στην οικονομική μεθοδολογία. Επίσης, η προσπάθεια αυτή επιχειρεί να παρουσιάσει και τις πιο σύγχρονες τάσεις σε αυτό το επιστημονικό πεδίο αλλά και να καλύψει την έλλειψη αντίστοιχων σχετικών εγχειριδίων στην ελληνική γλώσσα.

Κεφάλαιο 1

Φύση, λειτουργία της επιστήμης και σύντομη ιστορική αναδρομή

Σύνοψη

Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε τη φύση και τη λειτουργία της επιστήμης. Πιο συγκεκριμένα, θα αρχίσουμε με τους διάφορους ορισμούς της επιστήμης που έχουν προταθεί και υιοθετηθεί από διακεκριμένους φιλοσόφους της επιστήμης. Στη συνέχεια, θα παρουσιάσουμε τις βασικές λειτουργίες της επιστήμης και θα τη συγκρίνουμε με άλλες ανθρώπινες πνευματικές δραστηριότητες και λειτουργίες. Η ταξινόμηση των επιστημών, κυρίως με βάση τους σκοπούς που θέτουν και τους στόχους που καλούνται να εκπληρώσουν, αποτελεί το επόμενο θέμα. Στη συνέχεια, θα συζητηθούν βασικές μεθοδολογικές έννοιες της επιστήμης, όπως η επαγωγή και η λογική παραγωγή. Τέλος, θα επιχειρηθεί μια σύντομη ιστορική αναδρομή, αρχίζοντας από την εμφάνιση της επιστημονικής σκέψης στους αρχαίους χρόνους μέχρι τη σημαντική επιστημονική επανάσταση του 20^{ου} αιώνα.

Προαπαιτούμενη γνώση

Chalmers, A. (2009). *Τι είναι αυτό που το λέμε επιστήμη; Μια προσέγγιση της φύσης, του καθεστώτος και των μεθόδων της επιστήμης.* (μτφ. Γιώργος Φουρτούνης), Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

1.1. Ορισμός της επιστήμης

Ο όρος «επιστήμη» προέρχεται από το ρήμα «επίσταμαι» (= γνωρίζω καλά). Είναι γεγονός ότι δεν υπάρχει απόλυτη συμφωνία για το τι ακριβώς είναι η επιστήμη, όπως και για σειρά άλλων επιμέρους θεμάτων που αφορούν τη λειτουργία και τη φύση της, διότι το επιστημονικό εγχείρημα δεν εμπεριέχει δόγματα και προσηλώσεις σε αυθεντίες του παρελθόντος. Αυτό ισχύει και για τον ορισμό της επιστήμης. Υπάρχουν, όμως, ορισμένες «γενικώς αποδεκτές» θέσεις τις οποίες θα ακολουθήσουμε εν προκειμένω. Ένας ευρύτερα αποδεκτός ορισμός είναι ο εξής:

Επιστήμη είναι η ορθολογική και μεθοδική έρευνα της πραγματικότητας και η συστηματική οργάνωση της γνώσης που προκύπτει από την έρευνα αυτή.

Όπως θα μπορούσε να επισημάνει κανείς, βασικές έννοιες όπως η ορθολογικότητα και η γνώση χαρακτηρίζουν την επιστήμη, αλλά και τη διακρίνουν, δηλαδή τη διαφοροποιούν από άλλες πνευματικές ενασχολήσεις του ανθρώπου, όπως θα εξηγήσουμε διεξοδικά στη συνέχεια. Η έννοια της ορθολογικότητας εμπεριέχεται στη μακρά ιστορική και διαχρονική πορεία της επιστήμης μέχρι πολύ πρόσφατα, με την εμφάνιση ριζοσπαστικών θέσεων (όπως εκείνων του P. Feyerabend) που αμφισβητούν εμπράκτως το στοιχείο της ορθολογικότητας ως κύριας παραμέτρου του επιστημονικού εγχειρήματος. Πρέπει, όμως, να τονιστεί ότι η μεγάλη πλειοψηφία των φιλοσόφων της επιστήμης δέχεται την ορθολογικότητα ως βασικό συστατικό στοιχείο της, το οποίο την οριοθετεί έναντι άλλων εκδηλώσεων της πνευματικής ζωής του ανθρώπου (Δρακόπουλος, 2001, Ψύλλος, 2008). Εκτός από το ορθολογικό στοιχείο, η επιστήμη περιέχει και τη συστηματική και μεθοδική γνώση. Κατά συνέπεια, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι:

Επιστήμη είναι η παραγωγή καινούργιας γνώσης και επίσης η οργανωμένη και συστηματική παρουσίασή της.

Δεν αρκεί, δηλαδή, η παραγωγή καινούργιας γνώσης, αλλά πρέπει επιπλέον να την οργανώσουμε κατάλληλα για να την παρουσιάσουμε. Υπάρχουν, όμως, και κάποια άλλα χαρακτηριστικά, όπως ο δυναμικός χαρακτήρας της επιστήμης. Με αυτό εννοούμε ότι τα επιστημονικά δεδομένα (αποτελέσματα ή επιστημονικές

θεωρίες) σε καμία περίπτωση δεν είναι τετελεσμένα ούτε θεωρούνται παγιωμένα, αντιθέτως εμπλουτίζονται, ανανεώνονται και αναθεωρούνται διαρκώς. Η επιστήμη δεν συνιστά μια στατική πνευματική λειτουργία, αλλά εμπερικλείει ένα δυναμικό στοιχείο το οποίο έγκειται στο γεγονός ότι δεν θεωρούμε τίποτα ως τετελεσμένο ή αμετάκλητο, καθώς όλες οι βασικές μας παραδοχές είναι δυνητικά υποκείμενες σε διαρκή και συνεχή αναθεώρηση (Γέμτος, 1987).

Ένα άλλο επίσης σημαντικό στοιχείο που θα μπορούσε να διακρίνει κανείς στην επιστήμη είναι η διυποκειμενικότητα. Τα επιστημονικά συμπεράσματα ή οι θεωρίες έχουν διυποκειμενική ισχύ (ισχύουν, συνεπώς, πέρα από το υποκειμενικό επίπεδο του μεμονωμένου ερευνητή). Δεν χρησιμοποιούμε, ωστόσο, τον όρο «αντικειμενική ισχύς», διότι εμφανίζεται κάπως βεβαρημένος και αποτελεί αντικείμενο εκτενούς κριτικής συζήτησης. Επομένως, όταν λέμε ότι η επιστήμη έχει διυποκειμενική ισχύ, εννοούμε ότι δεν στηρίζεται στην υποκειμενική γνώση.

Συνήθως οι φιλόσοφοι της επιστήμης, όταν αναφέρουν την έννοια της διυποκειμενικότητας, τη συνδυάζουν και με το αντίστοιχο γλωσσικό πλαίσιο. Η επιστήμη θεωρείται ότι διαθέτει διυποκειμενική ισχύ και ως προς το αντίστοιχο γλωσσικό σύστημα. Αυτό σημαίνει ότι δεν έχει σημασία σε ποια γλώσσα διατυπώνουμε επιστημονικές προτάσεις: η εγκυρότητα της επιστήμης είναι ανεξάρτητη από το πλαίσιο της γλώσσας. Για παράδειγμα, ο νόμος του Νεύτωνα διαθέτει τυπική ισχύ είτε διατυπωθεί στα αγγλικά, στα γαλλικά, είτε στα ελληνικά (Chalmers, 2009). Αυτό προφανώς δεν συμβαίνει, για παράδειγμα, στην περίπτωση ενός ποιήματος. Άρα:

Η επιστήμη συνιστά γνωστική πνευματική δραστηριότητα με διυποκειμενική ισχύ ανεξάρτητα από το εκάστοτε γλωσσικό σύστημα.

Ένας ακόμη ορισμός της επιστήμης, που είναι και αυτός αποδεκτός από πολλούς επιστημολόγους, είναι:

Επιστήμη είναι κάθε συστηματικό πεδίο μελέτης ή σύστημα γνώσης που έχει ως σκοπό να παραγάγει εξηγήσεις και προβλέψεις οποιωνδήποτε φαινομένων (φυσικών, κοινωνικών, ψυχολογικών, βιολογικών κλπ.) διαμέσου παρατηρήσεων, πειραμάτων και λογικής παραγωγής.

Ουσιαστικά, οι παραπάνω ορισμοί δεν απέχουν πολύ μεταξύ τους. Καθένας δίνει μεγαλύτερη βαρύτητα σε κάποια ειδικότερα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την επιστήμη και την οριοθετούν σε σχέση με άλλα, εξ ίσου σημαντικά δημιουργήματα του ανθρώπινου πνεύματος (βλ. αναλυτική συζήτηση στο Γέμτος, 1987).

1.2. Λειτουργία της επιστήμης

Η επιστήμη προβαίνει στην κατασκευή υποθέσεων υψηλού πληροφοριακού περιεχομένου οι οποίες υπόκεινται πάντοτε σε διαρκή έλεγχο. Οι υποθέσεις αυτές ελέγχονται διαρκώς και χρησιμοποιούνται για να κατασκευάσουμε θεωρίες, αλλά και για να εξηγήσουμε και να προβλέψουμε φαινόμενα της πραγματικότητας. Ο τρόπος ελέγχου αυτών των υποθέσεων είναι υπό συζήτηση. Το σημαντικότερο, εδώ, είναι ότι οι θεωρητικές μας κατασκευές υπόκεινται σε διαρκή εμπειρικό έλεγχο.

Οι επιστημονικές υποθέσεις (ή προτάσεις) πρέπει να έχουν διυποκειμενική ισχύ, υπόκεινται δηλαδή στο κριτήριο της διυποκειμενικότητας. Συνέπεια αυτού του κριτηρίου είναι ότι η επιστήμη δεν δέχεται πηγές γνώσης οι οποίες είναι άμεσα συνδεδεμένες με ορισμένα πρόσωπα ή παραπέμπουν σε αμιγώς προσωπικά στοιχεία. Πιο συγκεκριμένα, η σύγχρονη επιστήμη δεν αποδέχεται τη γνώση εξ αποκαλύψεως (π.χ. 10 εντολές), δηλαδή δεν ενσωματώνει προτάσεις οι οποίες πηγάζουν από εννοιακή διαίσθηση ή συνιστούν προϊόν αποκαλυπτικής βιωματικής εμπειρίας, συνεπώς είναι μη υποκείμενες σε κριτικό απορριπτικό έλεγχο. Παραδείγματος χάρη, η πεποίθηση κάποιου ότι η γη είναι επίπεδη, που ενδέχεται να απορρέει είτε από αποκάλυψη είτε από υποκειμενική έμπνευση, δεν γίνεται αποδεκτή ως δυνητική επιστημονική παραδοχή. Στο σημείο αυτό εστιάζεται και η ουσιαστική διαφορά μεταξύ επιστήμης και θρησκείας.

Επίσης, αποκλείονται υποθέσεις ή προτάσεις οι οποίες είναι διατυπωμένες σε «εσωτερική γλώσσα» (ως εσωτερική χαρακτηρίζεται η κωδικοποιημένη ή συμβολική γλώσσα ενός ατόμου ή μιας ομάδας), γιατί

απλούστατα δεν επιτρέπουν τον κριτικό διυποκειμενικό έλεγχο, αφού διατυπώνονται με τρόπο μη ελέγξιμο εμπειρικά (Γέμτος, 1987).

Συναφής με ό,τι έχει αναφερθεί παραπάνω είναι και η λεγόμενη Αρχή της αξιολογικής ουδετερότητας που οφείλει να πληροί η επιστήμη. Αξιολογική ουδετερότητα σημαίνει ότι ο επιστήμονας θα πρέπει, κατά το δυνατό, να είναι απαλλαγμένος από την επιρροή ή τυχόν επιρροή των προσωπικών του αξιών, αρχών και πεποιθήσεων κατά την παραγωγή επιστημονικής γνώσης. Αυτό, ωστόσο, είναι ένα δυσχερές ζήτημα, γιατί οι επιστήμονες λειτουργούν ως ενεργοί πολίτες και οπωσδήποτε διαθέτουν ανάλογες προτιμήσεις, αξίες, οράματα, τα οποία όμως δεν θα πρέπει να επηρεάζουν την επιστημονική διαδικασία ή να διαμορφώνουν την παραγωγή επιστημονικής γνώσης.

Για παράδειγμα, ένας οικονομολόγος μπορεί να έχει προτίμηση υπέρ της αναδιανομής του εισοδήματος για δικούς του, υποκειμενικούς λόγους. Ιδανικά, όμως, οι προσωπικοί λόγοι δεν θα πρέπει να τον επηρεάζουν κατά την επιστημονική έρευνα: η τελική προτίμηση υπέρ της αναδιανομής του εισοδήματος συνιστά πολιτική επιλογή και απόφαση ως προτεραιότητα μιας αναδιανεμητικής οικονομικής πολιτικής, αλλά δεν μπορεί να αποτελέσει κριτήριο εγκυρότητας ή αξιοπιστίας μιας οικονομικής θεωρίας. Το κατά πόσο μια επιστημονική εργασία διαθέτει έντονα προσωπικά ή αξιολογικά στοιχεία, δηλαδή ο βαθμός στον οποίο θεωρείται αξιολογικά φορτισμένη, κρίνεται από την αντίστοιχη επιστημονική κοινότητα η οποία αποφαινεται για την εγκυρότητα της θεωρίας (βλ. αναλυτική συζήτηση στο Drakopoulos, 1991 και Δρακόπουλος, 2001).

Σε γενικές γραμμές τα βασικά στοιχεία της επιστήμης, σύμφωνα με την παραπάνω ανάλυση, είναι:

- η συστηματική γνώση,
- η ορθολογικότητα,
- η διυποκειμενικότητα,
- ο κριτικός έλεγχος,
- η εξήγηση και η πρόβλεψη φαινομένων,
- η μη αποδοχή γνώσης προερχόμενη από προσωπικές πεποιθήσεις και εξ αποκαλύψεως πηγές,
- η αποφυγή διατύπωσης προτάσεων σε εσωτερική γλώσσα, μη-υποκειμένη στην αρχή της διυποκειμενικής ισχύος των πορισμάτων της,
- η απόρριψη αξιολογικών κρίσεων από το σώμα των επιστημονικών προτάσεων.

Η σύγκριση της επιστήμης με άλλες πνευματικές λειτουργίες, όπως η τέχνη, είναι δυνατό να μας βοηθήσει στην καλύτερη κατανόηση των στοιχείων της. Η τέχνη, με την ευρεία έννοια, περιλαμβάνει όλες τις διεργασίες της ανθρώπινης φαντασίας αλλά και προϊόντα δεξιοτεχνίας και ανθρώπινης εφευρετικότητας. Ακόμη και πιο σύγχρονοι ορισμοί της τέχνης χρησιμοποιούν έννοιες όπως είναι τα «αισθητικά κριτήρια» ενώ ιδιαίτερη έμφαση αποδίδεται στην υποκειμενικότητα του καλλιτέχνη. Με την τέχνη ο άνθρωπος εκφράζει την ευαισθησία, τη δημιουργική φαντασία, την υποκειμενική ανησυχία, το βίωμα και την εφευρετικότητά του, ωστόσο, το έργο τέχνης υποδηλώνει μια εσωτερική γλώσσα, άρρηκτα συνδεδεμένη με τις ιδιαίτερες ανησυχίες και τα συναισθήματα του δημιουργού του, γεγονός που καθιστά το κριτήριο της διυποκειμενικότητας άνευ νοήματος στην περίπτωση της καλλιτεχνικής έκφρασης. Αντίθετα, στην επιστήμη η υποκειμενική έκφραση δεν είναι αποδεκτή διότι δεν συνάδει με την αρχή της διυποκειμενικής ισχύος των παραδοχών της (Γέμτος, 1987, Δρακόπουλος, 2001).

Μία άλλη πνευματική λειτουργία που μπορούμε να συγκρίνουμε με την επιστήμη είναι η θρησκεία. Με τον όρο «θρησκεία» εννοούμε έναν κώδικα πίστης ή φιλοσοφίας, ο οποίος συνήθως περιλαμβάνει και τη λατρεία του Θεού ή θεών και θεοτήτων. Το βασικό σημείο εν προκειμένω είναι η πίστη, δηλαδή η υποκειμενική αποδοχή και εσωτερίκευση ενός δομημένου συστήματος ηθικών και δογματικών παραδοχών που τίθενται αξιωματικά, συνεπώς δεν υπόκεινται σε εμπειρικό έλεγχο, αλλά θεωρούνται δεδομένες και μη επιδεχόμενες αμφισβήτηση.

Κάθε θρησκευτικό σύστημα εντάσσει όχι μόνον αρχές ερμηνείας του κόσμου και του ανθρώπου (όπως στην παραδοσιακή φιλοσοφία) αλλά και δόγματα, δηλαδή γλωσσικές κατασκευές που αφορούν το ριζικά υπερβατικό στοιχείο, τον Θεό, την απόλυτη ετερότητα, την πρωταρχική αρχή, το άκρο των αιτίων και των αιτιατών. Η αποδοχή αυτών των ύστατων αρχών προϋποθέτει ελεύθερη επιλογή, ωστόσο η διαδικασία διατύπωσής τους δεν εντάσσεται στο πλαίσιο κριτικής αναζήτησης και απορριπτικών ελέγχων, αντιθέτως, συνδέεται κυρίως με αποκαλυπτικές και ενορατικές πηγές γνώσης που υπερβαίνουν το πεδίο τυπικής δικαιοδοσίας του επιστημονικού λόγου, όπως είδαμε προηγουμένως (βλ. αναλυτική διαπραγμάτευση στο Kung, 2009). Σημαντικά, συνεπώς, στοιχεία της θρησκευτικής πίστης αποτελούν παράγοντες όπως:

- η αναζήτηση ύστατου υπαρκτικού νοήματος,
- το εσωτερικό βίωμα,
- η συναισθηματική έκφραση,
- η υποκειμενική αναζήτηση ύστατου σκοπού,
- η μυστική εμπειρία,
- η σχέση με τον υπερβατικό Θεό, την απόλυτη ετερότητα ή τις επιμέρους θεότητες,
- η προσωπική πεποίθηση και βεβαιότητα για την αλήθεια και την αμεσότητα αυτής της σχέσης,
- η λατρευτική έκφραση μέσω ενός τυπικού, τελετουργιών και συναφών θρησκευτικών πρακτικών στο πλαίσιο μιας λατρευτικής κοινότητας,
- η συμμετοχή του πιστού σε ευρύτερες συλλογικότητες και λατρευτικές συνάξεις που διαμορφώνουν ατομικές και συλλογικές ταυτότητες, μέσω της προσχώρησης σε αυτές,
- η διαμόρφωση ενός θρησκευτικού ιερατείου που διαμεσολαβεί στη σχέση με τη σφαίρα του υπερβατικού,
- ο διαχωρισμός ιερού και κοσμικού, θρησκευτικής και κοσμικής σφαίρας,
- η συνακόλουθη οριοθέτηση της θρησκευτικής παράδοσης σε σχέση με την κοσμική ιστορία, τη διαδοχή ιστορικών γεγονότων στην εγκόσμια σφαίρα,
- η αμφισβήτηση της ισχύος των θρησκευτικών παραδόσεων θέτει αυτομάτως τον πιστό εκτός της θρησκευτικής ομάδας, συνεπώς δεν αποτελεί επιτρεπτή ατομική επιλογή.

Η μη αποδοχή αυτού του αξιακού και κοσμοθεωρητικού συστήματος τοποθετεί επομένως το άτομο εκτός της θρησκευτικής κοινότητας. Στην επιστήμη, όπως είδαμε, συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο, δηλαδή δεν γίνεται αποδεκτή η γνώση που προκύπτει από τη θρησκευτική πίστη ή τη μεταφυσική αναζήτηση.

Ένα παράδειγμα λειτουργίας της επιστήμης στην πράξη θα διευκολύνει περαιτέρω την κατανόηση των παραπάνω. Μια επιστημονική πρόταση στα οικονομικά είναι: «Όταν το επίδομα ανεργίας αυξάνεται, υπάρχει ταυτόχρονη αύξηση και στους μισθούς» (όλοι οι υπόλοιποι σχετικοί παράγοντες θεωρούνται σταθεροί). Ο συνηθισμένος τρόπος για τον επιστημονικό έλεγχο αυτής της πρότασης είναι:

- Κατασκευή ενός οικονομικού υποδείγματος από το οποίο συνάγεται η πρόταση.
- Χρήση κατάλληλου εμπειρικού – στατιστικού υλικού για την επαλήθευση ή αντιθέτως, την απόρριψή της.

Αυτή η εργασία συνήθως αποστέλλεται σε ένα έγκριτο επιστημονικό περιοδικό, του οποίου ο εκδότης τη στέλνει σε άλλους ειδικούς επιστήμονες, για να κρίνουν εάν είναι δημοσιεύσιμη, εάν χρήζει διορθώσεων ή εάν πρέπει να απορριφθεί. Εάν δημοσιευθεί, συνιστά παραγωγή νέας γνώσης, η οποία θα υπόκειται σε διαρκή έλεγχο από την αντίστοιχη επιστημονική κοινότητα. Με τον τρόπο αυτό, μπορούν οι υπόλοιποι επιστήμονες στον σχετικό επιστημονικό κλάδο να ελέγξουν την επιστημονική ισχύ της. Ο έλεγχος θα γίνει είτε εμπειρικά, δηλαδή με ανάλυση των στατιστικών στοιχείων, είτε με βάση τη λογική συνέπεια των παραδοχών και της δομής του υποδείγματος.

1.3. Ταξινόμηση των επιστημών

Οι επιστήμες κατηγοριοποιούνται, στο πλαίσιο της σύγχρονης συζήτησης, όχι τόσο με βάση το ιδιαίτερο αντικείμενο τους, όσο με βάση με τους σκοπούς που θέτουν και τους στόχους που καλούνται να εκπληρώσουν. Μια ταξινόμηση των επιστημών αναλόγως της φύσης του επιδιωκόμενου σκοπού, αλλά και των εκάστοτε μέσων προς επίτευξη αυτών των σκοπών, είναι η ακόλουθη:

Επιστήμες αναλυτικού τύπου, που διαθέτουν γνωστικούς και πληροφοριακούς σκοπούς, δηλαδή στοχεύουν να μας προσφέρουν αληθείς και έγκυρες πληροφορίες για τη δομή της πραγματικότητας, φυσικής, κοινωνικής, ή βιολογικής. Το μέσο που υιοθετούν είναι η κατασκευή υποθέσεων και θεωριών με ευρύ πληροφοριακό περιεχόμενο και εξηγητική ισχύ, αλλά και η χρησιμοποίηση αυτών των θεωρητικών κατασκευών για την εξήγηση και πρόβλεψη φαινομένων της πραγματικότητας. Συνεπώς, η επιστήμη στην αναλυτική παράδοση προϋποθέτει:

- διατύπωση επιστημονικών υποθέσεων,
- υπαγωγή των φαινομένων της πραγματικότητας σε αιτιώδεις σχέσεις με ταυτόχρονη διάκριση αιτίου και αποτελέσματος,
- αναζήτηση επιστημονικών νόμων που διεκδικούν καθολική ισχύ,
- κατασκευή επιστημονικών θεωριών με λογική συνάφεια και τυπική εγκυρότητα,
- εμπειρικό έλεγχο των θεωρητικών κατασκευών,
- εξήγηση και πρόβλεψη φαινομένων του πραγματικού κόσμου.

Δεοντολογικές επιστήμες, που διαθέτουν αξιολογικούς και ρυθμιστικούς σκοπούς, δηλαδή στοχεύουν στη ρύθμιση κοινωνικών σχέσεων και την επίλυση κοινωνικών διαφορών με κριτήρια δικαιοσύνης, ακριβοδικίας, αμεροληψίας κλπ. Στις δεοντολογικές επιστήμες, δεν διατυπώνουμε γενικές επιστημονικές θεωρίες με εξηγητικό περιεχόμενο, αλλά κατασκευάζουμε ρυθμιστικούς κανόνες προς διευθέτηση κοινωνικών σχέσεων: οι προτάσεις των δεοντολογικών επιστημών κρίνονται όχι με βάση το πληροφοριακό τους περιεχόμενο, αλλά με κριτήριο τη συμβολή τους στη διεύρυνση του ρυθμιστικού περιεχομένου αρχών που οριοθετούν επιτρεπτές κοινωνικές πράξεις. Κριτική αρχή εν προκειμένω δεν θεωρείται η αλήθεια ως ορθή αναπαράσταση του κόσμου, αλλά ένα σύνολο μετα-ηθικών παραδοχών, όπως η ελευθερία, η κοινωνική δικαιοσύνη, η ατομική ευημερία, η συλλογική ευημερία, το κοινό αγαθό κλπ. Τυπικό παράδειγμα δεοντολογικής επιστήμης αποτελεί η Νομική επιστήμη (Γέμτος, 1995).

Ανθρωπιστικές επιστήμες, που θέτουν ως σκοπό την ερμηνεία και την κατανόηση ιστορικών έργων, πνευματικών δημιουργημάτων και επιτευγμάτων άλλων ιστορικών εποχών. Στόχος εν προκειμένω είναι η ανεύρεση νοημάτων που εμπερικλείουν τα έργα του παρελθόντος. Τυπικά παραδείγματα ανθρωπιστικών επιστημών αποτελούν:

- οι επιμέρους φιλολογικές επιστήμες (πχ Βυζαντινή, Νεοελληνική, Αγγλική, Γαλλική, Γερμανική, Ισπανική, Ιταλική φιλολογία),
- η Αρχαιολογία,
- η Θεολογία και
- η Ιστορική επιστήμη (ανθρωπιστικού τύπου).

Σε αντίθεση προς τις εμπειρικές αναλυτικές επιστήμες, στις οποίες επιδιώκουμε να διατυπώσουμε καθολικές ισχύουσες επιστημονικές θεωρίες με τη χρήση επιστημονικών νόμων που συλλαμβάνουν αιτιώδεις σχέσεις μεταξύ φαινομένων της πραγματικότητας, στις ανθρωπιστικές κατανοούμε και ερμηνεύουμε νοήματα που εμπερικλείουν πνευματικά έργα του παρελθόντος. Αυτό επιτυγχάνεται με άμεση βιωματική μετάθεση του ερμηνευτή στον πνευματικό ορίζοντα του ερμηνευόμενου έργου, ώστε να γίνουν κατανοητές οι προθέσεις, οι επιδιώξεις, τα κίνητρα και τα διλήμματα των πνευματικών δημιουργών άλλων ιστορικών εποχών, χωρίς προσφυγή στην εγκυρότητα γενικών επιστημονικών νόμων, που είναι αδύνατον να διατυπωθούν ως τμήμα του ερμηνευτικού εγχειρήματος. Οι ανθρωπιστικές επιστήμες προσανατολίζονται προς το μοναδικό και ανεπανάληπτο χαρακτήρα ιστορικών πράξεων και πνευματικών επιτευγμάτων του παρελθόντος, και όχι προς το καθολικό και γενικό που συλλαμβάνουν οι εμπειρικο-αναλυτικές επιστήμες.

Στο πλαίσιο της αναλυτικής παράδοσης, που κατέχει περίοπτη θέση στη σύγχρονη συζήτηση για τα επιστημολογικά θεμέλια των κοινωνικών επιστημών, στην οποία θα επικεντρωθούμε στα επόμενα, διακρίνουμε δύο βασικές επιμέρους κατηγορίες επιστημών:

- Τυπικές επιστήμες.
- Πραγματολογικές ή εμπειρικές επιστήμες.

Πιο συγκεκριμένα:

- Οι τυπικές επιστήμες προσφέρουν τα αναγκαία εννοιολογικά εργαλεία για την κατασκευή εμπειρικών επιστημών, συμβάλλοντας έμμεσα στη γνώση του κόσμου.
- Οι εμπειρικές επιστήμες συμβάλλουν στην άμεση αύξηση του πληροφοριακού μας δυναμικού για την πραγματικότητα.

Η αντιστοιχία που υπάρχει στις δύο αυτές κατηγορίες είναι η εξής: οι τυπικές επιστήμες υιοθετούν μια έννοια τυπικής αλήθειας και οι εμπειρικές επιστήμες μια έννοια εμπειρικής αλήθειας. Η τυπική αλήθεια είναι αυτή που επιδιώκει τη διασφάλιση της εσωτερικής λογικής συνέπειας και συνέπειας των επιστημονικών προτάσεων, ανεξάρτητα από τη δομή της πραγματικότητας. Η εμπειρική αλήθεια αντιστοιχεί στην προσπάθεια σωστής απόδοσης και ορθής απεικόνισης της διάρθρωσης του κόσμου, δηλαδή βασίζεται στην αντιστοιχία θεωρητικών προτάσεων και δομής της πραγματικότητας. Έγκυρες, συνεπώς, θεωρούνται οι επιστημονικές προτάσεις που αποδίδουν ορθώς τη φύση του πραγματικού κόσμου.

Οι τυπικές επιστήμες αποτελούν *συντακτικά συστήματα*, ενώ οι εμπειρικές *πληροφοριακά συστήματα*. Ο διαχωρισμός αυτός δεν έχει σχέση με τη φύση του αντικειμένου της κάθε επιστήμης, αλλά αναφέρεται στο είδος της γνώσης που αντιστοιχεί σε κάθε κατηγορία. Οι τυπικές επιστήμες μας δίνουν έμμεση γνώση του κόσμου, αποτελούν δηλαδή πρόσφορα εννοιολογικά εργαλεία για την κατασκευή άλλων επιστημών, οι δε εμπειρικές μας δίνουν άμεση γνώση των φαινομένων του πραγματικού κόσμου.

Εικόνα 1.1 Κατηγορίες επιστημών.

Αν και η παραπάνω ταξινόμηση δεν είναι αποδεκτή χωρίς επιμέρους ενστάσεις, διεκδικεί, εν τούτοις, μια σημαντική αναγνώριση από την κοινότητα των επιστημολόγων. Όπως διαπιστώσαμε, η Λογική και τα Μαθηματικά δεν μας δίνουν άμεση γνώση του κόσμου, δηλαδή δεν αυξάνουν άμεσα το πληροφοριακό μας δυναμικό για την πραγματικότητα. Αντιθέτως, ελέγχουν την εσωτερική συνέπεια των άλλων επιστημών. Για παράδειγμα, τα Μαθηματικά ως εργαλείο μας βοηθούν να διαπιστώσουμε αν ένα φορμαλιστικό μοντέλο στη Βιολογία ή ένα τυπικό υπόδειγμα στα Οικονομικά διαθέτει εσωτερική λογική συνέπεια και ικανοποιεί τα κριτήρια τυπικής ισχύος ή αν, αντιθέτως, έχει λογικά λάθη και διαθέτει εγγενείς αδυναμίες, λογικές αντινομίες ή αντιφάσεις, που πρέπει να επισημανθούν και να αντιμετωπισθούν κατάλληλα (βλ. αναλυτική διαπραγμάτευση στο Γέμτος, 1995, Ψύλλος, 2008).

Οι εμπειρικές επιστήμες διαχωρίζονται με τη σειρά τους σε:

- *Φυσικές επιστήμες*: Φυσική, Χημεία, Αστρονομία, Κοσμολογία, Γεωλογία και γενικά όσες έχουν ως αντικείμενο τη μελέτη φαινομένων του φυσικού κόσμου.

- *Βιολογικές επιστήμες*: Βιολογία, Ιατρική, Ζωολογία, Γεωπονική και γενικά όσες έχουν ως αντικείμενο τη μελέτη των φαινομένων της ζωής.
- *Κοινωνικές επιστήμες*: αναφέρονται σε υπό ευρύτατη έννοια κοινωνικά πεδία, όπως:
 - η Πολιτική Επιστήμη,
 - η Κοινωνιολογία,
 - η Οικονομική Επιστήμη,
 - η Κοινωνική Ανθρωπολογία,
 - η Κοινωνική Ψυχολογία,
 - η Ιστορική Επιστήμη μη-ανθρωπιστικού τύπου,
 - η Κοινωνιοβιολογία.

Εκτός απ' αυτές τις βασικές κοινωνικές επιστήμες, πρέπει να συνυπολογίσουμε και τις εφαρμοσμένες κοινωνικές επιστήμες που οριοθετούν διεπιστημονικά προγράμματα έρευνας είτε σε επιμέρους τομείς είτε σε υβριδικές ερευνητικές περιοχές ή συνιστούν ειδικότερες εφαρμογές των θεμελιωδών κοινωνικών επιστημών, όπως:

- η Κοινωνική Δημογραφία,
- η Οικονομική Γεωγραφία,
- η Πολιτική Κοινωνιολογία,
- η Διοικητική Επιστήμη,
- η Οργανωσιακές Επιστήμες,
- η Εργασιακή και Οργανωσιακή Ψυχολογία,
- οι Πολιτισμικές Σπουδές, κλπ.

1.4. Βασικές μεθοδολογικές έννοιες

1.4.1. Επαγωγική μέθοδος (Inductive method)

Με τη μέθοδο αυτή, από το μερικό πηγαίνουμε στο γενικό, δηλαδή παρατηρούμε μεμονωμένα φαινόμενα από τα οποία βγάζουμε γενικά συμπεράσματα (για αναλυτική συζήτηση βλ. Salmon et al., 2007). Ένα τυπικό παράδειγμα από τα Οικονομικά: συλλέγουμε μεγάλο αριθμό παρατηρήσεων για τις τιμές ενός αγαθού (P_a) και για τη ζητούμενη ποσότητα του ίδιου αγαθού. Από τις παρατηρήσεις αυτές, συμπεραίνουμε γενικά ότι όταν η τιμή (P_a) του αγαθού αυτού ανεβαίνει, τότε η ζητούμενη ποσότητα μειώνεται: $P_a \uparrow \rightarrow Q_a \downarrow$. Δηλαδή, από επιμέρους παρατηρήσεις εξάγουμε το γενικό συμπέρασμα ότι όταν η τιμή του αγαθού A ανεβαίνει, η ζήτησή του μειώνεται.

Η συγκεκριμένη μέθοδος χρησιμοποιείται σε μεγάλο βαθμό και στις φυσικές επιστήμες. Εδώ, προφανώς, οι παρατηρήσεις μας αναφέρονται σε φυσικά φαινόμενα (π.χ. παρατηρούμε ότι όταν το βαρομετρικό είναι χαμηλό, τότε είναι πιθανόν να ακολουθήσει βροχόπτωση).

Στις Κοινωνικές επιστήμες, χρησιμοποιείται ως εξής:

- αρχή ερευνητικής προσπάθειας,
- εισαγωγή διάφορων επιστημονικών υποθέσεων,
- έλεγχος των συμπερασμάτων που εξάγονται.

Πιο συγκεκριμένα παραδείγματα θα αντλήσουμε πάλι από τα Οικονομικά. Το πρώτο παράδειγμα αντιστοιχεί σε έναν τρόπο επαγωγικής μεθόδου. Μελετάμε ένα δείγμα του φαινομένου «συμπεριφορά καταναλωτή» και καταλήγουμε σε γενικά συμπεράσματα του τύπου «συμπεριφορά όλων των καταναλωτών». Με βάση τη συμπεριφορά ενός δείγματος καταναλωτών, καταλήγουμε σε γενικό συμπέρασμα για τη συμπεριφορά όλων των καταναλωτών.

Άλλο παράδειγμα, το οποίο αντιστοιχεί και σε άλλο τρόπο εφαρμογής της επαγωγικής μεθόδου: εξετάζουμε τον τρόπο με τον οποίο έχει συμπεριφερθεί ιστορικά μια οικονομική μεταβλητή με τη βοήθεια της

Στατιστικής. Συλλέγουμε παρατηρήσεις πολλών ετών για το ύψος της τιμής του πετρελαίου και με τη χρήση στατιστικών μεθόδων εξάγουμε συμπεράσματα για την πιθανή μελλοντική συμπεριφορά της τιμής του εν λόγω αγαθού. Ας υποθέσουμε ότι έχουμε το πληροφοριακό δεδομένο ότι κάθε 10 χρόνια σημειώνεται άνοδος στην τιμή, ακολουθεί σταθεροποίηση, μετά επέρχεται πάλι άνοδος, κοκ. Από την ιστορική αυτή συμπεριφορά, εξάγουμε συμπεράσματα για τη μελλοντική πιθανή τιμή του πετρελαίου.

Αδυναμίες της επαγωγικής μεθόδου:

- Δεν μας δίνει μεγάλη δυνατότητα ερμηνείας και πρόβλεψης του μέλλοντος. Για παράδειγμα, είναι δυνατόν να παρατηρηθεί συσχέτιση μέσης βροχόπτωσης και οικονομικής ανάπτυξης από επιμέρους παρατηρήσεις, αλλά η ακριβής εξήγηση του φαινομένου απαιτεί ενιαίο και περιεκτικό θεωρητικό πλαίσιο.
- Από μόνη της η επαγωγή δεν μας παρέχει ασφαλή επιστημονική γνώση.
- Τα γενικά συμπεράσματα τα οποία προέρχονται από την επαγωγή είναι δυνατό να διαψευστούν από την εμπειρία. Η κριτική του Popper, με το γνωστό παράδειγμα των λευκών κύκνων, είναι βασική στο πρόβλημα αυτό. Ο Popper υποστηρίζει ότι έχουμε χιλιάδες παρατηρήσεις για λευκούς κύκνους, οι οποίες οδηγούν στο γενικό συμπέρασμα ότι όλοι οι κύκνοι είναι λευκοί. Αρκεί όμως μια παρατήρηση ενός μαύρου κύκνου στην Αυστραλία για να μας ανατρέψει το συμπέρασμα αυτό. Άρα το συμπέρασμα δεν είναι ασφαλές. Δεν είμαστε βέβαιοι, διότι η γνώση μας αυτή προέρχεται μόνο από παρατηρήσεις, οι οποίες μας επιβεβαιώνουν ότι όλοι οι κύκνοι είναι λευκοί. Αυτό, όμως, δεν μας εγγυάται ότι δεν θα παρατηρήσουμε ποτέ έστω και έναν μαύρο κύκνο. Δηλαδή δεν έχουμε θεωρία που να μας θεμελιώνει γιατί ακριβώς οι κύκνοι είναι λευκοί. Το συμπέρασμα εξάγεται από παρατηρήσεις και μόνο. Τα συμπεράσματα αυτά δεν μας εγγυώνται ότι είναι αδύνατο να παρατηρήσουμε έναν μαύρο κύκνο στο μέλλον. Επομένως, η διαδικασία γενίκευσης μιας σειράς παρατηρήσεων είναι λογικά επισφαλής, διότι δεν στηρίζεται σε υπερκείμενη θεωρία, ούτε απορρέει από ένα συνεκτικό θεωρητικό πλαίσιο.
- Η δυσκολία εξασφάλισης επιστημονικής αντικειμενικότητας (σχετίζεται με το προηγούμενο). Η επιστημονική αντικειμενικότητα είναι προβληματική, διότι τις παρατηρήσεις τις κάνουν επιστήμονες και είναι πιθανόν να υπεισέρχονται υποκειμενικά στοιχεία στην εκάστοτε διαδικασία παρατήρησης (βλ. αναλυτική συζήτηση στο Καραγιάννης, 1995).

1.4.2. Μέθοδος λογικής παραγωγής (Deduction)

Αρχίζουμε εν προκειμένω με ορισμένες δεδομένες προτάσεις ή υποθέσεις και διαμέσου συλλογισμών και της εφαρμογής κανόνων λογικής, καταλήγουμε σε συμπέρασμα (βλ. αναλυτική συζήτηση στο Hacking, 1981).

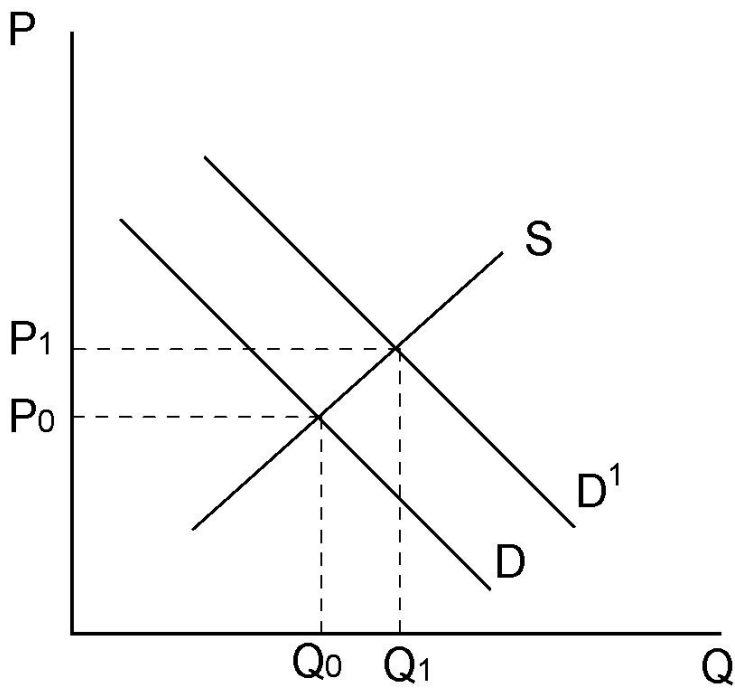
Απλός συλλογισμός:

Όλα τα Α είναι Β. (κύρια πρόταση)
Το Γ είναι ένα από τα Α. (δευτερεύουσα πρόταση)
Το Γ είναι Β. (συμπέρασμα)

Υποθετικός συλλογισμός:

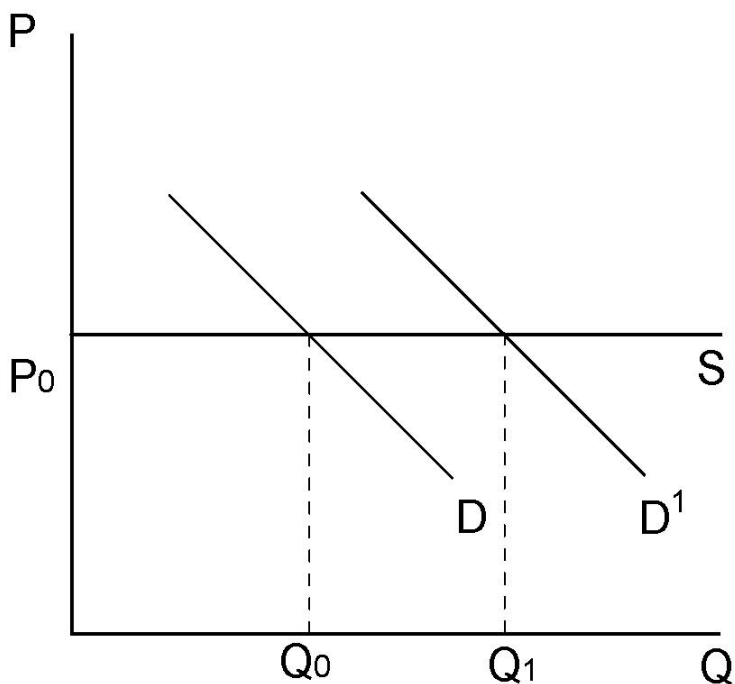
Αν το Α1 (Α2, Α3.....) είναι αληθές, τότε το Β είναι αληθές. (κύρια πρόταση)
Το Α1 (Α2, Α3.....) είναι αληθές. (δευτερεύουσα πρόταση)
Το Β είναι αληθές. (συμπέρασμα)

Ένα παράδειγμα από τα Οικονομικά είναι: αν αυξηθεί η ζήτηση ενός αγαθού, τότε η τιμή ισορροπίας του θα αυξηθεί (*ceteris paribus*, δηλαδή με όλες τις υπόλοιπες μεταβλητές-σταθερές και λοιπούς παράγοντες αμετάβλητους). Αυτός ο συλλογισμός ισχύει μόνο υπό προϋποθέσεις.

Εικόνα 1.2. Καμπύλη προσφοράς - ζήτησης

Δεδομένου ότι η καμπύλη ζήτησης έχει αρνητική κλίση και η καμπύλη προσφοράς έχει θετική κλίση, η τιμή και η ποσότητα ισορροπίας είναι Q_0 , P_0 . Όταν αυξάνεται η ζήτηση, δηλαδή μετακίνηση από D σε D_1 , η τιμή ισορροπίας του αγαθού θα αυξηθεί (P_1). Αυτό όμως ισχύει *ceteris paribus*: αν αυξηθεί η ζήτηση ενός αγαθού και αν δεν μετατοπισθεί η καμπύλη προσφοράς και αν η καμπύλη προσφοράς δεν είναι πλήρως ελαστική, τότε η τιμή ισορροπίας θα αυξηθεί. Αν η καμπύλη προσφοράς είναι πλήρως ελαστική (S), τότε η αύξηση της ζήτησης δεν θα επηρεάζει την τιμή.

Εικόνα 1.3 Καμπύλη προσφοράς - ζήτησης

Στο παράδειγμα υποθετικού συλλογισμού, τα (A2, A3.....) είναι τα *ceteris paribus*. Αν ισχύει το A1 και δεδομένου ότι A2, A3.... ισχύουν, το B είναι αληθές. Για να ισχύει η υπόθεσή μας, πρέπει να ορίσουμε τις προϋποθέσεις (Γέμτος, 1987, Καραγιάννης, 1995).

1.4.2.1. Αδυναμίες και σφάλματα του υποθετικού συλλογισμού

Αδυναμίες:

- Δεν είμαστε σε θέση να δημιουργήσουμε αληθινές υποθέσεις, αλλά μόνο να αναλύσουμε και να επιβεβαιώσουμε τις αρχικές υποθέσεις. Όπως είδαμε στο παράδειγμα, αρχίσαμε από μια υπόθεση, αλλά δεν είμαστε σίγουροι ότι αυτή είναι σωστή. Ο συλλογισμός δεν μπορεί να ελέγξει την ορθότητα των αρχικών υποθέσεων.
- Δεν μπορούμε να αποδείξουμε με σαφήνεια ότι κάποιο σύνολο υποθέσεων είναι πιο σχετικό και πιο ενδιαφέρον από ένα άλλο σύνολο ανταγωνιστικών υποθέσεων (γιατί να αρχίσουμε με ένα σύνολο A και όχι από ένα σύνολο B;).
- Το σύστημα προτάσεων το οποίο προκύπτει μπορεί να απαντήσει μόνο σε ορισμένες ερωτήσεις. Τα συμπεράσματα δηλαδή μας περιορίζουν ως προς την ανάλυση.

Σφάλματα Λογικής Υφής:

- σφάλματα λογικής,
- ημιλογικά σφάλματα,
- εμπειρολογικά σφάλματα.

Τα σφάλματα λογικής προέρχονται από τον λανθασμένο συνειρμό ή την κακή εφαρμογή κανόνων λογικής. Παράδειγμα:

Αν το κατά κεφαλήν εισόδημα αυξηθεί, τότε η συνολική ζήτηση της οικονομίας αυξάνεται. (κύρια πρόταση)

Το κατά κεφαλήν εισόδημα αυξήθηκε. (δευτερεύουσα πρόταση)

Η συνολική ζήτηση έχει αυξηθεί. (συμπέρασμα)

Το συμπέρασμα μπορεί να ισχύει υπό προϋποθέσεις, γιατί υπάρχουν και άλλοι παράγοντες, ίσως πιο σημαντικοί, οι οποίοι επηρεάζουν το κατά κεφαλήν εισόδημα, αλλά και τη συνολική ζήτηση. Για παράδειγμα, το κατά κεφαλήν εισόδημα μπορεί να αυξηθεί λόγω αύξησης της παραγωγικότητας και η συνολική ζήτηση μπορεί να αυξηθεί λόγω αύξησης των δημοσίων δαπανών. Υπάρχει δηλαδή κακή εφαρμογή του λογικού συνειρμού.

Τα λεγόμενα **ημιλογικά σφάλματα** χρησιμοποιούν κατά γράμμα τον συλλογισμό χωρίς περαιτέρω εξέταση. Το κύριο παράδειγμα ημιλογικού σφάλματος στις κοινωνικές επιστήμες είναι το λάθος της σύνδεσης. Το λάθος σύνδεσης είναι ότι η αλήθεια για το επιμέρους συνιστά οπωσδήποτε αλήθεια για το σύνολο. Ένα παράδειγμα λανθασμένης σύνδεσης από τα Οικονομικά είναι: αν αυξηθεί η οριακή ροπή για αποταμίευση, δηλαδή εάν ως χώρα αντί του 20% του εθνικού μας εισοδήματος αυξήσουμε την αποταμίευσή μας σε 25% , τότε το εθνικό εισόδημα θα μειωθεί (με δεδομένο το επίπεδο των επενδύσεων). Άρα, επειδή το εθνικό εισόδημα θα μειωθεί, τελικά θα αποταμιεύουμε λιγότερο. Η θεωρία αυτή ονομάζεται «το παράδοξο της φειδούς». Ενώ είναι επιθυμητό για το άτομο να αυξήσει την οριακή ροπή για αποταμίευση, δεν ισχύει το ίδιο για την κοινωνία (με δεδομένες επενδύσεις). Η γενική αύξηση της οριακής ροπής προκαλεί τελικά και μείωση της ατομικής ροπής. Δηλαδή, ό,τι είναι καλό για το άτομο δεν θεωρείται απαραίτητα καλό και επωφελές για το κοινωνικό σύνολο (Δρακόπουλος, 2001).

Τα **εμπειρολογικά σφάλματα** είναι τα σφάλματα που προέρχονται από την κακή εφαρμογή κανόνων λογικής και λανθασμένες εμπειρικές εκτιμήσεις. Υπάρχουν πολλές κατηγορίες τέτοιων σφαλμάτων:

- σφάλμα της αιτιατής σχέσης,
- επιχειρήματα κατά αναλογία,
- προσφυγές σε αυθεντίες,

- παραπλάνηση ή εκβιασμός της αλήθειας,
- κυκλικός συνειρισμός.

Παραδείγματα:

Αιτιατή σχέση

Η μείωση της φορολογίας των επιχειρήσεων σημαίνει μείωση της ανεργίας. Αυτό είναι σφάλμα αιτιατής σχέσης, διότι είναι πολύ πιθανό άλλοι παράγοντες να έχουν συμβάλει στη μείωση της ανεργίας. Δεν σημαίνει δηλαδή κατ' ανάγκη ότι, επειδή μειώσαμε τη φορολογία των επιχειρήσεων και παρατηρήσαμε μείωση της ανεργίας, υπάρχει αιτιατή σχέση μεταξύ των δύο φαινομένων.

Επιχειρήματα κατά αναλογία

Παράδειγμα: το Α είναι το ίδιο με το Β, άρα οτιδήποτε είναι αληθινό για το Α, είναι αληθινό και για το Β. Αυτό δεν ισχύει πάντα, γιατί μπορεί να υπάρχουν ομοιότητες (ιδίως αν μιλάμε για έννοιες), αλλά μπορεί να υπάρχουν και διαφορές οι οποίες είναι πολύ ουσιαστικές, αλλά δεν φαίνονται.

Προσφυγή σε αυθεντίες

Ένα επιχείρημα είναι αληθινό επειδή το είπε η τάδε αυθεντία. Η προσφυγή σε αυθεντία ή ακόμα και σε ενόραση ή μαντεία δεν συνιστά λογικό επιχείρημα για την εγκυρότητα μιας θεωρίας, διότι αυτή η πρακτική βρίσκεται εκτός της αποδεκτής επιστημονικής μεθόδου.

Παραπλάνηση ή εκβιασμός της αλήθειας

Ενδεικτικό παράδειγμα: Με την προοδευτική φορολογία αναδιανέμεται το εθνικό εισόδημα. Άρα, η προοδευτική φορολογία είναι πάντοτε οικονομικά αποτελεσματική. Εδώ υπάρχει παραπλάνηση ή εκβιασμός της αλήθειας, γιατί η αναδιανομή του εισοδήματος επιφέρει συνέπειες που πρέπει να τις μελετήσουμε πριν καταλήξουμε αν είναι καλές και επιθυμητές, ή όχι. Επίσης, η προοδευτική φορολογία μπορεί να έχει και αρνητικές συνέπειες, εκτός από την αναδιανομή του εθνικού εισοδήματος.

Σφάλμα κυκλικού συνειρισμού

Ενδεικτικό παράδειγμα: Οι κλασικοί οικονομολόγοι υποστήριζαν ότι η αξία ενός αγαθού έγκειται στο γεγονός ότι έχει ενσωματωμένη ανθρώπινη εργασία. Αυτή είναι η εργασιακή θεωρία της αξίας, στο πλαίσιο της οποίας η αξία σχετίζεται άμεσα με την ανθρώπινη εργασία. Όμως, για κάποιους «κλασικούς» οικονομολόγους, το μέτρο της αξίας είναι η αγοραστική αξία του μισθού σε αγαθά. Δηλαδή, υπάρχει εν προκειμένω ένα κυκλικό επιχείρημα: ενώ χρησιμοποιούμε την εργασία για να δώσουμε οντότητα σε ένα αγαθό, η εργασία υπολογίζεται με βάση το αγαθό αυτό. Το μέτρο της εργασίας είναι το αγαθό και ταυτοχρόνως, η αξία του συγκεκριμένου αγαθού καθορίζεται από την ενσωματωμένη σε αυτό εργασία.

1.4.3. Υποθετικό – παραγωγική μέθοδος

Εκτός από την επαγωγή και τη μέθοδο της λογικής παραγωγής, υπάρχει και μια τρίτη μέθοδος, η οποία αποτελεί ένα συνδυασμό των άλλων δύο και ονομάζεται υποθετικό-παραγωγική μέθοδος. Η μέθοδος αυτή δεν είναι ανεξάρτητη, γιατί ενσωματώνει στοιχεία από τις άλλες δύο. Χρησιμοποιήθηκε όμως πολύ στη Φυσική, η οποία ως επιστήμη έχει κεντρικό ρόλο στην επιστημολογία, τη σύγχρονη φιλοσοφία της επιστήμης. Έχει επίσης χρησιμοποιηθεί σε μεγάλο βαθμό και στις κοινωνικές επιστήμες (βλ. αναλυτική συζήτηση στα Hacking, 1981, Γέμτος, 1987).

- Εισάγουμε μερικές υποθέσεις, οι οποίες αφορούν π.χ. ένα εμπειρικό φαινόμενο,
- ελέγχουμε την εμπειρική ισχύ των υποθέσεων και
- καταλήγουμε διαμέσου της λογικής παραγωγής σε γενικό συμπέρασμα

Τυπικό παράδειγμα: στα Οικονομικά υπάρχει η θεωρία του τέλει ανταγωνισμού. Η βασική υπόθεση αυτής της θεωρίας είναι ότι *οι επιχειρήσεις μεγιστοποιούν το κέρδος τους ή ότι σκοπός της τυπικής επιχείρησης είναι η μεγιστοποίηση του κέρδους*. Είναι προφανές ότι αυτό μπορεί να συμβαίνει, αλλά θα μπορούσε κάποιος να ισχυρισθεί ότι οι επιχειρήσεις μεγιστοποιούν τις πωλήσεις ή μεγιστοποιούν το μέγεθος

τους. Με τη χρήση λογικής παραγωγής και μαθηματικών, αυτή η υπόθεση οδηγεί λογικά στο συμπέρασμα ότι *το οριακό κόστος των επιχειρήσεων θα πρέπει να ισούται με το οριακό έσοδο για να υπάρχει μεγιστοποίηση των κερδών*. (Οριακό κόστος είναι το επιπλέον κόστος που έχει η επιχείρηση όταν παράγει μία επιπλέον μονάδα προϊόντος. Οριακό έσοδο είναι το επιπλέον έσοδο που έχει η επιχείρηση από την πώληση μιας επιπλέον μονάδας προϊόντος). Επίσης, σε ένα τέλεια ανταγωνιστικό περιβάλλον, *το οριακό έσοδο θα πρέπει να είναι ίσο με την τιμή*. Από τη βασική υπόθεση μεγιστοποίησης κερδών, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το οριακό έσοδο θα πρέπει να ισούται με την τιμή.

Το δεύτερο βήμα είναι να κάνουμε έλεγχο των υποθέσεων. Η βασική υπόθεση είναι δύσκολο να ελεγχθεί εμπειρικά (ίσως λόγω του διαφορετικού τρόπου με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η έννοια από τους επιχειρηματίες ή και των επιφυλάξεων ως προς τη δήλωση στοιχείων). Θα μπορούσαμε, όμως, να ελέγξουμε εμπειρικά την υπόθεση του χαμηλότερου επιπέδου, σύμφωνα με την οποία για τη μεγιστοποίηση των κερδών σε ένα ανταγωνιστικό περιβάλλον πρέπει η τιμή να είναι ίση με το οριακό έσοδο. Εξετάζουμε εμπειρικά την τιμή του προϊόντος και το οριακό έσοδο της επιχείρησης και αν αυτά τα δύο είναι ίσα, η επιχείρηση μεγιστοποιεί τα κέρδη της, αν όχι τότε η υπόθεση δεν ισχύει.

Αν παρατηρήσουμε ότι η τιμή στην οποία πωλεί η επιχείρηση το εν λόγω αγαθό είναι μεγαλύτερη από το οριακό κόστος, τότε συμπεραίνουμε ότι η συγκεκριμένη επιχείρηση δεν λειτουργεί ανταγωνιστικά και ίσως να έχει κάποια μονοπωλιακή θέση. Εξάγουμε το λογικό συμπέρασμα ότι η θεωρία του τέλειου ανταγωνισμού για τη συγκεκριμένη επιχείρηση ή δείγμα επιχειρήσεων δεν ισχύει. Ίσως θα πρέπει να προτείνουμε άλλο υπόδειγμα ή υποδείγματα (π.χ. μονοπωλιακός ανταγωνισμός, ολιγοπώλιο ή μονοπώλιο). Με αυτό το κάπως σύνθετο παράδειγμα, βλέπουμε ότι *στην περίπτωση όπου η βασική υπόθεση είναι δύσκολο να ερευνηθεί, πρέπει να προχωρήσουμε σε εμπειρικό έλεγχο υποθέσεων χαμηλότερου επιπέδου, οι οποίες όμως συνάγονται από την βασική υπόθεση* (Καραγιάννης, 1995, Δρακόπουλος, 2001).

1.5. Σύντομη ιστορική αναδρομή

1.5.1. Οι απαρχές της επιστήμης ως συστηματικής γνώσης του κόσμου

1.5.1.1. Βαβυλωνία και Αίγυπτος

Τα πρώτα στοιχεία-και οι στοιχειώδεις ενδείξεις για τη συστηματική μελέτη φαινομένων (όχι όμως επιστήμη με την τρέχουσα σημασία του όρου) βρίσκονται στη Σουμερία, τη Βαβυλωνία και την Αίγυπτο. Στους πολιτισμούς αυτούς έχουμε κάποια σημαντικά βήματα στις επιστήμες, ιδίως στα Μαθηματικά, την Αστρονομία και τη Φυσική. Για παράδειγμα, υπάρχει η έννοια του κλάσματος, πίνακες πολλαπλασιασμού, αστρονομικές παρατηρήσεις σχετικά με το ηλιακό έτος και τον ακριβή προσδιορισμό του, καθώς και υπολογισμοί των πλανητικών περιστροφών. Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο είναι η εμφάνιση των πρώτων περιεκτικών κοσμολογικών απόψεων περί Σύμπαντος, δηλαδή οι πρώτες σοβαρές προσπάθειες για συνολική εξήγηση του κόσμου.

Επίσης, στην Ιατρική παρατηρούνται συστηματικά βήματα, με παράδειγμα τα πρώτα ιατρικά εγχειρίδια και κάποιες στοιχειώδεις ιατρικές συνταγές. Επιπλέον, αναπτύχθηκαν βασικές γνώσεις ανατομίας, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή της μούμιας. Στους Αιγυπτίους υπήρχε παράλληλα και η δαιμονική θεωρία της ασθένειας, μια μεταφυσική δηλαδή προσέγγιση στην έννοια της ασθένειας, ως προϊόν πράξεων και ενεργειών υποχθόνιων και σκοτεινών οντοτήτων. Θα πρέπει, όμως, να τονισθεί ότι τα παραπάνω παραδείγματα δεν συνιστούν ανεξάρτητη και αυτόνομη γνώση, επειδή εντάσσονταν σε ένα πλαίσιο θρησκευτικών δοξασιών και αντιλήψεων, επομένως ήταν παράγωγα αυτών. Συνιστούσαν δηλαδή αναπόσπαστο μέρος της θρησκευτικής ζωής των Αιγυπτίων, παρά συστηματική και έλλογη αναζήτηση της γνώσης για την ίδια τη γνώση.

Υπάρχουν, βέβαια, ενδείξεις ότι, σε μερικές τουλάχιστον περιπτώσεις, το αρχικό κίνητρο ήταν καθαρά πρακτικό. Για παράδειγμα, οι μαθηματικές έννοιες των αρχαίων Αιγυπτίων σχετίζονται με την ανάγκη της οριοθέτησης των εύφορων και καλλιεργήσιμων εδαφών μετά από τις πλημμύρες του Νείλου (υφίστατο συνεπώς η ανάγκη ανάπτυξης κατάλληλων γνώσεων γεωμετρίας για να είναι ευκρινέστερος ο επαναπροσδιορισμός και η εκ νέου οριοθέτηση των εδαφών που ήταν καλυμμένα για κάποιο χρονικό διάστημα από τα νερά των ποταμών) (Woods, 1998; Magli, 2013).

1.5.1.2. Ίωνες φιλόσοφοι

Το ορθολογικό στοιχείο που είδαμε ότι είναι βασικό συστατικό της επιστήμης εμφανίζεται με τους Ίωνες φιλόσοφους, οι οποίοι επιχειρούν πρώτοι να εξηγήσουν ορθολογικά τον κόσμο. Το γεγονός ότι επεχείρησαν ταξίδια μεγάλων αποστάσεων και είχαν επαφές με άλλες πόλεις ενδέχεται να συνέβαλε στην ενασχόλησή τους με άλλα κοινωνικά και πολιτικά συστήματα και κατ' επέκταση με τη μελέτη κοινωνικών και πολιτικών θεμάτων. Επίσης, λόγω της ανάγκης για ταξίδια μεγαλύτερων αποστάσεων, διεύρυναν τις κοινωνικές και φυσικές εμπειρίες τους, κάτι που συνέβαλε στην αύξηση του αισθήματος της περιέργειας και της ανάγκης για έρευνα. Οι επαφές τους με άλλους πολιτισμούς και η ταξιδιωτική εμπειρία τους οδήγησαν σε ένα πολύ σημαντικό γεγονός για την ιστορία της επιστήμης: τη διάσπαση υποκειμένου και κόσμου. Το υποκείμενο θεωρεί πλέον τον εαυτό του ανεξάρτητα από τη φυσική ολότητα στην οποία εντάσσεται και έτσι επιχειρεί την αντικειμενική και ορθολογική παρατήρηση του κόσμου. Επίσης, οι Ίωνες φιλόσοφοι προχωρούν ένα βήμα παραπέρα και διαχωρίζουν την κοινωνική από τη φυσική πραγματικότητα. Αυτό για πολλούς ιστορικούς της επιστήμης θεωρείται ως η αρχή της επιστημονικής διεργασίας. Αυτά τα δύο στοιχεία, (1) η διάσπαση υποκειμένου από τον κόσμο και (2) η διαφοροποίηση της ενιαίας της πραγματικότητας σε κοινωνική και φυσική πραγματικότητα, οδηγούν σε μια αυτοτελή αντίληψη του κόσμου ή της φύσης, η οποία υπερβαίνει το σύνηθες ανθρώπινο έργο. Δηλαδή, ο άνθρωπος καθίσταται πλέον παρατηρητής, δεν μπορεί να ελέγξει, όμως παρατηρεί. Η κατάσταση αυτή είναι δυνατό να έχει ως αποτέλεσμα την εμφάνιση *αυτοτελούς γνωστικού αντικείμενου το οποίο επιδέχεται ορθολογική ανάλυση*.

Η πρόοδος όμως αυτή δεν πρέπει να υπερτιμάται, γιατί παράλληλα υπάρχει και η μυθική παράδοση στους Ίωνες. Παρά τη λειτουργική και σαφή διάκριση μύθου και λόγου, το μυθικό στοιχείο εξακολουθεί να παραμένει ισχυρό και σε κάποιες περιπτώσεις συνυπάρχει με αυτήν τη νέα προσέγγιση του κόσμου. ενδεικτικό παράδειγμα εν προκειμένω αποτελεί ο Πυθαγόρας, ο οποίος, από τη μία πλευρά, έχει έντονο το μυθικό ή μεταφυσικό στοιχείο και από την άλλη αναπτύσσει σαφή γνωρίσματα ορθολογικότητας. Στη μαθηματική σκέψη του Πυθαγόρα, τα δύο αυτά στοιχεία, δηλαδή η ορθολογικότητα και η μυθική διάσταση, συνυπάρχουν και, ενίοτε, είναι αναπόσπαστα και άρρηκτα συνδεδεμένα.

Σημαντικό έλλειμμα στην ιωνική παράδοση, όσον αφορά την ουσία της επιστήμης, είναι η έλλειψη αντίστοιχης εμπειρικής βάσης. Υπάρχει δηλαδή μια έντονη αμφιβολία των φιλοσόφων για την εγκυρότητα της εμπειρικής γνώσης (ως εμπειρική γνώση εδώ εννοούμε τον *εμπειρικό έλεγχο της γνώσης*, δηλαδή ότι η γνώση πρέπει να υπόκειται σε ανεξάρτητο εμπειρικό έλεγχο είτε με πειράματα είτε με στατιστική ανάλυση κλπ). Αυτή η επιφυλακτικότητα συνεχίζεται ωστόσο, και στη μετέπειτα αρχαιοελληνική επιστήμη (για αναλυτική συζήτηση, βλ. Alioto, 1992).

1.5.1.3. Πλάτων

Μεγάλη μορφή στην αρχαιοελληνική επιστημονική σκέψη είναι ο Πλάτωνας. Οι ιδέες του Πλάτωνα είναι πολύ σημαντικές για την ιστορία της επιστήμης, διότι άσκησαν τεράστια επιρροή μέχρι τις αρχές των Νέων Χρόνων. Η μεσαιωνική σκέψη σε πολύ μεγάλο βαθμό ακολουθεί τις βασικές γραμμές του.

Ο Πλάτωνας προβαίνει στη διάκριση μεταξύ επιστήμης και δόξας, δηλαδή αναδεικνύει το στοιχείο της διυποκειμενικότητας (δόξα = γνώμη). Κατά τον Πλάτωνα, η επιστήμη οδηγεί σε καθολική, αναγκαία και αιώνια γνώση. Αυτό είναι κύριο χαρακτηριστικό της πλατωνικής επιστημολογίας (η σύγχρονη επιστημολογία έχει διατυπώσει σοβαρές επιφυλάξεις ως προς το ζήτημα αυτό). Η πλατωνική αντίληψη άσκησε τεράστια επιρροή κατά την Αναγέννηση, ακόμα και μέχρι τον 19^ο αιώνα.

Ως επακόλουθο της αντίληψης περί αιώνιας γνώσης, ο Πλάτωνας οδηγείται στο ότι η αιώνια γνώση δεν μπορεί να αναφέρεται σε εμπειρικά αντικείμενα (φθαρτά), αλλά μόνο σε νοητές μορφές. Δηλαδή, από τη στιγμή που πιστεύει ότι η επιστήμη οδηγεί στην αιώνια γνώση, τα εμπειρικά αντικείμενα δεν έχουν αντιστοιχία με αυτή, αλλά μόνο οι νοητές μορφές. Ουσιαστικά, εδώ υπάρχει αποκλεισμός της εμπειρίας ως γνωστικής πηγής και ως στοιχείου ελέγχου των επιστημονικών προτάσεων. Το εμπειρικό έλλειμμα όσον αφορά την επιστημονική διαδικασία (το οποίο παρατηρήσαμε και στους Ίωνες) γίνεται πιο έντονο στον Πλάτωνα, ο οποίος δίνει μεγάλη έμφαση σε νοητές μορφές.

Ως εκ τούτου, η επιστήμη δεν ασχολείται με την εμπειρική γνώση, ούτε η εμπειρία χρησιμεύει ως έλεγχος της εγκυρότητας της επιστημονικής γνώσης. Κύριο παράδειγμα της πλατωνικής επιστήμης είναι η αξιωματική γεωμετρία, διότι είναι καθαρά νοητή γνώση, αναφέρεται μόνο σε νοητές μορφές: αρχίζει από βασικά αξιώματα και με λογική παραγωγή καταλήγει σε συμπεράσματα. Η αξιωματική γεωμετρία δεν έχει

καμιά αναφορά στην εμπειρία και, όπως θα περίμενε κανείς, ο Πλάτωνας θεωρεί τις άλλες επιστήμες (Φυσική, Ιατρική, Αστρονομία) υποδεέστερες, πρακτικές δραστηριότητες χωρίς ανάλογη θεωρητική αξία (Lloyd, 2013).

1.5.1.4. Αριστοτέλης

Σε γενικές γραμμές, ο Αριστοτέλης συμφωνεί με την πλατωνική προσέγγιση στην επιστήμη, την εμπλουτίζει όμως με την ανάπτυξη της τυπικής λογικής. Εισάγει ορισμένα εμπειρικά στοιχεία και δίνει μεγαλύτερη έμφαση στην εμπειρία από ό,τι ο Πλάτωνας. Γενικά, όμως, ακολουθεί την πλατωνική αντίληψη περί της επιστήμης ως γνώσης αιώνιων και καθολικών αληθειών.

Για τον Αριστοτέλη, το επιστημονικό πρότυπο είναι επίσης η Γεωμετρία, η οποία οδηγεί λογικά σε αιώνιες αλήθειες. Δηλαδή, η επιστήμη είναι απόδειξη προτάσεων από αξιώματα. Αυτή η αντίληψη δεν επέτρεψε την ουσιαστική εισαγωγή της εμπειρικής διάστασης στην επιστήμη, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι την αποκλείει τελείως. Η αριστοτέλεια επαγωγή, ωστόσο, είναι διαφορετική από τη σύγχρονη επαγωγή, η οποία συνίσταται στη συναγωγή γενικών προτάσεων από πεπερασμένο αριθμό ατομικών παρατηρήσεων. Κατά την αριστοτελική άποψη, επαγωγή είναι η διατύπωση γενικών αρχών από πρακτική πείρα. Για παράδειγμα, η αριστοτελική επαγωγή είναι πολύ κοντά σε αυτό που κάνει ένας εμπειρικός τεχνίτης αυτοκινήτων, ο οποίος διατυπώνει γενικές αρχές από συσσωρευμένη πρακτική πείρα.

Η σύγχρονη έννοια της επαγωγής είναι τελείως διαφορετική. Είναι διαφορετική η γνώση που διαθέτει ένας πρακτικός τεχνίτης αυτοκινήτων από τη γνώση που έχει ένας μηχανικός μηχανών εσωτερικής καύσης. Ο πρακτικός τεχνίτης αναπτύσσει μια διαισθητική αντίληψη και δεν αναλύει τις διαρθρωτικές σχέσεις φαινομένων με βάση επαγωγικούς συλλογισμούς.

Συνοπτικά, η αριστοτελική επιστήμη δεν διαφέρει ουσιαστικά από την πλατωνική. Και οι δύο αντιλαμβάνονται τη θεωρητική φύση της επιστήμης και τάσσονται εναντίον της μετατροπής της επιστήμης σε σύστημα επιστημονικών εφαρμογών, γιατί θεωρούν αυτό το ενδεχόμενο ως απόπειρα κατάχρησης και εξαπάτησης της φύσης. Αυτό φυσικά συνάδει με τη γενικότερη αρχαιοελληνική κουλτούρα στο πλαίσιο της οποίας η επιστημονική γνώση δεν ήταν απαραίτητο να μετουσιωθεί σε ευρείας χρήσης τεχνολογική εφαρμογή για να διεκδικήσει κοινωνική νομιμοποίηση.

Στον αρχαίο κόσμο συνήθως απουσιάζει η εργαλειακή (δηλαδή η ωφελμιστική) μετατροπή της επιστήμης σε τεχνολογία, διότι δεν θεωρήθηκε επιτακτική η ανάγκη να μετουσιώνεται υποχρεωτικά η θεωρητική επιστήμη σε πρακτικώς διαχειρίσιμη, και κατ' επέκταση τεχνολογικά αξιοποιήσιμη και λειτουργική γνώση. Δεν είναι ίσως τυχαίο το γεγονός ότι στην αρχαιοελληνική διάνοηση, η χειρωνακτική εργασία αποτελούσε κατ' εξοχήν ίδιο γνώρισμα των δούλων, ενώ δεν διέκρινε τους ελεύθερους πολίτες οι οποίοι όφειλαν να μην επιδίδονται σε ανάλογες ενασχολήσεις, αλλά αντιθέτως να καλλιεργούν τον θεωρητικό βίο, τον αφαιρετικό στοχασμό, τη θεωρία του όντος και του κόσμου.

Η τεχνολογία στον αρχαίο κόσμο δεν κατέστη αυτόνομο υποσύστημα της κοινωνικής πράξης, αποδεσμευμένο από ηθικές και κανονιστικές θεωρήσεις (βλ. ωστόσο διεξοδικά Lloyd, 2013). *Η μετατροπή ενός συστήματος εξήγησης του κόσμου σε δυνατότητα ριζικής μεταβολής του κόσμου, δηλαδή ο γενικευμένος τεχνολογικός μετασχηματισμός της φυσικής (και κοινωνικής) πραγματικότητας συνιστά γνώρισμα της νεότερης και σύγχρονης (και όχι της αρχαίας) επιστήμης εν γένει.* Συνεπώς, η τεχνολογική καθυπόταξη του κόσμου, η άσκηση κυριαρχίας επί του κόσμου μέσω των εφαρμογών και τεχνολογικών προεκτάσεων της επιστήμης, δεν υπήρξε ίδιο γνώρισμα του αρχαίου κόσμου, ούτε κατέστη πρωταρχική επιδίωξη της αρχαίας (σε αντίθεση προς τη σύγχρονη) επιστήμης. Δεν πρέπει ωστόσο να παραβλέψουμε το γεγονός ότι επιστήμη και τεχνολογία γνώρισαν ιδιαίτερη άνθηση στον κλασικό και ελληνιστικό κόσμο ως συνέπεια της ελεύθερης κριτικής σκέψης, της ελευθερίας του πνεύματος την οποία διασφάλισαν οι δημοκρατικοί θεσμοί σε αυτοδιοικούμενες πόλεις κράτη και το αίτημα της πολιτικής ελευθερίας. Αλλά και στα ελληνιστικά βασίλεια η γνώση αναπτύχθηκε ραγδαία, αφού η κοινωνική της διάχυση την κατέστησε προσιτή σε ευρύτερα στρώματα, υπερβαίνοντας ριζικά τα στενά όρια των ιερατικών κύκλων των μεγάλων θεοκρατιών της αρχαιότητας (Lloyd, 2013).

1.5.2. Νέοι Χρόνοι

Στην αρχή των Νέων Χρόνων, η πλατωνική και η αριστοτελική επιστήμη είναι κυρίαρχες. Ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης θεωρούνται αυθεντίες στον Μεσαίωνα και τυχόν αμφισβήτησή τους θέτει υπό αίρεση το γενικό

ιδεολογικό αλλά και το κοινωνικό οικοδόμημα. Τα έργα του Αριστοτέλη, κυρίως μέσα από αραβικές μεταφράσεις, κυριαρχούν. Αυτό συμβαίνει κατά κύριο λόγο μετά τον 13^ο αιώνα, όταν η μοναδική επιστημονική δραστηριότητα στην Ευρώπη ήταν ο σχολιασμός των έργων του Αριστοτέλη, πάντα μέσα στα πλαίσια της χριστιανικής σχολαστικής θεολογίας, δηλαδή του δυτικο-ευρωπαϊκού θεολογικού στοχασμού (βλ. Alioto, 1982).

Όμως, κατά το τέλος του Μεσαίωνα, ιδίως στον ύστερο Μεσαίωνα, παρατηρούμε κάποιες σοβαρότερες προσπάθειες για καλύτερη θεμελίωση της εμπειρικής μεθόδου του Αριστοτέλη. Πιο συγκεκριμένα, ο Richard Bacon (13^{ος} αιώνας) εισάγει την πειραματική έρευνα ως τρίτο εργαλείο της επιστήμης. Τα δύο πρώτα είναι η λογική παραγωγή και η επαγωγή. Κάποιοι άλλοι σύγχρονοι του Bacon συγγραφείς, όπως ο D. Scotus, προτείνουν την πειραματική διάσταση μιλώντας για «πειραματικές ενδείξεις». Υπάρχει δηλαδή μια στροφή προς την πειραματική διαδικασία.

Επίσης, παρατηρείται πρόοδος στη Φυσική και την Αστρονομία, όμως όλες αυτές οι προσπάθειες καινοτομίας χαρακτηρίζονται από την επιθυμία για βέβαιη γνώση και αιώνιες αλήθειες. Ουσιαστικά, η φύση της επιστήμης δεν είχε αλλάξει σημαντικά από την εποχή του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη.

Και περνάμε στην Αναγέννηση, όπου η μεθοδολογία του Bacon βρίσκει ανταπόκριση και θα λέγαμε ότι γίνεται κανόνας. Αυτό μπορούμε να το διαπιστώσουμε σε πολλούς διάσημους επιστήμονες της εποχής, αρχίζοντας από τον L. DaVinci, με τον οποίο η χρήση αρχών από τα Μαθηματικά και τη Γεωμετρία εισάγεται για πρώτη φορά στις φυσικές επιστήμες. Επίσης, εμφανίζεται για πρώτη φορά η ιδέα ότι το Σύμπαν υπακούει σε αιώνιους μηχανιστικούς νόμους. Το παράδειγμα του ρολογιού είναι διαφωτιστικό: το Σύμπαν είναι ένα ρολόι, του οποίου η λειτουργία είναι πλήρως καθορισμένη και η μελλοντική συμπεριφορά του είναι επίσης πλήρως προβλέψιμη.

Ένας άλλος επίσης πολύ γνωστός επιστήμονας, ο οποίος εισάγει νέες θεωρήσεις στη Φυσική, είναι ο N. Κοπέρνικος (1453-1543). Ο Κοπέρνικος είναι περισσότερο γνωστός για την ηλιοκεντρική θεώρηση η οποία είναι ιδιαίτερα σημαντική, όχι μόνο για την επιστήμη, αλλά και για τις γενικότερες επιπτώσεις της. Η αναθεώρηση της γεωκεντρικής θέσης είχε μεγάλη ψυχολογική επίδραση, διότι ανατρέπει εκ θεμελίων το σύστημα του Πτολεμαίου, το οποίο ήταν μέρος του Σχολαστικισμού, δηλαδή της συνολικής χριστιανικής μεσαιωνικής θεολογίας.

Ακολουθεί ο Francis Bacon (1561-1626), ο οποίος καταθέτει σημαντική μεθοδολογική συνεισφορά στο ανερχόμενο νέο επιστημονικό πνεύμα. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζει την εκ νέου καταγραφή όλων των στοιχείων - παρατηρήσεων, χρησιμοποιώντας όλα τα δυνατά πειράματα και ταξινομώντας τα αποτελέσματα βάσει κανόνων οι οποίοι αποκαλύπτουν τις συσχετίσεις μεταξύ των φαινομένων, επιτρέποντας τη διατύπωση γενικών νόμων. Ο Bacon είχε κυρίως μεθοδολογική συνεισφορά στο νέο πνεύμα. Την ίδια εποχή, ο J. Kepler (1571-1630) υπολογίζει τις πλανητικές τροχιές οι οποίες μπορούν να προσδιορισθούν μαθηματικά, εφαρμόζει δηλαδή αναλυτικά εργαλεία στην Αστρονομία (βλ. Chalmers, 2009).

Συνεχίζουμε τη σύντομη αυτή αναδρομή με τον μεγάλο Γ. Γαλιλαίο (1564-1642), ο οποίος θεωρείται ο πρωτεργάτης της Νεότερης φυσικής. Οι εργασίες του Γαλιλαίου θέτουν τις βάσεις της Νευτώνειας φυσικής που ήταν το πιο σημαντικό επιστημονικό οικοδόμημα μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ο Γαλιλαίος θεωρείται πολύ μεγάλη μορφή στην επιστήμη, όχι μόνο για τις επιστημονικές ανακαλύψεις του, αλλά και γιατί συνδυάζει πολλά στοιχεία τα οποία έχουμε αναφέρει και τα οποία χαρακτηρίζουν την επιστημονική διαδικασία, όπως η πειραματική μέθοδος και η λογική παραγωγή. Επίσης, εισάγει τον μαθηματικό formalισμό, την τυποποίηση στην επιστήμη, ο οποίος μέχρι σήμερα είναι η κύρια επιστημονική γλώσσα, τουλάχιστον στις φυσικές επιστήμες. Μια αρκετά γνωστή φράση του είναι ότι «το βιβλίο της φύσης είναι γραμμένο στη γλώσσα των Μαθηματικών».

Ο Γαλιλαίος είναι ο πρώτος ο οποίος αποκλείει κάθε τελεολογική εξήγηση από τις φυσικές επιστήμες, η οποία είναι γνώρισμα της μεσαιωνικής αντίληψης (είναι πολύ γνωστή η σύγκρουση του Γαλιλαίου με την Καθολική εκκλησία και το πνευματικό και θρησκευτικό κατεστημένο εκείνης της εποχής). Παρ' όλα αυτά εξακολουθεί, όπως και οι προηγούμενοι, να αντιλαμβάνεται την επιστήμη ως γνώση αιώνιων αληθειών, κατά την πλατωνική θεώρηση.

Γνωστή είναι, επίσης, η συνεισφορά του R. Descartes (1596-1650) στην επιστημονική αλλά και στη φιλοσοφική σκέψη. Εδώ υπάρχει μια μετατόπιση προς την εξήγηση των φαινομένων βάσει γενικών νόμων. Επιπλέον, ο Descartes δίνει λιγότερη έμφαση στην πειραματική διάσταση. Οι γενικοί φυσικοί νόμοι γίνονται αντιληπτοί από τον Descartes ως ντετερμινιστικοί νόμοι (μηχανιστικοί νόμοι), που αποτελούν και τη βάση της Νευτώνειας αλλά και της κλασικής φυσικής. Όπως αναφέρει, ο Θεός είναι ο δημιουργός αυτών των καθολικών νόμων, πράγμα που φανερώνει τη θεολογική διάσταση της σκέψης του.

Ο Ισαάκ Νεύτωνας (1642-1727) θεωρείται ο θεμελιωτής της κλασικής φυσικής. Το έργο του επηρέασε την επιστημονική σκέψη και μεθοδολογία, αλλά και τη φιλοσοφία σε πολύ μεγάλο βαθμό. Τα κύρια γνωρίσματα της σκέψης του είναι η *αξιωματικοποίηση* και η *μηχανιστική εξήγηση* των φαινομένων. Με τον Νεύτωνα μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι ο μηχανιστικός ντετερμινισμός –αιτιοκρατία– παίρνει τη θέση της τελεολογικής εξήγησης. Το κύριο παράδειγμα εδώ είναι ο νόμος της παγκόσμιας έλξης, όπου οι κινήσεις των πλανητών εξηγούνται βάσει μαθηματικού μοντέλου με αιτιοκρατικές σχέσεις. Σύμφωνα με τον νόμο αυτό, η έλξη η οποία ασκείται μεταξύ δύο σωμάτων είναι ανάλογη των μαζών τους και αντίστροφη προς το τετράγωνο της απόστασής τους, επί την παγκόσμια σταθερά. Ο νόμος αυτός εξηγεί μηχανιστικά τον τρόπο κίνησης των πλανητών και γενικά των ουράνιων σωμάτων.

Μια σημαντική συνέπεια αυτής της προσέγγισης είναι η διατύπωση ενός γενικού νόμου ο οποίος εξηγεί και προβλέπει τροχιές και κινήσεις ουράνιων φαινομένων και σωμάτων. Υπάρχει, δηλαδή, η δυνατότητα πρόβλεψης των κινήσεων των πλανητών με απόλυτη ακρίβεια, βάσει του νόμου της παγκόσμιας έλξης. Το Σύμπαν θεωρείται ότι λειτουργεί μηχανιστικά, σαν ένα μεγάλο κοσμικό ρολόι, το οποίο είναι απόλυτα προβλέψιμο (θεωρητικά απόλυτα προβλέψιμο, γιατί υπάρχουν πολλές μεταβλητές που πρέπει να γνωρίζουμε για να έχουμε απόλυτη ακρίβεια στην πρόβλεψη). Για παράδειγμα, σύμφωνα με τον νόμο της παγκόσμιας έλξης, μπορούμε να προβλέψουμε τη θέση του πλανήτη Α μετά από χρόνια ή πότε θα γίνει η επόμενη έκλειψη Ηλίου ή Σελήνης. Αυτή η εικόνα του Σύμπαντος ως ενός κοσμικού ρολογιού είχε πολύ μεγάλη επίδραση στην επιστημονική μεθοδολογία, γιατί επέδρασε και επιδρά και σε άλλους επιστημονικούς κλάδους αλλά και στις κοινωνικές επιστήμες (βλ. Chalmers, 2009).

Η μετέπειτα επέκταση του νευτώνειου συστήματος και σε άλλα φυσικά φαινόμενα είναι γνωστή ως κλασική Φυσική. Τα κύρια μεθοδολογικά γνωρίσματά του είναι αυτά που αναφέραμε για τον Νεύτωνα συν το γεγονός ότι η πρόβλεψη γίνεται πια κεντρική ιδέα στη Φυσική. Ο Laplace (1749-1827), ένας μεγάλος φυσικός, ο οποίος είναι μεταγενέστερος του Νεύτωνα (έζησε τον επόμενο αιώνα) γράφει χαρακτηριστικά: «τίποτα δεν είναι αβέβαιο σ' έναν τέλειο μαθηματικό. Το μέλλον και το παρελθόν παρουσιάζονται στα μάτια του». Ο Laplace ήταν πεπεισμένος ότι, αν γνωρίζαμε όλες τις μεταβλητές οι οποίες υπάρχουν στο Σύμπαν, θα μπορούσαμε με απόλυτη ακρίβεια να προβλέψουμε τα πάντα (Cardwell, 2004 και Bynum, 2013).

Συνοπτικά, διαπιστώνουμε μια ισχυρή διαφοροποίηση από το πλατωνικο-αριστοτελικό επιστημονικό ιδεώδες, αλλά δεν έχουμε πλήρη εγκατάλειψή του. Αν και υπάρχει σημαντική διαφορά της μηχανιστικής από την τελεολογική εξήγηση, το κοινό σημείο των δύο προσεγγίσεων είναι ότι ο σκοπός της επιστήμης είναι η ανακάλυψη αμετάβλητων και σταθερών δομών και αιώνιων αληθειών. Οι γενικοί νόμοι θεωρούνται αιώνιες αλήθειες. Δηλαδή, υπάρχει αιώνια αλήθεια και ο σκοπός της επιστήμης είναι να την ανακαλύψει, και αυτό είναι το κοινό σημείο με τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη. Ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης ακολουθούν την τελεολογική προσέγγιση, ενώ η κλασική Φυσική τη μηχανιστική προσέγγιση, αλλά το επιστημονικό ιδεώδες στο σημείο αυτό φαίνεται ότι εξακολουθεί να παραμένει παραπλήσιο. Αυτό το επισημαίνουμε, διότι θα εξετάσουμε σύγχρονες επιστημολογικές προσεγγίσεις, οι οποίες δεν δέχονται την άποψη ότι η επιστήμη έχει ως σκοπό την ανακάλυψη της αιώνιας αλήθειας. Υπάρχει μια πολύ σημαντική και ριζική μεταστροφή στη φιλοσοφία της επιστήμης, η οποία προέρχεται κυρίως από τις μείζονες επιστημονικές ανακαλύψεις των αρχών του 20^{ου} αιώνα (Toulmin & Goodfield 1982).

1.5.3. 20^{ος} αιώνας

Ο 20^{ος} αιώνας επιφέρει μια σημαντική τομή στην επιστημονική γνώση, δημιουργώντας σοβαρές ανατροπές στο ισχύον, ως τότε, νευτώνειο κοσμοείδωλο στη σφαίρα των φυσικών επιστημών. Πρόκειται για μια μείζονα επιστημονική επανάσταση που αμφισβητεί ισχύουσες παραδοχές και κλονίζει την καθιερωμένη κατά τον 19^ο αιώνα μηχανιστική θεώρηση της φύσης, εγκαθιδρύοντας μια εντελώς νέα κοσμοεικόνα. Δύο από τις πιο σοβαρές επιστημονικές εξελίξεις στη σύγχρονη Φυσική που συνέβαλαν καθοριστικά προς αυτήν την κατεύθυνση ανατρέποντας καθιερωμένες θέσεις και απόψεις, θεωρούνται ότι είναι:

- η θεωρία της σχετικότητας, και
- η κβαντομηχανική.

Η Φυσική (αναφερόμαστε στη Φυσική, διότι θεωρείται η πιο «σκληρή» επιστήμη) είναι η πιο παλιά από τους σύγχρονους επιστημονικούς κλάδους και πάντα είχε (και ακόμη έχει) κεντρικό ρόλο στη γενική επιστημονική σκέψη. Ακόμη και οι σύγχρονοι επιστημολόγοι αρχίζουν από τη Φυσική. Λόγω αυτών των

πολύ σημαντικών εξελίξεων, παρατηρούνται ιδιαίτερες σημαντικές αλλαγές στη φιλοσοφία της επιστήμης, δηλαδή στις απόψεις για τη φύση της επιστήμης και την υφή του επιστημονικού εγχειρήματος. Το κύριο χαρακτηριστικό της νέας επιστημολογίας είναι η απόρριψη του προγενέστερου ρόλου της επιστήμης ως αποκάλυψης αιώνων αληθειών. Η σύγχρονη επιστημολογία αμφισβητεί αυτήν την άποψη για την επιστήμη, η οποία έχει μια ιστορική συνέχεια πολλών αιώνων και αυτή η μεγάλη αλλαγή προέρχεται από τις νέες εξελίξεις, κυρίως στη Φυσική (Bowler & Rhys, 2014).

Παράδειγμα: Η θεωρία της σχετικότητας του Αϊνστάιν αμφισβητεί την ύπαρξη του χώρου και του χρόνου ως δεδομένων εξωγενών μεταβλητών. Στη Γενική Θεωρία της Σχετικότητας του Αϊνστάιν, ο χώρος και ο χρόνος ενσωματώνονται στο μοντέλο. Αυτή η προσέγγιση είναι ριζοσπαστική και ανατρέπει τις βάσεις της κλασικής Φυσικής. Η Νευτώνεια Φυσική θεωρείται τώρα ειδική περίπτωση και έχει περιορισμένη εφαρμογή – μόνο για μικρές ταχύτητες. Είναι, δηλαδή, μια υποπερίπτωση της θεωρίας της σχετικότητας και χρησιμοποιείται όταν οι ταχύτητες είναι μικρές (σε σύγκριση με την ταχύτητα του φωτός).

Για να υπολογίσουμε πότε ένα αυτοκίνητο θα φτάσει στο σημείο Α διανύοντας μια απόσταση με ταχύτητα X , χρησιμοποιούμε Νευτώνειους κλασικούς νόμους, επειδή οι ταχύτητες είναι μικρές. Όταν όμως αναφερόμαστε σε μεγάλες ταχύτητες –σημαντικά κλάσματα της ταχύτητας του φωτός– τότε η Νευτώνεια Φυσική είναι ανεπαρκής ή λανθασμένη. Για παράδειγμα, οι υπολογισμοί για αποστολή δορυφόρου στον Άρη ή στη Σελήνη, δεν χρησιμοποιούν τους νόμους της Νευτώνειας αλλά της σχετικιστικής Φυσικής.

Η κύρια διαφοροποίηση της κβαντομηχανικής Φυσικής είναι ότι η έννοια της πιθανότητας μεταβάλλεται. Υπάρχει μια πιθανοκρατική προσέγγιση η οποία είναι ασυμβίβαστη με την κλασική θεωρητική βεβαιότητα (ο Laplace υποστήριζε ότι αν έχουμε όλες τις μεταβλητές δεδομένες μπορούμε να προβλέψουμε με ακρίβεια τη μελλοντική συμπεριφορά ενός συστήματος). Ωστόσο, στην περίπτωση της κβαντομηχανικής, τα μικροφυσικά φαινόμενα χαρακτηρίζονται από μια μη αναγώγιμη πιθανοκρατική διάσταση, κάτι που έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την ισχύουσα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα κλασική αντίληψη (βλ. αναλυτική συζήτηση στο Toulmin & Goodfield, 1982).

1.6. Επίλογος

Στο πρώτο κεφάλαιο εξετάστηκε μια ευρύτατη σειρά ζητημάτων για τη φύση του επιστημονικού εγχειρήματος. Αναλύθηκαν διεξοδικά θέματα, όπως:

- ο ορισμός της επιστήμης,
- τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της επιστήμης,
- η διάκριση επιστημονικών και μη-επιστημονικών προτάσεων,
- η οριοθέτηση επιστήμης και θρησκείας,
- η διάκριση επιστήμης και τέχνης,
- η ακολουθητέα σύγχρονη επιστημονική μέθοδος,
- οι ενδεχόμενες αδυναμίες επιμέρους επιστημονικών μεθόδων (επαγωγής, λογικής παραγωγής, υποθετικο-παραγωγικής μεθόδου),
- οι ιστορικές απαρχές της επιστήμης ως γνωστικής σύλληψης του κόσμου,
- η ιστορική εξέλιξη της επιστήμης,
- η διάσπαση της ιστορικής συνέχειας στην ανάπτυξη του επιστημονικού λόγου κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

Alioto, A. (1992). *A History of Western Science* (2nd ed.). New Jersey: Prentice Hall.

Bowler, P., & Rhys, M.I. (2014). *Η ιστορία της νεότερης επιστήμης. Μια επισκόπηση*. Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Bynum, W. (2013). *Μικρή ιστορία της επιστήμης*. Αθήνα: Πατάκης.

- Cardwell, D. (2004). *Ιστορία της τεχνολογίας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Chalmers, A. (2009). *Τι είναι αυτό που το λέμε επιστήμη; Μια προσέγγιση της φύσης, του καθεστώτος και των μεθόδων της επιστήμης*. (μτφ. Γιώργος Φουρτούνης), Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Drakopoulos, S. (1991). *Values and Economic Theory*. Gower, Aldershot.
- Hacking, I. (1981). *Scientific Revolutions*. Oxford: Oxford University Press.
- Kung, H. (2009). *Η αρχή των πάντων: Επιστήμες και θρησκεία*. Αθήνα: Εκδόσεις Ουρανός.
- Lloyd, G.E.R. (2013). *Αρχαία ελληνική επιστήμη: Από τον Θαλή μέχρι τον Γαλινό*. Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Magli, G. (2013). *Architecture, astronomy and sacred landscape in ancient Egypt*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Salmon, W. et al. (2007). *Εισαγωγή στη φιλοσοφία της επιστήμης*. Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Toulmin, S, & Goodfield, J. (1982). *The Fabric of the Heavens*. Chicago: University of Chicago Press.
- Woods, G. (1998). *Science in Ancient Egypt*. New York: Franklin Watts.
- Γέμτος, Π. (1987). *Μεθοδολογία Κοινωνικών Επιστημών* (Α΄ Τόμος). Αθήνα: Παπαζήση.
- Γέμτος, Π. (1995). *Οι Κοινωνικές Επιστήμες. Μία Εισαγωγή*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Δρακόπουλος, Σ. (2001). *Μεθοδολογία Κοινωνικών Επιστημών*. Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Παν. Αθηνών.
- Καραγιάννης, Α. (1995). *Ιστορία Οικονομικής Μεθοδολογίας*. Αθήνα: Interbooks.
- Ψύλλος, Σ. (2008). *Επιστήμη και αλήθεια. Δοκίμια στη φιλοσοφία της επιστήμης*. Αθήνα: Αλέξανδρος Μανωλάκης & ΣΙΑ ΕΕ.

Κριτήρια αξιολόγησης

Ερωτήματα κατανόησης - ανάπτυξης

1. «*Η επιστήμη δεν αποδέχεται τις μαγικές θεωρήσεις του κόσμου*». Να σχολιάσετε το περιεχόμενο της παραπάνω πρότασης.
2. «*Για τη σύγχρονη επιστήμη, οι προβλέψεις που επιχειρεί να διατυπώσει η αστρολογία, θεωρούνται ψευδείς και στερούμενες επιστημονικού ερείσματος*». Να δικαιολογήσετε το περιεχόμενο του ως άνω ισχυρισμού.
3. «*Οι θρησκευτικές εξηγήσεις του κόσμου αντιβαίνουν στην οπτική της σύγχρονης επιστήμης*». Συμφωνείτε ή διαφωνείτε με το περιεχόμενο αυτού του ισχυρισμού; Να δικαιολογήσετε την απάντησή σας χρησιμοποιώντας ένα δικό σας παράδειγμα στο οποίο θα διαφαίνεται η ενδεχόμενη σύγκρουση (ή αντιθέτως, η δυνατότητα εναρμόνισης ή/και συμπληρωματικότητας) θρησκείας και επιστήμης.
4. Ποια είναι η βασική διαφορά μεταξύ της αρχαιοελληνικής και της αρχαίας αιγυπτιακής επιστήμης;
5. Ποιες είναι οι κύριες διαφορές στην επιστημονική εξήγηση του κόσμου μεταξύ του Γαλιλαίου και των μεσαιωνικών σχολαστικών θεολόγων;
6. Γιατί το Νευτώνειο κοσμοείδωλο θεωρήθηκε μηχανιστικό;
7. Ποια τομή στην επιστημονική εξήγηση της φύσης επέφερε η θεωρία της σχετικότητας και η κβαντομηχανική;
8. «*Η κλασική φιλοσοφία δεν υιοθετεί γενικές επιστημονικές υποθέσεις, όπως τα Οικονομικά*». Για ποιο λόγο συμβαίνει κάτι τέτοιο; Να αιτιολογήσετε συνοπτικά την απάντησή σας.

Απάντηση/Λύση

1. Βλ. απάντηση κεφ. 1.1
2. Βλ. απάντηση κεφ. 1.2
3. Βλ. απάντηση κεφ. 1.2
4. Βλ. απάντηση κεφ. 1.5.1.1
5. Βλ. απάντηση κεφ. 1.5.2
6. Βλ. απάντηση κεφ. 1.5.3
7. Βλ. απάντηση κεφ. 1.5.3
8. Βλ. απάντηση κεφ. 1.3

Σταυρόλεξο

Οριζόντια

1. Χαρακτηριστικό της επιστήμης
6. Κατηγορίες επιστημών
8. Κατηγορίες επιστημών
9. Κατηγορία εμπειρικών επιστημών
10. Σφάλμα λογικής υφής
11. Χαρακτηριστικό της επιστήμης
12. Κατηγορίες επιστημών
14. Βασική Μέθοδος
16. Σφάλμα λογικής υφής
18. Κατηγορίες επιστημών

Κάθετα

2. Βασική μέθοδος
3. Χαρακτηριστικό της επιστήμης
4. Σφάλμα λογικής υφής
5. Χαρακτηριστικό της επιστήμης
7. Βασική μέθοδος
13. Κατηγορίες επιστημών
15. Κατηγορία εμπειρικών επιστημών
17. Κατηγορία εμπειρικών επιστημών

Σταυρόλεξο	Εκπαιδευτικό παιχνίδι / αυτοαξιολόγηση
Διαδραστικό σταυρόλεξο που περιλαμβάνει όρους σχετικούς με τη φύση και τη λειτουργία της επιστήμης.	

Απάντηση/Λύση

Οριζόντια

1. Διυποκειμενικότητα
6. Δεοντολογικές
8. Αναλυτικές
9. Κοινωνικές
10. Λογικό
11. Γνώση
12. Ανθρωπιστικές
14. Λογικής-Παραγωγής
16. Ημιλογικό
18. Τυπικές

Κάθετα

2. Υποθετικο-παραγωγική
3. Έλεγχος
4. Εμπειρολογικό

- 5. Ορθολογικότητα
- 7. Επαγωγική
- 13. Εμπειρικές
- 15. Βιολογικές
- 17. Φυσικές

Υλικό από το Διαδίκτυο

A Brief History of Science (2013), qed (Question, Explore, Discover) convention, Mercure Piccadily Hotel, Manchester, 13-14 Μαρτίου 2013, διαθέσιμο στο <http://www.youtube.com/watch?v=cbKH35MqOJc>, τελευταία πρόσβαση 14/4/2015

The Fall of Logical Positivism (Part 4-3), διαθέσιμο στο http://www.youtube.com/watch?v=K3ialyHnC_g, τελευταία πρόσβαση 14/4/2015

Κεφάλαιο 2

Η εξέλιξη της μεθοδολογίας των κοινωνικών επιστημών

Σύνοψη

Στόχος αυτού του κεφαλαίου είναι η συνοπτική αναδρομή στα στάδια διαμόρφωσης της νεότερης ευρωπαϊκής κοινωνικής σκέψης, οι απαρχές της οποίας μπορούν να εντοπιστούν κατά τη διάρκεια του Ύστερου Μεσαίωνα. Στην πρώτη ενότητα θα εξετάσουμε το περιεχόμενο της σχολαστικής μεθόδου των μεσαιωνικών συγγραφέων. Στη συνέχεια, θα επισημάνουμε την ιδιαιτερότητα του κοινωνικού στοχασμού κατά την Αναγέννηση, με έμφαση στην πρώτη αποκρυστάλλωση μορφών κοινωνικής σκέψης στη Βόρεια Ευρώπη του 16^{ου} και του 17^{ου} αιώνα. Στη δεύτερη ενότητα προσεγγίζουμε το πρόβλημα της εμφάνισης των πρώτων κοινωνικών επιστημών κατά τον 18^ο αιώνα, αναλύουμε τις προϋποθέσεις διαμόρφωσής τους ως αυτόνομων πληροφοριακών συστημάτων γνωστικής σύλληψης του κόσμου και προσδιορίζουμε τις επιδράσεις που συνέβαλαν καθοριστικά σε αυτήν την κατεύθυνση. Τέλος, στη μελέτη περίπτωσης, που ακολουθεί, αναλύουμε διεξοδικά τις μεθοδολογικές προϋποθέσεις της οικονομικής σκέψης μετά τον ύστερο Μεσαίωνα, με έμφαση στον 18^ο αιώνα ως κομβικό σημείο εμφάνισης της Οικονομικής ως αυτοτελούς κοινωνικής επιστήμης, στο πρότυπο των θετικών επιστημών της εποχής.

Προαπαιτούμενη γνώση

Δρακόπουλος, Σ. (2001). *Μεθοδολογία Κοινωνικών Επιστημών. Πανεπιστημιακές Σημειώσεις*, Παν. Αθηνών.

2.1. Οι καταβολές

2.1.1. Η κοινωνική σκέψη στον Μεσαίωνα: η υπεροχή της σχολαστικής μεθόδου

Η πτώση του Δυτικού Ρωμαϊκού Κράτους (5^{ος} αιώνας), αποτέλεσε μια σειρά οικονομικών, κοινωνικών, βιολογικών και πολιτιστικών παραγόντων, συνδέθηκε με την άνοδο του Χριστιανισμού. Η εποχή που ακολούθησε (Μεσαίωνας) κυριαρχήθηκε από ιδέες καθολικότητας (κοινότητα πιστών σε αντίθεση με την ελληνική πόλη και το σύγχρονο εθνικό κράτος) και ένα πνευματικό κλίμα που έστρεφε τις προσπάθειες των ανθρώπων στη σωτηρία με ελαχιστοποίηση της αμαρτίας και μεγιστοποίηση των φιλανθρωπικών πράξεων.

Οι σημαντικότεροι μεσαιωνικοί μελετητές των κοινωνικών φαινομένων ήταν οι σχολαστικοί φιλόσοφοι, που επιχείρησαν μια σύνθεση Χριστιανισμού και αρχαιοελληνικής σκέψης, ένα συμβιβασμό πίστης και ορθολογικής γνώσης. Στον Μεσαίωνα κυριαρχεί η ένταξη των κοινωνικών φαινομένων σε μια δεοντολογικά προσανατολισμένη ηθική και πολιτική φιλοσοφία, που διακρινόταν από έντονα θεολογικά στοιχεία. Μεγάλα, ωστόσο, γνωστικά προβλήματα, όπως παραδείγματος χάρι το πρόβλημα των γενικών εννοιών, αντιμετωπίστηκαν με αυστηρότητα, η Λογική αναπτύχθηκε συστηματικά, ενώ η θεωρία του φυσικού δικαίου, ως προϊόντος του ορθού λόγου, απετέλεσε σημαντική τομή στον ηθικό και φιλοσοφικό στοχασμό της εποχής (βλ. ενδεικτικά, Larivière, 2009).

2.1.1.1. Ηθική και κοινωνική φιλοσοφία: περιεχόμενο της σχολαστικής μεθόδου

Η φιλοσοφία της ηθικής πράξης έχει ως αντικείμενο την καθιέρωση ρυθμιστικών προτύπων που οφείλουν να διέπουν την ελεύθερη δραστηριότητα του ανθρώπου στην προσπάθεια του να προσεγγίσει τον αιώνιο σκοπό της ύπαρξής του. Αυστηροί κανόνες και θεολογικές αξίες γίνονται κριτήρια αξιολόγησης κάθε ανθρώπινης πράξης, στην προοπτική επίτευξης της σωτηρίας. Τούτο δεν υποδηλώνει ότι οι ανθρώπινες πράξεις υποβαθμίζονται σε απλά μέσα στην υπηρεσία ενός σωτηριολογικού σκοπού. Με τις διάφορες δραστηριότητές του ο άνθρωπος ακολουθεί μερικότερους, εγκόσμιους σκοπούς: η επιστήμη, η τέχνη, η πνευματική δημιουργία, οι κοινωνικοί και πολιτικοί θεσμοί συνιστούν αγαθά με εγγενή, ενύπαρκτη αλλά εγκόσμια αξία. Αυτοί οι μερικότεροι, σχετικοί στόχοι οφείλουν να διατάσσονται κατά τέτοιο τρόπο ώστε να υποδεικνύουν

διαρκώς τον ύστατο σκοπό του ανθρώπου, πράγμα που μπορεί να γίνει αν οι εγκόσμιες ενασχολήσεις και επιδιώξεις εναρμονίζονται προς τις θείες επιταγές (De-Juan & Monsalve, 2006).

Για τον Θωμά Ακινάτη, τυπικό εκπρόσωπο της σχολαστικής σκέψης, ο άνθρωπος διαθέτει δυνατότητα αυτοπροσδιορισμού, ελευθερία βούλησης και ψυχολογική αυτάρκεια, στερείται όμως ηθικής ελευθερίας και αυτονομίας. Οι ανθρώπινες πράξεις ακολουθούν ρυθμιστικές αρχές και συμπεριφορικούς κανόνες, θεμελιωμένους στο ανθρώπινο αυτεξούσιο (*libre arbitre*): ο άνθρωπος έχει την υποχρέωση συμμόρφωσης των πράξεών του προς την τελεολογία της ανθρώπινης φύσης, την οποία αποκαλύπτει και διασαφεί η λογική και η διάνοια. Ο ορθός λόγος (*ratio*) αποτελεί ρυθμιστική συνθήκη της ηθικότητας των ανθρώπινων πράξεων: διαφωτίζει τον άνθρωπο για τον πραγματικό υπαρκτικό σκοπό του και για τα αναγκαία μέσα επίτευξής του. Η ηθική αξία ενός ανθρώπινου ενεργήματος εξαρτάται, καταρχήν, από το αντικείμενό του: η προσευχή και η αγαθοεργία συνιστούν επαινετές και αγαθές πράξεις ως προς το αντικείμενό τους. Η αξία όμως μιας πράξης αποτελεί συνάρτηση του επιδιωκόμενου σκοπού: ελεημοσύνη με κίνητρο την ατομική προβολή του πράττοντος θεωρείται ως πράξη επίμεπτη και άξια αποδοκιμασίας, εξαιτίας της ιδιοτελούς πρόθεσής της. Τελικά, η αξία μιας πράξης αποτιμάται με βάση τις συγκυρίες και τις πραγματικές περιστάσεις: η κλοπή είναι καταδικαστέα ενέργεια, η αποστέρηση όμως αγαθών από ενδεείς και αδυνάτους επιφέρει προσαιξήσεις ποινών και σοβαρότερες κυρώσεις. Η πραγματική περίπτωση μεταβάλλει, συνεπώς, τη φύση της πράξης: η κλοπή ενός ιερού αντικειμένου καθίσταται ιεροσυλία, προσβολή και ασέβεια.

Ο Ακινάτης αποκαλεί αμαρτία (*peccatum*) μια επίμεπτη και ηθικά εσφαλμένη πράξη που δεν εναρμονίζεται προς τις πρακτικές ηθικές κρίσεις του ορθού λόγου. Αιτία της αμαρτίας θεωρείται η ανθρώπινη βούληση που εγκλωβίζεται στην απόκτηση εφήμερων αγαθών, αγνοώντας τους κανόνες της λογικής και τις θείες επιταγές. Η βούληση, αν και ωθείται προς τη διάπραξη του κακού είτε από τη φαντασία, είτε μέσω της επιθυμίας των αισθήσεων, είτε από εξωγενείς παράγοντες, συνιστά τη μοναδική επαρκή αιτία της αμαρτίας. Η φαντασία και τα πάθη εκλαμβάνονται ως αιτίες ηθικής αδυναμίας, που δυσχεραίνουν την απρόσκοπτη λειτουργία του λόγου και της βούλησης.

Ο ανθρώπινος λόγος, οι λογικές και διανοητικές δυνατότητες του ανθρώπου, υπόκεινται σε μια υπέρτερη ρυθμιστική αρχή, το φυσικό, αμετάβλητο και αιώνιο δίκαιο. Πρώτος, θεμελιώδης κανόνας φυσικού δικαίου, από τον οποίο απορρέουν όλοι οι υπόλοιποι, είναι ότι ο άνθρωπος οφείλει να πράττει το αγαθό και να αποφεύγει το κακό. Με αφετηρία αυτήν τη δεοντολογική αρχή, είναι δυνατό να συναχθούν επιμέρους ηθικές επιταγές, σύμφωνες με τις έμφυτες ανθρώπινες εφέςεις: την τάση διατήρησης της ζωής, αναπαραγωγής του είδους, γνώσης της αλήθειας, και κυρίως του Θεού, και κοινωνικής διαβίωσης.

Έξη ή συνήθεια (*habitus*) ονομάζεται μια σταθερή προδιάθεση για δράση σε σαφώς καθορισμένα πλαίσια. Οι έξεις είναι κεντρικές χαρακτηριστικές δομές που επηρεάζουν τις πνευματικές ιδιότητες του ανθρώπου, διάνοια και βούληση. Οι συνήθειες εκείνες που ωθούν το άτομο στην ορθή δράση αποκαλούνται αρετές, ενώ όσες συνήθειες συμβάλλουν στην επιτέλεση του κακού καλούνται παρεκτροπές ή παραπτώματα.

Οι αρετές υποδιαιρούνται σε ορισμένες κατηγορίες. Οι διανοητικές αρετές συμβάλλουν στην πληρέστερη γνώση της αλήθειας και προϋποθέτουν τον στοχασμό και τη θεωρία. Διανοητικές αρετές είναι: η σοφία (*sapientia*: ικανότητα θεωρίας και στοχασμού των πρώτων και υπέρτατων αιτιών), η επιστήμη (*scientia*: ικανότητα ορθολογικής γνώσης σε ένα ιδιαίτερο γνωστικό πεδίο) και η έλλογη δυνατότητα του νου (*intelligentia*: ικανότητα σύλληψης και κατανόησης των πρώτων αρχών). Στη σφαίρα του πρακτικού λόγου, αρετές θεωρούνται: η τέχνη (δεξιότητα, ικανότητα πρακτικής γνώσης ενός επαγγέλματος) και η φρόνηση, δηλαδή η ορθότητα κατά την πρακτική γνώση του ενεργείν και πράττειν. Η φρόνηση αποτελεί αρετή απαραίτητη για κάθε ηθική δραστηριότητα, εφόσον επιτρέπει στον άνθρωπο να κρίνει και να αποφαινεται με ορθότητα κατά την άσκηση της ελεύθερης βούλησής του (*libre arbitre*).

Αρετές υπό στενή έννοια του όρου είναι οι ηθικές αρετές, οι αγαθές και ενάρετες έξεις της βούλησης. Οι τέσσερις κύριες αρετές, αποκαλούμενες πρωτεύουσες ή θεμελιώδεις αρετές, είναι: η σωφροσύνη, η δικαιοσύνη, η δύναμη και η εγκράτεια (περιστολή των επιθυμιών). Η σωφροσύνη (*prudentia*) έχει ως αντικείμενο την ορθότητα της βούλησης. Η δικαιοσύνη (*iustitia*) ωθεί τη βούληση να κατευθύνει τις ενέργειές της με γνώμονα τον σεβασμό των δικαιωμάτων των άλλων. Η δύναμη (*vis*) ωθεί τη βούληση να κυριαρχεί στους άλογους φόβους που εμποδίζουν την υλοποίηση των παραγγελμάτων του λόγου. Τέλος, η εγκράτεια υποβοηθά τη βούληση να καταστείλει τα πάθη ως αντίθετα προς τις επιταγές της λογικής. Όλες οι υπόλοιπες αρετές ανάγονται στις τέσσερις αυτές κύριες αρετές. Εκτενής συζήτηση των αρετών γίνεται στη θεολογική Σούμα, το κύριο έργο του Θωμά Ακινάτη, με εμφανείς αριστοτελικές επιδράσεις από τα *Ηθικά Νικομάχεια*.

Ο Ακινάτης ασχολήθηκε με προβλήματα της κοινωνικής και πολιτικής ζωής κατά τη μελέτη του φυσικού δικαίου, κυρίως όμως στα πλαίσια των σχολίων του στα Πολιτικά του Αριστοτέλους, καθώς και σε δύο μικρότερες πραγματείες: Περί βασιλείας (*De regno*, αποκαλούμενη και *De regimine principum*) και Περί

διακυβέρνησης του Αρχαίου Ισραήλ (*De regimine judaeorum*). Η κοινωνική συμβίωση είναι ο φυσικός τρόπος ύπαρξης των ανθρώπων που αδυνατούν, μόνοι, να αντιμετωπίσουν όλες τις ανάγκες τους.

Η πολιτική κοινωνία προϋποθέτει την ύπαρξη εξουσίας. Ρόλος της τελευταίας είναι η επιδίωξη του κοινού οφέλους, της συλλογικής ευημερίας, με ταυτόχρονο σεβασμό του δικαίου και της δικαιοσύνης. Πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ φυσικού δικαίου (*ius naturale*), που υπαγορεύεται από τη φύση των πραγμάτων, και θετικού δικαίου (*ius positivum*), που είναι προϊόν ανθρώπινης σύμβασης. Τέλος, δικαίο των ανθρώπων (*ius gentium*) είναι εκείνο το τμήμα θετικού δικαίου που είναι κοινό σε όλες σχεδόν τις ανθρώπινες κοινωνίες: αποτελείται από εκείνες τις συμβάσεις και διευθετήσεις που ο λόγος (ως κοινό ιδίωμα της ανθρωπότητας) συνάγει αμέσως από το φυσικό δίκαιο. Για παράδειγμα, το δικαίωμα χρήσης των επίγειων αγαθών σύμφωνα με τις ανάγκες του καθενός αποτελεί φυσικό δικαίωμα, ενώ το περιουσιακό ή ιδιοκτησιακό δικαίωμα (το δικαίωμα διαρκούς κατοχής και κυριότητας ορισμένων αγαθών) απορρέει από το *ius gentium*.

Η διασφάλιση του κοινού αγαθού συνιστά τον κεντρικό σκοπό κάθε πολιτικής κοινωνίας. Το κοινό αγαθό, το όφελος του συνόλου, είναι, για τη θωμιστική φιλοσοφία, υπέρτερο κάθε ατομικού αγαθού, όπως ακριβώς το όλο είναι υπέρτερο του μέρους και το είδος υπερέχει του ατόμου. Αυτή η δεδομένη εξάρτηση του ατόμου από την πολιτική κοινότητα δεν είναι απεριορίστη, επειδή κράτος και πολιτικοί θεσμοί δεν αποτελούν μια διακριτή οντότητα, υπερβατική σε σχέση με τους πολίτες που τη συνθέτουν. Το κοινό αγαθό είναι το αγαθό ατόμων που συνυπάρχουν κοινωνικά, ώστε κάθε τι που συμβάλλει στην προαγωγή της συλλογικής ευημερίας είναι ταυτοχρόνως και επωφελές για τον καθένα ξεχωριστά. Αυτή η ολιστική αρχή (μεθοδολογικός ολισμός) δεν αποκλείει την ύπαρξη ατομικών ιδιαιτεροτήτων. Καθήκον του κράτους είναι να εναρμονίσει αντιτιθέμενα ατομικά συμφέροντα σύμφωνα με τους κανόνες της δικαιοσύνης.

Η ανακάλυψη της εγγενούς αξίας της ατομικότητας ανάγεται σε διανοητές της ύστερης μεσαιωνικής περιόδου. Οι ανθρώπινες πράξεις πρέπει πάντοτε να αποτιμώνται με κριτήριο την αξία τους ενώπιον του Θεού (*Summa Theologiae Ia/IIae* 21, 4 ad 3). Η κοινωνία ενέχει μια ηθική και πνευματική λειτουργία. Ο ανθρώπινος ορθός λόγος που διαχωρίζει τον άνθρωπό από τα υπόλοιπα έμβια όντα μπορεί να αναπτυχθεί μόνο σε συλλογικά πλαίσια. Κατά τον Ακινάτη, ο άνθρωπος διαθέτει μια αναμφισβήτητη φυσική έφεση που τον ωθεί στο να γνωρίσει την αλήθεια για τον Θεό και να ζήσει σε κοινωνίες. Οι ηθικές αρετές ασκούνται πληρέστερα μέσα σε κοινωνικά πλαίσια. Η ενάρτη ζωή αποτελεί κύριο σκοπό της ανθρώπινης συμβίωσης (*De regno*, κεφ. 14). Είναι γεγονός, όμως, ότι δεν υφίστανται μορφές κοινωνικής συμβίωσης χωρίς θεσμούς διακυβέρνησης. Ο Ακινάτης διέκρινε δύο είδη εξουσίας (*dominium*): τη δουλεία (*servitudo*) και την πολιτική υποταγή ελεύθερων ανθρώπων χάριν του δικού τους οφέλους. Η πρώτη μορφή, η ακούσια δουλεία, αποτελεί προϊόν της ανθρώπινης αμαρτίας, αντιθέτως η εκούσια υποταγή υφίσταται πριν από την ανθρώπινη πτώση. Οι πολιτικοί θεσμοί είναι τμήμα του θείου σχεδίου: η έκφραση «πολιτική κοινωνία» υποδήλωνε ένα πλέγμα κανόνων θετικού δικαίου και μηχανισμών άσκησης εξουσίας.

2.1.1.2. Εφαρμογές της σχολαστικής μεθόδου: Εξήγηση των κοινωνικών φαινομένων

Κορυφαίο πνευματικό επίτευγμα του 13^{ου} αιώνα αποτέλεσε η εδραίωση των αριστοτελικών σπουδών. Τα Πολιτικά του Αριστοτέλη, το πλήρες κείμενο των οποίων κατέστη προσιτό στα λατινικά για πρώτη φορά με τη μετάφραση του Γουλιέλμου του Moerbeke στα 1260, μελετήθηκαν στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού. Ο πρώτος σχολαστικός φιλόσοφος που σχολίασε αυτό το αριστοτελικό έργο ήταν ο Θωμάς Ακινάτης, που με τη σειρά του άσκησε άμεση επιρροή σε σημαντικό αριθμό μελών του δομινικανικού τάγματος. Στον κύκλο αυτό ανήκαν ο Remigio του Girolami, δομινικανός θεολόγος, γεννημένος στη Φλωρεντία και συγγραφέας μιας πολιτικής πραγματείας (*De bono pacis*), ο Πτολεμαίος της Lucca (ca 1236-1327) που ολοκλήρωσε την πραγματεία *De regimine principum*, ένα μέρος της οποίας αποδίδεται στον Ακινάτη, και ο Ερρίκος του Ρίμινι, δομινικανός μοναχός, συγγραφέας μιας σημαντικής πραγματείας ηθικής και πολιτικής θεωρίας, θωμιστικής έμπνευσης. Οι ιδέες αυτές επηρέασαν σχολαστικούς φιλόσοφους όλων των αποχρώσεων, ιδιαίτερα τους τρεις σημαντικότερους συγγραφείς των αρχών του 14^{ου} αιώνα, σε ζητήματα πολιτικής σκέψης: τον Aegidius Romanus (ca 1240-1306), υπέρμαχο της παπικής απολυταρχίας, τον Jean Quidort, θεωρητικό υπέρμαχο του αναδυόμενου εθνικού κράτους έναντι των παπικών αξιώσεων, και τον Μαρσίλιο της Πάδουα (1275/80-1342/3), συγγραφέα ενός κορυφαίου έργου πολιτικού αριστοτελισμού, γνωστού ως *Defensor pacis*, στα 1324.

Ο Αριστοτέλης έδωσε στους παραπάνω συγγραφείς τα απαιτούμενα εννοιολογικά εργαλεία για να ανατρέψουν την επικρατούσα αυγουστίνεια υπόθεση ότι όλες οι μορφές διακυβέρνησης παραχωρούνται από τη θεία πρόνοια ως μέσο ανάσχεσης της αμαρτίας. Η κοινωνική συμβίωση είναι εγγενής στην ανθρώπινη φύση: η ένταξη σε μία πόλη (*perfecta communitas*) υπερβαίνει τη βιοτική αναγκαιότητα. Πρώτη πολιτική

αξία είναι η διατήρηση της ενότητας και της ειρήνης. Επιπλέον, οι συντεταγμένες πολιτικές κοινωνίες προσφέρουν ένα υπέρτερο κοινωνικό αγαθό: αποτρέποντας διενέξεις και συγκρούσεις, διασφαλίζουν συνθήκες κοινωνικής σταθερότητας που επιτρέπουν στα άτομα να πραγματοποιήσουν τους στόχους τους και να προσεγγίσουν την ευτυχία. Κατά τη διατύπωση του Μαρσιλίου της Πάουδα, απώτατος στόχος κάθε πολιτικής κοινότητας (*causa finalis civitatis*) είναι η ευημερία των πολιτών της (*Defensor Pacis* I.4,3).

Το σημαντικότερο πρόβλημα που απασχόλησε τη μεσαιωνική κοινωνική σκέψη ήταν η θεωρία περί άριστου πολιτεύματος. Οι μεσαιωνικοί στοχαστές επιχείρησαν να αμφισβητήσουν την επικρατούσα υπόθεση ότι οι ορθά συγκροτημένες πολιτικές κοινωνίες πρέπει να λάβουν τη μορφή κληρονομικών, δοσμένων από τον Θεό, μοναρχιών. Ο Αριστοτέλης είχε ήδη αφιερώσει μεγάλο μέρος του τρίτου βιβλίου των Πολιτικών στη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ διαφορετικών πολιτειακών μορφών και συλλογικών επιδιώξεων. Τρία είδη πολιτευμάτων μπορούσαν να διασφαλίσουν την εκπλήρωση των στόχων του δημόσιου βίου: η βασιλεία, η αριστοκρατία και η δημοκρατία (την οποία ο Γουλιέλμος στη μετάφρασή του απέδωσε ως πολιτεία (*politia*)), ενώ στο IV βιβλίο των Πολιτικών εξετάζεται το επιχείρημα ότι το άριστο πολίτευμα μπορεί να προκύψει ως μια ισόρροπη σύνθεση των τριών επαινετών μορφών πολιτευμάτων (μεικτό πολίτευμα).

Οι θέσεις αυτές άσκησαν ιδιαίτερη επίδραση στους μεσαιωνικούς συγγραφείς. Ο Θωμάς Ακινάτης υποστήριζε ότι μια ενάρετη μοναρχία πρέπει να θεωρηθεί ως άριστη μορφή πολιτεύματος. Η κατεύθυνση αυτή υιοθετήθηκε από τους Ερρίκο του Ρίμινι (*Tractatus* II 12, fol. 36r) και Aegidius Romanus (*De regimine principum* III. 2,3). Οι λόγοι δικαίωσης της μοναρχικής αρχής δεν συνδέονται πλέον με την υπόθεση της βασιλικής εξουσίας ως φυσικής μορφής διακυβέρνησης, αλλά ανάγονται στην υπάρχουσα εμπειρία ότι σε εκείνες τις πόλεις που απολαμβάνουν βασιλικής εξουσίας, ανθούν τα έννομα αγαθά της ειρήνης, δικαιοσύνης, ευμάρειας και πλούτου. Η παραδοσιακή εικόνα της κληρονομικής μοναρχίας αμφισβητείται σταδιακά, προς την κατεύθυνση ενός συστήματος αιρετής μοναρχίας με ισχυρά στοιχεία αριστοκρατικού και λαϊκού ελέγχου. Άριστη μορφή πολιτεύματος είναι μια μεικτή μορφή εξουσίας, στην οποία τα πλεονεκτήματα καθενός εκ των τριών αμιγών μορφών πολιτεύματος συνδυάζονται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο (*bene commixta*), ώστε τα συστατικά στοιχεία τους να εξισορροπούνται αμοιβαίως. Στον Ερρίκο του Ρίμινι οφείλεται η πρώτη διαπίστωση ότι, ανάμεσα σ' όλα τα πολιτεύματα της μεσαιωνικής χριστιανοσύνης, εκείνο που προσεγγίζει εγγύτερα το ιδεώδες ενός μεικτού πολιτεύματος (*regimen mixtum*) είναι το πολίτευμα της ενετικής δημοκρατίας της Βενετίας ως γαληνότατης πολιτείας (*Serenissima*, Ερρίκος του Ρίμινι, ο.π., II. 15, fol. 37r).

Το πολιτικό δόγμα μιας περιορισμένης, μεικτής μοναρχικής διακυβέρνησης βρήκε ιδιαίτερη απήχηση στην ύστερη μεσαιωνική σκέψη και τις πολιτικές θεωρίες της Αναγέννησης έως και τον 16^ο αιώνα, εποχή βαθμιαίας εδραίωσης του ισχυρού, συγκεντρωτικού εθνικού κράτους των νεότερων χρόνων.

2.1.1.3. Εφαρμογές της σχολαστικής μεθόδου: Εξήγηση οικονομικών φαινομένων

Ανάμεσα στα κοινωνικά προβλήματα που απασχόλησαν τους σχολαστικούς φιλοσόφους ήταν το πρόβλημα της ατομικής ιδιοκτησίας, το πρόβλημα της δίκαιης τιμής και το επιτρεπτό ή όχι της τοκοληψίας.

Το πρόβλημα της ατομικής ιδιοκτησίας απασχόλησε νωρίς τη χριστιανική διδασκαλία, αφού στις Πράξεις των Αποστόλων αναφερόταν ότι οι πρώτοι χριστιανοί ζούσαν με κοινοκτημοσύνη. Το ερώτημα σχετικά με το αν ο πλούτος συμβιβάζεται με τη σωτηρία της ψυχής ήταν ένα από τα προσφιλή θέματα που απασχόλησαν τους πρώτους χριστιανούς συγγραφείς. Στο έργο *Τις ο Σωζόμενος Πλούσιος*, που έγραψε στο τέλος του 2^{ου} αιώνα ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς, δεν καταδικάζεται ο πλούτος αλλά η κακή χρήση του. Στο ίδιο πνεύμα κινείται και ο Θωμάς ο Ακινάτης. Η ατομική ιδιοκτησία δεν στρέφεται κατά του φυσικού δικαίου, είναι μια απλή προσθήκη στο φυσικό δίκαιο της κοινοκτημοσύνης που δέχονται οι πατέρες της Εκκλησίας. Τα αγαθά του πλούτου πρέπει, ωστόσο, ο πιστός να μοιράζεται με άλλους (καθήκον φιλανθρωπίας). Με τα ίδια κριτήρια αντιμετώπιζε ο Ακινάτης το πρόβλημα της ηθικής ποιότητας του εμπορίου. Το εμπορικό κέρδος είναι *ηθικά ουδέτερο*: αποκτά ηθική διάσταση αν ο έμπορος επιδιώκει φιλανθρωπικούς σκοπούς ή προσφέρει υπηρεσίες στην πολιτική κοινότητα (Melé, 2015, in press).

Το ερώτημα ποια είναι η δίκαιη τιμή ενός αγαθού συνιστά τυπικό δεοντολογικό ερώτημα (Koehn & Wilbratte, 2012; Monsalve, 2010). Το Ρωμαϊκό Δίκαιο επέτρεπε ελεύθερη διαμόρφωση των τιμών με συμφωνία των συμβαλλομένων (με εξαίρεση τη *laesio enormis*, τη ριζική απόκλιση μεταξύ προσφοράς και αντιπροσφοράς). Ο Ακινάτης δεν προσδιορίζει ποια ακριβώς είναι η φυσική τιμή, διότι γινόταν τυπικά αποδεκτό ότι είναι η τρέχουσα τιμή των αγαθών σε ορισμένο χρόνο, όπως εκτιμάται από την ολότητα των έντιμων και ενάρετων ανδρών, με βάση την κοινή γενική εκτίμηση (*communis estimatio*). Πρέπει να σημειωθεί ότι οι τιμές των αγαθών θεωρούνταν μέσα διατήρησης της σταθερότητας της κοινωνικής δομής,

όχι εργαλείο αποτελεσματικής κατανομής των παραγωγικών συντελεστών σε εναλλακτικές χρήσεις, όπως οι σύγχρονες αγοραίες τιμές (Monsalve, 2014a). Οι μεσαιωνικές κοινωνίες συνιστούσαν κοινωνίες κοινωνικής θέσης (*status*), σε αντίθεση με τις νεότερες κοινωνίες που εστιάζουν στις συμβάσεις (*contracts*).

Η παράδοση της απαγόρευσης της τοκοληψίας ανάγεται στην Αγία Γραφή και στον Αριστοτέλη (αντίθετα προς το Ρωμαϊκό Δίκαιο που την επέτρεπε). Η ανάπτυξη του εμπορίου στον ύστερο Μεσαίωνα αλλά και τα συμφέροντα της δυτικής εκκλησίας, που ήταν ιδιοκτήτρια μεγάλου πλούτου, ασκούσαν ισχυρές πιέσεις για άρση της απαγόρευσης. Για να λύσει το πρόβλημα, ο Ακινάτης διακρίνει μεταξύ αναλωτών (που αναλίσκονται με την εφάπαξ χρήση τους) και μη αναλωτών πραγμάτων. Χορήγηση αναλωτών πραγμάτων, παραδείγματος χάρι, χρήματος, θεωρείται δάνειο. Η λήψη τόκων από αναλωτά που δεν έχουν απόδοση προσβάλλει τη δικαιοσύνη. Αντίθετα, διάθεση μη αναλωτών αγαθών αποτελεί μίσθωση που δικαιολογεί ορισμένο οικονομικό αντάλλαγμα (*μίσθωμα*). Αντάλλαγμα από τη διάθεση χρηματικού ποσού για ορισμένο χρόνο επιτρέπεται μόνο αν διεξαχθεί στα πλαίσια μιας εταιρείας (οπότε ο διαθέτων το χρηματικό ποσό αναλαμβάνει και τον αντίστοιχο κίνδυνο απώλειας του κεφαλαίου του σε περίπτωση πτώχευσης της εταιρείας). Οι σχολαστικοί υποστήριζαν ότι ο τόκος πρέπει να είναι χαμηλός, πράγμα που αποδέχτηκαν και οι συγγραφείς της Μεταρρύθμισης κατά τον 16^ο αιώνα, οπότε οι μεταβαλλόμενες οικονομικές συγκυρίες κατέστησαν ανενεργή τη διδασκαλία περί απαγόρευσης της καταβολής τόκων από συναφθέν δάνειο (βλ περαιτέρω, Monsalve, 2014b).

Ένα ιδιαίτερα πρωτότυπο έργο οικονομικής σκέψης ήταν η *Πραγματεία για την Καταγωγή, τη Φύση, τον Νόμο και τη Μεταβολή του Χρήματος*, του Γάλλου θεολόγου και επισκόπου της Lisieux, Nicholas Oresme (ca. 1320-1382). Το χρήμα παράγεται από τον Ηγεμόνα, αλλά ανήκει στους πολίτες που το αποκτούν προσφέροντας αγαθά και υπηρεσίες. Οι μεταβολές της αξίας του, συνεπώς, δεν μπορεί να αποφασίζονται από τον Ηγεμόνα αλλά μόνο από την πολιτική κοινότητα. Στο έργο αυτό υπάρχει μια πρώτη διατύπωση του νόμου του Gresham, δύο αιώνες νωρίτερα από τη γνωστή διατύπωση του Gresham (16^{ος} αιώνας). Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις αυτές, σε περίοδο νόθευσης της αξίας του νομίσματος, τα ακριβότερα νομίσματα αποσύρονται από την κυκλοφορία. Όταν ο ηγεμόνας διοχετεύει νομίσματα χαμηλότερης περιεκτικότητας σε πολύτιμο μέταλλο (χρυσό, άργυρο), τότε εκτοπίζονται τα γνήσια νομίσματα από τη νομισματική κυκλοφορία και τείνουν να επικρατούν τα νοθευμένα σε κάθε οικονομική συναλλαγή (νόμος Gresham).

2.1.2. Η κοινωνική σκέψη στο Βυζάντιο: πρακτικοί και εμπειρικοί προσανατολισμοί

Η συνεισφορά των βυζαντινών συγγραφέων στη μελέτη και ανάλυση των κοινωνικών φαινομένων υπήρξε σχετικά περιορισμένη. Η πρόθεση κοινωνικής κριτικής δεν λείπει από συγγραφείς και βυζαντινούς λόγιους, στερείται, όμως, επαρκούς αναλυτικής θεμελίωσης. Ο Αλέξιος Μακρεμβολίτης, στα μέσα του 14^{ου} αιώνα, εκφράζει μια απαισιόδοξη οπτική, αναλύοντας τυπικές κοινωνικές αντιθέσεις σε μια κοινωνία με αυστηρό διαχωρισμό μεταξύ φτωχών και ενδεών αφενός, και πλουσίων (των δυνατών) αφετέρου, λόγω αρνητικών επιπτώσεων στην κοινωνική συνοχή. Την ίδια εποχή ο Νικόλαος Καβάσιλας (ca 1322/3-ca 1392), συγγραφέας και θεολόγος, εμφανίζει ιδιαίτερη κοινωνική ευαισθησία, χρησιμοποιώντας ηθικά επιχειρήματα για να καταδικάσει την κοινωνική πρακτική της τοκοληψίας και τις έκδηλες κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες. Από το άλλο μέρος, υπερασπίζεται το έννομο δικαίωμα επί της περιουσίας των ατόμων. Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκε προγενέστερα ο Γρηγόριος Αντίοχος, υψηλόβαθμος κρατικός λειτουργός και συγγραφέας (1125-1197): σε έναν λόγο του προς τον αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄ Κομνηνό, που εκφωνήθηκε στα 1176, εκφράζει ένα γενικότερο εξισωτικό επιχείρημα. Η ισότητα αποτελεί θεία επιταγή: ο Θεός προσφέρει τα αγαθά σε όλους χωρίς διακρίσεις (*ομοτίμως*), γιατί όλοι οι άνθρωποι εντάσσονται στο σχέδιο της σωτηρίας. Οι κοινωνικές ανισότητες έχουν ιδεολογική διάσταση: δεν αντιστοιχούν στην πραγματική φύση των κοινωνικών σχέσεων (*ταίς δοκούσι περί τον βίον ανισότησι*).

Η οικονομική σκέψη δεν αναπτύχθηκε με συστηματικό τρόπο στο Βυζάντιο. Απουσιάζει η συστηματική θεώρηση των οικονομικών φαινομένων (λείπουν λογικά συνεπείς οικονομικές θεωρίες), παρά το γεγονός ότι κατεβλήθησαν διάφορες προσπάθειες κατανόησης της φύσης και εξήγησης των οικονομικών μηχανισμών. Η σύλληψη, ωστόσο, των οικονομικών δυνάμεων που προσδιορίζουν τις κοινωνικο-οικονομικές σχέσεις προσκρούει σε σημαντικές δυσχέρειες. Η βυζαντινή οικονομική σκέψη είναι περιγραφική-εμπειρική και όχι θεωρητική-εξηγητική. Για τον λόγιο ιεράρχη Ευστάθιο Θεσσαλονίκης (1115-1195/6), η ιστορία της ανθρωπότητας μπορεί να προσεγγιστεί όχι με βάση τις θεολογικές κατηγορίες της πτώσης και της σωτηρίας αλλά ως μια βραδεία εξελικτική μετάβαση από την αγριότητα στον πολιτισμό. Ο Ευστάθιος στρέφεται κατά της τοκοληψίας αλλά και άλλων εμπορικών συναλλαγών: υιοθετεί απερίφραστα την πατερική καταδίκη του

τόκου και εκφράζει την απέχθειά του για το υπέρμετρο εμπορικό κέρδος που οδηγεί σε συσσώρευση και δημιουργία μη-παραγωγικού οικονομικού πλεονάσματος. Κεντρικό ιδεώδες παραμένει η ανταλλακτική και όχι η χρηματική οικονομία (βλ διεξοδικά Laiou & Morriison, 2007; Sarris, 2011). Το χρήμα μεταμορφώνει ελεύθερους ανθρώπους σε δούλους (τυπικές μεσαιωνικές αντιλήψεις για την κοινωνική σταθερότητα).

Εμπειρικές διαπιστώσεις, χωρίς τονισμό του δεοντολογικού στοιχείου, συναντώνται και σε άλλους συγγραφείς. Ο Μιχαήλ Ψελλός (1018-1081), βυζαντινός διανοητής και λόγιος, παραθέτοντας τον βίο του Αγίου Αυξεντίου, αναφέρεται στους νόμους που καθορίζουν τη λειτουργία της αγοράς και περιγράφει την οικονομική κατάσταση του 11^{ου} αιώνα (δυσχέρειες της οικονομικής συγκυρίας, αδιάθετα αποθέματα αγαθών, πληθωρισμός με ταυτόχρονη οικονομική στασιμότητα (*καιρός απραγίας*)). Ο Τζέτζης, ποιητής της ίδιας περιόδου (1110-1180/5), διατύπωσε την άποψη ότι η εργασία καθορίζει την τιμή ενός προϊόντος (εργασιακή θεωρία της αξίας), ενώ ο Γρηγόριος Αντίοχος παρατηρεί ότι η αμοιβή της πνευματικής εργασίας είναι εξουτελιστική και οδηγεί σε εκούσια εξάρτηση (*θελοδοουλία*). Στο επίπεδο της άσκησης οικονομικής πολιτικής, ο Μιχαήλ Ατταλειάτης, ιστορικός (1020-1086/7), ασκεί κριτική στη μεταρρυθμιστική πολιτική (εγκαθίδρυση κρατικού μονοπωλίου σιτηρών στη Ραιδεστό) του Νικηφορίτη, πρωθυπουργού του Μιχαήλ Ζ' Δούκα. Ο Ιωάννης Ζωναράς, κανονολόγος, εκφράζει σοβαρές επιφυλάξεις για τη χρηματικο-πιστωτική πολιτική του Αλεξίου Α' Κομνηνού, ενώ ο Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων (1360-1452) έγινε υπέρμαχος μιας προστατευτικής οικονομικής πολιτικής, ως ενδεδειγμένο μέσο για την ανόρθωση της βυζαντινής οικονομίας που υπέφερε από τον εμπορικό ανταγωνισμό των ιταλικών ναυτικών δημοκρατιών.

Η πολιτική σκέψη των βυζαντινών διαφοροποιείται αισθητά από την αντίστοιχη της μεσαιωνικής Ευρώπης. Ελάχιστα κείμενα με πολιτειολογική σημασία υπερβαίνουν το επίπεδο της εμπειρικής καταγραφής και διαθέτουν αυτόνομη γνωστική αξία. Σε αυτά τα κείμενα καταβάλλεται προσπάθεια περιγραφής του βυζαντινού πολιτικού συστήματος και επιχειρείται η νομική-ιδεολογική θεμελίωση της άσκησης εξουσίας. Η βυζαντινή πολιτική σκέψη έχει ελληνοιστικές, ρωμαϊκές, χριστιανικές και παλαιδιαθητικές καταβολές. Αντιπροσωπευτικότερο δείγμα κριτικής πολιτικής γραφής θεωρείται το έργο, ανώνυμου συγγραφέως, *Περί Πολιτικής Επιστήμης*. Στο πόνημα αυτό διατυπώνονται οι πέντε θεμελιώδεις νόμοι της βασιλείας: ο πρώτος αφορά την αναγόρευση των αυτοκρατόρων, ο δεύτερος καθορίζει τη θέση και τον ρόλο των συγκλητικών, ο τρίτος αναφέρεται σε επισκοπική ενθρόνιση, ο τέταρτος συμβάλλει στη δίκαιη απονομή αξιωμάτων, ενώ ο τελευταίος στοχεύει στη διατήρηση και τη σταθερότητα των κανόνων δικαίου. Το κείμενο προβάλλει το ιδεώδες ενός μεικτού πολιτεύματος δικτατορικού τύπου (*δικαία αρχή*, έμφαση στην πολιτική δικαιοσύνη) και ανήκει στην Ιουστινιάνεια περίοδο (527-565), καταδικάζει όμως τις καινοτομίες που εισήγαγε ο Ιουστινιανός (τον μετασχηματισμό της συγκλήτου σε αυλική αριστοκρατία και την ενδυνάμωση της αυτοκρατορικής ισχύος).

Κείμενα πολιτικού στοχασμού συναντώνται στους επόμενους αιώνες. Μεταξύ των ετών 879 και 886, ένα εγχειρίδιο νομικής του Βασιλείου Α' (*Πρόχειρος Νόμος*) επανεκδόθηκε σε αναθεωρημένη μορφή (Εισαγωγή του Νόμου, *Επαναγωγή*) από τον πατριάρχη Φώτιο, με σαφείς αναφορές στις σχέσεις κοσμικής και θρησκευτικής εξουσίας. Η πολιτική ιδεολογία προσέδωσε στον αυτοκράτορα ένα είδος ιερατικών προνομίων: η βασιλική μέριμνα επεκτείνεται σε όλα τα πράγματα, κατά το υπόδειγμα της θείας πρόνοιας (*Νεαρά 47* του Λέοντος ΣΤ' του Σοφού). Κατά τον 12^ο αιώνα, ο αυτοκρατορικός θεσμός γίνεται αντικείμενο στοιχειώδους κριτικής, με νύξεις που αφορούν τα μοναρχικά, αριστοκρατικά και δημοκρατικά στοιχεία μιας συντεταγμένης πολιτείας. Οι κριτικές αυτές δεν υπερβαίνουν το πλαίσιο αντιρρήσεων προς την πολιτική του Μανουήλ Α' Κομνηνού. Αρκετά αργότερα, ο Μανουήλ Μοσχόπουλος, συγγραφέας και φιλόλογος, μαθητής του φιλοσόφου Μάξιμου Πλανούδη, επέκτεινε την παραδοσιακή προβληματική. Σε επιστολή που συντάχθηκε στα 1305/6, ο Μοσχόπουλος προσφεύγει σε μια μορφή κοινωνικού συμβολαίου θεμελιωμένου σε ένα διττό όρκο πίστης: ο πολιτικός όρκος (*όρκος πολιτικός*) συνδέει μεταξύ τους τα μέλη μιας εθνικής ή πολιτικής κοινότητας, σε αντίθεση προς τον αυτοκρατορικό όρκο (*όρκος βασιλικός*) που συνδέει, με το πρόσωπο του αυτοκράτορα, κρατικούς λειτουργούς και αμειβόμενους στρατιώτες. Με τον τρόπο αυτό επιχειρεί να προσδώσει συνταγματική νομιμότητα στις σύγχρονες του πολιτειακές δομές.

Η επικρατούσα πολιτική σκέψη στο Βυζάντιο δεν αποδεσμεύεται από το παραδοσιακό είδος των κατόπτρων ηγεμόνος (εγκώμια ή παραινέσεις προς τον αυτοκράτορα). Η λειτουργία τους δεν είναι η διατύπωση θεωρητικών αναλύσεων, αλλά η υπόδειξη ηθικών νοουθεσιών. Τα παραινετικά κεφάλαια του διακόνου Αγαπητού (6^{ος} αιώνας) και του Βασιλείου Α' τον 9^ο αιώνα προτείνουν την έννοια της νόμιμης εξουσίας (*έννομος αρχή*) με εμφανείς ελληνοιστικές επιρροές (ο ηγεμόνας αποτελεί εικόνα Θεού και υπόδειγμα προς μίμηση). Η ελληνοιστική θεοποίηση του ηγεμόνα δεν γίνεται αποδεκτή, γιατί ηγεμόνας και υπήκοοι συμπορεύονται σε μια επίγεια δουλεία (*σύνδουλοι*). Τα κάτοπτρα ηγεμόνος (του Θεοφυλάκτου Οχρίδος, του Μανουήλ Β' Παλαιολόγου και του Νικηφόρου Βλεμμύδη) δεν υποδεικνύουν συστήματα πολιτικών αρχών

όπως συνέβαινε στα αντίστοιχα ελληνιστικά υποδείγματα. Στόχος τους είναι να μετατρέψουν την ωμή δύναμη (το θηριώδες, θηρίον άλογον) της εξουσίας σε έννομη αρχή: νόμιμος καθίσταται ο φορέας της εξουσίας, όταν σέβεται το δίκαιο. Η βυζαντινή σκέψη υιοθετεί το ελληνιστικό ιδεώδες του έμψυχου νόμου, όμως, ο νόμιμος ηγεμόνας οφείλει να συμμορφώνεται προς τις θείες επιταγές. Τα ζητήματα αυτά δεν απαντώνται μονομερώς από τους βυζαντινούς συγγραφείς. Η αρχή της συντεταγμένης πολιτείας (έννομος πολιτεία) δεν αντιβαίνει προς την ελευθερία που απολαμβάνει ο αυτοκράτορας να υπαγορεύει νέους νόμους, όσο οι πράξεις του εναρμονίζονται με τη θεία βούληση (τότε η εξουσία του συνιστά έννομο αρχή). Ο συνδυασμός αυτός αποτελεί την ουσία της βυζαντινής σύλληψης του προβλήματος της νομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας.

2.1.3. Η κοινωνικοπολιτική σκέψη της Αναγέννησης: η έμφαση στις μεθόδους των ανθρωπιστικών σπουδών

Ο 14^{ος} αιώνας αποτελεί περίοδο ευρύτερων πνευματικών εξελίξεων και μετασχηματισμών στην ιστορία των ευρωπαϊκών ιδεών. Νέες ηθικές και πολιτικές αξίες εμφανίζονται πρώτα στην Ιταλία, που συνδυάζονται με ένα στοιχείο έκδηλης εχθρότητας προς τη σχολαστική φιλοσοφία και τις θεολογικές παραδόσεις (Decock, 2009; Van Houdt, 1999). Για να κατανοήσουμε πληρέστερα αυτές τις μεταβολές, πρέπει να προσεγγίσουμε το ειδικότερο φαινόμενο του ανθρωπισμού και τις μεταβολές που επέφερε στα ακαδημαϊκά ιδρύματα της εποχής, την ατομική συμπεριφορά των ανθρώπων και τη δημόσια ζωή των πόλεων.

Ένα από τα σημαντικότερα αντικείμενα διδασκαλίας υπήρξε η ρητορική, ως τυπικό προκαταρκτικό στάδιο των νομικών σπουδών. Κατά τα τέλη του 13^{ου} αιώνα, η εισαγωγή νέων μεθόδων διδασκαλίας από γαλλικές εκκλησιαστικές σχολές είχε ως αποτέλεσμα την αναβάθμιση της μελέτης του δικαίου. Τα εγχειρίδια της αρχαίας ρητορικής δεν αποτελούσαν απλώς πηγές νομικών κανόνων: χρησιμοποιήθηκαν, επιπλέον, ως οδηγοί στην αρτιότερη εκμάθηση της λατινικής. Από αυτό το ανανεωμένο ενδιαφέρον για τη γραμματεία της Αρχαίας Ρώμης, αναδύθηκαν τα πρώτα στοιχεία ανθρωπιστικού προβληματισμού: η ανθρωπιστική σκέψη έθετε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός της τον άνθρωπο, τις ηθικές και πνευματικές αξίες του, τα διανοητικά επιτεύγματα και τον πολιτισμό του. Πόλεις της Ιταλίας, όπως το Arezzo και ιδίως η Πάδοβα, κατέστησαν εστίες του ανθρωπιστικού κινήματος: ένας διαρκώς αυξανόμενος κύκλος λογίων και διανοούμενων (πολλοί από τους οποίους προέρχονταν από το Βυζάντιο) με νομική παιδεία, κατάρτιση και επαγγελματική ειδίκευση, επιδίδονταν συστηματικά στη μελέτη της κλασικής γραμματείας. Αυτή η αναβίωση των *studia humanitatis*, των ανθρωπιστικών σπουδών, είχε τεράστιες πολιτιστικές επιπτώσεις. Στροφή στη ρωμαϊκή ποίηση, ιδιαιτέρως στον Οράτιο και τον Βιργίλιο, στη ρωμαϊκή ιστοριογραφία, ιδίως στον Τίτο Λίβιο και τον Σαλλούστιο, και στην ηθική σκέψη (Ιουβενάλις, Σενέκας, Κικέρων) αποτέλεσε το έναυσμα μιας δημιουργικής πορείας στη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων της Ευρώπης, στις απαρχές των νεότερων χρόνων.

Οι ανθρωπιστές συγγραφείς επιδόθηκαν συστηματικά στην ανακάλυψη των αρχαίων χειρογράφων, την αποκατάσταση και έκδοση των κειμένων, τον κριτικό σχολιασμό των πηγών. Το σημαντικότερο στοιχείο που εισήγαγαν οι ανθρωπιστές της Αναγέννησης στη μελέτη των πολιτικών θεσμών ήταν μια σαφής σύλληψη των στόχων κάθε πολιτικής κοινωνίας. Για τον Πετράρχη, τον επιφανέστερο των ανθρωπιστών του XIV αιώνα, εξαιρετική έμφαση έπρεπε να αποδοθεί στα ρωμαϊκά πολιτειακά ιδεώδη της δόξας, της φήμης και της τιμής ενός ηγεμόνα. Ιταλός ανθρωπιστής, λόγιος και ποιητής, ο Πετράρχης (Arezzo 1304 – Πάδοβα 1374), υπήρξε συγγραφέας φιλοσοφικών πραγματειών [*De vita solitaria* (Περί μονήρους βίου), *De otio religioso*], καθώς και μιας ηθικο-φιλοσοφικής συγγραφής (*De remediis*), εξέδωσε λατινικά κείμενα και συνέταξε επιστολές. Στο έργο του εμφανίζονται νέες ηθικές και πολιτικές αξίες, που έρχονταν σε ρήξη με τις επιταγές της θεολογικής διδασκαλίας της Καθολικής Εκκλησίας. Στη σχολαστική ένσταση ότι η κοσμική δόξα (*Gloria mundi*) διαβρώνει τον ανθρώπινο χαρακτήρα, οι ανθρωπιστές αντιτείνουν τον ισχυρισμό ότι η αληθινή αρετή δεν απορρίπτει ποτέ την έντιμη δόξα. Κλειδί για την κατάκτηση της δόξας είναι η αρετή, καθώς η δόξα απορρέει από τη φυσική έφεση προς την αρετή (*virtus generalis*), όπως υποστήριζε ο Κικέρων.

Ριζική κριτική άσκησαν οι ανθρωπιστές στη θεολογική έννοια του δίκαιου πολέμου (*justum bellum*), που είχαν αναπτύξει οι Αυγουστίνος και Ακινάτης. Σύμφωνα με αυτήν τη θεολογική διδασκαλία, είναι εφικτή η εξειδίκευση των προϋποθέσεων που μπορούν να δικαιολογήσουν ηθικά τον πόλεμο. Η σχολαστική σκέψη, συνδεδεμένη με τον καθολικισμό, καλλιέργησε την αντίληψη ότι η ειρήνη και η ασφάλεια των πολιτικών κοινωνιών εξαρτάται από την αποφασιστικότητα του ηγεμόνα να ενεργεί διά της δύναμης (*vis*), όταν η αρετή αποδεικνύεται αναποτελεσματική. Οι ανθρωπιστές, αντιθέτως, καταδικάζουν απερίφραστα κάθε προσφυγή στη δύναμη. Ξεκινώντας από στωικές και κικερόνιες υποθέσεις, απορρίπτουν την προτεραιότητα της δύναμης έναντι της αρετής, του κυριότερου ιδιώματος του ενάρετου ανδρός (*vir*). Αρετή σημαίνει δικαιοσύνη

κατά την άσκηση της εξουσίας (Κικέρων, *De officiis*, βιβλ. Ι), γενναιοδωρία και μεγαλοψυχία (*beneficentia*), αποφυγή κάθε αδικίας (*iniuria*), δόλου, ψεύδους ή εξαπάτησης, πιστότητα (*fides*), επιείκεια (*clementia*). Οι ιδιότητες αυτές καθιστούν έναν ηγεμόνα αντικείμενο θαυμασμού, τον περιβάλλουν με κύρος και υπόληψη.

Διαπρεπέστερος εκφραστής των ανθρωπιστικών πολιτειακών αξιών είναι ο Leonardo Bruni (Arezzo 1369-Φλωρεντία 1444): μετέφρασε σειρά αρχαίων συγγραφέων στη λατινική (Αριστοτέλη, Πλάτωνα, Ξενοφώντα, Πλούταρχο, Πολύβιο, Προκόπιο) και συνέταξε τη βιογραφία του Αριστοτέλη, του οποίου μετέφρασε τα *Πολιτικά*, τα *Ηθικά Νικομάχεια* και τα *Οικονομικά*. Σημεία αναφοράς της ανθρωπιστικής πολιτικής σκέψης αποτέλεσαν τα έργα του *Laudatio Florentinae Urbis* (Εγκώμιο της πόλης της Φλωρεντίας, 1401) και *Historiarum Florentini populi, libri XII* (1415-1429). Κύρια διαπίστωση του Bruni είναι το γεγονός ότι το μεγαλείο της Φλωρεντίας υπήρξε αποτέλεσμα των δημοκρατικών θεσμών της. Η πολιτική ελευθερία υποδηλώνει απουσία καταναγκασμού (*κοέρκιον*). Η διατήρηση της ελευθερίας προϋποθέτει την αποτροπή εξωτερικών προσβολών της αυτονομίας της πόλης αλλά και υπερνίκηση των εσωτερικών αντιπαραθέσεων. Η έμφαση στο ιδεώδες της ρεπουμπλικανικής ελευθερίας, της αυτόνομης ύπαρξης της πολιτείας (*res publica*) συνδέεται άμεσα με μία μεικτή μορφή διακυβέρνησης, που έχει έντονα στοιχεία λαϊκής συμμετοχής. Η βούληση των πολιτών εκφράζεται με συλλογικές αποφάσεις. Η άσκηση της εξουσίας δεν περιορίζεται στο πρόσωπο του αιρετού ύπατου άρχοντα, αλλά διαχέεται στο σύνολο του πολιτικού σώματος (Baggioni, 2009).

Οι αναλύσεις του Bruni έχουν σοβαρότατες πολιτικές προεκτάσεις. Το στοιχείο που συνέχει τους δημοκρατικούς θεσμούς μιας συντεταγμένης πολιτείας είναι η απόκτηση της αρετής. Σε αντίθεση με τους προγενέστερους ανθρωπιστές του 14^{ου} αιώνα, για τους οποίους άριστος βίος είναι ο θεωρητικός, η ζωή του στοχασμού (*otium*), η απόσυρση στην ιδιωτική σφαίρα του ατόμου, ο Bruni προτάσσει το ιδεώδες της διαρκούς ενασχόλησης των πολιτών με τις δημόσιες υποθέσεις (*vita active civilis*) κατά το υπόδειγμα του πρακτικού βίου. Οι ανθρωπιστές του 15^{ου} αιώνα αναιρούν τις σχολαστικές πολιτικές αξίες: η ουσία του ανθρωπισμού βρίσκεται στην ιδιότητα της ευγένειας του ανθρώπου, που είναι ανεξάρτητη από τα στοιχεία της αριστοκρατικής καταγωγής και του πλούτου. Ανθρωπιστής και φιλόλογος ο Poggio (1380, Φλωρεντία 1459), υποστηρίζει ότι μόνον η αρετή καθιστά ένα πολίτη ευυπόληπτο και αξιότιμο: η αρετή (*virtus*) είναι η μοναδική πραγματική ευγένεια (*virtus vera nobilitas est*) που διαμορφώνει αξιόπαινους πολίτες (Yoran, 2007).

Οι ανθρωπιστές του 16^{ου} αιώνα προσπάθησαν να εξηγήσουν ένα αξιοσημείωτο πολιτικό φαινόμενο της εποχής: τη μακροβιότητα, το μεγαλείο και τη δόξα της Βενετίας, μιας αυτοδιοικούμενης πόλης-κράτους με μακρόχρονη ιστορική διαδρομή. Η ανθρωπιστική πολιτική σκέψη καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η ισχύς της Βενετίας αποτελεί προϊόν της φύσης των πολιτικών θεσμών της. Η εξήγηση αυτού του μοναδικού φαινομένου πολιτικής σταθερότητας βρίσκεται στη δομή της πολιτειακής οργάνωσής της: η Βενετία ενσαρκώνει το ιδεώδες ενός μεικτού πολιτεύματος με κυρίαρχο το αριστοκρατικό στοιχείο. Ο Γεώργιος Τραπεζούντιος (Κρήτη 1395-Ρώμη 1484), βυζαντινός λόγιος και ουμανιστής που μετανάστευσε στην Ιταλία, διέβλεψε την εφαρμογή του αρχαιοελληνικού προτύπου μεικτής διακυβέρνησης στη Βενετία, ενώ ο Gasparo Contarini (Βενετία 1483, Μπολόνια 1542) ανακεφαλαίωσε τα επιχειρήματα υπέρ της άποψης αυτής με ταυτόχρονη εμπειρική θεμελίωση. Την ίδια εξήγηση υποδεικνύει και ο Poggio, ο οποίος προσθέτει ότι το επίτευγμα της Βενετίας απορρέει από τον τρόπο διακυβέρνησής της (πολλές επιφανείς οικογένειες στις οποίες έχουν ανατεθεί οι τύχες της πόλης, περιορισμένος ρόλος στον ευρύτερο λαό, αιρετός ηγεμόνας-δόγης). Στην ίδια κατεύθυνση κινείται ο Francesco Guicciardini (Φλωρεντία 1483, Φλωρεντία 1540), Ιταλός ιστορικός, πολιτικός στοχαστής και διπλωμάτης, που διαπιστώνει ότι η βασική αδυναμία του πολιτεύματος που εγκαθιδρύθηκε στη Φλωρεντία μετά την απομάκρυνση των Μεδίκων, στα 1494, προερχόταν από μια ανυπέβλητη αντίθεση μεταξύ μοναρχικών και λαϊκών στοιχείων του μεικτού πολιτεύματος. Το πολιτικό επιχείρημα υπέρ της Βενετίας αναπτύσσεται και από τον Paolo Paruta (1540-1598), Βενετό ιστορικό: χάρη στους πολιτικούς θεσμούς της, η Βενετία κατόρθωσε να επιβιώσει ως συντεταγμένη πολιτεία ακόμη και στην εποχή της επικράτησης του απολυταρχικού κράτους του 17^{ου} αιώνα.

Το σημαντικότερο πολιτικό πρόβλημα του 16^{ου} αιώνα παραμένει η άνοδος και η εδραίωση απολυταρχικών μεθόδων διακυβέρνησης. Η πολιτική σκέψη της εποχής ασχολείται με τους λόγους δικαίωσης του θεσμού του κράτους και της απεριόριστης εξουσίας (λόγος του Κράτους, *Raison d'Etat*, Baker, 2009). Ο Νικόλαος Μακιαβέλλι (1469-1527), ο σπουδαιότερος πολιτικός στοχαστής της Αναγέννησης, είχε ήδη υποδείξει κίνητρα πολιτικής δράσης, που δεν συναρτώνται αναγκαία προς ηθικούς κανόνες, αξιακά πρότυπα και δεοντολογικούς κώδικες συμπεριφοράς. Η λύση του πολιτικού προβλήματος είναι η ακόλουθη: αν πολίτες προσανατολισμένοι στο ιδιοτελές, ατομικό συμφέρον πρόκειται να υπηρετήσουν το δημόσιο όφελος και τις συλλογικές υποθέσεις, πρέπει να εξαναγκαστούν να το πράξουν μέσω της εξαναγκαστικής ισχύος των νόμων, (αφού μόνο οι δεσμευτικοί νόμοι της πολιτείας περιορίζουν τις ακόρεστες ατομικές επιθυμίες, Yoran, 2010).

2.1.4. Η κοινωνική σκέψη στη Βόρεια Ευρώπη: δεοντολογικοί και ηθικοί προσανατολισμοί

Στα τέλη του 15^{ου} αιώνα, οι πολιτικές αξίες της Αναγέννησης άρχισαν να προσελκύουν το ενδιαφέρον μεγάλου αριθμού διανοουμένων στη Βόρεια Ευρώπη. Η θρησκευτική μεταρρύθμιση δημιούργησε συνθήκες πολιτικών αντιπαράθεσεων, στη διάρκεια των οποίων αξίες και πρότυπα της Αναγέννησης αμφισβητήθηκαν και υποχώρησαν. Η επίδραση, ωστόσο, των πολιτικών ιδεών της Αναγέννησης στη Βόρεια Ευρώπη διατηρήθηκε, με συνέπεια την εμφάνιση της λεγόμενης «Βόρειας Αναγέννησης», ενός πολιτισμικού ρεύματος στο οποίο τα ανθρωπιστικά ιδεώδη συγχωνεύτηκαν με τοπικού χαρακτήρα πολιτισμικές παραδόσεις.

Κατά τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα, η πολιτική φιλοσοφία των κατόπτρων ηγεμόνων, γνωστή ήδη από την ελληνιστική αρχαιότητα, γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση. Πρόκειται για πονήματα που περιλαμβάνουν νουθεσίες και παραινέσεις προς τον ηγεμόνα σε ζητήματα διακυβέρνησης και ορθής άσκησης της εξουσίας. Ο διαπρεπέστερος των βόρειων ανθρωπιστών, ο Desiderius Erasmus (1466/9-1536), το έργο του οποίου *Istitutio principis christiani* εμφανίστηκε στα 1516, υποστήριζε τις βασικές ανθρωπιστικές ιδέες: οι ευγενέστεροι ηγεμονικοί στόχοι πηγάζουν από την αρετή μέσω της παιδείας και της μορφωτικής καλλιέργειας της προσωπικότητας. Στο σημείο αυτό οι ανθρωπιστές επέδειξαν την έκδηλη εχθρότητά τους προς τις αξίες της σχολαστικής θεολογίας και ιδίως προς το θωμιστικό δόγμα περί δίκαιου πολέμου. Κανένας πόλεμος δεν μπορεί να είναι δίκαιος, υποστηρίζει ο John Colet στον σχολιασμό της *Προς Ρωμαίους* επιστολής του Απ. Παύλου, γιατί το κακό δεν συντρίβεται με άλλο κακό, παρά μόνο με το αγαθό. Και ο Έρασμος προσθέτει ότι μπορεί οι χριστιανικοί λαοί να θεωρούν αναπόφευκτες τις πολεμικές αναμετρήσεις, ως ιερή υπόθεση (*sanctum bellum*), στην πραγματικότητα, όμως, ακόμη και η πιο αναγκαστική ειρήνη είναι προτιμότερη και από τον δικαιότερο πόλεμο. Η ανθρωπιστική σκέψη προχώρησε και στην αναίρεση των θέσεων του Μακιαβέλλι. Ήδη ο μεγάλος αυτός διανοητής, στο έργο του *il principe* (Ο ηγεμών, 1513) υποστήριξε την άποψη ότι η χρήση βίας είναι αναγκαίο γνώρισμα κάθε ηγεμονικής εξουσίας: ακόμη και οι παρεκτροπές του ηγεμόνα δεν πρέπει να καταδικαστούν. Ο ηγεμόνας δεν μπορεί να αποφύγει τον δόλο, την αθέτηση υποσχέσεων, τη βία και τον φόβο προκειμένου να εδραιώσει και να διασφαλίσει την κυριαρχία του.

Σταδιακά το πολιτικό σκηνικό της Βόρειας Ευρώπης άρχισε να μεταβάλλεται. Οι στοχαστές του 16^{ου} αιώνα αναγνωρίζουν ότι κάθε βιώσιμη και αποτελεσματική διακυβέρνηση πρέπει να εξαρτηθεί από την αποδοχή του περίφημου «λόγου του Κράτους», με βάση τον οποίο οι διεθνείς σχέσεις θεωρούνται παίγνια μηδενικού αθροίσματος, όπου η ισχύς ενός κράτους προϋποθέτει ισόποση ζημία ανταγωνιστικών κρατών. Καθώς η πολιτική κατάσταση της Ευρώπης χαρακτηριζόταν από ρευστότητα εξαιτίας των θρησκευτικών πολέμων, η διατήρηση της ισχύος είχε μεγαλύτερη σπουδαιότητα από τα αγαθά της δικαιοσύνης και της αρετής. Αυτές οι προτεραιότητες ώθησαν τους διανοητές της εποχής σε μια αλλαγή της στάσης τους απέναντι στις απόψεις του Μακιαβέλλι (Hankins, 2014). Ο Γάλλος δοκιμογράφος Montaigne (1533-1592), επηρεασμένος από τον πυρρώνειο σκεπτικισμό (δηλαδή δεν υπάρχει αντικειμενική και απόλυτη γνώση), αναγνώρισε ότι υπάρχουν συγγνωστές παρεκτροπές κατά την άσκηση της εξουσίας (μη καταδικαστέες πράξεις και παραλείψεις). Ο Justus Lipsius (1547-1606), Φλαμανδός ανθρωπιστής, νεοστωικός φιλόσοφος και φιλόλογος, συγγραφέας μιας σημαντικής πολιτικής πραγματείας (*Politicorum, sive civilis doctrinae*, 1589) υποστήριξε ότι δεν υπάρχει βιώσιμη εξουσία χωρίς συνδυασμό της εντιμότητας με το ωφέλιμο και το χρήσιμο. Ακόμη και ο πλέον ενάρετος ηγεμόνας υποκύπτει στη λογική των περιστάσεων, όταν συνειδητοποιεί ότι όλοι καταστρατηγούν και παραβιάζουν τους πολιτικούς κανόνες.

Σοβαρότερη ήταν η επίδραση της παράδοσης του ιταλικού ρεπουμπλικανισμού στην πολιτική σκέψη κατά τον 17^ο αιώνα (βλ αναλυτικά Hamel, 2013; Hammersley, 2013). Το ιδεώδες του μεικτού πολιτεύματος έγινε αντικείμενο εκτενούς συζήτησης στους πολιτικούς στοχαστές αυτής της περιόδου. Η κλασική ανάλυση του ενετικού πολιτεύματος από τον Contarini εκδόθηκε στο Leiden της Ολλανδίας στα 1628, ενώ κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα μια παράδοση ρεπουμπλικανικών αξιών κυριάρχησε στην ίδια χώρα, επηρεάζοντας διαπρεπείς φιλόσοφους όπως οι Grotius (1538-1645) και Spinoza (1632-1677). Στην Αγγλία η πραγματεία του Contarini μεταφράστηκε στα 1599 και επηρέασε μια μερίδα ανθρωπιστών της εποχής. Ο John Ponet στα 1566 χρησιμοποιεί την έννοια της πολιτικής εξουσίας στην ομώνυμη πραγματεία του (*Political Power*), ενώ ο Sir Thomas Smith, γράφοντας στα 1583, εποχή της βασιλείας της Ελισάβετ Α΄, περιγράφει τη συνταγματική διάρθρωση της χώρας με ρεπουμπλικανικές βάσεις αιρετής εκλογής του ηγεμόνα (*De republica Anglorum*).

Οι εντονότερες συζητήσεις περί μεικτού πολιτεύματος έλαβαν χώρα στη Γαλλία του 16^{ου} αιώνα, υπό την επίδραση καλβινιστικών ιδεών. Ο Καλβίνος απέφυγε να προσδώσει πολιτικές προεκτάσεις στη διδασκαλία του. Το καταληκτικό κεφάλαιο του έργου του *Institutio religionis christianae*, που εκδόθηκε στα 1536 και ήταν αφιερωμένο στον Φραγκίσκο Α΄ της Γαλλίας, περιείχε, ωστόσο, σαφή διατύπωση μιας θεωρίας μεικτού πολιτεύματος. Σύμφωνα με την τελευταία, οι δημόσιοι λειτουργοί, που είναι επιφορτισμένοι να

μετριάσουν την αυθαιρεσία της βασιλικής εξουσίας, έχουν ως καθήκον να παρεμβαίνουν στην άσκηση της ενεργώντας στο όνομα λαϊκών ελευθεριών. Η άποψη αυτή υιοθετήθηκε από τους Ουγενότους, τους Γάλλους Καλβινιστές μετά τις σφαγές της νύκτας του Αγίου Βαρθολομαίου (1572), και στηρίζει το πολιτικό δόγμα της έννομης αντίστασης κατά της τυραννικής εξουσίας και των διακρίσεων σε βάρος θρησκευτικών μειονοτήτων, που ανέπτυξαν εξέχοντες καλβινιστές συγγραφείς, όπως οι John Knox (1502-1572), θεολόγος, συγγραφέας πολιτικών πραγματειών, Christopher Goodman (1520-1603), καθηγητής θεολογίας και συγγραφέας θεολογικο-πολιτικής μελέτης, και John Ponet (1516-1556), συνήγορος μιας συνταγματικής μοναρχίας.

Η θεωρία του μεικτού πολιτεύματος στην προτεσταντική εκδοχή της κατέστη αντικείμενο κριτικής από τον Jean Bodin (1530-1596), Γάλλο πολιτικό φιλόσοφο και υπέρμαχο του απολυταρχικού κράτους. Στο έργο του *Six livres de la republique* (1576), ο Jean Bodin επιτίθεται κατά της θεωρίας του μεικτού πολιτεύματος που οδηγεί σε έννομη οριοθέτηση της εξουσίας (οι λαϊκές ελευθερίες αποτελούν δεσμεύσεις που αντισταθμίζουν την απεριόριστη βασιλική ισχύ). Στο επίκεντρο του έργου βρίσκεται το ιδεώδες της συντεταγμένης πολιτείας (*res publica*: πολιτικό σώμα οι πράξεις του οποίου αντανακλούν τη βούληση και προάγουν το όφελος όλων των μελών του). Απορρίπτεται, όμως, η θέση ότι το πλέον πρόσφορο μέσο υλοποίησης αυτού του ιδεώδους είναι η εγκαθίδρυση μεικτού πολιτεύματος, διότι είναι αφέλεια να πιστεύει κανείς σε ένα σύστημα διηρημένης κυριαρχίας. Η άποψη αυτή για ενιαία και αδιαίρετη κυριαρχία σημαίνει ότι όλες οι εξουσίες πρέπει να συγκεντρώνονται στα χέρια ενός και μοναδικού κυβερνήτη (ο Bodin εκφράζει την ισχυρή προτίμησή του υπέρ της κληρονομικής μοναρχίας). Η εξουσία δεν διαιρείται, ούτε επιμερίζεται σε διαφορετικούς φορείς, αλλά υποστασιοποιείται σε ένα και μοναδικό πρόσωπο. Ο ηγεμόνας είναι υπεράνω των νόμων θετού δικαίου (κατά την ελληνιστική αρχή: *princeps legibus solutus*, ο ηγεμόνας δεν δεσμεύεται από τους νόμους) και επιβάλλει τις αποφάσεις του χωρίς τη συγκατάθεση των υπηκόων του, που δεν μπορούν να προβάλλουν έννομο δικαίωμα αντίστασης ή να αμφισβητήσουν το κύρος των ηγεμονικών πράξεων.

Σημαντική ήταν και η συζήτηση σχετικά με την έννοια της αληθινής ευγένειας (*vera nobilitas*), που απασχόλησε πολλούς συγγραφείς όπως οι: Josse Clichtove (1472-1543), Φλαμανδός ανθρωπιστής που άσκησε πολεμική στις διδασκαλίες του Λούθηρου, J. Osorio (*De nobilitate civili et christiana*, 1552), Sir Thomas Elyot (1490-1546), νεοπλατωνικών απόψεων, Thomas Starkey (1499-1538), και Thomas More (1478-1535), συγγραφέας της Ουτοπίας (1516), επηρεασμένος από την πλατωνική Πολιτεία. Οι συγγραφείς αυτοί συμφωνούν σε ένα βασικό ζήτημα: οι ευγενέστεροι στόχοι μιας συντεταγμένης πολιτείας εξαρτώνται από την αρετή των πολιτών της. Η κατοχή της αρετής είναι το μοναδικό γνώρισμα της πραγματικής ευγένειας.

Η ίδια θέση συνέχει όλο το πολιτικό επιχείρημα του Thomas More στην Ουτοπία. Η εξήγηση που προτείνει ο More στο πρόβλημα ότι οι λιγότερο ενάρετοι απολαμβάνουν τιμές και δόξα, είναι ριζοσπαστική. Αιτία της ανόδου μετρίων ανθρώπων στα δημόσια λειτουργήματα είναι η επικρατούσα πεποίθηση ότι η κληρονομική καταγωγή και ο πλούτος αποτελούν προϋποθέσεις συμμετοχής σε δημόσια αξιώματα. Η λύση του αδιεξόδου προϋποθέτει κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας (δεν υπάρχει δυνατότητα δίκαιης διανομής ούτε βελτίωση της συλλογικής ευημερίας χωρίς αυτήν τη θεσμική μεταβολή, δηλαδή την επιστροφή στην κοινοκτημοσύνη). Το ανθρωπιστικό ιδεώδες αμφισβητήθηκε, ωστόσο, και τελικά εκτοπίστηκε από την ατομικιστική και συμβασιοκρατική λογική του νεότερου πολιτικού στοχασμού, που βρίσκει την κορύφωσή της στο έργο των Thomas Hobbes και John Locke. Νέες απόψεις εμφανίστηκαν που αποτιμούν την πολιτική ελευθερία σε όρους ατομικών δικαιωμάτων. Βασικό επακόλουθο υπήρξε η ανάδυση μορφών κοινωνικής σκέψης αποστασιοποιημένων από τις ανθρωπιστικές σπουδές και προσανατολισμένων προς τις φυσικές επιστήμες της εποχής, γεγονός που θα επιφέρει τη συγκρότηση των πρώτων κοινωνικών επιστημών κατά τον 18^ο αιώνα. Παρά το γεγονός αυτό, η έμφαση των συγγραφέων της Ιταλικής Αναγέννησης στην ευδαιμονία εμπλουτίζει σε σημαντικό βαθμό τη σύγχρονη συζήτηση για τη διάσταση της ευτυχίας στον σύγχρονο οικονομικό και κοινωνικό βίο, με ιδιαίτερες γόνιμες και δημιουργικές συμβολές για την ερευνητική ατζέντα των οικονομικών της ευτυχίας (*happiness economics*, βλ ενδεικτικά Bruni, 2004, 2006, 2010).

2.2. Οι νεότερες κοινωνικές επιστήμες: Η επίδραση των θετικών επιστημών

Οι κοινωνικές επιστήμες εμφανίστηκαν ως οργανωμένα επιστημονικά πεδία τον 18^ο αιώνα, με πρώτη την οικονομική επιστήμη. Μέχρι σήμερα έχουν επηρεαστεί από διάφορες φιλοσοφικές, επιστημολογικές και μεθοδολογικές τάσεις. Σε γενικές γραμμές η μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών στην ιστορική εξέλιξή της έχει επηρεαστεί κυρίως από δύο παράγοντες:

- την κλασική Φυσική,
- τις θετικιστικές φιλοσοφίες.

Θα δούμε αναλυτικά πώς αυτοί οι δύο παράγοντες διαμόρφωσαν σε μεγάλο βαθμό τον μεθοδολογικό χαρακτήρα των κοινωνικών επιστημών κατά την πρώτη εμφάνισή τους τον 18^ο αιώνα. Η επίδραση αυτή συνεχίζεται κατά τον 19^ο αλλά και τον 20^ο αιώνα.

2.2.1. Η επίδραση των φυσικών επιστημών

Η πρώτη σοβαρή επίδραση της νευτώνειας Φυσικής στην κοινωνική σκέψη διαφαίνεται στο έργο του Thomas Hobbes (1588-1679). Ο Hobbes διατείνεται ότι η γαλιλαϊκή μέθοδος ανάλυσης και σύνθεσης μπορεί να τύχει αποτελεσματικής εφαρμογής και στην περίπτωση των κοινωνικών φαινομένων, διότι φυσικά και κοινωνικά φαινόμενα έχουν μηχανικό χαρακτήρα και μπορούν να αναλυθούν στη βάση νομολογικών υποθέσεων και γενικών επιστημονικών νόμων (Jesseph, 2004; Milanese, 2014). Αλλά και ο John Locke (1632-1701) θεμελιώνει τον πολιτικό φιλελευθερισμό στη φιλοσοφία του εμπειρισμού, επηρεασμένος από την επιστημονική επανάσταση του 17^{ου} αιώνα και αποδεσμεύοντας την κοινωνική σκέψη από τις θεολογικές επιταγές της Καθολικής Εκκλησίας (Herold, 2014; Van Der Schaar, 2012).

Από τον 18^ο αιώνα, ωστόσο, η νευτώνεια Φυσική είναι ένα πλήρες θεωρητικό σύστημα με κύρος και αποδοχή. Αυτή η μεγάλη επιτυχία της νευτώνειας Φυσικής έδωσε το έναυσμα για την εμφάνιση θεωριών, οι οποίες είχαν το σύστημα αυτό ως βάση. Έτσι εμφανίζονται φιλοσοφικές θεωρήσεις οι οποίες έχουν ως θεμέλιο μια μηχανιστική-ντετερμινιστική κοσμοθεωρία. Τα πρώτα παραδείγματα φιλοσοφικών θεωριών που έχουν ως βάση αυτήν την αντίληψη (κοσμοθεωρία) τα βρίσκουμε στους Γάλλους εγκυκλοπαιδιστές. Οι απόψεις αυτές αναπτύσσονται από σημαντικούς φιλόσοφους, όπως ο Laplace, ο Helvetius, ο La Mettrie, οι οποίοι κατά κύριο λόγο εφαρμόζουν αρχές νευτώνειας Φυσικής σε όλα τα φαινόμενα, συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών φαινομένων. Η μηχανιστική-ντετερμινιστική κοσμοθεώρηση επεκτείνεται από τη νευτώνεια Φυσική σε άλλες γνωστικές σφαίρες και εφαρμόζεται στη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων αλλά και της ανθρώπινης φύσης και σκέψης. Αυτό δείχνει τη μεγάλη επίδραση που ασκούν αυτά τα ρεύματα που βασίζονται στη μεγάλη επιτυχία της νευτώνειας Φυσικής (Ragab, 2002).

Ο Helvetius (1715-1771), για παράδειγμα, προσπαθεί να αναγάγει τα ψυχολογικά φαινόμενα σε φυσικά φαινόμενα, με βάση την αρχή ότι ο ανθρώπινος νους λειτουργεί με φυσικά ερεθίσματα. Άλλα παραδείγματα επίδρασης αυτού του ρεύματος είναι ότι πολλοί φιλόσοφοι παροτρύνουν και όσους ασχολούνται με άλλα γνωστικά αντικείμενα, εκτός της Φυσικής, να ακολουθήσουν τη μεθοδολογία της νευτώνειας Φυσικής. Έτσι η συγκεκριμένη μεθοδολογία αποτελεί το ιδανικό μοντέλο επιστήμης για όλους τους υπόλοιπους κλάδους και πεδία γνώσης τα οποία θέλουν να ωριμάσουν και να γίνουν «ώριμες» επιστήμες. Το ρεύμα αυτό επιδρά και στη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων.

Η κοινωνική σκέψη, συνεπώς, είναι δυνατό να οργανωθεί σε εμπειρικά αναλυτικά πρότυπα. Η ιδέα αυτή κορυφώνεται στην ευρύτατη σειρά συγγραφέων και διανοούμενων του Σκωτικού Διαφωτισμού του 18^{ου} αιώνα. Η ραγδαία πρόοδος των φυσικών επιστημών της εποχής μπορεί να προσφέρει το μεθοδολογικό έρεισμα ανάπτυξης και συγκρότησης έγκυρης γνώσης στον κοινωνικό χώρο, με βασικό αίτημα την ανακάλυψη γενικών νόμων στον κοινωνικό κόσμο αλλά και την αναζήτηση συνεκτικών αρχών, που θα μπορούσαν να εξηγήσουν τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής και τη διαφαινόμενη κοινωνική ευρυθμία. Η κοινωνική ευταξία απορρέει από την ενύπαρκτη αρμονία που διακρίνει την οργάνωση των ανθρώπινων κοινωνιών (*spontaneous order*). Οι κοινωνίες ως φυσικά συστήματα οφείλουν τη συνοχή τους στη βάση φυσικών νόμων, μέσω των οποίων αυτό-ρυθμίζονται (βλ. Forget, 2001).

Ανάλογο ρόλο προς εκείνο της βαρύτητας στον φυσικό κόσμο διαδραματίζει η αρχή της κοινωνικής εγγύτητας (David Hume, Francis Hutcheson, Adam Ferguson), κατά την οποία τα ηθικά συναισθήματα που εκδηλώνουμε προς τους συνανθρώπους μας αποτελούν φθίνουσα συνάρτηση της κοινωνικής (και γεωγραφικής απόστασης) που μας χωρίζει από αυτούς (McDaniel, 2015, in press). Με άλλα λόγια, η ένταση της ηθικής ενσυναίσθησης αποδυναμώνεται όσο οι άλλοι βρίσκονται μακρύτερα από εμάς (και ενισχύεται στην περίπτωση οικείων και προσφιλών προσώπων, διότι υφίσταται αναλογία στην απόσταση μεταξύ σημείων στον φυσικό και τον κοινωνικό χώρο). Για τον Adam Smith (1723-1790), ωστόσο, ηθικά συναισθήματα αλτρουισμού και συμπάθειας θεμελιώνονται στην ιδέα του αμερόληπτου παρατηρητή (*impartial spectator*) και αποτελούν βάση δημιουργίας βιώσιμων κοινωνικών θεσμών (οικογένεια, εκπαίδευση, θρησκεία, κοινωνική πρόνοια), σε αντίθεση με την εγωιστική συμπεριφορά την

προσανατολισμένη στο ατομικό συμφέρον, που εκδηλώνεται κατεξοχήν στον οικονομικό χώρο (βλ. αναλυτικά Raphael, 2007).

2.2.2. Η επίδραση του θετικισμού

Τον 19^ο αιώνα εμφανίζεται η φιλοσοφία του θετικισμού, η οποία επηρεάζει τις μεθοδολογικές εξελίξεις στις κοινωνικές επιστήμες (βλ αναλυτικά κεφ. 3). Πατέρας του θετικισμού θεωρείται ο A. Comte (1798-1857). Το αρχικό σημείο της θεωρίας του θετικισμού είναι η πίστη στην επιστημονική πρόοδο. Ακόμα και η Φιλοσοφία, κατά τον Comte, θεωρείται θετική επιστήμη. Όπως αναφέρει, η Φιλοσοφία είναι ένα πεδίο βασισμένο στις θετικές επιστήμες, κυρίως στη Φυσική και την Αστρονομία. Επίσης, ο Comte θεμελιώνει τον «γενικό νόμο της ανθρώπινης ανάπτυξης» στις αρχές των φυσικών επιστημών. Ο γενικός νόμος της ανθρώπινης ανάπτυξης, κατά τον Comte, έχει 3 στάδια, από τα οποία έχει περάσει η ανθρωπότητα:

- Θεολογικό ή υπερφυσικό (υπερφυσικές οντότητες): στο πρώτο στάδιο, ο άνθρωπος εξηγεί όλα τα φαινόμενα ως πράξεις υπερφυσικών οντοτήτων. Η βροχή, για παράδειγμα, εξηγείται ως πράξη μιας ορισμένης θεότητας.
- Μεταφυσικό (ουσίες): στο δεύτερο στάδιο, οι υπερφυσικές εξηγήσεις παραμερίζονται και αφηρημένες δυνάμεις υποτίθεται ότι βρίσκονται σε διάφορες ουσίες και διαμορφώνουν φαινόμενα.
- Θετικό (ορθολογισμός): στο τρίτο στάδιο, έχουμε την ανώτατη φάση των ανθρώπινης εξέλιξης. Η φαντασία περιορίζεται και κυριαρχεί ο ορθολογισμός. Ο ανθρώπινος νους αντιλαμβάνεται τον εξωτερικό κόσμο όπως είναι και εξηγεί τον κόσμο με όρους επιστημονικής αλήθειας.

Εικόνα 2.1 Τα 3 στάδια του Γενικού Νόμου της ανθρώπινης ανάπτυξης κατά τον Comte.

Η θεωρία της ανθρώπινης γνωστικής ανάπτυξης περιλαμβάνει την αρχή της ενότητας των επιστημών. Όλες οι επιστήμες, φυσικές, βιολογικές και κοινωνικές, συνιστούν κλάδους μιας επιστήμης με ενιαία μέθοδο. Αυτή η ιδέα σχετίζεται με την έννοια της θετικότητας των επιμέρους επιστημών οι οποίες αξιολογούνται με βάση την ικανότητά τους να καθιερώνουν γενικούς νόμους και να προβλέπουν μελλοντικά φαινόμενα.

Η ιδέα της ενότητας των επιστημών και της ενιαίας επιστημονικής μεθόδου σχετίζεται με την έννοια της θετικότητας των επιμέρους επιστημών. Επίσης, υπάρχει μεγάλη έμφαση στην κατασκευή γενικών νόμων, που είναι γνώρισμα θετικότητας ενός επιστημονικού κλάδου, καθώς και στην έννοια της πρόβλεψης, που είναι ένα δεύτερο χαρακτηριστικό της θετικότητας των επιμέρους επιστημών. Σύμφωνα με αυτά τα κριτήρια, προηγμένη επιστήμη είναι, για παράδειγμα, η Αστρονομία, η οποία βασίζεται στον νόμο της παγκόσμιας έλξης. Θεωρείται δε το ιδανικό μοντέλο επιστήμης, γιατί διατυπώνει γενικούς νόμους και έχει πολύ μεγάλο βαθμό πρόβλεψης (π.χ. μπορεί να προβλέψει την τροχιά ενός πλανήτη σε χρόνο T1). Κάθε στοιχείο το οποίο δεν είναι επιστημονικό θεωρείται κατάλοιπο των δύο προηγούμενων σταδίων ανάπτυξης και πρέπει να απορριφθεί από την επιστημονική σκέψη (προφανώς η Αστρονομία έχει ελάχιστα υπερφυσικά ή μεταφυσικά στοιχεία).

Οι Διαφωτιστές Diderot, Voltaire, Rousseau μαζί με τον θετικισμό του Comte είχαν μεγάλη επιρροή στις κοινωνικές επιστήμες. Ένας αριθμός σημαντικών κοινωνικών επιστημόνων, οι οποίοι έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στη μεθοδολογική εξέλιξη των κοινωνικών επιστημών, έχουν επηρεαστεί από τον Comte (Schöttler, 2015, in press). Ως παραδείγματα αναφέρονται ο J. S. Mill, ο οποίος θεωρείται εκτός από φιλόσοφος και σημαντικός κλασικός οικονομολόγος, ο H. Spencer (1820-1903), ο οποίος θεωρείται από τους πρωτεργάτες της Κοινωνιολογίας και ο V. Pareto (1848-1923), ο οποίος θεωρείται σημαντικός οικονομολόγος αλλά και κοινωνιολόγος. Ο J.S. Mill είναι από τους πρώτους που επιχείρησαν να εφαρμόσουν μεθόδους των φυσικών επιστημών στις κοινωνικές επιστήμες, ακολουθώντας τη θετικιστική γραμμή. Η νευτώνεια μέθοδος μπορεί να εφαρμοστεί και στη σφαίρα ανάλυσης των οικονομικών φαινομένων, αποδίδοντας στην έννοια της χρησιμότητας τον συνεκτικό εκείνο ρόλο που ενέχει η βαρύτητα στον φυσικό κόσμο. Ο ωφελιμισμός και ο μεθοδολογικός ατομισμός του Mill δέχτηκε σοβαρές επιδράσεις από τις φυσικές επιστήμες της εποχής, γεγονός καθοριστικό και για τη μεταγενέστερη συγκρότηση της Οικονομικής ως αυστηρής επιστήμης, στο πρότυπο των θετικών επιστημών του 19^{ου} αιώνα (Hollander, 2012; Kaminitz, 2014; Witztum, A. 2012).

Ο Pareto πίστευε ότι με την εφαρμογή λογικών μεθόδων οι κοινωνικές επιστήμες θα μπορούσαν να προσεγγίσουν το επίπεδο ανάπτυξης των φυσικών επιστημών. Η οικονομική ζωή εκλαμβάνεται ως ένα διαρθρωμένο σύστημα αλληλεξαρτώμενων οικονομικών σχέσεων: η αλληλεπίδραση προσφοράς και ζήτησης προσφέρει ένα ανάλογο των αντίρροπων φυσικών δυνάμεων σε καταστάσεις ισορροπίας στον κόσμο των φυσικών φαινομένων: Όπως ακριβώς ο φυσικός, έτσι και ο οικονομικός κόσμος συνιστά πλέγμα αλληλεπιδρούσων δυνάμεων σε κατάσταση δυναμικής ισορροπίας, με τέτοιο τρόπο ώστε το οικονομικό σύστημα να τείνει να μεταβάλλεται διαχρονικά, υπό την επίδραση εξωγενών παραμέτρων. Τούτο επιρρωννύεται από τη σύγχρονη ανάπτυξη του υβριδικού πεδίου της Οικονομικής Φυσικής (*econophysics*), βασισμένης στην εφαρμογή εννοιών της Φυσικής στη μελέτη οικονομικών φαινομένων (Drakopoulos & Katselidis, 2015; Gingras & Schinckus, 2012, Jovanovic & Schinckus, 2013a, 2013b; Schinckus & Jovanovic, 2013).

Στο πλαίσιο της γαλλικής κοινωνιολογίας, ο Emile Durkheim (1858-1917) οικοδομεί την Κοινωνιολογία στο πρότυπο των φυσικών επιστημών, θεωρώντας τη συλλογική συνείδηση και την κοινωνική ευθύνη ως βασικές διαστάσεις της κοινωνικής συνοχής, της συνεκτικότητας και της λειτουργικότητας των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Ο εξαναγκαστικός χαρακτήρας των κοινωνικών κανόνων και των ηθικών επιταγών αντικαθιστά, στην παράδοση αυτή (Saint-Simon, Comte, Durkheim), τους αυτοφύεις εγγενείς μηχανισμούς της κοινωνικής ευταξίας (*spontaneous order*) των Σκώτων διαφωτιστών. Η έμφαση στο υπόδειγμα του Homo economicus, που διακρίνει την πολιτική οικονομία, υποδηλώνει κοινωνικές προσηλώσεις εστιασμένες στο ατομικό συμφέρον. Αντιθέτως, η κοινωνική ευρυθμία προϋποθέτει για τον Durkheim διαμετρικά αντίθετες αρχές, βασισμένες στην κοινωνική αλληλεγγύη και την κοινωνική υπευθυνότητα, στο πλαίσιο μιας θεώρησης της κοινωνίας ως ζωντανού οργανισμού, η συνοχή του οποίου απειλείται από εγωιστικές συμπεριφορές.

Η μεθοδολογική αυτή επιλογή, με έμφαση στο ολιστικό πρότυπο εξήγησης των κοινωνικών φαινομένων, ανάγεται στους Saint-Simon και Comte, οι οποίοι θεωρούσαν την Πολιτική Οικονομία ως υπερβολικά αφαιρετική με συνέπεια να απομονώνει τα οικονομικά φαινόμενα από τον κοινωνικό περίγυρό τους. Η απόρριψη της ιδέας περί αυτογενούς τάξης στο πρότυπο της αρμονίας του φυσικού κόσμου και η καταδίκη του φιλελεύθερου πλουραλισμού θα ωθήσει τους Saint-Simon, Comte και Durkheim στην υιοθέτηση αντι-ατομικιστικής, αντι-αναγωγικής, ολιστικής μεθοδολογίας, που ελκύεται από τα επιτεύγματα της Βιολογίας (σύλληψη της κοινωνίας ως οργανισμού, αρχή της συλλογικής συνείδησης). Αυτή η ολιστική μεθοδολογική προσέγγιση συνάδει περισσότερο με το μεθοδολογικό πρότυπο της Βιολογίας που διακρίνει τη γαλλική πνευματική παράδοση του 19^{ου} αιώνα σε κοινωνικές επιστήμες, όπως η Κοινωνιολογία και η Κοινωνική Ανθρωπολογία. Αντιθέτως, η ατομικιστική παράδοση της οριακής κυρίως Οικονομικής,

θεμελιώνεται στο ατομιστικό πρότυπο της νευτώνειας Φυσικής, που υιοθετήθηκε ήδη από τους Σκότους διαφωτιστές κατά τον 18^ο αιώνα, αλλά και από τον J.S. Mill κατά τον 19^ο αιώνα (βλ αναλυτικά κεφ. 7).

2.2.3. Η επίδραση της Βιολογίας

Η στροφή των κοινωνικών επιστημών προς τη Βιολογία συνδέεται κυρίως με το όνομα του Herbert Spencer. Ο Spencer θεωρεί τη μεθοδολογία των φυσικών επιστημών, που βασίζεται στον αποτελεσματικό συνδυασμό θεωρίας και εμπειρικής έρευνας, ως πλέον προσηκουσα για τη διερεύνηση των κοινωνικών φαινομένων. Ωστόσο θα στραφεί τελικά προς τη Βιολογία ως μεθοδολογικό πρότυπο διαμόρφωσης της έρευνας των κοινωνικών φαινομένων, επειδή οι κοινωνικοί οργανισμοί εμφανίζουν εμφανείς ομοιότητες με τους βιολογικούς οργανισμούς ως προς την οργανωτική δομή τους, ιδίως ως προς τη δυνατότητα εξέλιξης που παρουσιάζουν (Offer, 2010, 2014). Ο Spencer εκλογικεύει την έννοια της κοινωνικής εξέλιξης κατ' αναλογία της βιολογικής εξέλιξης των έμβιων όντων. Η κοινωνική εξέλιξη, κατά την οπτική του Spencer, ισοδυναμεί με πρόοδο, επειδή οι κοινωνίες μεταβαίνουν από ατελέστερες σε συνθετότερες και πολυπλοκότερες μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Τα κοινωνικά συστήματα εξελίσσονται, από ιεραρχικές οντότητες στις οποίες επικρατούν οι σχέσεις κοινωνικής δύναμης και επιβολής (στρατιωτικός τύπος κοινωνίας) προς μορφές οργάνωσης με έμφαση στις ελεύθερες ανταλλαγές, στην οικονομική και στην πολιτική ελευθερία (βιομηχανικός τύπος οργάνωσης). Η μετάβαση, συνεπώς, προς οργανωτικές δομές που διευρύνουν το φάσμα των δυνατών ατομικών επιλογών και μειώνουν την ισχύ του καταναγκασμού, ερμηνεύεται ως κοινωνική πρόοδος, άμεση συνέπεια της κοινωνικής εξέλιξης (Francis, 2008).

Η μεταφορά των αρχών και διαδικασιών φυσικής επιλογής στον κοινωνικό χώρο ενδέχεται να δημιουργήσει σοβαρά ηθικά διλήμματα ή και να προσκρούσει σε ηθικές αρχές, διανοίγοντας ευρύτατο πεδίο συζήτησης με άξονα την ηθική ουδετερότητα της εξέλιξης, γεγονός που στον κοινωνικό χώρο συνδέεται με την άνοδο και κατάπτωση του κοινωνικού δαρβινισμού στις ΗΠΑ, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα (Leonard, 2009). Γι' αυτό το ρεύμα σκέψης, το οποίο προϋποθέτει μια ειδικότερη ανάγνωση των δαρβίνειων θέσεων (βλ. Marciano & Korpl, 2009; Weikart, 2009), τα πλέον εύπορα κοινωνικά στρώματα είναι εκείνα που προσαρμόζονται αποτελεσματικότερα στις κοινωνικές προκλήσεις, ενώ οι ασθενέστερες και πλέον ευάλωτες κοινωνικές ομάδες αδυνατούν να αντεπεξέλθουν στον διαφαινόμενο κοινωνικό ανταγωνισμό. Η διαδικασία φυσικής επιλογής, εάν εφαρμοστεί στον κοινωνικό χώρο, οδηγεί σε σοβαρούς κοινωνικούς αποκλεισμούς, διότι η μειονεκτική θέση των μη προνομιούχων κοινωνικών τάξεων δεν δύναται να διασφαλίσει την κοινωνική βιωσιμότητά τους. Αυτή η θεώρηση δεν συνάδει με το αίτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης, της ακριβοδικίας και της εγγενούς αξιοπρέπειας όλων των ανθρώπων, ανεξαρτήτως δημογραφικών ή κοινωνικών γνωρισμάτων, και απορρίπτεται από τη σύγχρονη κοινωνική θεωρία και πρακτική. Το βιολογικό πρότυπο, εντούτοις, εξακολουθεί να ασκεί επίδραση σε ρεύματα κοινωνικής έρευνας που προσδίδουν έμφαση στην εξελικτική διάσταση των κοινωνικών και οικονομικών φαινομένων, εμπλουτίζοντας τη σχετική συζήτηση στις κοινωνικές επιστήμες (Gough et al., 2008; Kincaid, 2006; Nelson, 2006 Thayer, 2004).

2.2.4. Η αναζήτηση ιστορικών νόμων

Άλλα ρεύματα κοινωνικής σκέψης επιδιώκουν να διατυπώσουν νόμους ή τάσεις κοινωνικής εξέλιξης, δηλαδή ιστορικούς νόμους που χαρακτηρίζουν τη μετάβαση από μια φάση ανάπτυξης της κοινωνίας σε μια άλλη. Εμφανέστερο είναι το εγχείρημα αυτό στον Marx, ο οποίος διατυπώνει ιστορικούς νόμους στο πρότυπο της αυστηρότητας των φυσικών νομοτελειών, στοχεύοντας στην ανεύρεση των κινητήριων νόμων που διέπουν την κοινωνική αλλαγή. Σε αντίθεση με τον Comte, για τον οποίο η διανοητική εξέλιξη της ανθρωπότητας αποτελεί τελικό αιτούμενο, ο Marx εστιάζει σε οικονομικές παραμέτρους ως έναυσμα της κοινωνικής μεταβολής. Η κοινωνική εξέλιξη οριοθετείται με εντελώς διαφορετικό τρόπο σε σχέση και με τον Spencer. Η κοινωνική μεταβολή συνιστά για τη μαρξική σκέψη *συγκρουσιακή διαδικασία*, στο πλαίσιο της οποίας η κοινωνική και οικονομική δυναμική κατευθύνει τη μετάβαση προς τον σοσιαλισμό, με άξονα μια εξελικτική τυπολογία: πρωτόγονη κοινότητα, δουλοκτητική κοινωνία, φεουδαρχία, καπιταλισμός, σοσιαλισμός. Ο νόμος κίνησης του καπιταλισμού προϋποθέτει την αντίθεση παραγωγικών δυνάμεων-παραγωγικών σχέσεων, η οποία αποτελεί αιτία του κοινωνικού μετασχηματισμού. Ο κοινωνικός επιστήμονας καλείται, συνεπώς, να εξηγήσει κοινωνικά φαινόμενα στην ιστορική εξελικτική προοπτική τους, στα όρια ενός ντετερμινιστικού υποδείγματος που εδράζεται στον νομοτελικό χαρακτήρα των κοινωνικών διεργασιών (ιστορικισμός), με βάση επιστημονικά θεμελιωμένους νόμους διαδοχής ιστορικών φάσεων (βλ περαιτέρω Cook, 2013).

2.2.5. Τελικές διαπιστώσεις

Εκτός από αυτούς τους εξέχοντες κοινωνικούς επιστήμονες, υπάρχουν και διαπρεπείς φυσικοί οι οποίοι επηρεάστηκαν από τη θετικιστική φιλοσοφία του Comte. Για παράδειγμα, ο E. Mach, φανερά επηρεασμένος από τη θετικιστική σκέψη, πιστεύει ότι κάθε μεταφυσικό στοιχείο πρέπει να απορριφθεί. Είναι, επίσης, υπέρμαχος της ενότητας των επιστημών, δηλαδή ότι υπάρχουν ουδέτερα στοιχεία της εμπειρίας τα οποία καθιστούν τη μελέτη των φυσικών και κοινωνικών επιστημών μεθοδολογικά ταυτόσημη.

Έτσι τον 19^ο αιώνα διαμορφώνεται ένα μεθοδολογικό κλίμα, το οποίο είναι σε σημαντικό βαθμό επηρεασμένο από τον θετικισμό του Comte. Τα κύρια στοιχεία του ρεύματος αυτού είναι η θετικότητα της επιστήμης (γενικοί νόμοι, πρόβλεψη και απόρριψη κάθε υπερφυσικού και μεταφυσικού στοιχείου από την επιστήμη). Η θετικιστική προσέγγιση θα επηρεάσει (με εξαίρεση τον Weber, βλ. κεφ. 4) τη μεθοδολογική εξέλιξη των κοινωνικών επιστημών, όπως θα αναλύσουμε διεξοδικά στο επόμενο κεφάλαιο.

2.3. Μελέτη περίπτωσης: Η μέθοδος της Οικονομικής ως αναδυόμενης κοινωνικής επιστήμης στους Νέους Χρόνους (15^{ος} – 18^{ος} αιώνας)

2.3.1. Η οικονομική σκέψη στον ύστερο Μεσαίωνα

Ο 14^{ος} αιώνας συνοδεύεται από βελτιώσεις στις αντιλήψεις δύο θεμελιωδών οικονομικών εννοιών: του χρήματος και της αξίας. Το χρήμα παρουσιάζει πλεονεκτήματα: πρέπει να είναι σταθερό και μπορεί να θεωρηθεί ως κεφάλαιο. Αρκετές είναι οι συμβολές αυτής της περιόδου στην προσπάθεια διαμόρφωσης νέων αντιλήψεων. Ο Buridan (1295-1358) εξηγεί τα πλεονεκτήματα της χρηματικής ανταλλαγής για τέσσερις λόγους (Buridan, 1969).

- *Πρώτον*, η απόσταση: χάρη στο χρήμα, η μεταφορά ενός εκ των δύο εμπορευμάτων καθίσταται ανώφελη, καθώς ο αγοραστής προσφέρει χρήμα, του οποίου το κόστος διακίνησης είναι σαφώς μικρότερο.
- *Δεύτερον*, ο χρόνος: εκείνος που διαθέτει, για συναλλακτικούς σκοπούς, πράγματα υποκείμενα σε φθορά μπορεί να τα μετατρέψει σε χρήμα και κατ' αυτόν τον τρόπο να αναβάλει ή να διαβαθμίσει την απόκτηση αγαθών, καθώς το χρήμα διαφυλάσσεται επί μακρόν.
- *Τρίτον*, οι ανάγκες και η αύξησή τους: εισπράττοντας σε χρήμα τον μισθό τους, οι εργάτες μπορούν να κλιμακώσουν την κατανάλωσή τους ακολουθώντας την ιεραρχία των αναγκών τους.
- *Τέταρτον*, η διαιρεσιμότητα: με το χρήμα καθίσταται δυνατή η πώληση σε περιπτώσεις όπου η ανταλλαγή δεν μπορεί να διεξαχθεί λόγω της μη διαιρετότητας των προς ανταλλαγή αντικειμένων.

Αναδύονται, επίσης, νέες αντιλήψεις περί αξίας. Μια πρώτη τάση συνδέεται με τη χρησιμότητα και τη σπανιότητα, ενώ μια δεύτερη αναφέρεται στο κόστος παραγωγής. Η πρώτη θεώρηση συνδέεται με τον Buridan (1295-1358). Η αξία κάθε πράγματος δεν πρέπει να μετράται με βάση την εγγενή αρτιότητά του, ή ακόμη και με τον βαθμό τελειότητάς του. Πρέπει να συνυπολογιστούν κυρίως οι ατομικές ανάγκες. Όπως τα εξωτερικά αγαθά αποσκοπούν στην ικανοποίηση αυτών των αναγκών, η αξία ενός αγαθού πρέπει να μετράται σύμφωνα με την ένταση της ανάγκης που υποτίθεται ότι ικανοποιεί. Αλλά και η ανάγκη δεν περιορίζεται μόνο στα όρια ενός ατόμου, αλλά επεκτείνεται σε όλους όσους προμηθεύονται το αγαθό. Με άλλα λόγια, η αξία αποτιμάται σύμφωνα με τη χρησιμότητα και η ανάγκη αποτελεί μέτρο χρησιμότητας: είναι μεγαλύτερη όταν το αγαθό που τείνει να την ικανοποιήσει είναι λιγότερο σημαντικό, γεγονός που προκαλεί αύξηση της τιμής του (Buridan, 1969). Η δεύτερη θεώρηση συνδέεται με το όνομα του Langenstein (1325-1397, οργανωτής και πρότανης του Πανεπιστημίου της Βιέννης). Η αγοραία αξία ενός πράγματος έχει ως αιτία όχι την ένδεια, την απορία (*indigentia*: η έλλειψη χρήσιμων ή απαραίτητων για το άτομο πραγμάτων, η οποία σημαίνει ταυτόχρονα ανάγκη και σπανιότητα) ενός καθορισμένου ατόμου, αλλά την κοινή ένδεια (*indigentia communis*) ή, καλύτερα, τη μέση ένδεια όλων των ατόμων τα οποία είναι σε θέση να προβούν σε συναλλαγή.

Εντούτοις, για συγκεκριμένα αντικείμενα πρέπει να συνυπολογίσουμε και έναν πρόσθετο παράγοντα, τα έξοδα της παραγωγής για τη μέτρηση της αξίας τους.

Παρατηρείται, συνεπώς, μια σταδιακή ατομικιστική στροφή: αποδίδεται πρόσθετη σημασία στο άτομο, το οποίο καλείται να εκπληρώσει έναν σκοπό και αναζητά τα αναγκαία υλικά αγαθά προς εκπλήρωση των στόχων του. Τούτο μας επιτρέπει να συνάγουμε τις αιτίες της ανταλλαγής, δηλαδή τις σχετικές ανάγκες των συναλλασσόμενων, όπως και τις αιτίες που καθορίζουν την αξία των αγαθών, δηλαδή τη χρησιμότητα και τη σπανιότητα, είτε αυτές και τα έξοδα παραγωγής, δεδομένου ότι υφίσταται μια κοινή εκτίμηση η οποία επιβάλλεται στις συναλλαγές (βλ. Lowry, 1987).

Χρήμα, κεφάλαιο και αξία κατέχουν περίοπτη θέση στην οικονομική σκέψη. Τον 15^ο αιώνα τερματίζεται η πρώτη φάση ανάπτυξης της οικονομικής σκέψης. Ήδη από τον επόμενο αιώνα, η σκέψη επικεντρώνεται σε ένα δεδομένο πεδίο, προσλαμβάνει συστηματικότερη μορφή και διάρθρωση, επανερχόμενη ενίοτε και στις ιδέες του παρελθόντος.

2.3.2. Μερκαντιλιστική οικονομική σκέψη: Εμπειρική μέθοδος και πρακτική

Ο 16^{ος} αιώνας, σε συνδυασμό με τις πρώτες δεκαετίες του επόμενου αιώνα, προσδίδει μια νέα διάσταση στην οικονομική σκέψη. Η εξέταση βασικών χαρακτηριστικών της οικονομικής γραμματείας αυτής της περιόδου αποκαλύπτει μια ευρύτατη ετερογένεια έργων και συγγραφέων. Στην Ισπανία, το ιερατείο κατά κύριο λόγο αναλαμβάνει το καθήκον της ερμηνείας των μεταβολών της οικονομικής ζωής. Στη Γαλλία, κεντρική θέση κατέχουν νομικοί και δημόσιοι λειτουργοί (π.χ. ο Malestroit και άλλοι αξιωματούχοι του θησαυροφυλακίου, ο S. De Gramont, και ο Jean Bodin), ενώ στην Αγγλία έμποροι που ασχολούνται με διεθνείς συναλλαγές, εμπορικές, νομισματικές ή δημοσιονομικές (οι T. Gresham και T. Mun). Ταυτόχρονα διαπιστώνεται ότι οι διάφορες μεταβλητές του οικονομικού συστήματος προσεγγίζονται με μεγαλύτερη ακρίβεια, και μάλιστα επιχειρείται η ανάλυση των υφιστάμενων σχέσεων μεταξύ τους.

Τα δημόσια οικονομικά διερευνώνται από δύο συγγραφείς, τον D. Carafa (1469/1482) στην Ισπανία και τον J. Bodin (1576) στη Γαλλία. Για τον πρώτο, ο πλούτος των ατόμων συνιστά τη βάση του κρατικού πλούτου: εάν η ευημερία του λαού μειωθεί, το κράτος υφίσταται μαρασμό, σε αντίθετη περίπτωση το κράτος ενισχύεται. Οι δημόσιες δαπάνες διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες:

- εκείνες που σχετίζονται με την κρατική ασφάλεια και άμυνα,
- τις σχετικές με τη χρηματοδότηση των εξόδων του ηγεμόνα, και
- όσες αφορούν την ευημερία της χώρας.

Οι δύο πρώτες κατηγορίες αποδεικνύονται σταθερότερες από την τελευταία η οποία είναι μεταβλητή και μη προβλέψιμη. Η διαχείριση των εσόδων πρέπει να υπόκειται σε ειδικό έλεγχο, ο δανεισμός ενέχει πάντοτε τον κίνδυνο εξαγωγής πληθυσμού και κεφαλαίων. Η αναγκαία κρατική παρέμβαση έχει ως στόχο την αποφυγή μείωσης των εσόδων και διενέργειας δανεισμού και την υποβοήθηση της βιοτεχνίας, γεγονός που θα αποφέρει νέα μελλοντικά έσοδα. Κύριος σκοπός είναι η ελεύθερη ανάπτυξη των εμπορικών δραστηριοτήτων των ατόμων (Carafa, 1668). Για τον δεύτερο, ο ηγεμόνας διατηρεί το δικαίωμα να επιβάλλει αλλά και να αποσύρει φόρους. Αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία στον τρόπο απόκτησης κεφαλαίων, γεγονός που προδίδει ιεράρχηση του τρόπου διαμόρφωσης των δημόσιων εσόδων, με αίσθημα φορολογικής δικαιοσύνης για την απάλειψη της υφιστάμενης ανισότητας στην κατανομή των δημόσιων βαρών. Ακόμη, θα επιχειρηθεί μια διάκριση των δημόσιων δαπανών σε δαπάνες ασφάλειας και δαπάνες γενικού ενδιαφέροντος (χωροταξικές, εκπαίδευσης, πρόνοιας). Το ύψος των δαπανών αποτελεί συνάρτηση του ύψους των εισόδων. Αλλά και η διαχείριση των εσόδων αποτελεί συνέπεια της κατάρτισης ενός προϋπολογισμού, όπου κυριαρχεί η σύγκριση μεταξύ προβλέψεων και πραγματικής πορείας της χρηματοπιστωτικής δραστηριότητας (Bodin, 1576).

Στη Γαλλία η μελέτη της ανόδου των τιμών παραπέμπει στην περίφημη διαμάχη Malestroit και Bodin (1566-68). Για τον πρώτο, ο πληθωρισμός προέρχεται από τη νόθευση του νομίσματος. Για τον δεύτερο, λαμβάνει χώρα μια άνοδος του γενικού επιπέδου των τιμών. Τούτο αποδίδεται σε πολλές αιτίες. Η κυριότερη είναι η εισροή πολύτιμων μετάλλων, ενώ άλλοι λόγοι είναι η ανεπάρκεια της προσφοράς, τα μονοπώλια και η σπατάλη των ηγεμόνων. Η μόνη δυνατή λύση φαίνεται να είναι η απαγόρευση των νομισματικών μεταβολών, καθώς και η αύξηση των δασμών επί των εξαγωγών, με δεδομένη την ανελαστικότητα της ξένης ζήτησης για γαλλικά προϊόντα (Bodin, 1568).

Στην Ιταλία η άνοδος των τιμών αποδίδεται (Scaruffi, 1582) στην αύξηση της προσφοράς χρήματος ή ακόμη και στην εξασθένηση της νομισματικής μονάδας. Εδώ προτείνεται η προσφυγή σε μια διεθνή συνεννόηση για την καθιέρωση ενός καθολικού ενιαίου νομίσματος σε μέγεθος, μορφή, σύνθεση και ονομαστική αξία. Η αναγκαιότητα του χρήματος με βάση μια πρώτη διατύπωση της μεταγενέστερης ποσοτικής θεωρίας (Desmedt & Blanc, 2010) υπενθυμίζεται από τον Davanzati (1588). Η τιμή των αγαθών είναι εκείνη του χρήματος, εξαρτάται από την ποσότητά τους και τις ατομικές ανάγκες. Το Κράτος έχει ανάγκη από μια σταθερή προσφορά χρήματος, ενώ η πρακτική της νόθευσης του νομίσματος ασκεί διαβρωτικές επιπτώσεις στην οικονομική ζωή. Η τιμή του χρήματος οφείλει να είναι ίση προς την πραγματική αξία του σε ευγενές μέταλλο, ενώ το νοθευμένο χρήμα πρέπει να αποσυρθεί από την κυκλοφορία.

Ο Hutchison (1988) διακρίνει τέσσερα ρεύματα οικονομικής σκέψης κατά την περίοδο 1560-1660:

- Τα γραπτά των ύστερων σχολαστικών (και κατεξοχήν της σχολής της Salamanca) και των φιλόσοφων φυσικού δικαίου, οι οποίοι ανέλυσαν ότι αποκαλούνται σήμερα μικροοικονομικά ερωτήματα αξίας, τιμών και τόκου ως υποδιαίρεσεις των πραγματειών ηθικής φιλοσοφίας που συνέταξαν.
- Διάφορα κείμενα οικονομικής υφής, από αρκετές χώρες της Ευρώπης, σχετικά με το πρόβλημα δραστικής ανόδου των τιμών στην Ευρώπη ως συνέπεια της εισροής πολύτιμων μετάλλων. Η κεντρική ιδέα της ποσοτικής θεωρίας του χρήματος θα προβληθεί από αρκετούς συγγραφείς.
- Ορισμένες σημαντικές συμβολές σε θέματα υποκειμενικής θεωρίας της αξίας των αγαθών προερχόμενες από την Ιταλία.
- Μία αρθρογραφία σε θέματα οικονομικής πολιτικής, στη Βρετανία.

Αυτό το τελευταίο ρεύμα και, σε κάποιο βαθμό, το δεύτερο και το τρίτο αντιπροσώπευαν την ανάδυση και εδραίωση της νέας αντίληψης για αυτόνομη μελέτη των οικονομικών προβλημάτων, πέραν των ηθικών και κανονιστικών επιταγών της δυτικής θεολογικής σκέψης. Στη δεύτερη κατηγορία, ο Hutchison περιλαμβάνει τους Κοπέρνικο, Martin de Azpilcueta Navarro, Bodin και Antoine de Montchretien. Στην τρίτη κατηγορία, τους Davanzati, Botero και Serra. Στην τέταρτη, τον William Smith με το περίφημο *Discourse of the Common Wealth of the Realm of England* ως αντιπροσωπευτικό παράδειγμα έργου στο οποίο τα οικονομικά προβλήματα αυτονομούνται από κάθε ετερόνομο πλαίσιο αναφοράς (Hutchison, 1988).

Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από ανανέωση της σκέψης στους ήδη υπάρχοντες τομείς αλλά και από την εμφάνιση νέων πεδίων μελέτης όπως ο πλούτος και η ανάπτυξη. Το χρήμα μελετάται από τους De Sanctis και Serra (Ιταλία), Mariana και Moncada (Ισπανία) και De Gramont στη Γαλλία. Εμφανίζονται νέες ιδέες που συνδέονται με τον καθορισμό των παραγόντων οι οποίοι οδηγούν στην είσοδο πολύτιμων μετάλλων: οι εμπορικές πρέπει να μην συγχέονται προς τις χρηματικο-πιστωτικές δραστηριότητες. Υπό αυτήν την έννοια, η εξαγωγή χρήματος απορρέει, εκτός από το έλλειμμα του ισοζυγίου εμπορικών συναλλαγών από εξαγωγές κεφαλαίων (Mariana), και από την πληρωμή των τόκων δανεισμού (Moncada). Κυρίως, όμως, αναλύονται παράγοντες της εσωτερικής λειτουργίας της οικονομίας. Η διακύμανση της αξίας του χρήματος προκαλεί άνοδο των τιμών των εμπορευμάτων, γεγονός που προκαλεί έλλειμμα εμπορικού ισοζυγίου (Mariana). Αλλά και η ευημερία μιας χώρας διαδραματίζει σοβαρό ρόλο (Serra). Η ποσότητα πολύτιμων μετάλλων σε μια χώρα εξαρτάται από την κατάσταση του διεθνούς εμπορίου, το οποίο είναι συνάρτηση ενός αριθμού αιτιών: φυσικών (ύπαρξη ορυχείων), διαρθρωτικών (όπως η επάρκεια εξαγόμενων προϊόντων), το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης, οι ικανότητες του πληθυσμού και οι ικανότητες των κυβερνώντων.

Η δεύτερη ιδέα είναι η εμβάθυνση της σχέσης χρήματος και τιμών. Η αλλοίωση του χρήματος συνίσταται σε ελάττωση της περιεκτικότητας του νομίσματος σε πολύτιμο μέταλλο (χρυσός, άργυρος) και επιφέρει μια αντιστρόφως ανάλογη αύξηση των τιμών (Mariana). Τέλος, εισάγεται η πρακτική θεμελίωση της ταχύτητας κυκλοφορίας του χρήματος ως συνάρτηση των συνηθειών, των ατομικών προτιμήσεων για αγαθά ή για χρήμα (Mariana). Μια τελευταία ιδέα αφορά τη διάκριση ενδογενούς (φυσικής) και αγοραίας τιμής, καθώς και τη δυναμική της μακροχρόνιας εξέλιξης των τιμών. Το χρήμα διαθέτει αγοραστική δύναμη, μια τιμή, εκφραζόμενη σε αριθμό προϊόντων των οποίων επιτρέπει την αγορά. Εκτός αυτών, γίνεται επίκληση αρχών οικονομικής πολιτικής (αποφυγή εξαγωγών πολύτιμων μετάλλων, ελάττωση των δημόσιων δαπανών, αύξηση της φορολογικής εισφοράς των ισχυρότερων, υιοθέτηση αρχών οικονομικής ανάπτυξης). Η βιοτεχνική πρόσοδος είναι ασφαλέστερη από τη γεωργική, ενώ προτείνονται και απαγορεύσεις εισαγωγών εγχώριων παραγόμενων προϊόντων.

Η μελέτη των διεθνών οικονομικών σχέσεων συνδέεται με την περίφημη διαμάχη μεταξύ Mun, Misselden και Malynes (1620). Από αναλυτική άποψη, μια ακριβέστερη σύλληψη της λειτουργίας της οικονομίας αρχίζει να σχηματίζεται. Μελετώνται ειδικότερα οι σχέσεις της χώρας με την αλλοδαπή, αφορούν δε κυρίως αγαθά, χρήμα και συναλλαγματικές ισοτιμίες. Η αύξηση του αποθέματος πολύτιμων μετάλλων εξαρτάται από ένα θετικό υπόλοιπο εμπορικού ισοζυγίου (Mun, 1621). Οι μεταβολές της τιμής του συναλλάγματος εξαρτώνται από την αξία του χρήματος, η οποία αποτελεί συνάρτηση της επάρκειάς του και καθορίζει την τιμή των αγαθών (Misselden, 1602; Mun, 1628). Ο πλούτος και το χρήμα πρέπει να διακριθούν. Εάν, ωστόσο, απαιτείται η διάκριση του πλουτισμού της χώρας από τη συσσώρευση αποθέματος πολύτιμων μετάλλων, τότε το χρήμα συνιστά έγκυρο μέσο πλουτισμού. Η διαδικασία συσσώρευσης πολύτιμων μετάλλων έχει ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη της οικονομίας. Τούτο απορρέει από αύξηση των εγχώριας παραγόμενων προϊόντων και μείωση της προσφυγής σε ξένα προϊόντα, δηλαδή μείωση των εισαγωγών. Παρ' όλα αυτά, η εισαγωγή ξένων προϊόντων είναι αναγκαία, καθώς ο όγκος των εξαγωγών είναι συνάρτηση των αντίστοιχων εισαγωγών αναγκαίων πρώτων υλών (Mun, 1621).

Η εξαγωγική δραστηριότητα ασκεί επίδραση στις άλλες οικονομικές δραστηριότητες (Mun, 1628). Υπάρχει ένα πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα του εξωτερικού εμπορίου: η εμπορική δραστηριότητα τονώνει τις αγορές, προκαλεί αύξηση της παραγωγής, και ενίσχυση της έγγειας προσόδου. Επίσης, η απασχόληση είναι συνάρτηση της δαπάνης, ιδίως των ισχυρότερων τάξεων που είναι σε θέση να τονώσουν τη ζήτηση (Mun, 1628). Εμπόριο και ευημερία συμβαδίζουν (Misselden, 1622). Η αφθονία χρήματος επιφέρει γενική ευημερία (Malynes, 1622), η ανεπάρκεια χρήματος δημιουργεί κάμψη της οικονομικής δραστηριότητας.

Η παραγωγική διαδικασία απαιτεί σύμπραξη εργασίας και γης (Mun, Misselden). Εξάλλου εισάγεται η ιδέα του μετασηματισμού, δηλαδή της διαδικασίας παραγωγής ενός αγαθού (Mun, 1621), ενώ το μονοπώλιο επιφέρει μια αυθαίρετη επιβολή τιμής ή κέρδους (Misselden, 1622). Επισημαίνονται εξάλλου τρία σημαντικά στοιχεία: *πρώτον*, η αφθονία χρήματος προκαλεί άνοδο των τιμών, γεγονός δυσάρεστο για το κράτος καθώς εμποδίζεται η πώληση των προϊόντων (Mun). *Δεύτερον*, υφίσταται σχέση μεταξύ ποσότητας του χρήματος και επιτοκίου (ανεπάρκεια/στενότητα χρήματος προκαλεί άνοδο του επιτοκίου, Misselden, 1622; Malynes, 1623; Mun, 1628). *Τρίτον*, ισχύει η αλληλουχία: αύξηση της ποσότητας του χρήματος, άνοδος των τιμών, ακριβότερα εξαγώγιμα αγαθά, έλλειμμα εμπορικού ισοζυγίου, έξοδος πολύτιμων μετάλλων, χωρίς όμως να υποδηλώνεται κατ' ανάγκη ότι ο αντίστροφος μηχανισμός θα λάβει χώρα στην αλλοδαπή για την αυτόματη επαναφορά στην ισορροπία (Mun, 1628). Για την επιθυμητή ποσότητα χρήματος απαιτείται η λήψη διάφορων μέτρων είτε νομισματικών (αποφυγή υποτίμησης, Mun, 1628) είτε ρυθμιστικών (μείωση εισαγωγών, έλεγχος της ποιότητας των προϊόντων, αύξηση των εισαγωγικών δασμών, καλύτερη οργάνωση του εμπορίου, περιορισμός μονοπωλίων, (Misselden, 1622), είτε αναπτυξιακών ενός τομέα, της βιομηχανίας, η οποία προσφέρει πλούτο σε μια χώρα (Mun, 1628; Malynes, 1623).

Η πρώτη απόπειρα θεωρητικής εκλογίκευσης της δομής του οικονομικού συστήματος αποδίδεται στον Γάλλο μερκαντιλιστή Montchretien, στις αρχές του 17^{ου} αιώνα. Η οικονομική σκέψη προσλαμβάνει αφαιρετική διάσταση στην περίπτωση αυτή, καθώς δεν χρειάζεται πλέον η εξέταση των δεσμών μεταξύ χρήματος, εξωτερικών συναλλαγών και πλούτου, αλλά απαιτείται μια καθολική οπτική. Τα οικονομικά φαινόμενα συσχετίζονται μεταξύ τους και εκτυλίσσονται στα πλαίσια μιας κρατικής πολιτικής, της πολιτικής οικονομίας, στα όρια μιας καθολικής θεώρησης, η οποία δεν παίρνει τη μορφή ενός σαφούς και πλήρους συστήματος οικονομικής ανάλυσης. Ο σκοπός που πρέπει να προβάλλει το κράτος είναι ο πλούτος, ως πλούτος του έθνους και του κράτους. Η προσφορά των αγαθών (δηλαδή η παραγωγή πλούτου) εξαρτάται από επιμέρους παράγοντες (χρήμα, πρώτες ύλες, ανθρώπους) και από τον συνδυασμό τους. Προσφορά και ζήτηση πρέπει να αναλυθούν διατομεακά. Τα προϊόντα προέρχονται από πολλούς τομείς (γεωργία, βιομηχανία, τέχνες, εμπόριο), ενώ η ζήτηση αναλύεται με όρους διακριτών κοινωνικών τάξεων, στα πλαίσια μιας ιεραρχικής αλληλεξάρτησης των δαπανών: μπορεί να αυξάνει, να αλλάζει σύνθεση ως συνέπεια ενός μιμητισμού από την πυραμίδα προς τη βάση της κοινωνίας. Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι οι επιμέρους οικονομικές μονάδες επιδεικνύουν μια ατομοκεντρικά προσανατολισμένη συμπεριφορά και επιδιώκουν τη μέγιστη δυνατή απόλαυση, ωθούμενοι από ιδιοτελή ελατήρια (έμφαση στο ατομικό συμφέρον).

2.3.3. Η αγγλική εμποροκρατική σχολή (1661-1698): νέα έμφαση στην εμπειρική μέθοδο

Στα τέλη του 17^{ου} αιώνα έχουν συντελεστεί αρκετές μεταβολές στη διάρθρωση της οικονομικής σκέψης, αλλά και στο αναλυτικό και μεθοδολογικό πλαίσιο της (Clement, 2006; Desmedt, 2005; Horpitt, 1996; Ito, 2011). Πολλαπλότητα συγγραφέων, με εξοχότερο εκπρόσωπο τον Petty, κατανέμεται σε δυο γενεές: η πρώτη

προβάλλει ως στόχο την οικονομική μεγέθυνση με βασικούς εκπροσώπους τους Graunt, Petty, Child, Temple, Fortrey, ενώ η δεύτερη γενεά των συγγραφέων της Ένδοξης Επανάστασης (1688), -Locke, Barbon, North, Davenant, King- δεν θεωρείται ενιαία. Συγγραφείς όπως οι King και Davenant βρίσκονται πλησιέστερα προς την πρώτη γενεά, ενώ άλλοι προτείνουν έναν ερμηνευτικό τύπο της λειτουργίας της οικονομίας με έμφαση σε αξία, τιμές, χρήμα και αγορά.

Η πρώτη θεώρηση με έμφαση, στη μεγέθυνση (Perrotta, 1997), συνάγει τις έννοιες του προϊόντος, των εσόδων και του πλούτου, αποδίδει βαρύτητα στους συντελεστές της παραγωγής και ειδικότερα την εργασία, καταδεικνύει το ρόλο της ζήτησης, υπολογίζει ποσοτικά μεγέθη, θέτει τις βάσεις θεμελίωσης της ιδέας της ταχύτητας κυκλοφορίας του χρήματος, εκλαμβάνει το επιτόκιο ως νομισματικό φαινόμενο, επισημαίνει τη σοβαρότητα των δημόσιων δαπανών, ενώ αντιλαμβάνεται τον προϋπολογισμό ως φίλτρο της οικονομικής δραστηριότητας επί τη βάση του οποίου προτείνεται μια αναπτυξιακή πολιτική (Petty, 1662; Child, 1668).

Αντίθετα, η δεύτερη προσέγγιση καθιστά την ανταλλαγή κεντρικό φαινόμενο της οικονομικής ζωής. Επιχειρείται ανάλυση της διαμόρφωσης της τιμής λόγω δυνάμεων προσφοράς και ζήτησης, αναφορά στο κόστος παραγωγής, αναφορά στην αλληλεπίδραση τιμής και ποσότητας, προσδιορισμός του ύψους του επιτοκίου και της γαιοπροσόδου ως συνεπειών άνισης κατανομής χρήματος και γης. Τιμές και επιτόκιο ρυθμίζουν την οικονομική δραστηριότητα και επιφέρουν εξισορροπητικές κινήσεις στο σύστημα. Αναφορικά με το εξωτερικό εμπόριο, επιβάλλεται η ελευθερία των συναλλαγών, ενώ η διακράτηση πολύτιμων μετάλλων είναι περιττή, καθώς το εμπόριο είναι το μοναδικό μέσο αύξησης του πλούτου της χώρας. Τέλος, η διάρθρωση των φόρων οφείλει να είναι τέτοια ώστε να βαρύνεται η έγγεια ιδιοκτησία και να μειώνεται η γαιοπρόσοδος, σε συνδυασμό με νομισματική σταθερότητα και αποφυγή νομοθετικού περιορισμού των δαπανών, γεγονός που επιφέρει κάμψη της ζήτησης (North, 1691; Locke, 1695; Barbon, 1685).

2.3.4. Η κριτική του μερκαντιλιστικού συστήματος: η πρώτη αφαιρετική εκλογίκευση

Οι κριτικές του μερκαντιλιστικού συστήματος (βλ αναλυτικά Blanc & Desmedt, 2014), συνδέονται με τα ονόματα των Γάλλων συγγραφέων Vauban, Boisguilbert και Chomel, οι οποίοι θεωρούνται πρόδρομοι των φυσιοκρατικών αντιλήψεων. Στην ίδια περίοδο εντάσσονται τα έργα των συγγραφέων Mandeville και Law. Οι συγγραφείς αυτοί θα προτείνουν μια σύλληψη της οικονομικής ζωής η οποία θεμελιώνεται στην κυκλική ροή εισοδήματος μεταξύ των διάφορων κοινωνικών τάξεων. Η οικονομία παρουσιάζει συστηματική διάρθρωση λόγω της ύπαρξης τομέων διακριτών μεταξύ τους, ενώ η κοινωνία διαιρείται σε αντιθετικές ομάδες οι οποίες συνδέονται μέσω της αγοράς και της πώλησης προϊόντων.

Οι λόγοι που ωθούν στην ανάγκη πληρέστερης κατανόησης της οικονομικής ζωής είναι διάφοροι και αφορούν την έλλειψη χρήματος (Law), το δημοσιονομικό σύστημα και την ανακατανομή του φορολογικού βάρους (Vauban, Boisguilbert), την ανεπάρκεια της ζήτησης (Mandeville). Παράλληλα, εισάγεται η διάκριση της κοινωνίας σε ομάδες συμφερόντων: τα επαγγέλματα ομαδοποιούνται σε δύο τομείς, τη γεωργία και τη μεταποίηση, που συνδέονται μεταξύ τους μέσω της ανταλλαγής (Boisguilbert). Επιπροσθέτως, υπάρχει διάκριση παραγωγικής και μη παραγωγικής τάξης (Chomel, Mandeville, Boisguilbert). Η πρώτη στερείται χρηματικών διαθεσίμων, είναι πολυάριθμη, κοινωνικά χρήσιμη, αλλά βρίσκεται σε σχέση εξάρτησης. Αντίθετα, η δεύτερη διαθέτει αποταμιεύσεις, είναι μη παραγωγική, κυρίαρχη αλλά ολιγάριθμη (Boisguilbert).

Η ζήτηση βρίσκει την εξήγησή της στις ατομικές επιθυμίες (Mandeville, Boisguilbert) με συνέπεια την αύξηση της παραγωγής, της απασχόλησης και του πλούτου. Το αντίθετο συμβαίνει στην περίπτωση καταστολής των ατομικών επιθυμιών. Οι οικονομικές μονάδες παρακινούνται από εγωιστικά ενδιαφέροντα, γεγονός που τις ωθεί σε διαρκή δραστηριότητα (υπεροχή του ατομικού συμφέροντος).

Ο πλούτος δεν είναι το χρήμα, αλλά τα χρήσιμα αγαθά που ικανοποιούν ατομικές ανάγκες (Boisguilbert), ή ακόμη η επάρκεια χρήσιμων αγαθών (Vauban). Οι απόψεις για τον ρόλο του χρήματος είναι διυστάμενες: αντιμετωπίζεται είτε ως αιτία οικονομικής μεγέθυνσης, με συνέπεια τη διόγκωση του εμπορίου, του πληθυσμού, της παραγωγής και του πλούτου (Law) είτε ως μέσο καταναλωτικής δαπάνης, χωρίς σαφή επίδραση επί της οικονομικής δραστηριότητας (Boisguilbert). Σύμφωνα με τον Boisguilbert, βραχυχρόνια οι οικονομικές διακυμάνσεις είναι συνάρτηση του επιπέδου του κέρδους ως απόκλιση αγοραίας και φυσικής τιμής. Μακροχρόνια, η ζήτηση εμποδίζεται από την επιβολή φόρων οι οποίοι προκαλούν μείωση της κατανάλωσης και της αγροτικής παραγωγής (κατάσταση στασιμότητας).

Η οικονομική πολιτική που προτείνεται είναι διάφορων τύπων. Η γεωργία κατέχει προεξέχουσα θέση. Επιβάλλεται η βελτίωση της παραγωγής καθώς και η εξασφάλιση σταθερής απασχόλησης (Chomel). Ένας

άλλος τύπος πολιτικής συνδέεται με την υπέρβαση των εμποδίων για κατανάλωση. Ο τρίτος τύπος αποδίδει βαρύτητα στο χρήμα. Περισσότερη εργασία απαιτεί και ανάλογη αμοιβή, ενώ ένα άλλο εμπόρευμα, η γη, μπορεί να χρησιμεύσει ως χρήμα (Law). Οι φόροι οφείλουν να καταβάλλονται κατ' αναλογία του εισοδήματος των ατόμων (Vauban), κάτι που αποτελεί αρχή ενός δημοσιονομικού συστήματος με δικαιότερη κατανομή των φορολογικών επιβαρύνσεων. Η αφαιρετική μέθοδος αυτών των αναλύσεων εστιάζει στη σύλληψη της λειτουργίας της οικονομίας με βάση την εισοδηματική ροή, την εξήγηση της στασιμότητας και του οικονομικού κύκλου, καθώς και στην απεικόνιση της ταξικής διάρθρωσης της κοινωνίας.

2.3.5. Η μεταβατική περίοδος: στοιχεία αφαιρετικής και εμπειρικής μεθόδου και εμφάνιση συστηματικών θεωριών (1720-1750)

Κατά την εν λόγω περίοδο, πολυάριθμες είναι οι συνεισφορές οι οποίες αφορούν σε θέματα σχετικά με τη ροή εισοδημάτων, τους μηχανισμούς αυτόματης επαναφοράς της ισορροπίας μέσω των προσαρμογών των τιμών και της ποσότητας του χρήματος, ενώ θεμελιώνεται και η έννοια της αβεβαιότητας. Η έννοια του επιχειρηματία που αναλαμβάνει οικονομικό κίνδυνο και ενεργεί σε καθεστώς αβεβαιότητας (Cantillon) επανεμφανίζεται στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Η συμβολή του Gervaise, και ιδίως του D. Bernoulli, θα αποτελέσει αντικείμενο ενδιαφέροντος για τους οικονομολόγους μόλις στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Παράλληλα, οι Melon και Dutot θα εκφέρουν προτάσεις σχετικές με την άσκηση νομισματικής πολιτικής.

Οι ανωτέρω προσεγγίσεις διατηρούν στοιχεία της προηγούμενης περιόδου. Η οικονομική δομή μένει ίδια: η οικονομία περιλαμβάνει έναν αγροτικό και έναν μεταποιητικό τομέα (Cantillon). Η κοινωνικο-οικονομική δομή εμπλουτίζεται με ένα πρόσθετο κριτήριο αβεβαιότητας: οι ανεξάρτητοι κάτοχοι έγγραφης ιδιοκτησίας, δηλαδή γαιοκτησίας, αντιδιαστέλλονται προς τα εξαρτημένα άτομα με βέβαια και αβέβαια εισοδήματα. Κατά τον Dutot, η αξία ενός αγαθού εξαρτάται από τη χρησιμότητα του, την ποσότητά του και την αξία του χρήματος, και δεν μπορεί να είναι σταθερή.

Βασική αρχή οικονομικής πολιτικής αποτελεί η καθιέρωση ελεύθερων εμπορικών συναλλαγών (Gervaise, Melon, Dutot) και ελεύθερης διακίνησης σιτηρών (Melon, Dutot), γεγονός που απαιτεί ανάλογη υποδομή και ευνοϊκότερη διενέργεια εξαγωγών. Παράλληλα, επιβάλλεται η αύξηση του πληθυσμού ακόμη και με αυταρχικές μεθόδους. Κατά τον Melon είναι αναγκαία η υιοθέτηση μέτρων κοινωνικής πολιτικής.

Οι καινοτομίες που εισάγονται είναι ποικίλες: η πρώτη αφορά τη διάρθρωση των διεθνών συναλλαγών. Η δεύτερη αντιστοιχεί στην εισαγωγή της αβεβαιότητας και του κινδύνου: ο επιχειρηματίας γνωρίζει τις δαπάνες του αλλά αγνοεί το ύψος στο οποίο θα διαμορφωθούν τα έσοδά του και κατά συνέπεια το μελλοντικό εισόδημά του. Η τρίτη αφορά την κατάδειξη κανονικοτήτων οι οποίες, όταν διαταράσσονται, έχουν ως συνέπεια την εμφάνιση μηχανισμών προσαρμογής προς την ισορροπία (Gervaise).

Η συνεισφορά του Galiani συνιστά θεωρητική τομή που έγκειται στην εμβάθυνση του προβλήματος της υποκειμενικής σύλληψης της αξίας. Η αξία ενός αγαθού συνιστά πρόβλημα στο οποίο υπεισέρχονται δύο παράμετροι, η χρησιμότητα και η σπάνις. Η χρησιμότητα είναι η ικανότητα ενός πράγματος να ικανοποιεί μια ανάγκη η οποία είναι διαρκώς υποκαταστήσιμη. Η σπάνις (ανεπάρκεια) είναι η σχέση μεταξύ ενός πράγματος και της χρησιμότητάς του: η τιμή εξαρτάται από τη στενότητα του αγαθού. Ο Hume (1752) υποστήριξε ότι η τιμή ενός αγαθού θα συναρτηθεί όχι προς την απόλυτη ποσότητα του χρήματος και την ποσότητα του αγαθού, αλλά εν σχέσει προς την ποσότητα του κυκλοφορούντος χρήματος και την ποσότητα των αγαθών που φτάνουν στην αγορά. Θεμελιώδης είναι και η ιδέα του χρόνου: η επάνοδος στην ισορροπία δεν είναι άμεση, καθώς οι διάφορες προσαρμογές δεν συντελούνται αυτόματα, αλλά απαιτούν τη μεσολάβηση χρονικού διαστήματος (Galiani). Ο Hume θα προσθέσει ότι αυτή η αργή διάδοση των νομισματικών επιπτώσεων ενδέχεται να έχει ευεργετικό αποτέλεσμα βραχυχρόνια: μια βαθμιαία αύξηση της ποσότητας του χρήματος ασκεί θετική επίδραση στο επίπεδο της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας, υπό τον όρο η άνοδος των τιμών να μην επέλθει αυτόματα. Ακριβέστερα, μια βαθμιαία αύξηση της ποσότητας πολύτιμων μετάλλων και μια σταδιακή διοχέτευση ρευστού αποδεικνύεται επωφελής, συνοδευόμενη από την κατάδειξη του ανωφελούς χαρακτήρα απαγορευτικών ρυθμίσεων (απαγόρευση εξαγωγής χρήματος και αγαθών, καθορισμός νόμιμου επιτοκίου).

2.3.6. Η αφαιρετική μέθοδος της φυσιοκρατικής σχολής (1756-1776).

Η πρώτη περίοδος της φυσιοκρατικής παράδοσης (1756-1767) χαρακτηρίζεται από μια νέα ανάλυση της λειτουργίας του οικονομικού συστήματος, ιδίως του προβλήματος της διανομής. Τα οικονομικά μεγέθη

εντάσσονται σε ένα γράφημα γνωστό ως ο οικονομικός πίνακας του Quesnay. Πρόκειται για μια σχηματική περιγραφή των ροών δαπάνης ανάμεσα σε διαφορετικές τάξεις, καθώς και του τρόπου σύμφωνα με τον οποίο διενεργείται η αναπαραγωγή στον χρόνο. Ο πίνακας καταδεικνύει τους μηχανισμούς διανομής, πληρωμών, παραγωγής και τις συνθήκες εμφάνισης του πλεονάσματος του καθαρού προϊόντος που ισούται με την πρόσοδο που εισπράττεται από τους γαιοκτήμονες. Επιπλέον, αποτελεί όργανο οικονομικής ανάλυσης, καθώς επιτρέπει την επίλυση οικονομικών προβλημάτων με τροποποίηση των μεταβλητών και κατάδειξη των αντίστοιχων επιπτώσεων. Ο Quesnay υποστήριζε πως η γεωργία ως μοναδική πηγή καθαρού προϊόντος αποτελεί πρωταρχική πηγή πραγματικού πλούτου. Η αφαιρετική μέθοδος των φυσιοκρατών συνίσταται στην παρουσίαση της οικονομικής ζωής ως συστήματος φυσικής τάξης: η οικονομία συλλαμβάνεται ως δομημένο σύνολο χαρακτηριζόμενο από αιτιώδεις σχέσεις και αναλογίες, ενώ προτείνεται και μια ιδεώδης κατάσταση προς την οποία τείνει αυτό το όλο, κατά το πρότυπο των φυσικών επιστημών της εποχής.

Τα μέτρα οικονομικής πολιτικής έχουν συγκεκριμένους στόχους. Πρώτος στόχος είναι η αύξηση του πλούτου, η οποία απαιτεί λιγότερη κρατική παρέμβαση και μεγαλύτερη ελευθερία δράσης (Forbonnais, Condillac, Turgot), όπως ελευθερία πωλήσεων, ελευθερία εμπορικών συναλλαγών, απαγόρευση νομοθετικής ρύθμισης του επιτοκίου (έμφαση στην οικονομική ελευθερία). Το γενικό όφελος εναρμονίζεται με το ατομικό συμφέρον (Turgot). Καθήκον του Κράτους είναι η διατήρηση ενός status ιδιοκτησίας (Forbonnais, Condillac). Παράλληλα, υπάρχει ένα ιδεώδες επίπεδο δράσης που απορρέει από την ελευθερία των οικονομικών συναλλαγών και την απρόσκοπτη υλοποίηση των ατομικών ενδιαφερόντων. Βασική επιδίωξη ενός Κράτους είναι η υλοποίηση και η εγγύηση της μέγιστης εφικτής οικονομικής ευημερίας, ενώ τα άτομα αναγορεύονται σε μέσα επίτευξης αυτού του κεντρικού στόχου.

Η φυσιοκρατική σκέψη προσανατολίζεται μεθοδολογικά προς το πρότυπο της νευτώνειας Φυσικής, συλλαμβάνοντας την οικονομική ζωή ως σύστημα αυτοφυσούς τάξης, εγγενούς στις οικονομικές ανταλλαγές. Η Οικονομική συνιστά κοινωνική επιστήμη, που στοχεύει στη διατύπωση οικονομικών νόμων στη βάση καθολικώς ισχυουσών αιτιωδών σχέσεων, στο πρότυπο των φυσικών επιστημών της εποχής. Ο οικονομικός κόσμος δομείται και συγκροτείται όπως και ο φυσικός κόσμος, ενώ το οικονομικό σύστημα τείνει προς μια κατάσταση ισορροπίας, όπως και στην περίπτωση των φυσικών συστημάτων. Σύμφωνα με τους φυσιοκράτες, η ενύπαρκτη στις οικονομικές σχέσεις φυσική αρμονία διασφαλίζεται στη βάση αρχών οικονομικής ελευθερίας, ενώ διαταράσσεται από την παρεμβατική πολιτική του συγκεντρωτικού εθνικού κράτους. Η ιδέα αυτής της απαραβίαστης φυσικής ευρυθμίας κινείται στο πλαίσιο του καρτεσιανού ορθολογισμού, και τείνει να μην αποδέχεται την εμπειρικά θεμελιωμένη γνώση μέσω μιας σειράς επαγωγικών γενικεύσεων. Ωστόσο, στη φυσιοκρατική σκέψη διαφαίνεται και μια μερικότερη επίδραση από τη Βιολογία του 18^{ου} αιώνα, με βάση τη διαπίστωση ότι η ροή του αγροτικού πλεονάσματος που παράγεται από τους καλλιεργητές της γης δημιουργεί εισοδήματα και συντηρεί όλες τις κοινωνικές τάξεις, δηλαδή καθιστά βιώσιμο το οικονομικό σύστημα, όπως ακριβώς η απρόσκοπτη ροή του αίματος διατηρεί στη ζωή τον βιολογικό οργανισμό (οργανική αναλογία).

Τα έτη 1767-1776 μαρτυρούν το απόγειο των δυνατοτήτων της φυσιοκρατικής σκέψης, αλλά προδίδουν και την προοδευτική υποχώρηση της (Βλ Charles & Théré, 2015; Orain, 2015), προς όφελος νέων αναπαραστάσεων της οικονομίας, οι οποίες θα ευδοκιμήσουν στη Βρετανία, συνδεδεμένες με τα ονόματα των Sir James Steuart και Adam Smith. Οι νέες συλλήψεις, ωστόσο, των Βρετανών κλασικών και οριακών οικονομολόγων, παρά τις θεμελιώδεις αναλυτικές και μεθοδολογικές διαφορές τους, θα εξακολουθήσουν να θεωρούν τις φυσικές επιστήμες ως πρότυπο ανάπτυξης της οικονομικής μεθοδολογίας, γεγονός που θα αναλυθεί πληρέστερα στο δεύτερο μέρος αυτής της μελέτης.

2.4. Επίλογος

Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρήθηκε μια συνοπτική ιστορική αναδρομή στον τρόπο μεθοδολογικής συγκρότησης της κοινωνικής σκέψης στον ευρωπαϊκό χώρο μετά τους Μέσους χρόνους. Η σχολαστική μέθοδος των μεσαιωνικών συγγραφέων υπέτασσε την κριτική σκέψη σε αρχές και αξίες της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, ενώ η αυτονόμηση της σκέψης κατά την Αναγέννηση συνδέσε τον κοινωνικο-πολιτικό στοχασμό με μια νέα κανονιστική εγκυρότητα, αυτή των ανθρωπιστικών σπουδών και της κλασικής γραμματείας. Οι νεότερες κοινωνικές επιστήμες υπήρξαν προϊόν της κριτικής αναζήτησης κοινωνικών νόμων και ρυθμιστικών αρχών ανάλογων προς εκείνη της βαρύτητας στον φυσικό κόσμο, ικανών να εξηγήσουν τη συνοχή και την ευρυθμία των πολιτισμικά προηγμένων κοινωνιών. Αυτή η μεθοδολογική επιλογή συνέβαλε ώστε να κατασκευαστούν οι κοινωνικές επιστήμες ως αξιολογικά ουδέτερες πληροφοριακές δραστηριότητες, και να αποδεσμευτεί η

κοινωνική σκέψη του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα από δεοντολογικούς και ηθικούς προσανατολισμούς που διέκριναν τον κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό στοχασμό προγενέστερων περιόδων, ιδίως πριν την εποχή της επιστημονικής επανάστασης του 17^{ου} αιώνα.

Οι κοινωνικές επιστήμες διαμορφώθηκαν συνεπώς με βάση μεθοδολογικά πρότυπα των φυσικών επιστημών (και δευτερευόντως, της Βιολογίας), ιδίως μέσω της κατασκευής γενικών επιστημονικών υποθέσεων, της διατύπωσης επιστημονικών νόμων και της κατασκευής λογικά έγκυρων θεωριών προς εξήγηση φαινομένων της κοινωνικής πραγματικότητας. Στην περίπτωση της Οικονομικής ιδιαιτέρως, τυπικές εμποροκρατικές εμπειρικές εξηγήσεις οικονομικών μηχανισμών θα δώσουν τη θέση τους, κατά τον 18^ο αιώνα, σε αφαιρετικές συλλήψεις του οικονομικού συστήματος στο έργο προ-φυσικρατών και φυσικρατών συγγραφέων. Αυτή η πρώτη θεωρητική εκλογίκευση της οικονομικής δυναμικής στα μέσα του 18^{ου} αιώνα διανοίγει νέες γνωστικές οδούς, που θα διευρύνουν τον αμέσως επόμενο αιώνα τις δυνατότητες αντικειμενικής γνώσης κατά την εξήγηση σειράς κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών φαινομένων.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Baggioni, L. (2009). Leonardo Bruni dans la tradition républicaine. *Raisons Politiques*, 36(4), 25-44.
- Baker, N. S. (2009). For reasons of state: Political executions, republicanism, and the Medici in Florence, 1480-1560. *Renaissance Quarterly*, 62(2), 444-478.
- Barbon, (1685). *Apology for the Builder*.
- Bernouli, D. (1738). *Specimen theoriae novae de mensuras ortis*.
- Blanc, J., & Desmedt, L. (2014). In search of a 'crude fancy of childhood': Deconstructing mercantilism. *Cambridge Journal of Economics*, 38(3), 585-604.
- Bodin, J. (1568). *Reponse au paradoxe de monsieur de Malestroit*.
- Bodin, J. (1576). *Les six livres de la Republique*, Livre VI, chapitre 2, Paris.
- Bruni, L. (2004). The "technology of happiness" and the tradition of economic science. *Journal of the History of Economic Thought*, 26(1), 19-44.
- Bruni, L. (2006). *Civil happiness: Economics and human flourishing in historical perspective*.
- Bruni, L. (2010). The happiness of sociality. economics and eudaimonia: A necessary encounter. *Rationality and Society*, 22(4), 383-406.
- Buridan, J. (1969). *Quaestiones super octolibros Politicorum Aristotelis*, Frankfurt: Minerva.
- Cantillon, (1732). *Essais sur la nature du commerce en general*.
- Carafa, D. (1668). *De regis et boni principis officio*, Neapoli: Apud Caftaldum.
- Charles, L., & Théré, C. (2015). Jeux de mots, narrative and economic writing: The rhetoric of anti-physiocracy in French economic periodicals (1764–1769). *European Journal of the History of Economic Thought*, 22(3), 359-382.
- Child, (1668). *Brief observations concerning trade and interest of money*.
- Chomel, (1709). *Dictionnaire economique*.
- Clement, A. (2006). English and French mercantilist thought and the matter of colonies during the 17th century. *Scandinavian Economic History Review*, 54(3), 291-323.
- Condillac, (1776). *Le commerce et le gouvernement*.

- Cook, S.J. (2013). From ancients and moderns to geography and anthropology: The meaning of history in the thought of Adam Smith, Karl Marx, and Alfred Marshall. *History of Political Economy*, 45(2), 311-343.
- Davanzati, (1588). *Lezione delle monete*.
- De Boisguilbert, P. (1707). *Le factum de la France*.
- De Gramont, (1620). *Le denier royal, traicte del'oret de l'argent*.
- De Montchretien, A. (1615). *Traite de l' economie politique*.
- Decock, W. (2009). Lessius and the breakdown of the scholastic paradigm. *Journal of the History of Economic Thought*, 31(1), 57-78.
- De-Juan, O., & Monsalve, F. (2006). Morally ruled behaviour: The neglected contribution of Scholasticism. *European Journal of the History of Economic Thought*, 13(1), 99-112.
- Desmedt, L. (2005). Money in the "body politic": The analysis of trade and circulation in the writings of seventeenth-century political arithmeticians. *History of Political Economy*, 37(1), 79-101.
- Desmedt, L., & Blanc, J. (2010). Counteracting counterfeiting? Bodin, Mariana, and Locke on false money as a multidimensional issue. *History of Political Economy*, 42(2), 323-360.
- Drakopoulos, S., & Katselidis, I. (2015). From Edgeworth to econophysics: A methodological perspective. *Journal of Economic Methodology*, 22(1), 77-95.
- Dutot, (1738). *Reflexions politiques sur les finances et le commerce*.
- Forbonnais, (1767). *Principes et observations economiques*.
- Forget, E. L. (2001). Jean-baptiste Say and spontaneous order. *History of Political Economy*, 33(2): X-218.
- Francis, M. (2008). Herbert Spencer's social evolution: A resource for current moral philosophy. *International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, 2(5), 113-122.
- Galiani, (1750). *Della monete*.
- Gervaise, (1720). *La theorie du commerce*.
- Gingras, Y., & Schinckus, C. (2012). The institutionalization of econophysics in the shadow of physics. *Journal of the History of Economic Thought*, 34(1), 109-130.
- Gough, I., Runciman, G., Mace, R., Hodgson, G., & Rustin, M. (2008). Darwinian evolutionary theory and the social sciences. *Twenty-First Century Society*, 3(1), 65-86.
- Graunt, J. (1662). *Observations on the bills of mortality*.
- Hamel, C. (2013). The republicanism of John Milton: Natural rights, civic virtue and the dignity of man. *History of Political Thought*, 34(1), 35-65.
- Hammersley, R. (2013). Rethinking the political thought of James Harrington: Royalism, republicanism and democracy. *History of European Ideas*, 39(3), 354-370.
- Hankins, J. (2014). Machiavelli, civic humanism, and the humanist politics of virtue. *Italian Culture*, 32(2), 98-109.
- Herold, A.L.(2014). The chief characteristic mark of the true church: John Locke's theology of toleration and his case for civil religion. *Review of Politics*, 76(2), 195-221.
- Hollander, S. (2012). *John Stuart Mill on economic theory and method: Collected essays III*. London: Taylor and Francis.
- Hoppit, J. (1996). Political arithmetic in eighteenth-century England. *Economic History Review*, 49(3), 516-540.
- Hume, (1751). *Enquiry concerning the principles of morals*.

- Hutcheson, T.W. (1988). *Before Adam Smith. The Emergence of Political Economy 1662-1776*, Oxford: Blackwell.
- Ito, S. (2011). The making of institutional credit in England, 1600 to 1688. *European Journal of the History of Economic Thought*, 18(4), 487-519.
- Jesseph, D. M. (2004). Galileo, Hobbes, and the book of nature. *Perspectives on Science*, 12(2), 191-211.
- Jovanovic, F., & Schinckus, C. (2013a). Econophysics: A new challenge for financial economics? *Journal of the History of Economic Thought*, 35(3), 319-352.
- Jovanovic, F., & Schinckus, C. (2013b). The emergence of econophysics: A new approach in modern financial theory. *History of Political Economy*, 45(3), 443-474.
- Kaminitz, S.C. (2014). J.S. Mill and the value of utility. *History of Political Economy*, 46(2), 231-246.
- Kincaid, H. (2006). Evolutionary social science beyond culture. *Behavioral and Brain Sciences*, 29(4), 356.
- Koehn, D., & Wilbratte, B. (2012). Defense of a thomistic concept of the just price. *Business Ethics Quarterly*, 22(3), 501-526.
- Laiou, A. E., & Morrisson, C. (2007). *The byzantine economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Larivière, D.A. (2009). Cartesian method and the Aristotelian-scholastic method. *British Journal for the History of Philosophy*, 17(3), 463-486.
- Law, (1705). *Money and Trade Considered*.
- Leonard, T.C. (2009). Origins of the myth of social darwinism: The ambiguous legacy of Richard Hofstadter's social darwinism in American thought. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 71(1), 37-51.
- Locke, (1695). *Further considerations concerning raising the value of money*.
- Lokin, A.H., & van der Wal, N. (Eds.), *Historiae juris graeco-romani delineation. Les sources du droit byzantine de 300 à 1453*, Groningen 1985.
- Lowry, T.S. (1987). *Preclassical Economic Thought*, Boston/Dordrecht: Kluwer Acad. Publ.
- Malynes, (1622). *The maintenance of free trade*.
- Malynes, (1623). *The center of the circle of commerce*.
- Mandeville, (1705). *The Grumbling Hive*.
- Marciano, A., & Koppl, R. (2009). Darwin, darwinism and social darwinism: What do we learn from Darwin's theory of social evolution? *Journal of Economic Behavior and Organization*, 71(1), 1-3.
- Mariana, (1609). *De moneta e mutatione disputatio*.
- McDaniel, I. (2015, in press). Unsocial sociability in the Scottish Enlightenment: Ferguson and Kames on war, sociability and the foundations of patriotism. *History of European Ideas*.
- Melé, D. (2015, in press). Re-thinking capitalism: What we can learn from scholasticism? *Journal of Business Ethics*.
- Melon, F. (1734). *Essai politique sur le commerce*.
- Milanese, A. (2014). L'Histoire de la science et de ses institutions de Bacon à Hobbes: Un héritage critique. *Archives De Philosophie*, 77(1), 105-129.
- Misselden, (1622). *Free trade or the means to make trade flourish*.
- Moncada, (1619). *Espana commoneda y plata*.
- Monsalve, F. (2010). Economics and ethics: Juan de Lugo's theory of the just price, or the responsibility of living in society. *History of Political Economy*, 42(3), 495-519.

- Monsalve, F. (2014a). Scholastic just price versus current market price: Is it merely a matter of labelling? *European Journal of the History of Economic Thought*, 21(1), 4-20.
- Monsalve, F. (2014b). Late Spanish doctors on usury, and the evolving scholastic tradition. *Journal of the History of Economic Thought*, 36(2), 215-235.
- Mum, (1628). *The petition and remonstrance of the Governor*.
- Nelson, R. (2006). Evolutionary social science and universal darwinism. *Journal of Evolutionary Economics*, 16(5), 491-510.
- North, (1691). *Discourses upon Trade*
- Offer, J. (2010). Social change and selectionist thought: On Spencer, Darwin and Runciman. *Sociological Review*, 58(2), 305-326.
- Offer, J. (2014). From 'natural selection' to 'survival of the fittest': On the significance of Spencer's refashioning of Darwin in the 1860s. *Journal of Classical Sociology*, 14(2), 156-177.
- Orain, A. (2015). Figures of mockery. the cultural disqualification of physiocracy (1760–1790). *European Journal of the History of Economic Thought*, 22(3), 383-41.
- Perrotta, C. (1997). The preclassical theory of development: Increased consumption raises productivity. *History of Political Economy*, 29(2), 295-326.
- Petty, (1662). *Treatise of Taxes and Contributions*.
- Quesnay, (1758). *Le tableau economique*.
- Ragab, I.A. (2002). The social sciences: Current scene and future horizons. *Journal of the Social Sciences*, 30(4), 667-702.
- Raphael, D.(2007). *The impartial spectator: Adam Smith's moral philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Sarris, P. (2011). The early byzantine economy in context: Aristocratic property and economic growth reconsidered. *Early Medieval Europe*, 19(3), 255-284.
- Schinckus, C., & Jovanovic, F. (2013). Towards a transdisciplinary econophysics. *Journal of Economic Methodology*, 20(2), 164-18.
- Schöttler, P. (2015, in press). De Comte a Carnap. Marcel Boll et l' Introduction du Cercle de Vienne en France. *Revue De Synthese*.
- Serra, (1613). *Brevi trattato delle cause che possono fare bondari I regni d'oro e d'argento*.
- Thayer, B. A. (2004). Evolution and the American social sciences: An evolutionary social scientist's view. *Politics and the Life Sciences*, 23(1), 2-11.
- Turgot, (1763). *Le commerce des grains*.
- Van Der Schaar, M. (2012). Locke on judgement and religious toleration. *British Journal for the History of Philosophy*, 20(1), 41-68.
- Van Houdt, T. (1999). The economics of art in early modern times: Some humanist and scholastic approaches. *History of Political Economy*, 31(SUPPL. 1), 330-331.
- Weikart, R. (2009). Was Darwin or Spencer the father of laissez-faire social darwinism? *Journal of Economic Behavior and Organization*, 71(1), 20-28.
- Witztum, A. (2012). The firm, property rights and methodological individualism: Some lessons from J.S. Mill. *Journal of Economic Methodology*, 19(4), 339-355.
- Yoran, H. (2007). Florentine civic humanism and the emergence of modern ideology. *History and Theory*, 46(3), 326-34.

Yoran, H. (2010). Machiavelli's critique of humanism and the ambivalences of modernity. *History of Political Thought*, 31(2), 247-282.

Δρακόπουλος, Σ. (2001). *Μεθοδολογία Κοινωνικών Επιστημών*. Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Παν. Αθηνών.

Κριτήρια αξιολόγησης

Ερωτήματα κατανόησης - ανάπτυξης

1. Πως εφαρμόζεται η σχολαστική μέθοδος των μεσαιωνικών συγγραφέων στον οικονομικό χώρο;
2. Για ποιο λόγο οι οικονομικές ιδέες στο Βυζάντιο προσλαμβάνουν καθαρό εμπειρικό χαρακτήρα;
3. α) Σε ποια σημεία διακρίνεται η επίδραση των ανθρωπιστικών σπουδών στην κοινωνική σκέψη της Ευρώπης κατά την Αναγέννηση;
β) Σε ποια στοιχεία της κοινωνικής σκέψης του 16^{ου} αιώνα διαφαίνονται δεοντολογικοί και ηθικοί προβληματισμοί που προσδίδουν κανονιστική διάσταση στη μελέτη κοινωνικών φαινομένων;
4. Ποια ρυθμιστική αρχή, αντίστοιχη προς εκείνη της βαρύτητας στον φυσικό κόσμο, ανακάλυψαν για τον κοινωνικό κόσμο οι: α) Adam Smith β) David Hume γ) J.S. Mill δ) A. Comte και ε) E. Durkheim. Να δικαιολογήσετε συνοπτικά την απάντησή σας για κάθε μία από τις παραπάνω περιπτώσεις.
5. Σε ποια μεθοδολογικά πρότυπα, της Φυσικής ή της Βιολογίας, προσανατολίζεται η κοινωνική σκέψη: α) των Γάλλων φυσιοκρατών β) του Hobbes γ) του Pareto δ) των εκπροσώπων του Σκωτικού Διαφωτισμού και ε) του Herbert Spencer; Να δικαιολογήσετε συνοπτικά την απάντησή σας.
6. Να παρουσιάσετε τις τυπολογίες κοινωνικής εξέλιξης των Spenser και Marx. Ποια βασική διαφορά εμπεριέχουν σε σχέση με τη θεωρία πνευματικής ανάπτυξης της ανθρωπότητας κατά τον νόμο των τριών σταδίων του Comte;
7. Γιατί ο κοινωνικός δαρβινισμός θέτει σοβαρά ηθικά διλήμματα και προσκρούει σε ισχυρές κανονιστικές ενστάσεις στον κοινωνικό χώρο;
8. Διαβάστε προσεκτικά την παραπάνω μελέτη περίπτωσης.
α) Ποια στοιχεία εμπειρικής μεθόδου εμπεριέχει η εμποροκρατική οικονομική σκέψη;
β) Ποια στοιχεία αφαιρετικής μεθόδου παρουσιάζονται κατά τη μετάβαση από το εμποροκρατικό στο φυσιοκρατικό σύστημα;
γ) Για ποιο λόγο η φυσιοκρατική σχολή θεωρείται ότι προτάσσει την αφαιρετική έναντι της εμπειρικής μεθοδολογίας;

Απάντηση/Λύση

1. Βλ. απάντηση κεφ. 2.1.1.3
2. Βλ. απάντηση κεφ. 2.1.2
- 3 (α). Βλ. απάντηση κεφ. 2.1.3, 2.1.4
- 3 (β). Βλ. απάντηση κεφ. 2.1.3
4. Βλ. απάντηση κεφ. 2.2.1, 2.2.2
5. Βλ. απάντηση κεφ. 2.2.1, 2.2.2, 2.2.3
6. Βλ. απάντηση κεφ. 2.2.3, 2.2.4
7. Βλ. απάντηση κεφ. 2.2.3
- 8 (α). Βλ. απάντηση κεφ. 2.3.3
- 8 (β). Βλ. απάντηση κεφ. 2.3.5
- 8 (γ). Βλ. απάντηση κεφ. 2.3.5, 2.3.6

Κεφάλαιο 3

Θετικισμός και κοινωνικές επιστήμες

Σύνοψη

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα εμφανίζεται ο λογικός θετικισμός (*Logical Positivism*), ρεύμα φιλοσοφικής σκέψης που αποτελεί πνευματική συνέχεια του θετικισμού του 19^{ου} αιώνα. Σε γενικές γραμμές, ο λογικός θετικισμός βασίζεται στις αρχές του θετικισμού, που εξετάσαμε διεξοδικά στο προηγούμενο κεφάλαιο: απόρριψη κάθε μεταφυσικής και δεοντολογικών προτάσεων, η φυσική επιστήμη ως επιστημονικό πρότυπο, γενικοί νόμοι και πρόβλεψη ως κριτήριο ισχύος της επιστήμης. Επίσης, εισάγεται το κριτήριο της επαληθευσιμότητας, το οποίο είναι σημαντικό διότι αποτελεί ένα αμιγώς νέο στοιχείο στην επιστημονική μέθοδο. Ο λογικός θετικισμός είναι πιο αυστηρός και ίσως πιο δημοφιλής στις κοινωνικές επιστήμες από τον θετικισμό του Comte (βλ. σχετικά κεφ. 2).

Προαπαιτούμενη γνώση

Δρακόπουλος, Σ. (2001). *Μεθοδολογία Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Πανεπιστήμιο Αθηνών*.

3.1. Γενικό μέρος: Η κυριαρχία και η παρακμή ενός επιστημολογικού ρεύματος ανάλυσης της δομής και της φύσης των επιστημονικών θεωριών

3.1.1. Το επιστημολογικό πρόγραμμα του λογικού θετικισμού

Λογικός θετικισμός είναι μια σύλληψη της επιστήμης που επιδιώκει τη συγκρότηση ενός καθορισμένου και ακριβούς λόγου (συγκεκριμένου καθόσον στηρίζεται στην παρατήρηση αλλά και ακριβούς γιατί υπόκειται σε γλωσσική συνάρθρωση με υιοθέτηση ορισμένων τυπικών κανόνων). Παράλληλα, θεωρείται ότι υφίσταται ασυμφωνία και διάσταση μεταξύ επιστήμης και μη επιστήμης: ακόμη και οι προτάσεις της Φιλοσοφίας στερούνται λογικής εγκυρότητας και τυπικής ακρίβειας, καθώς δεν είναι δυνατόν να επαληθευτεί επιστημονικά και με αντικειμενικό τρόπο η ορθότητα τους.

Για τις αναλυτικές μεθοδολογικές κατευθύνσεις των επιστημολογικών θεωριών, η περίοδος από τα 1940 έως τα 1960 σημαίνει την απόλυτη κυριαρχία του λογικού θετικισμού ως μοναδικής αξιόπιστης φιλοσοφικής προσέγγισης της επιστήμης (βλ. περαιτέρω Brzezechzyn, 2009; Hodgson, 2007). Στόχος του λογικού θετικισμού είναι η λογική ανάλυση και η εμπειρική θεμελίωση της έγκυρης γνώσης. Επειδή, όμως, για τη θετικιστική παράδοση η έγκυρη γνώση ταυτίζεται με την επιστημονική γνώση, ως θεμελιώδεις άξονες της προσπάθειας αυτής ορίζονται:

- Η ανάλυση της λογικής της επιστήμης.
- Η οριοθέτηση της επιστήμης από τη μεταφυσική και την παραδοσιακή γνωσιολογία.

Το επιστημολογικό αντικείμενο του λογικού θετικισμού συνίσταται στην απόπειρα επίτευξης λογικής ενότητας και εννοιολογικής διασάφησης της επιστήμης με τρόπο ώστε να περιοριστεί κάθε απροσδιοριστία κατά τη χρήση των εννοιολογικών όρων και να αποκλειστεί κάθε μεταφυσική πρόταση από τον επιστημονικό λόγο, ως στερούμενη εκ φύσεως τυπικής σημασίας και νοήματος. Κατά συνέπεια, δύο κεντρικά αξιώματα συνθέτουν το όλο εγχείρημα:

- Δεν υφίσταται επιστημονική πρόταση που να μην είναι δυνατό να εκφραστεί με τους όρους μιας τυπικής λογικής.

- Μία πρόταση δεν διαθέτει σημασία παρά μόνο εάν είναι αναγώγιμη σε στοιχειώδεις εμπειρικές κρίσεις.

Ο λογικός θετικισμός αποδίδει ενδιαφέρον στη μορφή και όχι στο περιεχόμενο των επιστημονικών προτάσεων, καθώς έχει σημασία η δομή κάθε δυνατού νόμου και όχι οι ιδιαιτερότητες που παρουσιάζονται κατά την εξήγηση ενός συγκεκριμένου νόμου. Η ιδεατή επιστημονική θεωρία είναι δυνατό να διατυπωθεί ως αξιωματικό σύστημα με ιεραρχημένη δομή, αξιώματα, θεωρήματα, κανόνες παραγωγής και ερμηνείας. Το επιστημονικό ιδεώδες που μας προτείνεται εν προκειμένω είναι η συγκρότηση ενός λογικού συστήματος με τέτοιο τρόπο ώστε όλες οι σχηματισθείσες εκφράσεις να αντιστοιχούν σε εμπειρικές βεβαιώσεις και, επομένως, κάθε πρόταση που δεν αντιπροσωπεύει μια τέτοια βεβαίωση ή δεν μπορεί να υπονοηθεί στα όρια τέτοιων βεβαιώσεων θα χαρακτηρίζεται ως αυτό-διαψευδόμενη και στερούμενη σημασίας για το σύστημα. Επομένως, μια επιστημονική θεωρία δεν μπορεί να υπερβεί τις ψευδο-έννοιες και ψευδο-κρίσεις (οι οποίες θεωρούνται ότι εγγενώς στερούνται νοήματος), παρά μόνο στο μέτρο που είναι δυνατό να επιδέχεται αξιωματική θεμελίωση και να διαθέτει εμπειρική λειτουργικότητα. Ταυτόχρονα, αναγνωρίζεται ότι η επιστήμη, όπως προσδιορίζεται από τον λογικό θετικισμό, διαθέτει αποκλειστικό προνόμιο στην πρόσβαση στην αλήθεια, το νόημα και την αντικειμενικότητα, έννοιες που ως εκ τούτου ταυτίζονται μεταξύ τους. Οι στόχοι του λογικού θετικισμού είναι κατεξοχήν δύο:

- Η ανάλυση της λογικής της επιστήμης, ως συνέπεια της προσπάθειας για λογική ανάλυση της έγκυρης γνώσης.
- Η εμπειρική θεμελίωση της επιστήμης με συνέπεια την οριοθέτηση επιστήμης και μεταφυσικής.

3.1.2. Η συμβολή του λογικού θετικισμού στη φιλοσοφία της επιστήμης

Ο λογικός θετικισμός εμφανίστηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα από έναν κύκλο φιλοσόφων στη Βιέννη, και γι' αυτό συνήθως αναφέρεται ως «Κύκλος της Βιέννης», με πιο σημαντικούς εκπροσώπους τους R. Carnap, O. Neurath, M. Schlick κ.ά., οι οποίοι απετέλεσαν τον πυρήνα ενός πνευματικού ρεύματος που είχε τις ρίζες του στο έργο «Principia Mathematica», των B. Russell και A. Whitehead. Τα κύρια σημεία του λογικού θετικισμού είναι:

- το κριτήριο της επαληθευσιμότητας,
- η απόρριψη κάθε μεταφυσικής και των δεοντολογικών κρίσεων,
- η ενότητα της επιστήμης.

Το κριτήριο της επαληθευσιμότητας είναι ένα νέο στοιχείο, το οποίο χαρακτηρίζει τον θετικισμό και σημαίνει ότι μια πρόταση έχει νόημα μόνο όταν είναι δυνατό να επαληθευτεί. Η επαλήθευση μπορεί να γίνει είτε με εμπειρικές είτε με αναλυτικές μεθόδους. Έχουμε, δηλαδή, δύο τύπους προτάσεων:

- Εμπειρικές προτάσεις, οι οποίες επαληθεύονται με παρατήρηση.
- Αναλυτικές προτάσεις, οι οποίες επαληθεύονται με λογική παραγωγή.

Το κριτήριο της επαληθευσιμότητας διαχωρίζει, όπως η «γκιλοτίνα», τις επιστημονικές προτάσεις από τις ψευδοπροτάσεις. Οι πρώτες έχουν νόημα και επαληθεύονται, ενώ οι δεύτερες δεν έχουν νόημα και δεν μπορούν να επαληθευτούν. Συνήθως, οι προτάσεις των φυσικών επιστημών έχουν νόημα, δηλαδή μπορούν να επαληθευτούν είτε με παρατήρηση είτε με λογική παραγωγή.

Αυτό μας οδηγεί στο δεύτερο στοιχείο, που είναι η απόρριψη της μεταφυσικής και των δεοντολογικών κρίσεων, και που απορρέει από το πρώτο κριτήριο. Η απόρριψη κάθε μεταφυσικού στοιχείου και δεοντολογικών κρίσεων επιτυγχάνεται με την εφαρμογή του κριτηρίου της επαληθευσιμότητας. Παραδείγματος χάρη, η πρόταση: «υπάρχει μεταθανάτια ζωή» δεν είναι επαληθεύσιμη, άρα αποτελεί ψευδοπρόταση. Με την ίδια μέθοδο απορρίπτονται και οι δεοντολογικές κρίσεις ή αλλιώς οι αξιολογικές κρίσεις. Όπως αναφέρει ένας από τους ιδρυτές του Κύκλου της Βιέννης, «οι αξιολογικές κρίσεις δεν έχουν θεωρητικό νόημα, άρα τοποθετούνται στη σφαίρα της μεταφυσικής». Στις αξιολογικές/δεοντολογικές κρίσεις υπάρχουν και ηθικές προτάσεις μεγάλης σημασίας, οι οποίες σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση δεν

διαθέτουν κανένα νόημα. Η πρόταση «Ο φόνος είναι κακό» είναι μια αξιολογική κρίση χωρίς επιστημονικό νόημα, δεν επαληθεύεται, άρα είναι ψευδοπρόταση (Δρακόπουλος, 2001). Βέβαια, μπορεί να υποστηριχτεί ότι η βασική αδυναμία του λογικού θετικισμού έγκειται στο γεγονός ότι το κριτήριο της επαληθευσιμότητας δεν επαληθεύεται. Πιθανή διέξοδος είναι η αξιωματική αποδοχή του κριτηρίου.

Το τρίτο χαρακτηριστικό, η *ενότητα της επιστήμης*, έχει σχέση με τα δύο προηγούμενα χαρακτηριστικά. Οι μόνες προτάσεις που απομένουν όταν εφαρμοστεί το κριτήριο της επαληθευσιμότητας, είναι οι επιστημονικές. Η γλώσσα της επιστήμης είναι μία και ενοποιεί όλες τις επιμέρους επιστήμες, παραπέμποντας στην ιδέα της επιστημονικής ενότητας. Πιο συγκεκριμένα, υπάρχει μια γλώσσα βάσης στην οποία ανάγονται όλες οι προτάσεις των επιμέρους επιστημών. Σε τελική ανάλυση, η γλώσσα της επιστήμης είναι μία και υπό αυτήν την έννοια υφίσταται μόνο μία επιστήμη. Το ερώτημα που τίθεται είναι ποια θα είναι αυτή η γλώσσα βάσης (Kraft, 1953).

Η απάντηση που δίνουν οι λογικοί θετικιστές είναι ότι η γλώσσα μιας προηγμένης ή «ώριμης» επιστήμης όπως η Φυσική είναι η πλέον κατάλληλη. Η αποδοχή της γλώσσας της Φυσικής ως γλώσσα βάσης αποτελεί την κεντρική ιδέα του φυσικαλισμού. Το επιχείρημα των φυσικαλιστών για την καταλληλότητα της Φυσικής ως γλώσσας βάσης στηρίζεται στην ιδέα ότι οι επιμέρους επιστήμες μπορούν να αναχθούν στη Φυσική. Παράδειγμα: η Βιολογία προϋποθέτει τη Φυσική και όχι το αντίθετο. Τα κυτταρικά φαινόμενα μπορούν να αναχθούν σε χημικές αντιδράσεις πρώτα και μετά σε φυσικο-μοριακά φαινόμενα. Ακόμα και πιο σύνθετες επιστήμες, όπως η Ψυχολογία, μπορούν να αναχθούν στη Φυσική. Παράδειγμα: Ο θυμός σε τελική ανάλυση εξηγείται, με όρους Φυσικής, ως ηλεκτρικό φορτίο (Δρακόπουλος, 2001).

Πολλοί λογικοί θετικιστές πιστεύουν ότι και οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να αναχθούν σε φυσικές επιστήμες, κατά τις επιταγές του αναγωγισμού (βλ. διεξοδική συζήτηση, κεφ. 4). Η μελέτη της κοινωνικής συμπεριφοράς μιας ομάδας ανθρώπων, για παράδειγμα, η οποία είναι αντικείμενο των κοινωνικών επιστημών, μπορεί να περιγραφεί με βάση τα μέλη της, δηλαδή τα άτομα που την απαρτίζουν. Επίσης, μπορεί να αναλυθεί με βάση τις αλληλεπιδράσεις που έχουν μεταξύ τους αλλά και με το περιβάλλον. Σε τελική ανάλυση, τα κοινωνικά φαινόμενα ανάγονται σε ψυχολογικά και αυτά σε χημικά και φυσικά.

Η άποψη ότι η επιστήμη είναι ενιαία, διαθέτει κοινή γλώσσα και ενιαία μεθοδολογία ονομάζεται μεθοδολογικός μονισμός. Ο μεθοδολογικός μονισμός σχετίζεται με το αίτημα της ενότητας των νόμων όλων των επιστημών και βέβαια της κοινής επιστημονικής μεθόδου. Οι λογικοί θετικιστές δέχονται ότι η ενότητα των επιστημονικών νόμων θα επιτευχθεί με τη βοήθεια της φιλοσοφίας του λογικού θετικισμού. Ο λογικός θετικισμός, μαζί με το ιδεατό μοντέλο επιστήμης (την κλασική Φυσική), επηρέασε και εξακολουθεί να επηρεάζει τη μεθοδολογική πορεία των κοινωνικών επιστημών (βλ. αναλυτικά Cozic, 2014; Breen & Darlaston-Jones, 2010; Dale, 2011; Ferrarotti, 1999; Gartrell & Gartrell, 2002; Hasan, 2015; Johnson, 2006; Neill, 2013; Noe, 2001; O'Neill, 2003; Taylor, 2009; Turner, 2006; York & Clark, 2006).

3.1.3. Η διαμόρφωση ενός πλαισίου ανάλυσης των θεωριών

Η εικόνα της επιστήμης όπως προκύπτει από τις αναλύσεις των λογικών θετικιστών κωδικοποιείται στις ακόλουθες παραδοχές:

- Η επιστήμη είναι ένα αρθρωμένο σύνολο επιστημονικών θεωριών.
- Η επιστημονική θεωρία στην τελική μορφή της αποτελεί ένα αξιωματικό σύστημα με ιεραρχική δομή, αξιώματα, θεωρήματα, κανόνες παραγωγής και αντιστοιχίας.
- Η επιστήμη είναι μια επαγωγική διαδικασία.
- Η εμπειρία ελέγχει την αλήθεια της επιστημονικής θεωρίας. Ο έλεγχος αυτός καθίσταται δυνατός μέσω της επαλήθευσης των εμπειρικών προβλέψεων της θεωρίας. Σειρά επιτυχών προβλέψεων οδηγεί στην επικύρωση της θεωρίας.
- Η επιστήμη αναπτύσσεται με εγκαθίδρυση θεωριών που τυγχάνουν εμπειρικής επιβεβαίωσης.

Οι συνέπειες αυτών των παραδοχών είναι οι ακόλουθες:

- Δεν υπάρχει πρόβλημα προόδου στον λογικό θετικισμό. Μια επικυρωμένη θεωρία δεν εγκαταλείπεται επειδή διαψεύδεται από νέα αρχικά δεδομένα, αλλά μετασχηματίζεται και επεκτείνεται για να καλύψει νέους τομείς φαινομένων.

- Η μετάβαση από μια επιστημονική θεωρία σε μια άλλη επιτυγχάνεται με την ενσωμάτωση της προγενέστερης θεωρίας στο ευρύτερο φάσμα μιας νέας, της οποίας αποτελεί ειδική περίπτωση (θεωρία της αναγωγής).

Οι υποθέσεις μιας σωρευτικής εκδοχής της επιστημονικής εξέλιξης συνοψίζονται από τον Άρη Κουτούγκο (1983) ως ακολούθως:

- η πορεία της εξέλιξης παίρνει αναγκαστικά τη μορφή συνεχούς προσέγγισης της αλήθειας,
- οι διαδοχικές θεωρίες πρέπει να συνδέονται με μια σχέση πλήρους αναγωγιμότητας,
- υπάρχει ανάγκη αντικειμενικής α priori ύπαρξης των δεδομένων,
- το πρότυπο της σωρευτικής εξέλιξης είναι ασυμβίβαστο με την πραγματική μορφή αλλαγής των ανθρώπινων αντιλήψεων, καθώς μια αντίληψη μπορεί να διαδεχτεί την αντίθετή της.

Το λογικό αδιέξοδο αυτή της προσέγγισης καταδεικνύεται από τον Thomas Kuhn, τόσο στο επίπεδο των θεωριών όσο και στο επίπεδο των πραγματικών δεδομένων (βλ. αναλυτικά κεφάλαιο 6).

3.1.4. Κριτική του λογικού θετικισμού: Λογικά και εννοιολογικά αδιέξοδα

Ο λογικός θετικισμός αντιπροσωπεύει ένα κίνημα των αρχών του αιώνα, το οποίο υπερασπίζεται την επιστημονική ακρίβεια από τον ανορθολογισμό της μεταφυσικής, με κύρια επιδίωξη τη συγκρότηση μιας καθαρής γλώσσας, δηλαδή μιας γλώσσας που θα έχει στερηθεί κάθε μεταφυσικό στοιχείο (βλ. και Izik, 2013). Με τον όρο *μεταφυσική* οι θετικιστές εννοούσαν ορισμένες μορφές ιστορικής μεταφυσικής, όπως η αριστοτελική και θωμιστική μεταφυσική, η οποία εξομοιώνει τη γνώση του “είναι” με μια ακριβή επιστήμη: το ίδιο ισχύει και για την εγελιανή φιλοσοφία ως ένα συνολικό υπόδειγμα σύλληψης του κόσμου.

Ο όρος *μεταφυσική* καταδεικνύει, για τους λογικούς θετικιστές, ένα σύνολο αρχών οι οποίες περιέχουν προτάσεις μη δυνάμενες να επαληθευτούν από την άμεση παρατήρηση, ο αποκλεισμός των οποίων είναι αναγκαίος για τη διατήρηση της ακρίβειας, της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας του λόγου της επιστήμης.

Σε αυτόν τον αγώνα ενάντια στη μεταφυσική, οι θετικιστές επέμειναν σε δύο ουσιώδη σημεία. Από τη μια πλευρά, η συντακτική συγκρότηση μιας λεκτικής πρότασης με επιστημονικό χαρακτήρα οφείλει να είναι ορθή: αριθμός παρόμοιων προτάσεων θέτει άλλα προβλήματα μόνο όταν τα συνθετικά μέρη τους δεν έχουν προσδιοριστεί κατά τρόπο ομοίμορφο ή ενιαίο, ιδίως στην περίπτωση κατά την οποία παραβιάζονται οι αναγκαίοι κανόνες της ορθής τυπικής λειτουργίας της γλώσσας. Σ' αυτά τα πλαίσια, αυτές οι μη ορθές συντακτικές κατασκευές πρέπει να χαρακτηριστούν ως ψευδείς, παρά να αναγνωριστούν ως στερούμενες νοήματος σε σχέση με μια λογικά ακριβή ανάλυση της γλώσσας. Παράλληλα, όμως, οι λογικοί θετικιστές ήταν και εμπειριστές. Γι' αυτόν τον λόγο η δεύτερη απαίτησή τους ήταν η άρνηση της αποδοχής κάποιας πρότασης η οποία δεν θα παρέπεμπε σε δεδομένα της παρατήρησης.

Για να είναι επιστημονική, μια πρόταση θα πρέπει να επαληθεύεται εμπειρικά, δηλαδή να υπάρξουν μερικές παρατηρήσεις που να την επαληθεύουν. Συνδέοντας την κριτική του γλωσσικού μη νοήματος με το αξίωμα της επαληθευσιμότητας, οι λογικοί θετικιστές έφτασαν μέχρι το σημείο να βεβαιώσουν ότι η εμπειρική επαληθευσιμότητα ήταν μια αναγκαία συνθήκη του νοήματος μιας πρότασης (Waisman): η σημασία της τελευταίας είναι η μέθοδος επαλήθευσής της. Επιπλέον, ισχυρίστηκαν ότι η τομή ανάμεσα στην επιστήμη και τη μεταφυσική είναι ακριβώς αντίστοιχη προς την τομή μεταξύ νοήματος και απουσίας (έλλειψης) νοήματος.

Μία πρώτη σημαντική αντίρρηση είναι ότι το κριτήριο των λογικών θετικιστών χάνει εντελώς τον σκοπό του εφόσον περιορίζει τις πραγματικές επιστημονικές προτάσεις, ενώ, αντιθέτως, ενισχύει τις μεταφυσικές. Πράγματι, οι καθολικές προτάσεις οι οποίες σχηματίζουν τους επιστημονικούς νόμους δεν μπορούν ποτέ να τύχουν επαλήθευσης: καμία σειρά παρατηρήσεων δεν μπορεί να επιτρέψει τη δυνατότητα λογικής επαλήθευσης της ισχύος τους. Αντίθετα, οι παραδοσιακές μεταφυσικές προτάσεις έχουν τη λογική μορφή καθαρών υπαρξιακών προτάσεων οι οποίες παρόλο που δεν μπορούν να επαληθευτούν, δεν παύουν εντούτοις να είναι εν δυνάμει επαληθεύσιμες.

Η επόμενη διαπίστωση, η οποία αφορά την ταύτιση του κριτηρίου οριοθέτησης με ένα κριτήριο καθαρά σημασιολογικό, εμφανίζεται ως *a priori* παρακινδυνευμένη γιατί θεμελιώνεται σε μια εσφαλμένη σύλληψη της επιστήμης. Αυτή η εκδοχή της επιστημονικότητας ενός λόγου ως βεβαιώσιμου δεδομένου

υπονοεί την εργαλειακή χρήση της γλώσσας ως μέσου συναρμογής του επιστημονικού λόγου. Όμως, η επιστημονικότητα αποτελεί πρόβλημα μεθόδου και όχι αυστηρώς a priori δεδομένο.

Το ίδιο αυθαίρετη είναι και η ταύτιση του κριτηρίου οριοθέτησης επιστήμης και μη επιστήμης με το κριτήριο διαχωρισμού νοήματος και μη νοήματος. Αυτή, όμως, η ταύτιση είναι αντινομική γιατί εάν μόνο οι ταυτολογικές ή εμπειρικά βεβαιώσιμες αποφάνσεις έχουν νόημα, ο λόγος εκείνων οι οποίοι συζητούν για το πρόβλημα του νοήματος, αφού δεν ανήκει σε καμία από τις δύο κατηγορίες, είναι μη σημαίνων, και ο λογικός θετικισμός αυτοκαταρρέει, καθώς ορθώς παρατήρησε ο Wittgenstein. Ούτε και η προσφυγή σε μια αναγωγική θεωρία βοήθησε στην υπέρβαση αυτών των αδιεξόδων, καθώς η δυναμική των επιστημονικών αλλαγών υποτάσσεται σε a priori συλλήψεις της φύσης της επιστήμης και της λογικής του νοήματος. Καθώς παρατηρεί ο Κάλφας (1997), η αναγωγή επιτυγχάνει εννοιολογική αλλά και οντολογική οικονομία, τείνει στην ενοποίηση της φυσικής γνώσης, το απώτερο ιδεώδες του θετικισμού.

Ταυτόχρονα, η θεωρία αναγωγής οδηγεί σε μια αυστηρώς και μονομερώς ευθύγραμμη εικόνα της επιστημονικής προόδου. Η ανάπτυξη της επιστήμης γίνεται με την επέκταση των ήδη καθιερωμένων θεωριών σε ευρύτερα φάσματα (ομογενής αναγωγή), με την εγκαθίδρυση νέων επικυρωμένων θεωριών σε συγγενή πεδία, και με την ενσωμάτωση έγκυρων θεωριών σε σφαιρικότερες θεωρίες (ετερογενής αναγωγή). Η πρόοδος στην επιστήμη συνίσταται στη συσσώρευση θεωριών, νόμων, γνώσεων. Αποτελεί φύσει γραμμική διαδικασία, στα διαδοχικά βήματα της οποίας τίποτε έγκυρο δεν χάνεται. Το πρόβλημα της επιστημονικής αλλαγής συνιστά, σε τελευταία ανάλυση, καθαρά λογικό πρόβλημα. Υπάρχει πάντοτε δυνατότητα αντικειμενικής σύγκρισης των διαδοχικών θεωριών, στο πλαίσιο της θεμελίωσης, και οι αμοιβαίες σχέσεις μεταξύ αυτών εκφράζονται με όρους λογικών κατηγοριών.

3.1.5. Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, παρατηρούμε ότι:

- Ο θετικισμός ξεκινά από τον 19^ο αιώνα, με κύριο εκπρόσωπο τον Comte. Συνεχίζεται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα με τον λογικό θετικισμό, με κύρια χαρακτηριστικά το κριτήριο της επαληθευσιμότητας, την απόρριψη δεοντολογικών/αξιολογικών κρίσεων και την ενότητα της επιστήμης.
- Ο λογικός θετικισμός, μαζί με το ιδεατό πρότυπο της Κλασικής Φυσικής, επηρέασε και εξακολουθεί να επηρεάζει τη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών.
- Θα πρέπει να αναφερθεί, όμως, ότι η μεθοδολογική πορεία των κοινωνικών επιστημών έχει δεχτεί σοβαρές και αποφασιστικές επιδράσεις και από άλλα φιλοσοφικά ρεύματα, εκτός του θετικισμού.

3.2. Ειδικό μέρος: Η επίδραση του θετικισμού στις κοινωνικές επιστήμες

3.2.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η επίδραση του θετικισμού στις κοινωνικές επιστήμες είναι ευρύτατη. Ο θετικισμός άσκησε ιδιαίτερη επίδραση σε ορισμένα ρεύματα κοινωνικής σκέψης, όπως εξετάσαμε διεξοδικά στο προηγούμενο κεφάλαιο. Εν προκειμένω, θα αναφερθούμε συνοπτικά στις επιδράσεις του θετικισμού στην Ψυχολογία και την Κοινωνιολογία, θεματικές τις οποίες έχουμε ήδη προσεγγίσει και στο κεφάλαιο 2, ενώ θα ασχοληθούμε διεξοδικότερα με τη θετικιστική επίδραση στην Πολιτική Επιστήμη και την Κοινωνιοβιολογία. Στη συνέχεια, θα εξετάσουμε δύο κοινωνικές επιστήμες οι οποίες δεν συγκροτήθηκαν σε θετικιστικές βάσεις, και στις οποίες η επίδραση του θετικισμού είναι μικρότερη, την Κοινωνική Ψυχολογία και την Κοινωνική Ανθρωπολογία. Η τελευταία, μάλιστα, υιοθετεί μεθόδους που τη διαφοροποιούν σημαντικά από άλλες αναλυτικές κοινωνικές επιστήμες, ιδίως από την Οικονομική, και της προσδίδουν διακριτό χαρακτήρα και ξεχωριστή ταυτότητα.

3.2.2. Ψυχολογία

Όπως έχει ήδη αναφερθεί (βλ. κεφ. 2), οι μηχανιστικές θεωρήσεις κυριαρχούν κατά τον 18^ο αιώνα. Αν και η Ψυχολογία δεν είχε διαμορφωθεί ως ξεχωριστό επιστημονικό πεδίο, υπάρχουν συγγράμματα που αναφέρονται σε ψυχολογικά φαινόμενα. Το παράδειγμα, το οποίο έχουμε ήδη αναφέρει, είναι η προσέγγιση του J. La Mettrie, ο οποίος εκφράζει την ακραία μηχανιστική θεώρηση πάνω σε θέματα Ψυχολογίας. Η ανθρώπινη φύση, κατά τον La Mettrie, μπορεί να εξηγηθεί με μηχανιστικούς-ντετερμινιστικούς όρους. Ένα άλλο παράδειγμα είναι ο C. Bonnet, ο οποίος ακολουθώντας το ίδιο πνεύμα, αναλύει φυσιολογικούς μηχανισμούς, στους οποίους βασίζονται τα αισθητήρια και ειδικότερα τα αισθητήρια εμπειριών. Ο Bonnet θεωρεί ότι τα ψυχολογικά φαινόμενα έχουν ως βάση φυσιολογικές λειτουργίες.

Κατά τον 19^ο αιώνα, η Ψυχολογία γίνεται ανεξάρτητο γνωστικό πεδίο και επηρεάζεται από το επιστημονικό πνεύμα της εποχής (βλ. ενδεικτικά Kitchener, 2004). Πολλοί ψυχολόγοι αναλύουν σύνθετα ψυχολογικά φαινόμενα σε απλές φόρμες, με τελικό σκοπό την αναγωγή τους σε φυσικούς νόμους. Προσπαθούν, δηλαδή, να εξηγήσουν σύνθετα ψυχολογικά φαινόμενα βάσει καθολικών φυσικών νόμων.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι εργασίες των G. Fechner και E. Weber, οι οποίες περιγράφουν μαθηματικά τη σχέση μεταξύ αίσθησης και ερεθίσματος. Πιο συγκεκριμένα, όταν το φυσικό ερέθισμα αυξάνει λογαριθμικά, η αίσθηση του ερεθίσματος αυξάνει αριθμητικά. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχει ένα όριο, πριν από το οποίο δεν μπορούμε να αισθανθούμε μεταβολές στα φυσικά ερεθίσματα. Όταν, για παράδειγμα, κρατάμε ένα βάρος 10 κιλών στα χέρια μας, η αύξηση μισού κιλού στο ένα χέρι δεν γίνεται αντιληπτή. Η διαφορά βάρους θα πρέπει να ξεπεράσει κάποιο όριο για να γίνει αντιληπτή ως αίσθηση.

Ο μαθηματικός τύπος είναι:

$$\frac{\Delta I}{I} = \kappa \quad (3.1)$$

(όπου I = ένταση του ερεθίσματος, ΔI = μεταβολή στην ένταση του ερεθίσματος, κ = μια σταθερά).

Εδώ διαπιστώνουμε τις πρώτες προσπάθειες μαθηματοποίησης στην Ψυχολογία από το 1865. Αυτή η μαθηματοποίηση στην Ψυχολογία έχει γίνει γνωστή ως Ψυχοφυσική. Ο ίδιος ο όρος φανερώνει την επίδραση των φυσικών επιστημών στη μεθοδολογία μιας κοινωνικής επιστήμης.

Άλλο παράδειγμα είναι οι εργασίες του αρκετά γνωστού ψυχολόγου W. Wundt, της σχολής της Λειψίας, όπου υπάρχει χρήση πειραματικών μεθόδων για τη μέτρηση νευρικών αντιδράσεων (αφής, ακοής κλπ). Η σχολή της Λειψίας εφάρμοζε ποσοτικές μεθόδους και προσπαθούσε να ακολουθήσει το πρότυπο των φυσικών επιστημών. Είχε δε την Αστρονομία ως πρότυπο επιστήμης για την Ψυχολογία. Η τάση της «αντιγραφής» των φυσικών επιστημών από μια κοινωνική επιστήμη είναι φανερή. Ο ίδιος ο Wundt, ο οποίος θεωρείται από τους πιο σημαντικούς ψυχολόγους του 19^{ου} αιώνα, γράφει: «Οι ίδιοι αιτιοκρατικοί νόμοι, οι οποίοι λειτουργούν στα φυσικά φαινόμενα, λειτουργούν και στη νοητική σφαίρα». Αναφέρεται, δηλαδή, σε γενικούς νόμους και αποδέχεται το στενό παραλληλισμό μεταξύ φυσικών και ψυχολογικών φαινομένων (Δρακόπουλος, 2001).

Στο ίδιο κλίμα κινήθηκε και ο καθηγητής φυσικής H. Helmholtz, ο οποίος ασχολήθηκε με ψυχολογικά φαινόμενα και εισήγαγε στατιστικές μεθόδους από τη Φυσική στην Ψυχολογία. Κύριο έργο του είναι η μέτρηση της ταχύτητας των νευρικών ερεθισμάτων. Σε γενικές γραμμές, τα παραπάνω παραδείγματα δείχνουν τη σημαντική επίδραση που άσκησε ο θετικισμός και η μεθοδολογία της κλασικής Φυσικής στις ψυχολογικές θεωρίες του 19^{ου} αιώνα (βλ. σχετικά Eagly & Riger, 2015; Lamiell, 2010; Martin, 2003).

Στον 20^ο αιώνα, η θετικιστική επιρροή απεικονίζεται στη σχολή του συμπεριφορισμού (Behaviourism). Η σχολή αυτή είναι μια από τις πιο σημαντικές σχολές του 20^{ου} αιώνα, με κυρίαρχη θέση μέχρι τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Οι ρίζες του συμπεριφορισμού βρίσκονται στις εργασίες του I. Pavlov (Νόμπελ Ιατρικής, 1904), ο οποίος εφαρμόζει πειραματικές διαδικασίες για να απαντήσει σε προβλήματα συμπεριφοράς. Ο Pavlov ανήγαγε σύνθετα ψυχολογικά φαινόμενα σε απλούς συμπεριφορικούς τύπους, με τα περίφημα πειράματα με τους σκύλους (όταν έβαζε τροφή μπροστά στον σκύλο υπήρχε έκκριση σάλιου, δηλαδή το ερέθισμα του φαγητού προκαλούσε μια συγκεκριμένη αντίδραση). Τα πειράματα οδηγούσαν στο συμπέρασμα ότι είναι δυνατόν να ελέγξουμε ή να καθοδηγήσουμε αντιδράσεις, με βάση συγκεκριμένα ερεθίσματα. Ο Pavlov δεν δημιούργησε ψυχολογική σχολή, αλλά οι εργασίες του θεωρούνται από τους συμπεριφοριστές ως κατεξοχήν σημαντικές για την ανάπτυξη των δικών τους σύνθετων θεωριών.

Οι πιο σημαντικοί εκπρόσωποι του συμπεριφορισμού είναι οι J. Watson και B. Skinner. Σύμφωνα με τον Watson, οι ζωντανό οργανισμοί είναι πολύπλοκες μηχανές οι οποίες αντιδρούν σε εξωτερικά ερεθίσματα.

Αυτός ο μηχανισμός ερεθίσματος-αντίδρασης μοντελοποιήθηκε από τον Watson με βάση τις επιστημολογικές αρχές της νευτώνειας Μηχανικής. Παρατηρούμε την έντονη επίδραση της συγκεκριμένης μεθοδολογίας, καθώς επίσης και τη συνάφεια των απόψεων του Watson με αυτά που υποστήριζε ο La Mettrie 200 περίπου χρόνια νωρίτερα.

Οι Watson, Skinner και Hull αναπτύσσουν αρκετά πολύπλοκες θεωρίες, αλλά ο μηχανισμός ερεθίσματος-αντίδρασης παραμένει κεντρική ιδέα. Η προσέγγιση είναι μηχανιστική, δηλαδή βασίζεται στην αιτιοκρατική δομή που χαρακτηρίζει την Κλασική Φυσική, και η οποία εφαρμόζεται σε ψυχολογικά φαινόμενα. Η συμπεριφοριστική εξήγηση των ψυχολογικών φαινομένων, με βάση τον αιτιοκρατικό μηχανισμό ερεθίσματος-αντίδρασης, συνιστά κατ' ουσία μια αντιγραφή του μοντέλου της Φυσικής. Επίσης, το γεγονός ότι γίνεται αναγωγή από σύνθετα ψυχολογικά φαινόμενα σε απλούστερα, μέχρι να φτάσουμε στον μηχανισμό ερεθίσματος-αντίδρασης, δείχνει την επίδραση από τη θετικιστική φιλοσοφία. Μια άλλη ένδειξη για την επιρροή αυτή είναι ότι ο ύστερος συμπεριφορισμός του Skinner καλείται *θετική επιστημονική προσέγγιση*.

3.2.3. Κοινωνιολογία

Ο θετικισμός άσκησε ευρύτατη επίδραση στη διαμόρφωση της κοινωνικής σκέψης, όπως ήδη συζητήθηκε εκτενώς στο προηγούμενο κεφάλαιο. Πολλοί ιστορικοί της κοινωνιολογικής σκέψης θεωρούν τον Comte ως πατέρα της επιστημονικής Κοινωνιολογίας, γιατί εκτός από το φιλοσοφικό έργο έχει γράψει και σημαντικές κοινωνιολογικές εργασίες (βλ. Heilbron, 2009; York & Clark, 2006). Ο Comte έβλεπε την κοινωνική ανάπτυξη βασισμένη σε νόμους και κανονικότητες, όπως αυτές λειτουργούν στις φυσικές επιστήμες (βλ. αναλυτικά κεφ. 2). Με άλλα λόγια, θέτει την Κοινωνιολογία κάτω από την επιστημολογική σκέψη των φυσικών επιστημών και αυτό συμβαδίζει με τις γενικότερες θετικιστικές θεωρήσεις του.

Επιπλέον, ο J.S. Mill αναπτύσσει παρόμοιες ιδέες με τον Comte. Σύμφωνα με τον Mill, δεν υπάρχει ξεχωριστή επιστήμη κοινωνιολογίας παρά μόνον γενική Κοινωνική Επιστήμη που μελετά τις τάσεις εξέλιξης της κοινωνίας. Παρόμοιες απόψεις έχει και ο Quetelet, ο οποίος αντιλαμβάνεται τις Κοινωνικές Επιστήμες ως ένα σύστημα κοινωνικής Φυσικής. Οι καταστάσεις ενός κοινωνικού συστήματος εξηγούνται με άμεση αναφορά στους νόμους της Φυσικής.

Ένας άλλος διάσημος κοινωνιολόγος, αλλά και οικονομολόγος, του 19^{ου} αιώνα είναι ο V. Pareto, ο οποίος συνεχίζει την παράδοση των Comte και Mill. Ο Pareto εισήγαγε την Λογικο-Πειραματική μέθοδο, με βάση την οποία επιχειρεί να εξαλείψει όλες τις μεταφυσικές έννοιες από την Κοινωνιολογία. Οι μεταφυσικές έννοιες στις οποίες αναφέρεται περιλαμβάνουν τη «δημοκρατία», το «δικαίωμα», την «αλληλεγγύη», οι οποίες δεν έχουν θέση στην επιστημονική Κοινωνιολογία. Η μέθοδος αυτή αποτελεί όργανο για την εγκατάλειψη όλων των μη επιστημονικών όρων (μεταφυσική). Οι θετικιστικές επιρροές, ιδίως από τον Comte, είναι φανερές. Η Λογικο-Πειραματική μέθοδος του Pareto βοήθησε την ισχυροποίηση της θετικιστικής επιρροής στην Κοινωνιολογία.

Άλλοι μεγάλοι κοινωνιολόγοι είναι οι Max Weber και Emile Durkheim. Ο Weber έχει γράψει συγγράμματα και για την οικονομική μεθοδολογία. Ο Durkheim είναι κοινωνιολόγος με την πιο στενή έννοια. Αυτοί οι δύο σημαντικοί κοινωνιολόγοι δεν ακολουθούν αυστηρά τη θετικιστική παράδοση των Comte, Mill και Pareto, όμως παρά τη διαφοροποίηση, υπάρχουν στοιχεία στη θεωρητική σκέψη τους τα οποία έχουν θετικιστική προέλευση. Αυτό δείχνει πόσο ισχυρή είναι η θετικιστική παράδοση, ακόμα και σε κοινωνιολόγους οι οποίοι δεν δέχονται όλα τα στοιχεία της θετικιστικής θεώρησης (βλ. Cousin & Rui, 2011).

Τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, η Κοινωνιολογία σε γενικές γραμμές ακολουθεί τη θετικιστική παράδοση (Burris, 2007). Ειδικά στις Η.Π.Α. παρατηρείται εισαγωγή ποσοτικών μεθόδων στην Κοινωνιολογία (Inoue, 2008). Οι κύριοι εκπρόσωποι αυτής της τάσης για ποσοτικοποίηση, ιδιαίτερα στους Αμερικανούς κοινωνιολόγους, είναι οι W. Thomas και F. Znaniecki. Το έργο του δεύτερου με τίτλο «Ο Πολωνός αγρότης στην Ευρώπη και στην Αμερική» θεωρείται ορόσημο για την εισαγωγή μαθηματικών μεθόδων στην κοινωνική ανάλυση. Αυτή η τάση ποσοτικοποίησης που προέρχεται από τη θετικιστική φιλοσοφία συνεχίζεται και μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, ακόμα και σήμερα (Halavais, 2015; Omogibo & Obaro, 2012). Υπογραμμίζεται, ωστόσο, ότι σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να θεωρήσουμε ότι όλοι οι κοινωνιολόγοι ακολουθούν αυτήν την επιστημολογική παράδοση (βλ. ενδεικτικά Jain, 2013).

3.2.4. Πολιτική επιστήμη

3.2.4.1. Εισαγωγή

Η μελέτη των πολιτικών φαινομένων βρίσκεται, όπως είδαμε (βλ., Κεφ. 2), στις απαρχές της ευρωπαϊκής κοινωνικής σκέψης. Κύριο αντικείμενό της ήταν ο σκοπός, η οργάνωση και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κράτους ως μονοπωλιακού φορέα κοινωνικής εξουσίας. Οι μεγάλοι κλασικοί της πολιτικής σκέψης, ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης στην Αρχαιότητα, ο Hobbes και ο Locke κατά τον 17^ο αιώνα, ασχολήθηκαν κυρίως με τον καθορισμό των σκοπών της πολιτικής κοινωνίας και με τη μελέτη των θεσμών που μπορούν να τους εξυπηρετήσουν καλύτερα.

Η παραδοσιακή πολιτική σκέψη είχε δεοντολογικούς και εμπειρικούς προσανατολισμούς. Από τη μία μεριά, γινόταν προσπάθεια να διατυπωθούν γενικές αρχές επί των οποίων θα στηριζόταν η οργάνωση του κράτους και η βελτίωση της ανθρώπινης ζωής. Από την άλλη μεριά, η προσπάθεια βελτίωσης της κοινωνίας προϋπέθετε ανάλυση των πολιτικών φαινομένων. Για να αλλάξει κάτι, έπρεπε να διαπιστωθεί τι χρειαζόταν αλλαγή και πώς οι νέες επιδιώξεις θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν. Οι μεγάλοι κλασικοί εξέτασαν με ακρίβεια την υφιστάμενη κοινωνική οργάνωση και συνέκριναν εσωτερικούς θεσμούς με θεσμούς άλλων κρατών, πριν καταλήξουν σε τεκμηριωμένες προτάσεις κοινωνικών μεταβολών.

Η Πολιτική Επιστήμη, συγκριτικά με τις άλλες κοινωνικές επιστήμες, εμφανίζεται πολύ αργότερα ως ανεξάρτητο επιστημονικό πεδίο. Συστηματική Πολιτική Επιστήμη έχουμε κατά τον 19^ο αιώνα, όπου και πάλι παρατηρούμε ότι το μοντέλο της Κλασικής Φυσικής χρησιμοποιείται συχνά από πολλούς επιστήμονες. Βέβαια, το ότι δεν υπάρχει συστηματική Πολιτική Επιστήμη πριν από τον 19^ο αιώνα δεν σημαίνει την απουσία συγκροτημένης πολιτικής σκέψης και φιλοσοφίας (βλ. διεξοδική διαπραγμάτευση στο προηγούμενο κεφάλαιο). Για παράδειγμα, η πολιτική ιδεολογία, στην οποία στηρίχτηκαν οι συγγραφείς του Αμερικάνικου Συντάγματος, σχετίζεται με τις αρχές της Κλασικής Μηχανικής.

Στο Αμερικάνικο Σύνταγμα αναφέρονται όροι όπως «ισορροπία» και «φυσικοί νόμοι», οι οποίοι δείχνουν την επιρροή της Κλασικής Φυσικής. Αυτοί οι όροι χρησιμοποιούνται ως αναλογίες στις πολιτικές θεωρίες. Όπως αναφέρει ο πολιτικός επιστήμονας M. Landau, σχετικά με την πολιτική ιδεολογία του Αμερικανικού Συντάγματος, «Η φυσική Κυβέρνηση ήταν ένα αντίγραφο της φύσης και η φύση δεν είναι τίποτε άλλο από μια μηχανή» (Δρακόπουλος, 2001).

Κατά τον 19^ο αιώνα, η ιδέα της «πολιτικής Φυσικής» ή της «μαθηματικής Πολιτικής» ήταν πολύ διαδεδομένη. Παρατηρείται εφαρμογή ποσοτικών μεθόδων στην Πολιτική Επιστήμη, όπως και στην Ψυχολογία. Η εισαγωγή μαθηματικών μεθόδων στην Πολιτική Επιστήμη καλείται «πολιτομετρία», κατ' αναλογία με τον όρο «οικονομετρία», που υπάρχει στην Οικονομική επιστήμη, όπου οι οικονομικές θεωρίες ελέγχονται με τη χρήση στατιστικών μεθόδων. Με τον ίδιο τρόπο, στην πολυμετρία εφαρμόζουμε ποσοτικές μεθόδους (μαθηματικά, στατιστική) σε πολιτικές θεωρίες (βλ. ενδεικτικά Morton & Williams, 2010).

Στον 20^ο αιώνα, η Πολιτική Επιστήμη χαρακτηρίζεται από έναν μεθοδολογικό διαχωρισμό μεταξύ αυτών που ακολουθούν τη μηχανιστική-θετικιστική προσέγγιση και αυτών οι οποίοι ακολουθούν μια περιγραφική και δεοντολογική προσέγγιση. Οι πρώτοι ακολουθούν πολιτική ανάλυση, η οποία γίνεται συνήθως με όρους κλασικής Φυσικής και θετικιστικής επιστημονικής φιλοσοφίας. Οι οπαδοί της μηχανιστικής προσέγγισης επηρεάστηκαν από τη Φυσική και από τις θετικιστικές προσεγγίσεις και, κατά τον 20^ο αιώνα, από τον Λογικό Θετικισμό, καθώς και από τον συμπεριφορισμό. Όμως, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η Πολιτική Επιστήμη είχε ένα πιο αργό ρυθμό μαθηματοποίησης από την Ψυχολογία και την Κοινωνιολογία. Στις τελευταίες δεκαετίες, εμφανίζεται μια τάση εντονότερης ποσοτικοποίησης και στην Πολιτική Επιστήμη. Αυτό μπορεί να το διαπιστώσει κάποιος από την αυξημένη χρήση μαθηματικών μοντέλων στις πολιτικές θεωρίες. Το σχετικά νέο υποπεδίο της Μαθηματικής Πολιτικής Θεωρίας επιβεβαιώνει την τάση αυτή.

3.2.4.2. Αντικείμενο της πολιτικής επιστήμης

Η σύγχρονη Πολιτική Επιστήμη είναι δημιούργημα των τελευταίων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα (όταν εμφανίστηκαν νέες πολιτικές διαδικασίες, νέες τεχνικές διοίκησης αλλά και αρκετές συστηματικές μελέτες πολιτικών φαινομένων). Το γνωστικό της αντικείμενο διευρύνθηκε πέρα από την παραδοσιακή μελέτη του κράτους. Παρόλο που η εξέλιξη οδήγησε σε συνεχή διεύρυνση του ρόλου του κράτους στην κοινωνική ζωή, οι πολιτικές – κρατικές αποφάσεις λαμβάνονταν όλο και περισσότερο υπό την επίδραση ισχυρών ομάδων πίεσης μέσα στον χώρο του κράτους. Οι πολιτικές επιστήμες δεν μπορούσαν να περιοριστούν στην ανάλυση των κρατικών θεσμών, αλλά έπρεπε να διευρύνουν την έρευνά τους ώστε να συμπεριλάβουν, ως αντικείμενο

συστηματικής μελέτης, τα πολιτικά κόμματα, τα εργατικά συνδικάτα, τις εργοδοτικές ενώσεις και άλλους φορείς πολιτικής επιρροής στη λήψη των κρατικών αποφάσεων. Εξάλλου, «πολιτικές» δραστηριότητες, σαν αυτές που παράγονται μέσα στο κράτος, συντελούνται και μέσα στις παραπάνω ομάδες πίεσης.

Γνωστικό αντικείμενο της Πολιτικής Επιστήμης καθίσταται, πλέον, όχι ένας τομέας κοινωνικών δραστηριοτήτων (κράτος) αλλά μια ευρύτατη κοινωνική δραστηριότητα, η πολιτική. Η σύλληψη του εννοιολογικού περιεχομένου της «πολιτικής» αποδείχτηκε, ωστόσο, δύσκολη. Στις δεκαετίες του '30 και του '40, ο όρος «πολιτική» συνδέθηκε με την κοινωνική δύναμη, δηλαδή με τη δυνατότητα άσκησης επιρροής στη συμπεριφορά των ανθρώπων και εναντίον της βούλησής τους (Lasswell / Kaplan). Αλλά και αυτός ο προσανατολισμός αποδείχτηκε στενός, αφού ο χώρος της πολιτικής περιλαμβάνει και εκούσιες συμπεριφορές (υπακοή σε θεσμούς, αυθεντίες κ.ά.) που δεν συνεπάγονται πολιτική δύναμη και άμεσο εξαναγκασμό. Ευρύτερα αποδεκτή έγινε η θέση του Easton: η πολιτική δραστηριότητα αναφέρεται στη δεσμευτική κατανομή υλικών και συμβολικών πόρων.

Ένα σύγχρονο ρεύμα Πολιτικής Επιστήμης είναι ο συμπεριφορισμός, ο οποίος αναπτύχθηκε κυρίως στο διάστημα από το 1950 έως το 1970, από πολιτικούς επιστήμονες, οι οποίοι ακολουθούν μια μεθοδολογική προσέγγιση με μεγάλη βαρύτητα στην ποσοτικοποίηση της Πολιτικής Επιστήμης (βλ. σχετικά Neill, 2013). Όμως, υπάρχουν τάσεις στην Πολιτική Επιστήμη που δεν ανήκουν στη θετικιστική παράδοση, όπως, παραδείγματος χάρι, η θεωρία των οργανισμών (αναφέρεται σε πολιτικούς κυρίως οργανισμούς), η οποία έχει αναπτυχθεί από τον H. Simon (βραβείο Νόμπελ στα Οικονομικά) ο οποίος είναι οικονομολόγος και ψυχολόγος, αλλά έχει ασχοληθεί και με συστήματα Πολιτικής Επιστήμης. Άλλο μη θετικιστικό ρεύμα ασχολείται με ζητήματα διακυβέρνησης και πολιτικής ηθικής, με εκπροσώπους όπως οι J. Rawls και S. Barry.

3.2.4.3. Διαμόρφωση της σύγχρονης πολιτικής επιστήμης

Η Πολιτική Επιστήμη έλαβε τη σύγχρονη μορφή της στις δύο πρώτες δεκαετίες μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Τμήματα Πολιτικής Επιστήμης με έμφαση στην πολιτική διακυβέρνηση μιας χώρας υπήρχαν ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα σε ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα των Ηνωμένων Πολιτειών, στη βάση διεπιστημονικής συνεργασίας μεταξύ Ιστορίας, Νομικής και Φιλοσοφίας. Η Αμερικανική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης αριθμούσε μόλις 200 μέλη κατά το έτος ίδρυσής της (1903), έφθασε όμως στα 3.000 μέλη κατά το τέλος του δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, με έντονες αυξητικές τάσεις τις επόμενες δεκαετίες (πάνω από 10.000 μέλη στα μέσα της δεκαετίας του '60, πάνω από 13.000 μέλη σήμερα). Συνέπεια αυτών των εξελίξεων υπήρξε η προοδευτική μετατροπή της Πολιτικής Επιστήμης σε εξειδικευμένο ακαδημαϊκό αντικείμενο γνώσης, με υψηλό βαθμό τυποποίησης και καταμερισμό των γνωστικών αναζητήσεων σε συγκεκριμένες θεματικές, που προάγει τις γνώσεις μας για τα πολιτικά φαινόμενα και την πολιτική.

Η συσσώρευση πολιτικής γνώσης ήλθε ως αποτέλεσμα συστηματικής εφαρμοσμένης και βασικής έρευνας και εμπειρικών εργασιών. Αποφασιστική ήταν η δημοσίευση εργασιών σε ζητήματα εκλογικής συμπεριφοράς. Σημαντική υπήρξε, επίσης, η συμβολή του Αμερικανού κοινωνιολόγου Talcott Parsons στην υιοθέτηση συστημικών προσεγγίσεων για τη σύγκριση διαφορετικών τύπων κοινωνιών και θεσμικών πλαισίων, στην παράδοση της ευρωπαϊκής βεμπεριανής κοινωνιολογικής σκέψης. Στη βάση αυτών των πηγών, ο εξέχων πολιτικός επιστήμονας David Easton εισήγαγε για πρώτη φορά (στα 1953) την έννοια του συστήματος στην Πολιτική Επιστήμη. Την ίδια εποχή άρχισε να σημειώνεται ιδιαίτερη πρόοδος σε θέματα πολιτικής κουλτούρας, με έμφαση στη διερεύνηση της επίδρασης των αξιών και των πολιτισμικών προτύπων στην αποδοτικότητα των πολιτικών θεσμών. Παράλληλα, επιχειρήθηκε η συσχέτιση των αξιακών κανόνων δεδομένων κοινωνικών ομάδων με φαινόμενα της πολιτικής ζωής. Στην κατεύθυνση αυτή εντάσσονται εργασίες στη σφαίρα της πολιτικής κουλτούρας, ακολουθώντας την παράδοση των Almond, Verba και Inglehart (βλ. ενδεικτικά Andrews et al., 2011; Bradley & Ramsey, 2010; Edwards, 2010).

Η κατανόηση και η συστηματική προσέγγιση του προβλήματος της πολιτικής συμμετοχής είχε σημαντική επίδραση στην πορεία της ανάπτυξης του επιστημονικού αυτού κλάδου. Αλλά και η εισαγωγή στατιστικών μεθόδων σε μακρο-επίπεδο συνέβαλε στην πληρέστερη εξήγηση των διαδικασιών εκδημοκρατισμού και εκσυγχρονισμού. Η θεωρία της πολιτικής ανάπτυξης διαμορφώθηκε χάρη στις εργασίες των Deutsch, Lerner και Lipset, σε συνδυασμό με μελέτες αποτίμησης των θεσμών διακυβέρνησης μιας χώρας. Αξιοσημείωτη πρόοδος παρατηρήθηκε στην ερμηνεία της πολιτικής συμπεριφοράς ομάδων συμφερόντων και συντεχνιακών φαινομένων, καθώς και στην επανεκτίμηση της σημασίας των πολιτικών κομμάτων στις συμμετοχικές δημοκρατικές διαδικασίες.

3.2.4.4. Θεματική και γνωστικά ενδιαφέροντα

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, νέες μελέτες σε ζητήματα πολιτικής επιστήμης έδωσαν περαιτέρω ώθηση στη γνωστική ανάπτυξη του κλάδου. Θεωρίες αντιπροσώπευσης και νομοθετικής συμπεριφοράς έγιναν αντικείμενο συστηματικής επεξεργασίας από πολιτικούς επιστήμονες. Παράλληλα, μελέτες που αφορούν τη θεωρία οργανωτικών αποφάσεων εφαρμόστηκαν στην προσέγγιση των κρατικών θεσμών ως οργανωτικών δομών, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός νέου διεπιστημονικού πεδίου, της οργανωσιακής θεωρίας, με πολύπλευρες εφαρμογές. Αφετηρία αυτών των ερευνών αποτέλεσε το έργο των March και Simon. Το ίδιο συνέβη και με την έρευνα στο πεδίο της κρατικής πολιτικής σε Ευρώπη και Αμερική, γεγονός που προσφέρει πλούσιο θεωρητικό έργο και υπόσχεση για νέες επιστημονικές εξελίξεις. Η θεωρία της δημοκρατίας γνώρισε ιδιαίτερη ανάπτυξη στα έργα των R. Dahl, A. Lijphart, G. Sartori και A. Downs, ενώ ζητήματα εκδημοκρατισμού δομών και θεσμών απασχολούν την προβληματική πολιτικών επιστημόνων της εποχής μας. Ιδιαίτερα πρέπει να τονιστεί η συμβολή του Dahl στη θεωρητική θεμελίωση της σύγχρονης δημοκρατίας, στη βάση της σύζευξης εμπειρικής και δεοντολογικής πολιτικής θεωρίας.

Παρά την αλματώδη ανάπτυξη της εμπειρικής, ποσοτικής και εξηγητικής Πολιτικής Επιστήμης, αξιοσημείωτη γνωστική πρόοδος διακρίνει και τους παραδοσιακούς κλάδους της, την πολιτική φιλοσοφία, την πολιτική ιστορία και την πολιτική θεωρία. Με αφετηρία τη συγκριτική πολιτική ιστορία, έγιναν αξιόλογες συμβολές στη θεωρητική σύλληψη του κράτους, των πολιτικών θεσμών και των κρατικών πολιτικών αλλά και τη συγκριτική πολιτική ανάλυση διαφορετικών πολιτειακών μορφών. Σημαντική θεωρείται η πρόοδος στον χώρο της κανονιστικής πολιτικής φιλοσοφίας, δηλαδή του πολιτικού στοχασμού σε ζητήματα διακυβέρνησης και επιθυμητής πολιτικής οργάνωσης. Το έργο των Rawls, Nozick, Barry, Fishkin και άλλων θίγει ζητήματα πολιτικής ηθικής, ενώ μαρτυρεί επιδράσεις ακόμη και από εμπειρικές – ποσοτικές μελέτες. Η σύγχρονη πολιτική σκέψη και θεωρία αποκαλύπτει, άλλωστε, την αυξανόμενη συσχέτιση της με τη σφαίρα της εμπειρίας και της πραγματικότητας, καθώς τα επιτεύγματα της εμπειρικής έρευνας μπορούν να αξιοποιηθούν ακόμη και από τον αφαιρετικό πολιτικό στοχασμό στην προοπτική που διάνοιζαν οι Dahl και Thompson (βλ. ενδεικτικά Dahl, 2003, 2005; Dahl & Soss, 2014).

Ισχυρές επιδράσεις φαίνεται ότι δέχτηκε η σύγχρονη πολιτική επιστήμη και από την περιοχή των νομικών σπουδών σε ζητήματα θεσμικής και διαδικαστικής φύσης. Ωστόσο, είναι γεγονός ότι η ιστορία της Πολιτικής Επιστήμης, στις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, χαρακτηρίζεται από σημαντική γνωστική πρόοδο ως συνέπεια της ανταπόκρισης πολιτικών επιστημόνων στην ευρύτερη πρόκληση των μαθηματικών και στατιστικών τεχνικών. Παραδοσιακές προκαταλήψεις και επιφυλάξεις του παρελθόντος έναντι της χρήσης ποσοτικών μεθόδων αίρονται προοδευτικά, με επακόλουθο την ανασυγκρότηση της πολιτικής έρευνας και της συστηματικής προσέγγισης των πολιτικών φαινομένων.

3.2.4.5. Έννοιες και κλάδοι της πολιτικής επιστήμης

Αντικείμενο της Πολιτικής Επιστήμης είναι η πολιτική, η ολότητα των ανθρώπινων πολιτικών δραστηριοτήτων. Απαιτείται, όμως, η ακριβέστερη διασάφηση του όρου πολιτική: ως πολιτική μπορεί ουσιαστικά να χαρακτηριστεί η οριοθετημένη και έννομα προσδιορισμένη χρήση κοινωνικής δύναμης, δηλαδή άσκηση επιρροής σε τρίτους παρά τη θέλησή τους. Η μελέτη της πολιτικής αφορά την εξέταση και τη διερεύνηση της φύσης αυτών των έννομων περιορισμών, καθώς και την κατανόηση τεχνικών και μεθόδων για την αποτελεσματική υπαγωγή της κοινωνικής δύναμης στο δεσμευτικό–κανονιστικό της πλαίσιο.

Η οριοθετημένη από έννομες δεσμεύσεις άσκηση κοινωνικής δύναμης καλείται πολιτική εξουσία. Κατά τον βεμπεριανό ορισμό που προσέφερε ο Dahl, ένα άτομο Α ασκεί εξουσία επί ενός άλλου Β όταν:

- (α) ο Α είναι σε θέση να αναγκάσει τον Β να πράξει κάτι,
- (β) το όποιο εκφράζει τη βούληση του Α και
- (γ) που ο Β δεν θα είχε πράξει από μόνος του.

Η πολιτική εξουσία διαφέρει, όμως, από την απλή άσκηση κοινωνικής δύναμης επί τρίτων, για τον λόγο ότι συνιστά χρήση εξαναγκασμού στα πλαίσια σαφών θεσμικών περιορισμών που οριοθετούν τους εφικτούς τρόπους πραγματικής εκδήλωσής της. Η ανάλυση αυτών των περιορισμών σε μια συντεταγμένη πολιτεία, η μελέτη της προέλευσης, της λειτουργίας τους αλλά και της θέσης των πολιτικών δρώντων μέσα σε ένα δεσμευτικό πλαίσιο έννομων αρχών, αποτελεί τον πυρήνα της σύγχρονης προσέγγισης στην πολιτική.

Η σύγχρονη αντίληψη της πολιτικής δεν περιορίζεται στην άσκηση πολιτικής κυριαρχίας με μεθόδους εξαναγκασμού. Δεν ενδιαφέρει η άσκηση εξουσίας σε αυτούς που υφίστανται τα αποτελέσματά της, αλλά η εξουσία προς επίτευξη δεδομένων κοινών σκοπών που καθορίζονται στη βάση συναινετικών διαδικασιών. Σε αντίθεση με τον κλασικό ορισμό του Lukes, σύγχρονες απόψεις προβάλλουν τη διάσταση της εξουσίας ως δυνατότητα να υλοποιηθούν αρχές και προγράμματα, το περιεχόμενο των οποίων αποτελεί αντικείμενο ορθολογικών συζητήσεων μέσα σε μια διαβουλευτική (*deliberative*) δημοκρατία. Η ικανότητα άσκησης ορθολογικής πειθούς με έλλογα επιχειρήματα αναδεικνύεται σε κρίσιμο χαρακτηριστικό αυτής της διαφορετικής σύλληψης της εξουσίας, που δεν παραγνωρίζει τις πραγματικές δυναμικές διεργασίες μιας δημοκρατικά συντεταγμένης πολιτείας. Η πληρέστερη ανάλυση του φαινομένου της εξουσίας καθίσταται ευχερέστερη στα πλαίσια μιας θεωρίας της επικοινωνιακής δράσης των κοινωνικών μονάδων. Προς αυτήν την κατεύθυνση συγκλίνουν διαφορετικές τάσεις στη σύγχρονη πολιτική σκέψη και την κριτική κοινωνική θεωρία (Hannah Arendt, Jürgen Habermas, Antony Giddens).

Η Πολιτική Επιστήμη διακρίνεται από πολλαπλότητα επιμέρους κατευθύνσεων και μεθοδολογικών προσανατολισμών. Τα κυριότερα γνωρίσματα της σύγχρονης Πολιτικής Επιστήμης είναι ο αυξανόμενος βαθμός εξειδίκευσης και κατάτμησης του αντικειμένου της σε ειδικότερους γνωστικούς τομείς, κυρίως, όμως, η προϊούσα διαμόρφωση υβριδικών ερευνητικών πεδίων. Οι εν λόγω γνωστικοί τομείς χαρακτηρίζονται από άρτια οργανωτική διάρθρωση και συνάφεια επιστημονικών ενδιαφερόντων. Συνιστούν, κατ' ουσίαν, γέφυρες μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών επιστημών, συνδέοντας εξειδικευμένα πεδία επιστημονικού ενδιαφέροντος στη βάση ενός αιτήματος διεπιστημονικής συνεργασίας συγκεκριμένων γνωστικών περιοχών. Είναι, συνεπώς, δυσχερής η σύλληψη της ιστορίας της Πολιτικής Επιστήμης και των ρευμάτων που τη συνέχουν χωρίς συνεκτίμηση των επιδράσεων άλλων κοινωνικών επιστημών.

Διαφορετικές κοινωνικές επιστήμες επιχειρούν να εξετάσουν τα ίδια πραγματικά φαινόμενα από διακριτές οπτικές γωνίες. Η γνωστική πρωτοτυπία σε διάφορους τομείς της Πολιτικής Επιστήμης εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από γνωστικές ανταλλαγές με τομείς άλλων επιστημών. Πρόκειται για μια θεματική – ταξινομική διάκριση της Πολιτικής Επιστήμης:

- Πολιτική Κοινωνιολογία,
- Πολιτική Ψυχολογία,
- Οικονομικές προσεγγίσεις της πολιτικής,
- Πολιτική Φιλοσοφία,
- Πολιτική Γεωγραφία,
- Κρατικές πολιτικές,
- Συγκριτική Πολιτική Ανάλυση,
- Διεθνείς Σχέσεις,

συνιστούν ειδικότερες περιοχές ερευνητικού ενδιαφέροντος στην Πολιτική Επιστήμη.

Περαιτέρω:

- η μελέτη εκλογικών συμπεριφορών (σε συνδυασμό με την Κοινωνική Ψυχολογία),
- η έρευνα πολιτικών ελίτ (σε σχέση με την Κοινωνιολογία και την Ιστορική Επιστήμη),
- η περιφερειακή πολιτική (σχετιζόμενη με την Κοινωνική Γεωγραφία),
- το κράτος πρόνοιας ή κοινωνικό κράτος ως γνωστικό αντικείμενο (σε συνδυασμό με την Κοινωνική Ιστορία και την Πολιτική Οικονομία),
- η μελέτη της Πολιτικής Ηθικής (σε σχέση με τη Φιλοσοφία και τη δεοντολογική Ηθική ανάλυση),
- η μελέτη της υπανάπτυξης του τρίτου κόσμου ως μείζον πρόβλημα πολιτικής ανάπτυξης,

συνθέτουν ένα ευρύτατο φάσμα υβριδικών ερευνητικών ενδιαφερόντων στο χώρο της σύγχρονης Πολιτικής Επιστήμης (βλ. σχετικά Neudorfer, 2015; Randall, 2004; Sheingate, 2014).

3.2.4.6. Η σύγχρονη εμπειρική πολιτική επιστήμη: μέθοδοι και εφαρμογές

Η περίοδος μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο αποτέλεσε την απαρχή μεγάλης σημασίας ανακατατάξεων στον χώρο της σύγχρονης Πολιτικής Επιστήμης (Box-Steffensmeier et al. 2008; Isacoff, 2014; Mansbridge, 2014). Με την άνοδο και εδραίωση πολιτικών συμπεριφορικών υποδειγμάτων εξασθένησε σιγά σιγά το ενδιαφέρον για ζητήματα κανονιστικής πολιτικής θεωρίας, κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1950 και 1960. Η εγκατάλειψη προγενέστερων αφαιρετικών και μεταφυσικών θεωριών για το κράτος έφερε στο προσκήνιο της αναλυτικής προσπάθειας ομάδες συμφερόντων. Η παραδοσιακή πολιτική θεωρία περιορίστηκε σε θέματα εννοιολογικής διασάφησης. Αλλά, στα τέλη της δεκαετίας του '60 παρατηρήθηκε μια πρόσκαιρη αναβίωση του ενδιαφέροντος για προβλήματα ιδεολογικής και δεοντολογικής φύσης (βλ. Jones & Stewart, 2013). Με το τέλος της δεκαετίας του 1970, εξαντλήθηκε το ενδιαφέρον για έντονες ιδεολογικές αντιπαραθέσεις (θετικιστών – μαρξιστών), ενώ στη θέση τους εμφανίστηκε μια ανάλυση συγκεκριμένων πολιτικών δραστηριοτήτων στη βάση θεωριών μεσαίου πεδίου εφαρμογής που ενσωματώνουν ταυτοχρόνως εμπειρικά και κανονιστικά – αξιακά στοιχεία (βλ. σχετικά Bächtiger & Hangartner, 2010; Ingram, 2014; Jones & Stewart, 2013; Thompson, 2008).

Μεταβολές και διεργασίες στη σύνθεση των ερευνητικών ενδιαφερόντων της Πολιτικής Επιστήμης οφείλονται κυρίως σε επιστημονικούς παράγοντες και σε εξελίξεις εγγενείς στη διάρθρωση αυτού του επιστημονικού κλάδου. Η στροφή της Πολιτικής Επιστήμης προς εμπειρικές μελέτες φαίνεται να είναι συνέπεια της υποβάθμισης της ρυθμιστικής - παρεμβατικής λειτουργίας του κράτους. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, παρουσιάστηκε ένας νέος τύπος κοινωνικού και πολιτικού φορέα, τα νέα κοινωνικά κινήματα, όπως το οικολογικό και το ειρηνιστικό κίνημα. Οι αγγλοσάξονες πολιτικοί επιστήμονες παρέμεναν σαφώς διστακτικοί στην κατασκευή ευρύτερων πολιτικών θεωριών με αφετηρία την προσέγγιση των νέων κοινωνικών κινήματων. Ευρωπαίοι διανοητές, εντούτοις, εξέφρασαν λιγότερες επιφυλάξεις, όπως ο Ulrich Beck, που εισήγαγε την υπόθεση μιας κοινωνίας κινδύνου, εναλλακτικών επιλογών με υπαρκτό κόστος ευκαιρίας και διαφορετική δυναμική σε σχέση με την κλασική βιομηχανική κοινωνία. Περαιτέρω, ο Jürgen Habermas εκφράζει την πεποίθηση ότι τα νέα κοινωνικά κινήματα θα επιτύχουν την προώθηση των αξιών της ιδιωτικής σφαίρας και του κόσμου των υποκειμενικών ταυτοτήτων (βιόκοσμος: Lebenswelt) έναντι των αλλοτριωτικών και διαβρωτικών δυνάμεων του οικονομικού και του πολιτικού συστήματος, που επιφέρουν φαινόμενα γραφειοκρατικοποίησης, εμπορευματοποίησης των κοινωνικών σχέσεων, και εκνομίκευσης της ηθικής (βλ. ενδεικτικά, Pedersen, 2009).

Ιδιαίτερη ευρετική αξία φαίνεται ότι προσλαμβάνει τα τελευταία χρόνια η εφαρμογή θεωριών ορθολογικής επιλογής στην Πολιτική Επιστήμη. Οι προσεγγίσεις ορθολογικής επιλογής αποτελούν λογική διεύρυνση της ισχύος του υποδείγματος ορθολογικής οικονομικής συμπεριφοράς εκτός της Οικονομικής Επιστήμης. Μπορούν, συνεπώς, να εφαρμοστούν σε κάθε ανθρώπινη συμπεριφορά και σε όλο το φάσμα της, από την ακραία εγωιστική έως και την πλέον αλτρουιστική στάση (π.χ. της Μητέρας Τερέζας που είχε ως στρατηγική τη μεγιστοποίηση της βοήθειας προς τους φτωχούς και τους ενδεείς). Η Πολιτική Επιστήμη επικεντρώνεται, στα πλαίσια αυτά, σε ένα μέσο επίπεδο μεταξύ μακρο- και μικρο-θεωριών, στη βάση της υπόθεσης ότι είναι δυνατή μια προσέγγιση των πολιτικών φαινομένων με όρους ατομικώς δρώντων υποκειμένων. Οι δρώντες, στην προοπτική αυτή, αποτελούν ευρετικές κατασκευές, δηλαδή ιδεατούς τύπους στα πλαίσια υποθέσεων που αυξάνουν το πληροφοριακό μας δυναμικό για προβλήματα της πραγματικότητας. Η προσέγγιση της ορθολογικής επιλογής σε πολιτικά φαινόμενα έλαβε τη μορφή της Θεωρίας της Δημόσιας Επιλογής (public choice theory) ή Νέας Πολιτικής Οικονομίας. Οικονομολόγοι όπως οι A. Downs, J. Buchanan, G. Tullock και M. Olson, ήταν οι πρώτοι που εφάρμοσαν οικονομικά υποδείγματα και μεθόδους στην ανάλυση πολιτικών φαινομένων (εκλογές, ψηφοφορίες σε επιτροπές και νομοθετικά σώματα, ομάδες πίεσης) συμβάλλοντας στη συγκρότηση μιας οικονομικής θεωρητικής θεμελίωσης των σύγχρονων δυτικών δημοκρατικών κοινωνιών (βλ. περαιτέρω Wilson, 2011; Woon, 2009).

3.2.4.7. Συμπεράσματα

Οι εγκυρότερες σύγχρονες επισκοπήσεις της ιστορίας της Πολιτικής Επιστήμης δείχνουν την ενότητα περιεχομένου και μεθόδου που διακρίνει τον επιστημονικό κλάδο. Η ανάπτυξη της Πολιτικής Επιστήμης είναι σωρευτική υπό την έννοια της διαρκώς διευρυνόμενης γνωστικής βάσης της, με συνεχείς βελτιώσεις μεθόδων και τεχνικών έρευνας και μεγαλύτερη ακρίβεια και λογική αυστηρότητα. Διακρίνεται από πλουραλισμό θεωρητικών προσεγγίσεων: αναγνωρίζεται, για παράδειγμα, η συμβολή της σχολής των συγκρούσεων (Dahrendorf) με άξονα τον ανταγωνισμό μεταξύ κοινωνικών τάξεων, η συνεισφορά σύγχρονων πολιτικών

στοχαστών (Leo Strauss, Hannah Arendt) σε ζητήματα ιστορίας πολιτικών ιδεών, αλλά και η σημασία της προσέγγισης της ορθολογικής επιλογής με στόχο τη μεγαλύτερη εννοιολογική ακρίβεια.

Ο πλουραλισμός αυτής της μορφής δεν απολήγει σε γνωστική απομόνωση αλληλοαναιρούμενων προσεγγίσεων: υφίσταται δυνατότητα επιλογής της πλέον κατάλληλης προσέγγισης για τους επιδιωκόμενους ερευνητικούς σκοπούς. Η θεωρία της ορθολογικής επιλογής, για παράδειγμα, αποδεικνύεται επαρκής για την πληρέστερη σύλληψη πολιτικών φαινομένων, όπως εκλογικές συμπεριφορές, πολιτικές συζητήσεις και εκλογικές «εκστρατείες», εκλογές μελών και αιρετών εκπροσώπων κλπ. Είναι απαραίτητο η εμπειρική αποτελεσματικότητα και οι αναλυτικές επιδόσεις κάθε προσέγγισης να υποβάλλονται σε διαρκή κριτικό έλεγχο και σύγκριση με το έργο άλλων επιστημόνων που δουλεύουν με άλλες μεθοδολογικές επιλογές. Μόνο αυτή η διαρκής αναθεώρηση των πορισμάτων μας διασφαλίζει το κεντρικό αίτημα της επιστημονικής προόδου σε κάθε ερευνητική δραστηριότητά μας.

3.2.5. Βιολογία ως κοινωνική επιστήμη: η εμφάνιση της Κοινωνιοβιολογίας

3.2.5.1. Προϋποθέσεις εμφάνισης της Κοινωνιοβιολογίας

Όπως είδαμε, η εμφάνιση των κοινωνικών επιστημών συνδέθηκε με προσπάθειες εφαρμογής νευτώνειας μεθοδολογίας και γενικών αρχών στον χώρο των κοινωνικών φαινομένων. Από νωρίς, ωστόσο, υπήρξαν και συμβολές με προσανατολισμό τη Βιολογία. Οι Saint-Simon και Comte υιοθετούν έναν μεθοδολογικό προσανατολισμό μεταξύ Φυσικής και Βιολογίας. Η μεγάλη, ωστόσο, και συστηματική επιρροή της Βιολογίας στις κοινωνικές επιστήμες είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη θεωρία της εξέλιξης. Για τον Lamarck, επίκτητες ιδιότητες που αποκτώνται από την προσπάθεια του οργανισμού να προσαρμοστεί με το φυσικό περιβάλλον του (όχι ως αποτέλεσμα άμεσης επίδρασης του περιβάλλοντος στον οργανισμό), κληροδοτούνται στους απογόνους. Η λαμαρκιανή θεωρία, ωστόσο, απορρίπτεται από τη Μοριακή Βιολογία, αφού προσκρούει στο λεγόμενο κεντρικό δόγμα της Γενετικής ότι οι πληροφορίες κινούνται από το DNA στις πρωτεΐνες και όχι αντίστροφα (η αρχική αντίδραση στη λαμαρκιανή θεωρία ήταν ότι τα είδη δεν εξελίσσονται).

Η προσπάθεια του Δαρβίνου ήταν να καταδείξει ότι οι έμβιοι οργανισμοί δεν αποτελούν προϊόν μιας πράξης θείας δημιουργίας, και η ποικιλία τους μπορεί να εξηγηθεί με έναν μηχανισμό φυσικής επιλογής, κατά την οποία επιβιώνουν μόνον τα ισχυρότερα είδη, χωρίς αναδρομή σε μια υπόθεση υπερκείμενου θείου σχεδιασμού. Ο Δαρβίνος δεν απέρριπτε τον λαμαρκιανό μηχανισμό κληρονομικών επίκτητων ιδιοτήτων, θεωρούσε, ωστόσο, σημαντικότερο τον μηχανισμό της φυσικής επιλογής. Δαρβινισμός και λαμαρκιανισμός δεν συνιστούσαν ασύμβατες αναλυτικές κατηγορίες. Αυτό ήταν έργο του «νεοδαρβινισμού», της συμπλήρωσης της δαρβίνειας προσέγγισης με μια έγκυρη θεωρία κληρονομικότητας.

Ο αγώνας για την επιβίωση (ως παίγνιο μηδενικού αθροίσματος με δεδομένα το φυσικό περιβάλλον και τη διατροφή) διαφέρει από τον ανταγωνισμό στις αγορές (ο τελευταίος συνιστά, για την ορθόδοξη Οικονομική, παίγνιο θετικού αθροίσματος που αυξάνει την ευημερία και το αμοιβαίο όφελος για όλα τα συναλλασσόμενα μέρη). Η μεταφορά της εξέλιξης με φυσική επιλογή στον άνθρωπο (παρόλο που ο Δαρβίνος στο τέλος του βιβλίου του «Η Καταγωγή του Ανθρώπου», το 1871, γράφει ότι ο άνθρωπος κατάγεται από ατελέστερες και λιγότερο οργανωμένες μορφές ζωής) πρέπει, ωστόσο, να γίνει υπό περιορισμούς.

Ο Δαρβίνος, αναλύοντας την εξέλιξη των ηθικών ιδιοτήτων του ανθρώπου, επικαλείται ένα τυπικό λαμαρκιανό επιχείρημα. Αναφερόμενος στον Spencer, επισημαίνει ότι η εξέλιξη των κανόνων ηθικής συμπεριφοράς στηρίζεται στη διαρκή συσσώρευση αντιλήψεων για το καλό και το κακό, υποστηρίζοντας ότι δεν μπορούμε να αποκλείσουμε ότι οι τάσεις ηθικότητας ενδέχεται να είναι κληρονομικές. Παρόμοια στάση ακολούθησε και ο T.H. Huxley, που θεωρούσε ηθική επιταγή την αντιμετώπιση των απρόσωπων διαδικασιών φυσικής επιλογής στον κοινωνικό χώρο, ενόψει των σοβαρών κοινωνικών και ηθικών διλημάτων που θέτει ο μεταγενέστερος κοινωνικός δαρβινισμός στις ΗΠΑ των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

Ο προσανατολισμός στη Βιολογία, στα σημαντικά στάδια της εξέλιξης της κοινωνικής σκέψης, ήταν ανταγωνιστικός, δεν επέδωκε δηλαδή να εξηγηθούν τα ανθρώπινα φαινόμενα από βιολογικούς παράγοντες και να αναχθούν οι κοινωνικές επιστήμες στη Βιολογία. Η Κοινωνιοβιολογία, ωστόσο, (όρος που δόθηκε στην Ηθολογία, την επιστήμη που μελετούσε τη συμπεριφορά των ζώων, από τον ορνιθολόγο Edward O. Wilson στο έργο του *Sociobiology: A New Synthesis*, 1975) έχει ακριβώς αυτήν τη φιλοδοξία: να εξηγήσει τα κοινωνικά φαινόμενα με δαρβίνεια αναλυτικά εργαλεία και, τελικώς, να αναθέσει το έργο των κοινωνικών επιστημών σε βιολόγους. Για τον Wilson, η Εξελικτική Βιολογία μαζί με άλλες συγγενείς επιστήμες, όπως η Μοριακή Γενετική και η Νευροφυσιολογία, μπορούν να δώσουν απαντήσεις σε προβλήματα ανθρώπινης

συμπεριφοράς που δεν μπορούσαν ως τώρα να επιλύσουν οι παραδοσιακές κοινωνικές επιστήμες (βλ. αναλυτικά, Balaram, 2010; Lepistö, 2015; Remedios, 2009).

Η ιδέα της σύνθεσης βιολογικών και κοινωνικών επιστημών σε ενιαία θεωρητική βάση συζητείται έντονα ως σήμερα (χωρίς να μπορεί να υποστηριχτεί ότι προέκυψαν οριστικά αποτελέσματα ως προς την παραγωγικότητα ενός αναλόγου εγχειρήματος). Τα κύρια ερωτήματα που θέτει ένα έλλογο επιστημονικό πρόγραμμα Κοινωνιοβιολογίας (που δεν πρέπει να ταυτίζεται με μορφές ακραίου βιολογικού ντετερμινισμού) είναι να εντοπιστούν εκείνα ακριβώς τα συμπεριφορικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων που έχουν γενετική καταβολή, ώστε να εξηγηθούν στη βάση αυτή η οργάνωση και εξέλιξη των ανθρώπινων κοινωνιών.

3.2.5.2. Η θετικιστική και αναγωγιστική λογική: Ηθικά και κανονιστικά διλήμματα

Η σχετικά πρόσφατη επιστήμη της Κοινωνιοβιολογίας έφερε σφοδρές αντιπαραθέσεις μεταξύ των επιστημόνων αυτού του γνωστικού πεδίου. Η μονομερής ντετερμινιστική θεώρηση δέχτηκε έντονη αμφισβήτηση από εξέχοντες ερευνητές και διακεκριμένους επιστήμονες (βλ. π.χ. R.C. Lewontin et al., *Not in our Genes*, 1984), ακόμη και από φιλόσοφους της επιστήμης (Kitcher, *Vaulting Ambition. Sociobiology and the Quest for Human Nature*, 1985), ενώ ο Wilson ορθώς χαρακτηρίστηκε ως ο κατεξοχήν εκφραστής ενός ακραίου αναγωγικού αιτήματος (αναγωγή κοινωνικών φαινομένων στα βιολογικά). Οι απώτεροι λόγοι της επιτυχίας των ντετερμινιστικών αναγωγικών προγραμμάτων δεν πρέπει να αναζητηθούν στη γνωστική τους παραγωγικότητα και σε υποσχέσεις πρόβλεψης νέων γεγονότων, αλλά σε ιδεολογικές κυρίως θέσεις: αποτελούν απόπειρα γενετικής δικαίωσης και νομιμοποίησης του ισχύοντος status quo, καθώς και υφιστάμενων προνομίων δεδομένων ομάδων με κριτήρια το φύλο, την τάξη ή τη φυλή (Ardill, 2009).

Η γενικότερη αμφισβήτηση του επιστημονικού προγράμματος της Κοινωνιοβιολογίας ενίοτε στερείται ορθολογικής βάσης και έλλογης επιχειρηματολογίας. Οι κοινωνιοβιολόγοι κατηγορούνται για βιολογικό ντετερμινισμό: πολλές φορές τους προσάπτεται, χωρίς επαρκή αιτιολόγηση, η μορφή της γενετικής αιτιοκρατίας. Εάν με τον όρο αυτό υποδηλώνουμε την αναμφισβήτητη σημασία των γονιδίων για την εκδήλωση μιας ορισμένης συμπεριφοράς, η ορθότητα της παραπάνω επιστημονικής υπόθεσης είναι δύσκολο να αμφισβητηθεί. Εκείνο που δεν ευσταθεί είναι να υποστηρίξουμε την άποψη ότι τα γονίδια προσδιορίζουν τη συμπεριφορά έμβιων όντων, ανεξαρτήτως περιβαλλοντικών συνθηκών. Τα γονίδια προγραμματίζουν την αναπαραγωγή βιολογικών οργανισμών. Η αναπαραγωγή αυτή συχνά απαιτεί την αντίδραση των οργανισμών σε ερεθίσματα του εξωτερικού περιβάλλοντος. Αυτό που αναμένεται από την επίδραση των γονιδίων είναι η υπόδειξη ενδεχομενικών εξελίξεων: οι οργανισμοί αντιδρούν σε διαφορετικά περιβαλλοντικά πλαίσια ωθούμενοι από διαφορετικές δέσμες κινήτρων. Αντικείμενο της Κοινωνιοβιολογίας είναι η κατάδειξη της μορφής αυτών των ενδεχομενικών δυνατοτήτων προσαρμογής σε μεταβαλλόμενα περιβάλλοντα.

Τούτο, ασφαλώς, δεν σημαίνει ότι τα γονίδια ρυθμίζουν άμεσα και μονοσήμαντα τις ανθρώπινες συμπεριφορές, αλλά μόνο τους συγκεκριμένους τρόπους συμπεριφορικής αντίδρασης σε ορισμένα γνωρίσματα του περιβάλλοντος. Οι διαφορές στην ανθρώπινη συμπεριφορά δεν οφείλονται σε διαφορές μεταξύ γονιδίων. Η γενετική και η σύγχρονη εξελικτική βιολογία καταβάλλουν ιδιαίτερη προσπάθεια να προσδιορίσουν ποιες ατομικές διαφορές κληρονομούνται στους απογόνους –στα πλαίσια σαφούς διάκρισης γενετικής κληρονομικότητας και προσαρμοστικών διαδικασιών (βλ. σχετικά Gintis, 2014, 2015). Κρίσιμο καθίσταται το ερώτημα σχετικά με το ποιες προσαρμοστικές διαδικασίες είναι κοινές για όλους τους ανθρώπους και με ποιο τρόπο οι προσαρμογές αυτές εμφανίζονται στην ανθρώπινη ζωή και την κοινωνική συμβίωση.

Η ανθρώπινη γενετική ανάπτυξη συντελέστηκε σε κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια. Η βιολογική ανάπτυξη των ανθρώπινων όντων δεν μπορεί να αποσπαστεί από τις νομαδικές και τροφοσυλλεκτικές κοινότητες που δημιούργησαν οι πρώτοι άνθρωποι. Βιολογικές διαδικασίες λάμβαναν χώρα σε πολιτισμικά περιβάλλοντα σταδιακά αυξανόμενης συνθετότητας. Ταυτόχρονα όμως, η πρωτο-εμφανιζόμενη πολιτιστική ζωή των πρώτων ανθρώπων υπήρξε συνέπεια ανθρώπινων διαδράσεων και συμβολικών ανταλλαγών αλλά και αμοιβαίων επιδράσεων των γενετικών παραγόντων μιας δυναμικής εξελικτικής πορείας. Η σύγχρονη κοινωνιοβιολογική έρευνα επιχειρεί την κατασκευή τυποποιημένων υποδειγμάτων, που διερευνούν τη σχέση συνεξέλιξης, δηλαδή ταυτόχρονης μεταβολής γονιδίων και πολιτισμού, προβαίνοντας σε εμπειρικό έλεγχο των συμπερασμάτων τους προς την τρέχουσα κατάσταση της ανθρώπινης ύπαρξης (Boyd & Richerson, 1985; Gutmann, 2014).

3.2.6. Η Κοινωνική Ψυχολογία

Η αρχαία ελληνική φιλοσοφία είχε ασχοληθεί νωρίς με προβλήματα Κοινωνικής Ψυχολογίας, όπως είναι π.χ. η κοινωνική φύση του ανθρώπου, ο εγωιστικός ή ο αλτρουιστικός χαρακτήρας του. Ο Comte τελειώνει την ιεραρχία των αφηρημένων επιστημών με τη «la morale», μια επιστήμη που μελετά την ανθρώπινη προσωπικότητα στον κοινωνικό και πολιτιστικό περίγυρο της, ενώ το πρώτο βιβλίο με τον τίτλο Κοινωνική Ψυχολογία (Social Psychology) δημοσιεύτηκε το 1908 από τον E.A. Ross.

Η Κοινωνική Ψυχολογία έγινε αυτοτελής επιστήμη στη διάρκεια του μεσοπολέμου, όταν διαμορφώθηκε ο αναγκαίος εννοιολογικός εξοπλισμός και διατυπώθηκαν υποθέσεις που ήταν δυνατό να ελεγχθούν εμπειρικά και να ενταχθούν σε γενικότερες θεωρίες, αλλά και όταν σε Πανεπιστήμια και ερευνητικά ινστιτούτα δημιουργήθηκαν έδρες και θέσεις Κοινωνικής Ψυχολογίας. Η ταχύτατη ανάπτυξη της οφείλεται κυρίως στην ανάγκη να καλυφθεί το σοβαρό κενό στη γνώση της κοινωνικής ζωής που δημιούργησε η έντονη αντιπαράθεση ανάμεσα στην Κοινωνιολογία και την Ψυχολογία. Η Κοινωνιολογία, ιδιαίτερα στο έργο του Emile Durkheim, διαμορφώθηκε ως επιστήμη με εμφανώς αντι-αναγωγικό χαρακτήρα, και με πλήρη αποκλεισμό των ψυχολογικών παραγόντων από την εξήγηση των φαινομένων της κοινωνικής ζωής. Τα κοινωνικά φαινόμενα, σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, εξηγούνται αποκλειστικά από άλλα κοινωνικά φαινόμενα. Είναι προϊόντα εξωτερικών βιοτικών συνθηκών και κοινωνικών θεσμών.

Η ατομικιστική παράδοση της Ψυχολογίας δημιούργησε την εικόνα ότι Κοινωνιολογία και Ψυχολογία ασχολούνται με εντελώς διαφορετικές πτυχές της ανθρώπινης ζωής (η Ψυχολογία με την ατομική ενώ η Κοινωνιολογία με την κοινωνική ζωή). Η δημιουργία της Κοινωνικής Ψυχολογίας είχε ως πρωταρχική αποστολή να αποκαταστήσει την ενότητα της ανθρώπινης ζωής, μελετώντας συγχρόνως τους κοινωνικούς παράγοντες της ανάπτυξης της ανθρώπινης προσωπικότητας και τους ψυχολογικούς παράγοντες της οργάνωσης και της ανάπτυξης της κοινωνίας. Πρέπει να σημειωθεί ότι την τάση διακριτής ανάπτυξης των δύο επιστημών ενίσχυσε η Ψυχανάλυση (ως παράδειγμα Ατομικιστικής Ψυχολογίας), που εξέλαβε τους κοινωνικούς θεσμούς ως προβολή της εσωτερικής ζωής των ατόμων (βλ. και Luyten, Blatt, & Corveleyn, 2006).

3.2.6.1. Αντικείμενο της Κοινωνικής Ψυχολογίας

Η κοινωνική διάσταση είναι μια από τις σημαντικότερες πλευρές της ζωής: ο άνθρωπος ζει σε ομάδες και κοινωνικοποιείται μέσα στο ευρύτερο περιβάλλον του. Έργο της Κοινωνικής Ψυχολογίας είναι η ανάλυση των κοινωνικών επιδράσεων στη συγκρότηση του ατομικού ψυχισμού, αλλά και η διερεύνηση των κοινωνικών επιπτώσεων της ατομικής συμπεριφοράς, σε μια προσπάθεια ένταξης των ψυχικών διεργασιών της ζωής των ατόμων στα γενικότερα κοινωνικά, συμβολικά και πολιτισμικά τους πλαίσια.

Το γνωστικό αντικείμενο της Κοινωνικής Ψυχολογίας διαφοροποιείται από τα αντίστοιχα ερευνητικά πεδία της Ψυχολογίας και της Κοινωνιολογίας. Έργο του ψυχολόγου είναι η ανάλυση των ιδιαιτεροτήτων του ψυχισμού που διέπουν ανθρώπινες συμπεριφορές, νοοτροπίες και βιώματα, ενώ μόνο εκ των υστέρων συνεκτιμώνται συλλογικές καταστάσεις που οριοθετούν τις εκδηλώσεις του ψυχικού βίου (ρόλος οικογένειας, επαγγέλματος, περιβάλλοντος). Από την άλλη πλευρά, αντικειμενικά δεδομένα, όπως κοινωνικές δομές, θεσμοί, αξίες, κοινωνικοί κανόνες και πρότυπα δράσης, υπάγονται στη γνωστική αρμοδιότητα της κοινωνιολογικής επιστήμης. Ένας μετασηματισμός, παραδείγματος χάρη του οικονομικού συστήματος (υπό συνθήκες οικονομικής κρίσης), έχει άμεσες επιπτώσεις στο επαγγελματικό και οικογενειακό περιβάλλον του ατόμου, και κατ' επέκταση στο ίδιο το άτομο. Οι γενικοί προσδιοριστικοί παράγοντες δεν αρκούν από μόνοι τους για να εξηγήσουν την πολυμορφία των ατομικών αντιδράσεων και συμπεριφορών έναντι του ίδιου κοινωνικού αιτίου. Γι' αυτό, οι κοινωνιολογικές θεωρήσεις αδυνατούν να εξηγήσουν τις διαδικασίες κάτω από τις οποίες οι ισχύοντες κοινωνικοί κανόνες δεν προσλαμβάνονται ούτε αφομοιώνονται με ενιαίο και μονομερή τρόπο, ακόμη και από τα πλέον κομφορμιστικά άτομα (δηλαδή όσα έχουν τυπικά συμβατική συμπεριφορά).

Αντικείμενο του κοινωνικού ψυχολόγου είναι η διερεύνηση των τρόπων προσαρμογής των ατόμων σε κρατούντα πρότυπα και η ανάλυση των δυνατοτήτων κοινωνικής ενσωμάτωσης και κοινωνικοποίησης, η μελέτη των αντιλήψεων και παραστάσεων που σχηματίζει το άτομο για το περιβάλλον του, αλλά και των επιδράσεων που ασκεί το άτομο στον ευρύτερο κοινωνικό του περίγυρο. Η Κοινωνική Ψυχολογία δεν μπορεί να αναχθεί σε Ψυχολογία συμπεριφορικού τύπου, αλλά δεν είναι και ένα απλό συμπλήρωμα των κοινωνιολογικών αναλύσεων. Αντικείμενό της αποτελεί η διάδραση, η αμφίδρομη σχέση ατόμου και κοινωνίας, η αλληλεπίδραση κοινωνικών παραμέτρων και ανθρώπινης προσωπικότητας. Με αυτήν την

έννοια, η Κοινωνική Ψυχολογία υπερβαίνει των απλή ψυχολογική ή κοινωνιολογική προσέγγιση των θιγομένων προβλημάτων, υιοθετώντας ένα ενδιάμεσο επίπεδο ανάλυσης μεταξύ Ψυχολογίας και Κοινωνιολογίας.

3.2.6.2. Θεματική και γνωστικά ενδιαφέροντα της Κοινωνικής Ψυχολογίας

Στο επίκεντρο ενδιαφέροντος της Κοινωνικής Ψυχολογίας εντάσσεται μια πολλαπλότητα κοινωνικών συμπεριφορών: κομφορμισμός ή αντιθέτως αποκλίνουσα συμπεριφορά, φαινόμενα κυριαρχίας, εξάρτησης, περιθωριοποίησης, σχηματισμός στερεοτύπων και προκαταλήψεων, διαδικασίες κοινωνικοποίησης των ατόμων. Η ανάλυση των φαινομένων αυτών είναι εφικτή μόνο αν προσεγγιστούν τόσο ως προς τις ψυχολογικές - υποκειμενικές, όσο και ως προς τις κοινωνιολογικές – εξαντικειμενευμένες πτυχές τους. Τη σύνθεση αυτή επιχειρεί η Κοινωνική Ψυχολογία, ως αυτόνομος επιστημονικός κλάδος που έχει σκοπό την κάλυψη του γνωστικού κενού που διανοίγεται μεταξύ Κοινωνιολογίας και Ψυχολογίας.

Σύγχρονοι κοινωνικοί ψυχολόγοι (όπως οι Serge Moscovici και Jean Maisonneuve) διακρίνουν δύο κατηγορίες προβλημάτων που απασχολούν την Κοινωνική Ψυχολογία. Η πρώτη αφορά τη διάσταση της κοινωνικοποίησης του ατόμου και τα κοινωνικά πλαίσια (οικογένεια, εκπαίδευση, ομάδες συνομηλίκων). Αφιερώνει το ενδιαφέρον της σε δίκτυα διαπροσωπικών σχέσεων με βάση κοινωνικό – πολιτισμικές αρχές και σύμβολα, στα πλαίσια των οποίων λειτουργεί η μετάδοση κοινωνικών προτύπων προς τις νεότερες γενεές. Η δεύτερη κατηγορία αφορά τη μελέτη των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων και την ανάλυση συγκεκριμένων συλλογικών φαινομένων. Στοχεύει στην εξέταση των διαπροσωπικών σχέσεων που διαμορφώνονται σε ορισμένους κοινωνικούς χώρους (επαγγελματικούς, θεσμικούς), καθώς και την ανάλυση ευρύτερων κοινωνικών διεργασιών (κοινωνική επιρροή, οριοθέτηση ως προς μειονότητες και υποκουλτούρες (βλ. Moscovici, 2011; Moscovici & Pérez, 2007; Pérez et al., 2007).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποκτούν τα κοινωνικά πλαίσια εντός των οποίων εκδηλώνονται οι παραπάνω διαδικασίες: κανόνες, αξίες και πολιτισμικά υποδείγματα, συστήματα κοινωνικών ρόλων, ομάδες και καθημερινά περιβάλλοντα με τα οποία σχετίζονται οι πράξεις μας. Η εννοιολογική και αναλυτική ενότητα στην Κοινωνική Ψυχολογία είναι, ωστόσο, δυσχερής, αφού η επιστήμη αυτή δεν παύει να δέχεται ποικίλες επιδράσεις από ετερογενείς γνωστικούς χώρους, συμπεριλαμβανομένης της Γνωστικής, της Κλινικής και Πειραματικής Ψυχολογίας, καθώς και των Νευρο-επιστημών (βλ. σχετικά Dovidio et al., 2008; Franks, 2010).

3.2.6.3. Μέθοδοι και ερευνητικά προβλήματα

Τα προβλήματα που υπάγονται στο γνωστικό πεδίο της Κοινωνικής Ψυχολογίας είναι πολυεπίπεδα. Χωρίς να είμαστε σε θέση να εξαντλήσουμε τη γνωστική παραγωγικότητα αυτής της επιστήμης στα όρια ταξινομικών σχημάτων, είναι σκόπιμο να αναφέρουμε επιμέρους τομείς έρευνας αυτού του χώρου:

Α) Πρώτος τομέας είναι η περιοχή κοινωνικών αναπαραστάσεων, γνώμης, κοινωνικών στάσεων, ιδεολογίας. Σε αυτή υπάγονται σύγχρονες έρευνες για τον σχηματισμό προκαταλήψεων, στερεοτύπων και μη ορθολογικών ψυχικών μηχανισμών που λειτουργούν ως παράγοντες κοινωνικού αποκλεισμού όσων αδυνατούν να ενταχθούν σε γενικευμένα πρότυπα κανόνων και κοινωνικών αξιών.

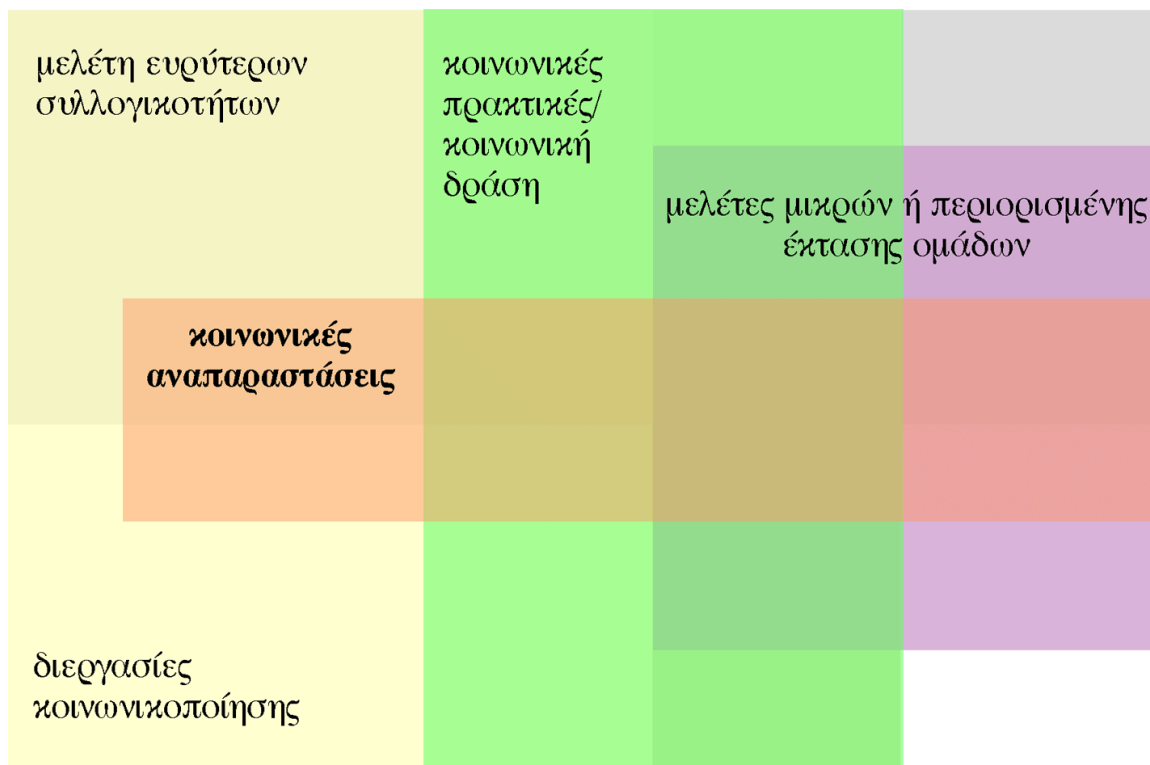
Β) Ο δεύτερος τομέας αφορά διεργασίες κοινωνικοποίησης (εκκοινωνισμού των ατόμων), κοινωνικής διαφοροποίησης και κοινωνικής δεξιότητας (εφευρετικότητας, επινόησης νέων προτύπων). Περιλαμβάνονται, ως εκ τούτου, μέθοδοι κοινωνικής μάθησης (παιδεία, εκπαίδευση, αγωγή) με τα διάφορα συμπληρώματά τους (πρωτοτυπία, απόκλιση, παράβαση κανόνων), καθώς και ανάδυση φαινομένων τυπολατρίας, συμβατικότητας ή, αντιθέτως, διαφοροποίησης μέσα σε κοινωνικά σύνολα.

Γ) Ο τρίτος τομέας αφορά μελέτες μικρών ή περιορισμένης έκτασης ομάδων: πρόκειται για την πλέον διαδεδομένη και γνωστικά παραγωγική περιοχή ερευνών στην Κοινωνική Ψυχολογία. Στον χώρο αυτό υπάγονται και ερευνητικές κατευθύνσεις που συλλαμβάνουν ποικίλες διαδικασίες (εξουσίας και αυθεντίας, κύρους, ρύθμισης κοινωνικών σχέσεων, επικοινωνιακών δομών στα πλαίσια ατομιστικών σχέσεων).

Δ) Ο επόμενος τομέας θεωρείται ως κατεξοχήν περιοχή μελέτης ευρύτερων συλλογικοτήτων, συλλογικών μορφών δράσης, θεσμών και οργανισμών που συγκροτούν κατ' ουσία μια επέκταση ή διεύρυνση των ομάδων της προηγούμενης κατηγορίας και εκτείνονται, τόσο σε αστικό όσο και σε ημι-αστικό ή αγροτικό επίπεδο, περιλαμβάνοντας επαγγελματικές, πολιτιστικές, εκπαιδευτικές ενώσεις, οργανώσεις, θεσμικές/οργανωτικές μορφές. Φαινόμενα σύστασης μιας κοινωνικής δομής (θέσεις και ρόλοι) καθώς και

κοινωνικές εντάσεις (ρήξεις, συγκρούσεις, διαπραγματεύσεις) αποτελούν αντικείμενο πολυάριθμων μελετών που προεκτείνουν τις αντίστοιχες προβληματικές στο επίπεδο των μικρών ομάδων.

Ε) Ο τομέας των κοινωνικών πρακτικών και της κοινωνικής δράσης αποκτά αυξανόμενη σημασία: πρόκειται για συλλογικές δραστηριότητες και μορφές κοινωνικής συμπεριφοράς που απορρέουν ως επακόλουθο μετασηματισμών του κοινωνικο-οικονομικού περιβάλλοντος κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα. Αυτές οι κοινωνικές μεταβολές προκαλούν φαινόμενα παθολογικών συμπεριφορών. Επιπτώσεις όπως διάσπαση κοινωνικής συνοχής, ανομία, εξασθένηση δεοντολογικών κανόνων, κατάλυση της κοινωνικής ευρυθμίας, συνιστούν την αρνητική όψη της τεχνικο-οικονομικής προόδου, ιδιαίτερα αν δεν συνοδεύονται από θεσμικές προσαρμογές και ορθολογική αναζήτηση νέων σκοπών και αξιών. Στις περιπτώσεις αυτές, η ανθρώπινη προσωπικότητα προσλαμβάνει και αφομοιώνει με αρνητικό τρόπο τα αγαθά της προόδου (βλ. ενδεικτικά Subašić et al., 2012; Thórisdóttir & Karólínudóttir, 2014).

Εικόνα 3.1 Τομείς έρευνας Κοινωνικής Ψυχολογίας.

Ιδιαίτερη ώθηση προσέδωσαν στην ιστορική εξέλιξη και διαμόρφωση της σύγχρονης Κοινωνικής Ψυχολογίας συμβολές και θεωρητικές μελέτες από τον χώρο της Κοινωνικής Φιλοσοφίας και της μεταπολεμικής κοινωνιολογικής σκέψης. Ο Talcott Parsons, ένας από τους σημαντικότερους κοινωνιολόγους του 20^{ου} αιώνα, περιέγραψε τα στάδια ανάπτυξης της προσωπικότητας με όρους διαδικασιών κοινωνικοποίησης μέσα σε μια ευρύτερη συλλογικότητα, ασκώντας κριτική στην ψυχανάλυση του S. Freud, διότι η τελευταία δεν έλαβε επαρκώς υπόψη τις γνωστικές πλευρές της ανθρώπινης εξελικτικής πορείας προς την ωριμότητα και την ενηλικίωση. Η κοινωνικοποίηση είναι συνθετότερη από μια συνειδητή αλλά απλή εκμάθηση κοινωνικών ρόλων, διότι περιλαμβάνει εσωτερίκευση προσδοκιών, διαδικασίες ταύτισης με το πρόσωπο του πατέρα (σηματισμό του ιδεώδους του εγώ), καθώς και αφομοίωση κοινωνικών προτύπων και προσδοκιών υπό τη μορφή ενός «γενικευμένου άλλου» (Mead).

Ριζοσπαστικότερες είναι οι θέσεις σχετικά με την «Αυταρχική Προσωπικότητα», που επεξεργάστηκαν ο Theodor Adorno και οι συνεργάτες του, στη μεταπολεμική Αμερική (έκδοση του έργου στα 1950). Κεντρική θέση είναι ότι δομές αυταρχικής προσωπικότητας παράγονται στα πλαίσια αυταρχικών οικογενειών, στις οποίες κυριαρχεί η αυταρχική εικόνα του πατέρα. Σημαντικοί διαμορφωτικοί παράγοντες αφορούν τη δυναμική των παιδικών εμπειριών, των βιωμάτων της παιδικής ηλικίας, με άξονα τη διαμόρφωση του εγώ και του υπερ-εγώ αλλά και τη σημασία κοινωνικο-πολιτικών παραμέτρων. Η συγκρότηση ενός

άκαμπτου και ανελαστικού υπερ-εγώ (με βάση κοινωνικούς κανόνες και ισχύοντα πρότυπα) αποτελεί την εξήγηση της εμφάνισης μιας αυταρχικής προσωπικότητας στην οποία κυριαρχεί απολύτως το κοινωνικό υπερ-εγώ. Κάθε στοιχείο ικανό να απειλήσει αυτήν τη συγκεντρωτική δομή προσωπικότητας απορρίπτεται ή προβάλλεται και επιρρίπτεται πάνω στους άλλους. Η καχυποψία και η εχθρότητα έναντι μη συμβατικών συμπεριφορών εξηγείται, στην προοπτική αυτή, διότι οι τελευταίες εκφράζουν βιώματα ή λογικές που δεν μπορούν να αφομοιωθούν από μια αυταρχική προσωπικότητα. Στο πρόσωπο ενός ηγέτη ή πολιτικού που επιτίθεται κατά μη συμβατικών κοινωνικών ομάδων (μειονοτήτων, περιθωριακών ατόμων, υποκοινοτήτων κτλ.), η αυταρχική προσωπικότητα βρίσκει τον αρτιότερο εκφραστή των επιδιώξεων της. Ανάλογα δημόσια πρόσωπα απελευθερώνουν το συσσωρευμένο άγχος και προσφέρουν διέξοδο από τα δεινά της ανασφάλειας και της έντονης ψυχολογικής αβεβαιότητας νευρωτικών και συναισθηματικά ασταθών ατόμων.

Κατ' ανάλογο τρόπο, ο Horkheimer, θεμελιωτής (με τον Adorno) της «κριτικής σχολής» (Σχολής της Φρανκφούρτης) εκλαμβάνει τις αξίες της μεσο-αστικής αμερικάνικης οικογένειας ως βασική πηγή διαμόρφωσης δομών αυταρχικής προσωπικότητας και συμπεριφοράς (βλ. περαιτέρω Lamb-Books, 2013). Σε διαφορετική κατεύθυνση, ο Habermas εξηγεί το φαινόμενο της ιδεολογίας ως διαστρεβλωμένη επικοινωνία, ως παραμόρφωση των εγγενών επικοινωνιακών δυνατοτήτων των ατόμων, που προέρχεται από απόθεση και καταπίεση των πλέον δημιουργικών ανθρώπινων εκδηλώσεων, της έμφυτης ανάγκης για απρόσκοπτη ανάπτυξη και διεύρυνση της ιδιωτικής σφαίρας (ως κόσμου των υποκειμενικών βιωμάτων).

3.2.7. Κοινωνικές επιστήμες σε μη-θετικιστικές βάσεις: Η Κοινωνική Ανθρωπολογία

3.2.7.1. Εμφάνιση της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας

Ο όρος «ανθρωπολογία» εισάγεται τον 19^ο αιώνα και αναφέρεται αρχικά στην επιστήμη που έχει ως αντικείμενό τη βιολογική μελέτη του ανθρώπου. Σύντομα, ωστόσο, οι προσπάθειες για συστηματική επεξεργασία και σύνθεση των πληροφοριών που αφορούσαν τον άνθρωπο δεν περιορίστηκαν μόνο στη βιολογική εξέλιξή του, αλλά επεκτάθηκαν και σε ζητήματα οργάνωσης της κοινωνικής ζωής του και διάρθρωσης των ανθρώπινων κοινωνιών. Η Κοινωνική (ή Πολιτισμική) Ανθρωπολογία μελετά τους ανθρώπινους πολιτισμούς και τις κοινωνίες που τους δημιουργούν και τους αναπτύσσουν.

Από την εδραίωσή τους ανάμεσα στους άλλους επιστημονικούς κλάδους (μέσα του 19^{ου} αιώνα) και για ένα περίπου αιώνα, η Κοινωνική Ανθρωπολογία ταυτίζεται με τη μελέτη της εξωτικής εικόνας του ανθρώπινου πολιτισμού, με την ανάλυση των πρωτόγονων κοινωνιών, των κοινωνιών που βρίσκονταν στην περιφέρεια του εξελιγμένου βιομηχανικού κόσμου (γι' αυτό ονομάστηκε παλαιότερα και Εθνολογία).

Στην πρώτη φάση ανάπτυξής της, η επιστήμη της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στηριζόταν στη ριζική διαφοροποίηση ανάμεσα στον ερευνητή και το αντικείμενο της έρευνάς του. Ενώ στις φυσικές επιστήμες η διαφοροποίηση ανάμεσα στο υποκείμενο και το αντικείμενο της παρατήρησης είναι θεμελιώδης για τη διεξαγωγή της επιστημονικής έρευνας, η ίδια διαφοροποίηση στο πεδίο μελέτης των ιστορικών φαινομένων επιτυγχάνεται με την απόσταση μέσα στον χρόνο. Στον τομέα της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, ωστόσο, προέχει ο παράγοντας της γεωγραφικής απόστασης. Οι ανθρωπολόγοι στράφηκαν προς τους πιο απομονωμένους πληθυσμούς. Επέλεξαν να μελετήσουν κοινωνίες οι οποίες ήταν μικρές σε κλίμακα, όσον αφορά τον αριθμό, την εδαφική επικράτεια και την έκταση των κοινωνικών επαφών και διέθεταν, συγκριτικά με τις πιο ανεπτυγμένες κοινωνίες, εξαιρετικά απλή τεχνολογία και μικρό βαθμό εξειδίκευσης κοινωνικών λειτουργιών.

Οι ανθρωπολόγοι ξεκίνησαν από τη μελέτη των πρωτόγονων κοινωνιών με την πεποίθηση ότι τα θεμελιώδη γνωρίσματα των κοινωνικών θεσμών θα ήταν πιο εμφανή σε αυτές παρά στις σύγχρονες τους μητροπολιτικές κοινότητες. Ειδικότερα, μελέτησαν τα κοινωνικά σύνολα τα οποία θεωρούσαν ότι αντιστοιχούν στα αρχικά στάδια της κοινωνικής οργάνωσης του ανθρώπινου πολιτισμού, έτσι ώστε να δημιουργούνται τυπικές πειραματικές συνθήκες για τη μελέτη των κοινωνιών από τις οποίες προέρχονταν οι ίδιοι οι ανθρωπολόγοι. Αποκαλύπτοντας τις γενικές αρχές λειτουργίας των απλών κοινωνιών, πίστευαν ότι θα ήταν σε θέση να συλλάβουν πληρέστερα πώς λειτουργούσαν οι προηγμένες, δυτικές κοινωνίες της εποχής.

Η Κοινωνική Ανθρωπολογία αποτελούσε, μέχρι και τη δεκαετία του 40, την επιστήμη των πρωτόγονων κοινωνιών, των κοινωνιών οι οποίες, πέρα από οποιαδήποτε δυτική επιρροή, μπορούσαν κατεξοχήν να ικανοποιήσουν το αίτημα της επιστήμης να αναδείξει την κοινωνική ετερότητα και να αποκαλύψει τις βαθύτερες νομοτέλειες της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Όπως γίνεται φανερό, ο όρος πρωτόγονες, ως δηλωτικός των κοινωνιών που αποτελούσαν το τυπικό αντικείμενο της ανθρωπολογικής

έρευνας, χωρίς να είναι απαλλαγμένος από αρνητικές συνεκδοχές, απηχούσε τις εξελικτικές θεωρίες του 19^{ου} αιώνα: οι λαοί αυτοί εκλαμβάνονταν ως κατώτεροι από τους πολιτισμένους λαούς της Δύσης, ως πλησιέστεροι προς τη φυσική κατάσταση της ανθρωπότητας. Επρόκειτο σαφώς για μια εθνοκεντρική και ταυτοχρόνως δυτικοκεντρική θεώρηση των πρωτόγονων κοινοτήτων, οι οποίες αποτιμούνταν σε συγκριτικά πλαίσια, και εκλαμβάνονταν ως εγγενώς υποδεέστερες έναντι των ευρωπαϊκών (Nagengast, 1997; Uddin, 2011).

3.2.7.2. Ερευνητική μέθοδος σε μη-θετικιστική προοπτική: το συμμετοχικό υπόδειγμα

Στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, οι ανθρωπολόγοι τείνουν να αποφεύγουν τον όρο «πρωτόγονες» και υιοθετούν εκφράσεις όπως «κοινωνίες χωρίς γραφή», «χωρίς ιστορία», «κοινωνίες χωρίς κράτος», «απλές κοινωνίες». Οι συγκεκριμένοι όροι επιδιώκουν να αποδώσουν το χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτών των κοινωνιών, αυτό που αποτελεί και το κύριο διαφοροποιητικό στοιχείο τους σε σύγκριση με τις σύγχρονες μετα-βιομηχανικές κοινωνίες. Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι σήμερα ο όρος «πρωτόγονες» δεν εμπεριέχει τις ίδιες αρνητικές συνδηλώσεις, και δεν υποδηλώνει το κατώτερο στάδιο εξέλιξης των ανθρώπινων κοινωνιών. Αντίθετα, εκφράζει ένα σύνολο από δομικά χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τις συγκεκριμένες κοινωνίες έναντι των δυτικών, προηγμένων κοινωνιών.

Οι κοινωνίες τις οποίες μελετούν οι πολιτισμικοί ανθρωπολόγοι χαρακτηρίζονται με τον γενικό όρο «παραδοσιακές», όρος ο οποίος επιδιώκει μια σχετική εννοιολογική ουδετερότητα και ταυτόχρονα υποδηλώνει την πρόθεση των ανθρωπολόγων να μελετήσουν ιστορικές και σύγχρονες κοινωνίες. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, εξαιτίας των επελθουσών αλλαγών στο τέλος της αποικιοκρατικής κυριαρχίας της Ευρώπης, αλλά και επειδή οι πρωτόγονες κοινωνίες υπό την επίδραση του δυτικού πολιτισμού και της τεχνολογίας τείνουν να εκλείπουν, η Κοινωνική Ανθρωπολογία έπαψε να αποτελεί επιστήμη του εξωτικού, ενώ οι ανθρωπολόγοι, απομακρυσμένοι από τις φυλετικές κοινωνίες της Ασίας και της Αφρικής, άρχισαν να στρέφουν την προσοχή τους στις μικρές αγροτικές κοινότητες της Ευρώπης και της Λατινικής Αμερικής.

Η ανθρωπολογική έρευνα επεκτείνεται για να συμπεριλάβει τη μελέτη παραδοσιακών κοινοτήτων του Δυτικού κόσμου (Banton, 2013). Οι ανθρωπολόγοι μελετούν τα μικρά και κλειστά κοινωνικά σύνολα που επιβιώνουν σε γεωγραφικά δυσπρόσιτες και απομονωμένες περιοχές, εν μέρει αποκομμένα από το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται, και τα οποία διαμορφώνουν έναν ιδιαίτερο τρόπο ζωής: οι άμεσες σχέσεις και τα δίκτυα συγγενικών δεσμών καθορίζουν την κοινωνική πραγματικότητα, ενώ οι επαγγελματικές και οικονομικές εξειδικεύσεις παραμένουν εξαιρετικά υποτυπώδεις. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μικρές και αυτόνομες κοινωνικές ολότητες των αστικών περιοχών, γειτονίες που παρουσιάζουν ορισμένες ιδιομορφίες, ιδίως οι φυλετικές, εθνοτικές ή πολιτιστικές μειονότητες.

Σε κάθε περίπτωση, είτε κατασκευάσουμε την Κοινωνική Ανθρωπολογία ως παραδοσιακή επιστήμη των πρωτόγονων κοινωνιών είτε αποδεχτούμε τη σύγχρονη άποψη της εξέτασης περιορισμένων σε έκταση και αυτοτελών κοινωνικών συνόλων, τόσο αυτών που ανήκουν στους πολιτισμικούς αντίποδες των δυτικών κοινωνιών όσο και εκείνων που εντάσσονται στις λεγόμενες σύνθετες κοινωνίες του δυτικού κόσμου, το κυριότερο χαρακτηριστικό της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας είναι η ιδιαίτερη ερευνητική προσέγγισή της, η επιστημονική μέθοδος με βάση την οποία συγκροτούνται οι ανθρωπολογικές μελέτες και η οποία συνοπτικά αποδίδεται με τον όρο συμμετοχική επιτόπια παρατήρηση.

Σε αντίθεση με τις υπόλοιπες κοινωνικές επιστήμες, την Κοινωνική Ανθρωπολογία διακρίνει η βιωματική αμεσότητα της σχέσης του παρατηρητή με το αντικείμενο της έρευνάς του. Ο κοινωνικός ανθρωπολόγος προσπαθεί να ενσωματωθεί, να ενταχθεί λειτουργικά στην κοινωνική ομάδα την οποία προτίθεται να μελετήσει, να χρησιμοποιήσει τη δική της γλώσσα, να συνάψει άμεσες διαπροσωπικές σχέσεις με τα μέλη της και κυρίως να αναζητήσει εκείνες τις ειδικότερες συμβολικές σημασίες με τις οποίες τα ίδια τα πρόσωπα ερμηνεύουν τη συμπεριφορά τους.

Η μακρόχρονη επιτόπια παραμονή του ανθρωπολόγου στην κοινωνία που μελετά, δημιουργεί τις προϋποθέσεις ώστε να μπορεί να καταγράφει εκ των έδρων τις καθημερινές δραστηριότητες των μελών της, να περιγράφει διεξοδικά τις διαφορετικές όψεις της ζωής στη συγκεκριμένη κοινωνία. Τα δεδομένα που θα συγκεντρώσει ο ανθρωπολόγος κατά την επιτόπια έρευνα θα αποτελέσουν το εμπειρικό υλικό πάνω στο οποίο θα οικοδομηθεί η συγκριτική και συνθετική ανθρωπολογική μελέτη.

Οι ανθρωπολόγοι οριοθετούν το πεδίο έρευνας με βάση τον τόπο και την κοινωνική ομάδα την οποία επιλέγουν να μελετήσουν, καταγράφοντας όλες τις πληροφορίες που συλλέγουν άμεσα από τα μέλη της. Το

πεδίο έρευνας συγκροτείται με βάση το επιτόπιο πείραμα, ενώ η επιτόπια έρευνα αποδεικνύεται κρίσιμο σημείο της επαγγελματικής ζωής, καθώς συνιστά τελετή μύησης στην ανθρωπολογική πρακτική.

Για την καλύτερη έκβαση της επιτόπιας έρευνας θα πρέπει να τηρούνται ορισμένοι κανόνες:

- Οι ανθρωπολόγοι οφείλουν να παραμένουν στο πεδίο της έρευνάς τους για μεγάλο διάστημα, αφιερώνοντας αρκετό χρόνο στη μελέτη μίας και μόνο κοινότητας, έτσι ώστε να καταγράφεται ενδελεχώς η κοινωνική πραγματικότητα και να ελέγχονται συστηματικά τα συμπεράσματα.
- Οι ανθρωπολόγοι οφείλουν να δημιουργούν δεσμούς διαπροσωπικής οικειότητας με τα μέλη της κοινωνικής ομάδας που μελετούν, προκειμένου να συμμετέχουν στις καθημερινές δραστηριότητές τους.
- Οι ανθρωπολόγοι οφείλουν να μαθαίνουν τις τοπικές διαλέκτους, κατανοώντας τη συμβολική διάσταση των κοινωνικών πρακτικών μέσω του γλωσσικού συστήματος που οι αυτόχθονες αναπτύσσουν.
- Οι ανθρωπολόγοι μελετούν την κοινωνική ζωή στην ολότητα και πληρότητά της. Αν και αποσκοπούν, συνήθως, στη μελέτη μίας μόνο όψης της κοινωνικής δομής, πρέπει κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας να ασχολούνται με το σύνολο των κοινωνικών πρακτικών και να συμπεριλαμβάνουν στις σημειώσεις τους περιγραφή ακόμα και των πιο κοινότυπων συμβάντων (βλ. περαιτέρω, Chrisomalis, 2006).

Η επιτόπια έρευνα συνιστά επικοινωνιακή διαδικασία και συγχρόνως προσωπική εμπειρία: οι ερμηνείες των ανθρωπολόγων για τις κοινωνίες που μελετούν δεν απορρέουν μόνο από τις διανοητικές εντυπώσεις τους για τη συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα αλλά και από την επίδραση της τελευταίας στην προσωπικότητά τους. Η ευρύτερη καλλιέργεια, η κοινωνική θέση, οι απόψεις και οι θρησκευτικές πεποιθήσεις προσανατολίζουν τους ανθρωπολόγους στην επιλογή των στοιχείων που θα χρησιμοποιηθούν προς ανάλυση και ερμηνεία αλλά και στη διάκριση των δεδομένων αναλόγως του βαθμού σημαντικότητάς τους. Ωστόσο, ο ανθρωπολόγος δεν θα πρέπει να αφομοιωθεί, αλλά να διατηρεί μία σχετική απόσταση που θα του επιτρέψει να αναλύσει με μεγαλύτερη αξιοπιστία την υπό έρευνα κοινωνική πραγματικότητα. Ο κοινωνικός ανθρωπολόγος θα πρέπει να σκέπτεται και να αντιλαμβάνεται διαδοχικά ως αυτόχθον και ως ξένος, διαδικασία η οποία ενδεχομένως καθιστά την επιτόπια έρευνα τη δυσχερέστερη φάση παραγωγής ανθρωπολογικού έργου (βλ. αναλυτικά Bollig & Finke, 2014; Chrisomalis, 2006; Gravlee et al., 2009).

Η μεθοδολογική εστίαση του ανθρωπολογικού εγχειρήματος στη συγχρονική επιτόπια έρευνα οφείλεται πρωταρχικά στο γεγονός ότι οι πρωτόγονες κοινωνίες, το κατεξοχήν αντικείμενο των πολιτισμικών ανθρωπολόγων, δεν διαθέτουν γραπτή ιστορία. Έτσι, οι υπό μελέτη κοινότητες αντιμετωπίστηκαν ως οριοθετημένα, κλειστά και αυτόνομα κοινωνικά συστήματα ενταγμένα στο παρόν. Η έμφαση δόθηκε στη δομική σταθερότητα, ενώ παραμελήθηκε η σημασία των εντάσεων, των μετασχηματισμών και των κοινωνικών αλλαγών. Όταν, όμως, οι ανθρωπολόγοι στρέφονται προς τη μελέτη μικρών αγροτικών κοινοτήτων του δυτικού κόσμου, η απουσία γραπτής ιστορίας που ίσχυε για τους πρωτόγονους πολιτισμούς αίρεται αυτόματα, δεδομένου ότι οι συγκεκριμένες κοινωνίες διαθέτουν μακροχρόνια ιστορική εμπειρία αποτυπωμένη σε γραπτές ιστορικές πηγές (βλ. αναλυτικά Lewis, 2013).

Η μελέτη των σύνθετων δυτικών κοινωνιών καθιστά αναγκαίο τον συνδυασμό της αμιγώς ανθρωπολογικής συμμετοχικής παρατήρησης με μεθόδους άλλων κοινωνικών επιστημών (βλ. σχετικά Beattie, 2013; Hann, 2014; Kertzer, 2009; Nadel, 2013; Thomassen, 2013). Η επιτόπια έρευνα παραμένει η κυριότερη αλλά όχι και η μοναδική πτυχή της ανθρωπολογικής προσέγγισης. Η διασύνδεση της συμμετοχικής παρατήρησης με ιστορικές πηγές και, ταυτόχρονα, η χρησιμοποίηση των πηγών αυτών προς έλεγχο των δεδομένων της επιτόπιας έρευνας, σταδιακά, αναδεικνύεται ως βασική μεθοδολογική επιταγή της σύγχρονης Κοινωνικής Ανθρωπολογίας. Χωρίς, συνεπώς, να υποβαθμίζεται η σημασία της επιτόπιας έρευνας, από τα μέσα της δεκαετίας του '80 οι ανθρωπολογικές μελέτες δεν συγκροτούνται πλέον αποκλειστικά με βάση την ιδιαίτερη, μοναδική σχέση του ανθρωπολόγου με το αντικείμενο της έρευνάς του. Τα δεδομένα στα οποία οδηγεί τον ερευνητή η επεξεργασία αρχείων, κειμένων και ιστορικών μαρτυριών ενσωματώνονται ως συστατικά στοιχεία της ανθρωπολογικής έρευνας.

3.2.7.3. Βασικοί τομείς ανθρωπολογικής έρευνας

Ανθρωπολογία της συγγένειας.

Η μελέτη των συστημάτων συγγένειας συνιστά θεμελιώδη τομέα της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας. Η επεξεργασία των δεδομένων σχετικά με τη δομή των συστημάτων συγγένειας συνέβαλε στη διαμόρφωση τυπολογικών σχημάτων, ενώ έδωσε περαιτέρω ώθηση στην ανάπτυξη καινοτόμων θεωριών. Οι έρευνες για τη μορφή των δομών συγγένειας στο εσωτερικό διαφορετικών κοινωνιών βρέθηκαν στο επίκεντρο του ερευνητικού ενδιαφέροντος, όχι μόνο των παραδοσιακών εξελικτιστών του 19ου αιώνα αλλά και αρκετών από τους πλέον διακεκριμένους σύγχρονους ανθρωπολόγους (Claude Levi-Strauss).

Η συγγένεια συνιστά σύστημα κοινωνικών σχέσεων που βασίζονται στην αναγνώριση γενεαλογικών δεσμών. Η σημασία που αποδόθηκε στην ανάλυση των συστημάτων συγγένειας οφείλεται στο γεγονός ότι, στις πρωτόγονες κοινωνίες, οι σχέσεις συγγένειας συνιστούν θεμέλιο επίτευξης οικονομικών συνεργασιών, πολιτικών συμπράξεων, καθώς και συμμετοχής σε καθιερωμένα τυπικά και εθιμικές πρακτικές. Θεσμοί και ατομική συμπεριφορά καθορίζονται, τελικώς, από την ειδικότερη δομή του συστήματος συγγένειας. Οι σχέσεις συγγένειας αποτελούν βασικό άξονα διαμόρφωσης κοινωνικών σχέσεων, θέσεων και ρόλων.

Ανθρωπολογία της θρησκείας.

Όπως είδαμε, το ενδιαφέρον των κοινωνικών ανθρωπολόγων επικεντρώθηκε αρχικά στην ανάλυση των θρησκευτικών εκφάνσεων των πρωτόγονων κοινωνιών. Σύμφωνα με τους εξελικτικούς ανθρωπολόγους, ο άνθρωπος, σε πρώτη φάση (μαγεία), πίστευε ότι θα μπορούσε να καθυποτάξει τη φύση. Σε δεύτερη φάση (θρησκεία), παραδέχεται την αδυναμία ελέγχου της φύσης και εγκαταλείπει τον εαυτό του στην εύνοια των θεών, ενώ στην τρίτη φάση (επιστήμη) ελέγχει τη φύση, αλλά αναγνωρίζει τα όρια αυτού του ελέγχου. Η μαγεία συνιστά μορφή ψευδο-επιστήμης που χρησιμοποιήθηκε από τους πρωτόγονους για την καθυπόταξη της φύσης. Όταν οι πρωτόγονοι αντιλήφθηκαν τις ψευδείς επαγγελίες της μαγικής κοσμοαντίληψης, σταδιακά αναζήτησαν υπερφυσικές οντότητες που θα προσέφεραν λύσεις σε επιτακτικά βιοτικά προβλήματα. Έτσι συντελείται η μετάβαση από τη μαγεία στη θρησκεία. Τέλος, όταν οι άνθρωποι συνειδητοποίησαν ότι τα φυσικά φαινόμενα υπακούουν σε διαχρονικά σταθερούς και αμετάβλητους νόμους, συνεπώς δεν εξαρτώνται από τις εκάστοτε προθέσεις υπερφυσικών όντων, προχώρησαν από το στάδιο της θρησκείας σε εκείνο της επιστημονικής σύλληψης του κόσμου.

Αυτό το απλουστευτικό εξελικτικό σχήμα δεν αποτελεί παρά μόνο μια ενδεικτική ανακατασκευή του ιστορικού παρελθόντος, αφού δεν στηρίζεται σε καμία σοβαρή εμπειρική βάση. Ωστόσο, οι σχέσεις θρησκείας, επιστήμης και κοινωνίας αποτελούν ορισμένα από τα πλέον οικεία θέματα της ανθρωπολογικής έρευνας. Καθοριστικές για τη συγκρότηση της ανθρωπολογίας της θρησκείας υπήρξαν οι εργασίες του Durkheim. Ο Durkheim στηρίχτηκε στις μελέτες των εξελικτικών από τους οποίους, όμως, διαφοροποιήθηκε ριζικά, καθώς το ενδιαφέρον του επικεντρώθηκε στις πρωτεύουσες κοινωνικές λειτουργίες της θρησκείας. Ο Durkheim, εξετάζοντας τη θρησκεία ως κοινωνικό φαινόμενο, υποστηρίζει ότι κύρια λειτουργία της παραμένει η ενίσχυση και η διατήρηση της συνοχής της κοινωνικής ομάδας (βλ. περαιτέρω Fournier, 2014; Roulleau-Berger & Liu, 2012; Steiner, 2012).

Πολιτική Ανθρωπολογία.

Μετά το 1920, στον χώρο της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας διαμορφώνεται ένας ιδιαίτερος κλάδος, ο οποίος στοχεύει στη συγκριτική ανάλυση μορφών πολιτικής οργάνωσης, θεσμών και πρακτικών διακυβέρνησης, καθώς και των συμβολικών σημασιολογικών συστημάτων που συνέχουν αυτούς τους θεσμούς. Βρετανοί ανθρωπολόγοι μελέτησαν τα συστήματα πολιτικής οργάνωσης στις παραδοσιακές κοινωνίες της Αφρικής, διακρίνοντας τις αρχαϊκές κοινωνίες χωρίς κρατική οντότητα, από τις κοινωνίες με κεντρική εξουσία (βλ. τη σχετική συζήτηση στο Spencer, 2000). Στις πρώτες, η πολιτική οργάνωση στηρίζεται στις δομές συγγένειας, ενώ σημαντικός αποδεικνύεται και ο ρόλος της θρησκείας.

Ο Evans-Pritchard, στη μελέτη του για τους Nuer του Σουδάν, αναλύει τον τρόπο λειτουργίας μιας κοινωνίας χωρίς εδραιωμένους πολιτικούς θεσμούς, δίνοντας έμφαση στον τρόπο με τον οποίο οργανώνεται μια κοινωνία που δεν διαθέτει θεσμοθετημένη εξουσία. Οι Nuer ήταν χωρισμένοι σε υπο-ομάδες με βάση υφιστάμενους δεσμούς συγγένειας. Ενώ διακρίνονται από αντιπαλότητα, σε περίπτωση εξωτερικής απειλής οι επιμέρους ομάδες συνασπίζονται για να αποτελέσουν ένα ευρύτερο σύνολο, ικανό να αντιμετωπίσει επιβουλή προερχόμενη από εχθρική φυλή. Έτσι, αυτή η υποτυπώδης πολιτική ζωή διέπεται από διαρκή εναλλαγή συμμαχιών και συγκρούσεων, ενώ το υποτυπώδες πολιτικό σύστημα διαχειρίζεται τις ανακύπτουσες αντίρροπες τάσεις. Η ανακάλυψη των πολιτικών συστημάτων των πρωτόγονων κοινωνιών ώθησε τους ανθρωπολόγους να εξετάσουν τις σχέσεις που ανακύπτουν ανάμεσα σε αυτά τα συστήματα και στις

δεσπόζουσες στις δυτικές κοινωνίες πολιτικές οργανώσεις, επιδιώκοντας την ανάλυση της ετερογένειας των συστημάτων και την αρτιότερη κατανόηση της λειτουργίας των πολιτικών φαινομένων (βλ. και Heinz, 1997).

Οικονομική Ανθρωπολογία.

Η μελέτη αρχαϊκών πολιτισμών κατέδειξε τύπους συμπεριφοράς που φαίνονταν εντελώς παράδοξοι στους Ευρωπαίους. Αδυνατώντας να συλλάβουν πλήρως την εγγενή λογική των κοινωνικών πρακτικών, εξέλαβαν τα φαινόμενα αυτά ως μη-υποκείμενα στους κανόνες της ορθολογικότητας. Τούτο κορυφώθηκε στην περίπτωση διαδικασιών οι οποίες αφορούσαν την ανακατανομή υλικών αγαθών μεταξύ διάφορων φυλών (kula) ή ακόμα και τη μαζική καταστροφή αντικειμένων με μεγάλη υλική και συμβολική αξία κατά τη διάρκεια μιας τυπικής ανταγωνιστικής επίδειξης (potlatch). Στο έργο των Branislav Malinowski και Marcel Mauss, καταδεικνύεται η οικονομική λειτουργία αυτών των διαδικασιών και η θεμελιώδης σημασία της ανταλλαγής για την οικονομική οργάνωση της πρωτόγονης κοινότητας.

Ο Malinowski μελετώντας τους Τροβριανούς στα ομώνυμα νησιά Ν.Α. της Νέας Γουινέας, καταγράφει τη βαθύτερη τάση που ενυπάρχει σε κάθε κοινωνική ομάδα να εντάσσει τις οικονομικές σχέσεις της σε μια διαδικασία ανταλλαγής δώρων. Μέσα από την περιγραφή του «kula», μιας ιδιότυπης μορφής ανταλλαγών, στα πλαίσια της οποίας τυπικά σύμβολα κοινωνικής ιεράρχησης και πλούτου ανταλλάσσονται μεταξύ διαφορετικών φυλών με βάση ένα συγκεκριμένο τυπικό, ο Malinowski κατέδειξε ότι στις πρωτόγονες κοινωνίες η ανταλλαγή δώρων επιτελεί θεμελιώδεις οικονομικές λειτουργίες, ακόμα και όταν η οικονομική διάσταση του δώρου αποκαλύπτεται μέσω συγκεκριμένων συμβολισμών. Τα ευρήματα αυτά συνέβαλαν στην εκλογίκευση των αρχαϊκών κοινωνιών. Αποκαλύφθηκε, συνεπώς, ότι στις κοινωνίες αυτές, οι οικονομικές σχέσεις συναρτώνται προς και εξαρτώνται από άλλα επίπεδα του ευρύτερου κοινωνικού συστήματος: σχέσεις συγγένειας, θρησκεία και πολιτική συνθέτουν ρυθμιστικές παραμέτρους των οικονομικών συναλλαγών.

Επεκτείνοντας τα συμπεράσματα του Malinowski, ο Mauss μελέτησε και άλλες μορφές πρωτόγονων θεσμών. Πρωταρχική επιδίωξη του ήταν να διατυπώσει τις κεντρικές αρχές οικονομικής ηθικής που διέπουν τις ανταλλαγές στις αρχαϊκές κοινωνίες και να συμβάλει στην πληρέστερη κατανόηση των θεσμών των δυτικών κοινωνιών. Ο ορθολογικός οικονομικός άνθρωπος (homo economicus), στην προοπτική αυτή, δεν συνιστά παρά ένα βασικό παράγωγο του δυτικού πολιτισμού, που ανήγαγε τον άνθρωπο σε τυπικό εξάρτημα ενός απρόσωπου αγοραίου συστήματος επιδίωξης κέρδους και μεγιστοποίησης του ατομικού οφέλους. Η προσέγγιση της οικονομικής λειτουργίας της ανταλλαγής στις αρχαϊκές κοινωνίες απετέλεσε σημείο αναφοράς για τη διαμόρφωση του κλάδου της Οικονομικής Ανθρωπολογίας που γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση στο πεδίο των ανθρωπολογικών σπουδών.

Αστεακή Ανθρωπολογία.

Μετά τη δεκαετία του '70, οι κοινωνικοί ανθρωπολόγοι επικεντρώθηκαν σε μορφές αστεακής κοινωνικής οργάνωσης. Η εντυπωσιακή αύξηση των αστικών κέντρων σε όλες τις ηπείρους, οι βίαιες ανατροπές της περιβαλλοντικής ισορροπίας, η δραματική επίταση του φαινομένου της μετανάστευσης, οι νέες μετακινήσεις πληθυσμών, τα φαινόμενα νέας ένδειας και απώλειας στέγης (homelessness) και η συνύπαρξη στις ίδιες περιοχές εθνο-φυλετικών ομάδων με ασύμβατα αξιακά πρότυπα κατέστησαν αναγκαία την ανάλυση νέων διαδικασιών κοινωνικής μεταβολής, στη βάση συντελούμενων δομικών μετασχηματισμών στη σύγχρονη μεγαλούπολη. Νέες ανθρωπολογικές έρευνες αφορούν τις επιμέρους ομάδες που συνθέτουν αστικούς πληθυσμούς. Η αστεακή ανθρωπολογία, δίνοντας έμφαση στη διαδικασία συγκρότησης του χώρου, περιλαμβάνει μελέτες που επιχειρούν να αναλύσουν τις κοινωνικές σχέσεις που δομούν και οριοθετούν τον αστικό χώρο, την ανάδυση και κατανομή δικτύων κοινωνικών σχέσεων, καθώς και τις διαδικασίες συγκρότησης συλλογικών ταυτοτήτων σε ομάδες με ιδιαίτερη εθνοτική συνείδηση. Αντλώντας από το έργο της σχολής του Σικάγου, οι ερευνητές αυτού του πεδίου εξετάζουν, μεταξύ άλλων, τα ιστορικά γεγονότα που συνδέονται με τη συγκρότηση και επέκταση μεγάλων αστικών κέντρων, τις ροές μετανάστευσης ευάλωτων πληθυσμιακών ομάδων, καθώς και τις παραμέτρους εκείνες που συμβάλλουν στη συνοχή ή την αναπαραγωγή ομάδων με διακριτές συλλογικές ταυτότητες (Fominaya, 2010).

Εικόνα 3.2 Τομείς έρευνας Κοινωνικής Ανθρωπολογίας.

3.3. Συμπεράσματα κεφαλαίου

Ο λογικός θετικισμός και η ευρύτερη θετικιστική παράδοση, άσκησε σημαντικές επιδράσεις στην πορεία της διαμόρφωσης των σύγχρονων κοινωνικών επιστημών. Πέραν της Οικονομικής (την οποία θα εξετάσουμε αυτοτελώς στο δεύτερο μέρος αυτής της μελέτης), αυτή η επίδραση διαφαίνεται εντονότερη σε κοινωνικές επιστήμες όπως η Πολιτική Επιστήμη και η Κοινωνιοβιολογία, οι οποίες παρουσιάζουν ισχυρότερες τάσεις ποσοτικοποίησης των πορισμάτων τους και αποδίδουν μεγαλύτερη έμφαση στην εμπειρική έρευνα. Η Κοινωνική Ψυχολογία, με το ισχυρό πειραματικό τμήμα της, δέχτηκε ανάλογες επιδράσεις, σε αντίθεση με την Κοινωνική Ανθρωπολογία η οποία διαφοροποιείται σημαντικά σε σχέση με τις υπόλοιπες κοινωνικές επιστήμες. Η Κοινωνική Ανθρωπολογία ανέπτυξε ένα συμμετοχικό υπόδειγμα μεθοδολογικής διερεύνησης, που αποκλίνει έναντι του παρατηρησιακού υποδείγματος των αναλυτικών κοινωνικών επιστημών, γεγονός που κατέστησε αυτήν την κοινωνική επιστήμη εγγύτερη προς την ερμηνευτική παράδοση των ιστορικών επιστημών, όπως θα εξηγήσουμε διεξοδικά στο επόμενο κεφάλαιο.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Andrews, R., Cowell, R., & Downe, J. (2011). Promoting civic culture by supporting citizenship: What difference can local government make? *Public Administration*, 89(2), 595-610.
- Ardill, A. (2009). Sociobiology, racism and Australian colonisation. *Griffith Law Review*, 18(1), 82-113.
- Bächtiger, A., & Hangartner, D. (2010). When deliberative theory meets empirical political science: Theoretical and methodological challenges in political deliberation. *Political Studies*, 58(4), 609-629.

- Balaram, P. (2010). Social scientists, natural scientists and sociobiology. *Current Science*, 98(10), 1267-1268.
- Banton, M. (2013). *The social anthropology of complex societies*. London: Taylor and Francis.
- Beattie, J. (2013). *Other cultures: Aims, methods and achievements in social anthropology*. London: Taylor and Francis.
- Bollig, M., & Finke, P. (2014). Explanatory models in anthropology: Methodological refinements, cross-cultural comparison and theoretical developments. *Zeitschrift Fur Ethnologie*, 139(1), 39-54.
- Box-Steffensmeier, J. M., Brady, H. E., & Collier, D. (2008). Political science methodology, In: Box-Steffensmeier, J.M., Brady, H.E., & Collier, D. (Eds.), *The Oxford Handbok of Political Methodology*. Oxford: Oxford University Press.
- Boyd,R., & Richerson, P. (1985). *Culture and the Evolutionary Process*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bradley, B.W., & Ramsey, P. (2010). The political engagement of black and minority ethnic groups: Does policy impede civic culture? *International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, 5(7), 183-194.
- Breen, L. J. & Darlaston-Jones, D. (2010). Moving beyond the enduring dominance of positivism in psychological research: Implications for psychology in Australia. *Australian Psychologist*, 45(1), 67-76.
- Brinkmann, S. (2015). Perils and potentials in qualitative psychology. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 49(2), 162-173.
- Brzechczyn, K. (2009). Logical empiricism and logical positivism. In A. Tucker (Ed.), *A companion to the philosophy of history and historiography* (pp. 416-426). Oxford: Wiley.
- Burris, V. (2007).Fordism and positivism in U.S. sociology. *Social Science History*, 31(1), 93-105.
- Chrisomalis, S. (2006). Comparing cultures and comparing processes: Diachronic methods in cross-cultural anthropology. *Cross-Cultural Research*, 40(4), 377-404.
- Cousin, O., & Rui, S. (2011). The method of sociological intervention: Evolutions and specificities. [La méthode de l'intervention sociologique: Évolutions et spécificités], *Revue Francaise de Science Politique*, 61(3), 513-532.
- Cozic, M. (2014). Economic methodology: From Millian deductivism to neo-positivism. *Revue d'Economie Politique*, 124(1), 23-73.
- Cuhadar, E., & Dayton, B. (2011). The social psychology of identity and inter-group conflict: From theory to practice. *International Studies Perspectives*, 12(3), 273-293.
- Dahl, A., & Soss, J. (2014). Neoliberalism for the common good?Public value governance and the downsizing of democracy. *Public Administration Review*, 74(4), 496-504.
- Dahl, R.A. (2003). *How democratic is the American constitution?* New Haven: Yale University Press.
- Dahl, R.A. (2005). What political institutions does large-scale democracy require? *Political Science Quarterly*, 120(2), 187-198.
- Dale, G. (2011). Positivism and 'functional theory' in the thought of Karl Polanyi, 1907-1922. *Sociology Compass*, 5(2), 148-164.
- Demuth, C., & Terkildsen, T. (2015, in print). The future of qualitative research in psychology - A discussion with Svend Brinkmann, Günter Mey, Luca Tateo, and Anete Strand. *Integrative Psychological and Behavioral Science*.
- Dovidio, J.F., Pearson, A.R., & Orr, P. (2008). Social psychology and neuroscience: Strange bedfellows or a healthy marriage? *Group Processes and Intergroup Relations*, 11(2), 247-263.
- Eagly, A.H., & Riger, S. (2015, in print). Feminism and psychology: Critiques of methods and epistemology. *American Psychologist*.

- Edwards, L. (2010). Re-thinking Putnam in Italy: The role of beliefs about democracy in shaping civic culture and institutional performance. *Comparative European Politics*, 8(2), 161-178.
- Ferrarotti, F. (1999). The social character of science: The lessons of positivism. *International Journal of Politics, Culture and Society*, 12(4), 535-553.
- Fominaya, C.F. (2010). Creating cohesion from diversity: The challenge of collective identity formation in the global justice movement. *Sociological Inquiry*, 80(3), 377-404.
- Fournier, M. (2014). The elementary forms as a collective work: Henri Hubert and Marcel Mauss' contributions to Émile Durkheim's later sociology of religion. *Canadian Journal of Sociology*, 39(4), 523-546.
- Franks, D.D. (2010). *Neurosociology: The nexus between neuroscience and social psychology*. New York: Springer.
- Gartrell, C.D., & Gartrell, J.W. (2002). Positivism in sociological research: USA and UK (1966-1990). *British Journal of Sociology*, 53(4), 639-657.
- Gintis, H. (2014). Inclusive fitness and the sociobiology of the genome. *Biology and Philosophy*, 29(4), 477-515.
- Gintis, H. (2015). Sociobiology: Altruists together. *Nature*, 517(7536), 550-551.
- Gravlee, C.C., Kennedy, D.P., Godoy, R., & Leonard, W.R. (2009). Methods for collecting panel data: What can cultural anthropology learn from other disciplines? *Journal of Anthropological Research*, 65(3), 453-483.
- Gutmann, M. (2014). The limits of sociobiology: Is there a sociobiological explanation of culture? In E. Voigts, B. Schaff, & M. Pietrzak-Franger (Eds.), *Reflecting on Darwin* (pp. 183-197). London: Ashgate.
- Halavais, A. (2015, in press). Bigger sociological imaginations: Framing big social data theory and methods. *Information Communication and Society*.
- Hann, C. (2014). Evolution, institutions, and human well-being: Perspectives from a critical social anthropology. *Journal of Bioeconomics*, 16(1), 61-69.
- Hasan, M.N. (2015, in print). Positivism: To what extent does it aid our understanding of the contemporary social world? *Quality and Quantity*.
- Heilbron, J. (2009). Sociology and positivism in 19th-century France: The vicissitudes of the société de sociologie (1872-4). *History of the Human Sciences*, 22(4), 30-62.
- Heinz, A. (1997). Savage thought and thoughtful savages: On the context of the evaluation of logical thought by Lévy-Bruhl and Evans-Pritchard. *Anthropos*, 92(1-3), 165-173.
- Hodgson, B. (2007). Logical positivism and the Vienna circle. In C. Boundas (Ed.), *The Edinburgh companion to twentieth century philosophies* (pp. 96-115). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Ingram, D. (2014). Reconciling positivism and realism: Kelsen and Habermas on democracy and human rights. *Philosophy and Social Criticism*, 40(3), 237-267.
- Inoue, H. (2008). Is a paradigm necessary for mathematical sociology? *Sociological Theory and Methods*, 23(1), 1-13.
- Irzik, G. (2013). Kuhn and logical positivism: Gaps, silences, and tactics of SSR. In: *The structure of scientific revolutions revisited* (pp. 15-40). London: Taylor and Francis.
- Isacoff, J. B. (2014). Achieving what political science is for. *Journal of Political Science Education*, 10(4), 414-423.
- Jain, S. (2013). Bourdieu's sociology: A post-positivist science. *Thesis Eleven*, 117(1), 101-116.
- Johnson, J. (2006). Consequences of positivism: A pragmatist assessment. *Comparative Political Studies*, 39(2), 224-252.

- Jones, H. S., & Stewart, I. (2013). Positive political science and the uses of political theory in post-war France: Raymond Aron in context. *History of European Ideas*, 39(1), 35-50.
- Kertzer, D. I. (2009). Social anthropology and social science history. *Social Science History*, 33(1), 1-16.
- Kitchener, R.F. (2004). Logical positivism, naturalistic epistemology, and the foundations of psychology. *Behavior and Philosophy*, 32(1), 37-54.
- Kraft, V. (1953). *The Vienna Circle: The Origins of neo-positivism*. New York: Philosophical Library.
- Lamb-Books, B. (2013). Adorno and Horkheimer's collective psychology: On psychoanalytic social explanations. *Thesis Eleven*, 117(1), 40-54.
- Lamiell, J.T. (2010). Why was there no place for personalistic thinking in 20th century psychology? *New Ideas in Psychology*, 28(2), 135-142.
- Lepistö, A. (2015, in print). Revisiting the left-wing response to sociobiology: The case of Finland in a European context. *Journal of the History of Biology*.
- Levy, J. S. (2007). Qualitative methods and cross-method dialogue in political science. *Comparative Political Studies*, 40(2), 196-214.
- Lewis, I.M. (2013). *History and social anthropology*. London: Taylor and Francis.
- List, C., & Spiekermann, K. (2013). Methodological individualism and holism in political science: A reconciliation. *American Political Science Review*, 107(4), 629-643.
- Luyten, P., Blatt, S.J., & Corveleyn, J. (2006). Minding the gap between positivism and hermeneutics in psychoanalytic research. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 54(2), 571-610.
- Maccabelli, T. (2008). Social anthropology in economic literature at the end of the 19th century: Eugenic and racial explanations of inequality. *American Journal of Economics and Sociology*, 67(3), 481-527.
- Mansbridge, J. (2014). What is political science for? *Perspectives on Politics*, 12(1), 8-17.
- Martin, J. (2003). Positivism, quantification and the phenomena of psychology. *Theory and Psychology*, 13(1), 33-38.
- Morton, R.B., & Williams, K.C. (2010). *Experimental political science and the study of causality: From nature to the lab*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moscovici, S. (2011). An essay on social representations and ethnic minorities. *Social Science Information*, 50(3-4), 442-461.
- Moscovici, S., & Pérez, J.A. (2007). A study of minorities as victims. *European Journal of Social Psychology*, 37(4), 725-746.
- Nadel, S.F. (2013). *The foundations of social anthropology*. London: Taylor and Francis.
- Nagengast, C. (1997). Women, minorities, and indigenous peoples: Universalism and cultural relativity. *Journal of Anthropological Research*, 53(3), 349-369.
- Neill, E. (2013). The impact of positivism: Academic political thought in Britain, c. 1945-1970. *History of European Ideas*, 39(1), 51-78.
- Neill, E. (2013). Varieties of positivism in Western European political thought, c. 1945-1970: An introduction. *History of European Ideas*, 39(1), 1-18.
- Neudorfer, N.S. (2015, in press). Development, democracy and corruption: How poverty and lack of political rights encourage corruption. *Journal of Public Policy*.
- Noe, K. (2001). The rise and fall of "positivism": From a viewpoint of the philosophy of science. *Sociological Theory and Methods*, 16(1), 16-17.
- Omoyibo, K.U., & Obaro, O.A. (2012). Doing sociological research: Standard methods and fallacies and methodological pluralism. *European Journal of Social Sciences*, 28(3), 320-325.

- O'Neill, J. (2003). Unified science as political philosophy: Positivism, pluralism and liberalism. *Studies in History and Philosophy of Science Part C: Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 34(3), 575-596.
- Pedersen, J. (2009). Habermas and the political sciences: The relationship between theory and practice. *Philosophy of the Social Sciences*, 39(3), 381-407.
- Pérez, J.A., Moscovici, S., & Chulvi, B. (2007). The taboo against group contact: Hypothesis of gypsy ontologization. *British Journal of Social Psychology*, 46(2), 249-272.
- Randall, V. (2004). Using and abusing the concept of the third world: Geopolitics and the comparative political study of development and underdevelopment. *Third World Quarterly*, 25(1), 41-53.
- Remedios, F. (2009). Fuller's project of humanity: Social sciences or sociobiology? *History of the Human Sciences*, 22(2), 115-120.
- Roulleau-Berger, L., & Liu, Z. (2012). Durkheim's theory of religion and Chinese sociology. [La théorie de la religion de Durkheim et la sociologie chinoise] *Archives De Sciences Sociales Des Religions*, 159(3), 135-151.
- Sheingate, A. (2014). Institutional dynamics and American political development. *Annual Review of Political Science*, 17, 461-477.
- Spencer, J. (2000). British social anthropology: A retrospective. *Annual Review of Anthropology*, 29, 1-24.
- Steiner, P. (2012). Religion and economy in Durkheim: Two forms of social cohesion? [Religion et économie chez Durkheim: deux formes de cohésion sociale?] *Archives De Sciences Sociales Des Religions*, 159(3), 247-263.
- Subašić, E., Reynolds, K.J., Reicher, S.D., & Klandermans, B. (2012). Where to from here for the psychology of social change? Future directions for theory and practice. *Political Psychology*, 33(1), 61-74.
- Taylor, J.R. (2009). Choices for Chinese political science: Methodological positivism or methodological pluralism? *Journal of Chinese Political Science*, 14(4), 357-367.
- Thomassen, B. (2013). Anthropology and social theory: Renewing dialogue. *European Journal of Social Theory*, 16(2), 188-20.
- Thompson, D.F. (2008). Deliberative democratic theory and empirical political science. *Annual Review of Political Science*, 11, 497-520.
- Thórisdóttir, H., and Karólínudóttir, K.E. (2014). The boom and the bust: Can theories from social psychology and related disciplines account for one country's economic crisis? *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 14(1): 281-31.
- Turner, J. H. (2006). Explaining the social world: Historicism versus positivism. *Sociological Quarterly*, 47(3), 451-463.
- Uddin, N. (2011). Decolonizing ethnography in the field: An anthropological account. *International Journal of Social Research Methodology*, 14(6), 455-467.
- Wilson, R.K. (2011). The contribution of behavioral economics to political science. *Annual Review of Political Science*, 14, 201-223.
- Woon, J. (2009). Change we can believe in? Using political science to predict policy change in the Obama presidency. *Political Science and Politics*, 42(2), 329-333.
- York, R., & Clark, B. (2006). Marxism, positivism, and scientific sociology: Social gravity and historicity. *Sociological Quarterly*, 47(3), 425-450.
- Δρακόπουλος, Σ. (2001). *Μεθοδολογία Κοινωνικών Επιστημών*. Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Παν. Αθηνών.
- Κάλαφας, Β. (1997). *Επιστημονική πρόοδος και ορθολογικότητα: Προς μια ρεαλιστική ανασυγκρότηση της σύγχρονης επιστημολογίας*. Αθήνα: Νήσος.

Κριτήρια αξιολόγησης

Ερωτήσεις κατανόησης – ανάπτυξης

1. Με βάση όσα διαβάσατε σε αυτό το κεφάλαιο, να περιγράψετε συνοπτικά την επίδραση του θετικισμού στις κοινωνικές επιστήμες. Σε ποια κοινωνική επιστήμη διαφαίνεται εντονότερη, κατά τη δική σας εκτίμηση, η θετικιστική επίδραση; Να τεκμηριώσετε συνοπτικά την απάντησή σας.
2. Ποια στοιχεία του προγράμματος του λογικού θετικισμού έχουν υιοθετηθεί από τις κοινωνικές επιστήμες; Να λάβετε ως σημείο αναφοράς ένα κεντρικό γνώρισμα του λογικού θετικισμού, και να εξετάσετε συνοπτικά πώς αυτό έχει προσληφθεί και αξιοποιηθεί από τις κοινωνικές επιστήμες.
3. Να συγκρίνετε το συμμετοχικό υπόδειγμα της ανθρωπολογικής έρευνας με το παρατηρησιακό υπόδειγμα των φυσικών επιστημών. Μπορεί, κατά την εκτίμηση σας, ο κοινωνικός ανθρωπολόγος να καταστεί αμερόληπτος παρατηρητής των πολιτισμικών φαινομένων τα οποία μελετά; Πού οφείλεται, σύμφωνα με όσα διαβάσατε, η δυσκολία συναγωγής αντικειμενικής γνώσης στην πολιτισμική ανθρωπολογική έρευνα;
4. Για ποιο ακριβώς λόγο η μεθοδολογία της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας αποκλίνει από τις βασικές επιταγές της θετικιστικής αντίληψης για την επιστήμη; Να τεκμηριώσετε συνοπτικά την απάντησή σας στηριζόμενοι στην ανάλυση αυτού του κεφαλαίου.

Απάντηση/Λύση

1. Βλ. απάντηση κεφ. 3.2
2. Βλ. απάντηση κεφ. 3.1
3. Βλ. απάντηση κεφ. 3.2.7.2
4. Βλ. απάντηση κεφ. 3.2.7

Άσκηση αντιστοίχισης

1. Στόχοι του Λογικού Θετικισμού.
2. Το κριτήριο της επαληθευσιμότητας.
3. Η απόρριψη της μεταφυσικής και των δεοντολογικών κρίσεων.
4. Η ενότητα της επιστήμης.
5. Ψευδοπρόταση.
6. Μεθοδολογικός μονισμός.
7. Εργασίες των G. Fechner και E. Weber.
8. Εργασίες του W. Wundt.
9. Εργασίες του I. Pavlov.
10. J. Watson.
11. Ο ύστερος συμπεριφορισμός του Skinner .
12. A. Comte.
13. V. Pareto.
14. Πολιτική Επιστήμη.
15. Λαρβίνος.
16. Κοινωνιοβιολογία.
17. Η σύγχρονη κοινωνιοβιολογική έρευνα.
18. Κοινωνική Ψυχολογία.
19. Περιοχή κοινωνικών αναπαραστάσεων.
20. Διεργασίες κοινωνικοποίησης.
21. Μελέτες μικρών ή περιορισμένης έκτασης ομάδων.
22. Αστεακή Ανθρωπολογία.

- 23. Τομέας των κοινωνικών πρακτικών και της κοινωνικής δράσης.
- 24. Κοινωνική Ανθρωπολογία .
- 25. Ανθρωπολογία της συγγένειας.
- 26. Ανθρωπολογία της Θρησκείας.
- 27. Πολιτική Ανθρωπολογία.
- 28. Οικονομική Ανθρωπολογία.

Άσκηση Αντιστοίχισης	Εκπαιδευτικό παιχνίδι / αυτοαξιολόγηση
Διαδραστική άσκηση αντιστοίχισης που περιλαμβάνει θέματα σχετικά με τον λογικό θετικισμό.	

Απάντηση/Λύση

1. Η ανάλυση της λογικής της επιστήμης και η εμπειρική θεμελίωση της επιστήμης.
2. Μια πρόταση έχει νόημα μόνο όταν είναι δυνατόν να επαληθευτεί, είτε με εμπειρικές είτε με αναλυτικές μεθόδους.
3. Επιτυγχάνεται με την εφαρμογή του κριτηρίου της επαληθευσιμότητας.
4. Υπάρχει μόνο μία γλώσσα της επιστήμης, η οποία ενοποιεί όλες τις επιμέρους επιστήμες.
5. Μια αξιολογική κρίση χωρίς επιστημονικό νόημα.
6. Η επιστήμη είναι ενιαία, διαθέτει κοινή γλώσσα και ενιαία μεθοδολογία.
7. Όταν το φυσικό ερέθισμα αυξάνει λογαριθμικά, η αίσθηση του ερεθίσματος αυξάνει αριθμητικά.
8. Χρήση πειραματικών μεθόδων για τη μέτρηση νευρικών αντιδράσεων.
9. Είναι δυνατόν να ελέγξουμε ή να καθοδηγήσουμε αντιδράσεις, με βάση συγκεκριμένα ερεθίσματα.
10. Μοντελοποίηση του μηχανισμού, ερέθισμα – αντίδραση, με βάση τις επιστημολογικές αρχές της Νευτώνειας μηχανικής.
11. Θετική επιστημονική προσέγγιση.
12. Κοινωνική ανάπτυξη βασισμένη σε νόμους και κανονικότητες, όπως αυτές λειτουργούν στις φυσικές επιστήμες.
13. Η Λογικο-Πειραματική μέθοδος.
14. Κύριο αντικείμενο αποτελεί ο σκοπός, η οργάνωση και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κράτους ως μονοπωλιακού φορέα κοινωνικής εξουσίας.
15. Οι έμβιοι οργανισμοί δεν αποτελούν προϊόν μιας πράξης θείας δημιουργίας, και η ποικιλία τους μπορεί να εξηγηθεί με ένα μηχανισμό φυσικής επιλογής κατά την οποία επιβιώνουν μόνον τα ισχυρότερα είδη.
16. Εξηγεί τα κοινωνικά φαινόμενα με δαρβίνεια αναλυτικά εργαλεία και αναθέτει το έργο των κοινωνικών επιστημών σε βιολόγους.
17. Επιχειρεί την κατασκευή τυποποιημένων υποδειγμάτων που διερευνούν τη σχέση συνεξέλιξης.
18. Η ανάλυση των κοινωνικών επιδράσεων στη συγκρότηση του ατομικού ψυχισμού, αλλά και η διερεύνηση των κοινωνικών επιπτώσεων της ατομικής συμπεριφοράς.
19. Σύγχρονες έρευνες για το σχηματισμό προκαταλήψεων, στερεοτύπων και μη – ορθολογικών ψυχικών μηχανισμών που λειτουργούν ως παράγοντες κοινωνικού αποκλεισμού.
20. Περιλαμβάνονται μέθοδοι κοινωνικής μάθησης με τα διάφορα συμπληρώματά τους καθώς και ανάδυση φαινομένων τυπολατρίας, συμβατικότητας ή αντιθέτως διαφοροποίησης μέσα σε κοινωνικά σύνολα.
21. Η πλέον διαδεδομένη και γνωστικά παραγωγική περιοχή ερευνών στην Κοινωνική Ψυχολογία.
22. Περιλαμβάνει μελέτες που επιχειρούν να αναλύσουν τις κοινωνικές σχέσεις που δομούν και οριοθετούν τον αστικό χώρο.
23. Συλλογικές δραστηριότητες και μορφές κοινωνικής συμπεριφοράς που απορρέουν ως επακόλουθο μετασηματισμών του κοινωνικο-οικονομικού περιβάλλοντος κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα.
24. Μελετά τους ανθρώπινους πολιτισμούς και τις κοινωνίες που τους δημιουργούν και τους αναπτύσσουν.
25. Έρευνες για τη μορφή των δομών συγγένειας στο εσωτερικό διαφορετικών κοινωνιών που συνιστούν θεμέλιο επίτευξης οικονομικών συνεργασιών και άλλων πρακτικών.
26. Επικεντρώθηκε αρχικά στην ανάλυση των θρησκευτικών εκφάνσεων των πρωτόγονων κοινωνιών.
27. Στοχεύει στη συγκριτική ανάλυση μορφών πολιτικής οργάνωσης, θεσμών και πρακτικών διακυβέρνησης, καθώς και των συμβολικών σημασιολογικών συστημάτων που συνέχουν αυτούς τους θεσμούς.
28. Ο Malinowski κατέδειξε ότι στις πρωτόγονες κοινωνίες η ανταλλαγή δώρων επιτελεί θεμελιώδεις οικονομικές λειτουργίες.

Υλικό από το Διαδίκτυο

The Vienna Circle and Logical Positivism, διαθέσιμο στο <http://www.youtube.com/watch?v=8e1gdGluXI8>, τελευταία πρόσβαση 8/10/2015

Logical Positivism Overview, διαθέσιμο στο <http://www.youtube.com/watch?v=heTZPZhw2k0>, τελευταία πρόσβαση 8/10/2015

Κεφάλαιο 4

Κύρια μεθοδολογικά ρεύματα στις κοινωνικές επιστήμες

Σύνοψη

Στόχος του κεφαλαίου είναι η παρουσίαση και συζήτηση ορισμένων μεθοδολογικών ρευμάτων στις κοινωνικές επιστήμες, τα οποία διαφοροποιούνται σε σχέση με την εμπειρική αναλυτική προσέγγιση και την αρχή του μεθοδολογικού μονισμού, που εκθέσαμε στο πρώτο κεφάλαιο. Ειδικότερα, ο αναγωγισμός αποτελεί ένα επιστημολογικό εγχείρημα που ενδέχεται να οδηγήσει σε απώλεια και αυτής της αυτονομίας των κοινωνικών επιστημών ως διακριτού πεδίου επιστημονικής γνώσης, γεγονός που καταδείξαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, αναλύοντας το πρόγραμμα της Κοινωνιοβιολογίας ως περίπτωση ακραίου θετικιστικού εγχειρήματος. Σε εντελώς αντίθετη κατεύθυνση κινείται η κατανοητική μέθοδος, η οποία βρίσκει την πληρέστερη εφαρμογή της στην Ιστορική Επιστήμη, στο πλαίσιο ερμηνευτικών παραδόσεων, ενώ έχει εφαρμογή και σε άλλες κοινωνικές επιστήμες, ιδίως στην Κοινωνιολογία. Ο μεθοδολογικός εσσενσιαλισμός συνιστά μια μάλλον παρωχημένη προσέγγιση, όπως διαφαίνεται στη σύγχρονη συζήτηση για τα θεμέλια των επιστημών, ενώ σοβαρή και ιδιαίτερος γόνιμη είναι η συμβολή ολιστικών συστημικών προσεγγίσεων, ορισμένες εκ των οποίων κινούνται σε αναλυτικά πρότυπα και γνωρίζουν μεγάλο εύρος εφαρμογής, κυρίως στην Κοινωνιολογία, την πολιτική επιστήμη, αλλά και στην Οικονομική. Στο τέλος αυτού του κεφαλαίου, θα επιχειρήσουμε μια συνοπτική παρουσίαση της αποκλίνουσας μεθοδολογίας της ιστορικής επιστήμης ως γνωστικού πεδίου εφαρμογής της κατανοητικής μεθόδου αλλά και με επιδράσεις από τον ευρύτερο χώρο των αναλυτικών κοινωνικών επιστημών.

Προαπαιτούμενη γνώση

Δρακόπουλος, Σ. (2001). *Μεθοδολογία Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Πανεπιστήμιο Αθηνών*.

4.1. Κριτική του αναγωγισμού

Ως αναγωγισμός ορίζεται η αναγωγή σύνθετων οντοτήτων ή μορφών σε απλούστερες (Lausen, 2014). Ένα τυπικό παράδειγμα αναγωγισμού είναι η αναγωγή των κοινωνικών ομάδων σε άτομα (σε απλούστερη μορφή), η αναγωγή των ατόμων σε κύτταρα, των κυττάρων σε μόρια, των μορίων σε άτομα και, τελικά, των ατόμων σε στοιχειώδη σωματίδια. Ξεκινάμε, δηλαδή, από σύνθετες οντότητες και καταλήγουμε σε πάρα πολύ απλές, οι οποίες σε τελική ανάλυση είναι αντικείμενο μελέτης της Φυσικής. Η επιστημολογική αντίληψη, όμως, θεωρεί την αναγωγή ξεπερασμένη (Kaiser, 2011; Theurer, 2013), συνηγορώντας υπέρ της ανάδυσης φαινομένων (emergence) σε ένα δεδομένο επίπεδο ανάλυσης (Duster, 2013; Tryon, 2012). Είναι αμφίβολο εάν με την αναγωγή σε χαμηλότερο επίπεδο ανάλυσης (π.χ. από άτομα σε κύτταρα, από ψηλότερο επίπεδο ανάλυσης σε χαμηλότερο) διασφαλίζεται η πληρέστερη και πλέον ικανοποιητική εξήγηση των φαινομένων. Δεν είναι, δηλαδή, σίγουρο ότι η αναγωγή σε χαμηλότερο επίπεδο ανάλυσης έχει ως αποτέλεσμα την ακριβέστερη επιστημονική εξήγηση των φαινομένων υψηλότερου επιπέδου ανάλυσης.

Ένα παράδειγμα μπορούμε να αντλήσουμε από τη μικρο-φυσική, η οποία μελετά φαινόμενα σε επίπεδο στοιχειωδών σωματίων. Η μικρο-φυσική δεν μπορεί να εξηγήσει καλύτερα τα κυτταρικά φαινόμενα απ' ό,τι η κυτταρική Βιολογία. Τα κύτταρα, βέβαια, αποτελούνται από μόρια και τα μόρια από άτομα και τα άτομα από στοιχειώδη σωματίδια, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι η μικρο-φυσική εξηγεί καλύτερα τα μοριακά φαινόμενα απ' ό,τι η Χημεία, ή ότι η κυτταρική Βιολογία είναι σε θέση να προσφέρει ακριβέστερες εξηγήσεις της διαμόρφωσης κοινωνικών ομάδων απ' ό,τι η Οικονομική ή άλλη κοινωνική επιστήμη (π.χ. η Κοινωνιολογία).

Ο αναγωγισμός συνδέεται άμεσα με τον μεθοδολογικό μονισμό. Οι οπαδοί του δεύτερου υποστηρίζουν ότι οι φυσικές και οι κοινωνικές επιστήμες οργανώνονται ως πληροφοριακές δραστηριότητες με βάση τις ίδιες μεθοδολογικές αρχές. Για παράδειγμα, τις ίδιες μεθοδολογικές αρχές που χρησιμοποιούμε στη Φυσική θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε και στην πολιτική επιστήμη ή την Κοινωνική Ψυχολογία. Μια

σημαντική συνέπεια του μεθοδολογικού μονισμού είναι η αποδοχή της μεθοδολογικής ενότητας της επιστήμης.

Μία παραλλαγή του μεθοδολογικού μονισμού είναι ο φυσικαλισμός, σύμφωνα με τον οποίο οι επιστήμες πρέπει να διατυπώνουν επιστημονικές προτάσεις κατά το πρότυπο της Φυσικής. Είναι διαφορετικό το να υποστηρίζει κανείς ότι όλες οι επιστήμες θα πρέπει να αποκτήσουν τη μέθοδο της Φυσικής, από το να υποστηρίζει την οντολογική ενότητα της επιστήμης. Ο μεθοδολογικός μονισμός δεν αποκλείει επιμέρους τεχνικές έρευνας σε διαφορετικές επιστήμες, ενώ αντιθέτως ο φυσικαλισμός προβάλλει ως γνωστικό ιδεώδες την αναγωγή της επιμέρους γλώσσας κάθε επιστημονικού κλάδου σε εκείνη της Φυσικής. Συνεπώς, ο φυσικαλισμός αποκλείει τη δυνατότητα κατασκευής αυτόνομων κοινωνικών επιστημών, διότι προβάλλει ως γνωστικό ιδεώδες την τελική υπαγωγή τους σε μια υπερκείμενη δομή, αυτή των Φυσικών Επιστημών. Η προσέγγιση και οι θέσεις του φυσικαλισμού έχουν υποστεί σοβαρή κριτική από σύγχρονους φιλοσόφους της επιστήμης και σήμερα δεν έχει μεγάλη επιρροή στη φιλοσοφία των κοινωνικών επιστημών. Αντίθετα, ο μεθοδολογικός μονισμός εξακολουθεί να διαθέτει μεγάλη απήχηση (Δρακόπουλος, 2001).

Υπάρχουν, όμως, επιστημολογικές σχολές οι οποίες δεν υιοθετούν τον μεθοδολογικό μονισμό. Η κοινή θέση αυτών των σχολών είναι ότι οι κοινωνικές επιστήμες είναι διαφορετικής φύσης επιστήμες, άρα χρειάζονται και καθιστούν αναγκαία μια διαφορετική μεθοδολογική προσέγγιση. Οι σχολές αυτές στηρίζονται στην άποψη ότι υπάρχει προτεραιότητα του εμπειρικού αντικείμενου έναντι της γνωστικής του σύλληψης. Δίνουν, δηλαδή, μεγαλύτερη βάση στο επιστημονικό αντικείμενο ως πεδίο της έρευνας, από ό,τι στη μέθοδο και τη στρατηγική προσέγγισής του. Επίσης, ασκούν κριτική στις φιλοσοφικές βάσεις του μεθοδολογικού μονισμού και του αναγωγισμού. Οι κύριες σχολές οι οποίες δεν υιοθετούν τον μεθοδολογικό μονισμό είναι οι παρακάτω:

- Η κατανοητική μέθοδος (Verstehen).
- Ο εσσενσιαλισμός (essense = ουσία).
- Ο ολισμός.

Εικόνα 4.1 Εναλλακτικά μεθοδολογικά ρεύματα, τα οποία δεν υιοθετούν τον μεθοδολογικό μονισμό.

4.2. Εναλλακτικά μεθοδολογικά ρεύματα στις κοινωνικές επιστήμες

4.2.1. Κατανοητική μέθοδος (Verstehen)

4.2.1.1. Εισαγωγική παρουσίαση

Το αντικείμενο αυτής της προσέγγισης είναι η μεθοδολογία μιας ομάδας επιστημών που έχουν ως αντικείμενο τάξεις ανθρώπων με τη μορφή κοινωνίας δικαίου, οικονομίας κ.ά. Στόχος των φυσικών επιστημών είναι η πρόβλεψη και η εξήγηση φαινομένων της φυσικής πραγματικότητας. Οι κοινωνικές επιστήμες είναι, στην προοπτική αυτή, διαφορετικής υφής επιστήμες απ' ό,τι οι φυσικές, κατά συνέπεια θα πρέπει να έχουν άλλο γνωστικό στόχο, ο οποίος είναι η κατανόηση των κοινωνικών πράξεων δρώντων ατόμων ή κοινωνικών ομάδων. Η κατανοητική μέθοδος, με τη μορφή της ερμηνευτικής προσέγγισης, απετέλεσε την κατεξοχήν μεθοδολογική στρατηγική των ανθρωπιστικών επιστημών, ιδίως της ιστορικής επιστήμης στην κατεύθυνση των Dilthey, Rickert, Droysen, Windelband και άλλων επιφανών εκπροσώπων της νεοκαντιανικής παράδοσης, κατά τον 19^ο αιώνα (Assis, 2014, βλ παρακάτω συνοπτική επισκόπηση της μεθοδολογίας της ιστορικής επιστήμης). Κύριος εκπρόσωπος της κατανοητικής μεθόδου στις κοινωνικές επιστήμες θεωρείται ο διαπρεπής Γερμανός οικονομολόγος και κοινωνιολόγος Max Weber, ο οποίος δέχτηκε ισχυρές επιδράσεις από το ευρύτερο ρεύμα του γερμανικού ιστορισμού στην Πολιτική Οικονομία, μέσω της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής (Roscher, Knies, Hindelbrand), αλλά και το Δίκαιο μέσω της Ιστορικής Σχολής Δικαίου (Γκότσης, 1996; Brownstein, 2010; Segady, 2014).

Ο Weber υιοθετεί ένα στοιχείο υποκειμενικότητας στις κοινωνικές επιστήμες αφού προτείνει την «κατανόηση εκ των έσω». Επειδή, όμως, υιοθετεί επιστημονική μεθοδολογία, θέλει να διατηρήσει και την αντικειμενικότητα στις κοινωνικές επιστήμες. Έτσι, εισήγαγε ένα μη φορμαλιστικό μοντέλο κατανόησης που ονομάζεται «ιδεατός τύπος» (idealtyp). Αυτό το μη φορμαλιστικό υπόδειγμα είναι σαφώς διαφορετικό από τα εξηγητικά μοντέλα που αναπτύχθηκαν και εδραιώθηκαν στις φυσικές επιστήμες (Coenen-Huther, 2003; Drysdale, 1996; Eliaeson, 2000).

Ο ιδεατός τύπος είναι ένα σύνολο εννοιών οι οποίες συγκεκριμενοποιούνται και εξατομικεύονται για το υπό μελέτη κοινωνικό φαινόμενο (Aronovitch, 2012; Kedar, 2007). Το κύριο παράδειγμα εφαρμογής ιδεατών τύπων βρίσκεται στο κλασικό έργο του Weber «Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού». Σε αυτό το έργο ο Weber, για να κατανοήσει ένα κοινωνικό φαινόμενο όπως είναι η εμφάνιση του καπιταλισμού, προσφεύγει στη χρήση ιδεατών τύπων που ανακεφαλαιώνουν ένα σύνολο εννοιών, οι οποίες αναφέρονται στο συγκεκριμένο φαινόμενο (Zalęski, 2010). Η έφεση για εργασία και η τάση προς αποταμίευση, η οποία διακρίνει την οικονομική συμπεριφορά του τυπικού προτεστάντη πιστού τη συγκεκριμένη εποχή (17^{ος}-18^{ος} αιώνας), συνιστούν κατάλληλες έννοιες για την κατασκευή του ιδεατού τύπου του προτεστάντη επιχειρηματία.

4.2.1.2. Η βεμπεριανή συμβολή στη διαμόρφωση της κατανοητικής μεθόδου

Με τη χρήση αυτού του μη φορμαλιστικού υποδείγματος, ο Weber προσπαθεί να εξηγήσει ένα πολύ σημαντικό κοινωνικό φαινόμενο όπως είναι η εμφάνιση του καπιταλισμού. Όπως υποστηρίζουν και οι σύγχρονοι οπαδοί αυτής της μεθόδου, δεν είναι εφικτό να προσπαθήσουμε να καταλάβουμε, μέσα από τις σύγχρονες έννοιες, κοινωνικά φαινόμενα τα οποία έχουν συντελεστεί στο παρελθόν, όπως η φεουδαρχία. Θα πρέπει να συλλέξουμε πρώτα έννοιες οι οποίες περιγράφουν το δεδομένο περιβάλλον, να κατασκευάσουμε έναν ιδεατό τύπο και μέσω αυτού να προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε το εν λόγω φαινόμενο.

Αν και ο Weber δεν υποστήριξε μια αιτιώδη μονοσημία και ουδέποτε εξέλαβε την προτεσταντική θεολογία και πρακτική ως τη μοναδική και αποκλειστική αιτία της σύστασης καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, εντούτοις αποπειράθηκε συστηματικά να καταδείξει ότι οι μείζονες αξιακές και ηθικές αρχές του δυτικο-ευρωπαϊκού προτεσταντισμού διευκόλυναν και ευνόησαν σημαντικά την εδραίωση της οικονομίας της αγοράς. Κατέστη, συνεπώς, ο πρώτος διανοητής που ανέλυσε διεξοδικά τη μετασημασιολογική συμβολή της προτεσταντικής ηθικής της εργασίας στην ανάπτυξη και εδραίωση σκόπιμα ορθολογικών οργανωσιακών μορφών (για μια συστηματική επισκόπηση, βλ. Dyck & Wiebe, 2012).

Ο Weber απέδωσε ιδιαίτερη έμφαση στη δομή και το περιεχόμενο των καλβινιστικών θεολογικών και ηθικών προτύπων και συμπεριφορικών αρχών για τη δυναμική των εν λόγω οικονομικών διαδικασιών, την

οποία εξήγησε μέσω του πνεύματος, δηλαδή της αξιακής λογικής του ανταγωνιστικού καπιταλισμού. Αυτή η οπτική συνίσταται σε μια ειδικότερη ερμηνευτική θεώρηση της σωτηρίας κατά την οποία ο καλβινισμός προήγαγε μια ευρύτερη ατομική και κοινωνική ενδοκοσμική ηθικότητα, όχι μόνον μη-αντιβαίνουσα, αλλά και ενδεχομένως συνεπή προς ένα πλέγμα διαδικασιών αποταμίευσης και συσσώρευσης κεφαλαίου.

Σύμφωνα με αυτήν τη θεώρηση, το καλβινιστικό δόγμα του προκαθορισμού δεν συνέβαλε στην επικράτηση της απραξίας (εφόσον η μεταθανάτια προοπτική μας έχει καθοριστεί εκ των προτέρων), αλλά ώθησε τους πιστούς να αναζητήσουν ενδείξεις σχετικές με το status τους ως εκλεκτών, μέσω της ενασχόλησης με εμπορικές δραστηριότητες και της συσσώρευσης πλούτου. Αυτός ο ενδοκοσμικός ασκητισμός (Mudrack & Mason, 2010) δημιούργησε μια ηθική της εργασίας κατά την οποία η εργασία συνιστά αυτοσκοπό, δηλαδή ύψιστη επιδίωξη, αναιρώντας τις αριστοτελικές παραδοχές του μεσαιωνικού καθολικισμού• για τον τελευταίο, η συσσώρευση κεφαλαίου υπόκειτο στους δραστικούς περιορισμούς μιας οικονομικής ηθικής της αυτάρκειας και αξιοπρεπούς διαβίωσης. Με τον τρόπο αυτό, η ηθική συμπεριφορά των προτεσταντών πιστών υπερέβη τα όρια της τυπικής οικογένειας, γεγονός καθοριστικό για τη σύσταση ενός πλέον απρόσωπου συστήματος οικονομικής οργάνωσης, βασισμένου σε σχέσεις κοινωνικής εμπιστοσύνης (βλ. σχετικά Argüñada 2010).

Ο Weber διατεινόταν ότι άλλες χριστιανικές παραδόσεις (π.χ. ο καθολικισμός) καθώς και άλλα περιεκτικά συστήματα ερμηνείας του κόσμου (ισλάμ, κομφουκιανισμός και ταοϊσμός, ινδουισμός και βουδισμός) δεν κατόρθωσαν να αναπτύξουν αυτό το «καπιταλιστικό πνεύμα», παρά την ενδεχόμενη παρουσία μιας ειδικής, συστηματικής και αξιολογικά ορθολογικής εργασιακής ηθικής. Ο Weber διακατεχόταν από την πεποίθηση ότι ο καθολικισμός με την έμφαση που απέδιδε στις συλλογικότητες, καθώς και με την άκαμπτη οργανωτική εκκλησιολογική δομή του, συνιστούσε δυνητικό εμπόδιο για την εκδήλωση του φαινομένου του νεότερου θρησκευτικού ατομικισμού, επομένως, δυσχέραινε την εμφάνιση μιας ηθικής της ατομικής ευθύνης αλλά και τη γένεση των οργανωσιακών μορφών της νεότερης τυπικής καπιταλιστικής επιχείρησης. Οι ισλαμικές κοινωνικές δομές, από την άλλη πλευρά, δεν ήταν σε θέση να διαμορφώσουν τυπικές σχέσεις οικονομικών της αγοράς βασισμένες στην προτεραιότητα της σκληρής εργασίας, λόγω της θεμελιωμένης στην πολεμική αναμέτρηση ηθικής τους, της υπεροχής του ανατολικού δεσποτισμού και της ιδιαιτερότητας της μουσουλμανικής μεταφυσικής κοσμοεικόνας (Zulficar, 2012).

Στις μελέτες του για τη θρησκεία της αρχαίας Κίνας (The religion of China: Confucianism and Taoism, αγγλ. Μτφρ 1951), ο Weber υποστήριξε ότι ο κομφουκιανισμός δημιούργησε ένα οικονομικό περιβάλλον μη-συμβατό προς την καπιταλιστική ανάπτυξη. Τούτο προσπάθησε να εξηγήσει με βάση τη διαπίστωση ότι ο κομφουκιανισμός, αν και ορθολογικό ηθικό σύστημα, απέδιδε ιδιαίτερη έμφαση στις σχέσεις συγγένειας ως πρωταρχική πηγή κοινωνικής εγγύτητας και, ως εκ τούτου, καλλιέργησε οικονομικά αναποτελεσματικές μορφές κοινωνικών σχέσεων θεμελιωμένες στον νεποτισμό, την οικογενειοκρατία. Ωστόσο, οι μεταπολεμικές εκπληκτικές οικονομικές επιδόσεις ασιατικών χωρών (όπως η Ιαπωνία και η Κίνα) αποκαλύπτουν ότι τα εμπόδια στην καπιταλιστική ανάπτυξη αυτών των περιοχών προέρχονταν κυρίως από τη δομή των πολιτικών σχέσεων και του θεσμικού πλαισίου, δηλαδή από τυπικούς και άτυπους κανόνες που συνέβαλαν στην αύξηση του συναλλακτικού κόστους και τη μείωση της οικονομικής αποτελεσματικότητας. Ο Weber κατέδειξε ορθώς την εστίαση του κινεζικού πολιτισμού σε σχέσεις συγγένειας, εστιασμένες στον ιδεατό τύπο της διευρυμένης οικογένειας, (γεγονός που άλλωστε διαφαίνεται και σε σύγχρονες κινεζικές οικογενειακές επιχειρήσεις), αλλά σαφώς υπερεκτίμησε την επίδραση αυτού του πολιτισμικού παράγοντα στη συνολική οικονομική επίδοση.

Οι απόψεις αυτές, παρά τη σημαντική ευρετική τους αξία (Kalberg, 1996), έχουν υποστεί σοβαρή κριτική (Van Hoorn & Maseland, 2013; Rosenthal et al., 2011): η αποδοχή της βεμπεριανής θέσης αποτέλεσε έναυσμα ευρύτερης συζήτησης από διανοητές όπως οι R.H. Tawney, Ernst Troeltsch και Talcott Parsons. Ο Werner Sombart (The Jews and modern capitalism, 1911), είχε παρατηρήσει ότι εβραϊκές κοινότητες ανέπτυξαν τα ίδια ακριβώς πολιτισμικά χαρακτηριστικά που οδήγησαν στην καπιταλιστική ανάπτυξη, όπως ο ασκητικός προτεσταντισμός, ενώ ο Robert Bellah ισχυρίστηκε ότι ορισμένες βουδιστικές σέκτες κατά τον 16^ο αιώνα προσέφεραν ένα λειτουργικό ισοδύναμο της οικονομικής ηθικής του ιδεατού προτεσταντή πιστού. Σε συνηγορία των βεμπεριανών θέσεων, ο McClelland κατέδειξε ότι λιγότερο ανεπτυγμένες, μη-δυτικές κοινωνίες στερούσαν εκείνες τις μορφές παρακίνησης (ανάγκη για επίτευξη, προσανατολισμό στα επιτεύγματα) που ήταν απαραίτητες για την ανάληψη καινοτόμου επιχειρηματικής δράσης (βλ περαιτέρω Norris & Inglehart, 2009).

Όπως αναφέραμε, αυτή η σύνθεση (idealtipe), εστιασμένη στον συνδυασμό της ερμηνείας με την αιτιώδη συνάφεια (elective affinity), προσπαθεί να συνδέσει το στοιχείο της υποκειμενικότητας, το οποίο αναγκαστικά παρουσιάζεται όταν έχουμε κατανόηση εκ των έσω συμβατή, με το στοιχείο της επιστημονικής

αντικειμενικότητας (κατανοούσα εξήγηση, *Verstehende Erklärung*). Ο κοινωνικός επιστήμονας οφείλει να αναζητήσει τα νοήματα που ενυπάρχουν σε κοινωνικές πράξεις, και τα οποία αποδίδουν τα δρώντα υποκείμενα στη συμπεριφορά τους, κατανοώντας τις προθέσεις, τα κίνητρα και τις επιδιώξεις των ατόμων. Ταυτοχρόνως, όμως, προσπαθεί να εντοπίσει αιτιώδεις σχέσεις και να εξηγήσει τον τρόπο διασύνδεσης αιτίου και αιτιατού σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό φαινόμενο. Η λύση δίνεται με την οικοδόμηση του ιδεατού τύπου, ο οποίος δίνει τη δυνατότητα ελέγχου της καταλληλότητάς του και σε άλλους ερευνητές. Στην κατεύθυνση αυτή, ο ιδεατός τύπος του προτεστάντη πιστού αποτελεί βασικό προβλεπτικό παράγοντα εμφάνισης του μεταγενέστερου τυπικού αστού επιχειρηματία. Η κατανοητική μέθοδος, σήμερα, έχει αρκετούς οπαδούς στις κοινωνικές επιστήμες και ιδιαίτερα στην Κοινωνιολογία. Η χρήση του στην Οικονομική, όμως, δεν είναι διαδεδομένη. Παρόλα αυτά, υπάρχουν ορισμένοι σημαντικοί εκπρόσωποι οι οποίοι εφαρμόζουν σύγχρονες εκδοχές της κατανοητικής μεθόδου.

4.2.2. Εσσενσιαλισμός

Ο εσσενσιαλισμός αναφέρεται στη βιβλιογραφία ως *μεθοδολογικός εσσενσιαλισμός* για να διακρίνεται από τον *φιλοσοφικό εσσενσιαλισμό* (Barnes, 2011; Catterson, 2015; Sayer, 1997). Ο μεθοδολογικός εσσενσιαλισμός έχει ως σκοπό να ανακαλύψει την ουσία των φαινομένων. Οι ρίζες του εσσενσιαλισμού μπορούν να εντοπιστούν σε φιλοσοφικά ρεύματα όπως η πλατωνική μεταφυσική και η φαινομενολογία. Ο εσσενσιαλισμός επιδιώκει μια ύστατη εξήγηση του κόσμου με αναφορά σε ουσίες, ιδιώματα και ποιότητες πίσω από τα φαινόμενα του πραγματικού κόσμου, που αποτελούν αντικείμενο εμπειρικής παρατήρησης.

Ένα τυπικό εσσενσιαλιστικό ερώτημα (στην Πολιτική Επιστήμη) είναι, για παράδειγμα: «Τι είναι Κράτος;» Υπάρχει, στο σημείο αυτό, σημαντική αντίθεση με την κρατούσα θεώρηση, όπου τέτοιου είδους ερωτήσεις ηχούν πολύ παράξενα. Δεν έχει νόημα για έναν φυσικό να θέτει ερωτήματα του τύπου: «Τι είναι ηλεκτρόνιο;» Οι φυσικές επιστήμες δεν προβαίνουν σε τέτοιου είδους ερωτήσεις. Μπορούν να περιγράψουν την τροχιά και τις αντιδράσεις ενός ηλεκτρονίου, όπως εκδηλώνονται στο εργαστήριο, όπως επίσης και να εξάγουν τις μαθηματικές εξισώσεις που περιγράφουν τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των στοιχειωδών υποατομικών σωματιδίων, ωστόσο, ο φυσικός δεν θέτει ερωτήματα οντολογικής φύσης που προδίδουν μια ουσιοκρατική σύλληψη του κόσμου. Ο φυσικός, στην παράδοση της θεωρίας της σχετικότητας, διατυπώνει εμπειρικά ελέγξιμες υποθέσεις και θεωρίες, στο πλαίσιο των οποίων οι έννοιες λειτουργούν ως ευρετικές κατασκευές, αλλά δεν επιζητεί να ανακαλύψει τη βαθύτερη ουσία των πραγμάτων. Αντίστοιχα, οντολογικά ερωτήματα, που αποσκοπούν στη γνωστική διείσδυση στην ύστατη ουσία του κόσμου, δεν τίθενται στο επίπεδο της εμπειρικής εξήγησης των φυσικών φαινομένων (Kuukkanen, 2010).

Οι σύγχρονες φυσικές επιστήμες έχουν ξεπεράσει την εσσενσιαλιστική προσέγγιση υπέρ ενός μεθοδολογικού μοιναλισμού (Khalidi, 2009). Ο μεθοδολογικός νομιναλισμός επιδιώκει να περιγράψει, να εξηγήσει και να προβλέψει συμπεριφορές και σχέσεις των φυσικών φαινομένων. Τυπική νομιναλιστική ερώτηση είναι: «Πώς συμπεριφέρεται ένα ηλεκτρόνιο;» Δεν διερευνάται, επομένως, η ουσία και η φύση του ατόμου, αλλά περιγράφονται με μαθηματικό μοντέλο το οποίο παρέχει και προβλέψεις για την πιθανή συμπεριφορά του.

Στα αρχικά στάδια της ιστορικής εξέλιξης της Φυσικής, υπήρχαν αποχρώσεις εσσενσιαλισμού, λόγω της σύνδεσής της με τις μεταφυσικές προσεγγίσεις του Μεσαίωνα και λόγω της επίδρασης των πλατωνικών ιδεών. Αργότερα, όμως, με το έργο του Γαλιλαίου και του Νεύτωνα, οι εσσενσιαλιστικές απόψεις προοδευτικά αποδυναμώνονται. Ο Νεύτωνας, με τον νόμο της παγκόσμιας έλξης, δεν εισέρχεται σε τέτοιου είδους ερωτήματα, αλλά περιγράφει και προβλέπει τροχιές πλανητών.

Οι εσσενσιαλιστές υποστηρίζουν ότι οι φυσικές επιστήμες είναι διαφορετικής φύσης επιστήμες, για τις οποίες είναι θεμιτή η νομιναλιστική προσέγγιση. Οι κοινωνικές επιστήμες, όμως, πρέπει να κατασκευαστούν σε εσσενσιαλιστικές βάσεις, διότι οι επιστήμες αυτού του είδους έχουν ως αντικείμενο μελέτης «οντότητες», δηλαδή κοινωνικές ομάδες, άτομα, και ομάδες ατόμων. Αυτές οι οντότητες πρέπει να συλληφθούν γνωστικά ως ουσίες. Η διαφοροποίηση μεταξύ φυσικών και κοινωνικών επιστημών γίνεται με αναφορά στο γεγονός ότι οι κοινωνικές επιστήμες εξετάζουν οντότητες, ενώ οι φυσικές επιστήμες εξετάζουν αντικείμενα. Έτσι, κατά τη γνώμη τους, οι κοινωνικές επιστήμες θα πρέπει να απαντήσουν σε ερωτήσεις του τύπου: Τι είναι κράτος; Τι είναι κοινωνική ομάδα; Τι είναι ισοζύγιο πληρωμών; Τι είναι ζήτηση; Τι είναι οικογένεια; κλπ. (βλ. και Δρακόπουλος, 2001).

Συνοψίζοντας, ο εσσενσιαλισμός απορρέει από την πλατωνική μεταφυσική. Η σύγχρονη εκδοχή του (Haukioja, 2014; Riepper, 2010) προσπαθεί να δικαιολογήσει αυτήν την επιστροφή σε μεταφυσικές ρίζες, με

το να διαφοροποιεί τις κοινωνικές από τις φυσικές επιστήμες, κάνοντας αναφορά σε οντότητες, δηλαδή ύστατες ποιότητες ή ουσίες. Αυτή η προσέγγιση έχει λιγότερους οπαδούς από την κατανοητική μέθοδο, τουλάχιστον στην Οικονομική αλλά και στις κοινωνικές επιστήμες.

4.2.3. Ολισμός (Holism)

Η βασική θέση του ολισμού είναι ότι, σε αντίθεση με τις φυσικές επιστήμες, οι κοινωνικές επιστήμες έχουν ως αντικείμενο ολότητες που δεν είναι αναγωγίμες στα ατομικά στοιχεία τους. Αυτός ο ορισμός υποδηλώνει:

- διαχωρισμό φυσικών και κοινωνικών επιστημών και
- απόρριψη του αναγωγισμού.

Για τους ολιστές, έννοιες όπως «κοινωνικοί θεσμοί», «τάξεις», «κεφάλαιο», «εθνικό εισόδημα», δεν είναι δυνατόν να αναχθούν σε πιο απλά στοιχεία, διότι χάνουν την σημασία τους. Θεωρούνται αδιάσπαστες ενότητες μπροστά στις οποίες οι αναλυτικές μέθοδοι των φυσικών επιστημών είναι ακατάλληλες. Επίσης, ο ολισμός στηρίζεται στην άτυπη παραδοχή ότι το όλον είναι περισσότερο από το απλό άθροισμα των επιμέρους στοιχείων. Επίσης, επικαλούνται και το «σφάλμα της σύνδεσης» ως ένα ενισχυτικό στοιχείο για την ιδιαιτερότητα της ολότητας: δεν μπορούμε, στην προοπτική αυτή, να μεταβούμε από τα μέρη στο όλον, διότι το όλον διαθέτει ιδιότητες που υπερβαίνουν αυτές των συστατικών μερών του. Πράγματι, το όλον περιλαμβάνει τουλάχιστον το άθροισμα των μερών του, αλλά και τις σχέσεις αλληλεπίδρασης μεταξύ αυτών των μερών.

Επειδή δίδεται βαρύτητα στην έννοια της ολότητας, πρέπει να δούμε καλύτερα τι ακριβώς εννοούν οι ολιστές με την έννοια της ολότητας. Η έννοια αυτή μπορεί να σημαίνει:

- το σύνολο των ιδιοτήτων και σχέσεων ενός αντικειμένου,
- ορισμένες πλευρές ή βασικές ιδιότητες ενός αντικειμένου ή ενός πράγματος, που το κάνουν να διαφέρει από έναν απλό σωρό, ένα μη-διαρθρωμένο συνονθύλευμα γνωρισμάτων (από ένα απλό άθροισμα).

Με βάση την πρώτη έννοια, δηλαδή το σύνολο των ιδιοτήτων και σχέσεων ενός αντικειμένου, είναι πολύ δύσκολο να καταστεί αντικείμενο διεξοδικής επιστημονικής έρευνας. Αυτό, σε τελική ανάλυση, θα σήμαινε περιγραφή όλου του Σύμπαντος. Για να περιγραφεί οτιδήποτε ανήκει σε μια ολότητα –όλα ανήκουν σε μια ολότητα– θα έπρεπε να περιγραφεί όλο το Σύμπαν. Άρα, από την καθαρά επιστημονική πλευρά, η πρώτη έννοια δεν έχει πρακτική εφαρμογή. Με βάση τη δεύτερη έννοια, δηλαδή ότι κάποιες πλευρές ή ιδιότητες του αντικειμένου το κάνουν να διαφέρει από το απλό άθροισμα, είναι δυνατό να γίνει επιστημονική έρευνα. Με άλλα λόγια, είναι δυνατό να οικοδομηθεί ένα ολιστικό μεθοδολογικό σύστημα το οποίο ονομάζεται *μεθοδολογικός ολισμός* (Mitrović, 2007).

Ο ολισμός, ως μια συνολική προσέγγιση και ως ρεύμα επιστημολογικής σκέψης, έχει νόημα μόνο ως μεθοδολογικός ολισμός στο πλαίσιο της επιστήμης (Limetal., 2011; Verschuren,2001). Παραδείγματα εφαρμογής μεθοδολογικού ολισμού έχουμε άφθονα στις κοινωνικές επιστήμες (Carlopio, 1994; Harkin, 2010; List & Spiekermann, 2013;Verdon, 2006). Ένα παράδειγμα εφαρμογής αυτής της θεώρησης είναι η θεωρία συστημάτων ή συστημική θεώρηση, η οποία είναι θεωρία των συνόλων των στοιχείων μεταξύ συστημάτων αλλά και αλληλεπιδράσεων του συστήματος με το περιβάλλον («ανοικτά» συστήματα). Το σύστημα δεν αποτελεί, συνεπώς, μια απρόσιτη μεταφυσική ολότητα αλλά ένα σαφώς προσδιορισμένο και δομημένο σύνολο στοιχείων, που αλληλεπιδρούν τόσο μεταξύ τους όσο και με το ευρύτερο περιβάλλον, στο πλαίσιο μιας διακριτής ιεραρχικής οργάνωσης (επιμέρους υποσυστήματα συνθέτουν ένα σύστημα, περισσότερα συστήματα σχηματίζουν ένα υπερκείμενο σύστημα).

Το σύστημα ενσωματώνει διατάξεις στοιχείων που μπορούν να ιεραρχηθούν, ως φαινόμενο οργανωμένης πολυπλοκότητας, σε αντίθεση με την οργανωμένη απλότητα του κλασικού νευτώνειου κοσμειδώλου του 17^{ου} αιώνα. Φαινόμενα οργανωμένης συνθετότητας περιορίζουν την αταξία που ενυπάρχει στο χάος, και ως ανοικτά συστήματα θέτουν τις βάσεις μείωσης των εντροπικών διαδικασιών που παρατηρούνται σε κλειστά φυσικά συστήματα. Ένα νέο οικονομικό σύστημα, για παράδειγμα, καθώς αναδύεται, περιορίζει εντροπικά φαινόμενα μέσω της δημιουργίας νέων οικονομικών δομών και λειτουργιών,

αλλά τελικώς υπόκειται, με την πάροδο του χρόνου, στην αναπόφευκτη επίδραση εντροπικών αποσταθεροποιητικών διαδικασιών.

Κεντρική έννοια της συστημικής θεώρησης είναι το φυσικό (όχι το τεχνητό) σύστημα, ως φαινόμενο οργανωμένης συνθετότητας. Συγκεκριμένο παράδειγμα συστημικής θεώρησης είναι η «Κυβερνητική» (Cybernetics) με κύριο εκπρόσωπο των I. Ashby (αυτοκυβερνώμενα συστήματα μέσω μηχανισμών ανάδρασης -feedback). Για παράδειγμα, κατά τους υποστηρικτές των συστημικών προσεγγίσεων στις επιστήμες της ζωής, το κύτταρο μπορεί να θεωρηθεί ως ένα αυτοκυβερνώμενο σύστημα μέσω ανάλογων μηχανισμών ανάδρασης. Ανάλογα αυτορυθμιζόμενα συστήματα παρατηρούνται σε όλες τις κοινωνικές επιστήμες (π.χ. στην Οικονομική, η οικονομία της αγοράς, κατά τον Smith, είναι δυνατό να εκληφθεί ως αυτορρυθμιζόμενο σύστημα στη βάση invisible hand explanations, γεγονός που αποκλείει εξωγενή διορθωτική, κρατική παρέμβαση, βλ και Drakopoulos, 1992α).

Φαινόμενα οργανωμένης πολυπλοκότητας τίθενται στο επίκεντρο της ανάλυσης συστημικών θεωρήσεων. Στην Οικονομική υπάρχουν πεδία τα οποία επιδέχονται συστημική θεώρηση, και μερικοί οικονομολόγοι έχουν αποπειραθεί να εφαρμόσουν τέτοιες προσεγγίσεις, ειδικά σε μακροοικονομικά θέματα. Το αντικείμενο της μακροοικονομικής μας επιτρέπει να θεωρήσουμε την οικονομία ως μια σύνθετη δομημένη ολότητα η οποία συνιστά κάτι διαφορετικό από το σύνολο όλων των επιμέρους «οικονομούντων» ατόμων.

Συνεπώς, και σε αντίθεση με τον μεθοδολογικό ατομισμό (Steel, 2006), οι ολιστικές προσεγγίσεις στην Οικονομική αντιλαμβάνονται τα οικονομικά φαινόμενα ως σύνθετες ολότητες, με ιδιότητες μη-αναγώγιμες στις ιδιότητες των δρώντων υποκειμένων: το άθροισμα των ατομικών οικονομικών συμπεριφορών δεν επαρκεί για να εξηγήσει, στην κατεύθυνση αυτή, τις ιδιότητες των οικονομικών και κοινωνικών ολοτήτων. Για τον λόγο αυτό, η ευρετική κατασκευή του ορθολογικού οικονομικού ανθρώπου προσιδιάζει στην εξήγηση μικρο-οικονομικών και όχι μακρο-οικονομικών φαινομένων (Zwirn, 2007). Η κεϋνσιανή θεωρία της συνολικής ζήτησης και ο προσδιορισμός του επιπέδου ισορροπίας του εθνικού εισοδήματος, δεν μπορεί να δομηθεί στη βάση μιας τυπικής υπόθεσης homo economicus, εστιασμένης στη μεγιστοποίηση της αθροιστικής χρησιμότητας του συνόλου των εξατομικευμένων καταναλωτών και του προσδοκώμενου κέρδους των επιχειρηματιών (Drakopoulos, 1992b).

Αντιθέτως, ο μεθοδολογικός ατομισμός, σύμφωνα με τον οποίο η εξήγηση κοινωνικών φαινομένων προϋποθέτει τη διατύπωση υποθέσεων ατομικής συμπεριφοράς, βρίσκει εφαρμογή στη μικρο-οικονομική, ιδίως στη θεωρία της συμπεριφοράς του καταναλωτή και τη θεωρία της επιχείρησης (Heertje, 2004; Hodgson, 2007; Kjosavik, 2003; Parpanikos, 1998). Οι υποθέσεις ατομικής συμπεριφοράς συνίστανται στο ορθολογικό αξίωμα της μεγιστοποίησης, σύμφωνα με το οποίο οι ορθολογικώς δρώντες προβαίνουν σε μεγιστοποίηση της ωφελιμότητάς τους, στη βάση εκτιμήσεων αναμενόμενου κόστους-προσδοκώμενου οφέλους. Αποτελεί, συνεπώς, βασική μεθοδολογική επιλογή της δεσποζουσας νεοκλασικής Οικονομικής, σε αντίθεση με τις ολιστικές προσεγγίσεις διάφορων ρευμάτων οικονομικής ετεροδοξίας, όπως η γερμανική ιστορική και η αμερικανική θεσμική σχολή (βλ. και κεφ. 9).

4.3. Αναλυτική μελέτη περίπτωσης: Η ανάπτυξη της ιστορικής επιστήμης στο μεταίχμιο ερμηνευτικής και αναλυτικών μεθόδων των κοινωνικών επιστημών

4.3.1. Οι απαρχές της ιστορικής επιστήμης

Ο πρώτος ιστορικός της αρχαιότητας ήταν ο Ηρόδοτος από την Αλικαρνασσό (484-425 π.Χ.). Ο Ηρόδοτος εξετάζει ευρύ φάσμα θεμάτων: θρησκείες, ήθη και έθιμα, τέχνη και πολιτισμό, επίδραση γεωγραφικών παραγόντων στην ανάπτυξη του πολιτισμού. Κύριο θέμα του υπήρξαν οι πόλεμοι Ελλήνων και Περσών. Η ιστορία ήταν για τον Ηρόδοτο ένας διαρκής κύκλος, στον οποίο τις εποχές ακμής διαδέχονται εποχές κατάπτωσης και παρακμής. Κράτη και ατομικές ζωές είναι στενά συνδεδεμένα μεταξύ τους στην πορεία της ιστορίας, αλλά η σχέση αυτή διαφοροποιείται στις δεσποτικές κοινωνίες της Ανατολής και στις ελεύθερες ελληνικές πόλεις. Αναλύει, συνεπώς, με ακρίβεια πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των διάφορων πολιτευμάτων (μοναρχία, αριστοκρατία, δημοκρατία) που εναλλάσσονται σε ένα αιώνιο ιστορικό κύκλο, με έμφαση στη σχετικότητα των ηθικών αντιλήψεων.

Ο Θουκυδίδης (460-400 π.Χ.) ήταν ο ιστορικός του Πελοποννησιακού Πολέμου. Ο πόλεμος αυτός επιτρέπει να εντοπιστούν τα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης συμπεριφοράς που κάνουν δυνατές τις προβλέψεις για το μέλλον. Το έργο του Θουκυδίδη συνδυάζει Ιστορία και πολιτική ανάλυση με τη χρήση δύο

μεθόδων: περιγραφή γεγονότων που στηρίζεται σε μαρτυρίες και ίδια βιώματα, και ομιλίες προσωπικοτήτων που είναι σύνθεση απόψεων των ίδιων και σκέψεων του ιστορικού (ως ένα είδος σχολιασμού των γεγονότων).

Η πρόοδος της αρχαίας ελληνικής επιστήμης του 5^{ου} αιώνα φαίνεται ότι επηρέασε τον Θουκυδίδη: διακρίνει μεταξύ αφορμών (*αίτια*) και αιτιών (*πρόφασις*) του Πελοποννησιακού Πολέμου, ανάγοντας τα τελευταία στον ανταγωνισμό της Αθήνας και της Σπάρτης. Η ανθρώπινη ιστορία είναι για τον Θουκυδίδη ένας αγώνας για εξουσία και ελευθερία (που συνθέτουν δύο βασικές δυνάμεις της αμετάβλητης ανθρώπινης φύσης). Τα πολιτιστικά στοιχεία περιορίζονται στο ελάχιστο, στο επίκεντρο έρχεται η Πολιτική Ιστορία που προσεγγίζεται με νηφαλιότητα αλλά και με μια βαθιά αίσθηση του τραγικού. Οι αρχαίοι θεοί δεν έχουν θέση στην εξήγηση ιστορικών γεγονότων: οι πηγές αντιμετωπίζονται με σκεπτικισμό και αυστηρότητα για να προσφέρουν ακριβείς και έγκυρες πληροφορίες.

Οι ελληνιστικοί χρόνοι και η Ρώμη ανέδειξαν σειρά επιφανών ιστορικών. Ο Πολύβιος (γεννήθηκε το 208 π.Χ.) από τη Μεγαλόπολη της Αρκαδίας, που έγραψε μια μεγάλη (σε 40 βιβλία) ιστορία της Ελλάδας και της Ρώμης για την περίοδο από το 221 ως το 146 π.Χ., ήταν ο σημαντικότερος ιστορικός της ελληνιστικής εποχής. Η ρωμαϊκή επίδραση στο έργο του φαίνεται από την εξέχουσα θέση της πολιτικής: η μελέτη της ιστορίας καθίσταται οδηγός της πολιτικής πράξης. Το έργο του Πολύβιου συνέχισε ο Ποσειδώνιος (135-51 π.Χ.), ενώ τελευταίος των Ελλήνων ιστορικών ήταν ο Πλούταρχος (46-120 μ.Χ.), με κυριότερο έργο του το «Βίοι Παράλληλοι», σειρά βιογραφιών εξεχουσών προσωπικοτήτων που δεν είχαν σκοπό επιστημονικό αλλά, κυρίως, επιμορφωτικό και ηθογραφικό.

Οι Ρωμαίοι ιστορικοί έγραφαν ως τον δεύτερο π.Χ. αιώνα στα ελληνικά. Τους σημαντικότερους ιστορικούς συναντούμε στον «χρυσό αιώνα της Ρώμης» (1^{ος} π.Χ. αιώνας): Marcus Tullius Cicero (106-43 π.Χ.), Gaius Julius Caesar (100-44 π.Χ.), Gaius Salustius Crispus (83-35 π.Χ.), Titus Livius (έζησε μεταξύ 57-17 π.Χ. και έγραψε με φανερή πρόθεση να δοξάσει τη Ρώμη, σε 142 βιβλία, μία μεγάλου όγκου ιστορία από την ίδρυσή της, που επηρέασε τον Tacitus και αργότερα τον Machiavelli). Στην αυτοκρατορική Ρώμη σημαντικότεροι ιστορικοί ήταν οι Cornelius Tacitus (55-120) και Suetonius (75-150).

Οι Ρωμαίοι ιστορικοί πρόσφεραν σημαντικό έργο που περιείχε πολύτιμες πληροφορίες και ιστορικές αναλύσεις, μεθοδολογικά, ωστόσο, δεν ξεπέρασαν το επίπεδο ιστορικής καταγραφής και ερμηνείας του Πολύβιου. Η εποχή μετά τον Tacitus παρουσιάζει έκδηλα στοιχεία παρακμής και εισόδου της ρητορικής τέχνης στη θέση της αντικειμενικής ιστορικής ανάλυσης – μια τάση που επιχείρησε να ανατρέψει ο Λουκιανός ο Σαμοσατεύς (120-180) στο σύντομο έργο του *Πώς πρέπει να γράφεται η Ιστορία*.

4.3.2. Ιστορία και εσχατολογία: η υποκειμενικότητα της ιστορικής ερμηνείας

Από τις αρχές του δεύτερου μ.Χ. αιώνα αποδίδεται έμφαση στη συμφιλίωση της θείας πρόνοιας με τον ανθρώπινο θετικό νόμο (*lex humani generis*), με άξονα μια πορεία σταθερής ανάπτυξης των δυνατοτήτων της ανθρωπότητας (Αγ. Ειρηναίος της Λυών). Ο Τερτυλλιανός (160-240) υποστηρίζει μια διαδικασία αμοιβαίας προσέγγισης Θεού και ανθρωπότητας. Κατά τις διαδοχικές φάσεις ιστορικής εξέλιξης, η θεία δικαιοσύνη ως επιείκεια εκδηλώνεται μέσω της προσέγγισης της στην ανθρώπινη κατάσταση: υφίσταται αντιστοιχία μεταξύ θείου και ανθρώπινου δράματος που έκανε δυνατή η ενανθρώπιση του Λόγου. Η απολογητική σκέψη, σε αντίθεση με τις γνωστικές αιρέσεις, βεβαίωσε την υφιστάμενη συνέχεια παλαιάς και νέας οικονομίας της σωτηρίας για να καταδείξει την ποιοτική διαφορά τους. Συνέπεια τούτου ήταν η διαμόρφωση δύο αντίθετων τάσεων: η μία πρόβαλε το ιδεώδες εναρμόνισης χριστιανισμού και αυτοκρατορίας (Ευσέβιος Καισαρείας), ενώ η δεύτερη υποστήριξε την ανυπαρξία εγγενούς σχέσης μεταξύ αυτών (Αυγουστίνος). Ωστόσο, συγγραφείς όπως οι Αγ. Ειρηναίος και Θεόφιλος Αντιοχείας επισήμαναν ότι η ανθρωπότητα συνέχιζε να προοδεύει ακόμη και μετά την πτώση: η δυνατότητα βελτίωσης της υλικής και πνευματικής κατάστασης δεν εξέλειπε. Κοινή πεποίθηση παρέμενε ότι ο Χριστός ανακεφαλαίωνε όλες τις φάσεις της ιστορικής πορείας του ανθρώπινου γένους.

Ο τέταρτος αιώνας σημείωνε την άνοδο μιας πολιτικής θεολογίας. Ο Ευσέβιος Καισαρείας (263-339) συνέλαβε την ιστορία του κόσμου, ιερή/αποκαλυπτική και κοσμική, ως διαδικασία που συνεχεται από τη θεία συγκατάβαση. Ο Ευσέβιος προσφεύγει στον τρόπο με τον οποίο στωικοί και επικούρειοι φιλόσοφοι εξήγησαν την παρακμή του πολιτισμού ως προοδευτική επάνοδο της ανθρωπότητας στην πρωταρχική φύση της. Στον παράδεισο, ο άνθρωπος ήταν προορισμένος να επιτύχει τη γνώση του ενός Θεού, αλλά με την πτώση περιέπεσε σε κατάσταση αποδιοργάνωσης. Μετά τον κατακλυσμό, η ανθρωπότητα κινήθηκε από την πολυαρχία και τον πολυθεϊσμό προς τη μοναρχία και τον μονοθεϊσμό. Χωρίς μια οικουμενική μοναρχία, η χριστιανική σωτηριολογική οδός (σωτήριο δόγμα) δε θα μπορούσε να εδραιωθεί. Η Εκκλησία αποτελείται

από πιστούς διαφορετικών εθνών, διασκορπισμένους ανά τον κόσμο. Συγκροτεί κοινωνικό μόρφωμα (νέον έθνος) που υπερβαίνει τοπικούς διαχωρισμούς. Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία, στην προοπτική αυτή, προοριζόταν να αναγορευθεί σε βασιλείο του Θεού μετά τη μεταστροφή του Κωνσταντίνου στη χριστιανική πίστη.

Αυτή η παράδοξη σύζευξη χριστιανισμού και κοσμικού πολιτισμού ενέκλειε δυνητικούς κινδύνους. Οι χριστιανοί της Δύσης κατά τον πέμπτο αιώνα θεώρησαν ότι η κατάρρευση του δυτικού ρωμαϊκού κράτους θα επέφερε το τέλος του κόσμου. Ο Αυγουστίνος (354-430) προσπάθησε να τους πείσει ότι δεν θα συνέβαινε κάτι τέτοιο. Για τον λόγο αυτό, προβάλλει την ανάγκη ριζικής διχοτόμησης κοσμικής και αποκαλυπτικής ιστορίας, κόσμου και Εκκλησίας. Ανάμεσα στην πόλη του Θεού, την *civitas Dei*, και την επίγεια πολιτεία, την *civitas terrena*, υφίσταται ανυπέμβλητο χάσμα. Οι πολιτικές των κοσμικών κρατών δεν απορρέουν από τις επιταγές της δικαιοσύνης αλλά από τη βούληση κυριαρχίας, βασιμμένης στην καθυπόταξη των ασθενέστερων. Η ρωμαϊκή ιστορία αποτέλεσε μια ιστορία ωμής βίας, η ρωμαϊκή ειρήνη ήταν προσωρινή και όχι διαρκής ή μόνιμη κατάσταση. Ακόμα και μια χριστιανική αυτοκρατορία δεν έχει μεγαλύτερη σημασία αν κριθεί με τα κριτήρια της ουράνιας πόλης του Θεού, που αποτελεί ξένη παρουσία σ' αυτόν τον κόσμο, παρεπιδημεί, χωρίς να αφομοιώνεται από αυτόν, περιπλανώμενη διαρκώς. Ο Αυγουστίνος υποδιαιρεί την ιστορία σε τρεις διαφορετικές περιόδους, *ante legem* (πριν από τον Μωσαϊκό νόμο), *sub legem* (Παλαιά Διαθήκη) και *sub gratia* (εποχή της Χάρης, Καινή Διαθήκη), και σε επτά εποχές, αντίστοιχες με τις επτά ημέρες της δημιουργίας και τα επτά στάδια της ζωής κάθε ανθρώπου. Ο Αυγουστίνος εισάγει μια βιολογική αναλογία: η πρόοδος της πόλης του Θεού αντιστοιχεί σε αυτήν ενός βιολογικού οργανισμού μέχρι την ενηλικίωσή του. Από την έλευση του χριστιανισμού και έπειτα (έκτη μέρα), η πρόοδος της ουράνιας πόλης γίνεται πνευματική, αποτιμώμενη όχι σε έτη αλλά σε βαθμίδες τελείωσης.

Η μεσαιωνική ιστοριογραφία εξυπηρετεί σωτηριολογικούς σκοπούς. Η πρώτη σύλληψη της μεταρωμαϊκής ιστορίας της δυτικής Ευρώπης αποδίδεται στον Raoul Glabaz, μοναχό στη Dijon της Γαλλίας, με το έργο του *Historiarum sui temporis, libri V* (αρχές του 11^{ου} αιώνα). Ο Raoul διέκρινε, κατά την αφηγηματική εξιστόρησή του, μεταξύ γεγονότων (*eventus*), σημείων (*signa*) της θείας πρόνοιας, και μορφών (*figurae*) ή ιστορικών δομών, η εύρεση των οποίων αποτέλεσε έργο της ερμηνείας των ιστορικών διαδικασιών. Η πιο γόνιμη περίοδος για τη μεσαιωνική ιστοριογραφία υπήρξε ο 12^{ος} αιώνας. Γεγονότα όπως η Έριδα περί Περιβολής (1075-1122), η πολιτική της Reconquista, της επανάκτησης της Ιβηρικής Χερσονήσου που είχαν καταλάβει οι Άραβες, καθώς και οι Σταυροφορίες, δημιούργησαν μια αυξανόμενη ευαισθησία για τη σημασία της ευρωπαϊκής ιστορίας. Μια ολόκληρη τάση ιστορικής ερμηνείας, από τον Rupert του Deutz και τον Gerhoh του Reichersberg έως τον Ιωακείμ του Φιόρε (1145-1202), μυστικό και προφητικό συγγραφέα από την Καλαβρία, προσπάθησε να προσεγγίσει την ιστορική δυναμική με βάση βιβλικά ερμηνευτικά σχήματα.

Ο μεσαιωνικός ιστορικός ήταν πεισμένος ότι το πραγματικό νόημα της ιστορίας γινόταν προφανές και ευδιάκριτο όσο η ιστορική πορεία της ανθρωπότητας πλησίαζε προς το τέλος της. Η βιβλική ερμηνευτική της ιστορίας τελειοποιείται στο έργο του Ιωακείμ του Φιόρε (*Concordia Veteris ac Novi Testamenti*). Σε κάθε πρόσωπο της Αγίας Τριάδος αφιερώθηκε μια περίοδος της ιστορίας: η περίοδος της Παλαιάς Διαθήκης είναι η εποχή του Πατρός, η Καινή Διαθήκη καλύπτει την εποχή του Υιού και Λόγου, και η εποχή της εδραίωσης του Ευαγγελίου συνδέεται με την παρουσία του Αγίου Πνεύματος (τρίτη ιστορική εποχή, η έλευση της οποίας προσδιοριζόταν στα 1260). Αλλά και ο Ιωάννης του Salisbury (ca 1115-1180), συγγραφέας μιας θρησκευτικής ιστορίας (*Historia pontificalis*), συμβάλλει σε μια πληρέστερη απεικόνιση της διαχρονικής πορείας της δυτικής εκκλησίας της εποχής.

Το δόγμα της θείας συγκατάβασης χρησιμοποιήθηκε κατά τον 12^ο αιώνα για μια επανερμηνεία της ανθρώπινης ιστορίας, καθώς και για την ενσωμάτωση νέων ιστορικών επεισοδίων στο θείο σχέδιο της σωτηρίας. Τη σημαντικότερη συμβολή στη μεσαιωνική ιστοριογραφία προσέφερε ο Όθων του Freising (ca 1114/15-1158), επίσκοπος της ομώνυμης πόλης στα 1138, ο οποίος συνδυάζει την αυτοκρατορική θεολογία του Ευσεβίου με το δυϊστικό εσχατολογικό σχήμα του Αυγουστίνου. Ο Όθων του Freising διεύρυνε την αυγουστίνεια ανάλυση των καταβολών της πολιτικής εξουσίας. Το εξηγητικό σχήμα του στηρίζεται στις περίφημες μεταφορές του ρωμαϊκού αυτοκρατορικού θεσμού (*translatio imperii*) προς τους Έλληνες (Μεγ. Κωνσταντίνος), έπειτα προς τους Φράγκους κατά την εποχή του Καρλομάγνου και του Όθωνα Α'. Το φαινόμενο της κοσμικής εξουσίας αντλεί τις καταβολές του από την Ανατολή, όμως, ολοκληρωμένη μορφή προσέλαβε στη Δύση. Το στοιχείο της προοδευτικής μετάβασης της ανθρωπότητας από την αναρχία στη μοναρχία συνέχει το ιστορικό σχήμα της διαδοχής τεσσάρων αυτοκρατοριών (Ασσύριοι, Πέρσες, Έλληνες, Ρωμαίοι). Η πορεία της ανθρωπότητας δεν διασπάται, αφού η ρωμαϊκή αυτοκρατορία εξακολουθεί να υφίσταται, μέσω του Βυζαντίου, έπειτα μέσω των Φράγκων.

Η μεσαιωνική ιστοριογραφία διακρίνεται για τη συνύπαρξη διακριτών παραδόσεων. Η κληρική ιστοριογραφική παράδοση, αντιπροσωπευόμενη από τον Όθωνα του Freising, τον Sigebert του Gembloux και τον Γουλιέλμο του Malmesbury, ενδιαφέρεται για τα ηθολογικά στοιχεία και λιγότερο για την αφήγηση πραγματικών περιστατικών. Παρόλο που δεν αρνείται τη δυνατότητα αυτοκαθαρισμού, θεωρεί ότι ο Θεός αποτελεί την αληθινή αιτία των ιστορικών γεγονότων και αποδίδει ελάχιστη σημασία στον άνθρωπο ως φορέα ιστορικού νοήματος. Ατομικές βιογραφίες (Gesta Frederici, βιογραφία του Φρειδερίκου Α΄ από τον Όθωνα του Freising) συντάσσονται με αναφορά στα ιδεώδη του δίκαιου βασιλιά ή του πιστού ιππότη.

Οι υπόλοιπες παραδόσεις, σε αντίθεση με την κληρική ιστοριογραφία, συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον τους σε ιστορικά επεισόδια, διαφέρουν όμως μεταξύ τους ως προς τον τρόπο σύνδεσης των ανθρώπινων πράξεων με τα περιγραφόμενα γεγονότα. Η αριστοκρατική παράδοση έχει ως σκοπό να αξιολογήσει επιτεύγματα ανθρώπινης ανδρείας, χωρίς να προσφέρει λογικά διαρθρωμένες πληροφορίες. Κυριότεροι εκπρόσωποι είναι οι Γοδεφρείδος Βιλλεαρδουίνος, συγγραφέας της τετάρτης σταυροφορίας, Guibert de Nogent, συγγραφέας της ιστορίας της Α΄ σταυροφορίας στα 1110, και Joinville, ιστορικός της εκστρατείας του Λουδοβίκου ΙΧ της Γαλλίας στην Αίγυπτο (1248-50). Η τρίτη παράδοση αφορά έπη και μύθους σε δημόδη γλώσσα, με τοπικό χαρακτήρα και εμφανή γεωγραφικό προσδιορισμό: πρόκειται για τις περίφημες saga, τα έπη της Νορβηγίας και της Ισλανδίας. Η *Sverrissaga*, ιστορία στρατιωτικής τακτικής, επιχειρεί να εξηγήσει πώς ο βασιλιάς Sverrir Sigurdsson κατόρθωσε να υπερισχύσει χάρη στις αρετές του, ενώ η δημοφιλής *Heims kringla*, η ιστορία των νορβηγών βασιλέων πριν τα 1177, έργο του ισλανδού συγγραφέα Snorri Sturluson στα 1230, εξετάζει τη διακυβέρνηση των ηγεμόνων. Τέλος, η αστική ιστοριογραφία απεικονίζει τις ιδιαιτερότητες της οργάνωσης μεσαιωνικών αστικών κέντρων, τις εγγενείς διενέξεις στις ιταλικές πόλεις κράτη, σε πολιτειακούς σχηματισμούς με συνθετότερη δομή και πολυπλοκότερες σχέσεις. Στην κατηγορία αυτή συγκαταλέγεται το χρονικό του Dino Compagni που καλύπτει τα έτη 1280 έως 1312 στη γενέτειρά του, Φλωρεντία, με αναφορά στα δραματικά γεγονότα της εποχής (εισβολή του Ερρίκου VII στην Ιταλία, 1310-13). Στην ίδια κατηγορία υπάγονται έργα όπως το *Speculum historiale* του Vincent de Beauvais και το χρονικό παπών και αυτοκρατόρων του Martin de Groppeau.

Την ίδια περίοδο ανθεί η βυζαντινή ιστοριογραφία. Ο Θεοφάνης Ομολογητής (Θεοφάνους, Χρονογραφία 3.11-12) χρησιμοποιεί τους όρους «χρονογράφοι» και «ιστοριογράφοι» για να καταδείξει το έργο της ιστορικής συγγραφής. Οι Βυζαντινοί δεν διαφοροποίησαν ιστορία και χρονικά, μετά όμως τη χρονογραφία του Ιωάννου Μαλάλα, ο όρος «χρονικό» καθιερώνεται στα έργα των Γεωργίου Σύγκελλου, Θεοφάνους και Γεωργίου Αμαρτωλού αλλά και στις ιστορικές συγγραφές των Μιχαήλ Ψελλού, Νικήτα Χωνιάτη και Γεωργίου Ακροπολίτη. Ο όρος «ιστορία» εξακολουθεί να χρησιμοποιείται (Ιωάννης Σκυλίτσης, Γεώργιος Κεδρηνός, Ιωάννης Ζωναράς). Αξιολογή είναι η μεθοδολογική διάκριση του λόγιου ιεράρχη Ευσταθίου Θεσσαλονίκης μεταξύ των όρων *ιστορείν* (με αναφορά στο παρελθόν) και *συγγραφείν* (καταγραφή των γεγονότων σε συγχρονική βάση).

Η ιστορία αποτελεί γραμμική διαδικασία προς τη δεύτερη έλευση του Χριστού. Η θεία πρόνοια εκλαμβάνεται ως απώτατη αιτία κάθε ιστορικού γεγονότος, ενώ η τύχη αφορά μόνο ατομικές δραστηριότητες. Βυζαντινοί λόγιοι, όπως οι Νικήτας Χωνιάτης και Νικηφόρος Γρηγοράς, υιοθέτησαν μια αντι-αιτιοκρατική σύλληψη των ιστορικών διαδικασιών, με έκδηλη τη διάσταση της θείας πρόνοιας. Ο ιστορικός χρόνος συλλαμβάνεται ως συνεχής ροή γεγονότων, με έμφαση στο βιβλικό και ρωμαϊκό ιστορικό παρελθόν και μικρότερη διαπραγμάτευση προβλημάτων της αρχαίας ελληνικής ιστορίας. Το στοιχείο της θείας παρέμβασης είναι καθοριστικό: κατά την παλαιολόγια περίοδο, έργο της ιστοριογραφικής σκέψης ήταν να εξηγήσει γιατί ο Θεός εγκατέλειψε τον περιούσιο λαό του, και προσέφερε τη νίκη σε απίστους. Η ιδέα ότι οικονομικές παράμετροι έχουν σημασία για τα ιστορικά δρώμενα δεν ήταν άγνωστη στη βυζαντινή ιστοριογραφία, ούτε όμως ευρέως διαδεδομένη.

4.3.3. Το αίτημα εγκυρότητας της ιστορικής μεθόδου: Η Ιστοριογραφία της Αναγέννησης

Η Ιστορική Επιστήμη υπό τη νεότερη μορφή της αντλεί τις καταβολές της από το ανθρωπιστικό κίνημα: θεωρήθηκε μέρος των *studia humanitatis*, των ανθρωπιστικών σπουδών, μαζί με φιλολογικές επιστήμες (γραμματική, ρητορική, ποίηση) και την ηθική φιλοσοφία. Οι ιστορικές σπουδές κατά την Αναγέννηση διαφοροποιούνται σημαντικά από την προγενέστερη ιστοριογραφία. Η μελέτη της ιστορίας αναβαθμίζεται κατά τον 15^ο και τον 16^ο αιώνα και η ιστορική γνώση κερδίζει σε εμβάθυνση και αντικειμενικότητα. Μέσω της στροφής προς την κλασική γραμματεία, οι ιστορικές σπουδές υπάγονται στη σφαίρα των *artes liberales*,

των πνευματικών επιστημών, αλλά και τα θρησκευτικά κινήματα της εποχής άσκησαν ιδιαίτερη επίδραση στο περιεχόμενο της ιστορικής ερμηνείας.

Σημαντικότερος εκπρόσωπος της αναγεννησιακής ιστοριογραφίας θεωρείται ο Lorenzo Valla (1407-1457), ιταλός ανθρωπιστής, που έγραψε την ιστορία του Φερδινάνδου της Ισπανίας. Ο Valla είχε πολύπλευρο συγγραφικό έργο: μετέφρασε Ηρόδοτο και Θουκυδίδη στη λατινική, ανέλυσε κείμενα του ρωμαϊκού Δικαίου, συνέγραψε κριτικές σημειώσεις στον Τίτο Λίβιο και τον Θουκυδίδη, ενώ καλλιέργησε το ιδεώδες της *Romanitas*, της ιδέας περί ανασύστασης του αρχαίου πολιτισμού. Στο έργο του *Disputationes dialecticae*, ο Valla προσέφερε μια θεωρητική δικαίωση των ιστορικών σπουδών και συνέβαλε στην κατάδειξη των παραποιήσεων της περίφημης «Κωνσταντίνειας δωρεάς», ενός εγγράφου του τέταρτου αιώνα, το οποίο αναγνώριζε παπική κοσμική εξουσία στους λαούς της δυτικής αυτοκρατορίας. Η ιστορικο-φιλολογική μέθοδος απέδειξε την έλλειψη γνησιότητας του κειμένου (*Constitutum Constantini*). Η ίδια μεθοδολογική προοπτική υιοθετήθηκε από μεταγενέστερους κριτικούς, όπως ο Joseph Justus Scaliger (1540-1609), διαπρεπής λόγιος και γνώστης της αρχαίας γραμματείας (έγραψε σχόλια σε Αριστοτέλη και Κικέρωνα), καλβινιστής συγγραφέας, ο Jean Mabillon (1632-1707), και ο Isaac Casaubon (1559-1614), πολυμαθής και βαθύς γνώστης των κλασικών γραμμάτων, με σημαντικές κριτικές εκδόσεις κλασικών αρχαίων κειμένων, υπέρμαχος της αυτονομίας της ενετικής δημοκρατίας.

Σημαντικός εκπρόσωπος της προτεσταντικής ιστοριογραφίας θεωρείται ο Johann Sleidan (1506-1556), επίσημος ιστοριογράφος και διπλωμάτης στο Στρασβούργο από τα 1541. Το έργο του *De statu religionis et reipublicae*, δημοσιευμένο στα 1555, αποτέλεσε την πρώτη και πλέον έγκριτη εξιστόρηση του μεταρρυθμιστικού προτεσταντικού κινήματος στη Γερμανία, με άξονα τις πολιτικές επιπτώσεις των θρησκευτικών αλλαγών. Έργο του ιστορικού είναι η εξήγηση της ιδιαίτερης ιστορικής περιόδου του 16^{ου} αιώνα, στα πλαίσια ενός πρωτοποριακού συνδυασμού ιερής και κοσμικής πολιτικής ιστορίας.

Η φλωρεντινή ιστοριογραφική παράδοση παραμένει υπόδειγμα πολιτικής αφήγησης. Στο έργο του *Historiarum Florentini populi*, σε 12 βιβλία, ο Bruni (1369-1444) διερευνά κοινωνικές δυνάμεις και ατομικά κίνητρα ιστορικών περιστατικών, ανοίγοντας τον δρόμο στους F. Guicciardini (1483-1540) και N. Μακιαβέλλι (1469-1527). Διαπρεπής ιστορικός και πολιτικός στοχαστής, ο Guicciardini εξέδωσε δύο σημαντικές ιστορικές μελέτες. Η Ιστορία της Φλωρεντίας στα 1509, καλύπτει τη χρονική περίοδο 1378-1509, ενώ η Ιστορία της Ιταλίας στα 1537/40 (δημοσιευμένη το 1561) αποτελεί απολογισμό της κατάρρευσης της ιταλικής ανεξαρτησίας από τη γαλλική εισβολή (1494) έως τον θάνατο του πάπα Κλήμεντα VII(1534). Ο Μακιαβέλλι μετατόπισε το αναλυτικό ενδιαφέρον από τη διπλωματική προς την πολιτειολογική ιστορία. Το έργο του είναι μέρος μιας ευρύτερης πολιτικής φιλοσοφίας, στα πλαίσια της οποίας η μελέτη της ιστορίας διανοίγει μια νέα γνωστική οδό. Ο Μακιαβέλλι προσέφυγε στην έννοια των επαναλαμβανόμενων ιστορικών κύκλων (*ανακύκλωσις*), που οφείλεται στον Πολύβιο, για να εξηγήσει τη διαδοχική μεταβολή των πολιτευμάτων από τη μοναρχία στην αριστοκρατία (ή την ολιγαρχική εκτροπή της) και τη δημοκρατία (ή την κατάλυσή της από τον ανοργάνωτο όχλο). Σε αυτό το είδος *αιτιοκρατικής ιστορικής ερμηνείας*, ο Guicciardini ακολούθησε τον Μακιαβέλλι, υποστηρίζοντας ότι τα γεγονότα του παρελθόντος φωτίζουν τα μελλοντικά: τα ιστορικά φαινόμενα διαρκώς επαναλαμβάνονται.

Σε σχέση με τις άλλες επιστήμες, η γονιμότερη επίδραση προερχόταν από το πεδίο της Νομικής: *αυτή η συνεργασία σταδιακά μεταμόρφωσε την Ιστορία από φιλολογική σε «κοινωνική» επιστήμη*. Στο επίκεντρο των εξελίξεων βρισκόταν το πρόβλημα της μεθόδου (*methodus*), που αφορούσε την ποιότητα της ιστορικής γνώσης και τις προϋποθέσεις διερεύνησής της. Η καινοτομία της γαλλικής προσέγγισης στη θεωρία της Ιστορίας οφείλεται σε ένα συνδυασμό τριών συμβατικών μεθοδολογικών προτύπων: των κριτικών τεχνικών της Ανθρωπιστικής Φιλολογίας, των καθολικών χρονολογικών και γεωγραφικών προοπτικών της προτεσταντικής ιστοριογραφίας και των πηγών και μεθόδων του Δημοσίου Δικαίου. Τελικό αποτέλεσμα ήταν η εκλογίκευση και συστηματοποίηση του κλάδου των ιστορικών σπουδών.

Ο πρώτος εκπρόσωπος αυτής της τάσης ήταν ο Francois Baudouin (στο έργο του *De institutione historiae universae* στα 1561, που συνδυάζει τον νομικό ανθρωπισμό της εποχής με τις ιστορικές επιστήμες). Ο άνθρωπος δεν είναι μόνο απλός πρωταγωνιστής ιστορικών επεισοδίων αλλά και *ιδεατός παρατηρητής, ερμηνευτής και κριτής των ιστορικών διεργασιών*. Επίδιωξη του Baudouin είναι η καθολική, διαρκής και τέλεια εξιστόρηση – *historia integra, universa, perpetua et perfecta*. Η αναμόρφωση των ιστορικών σπουδών ήταν ιδιαίτερα παραγωγική: οι νομικές πηγές αντανακλούν την ουσία της ιστορικής δημιουργίας (κοινωνικής, θεσμικής, πολιτικής), με βάση υποδείγματα ερμηνείας και αξιολόγησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Η τάση εκνομίκευσης της Ιστορίας βρίσκει την κορύφωσή της στο έργο του Jean Bodin, *Methodus ad facile historiarum cognitionem* (1566). Διαπρεπής πολιτικός στοχαστής, ο Bodin (1530-1596) είχε σημαντική συμβολή στη θεμελίωση των ιστορικών σπουδών. Οι τελευταίες δεν αποτελούν μόνο αφηγηματική

δραστηριότητα σε καθολικό ή ατομικό επίπεδο: συνιστούν επιλογή και ταξινόμηση του διάχυτου ιστορικού υλικού αλλά και κριτική των ιστορικών πηγών. Για τον Bodin προσφορότερο τμήμα του οικουμενικού Δικαίου διασώζεται στην Ιστορία: *σκοπός της ιστορικής μεθόδου είναι η συγκέντρωση και οργάνωση του κατάλληλου υλικού για τους σκοπούς της πολιτικής και κοινωνικής σκέψης*. Η ιστορία παραμένει υπέρτερη όλων των επιστημών, αφού αποτελεί την αρτιότερη διασύνδεση της αφηγηματικής πράξης με τις επιταγές της λογικής και της σοφίας (*sapientia*).

4.3.4. Το αίτημα της σωρευτικής γνωστικής προόδου: Οι ιστορικοί του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα

Στις απαρχές του 17^{ου} αιώνα, ένας αριθμός εδρών Ιστορίας είχε ιδρυθεί σε ευρωπαϊκά πανεπιστήμια, κυρίως σε προτεσταντικές χώρες, μεταξύ των οποίων οι έδρες στο Marburg (1529), τη Βιέννη (1537), την Οξφόρδη (1622) και το Cambridge (1627). Η ανάπτυξη, ωστόσο, της ιστορικής επιστήμης ως αυτόνομου γνωστικού κλάδου υπήρξε βραδεία: οι ιστορικοί του 17^{ου} αιώνα παρέμεναν εγκλωβισμένοι στα δογματικά εξελικτικά σχήματα της προτεσταντικής ιστοριογραφίας (σχήμα των τεσσάρων οικουμενικών μοναρχιών στη διαχρονική διαδοχή τους) του Sleidan (1506-1550). Το ίδιο συνέβη στην περίπτωση του Justus Lipsius (1547-1606), ο οποίος μετέτρεψε την ιστορική εξήγηση του Τάκιτου σε αφετηρία συνηγορίας υπέρ του απολυταρχισμού και βάση προσέγγισης της πολιτικής της εποχής. Άλλοι ιστορικοί ακολούθησαν το παράδειγμά του, ιδίως ο Matthias Bernegger (1582-1640) στο Στρασβούργο.

Η ιστορική ανάλυση άρχισε να αποκτά συγχρονική βάση με τη συγκριτική μελέτη θεσμών του ευρωπαϊκού και του Νέου Κόσμου των αποικιακών κτήσεων. Ο Antoine Halle (1592-1676) συμβούλευε, για παράδειγμα, τους σπουδαστές Ιστορίας, στην Caen το 1660, να κάνουν μια λεπτομερή σπουδή των περιστατικών των αποστολών στον Καναδά της ίδιας περιόδου. Η θεολογική σύλληψη της Ιστορίας εξακολούθησε να ασκεί σημαντική επίδραση, όπως διαφαίνεται στο έργο του Bossuet *Discours sur l'histoire universelle* (Λόγος περί καθολικής οικουμενικής Ιστορίας), γραμμένο το 1681. Ο Bossuet (1627-1707), γάλλος θεολόγος και ιστορικός, υποστήριζε ότι η βούληση του Θεού συνιστά το μόνο συνεκτικό στοιχείο της κοσμικής τάξης: προετοιμάζει την έλευση των εσχάτων χρόνων και εκφράζεται με την ιστορική συνέχεια της δυτικής εκκλησίας. Οι ανθρώπινες πράξεις δεν είναι αυτόνομες, αλλά οφείλουν να κατευθύνονται από τη θεία αγάπη. Η ίδια αντίληψη συνεχίστηκε από τους εκπροσώπους ενός δογματικού καθολικισμού, με βάση μια θεολογία της Ιστορίας από τον Joseph de Maistre έως τους Dom Gueranger και Louis Veuillot (οι οποίοι πρότειναν την επιστροφή σε βιβλικά ερμηνευτικά σχήματα). Οι ιεροκρατικές αυτές θέσεις θεωρούνται ως απάντηση συντηρητικών κύκλων απέναντι στο κοσμικό κλίμα της Γαλλικής Επανάστασης.

Ο 18^{ος} αιώνας αποτέλεσε αφετηρία δημιουργικής στροφής στις ιστορικές σπουδές. Η μελέτη της Ιστορίας αποδεσμεύεται από θεολογικές προκαταλήψεις και αναζητά εγγενή νοήματα των ιστορικών διαδικασιών, στη βάση μιας καθολικής ιστορίας της ανθρωπότητας. Ο Claude Millot (1726-1785), πρώην ησουίτης καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Πάρμα, εξέδωσε χρηστικές Ιστορίες της Γαλλίας και της Αγγλίας, καθώς και μια αξιοσημείωτη Παγκόσμια Ιστορία. Ο Millot είχε την πεποίθηση ότι η πολιτική και θρησκευτική Ιστορία της Αγγλίας θα μπορούσε να συναχθεί από τον παραδοσιακό σκεπτικισμό των Αγγλοσαξόνων.

Πρώιμες γενικεύσεις στερούνται σοβαρής εμπειρικής θεμελίωσης. Εξαίρεση αποτελεί η καθολική Ιστορία του Ιταλού (από τη Νάπολη) Giambattista Vico (1668-1744), ο οποίος είχε και την ιδιότητα του καθηγητή της Ρητορικής. Το έργο του *Vico Scienza nuova*, στα 1727, θεωρείται κλασικό ιστορικό σύγγραμμα, παρόλο που αγνοήθηκε στην εποχή του. Την ίδια εποχή εδραιώνεται η πίστη στην αδιάκοπη πρόοδο της ανθρωπότητας και τη σωρευτική ανάπτυξη της γνώσης. Ο Turgot, γάλλος φυσιοκράτης, στα 1750, επιχείρησε να υπαγάγει όλο το ιστορικό γίνεσθαι στο αξίωμα της απεριόριστης και αδιάκοπης προόδου. Ριζοσπαστικότερος ήταν ο Condorcet (1743-1794). Στο έργο του *Tableau des progrès de l'esprit humain* (1793) υποστήριξε ότι η πολιτισμική κρίση μπορούσε να ξεπεραστεί με τα επιτεύγματα του ορθού λόγου, τις αρχές του Διαφωτισμού και τις καθολικές αξίες της Γαλλικής Επανάστασης, ώστε να πραγματοποιηθεί μια ανεμπόδιστη γραμμική πορεία του ανθρώπινου πνεύματος προς τη γνωστική πρόοδο και την ηθική τελείωση.

4.3.5. Η κατανοητική μέθοδος: Το αίτημα του Verstehen

Η εμφάνιση της ιστορικής επιστήμης ως αυτόνομης ακαδημαϊκής δραστηριότητας έγινε στα γερμανικά πανεπιστήμια του 18^{ου} αιώνα, όταν η διηγηματική ανακατασκευή των ιστορικών εποχών συνδυάστηκε με

κριτική έρευνα πηγών. Η συνένωση ιστοριογραφίας και φιλολογικής κριτικής βοήθησε στη δημιουργία εδρών Ιστορίας αλλά και στη διαμόρφωση βοηθητικών επιστημών (Παλαιογραφία, Νομισματική, Διπλωματία). Οι ιστορικοί του Göttingen (J.C.Gatterer, A.L. Schlozer) επεδίωξαν να συνδυάσουν την καθολική προσέγγιση των φιλοσόφων του Διαφωτισμού, με την αυστηρή μεθοδολογία φιλολόγων και νομικών.

Η ανθρώπινη ιστορία συλλαμβάνεται πλέον ως κάτι εντελώς διαφορετικό από τις φυσικές διαδικασίες. Η μοναδικότητα των ανθρώπινων δραστηριοτήτων αποκλείει γενικούς επιστημονικούς νόμους και απαιτεί μια μορφή κατανοητικής μεθοδολογίας. Στους ιστορικούς του Γκέτινγκεν εμφανίζεται με σαφήνεια το μεθοδολογικό δίλημμα κάθε ιστορικής προσέγγισης: η αναγόρευση της Ιστορίας σε αυστηρή επιστήμη απαιτεί θεωρητικά σχήματα και συστηματική συλλογή εμπειρικού υλικού, ενώ συγχρόνως είναι απαραίτητη η βιωματική κατανόηση που δεν υποτάσσεται σε αυστηρούς μεθοδολογικούς κανόνες (Lamb, 2011; Zammuto, 2009). Προσπάθεια των ιστορικών της περιόδου ήταν να εξισορροπήσουν τις δύο αυτές τάσεις με την ενσωμάτωση της παραδοσιακής Πολιτικής Ιστορίας σε μια γενική κοινωνική και πολιτιστική επιστήμη (Kelley, 2003).

Κριτική εμφάνιση πηγών για την αναπαράσταση ιστορικών εποχών πρόσφερε η σχολή του Βερολίνου με κύριο εκπρόσωπο τον L. Ranke. Η ιστορική επιστημονική γνώση είναι δυνατή όταν κατανοούμε τα κίνητρα και τις προθέσεις των ιστορικών φορέων, όπως εμφανίζονται στις ιστορικές πηγές. Έργο του ιστορικού είναι η βιωματική μετάθεση του ερευνητή στις εποχές του παρελθόντος με χρήση των πνευματικών κατηγοριών των εποχών αυτών (ιστορισμός).

Η επιστημονικότητα των ιστορικών σπουδών δέχτηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα σοβαρή αμφισβήτηση. Σήμερα, υφίστανται δύο τάσεις: η πρώτη έχει ιδιογραφικό προσανατολισμό, επιχειρώντας μια αφηγηματική περιγραφή του κόσμου του παρελθόντος (στηριζόμενη σε εμβριθή ανάλυση πηγών). Η δεύτερη επιχειρεί να προσεγγίσει τις αναλυτικές κοινωνικές επιστήμες εισάγοντας αυστηρότερα θεωρητικά σχήματα (θεωρίες μέσου πεδίου εφαρμογής), με στόχο την κατασκευή μιας ιστορικής κοινωνικής επιστήμης, βασισμένης σε μη-καθολικούς, ενδεχομενικούς ιστορικούς νόμους ή τάσεις που εκφράζουν ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο (σε αντίθεση με τον θετικισμό). Αλλά και μια άρτια νομολογική εξήγηση ιστορικών φαινομένων, δεν αποκλείει την ανάγκη να κατανοήσουμε και να αξιολογήσουμε ιστορικές πράξεις. Η ιστορία ανθρωπιστικού τύπου με κατανοητικό και ιδιογραφικό προσανατολισμό, με κατεύθυνση στο μοναδικό και ανεπανάληπτο των πράξεων άλλων εποχών, διαθέτει ισχυρή νομοποίηση στον χώρο των κοινωνικών επιστημών (Gardner, 2011; Novák, 2010; Pellauer, 2003). Η ιστορική επιστήμη αυτής της μορφής χρησιμοποιεί δύο μεθόδους, που έχουν εγγενή συνάφεια: αναλυτική έρευνα πηγών και ιστορική ερμηνεία. Σε στενή σχέση με την έρευνα πηγών βρίσκεται η ερμηνεία τους, δηλαδή η προσπάθεια ανεύρεσης του εγγενούς νοήματός τους. Σημαντική θέση στην ιστορική επιστήμη έχουν και τα σύγχρονα ιστοριογραφικά ρεύματα, όπως για παράδειγμα Annales, Μαρξιστές, Μικροϊστορία, Ποσοτική Ιστορία (Müller, 2008; Iggers, 2005).

4.4. Συμπεράσματα κεφαλαίου

Ο αναγωγισμός, ο εσσηνσιαλισμός, η κατανοητική μέθοδος και ο μεθοδολογικός ολισμός συνιστούν μεθοδολογικά ρεύματα που, όπως είδαμε, δημιούργησαν γόνιμο έδαφος για θεωρητικές συζητήσεις, εγείροντας νέα ερωτήματα στη φιλοσοφία των κοινωνικών επιστημών. Ενώ, όμως, τα τρία πρώτα έχουν γνωρίσει δραστηρή υποχώρηση τις τελευταίες δεκαετίες, ο μεθοδολογικός ολισμός εξακολουθεί να συνιστά μια δημιουργική πρόκληση στη μεθοδολογία ορισμένων κοινωνικών επιστημών και αποτελεί έναυσμα περαιτέρω εξελίξεων στον χώρο. Στη μελέτη περίπτωσης που ακολούθησε, παρουσιάσαμε τη συγκρότηση ενός γνωστικού πεδίου, αυτού της Ιστορικής Επιστήμης, που εξακολουθεί να αναζητά την ταυτότητά του μεταξύ κατανοητικής μεθόδου (*Verstehen*), θεμελιωμένης στην παραδοσιακή ερμηνευτική, και εμπειρικο-αναλυτικών μεθόδων των σύγχρονων κοινωνικών επιστημών.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

Aronovitch, H. (2012). Interpreting Weber's ideal-types. *Philosophy of the Social Sciences*, 42(3), 356-369.

- Arruñada, B. (2010). Protestants and Catholics: Similar work ethic, different social ethic. *Economic Journal*, 120(547), 890-918.
- Assis, A.A. (2014). *What is history for? Johann Gustav Droysen and the functions of historiography*. Berghahn Books.
- Barnes, B. (2011). Essentialisms in the sciences. *Critical Quarterly*, 53(4), 90-102.
- Brownstein, M. (2010). Conceptuality and practical action: A critique of Charles Taylor's Verstehen social theory. *Philosophy of the Social Sciences*, 40(1), 59-83.
- Carlopio, J.R. (1994). Holism: A philosophy of organizational leadership for the future. *The Leadership Quarterly*, 5(3-4), 297-307.
- Catterson, T.T. (2015, in press). Sorting out the sortals: A Fregean argument for essentialism. *Erkenntnis*, 80, 137-157.
- Coenen-Huther, J. (2003). Le type idéal comme instrument de la recherche sociologique. *Revue Française De Sociologie*, 44(3), 531-547.
- Drakopoulos, S. (1992a). Psychological Threshold, Demand and Price Rigidity. *The Manchester School*, LX(2), 152-168.
- Drakopoulos, S. (1992b). Keynes's Economic Thought and the Theory of Consumer Behaviour, *Scottish Journal of Political Economy*, 39(3), 318-336.
- Drysdale, J. (1996). How are social-scientific concepts formed? A reconstruction of Max Weber's theory of concept formation. *Sociological Theory*, 14(1), 71-88.
- Duster, T. (2013). Emergence vs. reductionism in the debate over the role of biology in politics. *Perspectives on Politics*, 11(2), 495-499.
- Dyck, B., & Wiebe, E. (2012). Salvation, theology and organizational practices across the centuries. *Organization*, 19(3), 299-324.
- Eliaeson, S. (2000). Max Weber's methodology: An ideal-type. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 36(3), 241-263.
- Gardner, P. (2011). Hermeneutics and history. *Discourse Studies*, 13(5), 575-581.
- Harkin, M.E. (2010). Uncommon ground: Holism and the future of anthropology. *Reviews in Anthropology*, 39(1), 25-45.
- Haukioja, J. (2014, in press). On deriving essentialism from the theory of reference. *Philosophical Studies*.
- Heertje, A. (2004). Schumpeter and methodological individualism. *Journal of Evolutionary Economics*, 14(2), 153-156.
- Hodgson, G.M. (2007). Meanings of methodological individualism. *Journal of Economic Methodology*, 14(2), 211-226.
- Iggers, G.G. (2005). *Historiography in the Twentieth Century*. Middletown: Wesleyan University Press.
- Kaiser, M.I. (2011). The limits of reductionism in the life sciences. *History and Philosophy of the Life Sciences*, 33(4), 453-476.
- Kalberg, S. (1996). On the neglect of Weber's protestant ethic as a theoretical treatise: Demarcating the parameters of postwar American sociological theory. *Sociological Theory*, 14(1), 49-70.
- Kedar, A. (2007). Ideal types as hermeneutic concepts. *Journal of the Philosophy of History*, 1(3), 318-345.
- Kelley, D.R. (2003). *Fortunes of history: Historical inquiry from Herder to Huizinga*. New Haven: Yale University Press.
- Khalidi, M.A. (2009). How scientific is scientific essentialism? *Journal for General Philosophy of Science*, 40(1), 85-101.

- Kjosavik, D.J. (2003). Methodological individualism and rational choice in neoclassical economics: A review of institutionalist critique. *Forum for Development Studies*, 30(2), 205-245.
- Kuukkanen, J. (2010). Kuhn on essentialism and the causal theory of reference. *Philosophy of Science*, 77(4), 544-564.
- Lamb, R. (2011). Post-analytic hermeneutics: Themes from Mark Bevir's philosophy of history. *Intellectual History Review*, 21(1), 1-2.
- Lausen, F. (2014). Reductionism as a research directive. *Journal for General Philosophy of Science*, 45(2), 263-279.
- Lim, T., Kim, S., & Kim, J. (2011). Holism: A missing link in individualism-collectivism research. *Journal of Intercultural Communication Research*, 40(1), 21-38.
- List, C., & Spiekermann, K. (2013). Methodological individualism and holism in political science: A reconciliation. *American Political Science Review*, 107(4), 629-643.
- Mitrović, B. (2007). Intellectual history, inconceivability, and methodological holism. *History and Theory*, 46(1), 29-47.
- Mudrack, P.E., & Mason, E.S. (2010). The asceticism dimension of the protestant work ethic: Shedding its status of invisibility. *Journal of Applied Social Psychology*, 40(8), 2043-2070.
- Müller, P. (2008). Understanding history: Hermeneutics and source-criticism in historical scholarship, In M. Dobson and B. Ziemann (Eds.), *Reading Primary Sources. The Interpretation of Texts from Nineteenth and Twentieth Century History* (pp. 21-35). London: Taylor and Francis.
- Norris, P., & Inglehart, R. (2009). Max Weber and the protestant work ethic, In J. Peil & I. Van Staveren (Eds.), *Handbook of economics and ethics* (pp. 578-587). Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Novák, J. (2010). Understanding and judging history: Hannah Arendt and philosophical hermeneutics. *Meta*, 2(2), 481-504.
- Papanikos, G.T. (1998). Methodological individualism, economic behaviour and economic policy. *International Journal of Social Economics*, 25(9-10), 1342-1352.
- Pellauer, D. (2003). Hermeneutics and philosophy of history: Ricoeur at ninety. *Philosophy Today*, 47, 12-22.
- Riepper, O. (2010). New essentialism in biology. *Philosophy of Science*, 77(5), 662-673.
- Rosenthal, L., Levi, S.R., & Moyer, A. (2011). Protestant work ethic's relation to intergroup and policy attitudes: A meta-analytic review. *European Journal of Social Psychology*, 41(7), 874-885.
- Sayer, A. (1997). Essentialism, social constructionism and beyond. *Sociological Review*, 45(3), 453-487.
- Segady, T. W. (2014). The utility of Weber's ideal type: Verstehen and the theory of critical mass. *Sociological Spectrum*, 34(4), 354-361.
- Steel, D. (2006). Methodological individualism, explanation, and invariance. *Philosophy of the Social Sciences*, 36(4), 440-46.
- Theurer, K.L. (2013). Seventeenth-century mechanism: An alternative framework for reductionism. *Philosophy of Science*, 80(5), 907-918.
- Tryon, W.W. (2012). Emergence vs. reductionism. *American Psychologist*, 67(9), 806-807.
- Van Hoorn, A., & Maseland, R. (2013). Does a protestant work ethic exist? Evidence from the well-being effect of unemployment. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 91(1), 1-12.
- Verdon, M. (2006). Boas and holism: A textual analysis. *Philosophy of the Social Sciences*, 36(3), 276-302.
- Verschuren, P.J.M. (2001). Holism versus reductionism in modern social science research. *Quality and Quantity*, 35(4), 389-405.
- Zalęski, P. (2010). Ideal types in Max Weber's sociology of religion: Some theoretical inspirations for a study of the religious field. *Polish Sociological Review*, 171(3), 319-325.

- Zammito, J. (2009). Historians and philosophy of historiography, In A. Tucker (Ed.), *A companion to the philosophy of history and historiography* (pp. 53-84). Oxford, UK.: Wiley-Blackwell.
- Zulficar, Y.F. (2012). Do Muslims believe more in protestant work ethic than Christians? Comparison of people with different religious backgrounds living in the US. *JournalofBusinessEthics*, 105(4), 489-502.
- Zwirn, G. (2007). Methodological individualism or methodological atomism: The case of Friedrich Hayek. *History of Political Economy*, 39(1), 47-80.
- Γκότσης, Γ. (1996). Ιστορικός Λόγος και Μεθοδολογικός Ατομισμός. Καταβολές της Βεμπεριανής μεθοδολογίας των κοινωνικών επιστημών, *Νεύσις* 5, 135-166.
- Δρακόπουλος, Σ. (2001). *Μεθοδολογία Κοινωνικών Επιστημών*. Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Παν. Αθηνών.

Κριτήρια αξιολόγησης

Ερωτήσεις κατανόησης – ανάπτυξης

1. Διαβάστε προσεκτικά την παραπάνω μελέτη περίπτωσης. Έπειτα, απαντήστε στα παρακάτω ερωτήματα:
 - α) Σε ποιες περιόδους διαμόρφωσης της Ιστορικής Επιστήμης υπερίσχυσε το αντικειμενικό στοιχείο αμερόληπτης και λογικά έγκυρης περιγραφής γεγονότων, και πότε υπερίσχυσε η διάσταση της υποκειμενικής απόδοσης των ιστορικών συμβάντων;
 - β) Πώς εφαρμόζεται η κατανοητική μέθοδος ως παράμετρος ιστορικής ερμηνείας;
 - γ) Πώς μπορεί να προσεγγίσει η ιστορική εξήγηση στο πρότυπο των αναλυτικών κοινωνικών επιστημών;
2. Πώς εξηγούμε τα οικονομικά φαινόμενα με βάση την αρχή του μεθοδολογικού ολισμού;
3. Ο εσσενσιαλισμός θεωρείται κατάλληλη μεθοδολογική βάση της σύγχρονης Οικονομικής; Να αιτιολογήσετε συνοπτικά την απάντησή σας.
4. Γιατί ο αναγωγισμός δεν προσφέρει ικανοποιητικότερη εξήγηση των οικονομικών φαινομένων; Μπορούμε, για παράδειγμα, να εξηγήσουμε οικονομικά φαινόμενα με βάση τη γλώσσα της εξελικτικής βιολογίας;

Απάντηση/Λύση

- 1(α). Βλ. απάντηση κεφ. 4.3
- 1(β). Βλ. απάντηση κεφ. 4.3
- 1(γ). Βλ. απάντηση κεφ. 4.3
2. Βλ. απάντηση κεφ. 4.2.3
3. Βλ. απάντηση κεφ. 4.2.2
4. Βλ. απάντηση κεφ. 4.1

Κεφάλαιο 5

Αξιολογική ουδετερότητα στις κοινωνικές επιστήμες

Σύνοψη

Η έννοια της αξιολογικής ουδετερότητας αφορά τη θέση σύμφωνα με την οποία η ηθική του επιστήμονα βασίζεται στην ουδετερότητα απέναντι στις αξίες που υπάρχουν σε έναν κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό. Στο κεφάλαιο αυτό, θα εξετάσουμε το πρόβλημα των αξιολογικών κρίσεων, το οποίο σχηματοποιήθηκε κυρίως από τους D. Hume και M. Weber και θεωρείται ένα από τα πιο σοβαρά επιστημολογικά θέματα.

Προαπαιτούμενη γνώση

Weber, M. (1991). *Η Μεθοδολογία των Κοινωνικών Επιστημών*, Αθήνα: Παπαζήσης

Drakopoulos, S. (1997). *Origins and Development of the Trend Towards Value-Free Economics*, *Journal of the History of Economic Thought*, 19, 2, 286-300

5.1. Εισαγωγή

Τα βασικά στοιχεία της επιστήμης, όπως έχουν αναφερθεί σε προηγούμενα κεφάλαια, είναι: η ορθολογικότητα, η γνώση, η διυποκειμενικότητα, ο έλεγχος, η κατανόηση, η πρόβλεψη, η εξήγηση φαινομένων, η μη αποδοχή γνώσης από πίστη και εξ αποκαλύψεως και η απόρριψη των αξιολογικών κρίσεων. Σύμφωνα με τον θετικισμό, η επιστήμη δεν πρέπει να ενέχεται σε καμία αξιολογική κρίση του αντικειμένου μελέτης της, εφόσον πρόκειται για μια ουδέτερη δραστηριότητα, απαλλαγμένη από οποιαδήποτε κοινωνική ή ηθική αξία. Η αναζήτηση της αντικειμενικής αλήθειας γίνεται με μοναδικό γνώμονα την εμπειρική επαλήθευση, καθώς η αποστολή της επιστήμης είναι να περιορίζεται στα εμπειρικά γεγονότα από τα οποία δεν μπορούν να παράγονται αξίες (Καρπούζος, 2011). Επομένως, στην επιστήμη, η υποκειμενική έκφραση δεν είναι αποδεκτή, διότι δεν συνάδει με την αρχή της διυποκειμενικής ισχύος των παραδοχών της (βλ. κεφάλαιο 1). Η συλλογή αντικειμενικών, διυποκειμενικά ελέγξιμων, πληροφοριών επιτυγχάνεται με την καθιέρωση της αρχής της αξιολογικής ουδετερότητας. Αξιολογική ουδετερότητα σημαίνει ότι ο επιστήμονας θα πρέπει, κατά το δυνατό, να είναι απαλλαγμένος από την επιρροή, ή τυχόν επιρροή, των προσωπικών του αξιών και «πιστεύω», όταν κάνει επιστήμη. Αυτό είναι ένα δύσκολο θέμα, γιατί οι επιστήμονες είναι άνθρωποι και, οπωσδήποτε, έχουν κάποιες προτιμήσεις, αξίες, οράματα, τα οποία, όμως, ιδανικά δεν θα πρέπει να επηρεάζουν την επιστημονική διαδικασία. Για παράδειγμα, ένας οικονομολόγος μπορεί να έχει προτίμηση υπέρ της αναδιανομής του εισοδήματος για δικούς του λόγους. Ιδανικά, όμως, οι δικοί του λόγοι δεν θα πρέπει να τον επηρεάζουν κατά την επιστημονική έρευνά του. Το κατά πόσο μια επιστημονική εργασία έχει έντονα προσωπικά ή αξιολογικά στοιχεία κρίνεται από την επιστημονική κοινότητα (Δρακόπουλος, 2001). Η πρώτη σαφής οριοθέτηση του προβλήματος των αξιολογικών κρίσεων στις κοινωνικές επιστήμες έγινε από τον D. Hume. Η μεγάλη συζήτηση, ωστόσο, ξεκίνησε στην αρχή του 20^{ου} αιώνα και συνδέθηκε με το όνομα του M. Weber, ο οποίος υποστήριξε με ισχυρά επιχειρήματα τον γνωστικό χαρακτήρα της επιστήμης και τον αποκλεισμό των αξιολογικών κρίσεων από τον επιστημονικό χώρο.

Σύμφωνα με τον λογικό θετικισμό, η απόρριψη των δεοντολογικών κρίσεων, ή αλλιώς των αξιολογικών κρίσεων, επιτυγχάνεται με την εφαρμογή του κριτηρίου της επαληθευσιμότητας. Το κριτήριο της επαληθευσιμότητας διαχωρίζει, όπως στην περίπτωση της «γκιλοτίνας του Hume», τις προτάσεις, που έχουν νόημα και επαληθεύονται, από τις ψευδοπροτάσεις, που δεν έχουν νόημα και δεν μπορούν να επαληθευτούν. Όπως αναφέρει ένας από τους ιδρυτές του Κύκλου της Βιέννης, «οι αξιολογικές κρίσεις δεν έχουν θεωρητικό νόημα και άρα τοποθετούνται στη σφαίρα της μεταφυσικής». Στις αξιολογικές/δεοντολογικές κρίσεις, υπάρχουν και ηθικές προτάσεις μεγάλης σημασίας, οι οποίες, σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση, δεν έχουν νόημα. Η πρόταση «Ο φόνος είναι κακό» είναι μια αξιολογική κρίση χωρίς επιστημονικό νόημα, δεν επαληθεύεται και άρα είναι ψευδοπρόταση (Δρακόπουλος, 2001).

Στη μεταπολεμική εποχή, η ανωτέρω αξιολογική ουδετερότητα της επιστήμης αμφισβητήθηκε έντονα, καθώς, σύμφωνα με τους επικριτές της, παραβλέπει τα κοινωνικά πλαίσια λειτουργίας και ανάπτυξης της επιστήμης.

5.2. Σύντομη ιστορική αναδρομή

Η ιδέα της αξιολογικής ουδετερότητας–ελευθερίας των Οικονομικών αποτελεί ένα παλιό μεθοδολογικό θέμα. Υπάρχει στενή σύνδεση ανάμεσα στην αντικειμενικότητα και την αξιολογική ελευθερία στα Οικονομικά. Η αξιολογική ελευθερία των Οικονομικών κατανοείται επειδή είναι αντικειμενική. Πολλοί επιστήμονες, κυρίως οικονομολόγοι, αντιλαμβάνονται την έννοια της «αντικειμενικότητας» ως ουδετερότητα. Παρ’ όλα αυτά, πρέπει να τονιστεί ότι δεν είναι πάντα αυτό το νόημα της αντικειμενικότητας. Ιστορικοί και φιλόσοφοι της επιστήμης διακρίνουν τρεις τύπους αντικειμενικότητας:

- Ο πρώτος τύπος αντικειμενικότητας ορίζεται ως αντικειμενικότητα μη προοπτικής (aperspectival objectivity) και σχετίζεται με το κοινωνικό πλαίσιο και το ήθος που προβλέπεται από τους ερευνητές.
- Ο δεύτερος τύπος ονομάστηκε οντολογική αντικειμενικότητα (ontological objectivity) και σχετίζεται με την τελική δομή της πραγματικότητας.
- Ο τρίτος τύπος, η μηχανική αντικειμενικότητα (mechanical objectivity), απαγορεύει την κρίση και την ερμηνεία των ερευνητικών αποτελεσμάτων, δηλαδή αποκλείει την κρίση.

Οι πρώτες απόπειρες αναφορικά με την αξιολογική ουδετερότητα των οικονομικών εντοπίζονται κυρίως στα έργα των N.W. Senior και J.S. Mill και συνδέθηκαν με την έννοια της αντικειμενικότητας ή της αντικειμενικότητας μη προοπτικής. Η σύλληψη του όρου «αξιολογικές κρίσεις» από τους σύγχρονους οικονομολόγους δείχνει ότι δεν πρόκειται για αντικειμενικές δηλώσεις υπό την έννοια της αντικειμενικότητας μη προοπτικής. Ο Nagel (1961) διέκρινε μια άλλη κατηγορία αξιολογικών κρίσεων, τις μεθοδολογικές αξιολογικές κρίσεις, που περιλαμβάνουν τον τρόπο και τα κριτήρια της διερεύνησης, καθώς και την επιλογή του θέματος προς διερεύνηση. Παρόλο που ο ρόλος των μεθοδολογικών αξιολογικών κρίσεων στα Οικονομικά έλαβε ελάχιστη προσοχή στην ιστορία των Οικονομικών, υπάρχουν στοιχεία που υποδεικνύουν αυξανόμενο ενδιαφέρον από την πλευρά της οικονομετρίας (βλ Drakopoulos, 1997).

Το πρόβλημα των αξιολογικών κρίσεων είναι παλαιό και σχηματοποιήθηκε κυρίως από τους D. Hume (1711–1776), M. Weber (1864–1920) και G. E. Moore (1873–1958). Αρχικά, το πρόβλημα αναπτύχθηκε στα πλαίσια της Φιλοσοφίας, αλλά σήμερα θεωρείται ένα από τα πιο σοβαρά επιστημολογικά ζητήματα. Πρώτος ο Hume υποστήριξε ότι οι ηθικές κρίσεις δεν είναι δυνατόν να παραχθούν από μη-ηθικές. Δηλαδή, δεν μπορούμε να εξάγουμε το «δέον» από το «είναι». Η επέκταση του διαχωρισμού αυτού («είναι» και «δέον») οδηγεί στη διάκριση μεταξύ δεοντολογικών ή ηθικών προτάσεων και οντολογικών ή θετικών προτάσεων. Ο διαχωρισμός μεταξύ κανονιστικών και οντολογικών προτάσεων ονομάζεται και «γκιλοτίνα του Hume».

Το σφάλμα της παραγωγής του «δέοντος» από το «είναι» (naturalist fallacy) μπορεί να κατανοηθεί με ένα παράδειγμα:

Πρόταση: Μου αρέσει το X (το X μπορεί να είναι οτιδήποτε).

Συμπέρασμα: Το X είναι καλό.

Προφανώς, αυτός ο συλλογισμός είναι λανθασμένος γιατί δεν υπάρχει σχέση μεταξύ πρότασης και συμπεράσματος. Το ολοκληρωμένο επιχειρήμα παρουσιάζεται ως εξής:

- 1^η πρόταση: Μου αρέσει το X.
- 2^η πρόταση: Οτιδήποτε μου αρέσει είναι καλό.
- 3^η πρόταση: Συμπέρασμα: Το X είναι καλό.

Η ολοκληρωμένη εκδοχή του επιχειρήματος είναι επίσης λανθασμένη, διότι η δεύτερη πρόταση είναι δεοντολογική πρόταση (αξιολογική κρίση). Δηλαδή η παραγωγή δεοντολογικών προτάσεων από οντολογικές προτάσεις είναι λογικά λανθασμένη (Δρακόπουλος, 2001).

Η ιδέα της αξιολογικής ελευθερίας–ουδετερότητας στα Οικονομικά επικράτησε περισσότερο στη δεύτερη μαρτζίναλιστική γενιά, γεγονός που θα πρέπει να ληφθεί υπόψη σε συνδυασμό με την αυξανόμενη χρήση των μαθηματικών στην οικονομική θεωρία. Το 1883, ο Sidgwick, συνοψίζοντας τις κυρίαρχες ιδέες σχετικά με τον ρόλο των αξιών στα οικονομικά, έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στον διαχωρισμό ανάμεσα στο «τι είναι» και στο «τι θα έπρεπε να είναι».

Στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, οι συζητήσεις των οικονομολόγων σχετικά με την αντικειμενικότητα και τις αξιολογικές κρίσεις άρχισαν να επηρεάζονται σημαντικά από την πολύ δημοφιλή επιστημονική φιλοσοφία του λογικού θετικισμού. Σύμφωνα με την αρχή της επαληθευσιμότητας, που αποτέλεσε τον πυρήνα του λογικού θετικισμού, μια πρόταση έχει νόημα μόνο αν μπορεί να επαληθευτεί είτε αναλυτικά είτε εμπειρικά. Ο Carnap, μάλιστα, υποστήριξε ότι οι αξιολογικές κρίσεις δεν έχουν θεωρητική σημασία και γι' αυτό τις μεταθέτουμε στη σφαίρα του μεταφυσικού. Την ίδια περίοδο, ο Weber, αναφερόμενος στις αξιολογικές κρίσεις στις κοινωνικές επιστήμες, πίστευε ότι όλες οι επιστήμες βασίζονται σε συγκεκριμένες μεθόδους διερεύνησης και ότι τα Οικονομικά μπορούν να είναι αντικειμενικά όπως οι ακριβείς επιστήμες, εάν ακολουθήσουν το δόγμα του «Wertfreiheit» (ελευθερία από τις αξίες) ως μεθοδολογικό πρότυπο. Πίστευε στην αξιολογική ουδετερότητα των κοινωνικών επιστημών και ήταν καχύποπτος όσον αφορά τον μεθοδολογικό μονισμό, καθώς υποστήριζε ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις πολιτισμικές επιστήμες (όπως τα Οικονομικά) και τις φυσικές επιστήμες (Drakopoulos, 1997).

5.3. Είναι η επιστήμη αξιολογικά ουδέτερη;

Το πρόβλημα της αξιολογικής ουδετερότητας αποτελεί σοβαρό μεθοδολογικό θέμα για τις κοινωνικές και οικονομικές επιστήμες. Οι δύο εκ διαμέτρου αντίθετες αντιλήψεις αφορούν τη θετικιστική προσέγγιση και τον σχετικισμό. Η θετικιστική προσέγγιση περιλαμβάνει, σύμφωνα με τον Giddens (1974), τρία βασικά στοιχεία:

- Η κοινωνική πραγματικότητα μπορεί να μελετηθεί με τις μεθόδους των θετικών επιστημών, δηλαδή με τη χρήση εμπειρικών δεδομένων που επιδέχονται παρατήρηση.
- Στόχος της κοινωνιολογικής έρευνας είναι η διαμόρφωση γενικών κανόνων για τα κοινωνικά φαινόμενα, που να μοιάζουν με τους κανόνες που ισχύουν για τις φυσικές επιστήμες.
- Τα αποτελέσματα της διερεύνησης και της ανάλυσης της κοινωνικής πραγματικότητας διέπονται από αντικειμενικότητα, δηλαδή τα εμπειρικά δεδομένα είναι ανεξάρτητα από τις προσωπικές αξίες και πεποιθήσεις του επιστήμονα.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, εφαρμόζοντας την επιστημονική μεθοδολογία των θετικών επιστημών, εξασφαλίζεται η αντικειμενικότητα της κοινωνικής πραγματικότητας. Η επιστημονική στάση του ερευνητή, που εφαρμόζει με ορθό τρόπο ουδέτερες αντικειμενικές μεθόδους και εργαλεία, διαχωρίζει τα ερευνητικά επιστημονικά δεδομένα από τις προσωπικές πεποιθήσεις του. Εφαρμόζοντας ουδέτερα ερευνητικά εργαλεία και μεθόδους, δίνεται η δυνατότητα διερεύνησης της κοινωνικής πραγματικότητας με αμεροληψία. Οι ερευνητικές υποθέσεις ελέγχονται με εμπειρικά δεδομένα, διαχωρίζοντας, με αυτόν τον τρόπο, αυτό που θα πρέπει να ισχύει από αυτό που πράγματι ισχύει, σύμφωνα με την επιστημονική παρατήρηση.

Η ύπαρξη της αντικειμενικής πραγματικότητας αμφισβητήθηκε έντονα από τον Tomas Kuhn (1962). Ισχυρίστηκε ότι οι διαφορετικές θεωρίες που υιοθετούν οι επιστήμονες για το εκάστοτε προς μελέτη αντικείμενο μπορούν να οδηγήσουν σε διαφορετικές εκδοχές της κοινωνικής πραγματικότητας, οι οποίες ενδέχεται να είναι αντικρουόμενες. Επίσης, θεωρεί ότι δεν υπάρχουν ουδέτερα εργαλεία και μέθοδοι για την ανάλυση της αντικειμενικής πραγματικότητας. Παρόμοιες σχετικιστικές απόψεις υποστηρίζει και ο Paul Feysabend, σύμφωνα με τον οποίο η επιστήμη αποτελεί έναν εναλλακτικό τρόπο πρόσληψης της πραγματικότητας.

Ο Alan Chalmers (2013) συνοψίζει τις βασικές θέσεις των σχετικιστών ως εξής:

- Οι εμπειριστές υποθέτουν ότι τα παρατηρήσιμα στοιχεία για τον κόσμο αποτελούν τα θεμέλια της επιστήμης και είναι αντιληπτά από τον άνθρωπο.
- Η ανθρώπινη αντίληψη δεν είναι αντικειμενική, αλλά επηρεάζεται και διαμορφώνεται ανάλογα με τα υποκειμενικά κριτήρια των παρατηρητών, τις πεποιθήσεις και τις προσδοκίες τους.

- Οι αξιολογικές κρίσεις στηρίζονται και διαμορφώνονται με βάση τις αξίες και τις ιδέες που κάθε άτομο επιλέγει και ενστερνίζεται, ανάλογα με τον πολιτισμικό χώρο όπου βρίσκεται και τη θεωρητική σχολή που τον έχει επηρεάσει.

Η βασική θέση που έχει μεγάλη απήχηση στη σύγχρονη φιλοσοφία της επιστήμης είναι ότι η κοινωνική πραγματικότητα δεν είναι ανεξάρτητη από τα υποκείμενα που τη συγκροτούν. Ωστόσο, δεν σημαίνει πως η ακραία άποψη ότι η κοινωνική πραγματικότητα είναι υποκειμενική και δεν μπορεί να υπάρξει πέρα από τις ατομικές-υποκειμενικές αξίες, ιδέες και πεποιθήσεις είναι εξίσου αποδεκτή. Παρ' όλα αυτά, η θέση του Max Weber για την αξιολογική ουδετερότητα στην επιστημονική διαδικασία δύσκολα μπορεί να εφαρμοστεί, καθώς τα κοινωνικά φαινόμενα χαρακτηρίζονται από υποκειμενικές ιδέες και αντιλήψεις για την κοινωνική πραγματικότητα.

Σύμφωνα με τη ρεαλιστική αντίληψη του Andrew Sayer (1997), τα κοινωνικά δεδομένα είναι θεωρητικά φορτισμένα, χωρίς να αναιρείται η ύπαρξη μιας πραγματικότητας. Στην περίπτωση που η θεωρία δεν ανταποκρίνεται στα δεδομένα, ανακατασκευάζεται με σκοπό να ταυτιστεί με την κοινωνική πραγματικότητα. Επιπλέον, τα ίδια δεδομένα ενδέχεται να αντιστοιχούν ταυτόχρονα σε διαφορετικές θεωρίες. Στην περίπτωση αυτή, ο επιστήμονας-ερευνητής επιλέγει εκείνη που είναι πιο αντιπροσωπευτική της κοινωνικής πραγματικότητας, βασιζόμενη σε υποκειμενικά στοιχεία που αφορούν ατομικές-προσωπικές αξίες και πεποιθήσεις.

Όπως υποστηρίζει και ο Clifford Geertz (1973), το γεγονός ότι δεν είναι εφικτή η απόλυτη αντικειμενικότητα δε σημαίνει ότι δεν μπορεί να επιτευχθεί ως έναν βαθμό, με προϋποθέσεις. Οι μέθοδοι και οι τεχνικές της κοινωνιολογικής έρευνας αποτελούν εργαλεία με σκοπό την εγκυρότερη προσέγγιση της κοινωνικής πραγματικότητας και της επιστημονικής γνώσης.

5.4. Αξιολογικές κρίσεις και αξιολογική ουδετερότητα: Αναφορά στις κοινωνικές επιστήμες

Το πρόβλημα των αξιολογικών κρίσεων, που αναφέρθηκε στο κεφ. 2, εισέρχεται στις κοινωνικές επιστήμες και έχει γίνει αντικείμενο διαμάχης και επιστημολογικών συζητήσεων. Με τον όρο *αξιολογήσεις* χαρακτηρίζονται οι *πρακτικές* εκτιμήσεις για ένα φαινόμενο, το οποίο μπορεί να επηρεαστεί από τη συμπεριφορά των ατόμων, είτε αυτό απορρίπτεται είτε εγκρίνεται. Ο όρος αξιολογική κρίση έχει προκαλέσει έριδα, καθώς η ορολογία θεωρείται εντελώς στείρα. Πρόκειται για πρακτικές αξιολογήσεις κοινωνικών γεγονότων (Weber, 1991).

Μέσα στην κοινωνία είναι διάχυτες οι αξίες, οι ιδέες και τα πρότυπα βάση των οποίων τα άτομα ρυθμίζουν τη συμπεριφορά τους και σχεδιάζουν τις πράξεις τους. Τα κοινωνικά άτομα αξιολογούν τις καταστάσεις βάσει των δεδομένων που διαθέτουν, διαμορφώνοντας με τον τρόπο αυτό αξιολογικές κρίσεις. Η αξιολογική κρίση ή, αλλιώς, ο αξιακός προσανατολισμός είναι μια υποκειμενική μεροληπτική αξιολόγηση, που στηρίζεται και διαμορφώνεται βάσει των διαφορετικών ιδεών και αξιών, που το κάθε άτομο επιλέγει και ενστερνίζεται, καθώς συνιστούν την κινητήρια δύναμη της συμπεριφοράς του και της κοινωνικής δράσης του. Το άτομο διαμορφώνει συνεχώς και σε κάθε περίπτωση αξιολογικές κρίσεις που αναφέρονται στην αντικειμενική πραγματικότητα. Ομοίως λειτουργεί και ο επιστήμονας, προκειμένου να διακρίνει ανάμεσα στα άπειρα στοιχεία της πραγματικότητας εκείνα που θα πραγματευτεί. Επειδή η πραγματικότητα στο σύνολό της απαρτίζεται από άπειρα στοιχεία, ο επιστήμονας καλείται να πραγματευτεί μια ειδική-συγκεκριμένη πλευρά της πραγματικότητας. Η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι ο κοινωνικός επιστήμονας καλείται να διακρίνει συνειδητά και συστηματικά την τυχαία και μεροληπτική αξιολογική κρίση από την επιστημονική αξιολογική κρίση. Ο εξειδικευμένος επιστήμονας χαρακτηρίζεται από την ικανότητά του να διακρίνει ανάμεσα στην εμπειρική, ειδική γνώση (ελεγμένη γνώση) και τις αυθαίρετες αξιολογήσεις (αυθαίρετοι ισχυρισμοί), διάκριση που εισήγαγε ο Max Weber. Διατύπωσε, μάλιστα, την άποψη ότι η επιστημονική έρευνα οφείλει να ακολουθεί πιστά τους μεθοδολογικούς και λογικούς κανόνες που διασφαλίζουν την εμπειρική αξιοπιστία και τη λογική συνοχή των πορισμάτων της. Καθήκον του επιστήμονα είναι να παράγει αντικειμενική γνώση, βάζοντας κατά μέρος τις ηθικές και πολιτικές πεποιθήσεις του, χωρίς, όμως, να τις απαρνείται ως κοινωνικό άτομο. Πρέπει, επομένως, να μάθει, με την κατάλληλη εκγύμναση, να διαχωρίζει την κοινωνική από την επιστημονική του πρακτική. (Αντωνοπούλου, 1991· 2008).

Ο Max Weber είναι από τους πιο σημαντικούς υποστηρικτές της αξιολογικής ουδετερότητας των κοινωνικών επιστημών. Είναι υπέρμαχος της γνωστικής-πληροφοριακής προσέγγισης στον κοινωνικό χώρο.

Η έννοια του ιδεατού τύπου (Ideal Type), που εισάγει ο Weber, είναι μια προσπάθεια διασφάλισης της διυποκειμενικότητας των κοινωνικών επιστημών. Η σύγχρονη επιστημολογία βασίζεται κυρίως στη βεμπεριανή προσέγγιση (Δρακόπουλος, 2001).

Παρουσιάζονται τα ακόλουθα τρία ερωτήματα:

- **Πρώτο ερώτημα:** Πρέπει να είναι οι αξιολογήσεις αντικείμενο των προτάσεων των κοινωνικών επιστημών.
- **Δεύτερο ερώτημα:** Πρέπει να είναι οι αξιολογήσεις περιεχόμενο των προτάσεων των κοινωνικών επιστημών.
- **Τρίτο ερώτημα:** Είναι οι αξιολογήσεις βάση των κοινωνικών επιστημών.

Η απάντηση στην πρώτη ερώτηση είναι καταφατική. Το αντικείμενο των κοινωνικών επιστημών είναι η ανθρώπινη κοινωνική συμπεριφορά, η οποία βέβαια εμπεριέχει αξίες και δεοντολογικούς κανόνες. Η απάντηση στη δεύτερη ερώτηση είναι πιο δύσκολη, γιατί εξαρτάται από τους σκοπούς των κοινωνικών επιστημών. Εάν ο στόχος των κοινωνικών επιστημών είναι να έχουμε πορίσματα με διυποκειμενική ισχύ, τα οποία υπόκεινται σε διυποκειμενικό έλεγχο, τότε πρέπει να αποβληθούν οι αξιολογικές κρίσεις από τις κοινωνικές επιστήμες. Από τη στιγμή που δεχόμαστε ότι η επιστήμη έχει διυποκειμενικό χαρακτήρα και τα επιστημονικά πορίσματα υπόκεινται σε διυποκειμενικό έλεγχο, τότε η απάντηση θα πρέπει να είναι αρνητική.

Το τρίτο ερώτημα αφορά ένα καθαρά μεταγλωσσικό πρόβλημα. Στη βάση της επιστήμης, υπάρχουν κάποιες αρχές και αποφάσεις οι οποίες καθορίζουν τη διαμόρφωσή της ως σκόπιμης ανθρώπινης δραστηριότητας. Σε τελική ανάλυση, η επιστήμη είναι μια ανθρώπινη δραστηριότητα και, ως τέτοια, διέπεται από κάποιες μετα-επιστημονικές αρχές. Η ερώτηση «σε τι μας χρειάζεται η επιστήμη» είναι μια μετα-επιστημονική ή μια μεταγλωσσική ερώτηση. Η επιστήμη, δηλαδή, δεν είναι μετέωρη και δοσμένη από κάπου, αλλά εξυπηρετεί κάποιους σκοπούς και στόχους. Από την άποψη αυτή, δεν υπάρχει επιστήμη χωρίς αξιολογήσεις. Η ίδια η επιστημονική δραστηριότητα προϋποθέτει ρυθμιστικές επιλογές. Ένα πολύ απλό παράδειγμα είναι η επιλογή θεμάτων έρευνας, η οποία είναι προσωπική επιλογή του επιστήμονα και μπορεί να χαρακτηριστεί αξιολογική. Αξιολογική κρίση είναι η ερευνητική ενασχόληση με την «θεωρία των αποφάσεων» και όχι με το «διεθνές εμπόριο». Η επιλογή αυτή μπορεί να απορρέει από προσωπικό ενδιαφέρον ή από προσωπική εμπειρία. Η ίδια η επιστημονική δραστηριότητα προϋποθέτει ρυθμιστικές επιλογές. Όμως, αυτό δεν συνεπάγεται την εισαγωγή των αξιολογικών κρίσεων στην επιστήμη (Δρακόπουλος, 2001).

Ένα παράδειγμα εμφάνισης του προβλήματος στην Οικονομική είναι:

«Η διανομή του εισοδήματος σε χρόνο T στη χώρα A είναι άδικη».

Η πρόταση αναφέρεται σε πραγματικό οικονομικό γεγονός, στο οποίο αποδίδει μια συγκεκριμένη αξιολογική ιδιότητα. Η πρόταση αυτή είναι μια τυπική αξιολογική κρίση. Οι αξιολογικές κρίσεις δεν έχουν γνωστικό περιεχόμενο, δηλαδή δεν μας δίνουν καινούργιες πληροφορίες για τον κόσμο. Εκφράζουν τις ιδέες και την στάση εκείνου που τις χρησιμοποιεί. Οι οντολογικές προτάσεις μπορεί να είναι αληθείς ή ψευδείς, ανάλογα με τα φαινόμενα στα οποία αναφέρονται. Η πρόταση: «Ο ήλιος γυρίζει γύρω από τη γη» είναι οντολογική πρόταση, αλλά είναι ψευδής, γιατί με την επιστημονική μέθοδο έχουμε δείξει ότι δεν ισχύει. Η οντολογική πρόταση: «η επιτάχυνση της βαρύτητας είναι ίση με $G=9,81$ μέτρα/δευτερόλεπτο» είναι αληθής. Αντίθετα, δεν υπάρχει κριτήριο αλήθειας για τις δεοντολογικές προτάσεις.

Για να επιστρέψουμε στο παράδειγμα της διανομής εισοδήματος: από το γεγονός και μόνο της συγκεκριμένης διανομής εισοδήματος σε μια χώρα δεν συνάγεται αν είναι άδικη ή δίκαια. Δεν συνάγεται, δηλαδή, η ηθική ποιότητα από αυτό το πραγματικό γεγονός. Στο σημείο της πρότασης "είναι άδικη" πρέπει να εισάγουμε μια ανεξάρτητη ηθική αρχή. Για παράδειγμα, αν η διανομή του εισοδήματος είναι χειρότερη από ό,τι ένα συγκεκριμένο κριτήριο, θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι είναι άδικη. Η απόφαση αποκλεισμού αυτής της πρότασης από την οικονομική επιστήμη λαμβάνεται σε ένα μεταγλωσσικό επίπεδο βάσης, που καθορίζει τους σκοπούς της επιστημονικής δραστηριότητας. Η απόφαση είναι αξιολογική κρίση αλλά είναι μεταγλωσσική (Δρακόπουλος, 2001).

5.4.1. Η αξιολογική ουδετερότητα της επιστήμης

Η πιο διαδεδομένη παρανόηση των θεωρητικών και μεθοδολογικών θέσεων του Max Weber είναι αυτή που αφορά την «αξιολογική ελευθερία» ή «αξιολογική ουδετερότητα» των κοινωνικών επιστημών. Θεωρήθηκε ότι ο Weber, επειδή υποστήριζε την «αξιολογική ουδετερότητα» των κοινωνικών επιστημών, ενστερνιζόταν την αντίληψη ότι οι κοινωνικές επιστήμες οφείλουν να υιοθετήσουν το πρότυπο των φυσικών επιστημών. Όμως, ο Weber ήταν κατηγορηματικά αντίθετος ως προς αυτό. Οι κοινωνικές επιστήμες είναι επιστήμες του «πολιτισμού», καθώς το αντικείμενό τους είναι η ιστορική-κοινωνική πραγματικότητα, όπως αυτή διαμορφώνεται από τη δράση των ατόμων βάσει των αξιών και των ιδεών που οικειοποιούνται. Για τον Weber, η επιστήμη μπορεί να είναι «αξιολογικά ελεύθερη» γιατί καμία «αξία» δεν μπορεί να θεωρηθεί αδιαμφισβήτητη ή έγκυρη, ώστε να εκληφθεί ως οργανωτική αρχή των παρατηρήσεων και της ανάπτυξης των επιχειρημάτων της. Άλλωστε, ο Weber θεωρούσε ότι η απόφαση περί της εγκυρότητας ορισμένων έναντι άλλων αξιών ανήκει στη σφαίρα της φιλοσοφίας, όχι της επιστήμης. Με αυτήν την έννοια, η επιστήμη δεν μπορεί παρά να είναι «αξιολογικά ουδέτερη». Επιπλέον, για τον Weber, η επιστήμη δεν είναι ούτε στο επίπεδο της έρευνας ούτε στο επίπεδο της θεωρίας ολοκληρωμένη. Αντιθέτως, πιστεύει ότι οι ορίζοντες της επιστήμης είναι πάντοτε «ανοικτοί». Για τον Weber, *επιστήμη*, δηλαδή έγκυρη γνώση υπερϊστορικά και υπερκοινωνικά κατοχυρωμένη, δεν υφίσταται. Συνεπώς, όποιος ισχυρίζεται ότι κατέχει την «απόλυτη αλήθεια» και επιχειρεί να την επιβάλλει, αυθαιρετεί και δεν είναι δυνατόν να επιτύχει συναίνεση. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι, για τον Weber, οι ιδέες – αξίες είναι πολιτισμικά σχετικές, δηλαδή διαμορφώνονται ιστορικά και το περιεχόμενό τους μετατοπίζεται από άτομο σε άτομο και από πολιτισμό σε πολιτισμό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση των Ινδιών, της Κίνας, της Βαβυλώνας και της Αρχαίας Αιγύπτου, όπου αναπτύχθηκαν διαφορετικοί πολιτισμοί και τρόποι σκέψης σε σχέση με τον δυτικό κόσμο και παρ' όλα αυτά, η τεχνολογία και οι επιστημονικές πρακτικές τους αποτέλεσαν αντικείμενο θαυμασμού. Επομένως, για τον Weber, δεν είναι δυνατή η οριοθέτηση της επιστήμης ως «αληθινής γνώσης», εφόσον δεν μπορεί να προσδιοριστεί ένα γενικό και υπέρτατο κριτήριο της αλήθειας που θα ισχύει για όλους τους πολιτισμούς ως κριτήριο «αντικειμενικότητας» (Αντωνοπούλου, 1991· 2008).

Επιπλέον, ο Lacey (2004) παραθέτει αρκετά σημεία στα οποία η επιστήμη και οι αξίες συγκλίνουν στα πλαίσια του ιδεώδους ότι η επιστήμη είναι αξιολογικά ουδέτερη:

- Η επιστήμη είναι μια αξία. Αυτό επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι η γνώση (αλήθεια) είναι μια αξία και ότι η επιστήμη παρέχει πρακτικές που παράγουν αξίες. Η πρακτική απαιτεί την εξάσκηση στη ορθολογικότητα, μια καθολική αξία που καλλιεργεί τα χαρακτηριστικά που συντελούν στην ανθρώπινη ανάπτυξη ή ευημερία.
- Η δημιουργία αξιολογικών κρίσεων, καθώς και οι μεταξύ τους σχέσεις, μπορεί να κριθεί από την επιστημονική γνώση του σκοπού καθώς και από την επίτευξή του.
- Υπάρχουν επιστημονικές μελέτες (ψυχολογικές, κοινωνιολογικές, ιστορικές και βιολογικές) αξιών που εκφράζονται και ενσωματώνονται σε άτομα, οργανισμούς και κουλτούρες.
- Μπορεί να υπάρξει ηθική αξιολόγηση και περιορισμοί των επιστημονικών πρακτικών και εφαρμογών. Υπάρχουν, για παράδειγμα, ηθικά θέματα που εμφανίζονται σε σχέση με την επιλογή των ερευνητικών στόχων, τις ερευνητικές δραστηριότητες, την επιλογή ερευνητικών μεθόδων, την εξαγωγή των ερευνητικών αποτελεσμάτων.
- Οι αξίες μπορεί να διαδραματίζουν πολλούς ρόλους, είτε θετικούς είτε αρνητικούς, και αφορούν κρίσεις σχετικά με τις στάσεις που προηγούνται της αποδοχής μιας θεωρίας, την ευαισθητοποίηση ερευνητών για την σπουδαιότητα κάποιων γεγονότων και την αξιολόγηση επιστημονικών επιδόσεων, όπως η διεξαγωγή πειραμάτων και η συγγραφή επιστημονικών άρθρων.
- Η αφοσίωση σε κάποιες αξίες ίσως να λειτουργεί ως κίνητρο για εξονυχιστική διερεύνηση κοινών επιστημονικών πρακτικών για μεροληψίες, επικεντρώνοντας σε συγκεκριμένα προβλήματα και πολιτικές σχετικά με τη συμμετοχή στην επιστημονική κοινότητα.
- Οι επιστημονικές πρακτικές απαιτούν από τους ερευνητές να επιδεικνύουν κάποιες προσωπικές και ηθικές αξίες (επιστημονικό ήθος) και να ενισχύουν την αξία κάποιων προσωπικών χαρακτηριστικών (για παράδειγμα, δημιουργικότητα, μαθηματικές και πειραματικές δεξιότητες).
- Οι επιστήμονες επιβαρύνονται από ηθικές και κοινωνικές ευθύνες-υποχρεώσεις, υπό το πρίσμα των δραστηριοτήτων τους και των ανακαλύψεών τους.

Το γεγονός ότι η επιστήμη είναι αξιολογικά ελεύθερη – ουδέτερη δε σημαίνει ότι δεν υπάρχει αλληλεπίδραση ανάμεσα στην επιστήμη και τις αξίες. Ο Lacey (2004), στο έργο του, προσπαθεί να αξιολογήσει και να εξηγήσει τρεις βασικές ιδέες (αμεροληψία, ουδετερότητα και αυτονομία), που συνιστούν την άποψη ότι η επιστήμη είναι αξιολογικά ουδέτερη. Ο τρόπος με τον οποίο οι αξίες υπάρχουν και διεισδύουν στην επιστημονική πρακτική είναι ασυμβίβαστος με την έννοια της αυτονομίας. Αλλά, η αμεροληψία παραμένει εξαιρετικά σημαντική αξία όλων των προσεγγίσεων που αποσκοπούν στην επιστημονική κατανόηση. Η ουδετερότητα, μαζί με τα τρία στοιχεία που την χαρακτηρίζουν (σύμφωνη με όλες τις αξιολογικές κρίσεις, χωρίς γνωστικές συνέπειες στον τομέα των αξιών, εφαρμόζεται με αμεροληψία παρά τις επικρατούσες αξίες), αποτελεί ένα πιο πολύπλοκο και αμφιλεγόμενο θέμα.

5.5. Κριτική της αξιολογικής ουδετερότητας

Η αξιολογική ουδετερότητα, στην οποία θεμελιώθηκε η βεμπεριανή μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών, αμφισβητήθηκε έντονα, και ιδιαίτερα στην περιοχή της οικονομικής επιστήμης, από τη σχολή των λεγόμενων «από καθέδρας σοσιαλιστών» του Schmoller και της Νομικής από τον A. Merkel. Κατά τον Liszt, για παράδειγμα, το *ον* και το *δέον* είναι ταυτόσημες έννοιες. Ομοίως και ο Karl Polanyi άσκησε κριτική στην αξιολογική ουδετερότητα.

Θεωρήθηκε ότι είναι ανέφικτη στην πράξη, αλλά πιθανόν και ανεπιθύμητη, καθώς η επιστήμη περιορίζεται στο να διαπιστώνει απλώς εμπειρικές κανονικότητες και να τις διαρρυθμίζει λογικά σε ένα σύστημα ιδεοτυπικών εννοιών. Με τον τρόπο αυτό, καταλήγει να μην λαμβάνει υπόψη σοβαρά κοινωνικά προβλήματα και θεμελιώδεις αξίες. Επιπλέον, παραβλέπει τα κοινωνικά πλαίσια λειτουργίας και ανάπτυξης της επιστήμης, καθώς και του σχηματισμού συστημάτων γνώσης και εξουσίας. Σύμφωνα, λοιπόν, με τις κριτικές σχετικά με την αξιολογική ουδετερότητα, η επιστήμη θα πρέπει να προσεγγίζει τα προβλήματα υπό το πρίσμα της λογικής, του συναισθήματος, της διαίσθησης, της δημιουργικής φαντασίας και της αίσθησης της ζωής, υπηρετώντας έναν βαθύτερο ηθικό και κοινωνικό σκοπό: «να γίνει ο άνθρωπος βελτίων και ευδαίμων, ό,τι ακριβώς ελησμόνησε η σημερινή επιστήμη με τη χειρωνακτική και ανελευθέρα της υποταγή εις τον μηχανισμό του πλουτισμού των γνώσεων και της ανευρέσεως αληθειών» (βλ. Weber, 1933).

Σύμφωνα με την κριτική που προβλήθηκε από τους εκπροσώπους της φαινομενολογικής ουσιαστικής αξιολογικής ηθικής Scheller και Hartmann, η επιστήμη είναι αξιολογικά ουδέτερη, καθώς οφείλει να παραβλέπει όλες τις αξίες για να διατηρήσει το αντικείμενο της έρευνάς της. Η γνώση των αξιών και η επιστημονική εμπειρική γνώση παραμένουν ασύμμετρα μεγέθη, καθώς η επιστημονική γνώση δεν μπορεί να οδηγήσει στη γνώση των αξιών, ενώ η συναισθηματική γνώση των αξιών δεν υπόκειται στην κριτική της επιστημονικής εμπειρικής γνώσης. Επιπλέον, ο Hartmann, αποδεχόμενος τον δυαδισμό αξίας και πραγματικότητας, θεωρεί ότι οι αξίες έχουν ιδεατή ύπαρξη αλλά όχι ιδεατή ισχύ. Η κριτική του Habermas, από την άλλη, συνίσταται στο ότι αρνείται τη δυνατότητα της αξιολογικής ουδετερότητας της επιστήμης. Λαμβάνοντας υπόψη τις απόψεις του Popper για τις εμπειρικές επιστήμες, ο Habermas, όπως και ο Albert, επιχειρούν τη μεταφορά της μεθόδου των φυσικών επιστημών στις κοινωνικές επιστήμες. Επιπλέον, ο Albert διαχωρίζει τις υποθέσεις των φυσικών επιστημών από τις αξιολογήσεις, καθώς στις υποθέσεις των φυσικών επιστημών υπάρχει η εμπειρική πραγματικότητα, στοιχείο που λείπει από τις αξιολογήσεις (βλ. Weber, 1991).

Μέχρι το 1980, με τον όρο αξιολογικά ουδέτερη επιστήμη θεωρούνταν η επιστήμη που ήταν ελεύθερη από μη γνωσιολογικές αξίες. Ήταν ευρέως αποδεκτή η χρήση μη γνωσιολογικών αξιών σε «εξωτερικές» εκφάνσεις της επιστήμης (π.χ. η επιλογή μελέτης, οι περιορισμοί και οι αδυναμίες της μεθοδολογίας). Επομένως, ο όρος «αξιολογικά ελεύθερη επιστήμη» αναφερόταν στη χρήση γνωσιολογικών αξιών μόνο σε «εσωτερικές» εκφάνσεις της επιστήμης. Σύμφωνα με την Douglas (2007), η επιστήμη δε θα έπρεπε να είναι αξιολογικά ελεύθερη αλλά αξιολογικά φορτισμένη. Η αξιολογική ελευθερία δεν είναι ούτε ιδεώδες ούτε ψευδαίσθηση, αλλά συνιστά μη αποδεκτή επιστήμη. Υποστηρίζει τη χρησιμότητα των μη γνωσιολογικών αξιών ακόμη και σε «εσωτερικές» εκφάνσεις της επιστήμης, επισημαίνοντας, ταυτόχρονα, την ανάγκη για ηθικές, πολιτικές και κοινωνικές αξίες. Η απόρριψη της αξιολογικής ελευθερίας θεωρεί ότι είναι καλή για την επιστήμη, σε αντίθεση με άλλους επιστήμονες (π.χ. Lacey), που θεωρούν ότι κάτι τέτοιο θα ήταν καταστροφικό τόσο για την επιστήμη όσο και για την αντικειμενικότητα.

Τις ίδιες απόψεις υποστηρίζει και η Lekka –Kowalik (2010), σύμφωνα με την οποία η επιστήμη δεν είναι και δεν θα μπορούσε να είναι αξιολογικά ελεύθερη αλλά αξιολογικά φορτισμένη, λαμβάνοντας ωστόσο υπόψη το θέμα της ορθολογικότητας και της υπευθυνότητας της επιστήμης, ως κοινωνικές πρακτικές. Επιπλέον, υποστηρίζει ότι είναι υποχρέωση της επιστήμης να λαμβάνει υπόψη τις πιθανές επιπτώσεις από την

επίτευξη και διασπορά των ερευνητικών αποτελεσμάτων, από την αποδοχή επιχορηγήσεων από συγκεκριμένα ιδρύματα και από την ανάπτυξη συγκεκριμένων τεχνολογιών. Το γεγονός ότι η έρευνα πραγματοποιείται από πολλές ομάδες και ότι το πρόγραμμα διαιρείται σε μικρές μονάδες, έτσι ώστε η γενική εικόνα του προγράμματος και οι συνέπειές του να μην είναι πλέον ευδιάκριτα, δεν δικαιολογεί τον όποιο περιορισμό στην υπευθυνότητα των επιστημών. Επίσης, η εκπαίδευση των νέων επιστημόνων πρέπει να τροποποιηθεί, δίνοντας έμφαση στην κατανόηση της φύσης της επιστήμης και στη συνειδητοποίηση του τι είναι η ορθολογικότητα και η υπευθυνότητα της επιστήμης. Τέλος, οι επιστήμονες που αποδέχονται την ευθύνη των γνωστικών αξιών αλλά αγνοούν την υποχρέωση να εργάζονται για το καλό των ανθρώπων και της κοινωνίας δεν είναι καλοί επιστήμονες, γιατί, στην πραγματικότητα, αγνοούν τη φύση της επιστήμης. Επομένως, η επιστήμη προάγει την υπευθυνότητα για όλα τα είδη των αξιών που περιλαμβάνονται στην επιστήμη, ενώ παράλληλα αναπτύσσει μηχανισμούς ώστε να αντιμετωπίσει τους επιστήμονες που αγνοούν την ευθύνη για κοινωνικές και ηθικές αξίες και τους επιστήμονες που αγνοούν την ευθύνη για γνωστικές αξίες (για παράδειγμα παραποιούν εμπειρικά δεδομένα).

5.6. Ανακεφαλαίωση

Από την προηγούμενη συζήτηση, το ακριβές αίτημα αξιολογικής ουδετερότητας στις κοινωνικές επιστήμες, και γενικά στην επιστήμη, είναι το εξής: Δεν υπάρχει επιστημονική θεμελίωση μιας ορισμένης στάσης απέναντι στον κόσμο. Με άλλα λόγια, δεν είναι δυνατό να παραχθεί λογικά από το επιστημονικό σύστημα μια συγκεκριμένη ιεραρχία αξιών. Η επιστήμη δεν είναι σε θέση να συνδέσει με λογικά έγκυρο τρόπο τον κόσμο του «είναι» με τον κόσμο του «δέοντος». Δηλαδή, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε, για παράδειγμα, ότι πρέπει να είμαστε φιλάνθρωποι ή ενάρετοι επειδή το λέει η επιστήμη. Τέτοιες προτάσεις βασίζονται σε ένα ανεξάρτητο από την επιστήμη σύστημα αξιών. Η επιστήμη δεν μπορεί να δώσει ιεράρχηση αξιών και, με γνώμονα τον ίδιο συλλογισμό, δεν υπάρχει «κακή» και «καλή» επιστήμη.

Επίσης, η επιστήμη δεν είναι σε θέση να απαντήσει σε προβλήματα που προϋποθέτουν ηθικές ιεραρχήσεις, όπως για παράδειγμα: αν εισαχθεί ένα νέο λίπασμα στην αγροτική παραγωγή, θα λυθεί το πρόβλημα της πείνας για 50.000 ανθρώπους, αλλά μετά από 10 χρόνια θα καταστραφεί ένα μεγάλο κομμάτι γης. Η επιστήμη είναι σε θέση να παρέχει πληροφορίες για τις πιθανές συνέπειες των επιλογών και μόνο.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Chalmers, A. (2013). *What is this thing called science: 4th Edition*, Indianapolis: Hackett Publishing.
- Douglas, H.E. (2007). *Value Free science?: ideals and illusions*, New York: Oxford University Press.
- Drakopoulos, S. (1997). Origins and Development of the Trend Towards Value-Free Economics, *Journal of the History of Economic Thought*, 19 (2), 286-300.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of cultures: selected essays*, NY: Basic Books.
- Giddens, A. (1974). *Positivism and Sociology*. London: Heinemann Educational Books.
- Kuhn, T.S. (1962). The Structure of Scientific Revolutions, *International Encyclopedia of Unified Science*, 2(2).
- Lacey, H. (2004). *Is Science Value Free? Values and scientific understanding*, New York: Routledge.
- Lekka – Kowalik, A. (2010). Why Science cannot be Value – Free: Understanding the Rationality and Responsibility of Science, *Science and Engineering Ethics*, 16(1), 33-41.
- Sayer, A. (1997). Critical Realism and the limits to critical Social Science, *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 27(4), 473-488.
- Weber, M. (1933). *Η επιστήμη ως επάγγελμα: Εισαγωγή και μετάφραση Ι. Σουκουτρή*. Αθήνα: Μέλισσα.
- Weber, M. (1991). *Η Μεθοδολογία των Κοινωνικών Επιστημών*, Αθήνα: Παπαζήσης.

- Αντωνοπούλου, Μ. Ν. (1991). *Θεωρία και Ιδεολογία στη σκέψη των κλασικών της κοινωνιολογίας*, Αθήνα: Παπαζήση.
- Αντωνοπούλου, Μ. Ν. (2008). *Οι κλασικοί της κοινωνιολογίας: Κοινωνική Θεωρία και νεότερη κοινωνία*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Γέμτος, Π. (1987). *Μεθοδολογία Κοινωνικών Επιστημών* (Α' Τόμος). Αθήνα: Παπαζήση.
- Δρακόπουλος, Σ. (2001). *Μεθοδολογία Κοινωνικών Επιστημών*. Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Παν. Αθηνών.
- Καρπούζος, Α. (2011). *Εισαγωγή στην κατανοητική Φιλοσοφία: Η περιπέτεια της ανθρώπινης χειραφέτησης*. Αθήνα: Εργαστήριο Σκέψης.

Κριτήρια αξιολόγησης

Ερωτήματα κατανόησης - ανάπτυξης

1. Αναφέρετε τους τρεις τύπους αντικειμενικότητας σύμφωνα με τους ιστορικούς και τους φιλόσοφους της επιστήμης.
2. Τι είναι η «γκιλοτίνα του Hume»; Αναπτύξτε.
3. Ποιες είναι οι δύο εκ διαμέτρου αντίθετες αντιλήψεις σχετικά με το θέμα της αξιολογικής ουδετερότητας της επιστήμης;
4. Απαντήστε στα ακόλουθα τρία ερωτήματα: Πρέπει να είναι οι αξιολογήσεις αντικείμενο των προτάσεων των κοινωνικών επιστημών; Πρέπει να είναι οι αξιολογήσεις περιεχόμενο των προτάσεων των κοινωνικών επιστημών; Είναι οι αξιολογήσεις βάση των κοινωνικών επιστημών;
5. Αναλύστε την πρόταση: «Η διανομή του εισοδήματος σε χρόνο T στη χώρα A είναι άδικη».
6. Αναπτύξτε τις θέσεις του Max Weber για την αξιολογική ουδετερότητα στην επιστήμη.
7. Αναπτύξτε τις θέσεις του Lacey για την αξιολογική ουδετερότητα στην επιστήμη.
8. Από ποιους αμφισβητήθηκε η αξιολογική ουδετερότητα; Αναφερθείτε στις θέσεις τους και αναπτύξτε.

Απάντηση/Λύση

1. Βλ. απάντηση κεφ. 5.2
2. Βλ. απάντηση κεφ. 5.2
3. Βλ. απάντηση κεφ. 5.3
4. Βλ. απάντηση κεφ. 5.4
5. Βλ. απάντηση κεφ. 5.4
6. Βλ. απάντηση κεφ. 5.4.1
7. Βλ. απάντηση κεφ. 5.4.1
8. Βλ. απάντηση κεφ. 5.5

Άσκηση συμπλήρωσης κενών

1. Με τον όρο χαρακτηρίζονται οι πρακτικές εκτιμήσεις για ένα φαινόμενο.
2. σημαίνει ότι ο επιστήμονας θα πρέπει κατά το δυνατόν να είναι απαλλαγμένος από την επιρροή ή τυχόν επιρροή των προσωπικών του αξιών και «πιστεύω», όταν κάνει επιστήμη.
3. Ο διαχωρισμός μεταξύ κανονιστικών και οντολογικών προτάσεων ονομάζεται και «.....».
4. Σύμφωνα με την αρχή της, που αποτέλεσε τον πυρήνα του λογικού θετικισμού, μία πρόταση έχει νόημα μόνο αν μπορεί να επαληθευτεί είτε αναλυτικά είτε εμπειρικά.
5. Σύμφωνα με τον, η απόρριψη των δεοντολογικών κρίσεων, ή αλλιώς των αξιολογικών κρίσεων, επιτυγχάνεται με την εφαρμογή του κριτηρίου της επαληθευσιμότητας.
6. Οι δύο εκ διαμέτρου αντίθετες αντιλήψεις αφορούν τη και τον
7. Η ύπαρξη της αμφισβητήθηκε έντονα από τον Tomas Kuhn.
8. Η αξιολογική κρίση ή, αλλιώς, ο είναι μία υποκειμενική μεροληπτική αξιολόγηση.

9. Η πρόταση «Ο φόνος είναι κακό» είναι μια αξιολογική κρίση χωρίς επιστημονικό νόημα, δεν επαληθεύεται και άρα είναι
10. Ο πρώτος τύπος αντικειμενικότητας ορίζεται ως και σχετίζεται με το κοινωνικό πλαίσιο και το ήθος που προβλέπεται από τους ερευνητές.
11. Ο δεύτερος τύπος αντικειμενικότητας ονομάστηκε και σχετίζεται με την τελική δομή της πραγματικότητας.
12. Ο τρίτος τύπος αντικειμενικότητας, η, απαγορεύει την κρίση και την ερμηνεία των ερευνητικών αποτελεσμάτων, δηλαδή αποκλείει την κρίση.
13. Η πρόταση «Η διανομή του εισοδήματος σε χρόνο T στη χώρα A είναι άδικη» είναι μια
14. Σύμφωνα με την Lekka –Kowalik, η επιστήμη δεν είναι και δεν θα μπορούσε να είναι αξιολογικά ελεύθερη αλλά

Άσκηση Συμπλήρωσης Κενών	Εκπαιδευτικό παιχνίδι / αυτοαξιολόγηση
Διαδραστική άσκηση συμπλήρωσης κενών που περιλαμβάνει θέματα σχετικά με την αξιολογική ουδετερότητα στις κοινωνικές επιστήμες.	

Απάντηση/Λύση

1. αξιολογήσεις
2. Αξιολογική ουδετερότητα
3. γκιλοτίνα του Hume
4. επαληθευσιμότητας
5. λογικό θετικισμό
6. θετικιστική προσέγγιση, σχετικισμό
7. αντικειμενικής πραγματικότητας
8. αξιακός προσανατολισμός
9. ψευδοπρόταση
10. αντικειμενικότητα μη προοπτικής
11. οντολογική αντικειμενικότητα
12. μηχανική αντικειμενικότητα
13. τυπική αξιολογική κρίση
14. αξιολογικά φορτισμένη

Κεφάλαιο 6

Σύγχρονες προσεγγίσεις στη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών

Σύνοψη

Οι μεγάλες επιστημονικές ανατροπές (κυρίως στη Φυσική), που συντελέστηκαν τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, επέφεραν σημαντικές μεταβολές και στη φιλοσοφία της επιστήμης. Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε τις κύριες ιδέες των πιο σημαντικών σύγχρονων επιστημολόγων, δηλαδή των K. Popper, T. Kuhn, I. Lakatos και P. Feysabend.

Προαπαιτούμενη γνώση

Γέμτος, Π. (1995). *Οι Κοινωνικές Επιστήμες. Μία Εισαγωγή*. Αθήνα: Τυπωθήτω

6.1. Η φιλοσοφική κριτική του λογικού θετικισμού: η φιλοσοφία του Karl Popper

6.1.1. Εισαγωγή

Η κριτική της αξιωματικής θεμελίωσης του θετικισμού συνδέεται με το όνομα του Karl Popper. Για τον Popper μια θεωρία αποτελεί αξιωματικό σύστημα το οποίο σχηματίζεται από συνθετικές και καθολικές προτάσεις με τέτοιο τρόπο ώστε να επιτρέπει, με τη βοήθεια καταλλήλων αρχικών συνθηκών, τη δημιουργία ενός υποδείγματος αιτιώδους εξήγησης των δεδομένων, τα οποία εκφράζονται από εξατομικευμένες προτάσεις, καθώς και τη διενέργεια προβλέψεων.

Το πιο γνωστό έργο, επιστημολογικού περιεχομένου του Popper δημοσιεύτηκε το 1959 με τίτλο «Η Λογική της Επιστημονικής Ανακάλυψης». Σε γενικές γραμμές, το έργο αυτό έχει αντιθετικιστική στάση γιατί αμφισβητεί βασικές θετικιστικές θέσεις (βλ. Naraniecki, 2010 ο οποίος υποστηρίζει την άποψη περί νεοκαντιανών καταβολών του ποππεριανού έργου). Πιο συγκεκριμένα, ο Popper απορρίπτει το κριτήριο της επαληθευσιμότητας, το οποίο είναι βασικό στοιχείο του λογικού θετικισμού. Αντιθέτως, εισήγαγε το κριτήριο της διαψευσιμότητας (falsification criterion), ως κριτήριο διαχωρισμού μεταξύ επιστημονικών και μη επιστημονικών προτάσεων (βλ. διεξοδικά Diez, 2007; Gattei, 2004; Nola, 1987).

6.1.2. Η ποππεριανή φιλοσοφία της επιστήμης

Κατά τον Popper, οι επιστημονικές προτάσεις πρέπει να είναι επιδεκτικές στο κριτήριο αυτό, δηλαδή να επιδέχονται διάψευση. Επιπλέον, πρέπει να είναι διατυπωμένες με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι διαψεύσιμες. Σύμφωνα με το κριτήριο της επαληθευσιμότητας του λογικού θετικισμού, μια πρόταση έχει νόημα μόνο όταν μπορεί να επαληθευτεί με αναλυτικές ή εμπειρικές μεθόδους. Αντιθέτως, ο Popper εστιάζει στη διάψευση των επιστημονικών προτάσεων, όχι στην επαλήθευση. Με άλλα λόγια, αν μια πρόταση είναι έτσι διατυπωμένη ώστε να μην επιδέχεται διάψευση, δεν είναι επιστημονική. Αυτό σημαίνει ότι οι επιστημονικές προτάσεις είναι προσωρινές και ο ρόλος της διάψευσης συνίσταται στο να εξαλείφονται οι λανθασμένες ιδέες και αντιλήψεις.

Είναι φανερό ότι ο Popper κάνει μια πολύ σημαντική τομή στην επιστημονική σκέψη, διότι από την εμφάνιση της επιστήμης μέχρι και τους θετικιστές, η επιστήμη θεωρείται ως μέσο ανακάλυψης της απόλυτης αλήθειας. Στο έργο του Popper διακρίνεται μια αποστασιοποίηση από τον παραδοσιακό ρόλο της επιστήμης υπέρ μιας αμφισβήτησης της επίτευξης της απόλυτης αλήθειας. Κατά τον Popper, όλες οι επιστημονικές συζητήσεις αρχίζουν με ένα πρόβλημα (Π1) στο οποίο προσφέρονται κάποιες πιθανές λύσεις ή προσωρινές θεωρίες. Αυτές οι θεωρίες υπόκεινται σε κριτική, σε μια προσπάθεια εξαφάνισης ή περιορισμού των λαθών. Από τη διαδικασία αυτή αναπηδούν νέα προβλήματα (Π2) στα οποία και πάλι προσφέρονται προσωρινές λύσεις ή θεωρίες οι οποίες υπόκεινται σε νέα κριτική που γεννά ένα καινούργιο πρόβλημα. Σχηματικά:

Εικόνα 6.1 Επιστημολογική Μέθοδος Popper.

Κατά τον Popper, η επιστήμη αρχίζει από προβλήματα και όχι από παρατηρήσεις. Αυτή η θέση συμβαδίζει με την ισχυρή αντίθεση που έχει ο Popper προς την επαγωγή ως βάση της επιστήμης (βλ. Jones and Perry, 1982). Ο Popper υποστηρίζει ότι: «μία γενική πρόταση δεν μπορεί να επαληθευτεί, μόνο να διαψευστεί». Χρησιμοποιεί το παράδειγμα του «μαύρου κύκνου» ως κύριο παράδειγμα εναντίον της επαγωγικής μεθόδου ως βάσης της επιστήμης. Η πρόταση «όλοι οι κύκνοι είναι λευκοί» δεν μπορεί ποτέ να επαληθευτεί με βάση την επαγωγή, μπορεί μόνο να διαψευστεί.

Ο Popper εισήγαγε μια κριτική ορθολογιστική προσέγγιση στην επιστήμη (βλ. αναλυτικά Rowbottom, 2011b). Δεν απορρίπτει τον βασικό χαρακτήρα της επιστημονικής διαδικασίας που είναι ο ορθολογισμός, αλλά εμφανίζεται κατ' εξοχήν κριτικός απέναντι στη θετικιστική θεώρηση, (ειδικά στο θέμα της επαλήθευσης). Η επιστήμη προοδεύει μέσα από δοκιμές και λάθη. Για τον Popper, η επιστημονική πρόοδος συνίσταται στη κατασκευή προτάσεων οι οποίες είναι διαψεύσιμες, γιατί έτσι συσσωρεύουμε μεγαλύτερο πληροφοριακό περιεχόμενο. Η επιστημονική πρόοδος συνίσταται στην εξαφάνιση όλο και περισσότερων λαθών (βλ. περαιτέρω Parvin, 2011).

Σκοπός της επιστήμης είναι να προσφέρει εξηγήσεις των φαινομένων της πραγματικότητας. Μπορούμε να αποφανθούμε ότι ένα γεγονός εξηγείται, όταν είναι υπαγόμενο σε ένα καθολικό νόμο στον οποίο προσθέτουμε ορισμένες αφηρητικές συνθήκες τις οποίες ο Popper αποκαλεί αρχικές συνθήκες. Για να είναι όμως ικανοποιητική η εξήγηση, απαιτείται η πλήρωση μιας πρόσθετης συνθήκης: το explanans (δηλ. το εξηγητικό υλικό) οφείλει να είναι θεμελιωδώς ανεξάρτητο από το explanandum (το προς εξήγηση φαινόμενο), δηλαδή πρέπει να είναι ελέγξιμο κατά ανεξάρτητο τρόπο. Οι Hempel και Oppenheim διατύπωσαν μια σειρά προϋποθέσεων που πρέπει να ικανοποιούν έγκυρες επιστημονικές εξηγήσεις:

- Η λογική συναγωγή που οδηγεί από το explanans στο explanandum πρέπει να είναι έγκυρη,
- το explanans πρέπει να περιέχει έναν τουλάχιστον επιστημονικό νόμο,
- το explanans πρέπει να διαθέτει εμπειρικό περιεχόμενο και
- οι προτάσεις στο explanans πρέπει να είναι αληθείς.

Η ανάλυση του Popper για την εξήγηση στην επιστήμη αποκαλύπτει τις εμφανείς ομοιότητες του, αλλά και τις ουσιαστικές διαφορές του, από τη θετικιστική οπτική. Στο έργο του «Λογική της Επιστημονικής Ανακάλυψης», ο Popper αναπτύσσει ένα απαγωγικό υπόδειγμα εξήγησης το οποίο προσεγγίζει το παραγωγικό – νομολογικό (D – N) υπόδειγμα του Hempel, εν τούτοις η εξηγητική προοπτική διαφέρει. Για τον Popper η εξήγηση αποτελεί ύψιστο στόχο της επιστήμης ως επιχείρημα κατά του ινστρουμενταλισμού, δηλαδή της εργαλειακής χρήσης των επιστημονικών υποθέσεων και θεωριών. Είναι ασφαλώς σημαντικό, εν προκειμένω, το γεγονός ότι οι επιστήμονες σταθερά επιζητούν να ανατρέψουν τις υπάρχουσες θεωρίες. Για την ποππεριανή θεώρηση, ο κριτικός έλεγχος των υποθέσεων πρέπει να αποτελεί συνεχή δραστηριότητα. Η δυνατότητα συμφιλίωσης ενός συνόλου λογικά παραγωγικών εξηγήσεων προς στατιστικές – πιθανολογικές εξηγήσεις είναι αντιφατική, και ενέχει σοβαρές λογικές αντινομίες.

Στα πλαίσια αυτά, το επαγωγικό – πιθανολογικό (I – P) υπόδειγμα δεν εναρμονίζεται με την ποππεριανή θεώρηση της εξήγησης. Ακατάλληλες εξηγήσεις είναι ασφαλώς οι ad hoc: για να μη συμβαίνει τούτο πρέπει η εξηγητική θεωρία να διαθέτει πλούσιο εμπειρικό περιεχόμενο και, ιδιαιτέρως, συνέπειες ελέγξιμες και διακριτές από το προς εξήγηση γεγονός. Οφείλει ως εκ τούτου να μας βοηθήσει να μάθουμε κάτι περισσότερο από αυτό που ήδη γνωρίζουμε, χωρίς να αναγάγει το άγνωστο στο ήδη γνωστό: στην επιστήμη καταβάλλεται προσπάθεια να εξηγηθεί το γνωστό διά του αγνώστου. Μια παρόμοια απόπειρα εξήγησης είναι ατελεύτητη: έχουμε τη δυνατότητα να βελτιώσουμε τις θεωρίες μας και να τις εμπλουτίσουμε

με νέα εμπειρικά δεδομένα και, συνεπώς, μπορούμε πάντοτε να προσπαθούμε να εξηγήσουμε τις ίδιες μας τις εξηγήσεις.

Το ποππεριανό σχήμα εξήγησης δεν εξυπηρετεί μόνο στην προαγωγή της θεωρητικής επιστήμης αλλά βοηθά και να επισημανθούν οι πρακτικές της διαστάσεις, καθώς ο Popper δεν αρνείται ότι η επιστήμη έχει στο πρακτικό επίπεδο ως καθήκον της την παροχή προβλέψεων οι οποίες θα καθοδηγήσουν τη δράση μας. Στην περίπτωση αυτή, αντί να παραπέμπουμε τα συμπεράσματα στις προκείμενες, περνάμε από τις προκείμενες στα συμπεράσματα. Η επιστήμη στοχεύει στην ανεύρεση των μέσων, δηλαδή των αρχικών εκείνων συνθηκών οι οποίες σε συνάρτηση με συγκεκριμένους νόμους θα επιτρέψουν τη διατύπωση υποθέσεων στα πλαίσια μιας δυναμικής γνωστικής διαδικασίας.

Η επιστήμη αποτελεί κατά τον Popper μια ορθολογική δραστηριότητα που προχωρεί σε αβέβαια θεμέλια, στα όρια μιας συνεχούς αναθεώρησης, αυξάνει όμως το πληροφοριακό μας δυναμικό για τον κόσμο: η ποππεριανή προσέγγιση συλλαμβάνει την επιστήμη ως δυναμική γνωστική πορεία προς την αλήθεια. Η αντοχή των θεωριών υψηλής εξηγητικής ισχύος σε αυστηρό απορριπτικό έλεγχο εκλαμβάνεται ως ένα κατ' εξοχήν κριτήριο αλήθειας. Σημειώνουμε ότι η διαδικασία η οποία εξυπηρετεί τον έλεγχο μιας θεωρίας (απαγωγική μέθοδος ελέγχου) έχει την ίδια λογική δομή με εκείνη της εξήγησης.

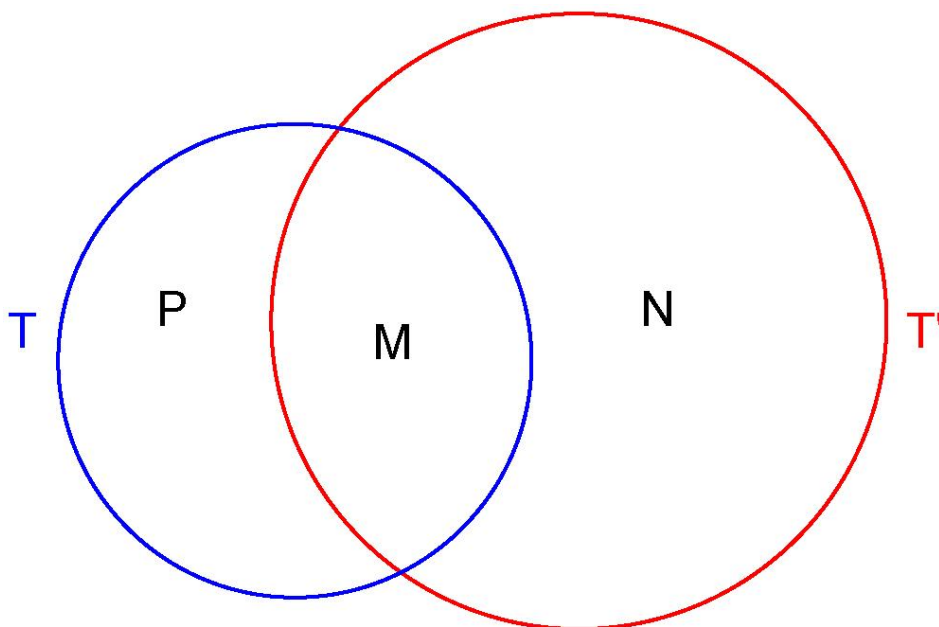
Η εξήγηση είναι ο κριτικός έλεγχος δυνάμει της συμμετρίας μεταξύ της εξήγησης και της πρόβλεψης. Κάθε πρόβλεψη είναι μια δύναμη εξήγησης και κάθε εξήγηση είναι μια δύναμη πρόβλεψη. Η διαφορά εξήγησης και πρόβλεψης έγκειται στο περιεχόμενο του ερωτήματος που διατυπώνεται, στη φύση του προβλήματος που επιδιώκεται να λυθεί. Στον Popper η επιλογή των καλύτερων θεωριών προϋποθέτει την ύπαρξη μιας απαγωγικής μεθόδου ελέγχου καθώς και ενός ορθολογικού κριτηρίου επιλογής μεταξύ ανταγωνιστικών θεωριών. Για να μπορεί μάλιστα να προοδεύει η επιστήμη, ο Popper αναγνωρίζει ότι δεν είναι απαραίτητες μόνο οι διαψεύσεις αλλά και οι θετικές επιτυχίες, δηλαδή θα πρέπει η θεωρία να παρέχει νέες προβλέψεις, χωρίς να υπάρχει κίνδυνος να διαψευστεί η ίδια σε ελάχιστο χρονικό διάστημα. Η επιτυχία των θεωριών μας αποτελεί ευκτέο γεγονός, όχι τόσο επειδή συνιστά το ζητούμενο (στάση που ενδεχομένως υποκρύπτει τον κίνδυνο του δογματισμού), αλλά κυρίως γιατί χωρίς πρόοδο η επιστήμη εκπίπτει τελικώς σε μια μη ορθολογική διαδικασία.

Ο Popper αναγνωρίζει ότι ο επιστήμονας υπερασπίζεται τις θεωρίες του απέναντι στην εύκολη κριτική, ακόμη και όταν ο ουσιαστικός σκοπός του είναι να τις θέσει υπό αυστηρό κριτικό έλεγχο. Η ορθολογικότητα της επιστήμης συνίσταται στην κριτική συζήτηση και αξιολόγηση των θεωριών, στην επισήμανση των ατελειών τους και στην προοπτική αντικατάστασής τους. Η διάψευση μιας γενικής θεωρίας (falsification) γίνεται με τη σύγκριση των εμπειρικών συνεπειών της προς τα δεδομένα της παρατήρησης. Για τον Popper επιστημονικές είναι μόνο οι διαψεύσιμες υποθέσεις.

Η ανάλυση του προβλήματος της επιστημονικής προόδου στον Popper συνεπάγεται την υιοθέτηση των ακόλουθων κριτηρίων: Μια θεωρία (T') αποτελεί σαφή πρόοδο εν σχέση προς την (T) μόνο εάν το εμπειρικό της περιεχόμενο είναι υψηλότερο από το αντίστοιχο της προκατόχου (ή ανταγωνιστικής της), δηλαδή μόνο εάν οδηγεί σε νέες προβλέψεις επιτυχημένες με τη διενέργεια ενός αποφασιστικού πειράματος. Η διαδικασία συγκριτικής αξιολόγησης υπαγορεύει την πλήρωση των ακόλουθων συνθηκών:

- Η T' έχει μεγαλύτερο εμπειρικό περιεχόμενο από την T , δηλαδή έχει υψηλότερο βαθμό διαψευσιμότητας.
- Θα πρέπει να οδηγεί σε νέες προβλέψεις, μη δυνάμενες να παραχθούν από την (T) [όπου N το επιπλέον εμπειρικό περιεχόμενο της (T')].
- Ένα τμήμα του πρόσθετου περιεχομένου της T' τυγχάνει επιτυχούς δοκιμασίας (Bewährung).

Η θέση αυτή μπορεί διαγραμματικά να παρασταθεί ως ακολούθως:

Εικόνα 6.2 Η ανάλυση του προβλήματος της επιστημονικής προόδου στον Popper.

Η T εκτοπίζεται από την T' δηλαδή στην περίπτωση αυτή η T παρουσιάζει μικρότερη ομοιότητα προς την αλήθεια εν σχέσει προς την T' . Η αντικατάσταση μιας θεωρίας από άλλη ενδέχεται να επιφέρει απώλεια περιεχομένου [P], καθώς η (T') αντικαθιστά ένα μέρος του εμπειρικού περιεχομένου της παλαιότερης θεωρίας (T). Η ιδέα της ομοιότητας προς την αλήθεια (Wahrheitsähnlichkeit, verisimilitude) είναι θεμελιώδης για τον Popper, καθώς επιτρέπει να εκφραστεί σε όρους αλήθειας, δηλαδή αντιστοιχίας προς την πραγματικότητα, η πεποίθησή μας ότι μια θεωρία είναι επαρκέστερη από μια άλλη. Ο μέγιστος βαθμός ομοιότητας προς την αλήθεια δεν θα μπορούσε να αποδοθεί παρά μόνο σε μια θεωρία η οποία αντιστοιχεί πλήρως μόνο σε πραγματικά γεγονότα, και η αντιστοιχία αυτή δεν επιδέχεται εξαιρέσεις. Η εν λόγω κατάσταση είναι ιδεατή: όλες οι θεωρίες είναι τελικώς δυνάμει ψευδείς, ωστόσο ορισμένες ενδέχεται να ανταποκρίνονται περισσότερο στην αλήθεια από άλλες, δηλαδή να περιέχουν μεγαλύτερο βαθμό αλήθειας και μικρότερο βαθμό ψεύδους.

Ο Popper προσπαθεί να προσδιορίσει την ομοιότητα με την αλήθεια των θεωριών (verisimilitude) με όρους υπολογισμού πιθανοτήτων: η έννοια είναι ρυθμιστική στο ποππεριανό σχήμα επιστημονικής προόδου, όπως η έννοια της αλήθειας. Εν τούτοις, δεν θα πρέπει να τη συγχέουμε με την αληθοφάνεια (vraisemblance). Ο Popper θεωρεί ότι η υπεροχή μιας θεωρίας έναντι μιας άλλης μπορεί να εκφραστεί με όρους σταδιακής προσέγγισης προς την αλήθεια: κατά συνέπεια, απαιτείται μια αύξηση του πληροφοριακού περιεχομένου από τις αληθέστερες θεωρίες, δηλαδή περαιτέρω ενίσχυση του βαθμού διαψευσιμότητάς τους.

Μετά τη διάψευση μιας θεωρίας, είναι εντελώς αποδεκτή η προσπάθεια διατήρησής της εάν συνοδευθεί με τροποποίηση μίας ή περισσότερων βοηθητικών υποθέσεων, εάν δηλαδή μια ανάλογη τροποποίηση αυξάνει το εμπειρικό περιεχόμενο της θεωρίας. Η θεωρία πρέπει να αποτιμηθεί υπό το φως των αρχικών συνθηκών της (με εισαγωγή πρόσθετων βοηθητικών υποθέσεων) και εν σχέση προς προηγούμενες θεωρίες με τρόπο ώστε να είναι δυνατό να υπολογιστεί με πληρότητα η φύση της επεληθούσης αλλαγής. Σύμφωνα με την ως άνω περίπτωση, δεν κρίνονται μόνο μεμονωμένες θεωρίες αλλά και το θεωρητικό σύστημα στην ολότητά του.

6.1.3. Πρόοδος και ορθολογικότητα στον Popper

Οι έννοιες της προόδου και της ορθολογικότητας προσλαμβάνουν ιδιαίτερο λειτουργικό ρόλο στα γραπτά του Popper. Σημείο αφετηρίας αποτελεί η αναγκαιότητα αμφισβήτησης της οριστικότητας και της απόλυτης ακρίβειας των επιστημονικών προτάσεων, καθώς και η υιοθέτηση μιας νέας αντίληψης, σύμφωνα με την οποία η επιστήμη οδηγεί σε προβλήματα αυξανόμενης γονιμότητας και θεωρητικού βάθους. Ο αριθμός των θεωριών που έχουν διεξέλθει με επιτυχία τη δοκιμασία ενός κριτικού ελέγχου (με αναφορά στις προβλέψεις

και τις εφαρμογές τους) οριοθετούν την περιοχή της επιστήμης. Η ορθολογικότητα της επιστήμης θεμελιώνεται στο γεγονός της αύξουσας και σωρευτικής της ανάπτυξης, καθώς ο κριτικός και προοδευτικός χαρακτήρας των θεωριών συνίσταται στην κριτική συζήτηση και αξιολόγηση τους, με επισήμανση των ενδεχόμενων λαθών και της δυνατότητας διάψευσής τους. Η αντικατάσταση του κριτηρίου της επικύρωσης των λογικών θετικιστών από αυτό της διαψευσιμότητας αποτελεί σημαντική ανακατάταξη στον επιστημολογικό χώρο, αποδυναμώνοντας τον ορθολογικό δογματισμό και ενισχύοντας καθοριστικά την κριτική σκέψη (βλ. περαιτέρω, Rowbottom, 2011a, 2013).

Συνοψίζοντας μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι η γνωστική πρόοδος θεμελιώνεται στον Popper στα ακόλουθα τρία κριτήρια:

- Μια νέα θεωρία γίνεται αποδεκτή, αν διαθέτει μεγαλύτερο εμπειρικό περιεχόμενο από την παλαιά, οπότε συνεπάγεται και μεγαλύτερο βαθμό διαψευσιμότητας. Κριτήριο προτίμησης αποτελεί η απλότητα, σφαιρικότητα και ακριβέστερη διατύπωση μιας θεωρίας, γιατί αυτές ακριβώς οι ιδιότητες υποβοηθούν τη δυνατότητα σοβαρού εμπειρικού ελέγχου.
- Η αναφορά στη δυνατότητα, όχι μονομερούς εγκατάλειψης των θεωριών ως συνέπεια της αρχής της διαψευσιμότητας αλλά αναγνώρισης του ενδεχόμενου γεγονότος εξέλιξης και τροποποίησης τους, οδηγεί στον συνυπολογισμό, για τη διατύπωση θεωρίας επιστημονικής προόδου, δύο ακόμη κριτηρίων: της ανεξάρτητης ελεγκσιμότητας (independent testability) και της επιτυχούς δοκιμασίας (corroboration: επίρρωση). Η νέα θεωρία πρέπει να οδηγεί σε νέες ελέγξιμες προβλέψεις, ορισμένες από τις οποίες θα πρέπει να επιβεβαιώνονται από την εμπειρία. Σύμφωνα με το κριτήριο της επιτυχούς δοκιμασίας (corroboration), η αποδοχή μιας θεωρίας είναι συνάρτηση του βαθμού αντοχής της σε μια σειρά εμπειρικών τεστ, με τρόπο ώστε ένας υψηλός βαθμός εμπειρικής ενίσχυσης να εκφράζει τη σοβαρότητα αντιμετώπισης της θεωρίας. Πρέπει να αναφερθεί, όμως, ότι η επίρρωση αποτελεί μια αξιολογική αναφορά σε παρελθούσες επιδόσεις της θεωρίας έναντι άλλων θεωριών, αλλά δεν προδιαγράφει τίποτε για τις μελλοντικές επιδόσεις ή την αξιοπιστία της θεωρίας.
- Η πρόοδος της επιστήμης ορίζεται ως μια σύνθετη διαδικασία διαψεύσεων και επιτυχών δοκιμασιών, όπου αποδεικνύονται οι πραγματικές συμβολές σε αυτή είτε ως διαψεύσεις καθολικά αποδεκτών θεωριών είτε ως επικυρώσεις τολμηρών υποθέσεων. Να σημειωθεί εδώ ότι στο σχήμα αυτό δεν εντάσσονται οι ad hoc εξηγήσεις οι οποίες ως συμβατικά στρατηγήματα δεν προσθέτουν τίποτε στο πληροφοριακό μας δυναμικό για τον κόσμο, αφού δεν οδηγούν στην ανακάλυψη νέων φαινομένων. Η τόλμη στις επιστημονικές υποθέσεις και η καινοτομία στις εμπειρικές προβλέψεις της θεωρίας αποτιμώνται μόνο σε συγκριτικό πλαίσιο, σε σχέση προς το γνωστικό υπόβαθρο της δεδομένης εποχής.

Η ουσιαστική θέση του Popper για τη φύση και την ιδιαιτερότητα της επιστήμης είναι ότι η τελευταία αποτελεί πεδίο γνωστικής δραστηριότητας που επιδέχεται κριτικές τοποθετήσεις και παρουσιάζει συστηματική πρόοδο. Η βασική επίπτωση αυτού του αξιώματος είναι ότι αυτή ακριβώς η πρόοδος θεμελιώνει τον ορθολογικό χαρακτήρα της επιστημονικής στάσης απέναντι στον κόσμο.

6.1.4. Κριτικές στο ποππεριανό έργο

Έχουν διατυπωθεί πολλές κριτικές στις αντιλήψεις του Popper. Η κυριότερη από αυτές και την οποία θα εξετάσουμε, είναι το «πρόβλημα Duhem». Σε γενικές γραμμές, το πρόβλημα Duhem είναι το εξής: Πρακτικά, οι επιστημονικές θεωρίες αποτελούνται από πολλές υποθέσεις, νόμους, συνθήκες, δηλαδή από ένα σύνολο στοιχείων. Είναι όμως δύσκολο να απομονώσουμε και να αξιολογήσουμε αυτά τα στοιχεία με βάση την προσέγγιση του Popper. Με άλλα λόγια, δεν υπάρχει μόνο μια πρόταση για να διαψεύσουμε, διότι οι επιστημονικές θεωρίες είναι ένα σύνολο από διάφορα, ενδεχομένως ετερόκλητα στοιχεία. Άρα, μια επιστημονική θεωρία δεν μπορεί να είναι πλήρως διαψεύσιμη διότι δεν μπορούμε να εντοπίσουμε ακριβώς ποιο στοιχείο της είναι λανθασμένο.

Κατά τη προσέγγιση Duhem, το πρόβλημα είναι το εξής: ποια από αυτά τα στοιχεία, και με ποιο τρόπο, μπορούμε να τα απομονώσουμε έτσι ώστε να εφαρμόσουμε τη μέθοδο του Popper; Η διάψευση ενός από τα στοιχεία της θεωρίας συναπάγεται την απόρριψή της;

Η κριτική Duhem θεωρείται σοβαρή κριτική της ποππεριανής προσέγγισης. Επίσης, η διαψευσιμότητα μπορεί να εφαρμοστεί σε μια θεωρία όταν γνωρίζουμε ότι τα υπόλοιπα στοιχεία ισχύουν. Αν δηλαδή είμαστε σίγουροι ότι όλα τα υπόλοιπα στοιχεία της θεωρίας δεν είναι λανθασμένα και ελέγχουμε ένα στοιχείο, τότε μόνο μπορεί να εφαρμοστεί η μέθοδος του Popper. Η εφαρμογή της ανάλυσης του Popper προϋποθέτει και την έννοια της επιστημονικής αλήθειας. Αν και αυτή είναι η πιο σοβαρή κριτική που ασκήθηκε, παρόλα αυτά δεν είναι καταστροφική. Η θεώρηση του Popper ήταν χρήσιμη και ριζοσπαστική όταν προτάθηκε για πρώτη φορά, το 1959. Παρ' όλη τη σοβαρότητα της κριτικής Duhem, η ποππεριανή λογική της επιστημονικής ανακάλυψης δημιούργησε μια μείζονα τομή στη σύγχρονη επιστημολογία που συζητήθηκε εκτενέστατα έως σήμερα (βλ. σχετικά Shah, 2008).

6.1.5. Αποτίμηση

Ο Popper ήταν ίσως ο πρώτος σημαντικός επιστημολόγος στη σύγχρονη φιλοσοφία της επιστήμης ο οποίος αμφισβήτησε, έστω και έμμεσα, την έννοια της αιώνιας αλήθειας. Επίσης, το έργο του δίνει μια νέα διάσταση στην έννοια της προόδου της επιστήμης, η οποία δεν σχετίζεται πλέον με μια μεταφυσική προσέγγιση στην αλήθεια, αλλά με την αύξηση του πληροφοριακού περιεχομένου των θεωρητικών κατασκευών μας, καθώς και με τη δραστηκή μείωση των λαθών.

Το έργο του Popper άσκησε σημαντική επίδραση στις κοινωνικές επιστήμες (Birner, 2014; Champion, 1985; Gorton, 2006; Hyslop-Margison, 2010; Stokes, 1997), στην πολιτική σκέψη (Bunge, 1996; Hayes, 2008; Hudelson, 1980; Ryan, 2004; Shearmur, 2001), αλλά και στην οικονομική μεθοδολογία ειδικότερα (Boylan & O'Gorman, 2007; Caldwell, 2009; Hart, 2011; Zouboulakis, 1997; Ζουμπουλάκης, 2007), όπως θα παρουσιαστεί αναλυτικότερα σε επόμενο κεφάλαιο αυτού του συγγράμματος. Μεταγενέστεροι επιστημολόγοι, που θα εξετάσουμε στη συνέχεια του κεφαλαίου, έχουν επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από τις ιδέες του Popper και προτείνουν σημαντικές βελτιώσεις του έργου του.

6.2. Η στροφή προς τη μελέτη της ιστορίας των επιστημών - οι θέσεις του T. S. Kuhn

6.2.1. Εισαγωγή

Ο Kuhn είναι ο επόμενος σημαντικός επιστημολόγος του 20^{ου} αιώνα. Ήταν φυσικός και ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την ιστορία της επιστήμης. Αυτές οι μελέτες ήταν το έναυσμα για τη συγγραφή του κύριου έργου του «Η Δομή των Επιστημονικών Επανάστασεων», που δημοσιεύτηκε το 1962. Σε αντίθεση με τους Popper και Lakatos αλλά και με όλη σχεδόν την προγενέστερη φιλοσοφία της επιστήμης, ο Kuhn απορρίπτει την ιδέα της επιστήμης ως μιας διαδικασίας συσσωρευτικής γνώσης (βλ. διεξοδικά Bird, 2004; Buchwald, 2010; Chignell, 2008).

Όπως είδαμε μέχρι τώρα, όλοι οι φιλόσοφοι της επιστήμης έχουν μια κοινή ιδέα: τη γραμμική αντίληψη για την πρόοδο της επιστήμης, ότι δηλαδή η επιστήμη εξελίσσεται προοδευτικά συσσωρεύοντας γνώση. Ο Kuhn απορρίπτει, ή τουλάχιστον δεν συμεριζείται, αυτήν την ιδέα (Damböck, 2014; Larvor, 2003; Preston, 2003) και υποστηρίζει ότι υπάρχουν πολλά είδη επιστήμης, π.χ. η αριστοτελική Φυσική, η Πτολεμαϊκή Αστρονομία, η Νευτώνεια Μηχανική. Κατά τον Kuhn, υπάρχουν δύο θεμελιώδεις μορφές επιστημονικής δραστηριότητας:

- Η κανονική επιστήμη (*normal science*).
- Η εξαιρετική επιστήμη (*extraordinary science*).

6.2.2. Κανονική επιστήμη

Ο Kuhn εισάγει την έννοια του «επιστημονικού παραδείγματος» (*scientific paradigm*) μέσα στα πλαίσια του οποίου λειτουργεί η κανονική επιστήμη (*normal science*). Κατά τον Kuhn, το «paradigm» είναι η βασική οπτική με την οποία οι επιστήμονες αντιλαμβάνονται τον κόσμο (Wray, 2011). Αποτελεί, συγχρόνως, τη βασική δομή των επιμέρους επιστημονικών υποθέσεων και επιστημονικών θεωριών. Το paradigm, επίσης, είναι η κοινή εννοιατική βάση και το κοινό εννοιολογικό πλαίσιο της επιστημονικής κοινότητας.

Η έννοια αυτή είναι πολύ πιο γενική από την έννοια της επιστημονικής θεωρίας. Το paradigm περιλαμβάνει επιστημονικές θεωρίες, νόμους, εφαρμογές και πειραματισμό. Το επιστημονικό παράδειγμα καθορίζει τον τρόπο αντίληψης των φαινομένων, το πώς δηλαδή αντιλαμβανόμαστε κάθε είδους φαινόμενα του πραγματικού κόσμου. Η αντίληψη αυτή τείνει να αναιρέσει την ιδέα της ανεξάρτητης εμπειρικής βάσης. Αν η κάθε επιστημονική κοινότητα βλέπει τον κόσμο από άλλη οπτική γωνία, τότε η ύπαρξη ανεξάρτητης εμπειρικής βάσης, είναι προβληματική. Αυτή η έννοια του paradigm είναι τελείως αντίθετη από τις θετικιστικές αντιλήψεις αλλά και από τις ιδέες του Popper.

Παράδειγμα εφαρμογής της έννοιας του paradigm δίνεται από τον Kuhn: ο Αριστοτέλης έβλεπε σε μια αιωρούμενη πέτρα την πτώση ενός σώματος η οποία έχει ανακοπεί, ενώ ο Γαλιλαίος το ονόμαζε εκκρεμές. Θέλει, έτσι, να δείξει τη διαφορετική αντίληψη ή, όπως αναφέρει, το διαφορετικό paradigm που έχει ο Αριστοτέλης από τον Γαλιλαίο. Η διαφορετική οπτική γωνία που βλέπουμε τον κόσμο καθορίζει τις εκάστοτε επιστημονικές θεωρίες, νόμους και πειράματα.

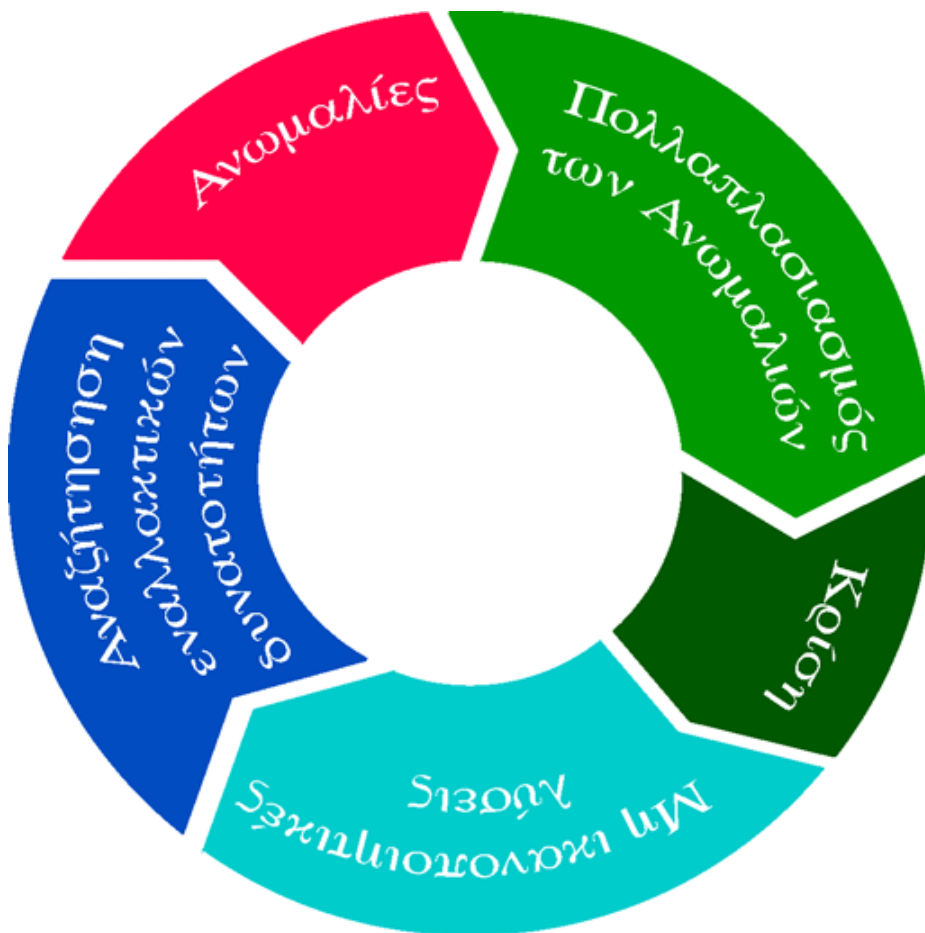
Η διαμόρφωση ενός paradigm είναι χαρακτηριστικό της ωριμότητας μιας επιστήμης. Η κανονική επιστήμη κινείται στα πλαίσια του paradigm. Ο κανονικός επιστήμονας λειτουργεί στα πλαίσια του συγκεκριμένου paradigm και έχει ως έργο να λύσει τα «αινίγματα» που παρουσιάζονται στο δεδομένο paradigm. Η έννοια της επιστημονικής προόδου συνίσταται στην επιτυχία των επιστημόνων που εργάζονται εντός ενός δεδομένου παραδείγματος, στο να λύνουν προβλήματα και να τα εφαρμόζουν σε νέες περιπτώσεις.

Στα πλαίσια του paradigm δεν υπάρχουν διαψεύσεις. Σε περίπτωση που υπάρχει αντίθεση μεταξύ θεωρίας και εμπειρίας, δηλαδή υπάρχει σύγκρουση μεταξύ των εμπειρικών αποτελεσμάτων και της υφιστάμενης θεωρίας, τότε, κατά τον Kuhn, δεν απορρίπτεται η θεωρία αλλά ο επιστήμονας, ως ακατάλληλος να χρησιμοποιήσει με προσήκοντα τρόπο τα επιστημονικά εργαλεία. Είναι φανερό ότι αυτή η προσέγγιση είναι τελείως διαφορετική από την προσέγγιση του Popper ο οποίος βλέπει τη διαψευσιμότητα ως βάση της επιστημονικής διαδικασίας.

6.2.2.1. Εξαιρετική επιστήμη

Η ιδέα της αντικατάστασης των επιστημονικών παραδειγμάτων δείχνει τον τρόπο αλλαγής στη γενική οπτική ή στο εκάστοτε κυρίαρχο paradigm. Η εμφάνιση της «εξαιρετικής επιστήμης» (extraordinary science) οδηγεί σε αντικατάσταση του ισχύοντος paradigm από ένα άλλο. Αυτή η αντικατάσταση είναι μια ανορθολογική διαδικασία, γιατί από την στιγμή που δεν γίνεται δεκτή μια αντικειμενική, ανεξάρτητη εμπειρική βάση, τότε η αντικατάσταση του ενός paradigm από το άλλο αποτελεί κατ' ανάγκη ανορθολογική διαδικασία.

Στην πορεία της έρευνας, στα πλαίσια ενός δεδομένου paradigm εμφανίζεται μια σειρά προβληματικών περιπτώσεων οι οποίες συσσωρεύονται και προοδευτικά δημιουργούν ανωμαλίες. Ο πολλαπλασιασμός των ανωμαλιών οδηγεί την κανονική επιστήμη σε κρίση. Σχηματικά:

Εικόνα 6.3 Paradigm: Ανωμαλίες → Πολλαπλασιασμός των ανωμαλιών → Κρίση → Μη ικανοποιητικές λύσεις → Αναζήτηση εναλλακτικών δυνατοτήτων.

Αρχικά, οι κανονικοί επιστήμονες προσπαθούν να ενσωματώσουν αυτές τις ανωμαλίες στο παλιό παράδειγμα. Όμως, για πολλούς, οι λύσεις οι οποίες προτείνονται για την ενσωμάτωση αυτή δεν είναι ικανοποιητικές. Αυτό οδηγεί σε εναλλακτικές δυνατότητες. Δηλαδή, οι επιστήμονες αρχίζουν και διερευνούν εναλλακτικές θεωρήσεις. Στο δεύτερο στάδιο, έχουμε τη μεταβατική περίοδο η οποία χαρακτηρίζεται από μεθοδολογικές συζητήσεις, έρευνα θεμελίων και γενική δυσπιστία. Αυτή η περίοδος κρίσης της κανονικής επιστήμης μπορεί να έχει μεγάλη διάρκεια μέχρι η πλειοψηφία των επιστημόνων να υιοθετήσουν ένα άλλο paradigm.

Στο τρίτο στάδιο, λαμβάνεται η απόφαση αντικατάστασης ενός paradigm από ένα άλλο. Η διαδικασία αντικατάστασης του paradigm 1 (Π1) από το paradigm 2 (Π2) γίνεται με τρόπο μη ορθολογικό, όχι μέσω διάψευσης. Αυτό συμβαίνει, γιατί τα δύο παραδείγματα δεν είναι μεθοδολογικά συγκρίσιμα μεταξύ τους. Έχουν διαφορετικές έννοιες, διαφορετικά κριτήρια και διαφορετικούς μεθοδολογικούς κανόνες.

Κατά τον Kuhn, δεν είναι δυνατόν να γίνει σύγκριση μεταξύ των Π1 και Π2, με αντικειμενικά, επιστημονικά ή με ανεξάρτητα κριτήρια, διότι έχουν διαφορετική οπτική, διαφορετική μεθοδολογία, διαφορετικά κριτήρια αποδοχής και διαφορετικές έννοιες. Για παράδειγμα, δεν μπορεί να γίνει σύγκριση της Πτολεμαϊκής Αστρονομίας, η οποία έχει ένα δεδομένο πλαίσιο αναφοράς, με την Αστρονομία του Κοπέρνικου ή του Νεύτωνα, που χρησιμοποιούν διαφορετικά μεθοδολογικά εργαλεία, άλλες έννοιες και άλλο πλαίσιο αναφοράς (Swerdlow, 2004). Επίσης, δεν έχει νόημα η σύγκριση της αριστοτέλειας φυσικής με τη θεωρία της σχετικότητας, διότι ο Αριστοτέλης υιοθετεί άλλες έννοιες, θέτει διαφορετικά ερωτήματα και χρησιμοποιεί διαφορετική μεθοδολογία. Σύμφωνα με τα προηγούμενα, η έννοια της επιστημονικής προόδου γίνεται προβληματική.

Η διάδοση του νέου paradigm γίνεται με προσηλυτισμό, χωρίς να χρησιμοποιούνται επιχειρήματα αλλά προπαγανδιστικά μέσα. Η ορθολογική συζήτηση μεταξύ εκπροσώπων δύο διαφορετικών paradigm δεν

είναι δυνατή, αφού ο καθένας επιχειρεί ουσιαστικά να δείξει ότι το δικό του paradigm ικανοποιεί τα κριτήρια που το ίδιο θέτει. Δεν υπάρχει δηλαδή, δυνατότητα επικοινωνίας.

Προχωρώντας ακόμη περισσότερο, ο Kuhn υποστηρίζει ότι υπάρχει αναλογία μεταξύ επικράτησης ενός νέου paradigm με τη διαδικασία των πολιτικών επαναστάσεων. Στις πολιτικές επαναστάσεις, η μεταβολή γίνεται επαναστατικά, δηλαδή με μέσα που η ισχύουσα κατάσταση απαγορεύει. Το ίδιο ισχύει και με τις επιστημονικές επαναστάσεις. Αυτός ο παραλληλισμός έχει νόημα διότι το Π1 απαγορεύει στην ουσία την ανατροπή του από ένα Π2, οπότε η αντικατάσταση γίνεται με ανορθολογικά μέσα, χωρίς αντιπαράθεση επιχειρημάτων.

Κατά τον Kuhn, η επικράτηση ενός καινούργιου παραδείγματος είναι έργο νέων επιστημόνων οι οποίοι επιθυμούν να διακριθούν στο επιστημονικό τους πεδίο. Επίσης, υποστηρίζει ότι για να υπάρξει κάμψη του παλιού επιστημονικού paradigm, χρειάζεται πίστη, θάρρος και πολιτική δύναμη έτσι ώστε να παρακαμφθούν οι αντιδράσεις των επιστημόνων της παλιάς γενιάς.

Είναι φανερό ότι η ανάλυση του Kuhn γίνεται με άλλα, κατά βάση κοινωνιολογικά εργαλεία. Παρουσιάζει δε, πάρα πολλά κοινά σημεία με ανάλυση πολιτικών ανατροπών ή ακόμη και θρησκευτικών αλλαγών. Πιο συγκεκριμένα, η ανάλυση σχετικά με την εξαιρετική επιστήμη έχει σαφώς κοινωνιολογικό χαρακτήρα παρόμοια με ανάλυση μειζόνων πολιτικών ανατροπών ή θρησκευτικών κρίσεων. Η αντικατάσταση του παλιού paradigm περιγράφεται με όρους όπως «προπαγάνδα», «δύναμη», «προσηλυτισμός», «θρησκευτική μεταστροφή» (βλ. περαιτέρω Dronen, 2006). Δηλαδή, η αντικατάσταση παραδειγμάτων συνιστά ανορθολογική διαδικασία η οποία εντάσσεται σε ένα γενικότερο κοινωνικό πλαίσιο (βλ. Friedman, 2002).

Είναι ξεκάθαρο ότι πρόκειται για μια ριζοσπαστική προσέγγιση γιατί για πρώτη φορά στην επιστημολογική παράδοση, το φαινόμενο της επιστήμης και της επιστημονικής διαδικασίας γενικά, εξετάζεται με κύριες αναφορές σε κοινωνικούς παράγοντες.

Μέχρι τώρα έχουμε δει ότι η σύγκριση θεωριών γινόταν με ορθολογικούς όρους. Δηλαδή, είχαμε ορθολογικά επιχειρήματα και ορθολογική σύγκριση επιστημονικών θεωριών. Τώρα, για πρώτη φορά με τον Kuhn, η ανάλυση βασίζεται σε έξω-επιστημονικά κριτήρια. Αυτή η προσέγγιση είναι τελείως διαφορετική από τη θετικιστική προσέγγιση αλλά και από τις θεωρήσεις των Popper και Lakatos. Θα πρέπει να τονιστεί, όμως, ότι η σκέψη του Kuhn άσκησε και εξακολουθεί να ασκεί σημαντική επίδραση στη φιλοσοφία των κοινωνικών και οικονομικών επιστημών αλλά και στην ψυχολογία (βλ. ενδεικτικά Andersen, Barker & Chen, 1996; Chen, Andersen & Barker, 1998; Briskman, 1984; Davis, 2007; Fawundu, 1991; Gholson & Barker, 1985; Hyslop-Margison, 2010; Kashdan & Steger, 2004). Για παράδειγμα, στην οικονομική επιστήμη και πιο συγκεκριμένα στην οικονομική μεθοδολογία, οι αναφορές στο έργο του Kuhn τα τελευταία 30 χρόνια είναι πολλές και σημαντικές, όπως θα δούμε διεξοδικά στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου αυτού.

6.2.3. Το πρόβλημα της ασυμμετρίας των επιστημονικών θεωριών

Εάν η κριτική του λογικού θετικισμού και των βασικών επιστημολογικών του παραδοχών βρίσκεται στο επίκεντρο της επιστημολογίας των αρχών της δεκαετίας του '60, τούτο συμβαίνει γιατί βρισκόμαστε μπροστά σε ένα ευρύτερο φαινόμενο εκ νέου ερμηνείας της ιδιαιτερότητας της ιστορίας των επιστημών. Μιλάμε πλέον για ιστορικοστική στροφή, επειδή για πρώτη φορά αναγνωρίζεται η οφειλή της σύγχρονης επιστημολογίας στην ιστορία των επιστημών. Αυτή η ευρύτερη σειρά ανακατατάξεων συνδέεται με το όνομα του T.S. Kuhn (βλ. σχετικά Kindi, 2005; Kindi & Arabatzis, 2013).

Ανακεφαλαιώνοντας, η συνεισφορά του Kuhn μπορεί να καταδειχτεί βάσει των ακόλουθων προτάσεων:

1. Θεμέλιο ανάλυσης της ιστορίας των επιστημών δεν είναι πλέον η μεμονωμένη θεωρία αλλά το παράδειγμα ως ευρύτερο δομημένο σύνολο θεωριών, παραδοχών και υποθέσεων. Η έννοια του παραδείγματος αποτελεί το πλέον σημαντικό στοιχείο της συλλήψεως του Kuhn ως προς τη δυναμική της επιστήμης. Τα παραδείγματα είναι καθολικά αναγνωρισμένα επιστημονικά επιτεύγματα, που για ορισμένο καιρό παρέχουν υποδείγματα αντιμετώπισης προβλημάτων και λύσεις σε μια κοινότητα ασχολουμένων με την επιστήμη. Τα παραδείγματα αποτελούν αναγνωρισμένα υποδείγματα τρέχουσας επιστημονικής πρακτικής: περικλείουν νόμους, θεωρίες, εφαρμογές και εργαλειακό υλικό παρέχοντας ταυτόχρονα υποδείγματα από τα οποία εκπηγάζουν ιδιαίτερες συναφείς παραδόσεις επιστημονικής έρευνας.

2. Με την έννοια του παραδείγματος συνδέεται άμεσα η κανονική επιστήμη. Η κανονική επιστήμη είναι η έρευνα που διεξάγεται υπό την κυριαρχία ενός ιδιαίτερου παραδείγματος και συνακόλουθα το διακριτό παράδειγμα προσδιορίζει την κανονική επιστημονική έρευνα. Οι επιστήμονες των οποίων η έρευνα βασίζεται σε κοινά αποδεκτά παραδείγματα υπόκεινται στους ίδιους κανόνες και υιοθετούν παρεμφερή δεδομένα επιστημονικών πρακτικών. Αυτή η ισχυρή δέσμευση και η εμφανής συναίνεση που δημιουργεί η εργασία σε ένα δεδομένο παράδειγμα είναι στοιχεία προαπαιτούμενα της κανονικής επιστήμης δηλαδή της γένεσης και συνέχισης μιας ιδιαίτερης ερευνητικής παράδοσης. Τα παραδείγματα καθοδηγούν την κανονική επιστήμη εξειδικεύοντας ερευνητικούς κανόνες και θέτοντας τις αναγκαίες προϋποθέσεις διεξαγωγής της έρευνας.
3. Ο Kuhn ορίζει την κανονική επιστήμη ως δυνατότητα επίλυσης γρίφων και αινιγμάτων (puzzle solving) παρά ως επιλυτή προβλημάτων. Η κανονική επιστήμη παρουσιάζεται υπηρετική ενός παραδείγματος, εφόσον η έρευνα κυριαρχείται σε τέτοιο βαθμό από ένα παράδειγμα ώστε δεν προσπαθεί να ανακαλύψει νέες αλήθειες για τον κόσμο, να εντοπίσει νέα πραγματικά στοιχεία σχετικά με τη φύση που μας περιβάλλει, αλλά κυρίως επιδιώκει να εξωραΐσει ένα δεδομένο παράδειγμα. Αυτό είναι και το επίκεντρο της κουνιανής επιστήμης καθώς επιζητεί την επεξεργασία, επέκταση και συστηματικότερη διάρθρωση ενός παραδείγματος ως διαχείριση της ήδη συσσωρευμένης γνώσης.
4. Η επιτυχία ενός παραδείγματος αποτελεί καταρχήν μια επαγγελία επιτυχίας: η ικανότητα επίλυσης αινιγμάτων συνιστά κυρίως μια εν δυνάμει ικανότητα η οποία προσφέρει εκείνη την υπόσχεση επιτυχίας η οποία οφείλει να εκπληρωθεί στα πλαίσια της κανονικής επιστήμης. Η κανονική επιστήμη συνίσταται στην υλοποίηση αυτής της επαγγελίας, μια υλοποίηση που επιτυγχάνεται με την επέκταση της γνώσης αυτών των περιπτώσεων που το παράδειγμα προβάλλει ως κατ' εξοχήν δικές του αποκαλύψεις, με την αύξηση του βαθμού συνεργασίας μεταξύ νέων περιπτώσεων και προβλέψεων του παραδείγματος και με περαιτέρω διάρθρωση του ίδιου του παραδείγματος.
5. Η επιστήμη δεν προσδιορίζεται μόνο από την εσωτερική της λογική αλλά και από ένα σύνολο εξωγενών παραγόντων, οι οποίοι ενσωματώνονται στη διάρθρωση του παραδείγματος και επηρεάζουν την έρευνα εντός της επιστημονικής κοινότητας. Πρόκειται για κοινωνικο-ψυχολογικούς παράγοντες, μεταφυσικές πεποιθήσεις και ιδεολογία, επιδράσεις από το κοινωνικο-πολιτικό σύστημα κτλ. Οι παράμετροι αυτές συμβάλλουν αποφασιστικά στον καθορισμό του τρόπου με τον οποίο παρουσιάζεται μια επιστημονική αλλαγή (βλ. περαιτέρω Walker, 2010).
6. Η δυναμική των επιστημονικών μεταβολών αποτελεί το κύριο θέμα της κουνιανής επιστημολογίας. Αυτή όμως η ανάπτυξη του επιστημονικού λόγου δεν ακολουθεί ευθύγραμμη πορεία, αλλά εντάσσεται σε μια ασυνεχή διαδικασία, μια ακολουθία από τομές, ρήξεις με ό,τι θεωρείται ισχύον, και διαρκείς ανατροπές. Η επιστημονική αλλαγή είναι απότομη και ενδεχομένως βίαιη, παρουσιάζει σημεία ασυνέχειας, καθώς δεν είναι σωρευτική, αλλά προϋποθέτει κέρδη και απώλειες στη γνωστική διαδικασία. Η επιστημονική αλλαγή λαμβάνει χώρα με την εναλλαγή διαφορετικών παραδειγμάτων τα οποία είναι ασύμμετρα μεταξύ τους, καθώς απουσιάζει ένα κοινό μέτρο αναγωγής, μια αναφορά σε κοινή γλώσσα. Σύμφωνα με τον Κάλφα (1983), αν κάθε επιστημονική θεωρία εκφράζεται στη δική της γλώσσα και καθορίζει τη δική της εμπειρία, τότε:
 - Εξασθενεί υπερβολικά η έννοια της άρνησης στην επιστήμη, αφού καμία θεωρία δεν μπορεί να αντιφάσκει προς κάποια άλλη.
 - Δεν υπάρχει περίπτωση δύο διαφορετικές θεωρίες να αποτελούν εναλλακτικές λύσεις.
 - Με αυτόν τον τρόπο απορρίπτεται ο εμπειρικός χαρακτήρας των επιστημονικών θεωριών, καθώς η εμπειρία καθορίζεται σε τελευταία ανάλυση από την ίδια τη θεωρία και, επομένως, δε μπορεί να παίζει καθοριστικό ρόλο ούτε στην επιβεβαίωση ούτε στη διάψευση.
 - Τούτο συνεπάγεται την έλλειψη δυνατοτήτων σύγκρισης καθώς τα ανταγωνιστικά παραδείγματα εκφράζουν διαφορετικές κοσμοθεωρητικές συλλήψεις.

7. Τα ανωτέρω αποκλείουν κάθε κριτήριο αλήθειας ως λογικά και τυπικά ασυνεπές προς τις κουνιανές παραδοχές. Η υπόθεση για την ασυμπτωτική προσέγγιση στην αλήθεια αποτελεί αυταπάτη, καθώς κάθε νέα θεωρία που αντικαθιστά την παλαιότερη δεν αποτελεί λογική ούτε μεθοδολογική συνέχεια των προηγούμενων. Η έννοια της αλήθειας παύει πλέον να διαθέτει γνωσιοθεωρητικό περιεχόμενο και χρηστική λειτουργικότητα. Η διαδικασία διαδοχής ασύμμετρων ανταγωνιστικών παραδειγμάτων δεν ερμηνεύεται από τον Kuhn ως παράγοντας γνωστικής προόδου, καθώς μια τέτοια αλλαγή έχει αναμφισβήτητα ως συνέπεια τον ταυτόχρονο καταλογισμό κερδών και απωλειών, με αποτέλεσμα να μην είμαστε σε θέση να αποφανθούμε με βεβαιότητα περί ύπαρξης γνωστικής προόδου στην επιστήμη.

6.2.4. Επιστημονικές επαναστάσεις και ασυμμετρία ανταγωνιστικών παραδειγμάτων

Οι επιστημονικές επαναστάσεις αποτελούν για τον Kuhn ρήγματα ή μείζονος σημασίας τομές στη λογική ανάπτυξη της γνώσης, καθώς προϋποθέτουν την κρίση του υπάρχοντος παραδείγματος. Η επίγνωση αυτής της ανωμαλίας συνοδεύεται από τη διάψευση των προσδοκιών που αναφέρονται στην εξηγητική γονιμότητα του επικρατούντος παραδείγματος στα όρια της κανονικής επιστήμης. Η ανωμαλία αποτελεί ένδειξη ότι κάποιο πρόβλημα δεν μπορεί να διασαφηθεί ή να εξηγηθεί με όρους του ισχύοντος παραδείγματος με τις προϋποθέσεις της κανονικής επιστημονικής έρευνας. Πρόκειται για καίριο επιστημονικό αίτιο το οποίο η κανονική επιστήμη αδυνατεί να επιλύσει και ως εκ τούτου προκύπτει ένα σοβαρό πρόβλημα, που επιτάσσει ριζική αναθεώρηση των παραδοχών μας: αυτή η σαφής ερμηνευτική ανεπάρκεια του κυρίαρχου παραδείγματος επιταχύνει την εμφάνιση επιστημονικών επαναστάσεων.

Όταν η κανονική επιστήμη ανακαλύπτει την ύπαρξη ανώμαλων προβλημάτων τα οποία ανθίστανται στην προσπάθεια επίλυσης, το κυρίαρχο παράδειγμα εισέρχεται σε περίοδο παρατεταμένης κρίσης. Στην περίπτωση αυτή, οι επιστήμονες υιοθετούν μια διαφορετική στάση απέναντι στα υπάρχοντα παραδείγματα και η φύση της έρευνας προοδευτικά τείνει να μεταβάλλεται. Ο πολλαπλασιασμός ανταγωνιστικών διατυπώσεων, η προθυμία να δοκιμαστούν εναλλακτικές λύσεις, η έκφραση σαφούς δυσαρέσκειας, η προσφυγή στη φιλοσοφία και τις συζητήσεις για τα θεμέλια της επιστήμης θεωρούνται στα πλαίσια της κουνιανής ερμηνευτικής ως συμπτώματα μετάβασης από κανονική σε εξαιρετική επιστημονική έρευνα. Στις περιπτώσεις αυτές προάγεται η συζήτηση για τα παραδείγματα εκείνα τα οποία αναπτύσσονται και συγκροτούνται ως εναλλακτικές λύσεις.

Κατά την περίοδο κρίσης του επικρατούντος παραδείγματος, τούτο δεν απορρίπτεται, αλλά διατηρείται μέχρις ότου ένα νέο παράδειγμα είναι ικανό να το αντικαταστήσει με επιτυχία. Κατά συνέπεια, όταν μια σοβαρή ανωμαλία οδηγεί σε αμφισβήτηση του υπάρχοντος παραδείγματος, αρχίζει η αναζήτηση άλλων τα οποία υπόσχονται να επιλύσουν εκείνες τις ανωμαλίες που οδηγούν αναπόφευκτα στην κρίση. Μόλις ανακαλυφθούν παρόμοια δυναμικά παραδείγματα αρχίζει ό,τι αποκαλείται παραδειγματική συζήτηση. Η αντικατάσταση του κυρίαρχου παραδείγματος ερμηνεύεται κατά τον Kuhn ως επιστημονική επανάσταση, όμως δεν πρέπει να αγνοούμε το γεγονός ότι η μεταβολή και η φύση της επελεύσεως αλλαγής είναι ασυνεχής και μη σωρευτική.

Ο Kuhn βλέπει τη μετάβαση αυτή ως αντικατάσταση ενός παραδείγματος από άλλο, όχι ως δυνατότητα ύπαρξης λογικής συνέχειας στην ανάπτυξη της γνώσης. Τα δύο παραδείγματα, ως ασυμβίβαστα και ασύμμετρα, αδυνατούν να συνυπάρξουν. Οι επιστημονικές επαναστάσεις θεωρούνται εκείνα τα μη σωρευτικά αναπτυξιακά επεισόδια στα οποία ένα παράδειγμα αντικαθίσταται από κάποιο άλλο, ασυμβίβαστο προς αυτό. Σε αυτό το σημείο διαφαίνεται η διαφοροποίηση του Kuhn από την παραδοσιακή σωρευτική σύλληψη της επιστημονικής προόδου.

Ο Kuhn αντιλαμβάνεται τα ανταγωνιστικά παραδείγματα ως ασύμμετρα, μη δυνάμενα να υποβληθούν σε σύγκριση δυνάμει ενός ουδέτερου κριτηρίου. Ο λόγος της ύπαρξης της ασυμμετρίας αναζητείται στην ίδια τη φύση των παραδειγμάτων. Τα τελευταία περιέχουν όχι μόνο θεωρίες αλλά και μεταφυσικές και ιδεολογικές δεσμεύσεις, καθώς και αξιολογικά κριτήρια. Οι πρακτικές προεκτάσεις αυτών των προτάσεων του Kuhn είναι σημαντικές γιατί μια τέτοια αντίληψη προϋποθέτει την αδυναμία ουδέτερης αντικειμενικής συζήτησης ανάμεσα στα ανταγωνιστικά παραδείγματα. Αν όμως η παραδειγματική συζήτηση δεν είναι ουδέτερη, τότε είναι υποκειμενική, ενέχει σοβαρό βαθμό αυθαιρεσίας και ως εκ τούτου τείνει να καταστεί σαφώς ανορθολογική (Díez, 2007). Παρά τις περί του αντιθέτου ενστάσεις, φαίνεται ότι ο Kuhn υποχρεώθηκε σε μια καταφατική απάντηση σε αυτό το ερώτημα (βλ. σχετικά Davies, 2013; Malone, 1993).

Τελικά ο Kuhn επισημαίνει τρεις όψεις της ασυμμετρίας ανταγωνιστικών παραδειγμάτων:

- τη διαφωνία για τον αριθμό και την ταυτότητα των προς επίλυση προβλημάτων – στην περίπτωση αυτή τα κριτήρια ορισμού της επιστήμης διαφέρουν (εννοιολογική ασυμμετρία),
- τη δυνατότητα εσφαλμένης αλληλοκατανόησης των δύο παραδειγμάτων όταν στο νέο παράδειγμα παλαιοί όροι και έννοιες εισέρχονται σε νέες σχέσεις μεταξύ τους (ασυμμετρία μεθόδων), και
- την ασυμμετρία κοσμοαντιλήψεων (Weltanschauungen).

Αυτές οι τρεις μορφές ασυμμετρίας αντικρούουν τις βασικές θέσεις του λογικού θετικισμού:

- τη θεωρία της Αναγωγής,
- τη μονοδιάστατη φύση της επιστημονικής ορθολογικότητας και
- τη διάκριση παρατήρησης – θεωρίας.

Η επιστημονική αλλαγή ως αντικατάσταση παραδειγμάτων αντιστοιχεί στην εναλλαγή οπτικών μορφών (*gestalt switch*), χωρίς διαμεσολάβηση ερμηνευτικών συλλογισμών, γεγονός που προδίδει αδυναμία απόφασης των επιστημόνων με αμιγώς ορθολογικά κριτήρια. Ως επακόλουθο αυτών των παραδοχών, ο Kuhn θα προτείνει ότι η μετάβαση από ένα παράδειγμα σε άλλο επιτυγχάνεται με όρους μεταστροφής: πρόκειται για μια κατ' εξοχήν βιωματική εμπειρία, καθώς η απόφαση αυτού του είδους υιοθέτησης ενός νέου παραδείγματος υποδηλώνει τη λειτουργία εξω-επιστημονικών αρχών, δηλαδή κριτηρίων που υποδηλώνουν μη ορθολογική επιλογή νέων σχημάτων εξήγησης του κόσμου.

6.2.5. Οι κριτικές στον Kuhn

Συνοψίζοντας τις κουνιανές θέσεις, καταλήγουμε στη διαπίστωση ότι, κατά τον Kuhn, η διαδικασία επιστημονικής αλλαγής είναι μη σωρευτική καθώς το νέο παράδειγμα είναι όχι μόνο ασυμβίβαστο αλλά και ασύμμετρο προς το προκάτοχό του.

Τα παραδείγματα είναι ασύμμετρα κυρίως επειδή εμπεριέχουν θεωρίες, μεθόδους και κριτήρια, δηλαδή ενσωματώνουν τα αντίστοιχα κριτήρια αξιολόγησης θεωριών, όπως επίσης και εξατομικευμένες θεωρίες. Η ασυμμετρία απορρέει από το γεγονός ότι τα ανταγωνιστικά παραδείγματα περιέχουν αντιθετικά κριτήρια αξιολόγησης, η ασυμμετρία αποκτά ως εκ τούτου προφανή σημασία για την παραδειγματική συζήτηση. Μια παρόμοια ανορθολογική επιλογή θεωριών συνεπάγεται πλήρη σχετικοποίηση της επιστημονικής γνώσης, καθώς οι κρίσεις σχετικά με την εμπειρική και θεωρητική επάρκεια σχετίζονται με τα ασυμβίβαστα κριτήρια αποτίμησης που καλλιεργούνται από ανταγωνιστικά παραδείγματα. Εφόσον, λοιπόν, κάθε παράδειγμα εμπεριέχει τα δικά του κριτήρια αξιολόγησης (όπως νόμους και μεθόδους εφαρμογής), τα ανταγωνιστικά παραδείγματα αποτιμώνται σύμφωνα με κριτήρια που συνδέονται με τα εν λόγω παραδείγματα, προκαλώντας έλλειψη ορθολογικών δυνατοτήτων αμερόληπτης και αντικειμενικής διεξαγωγής των επιστημονικών συζητήσεων.

Αυτά τα στοιχεία καθίστανται αντικείμενο κριτικής στους Shapere, Scheffler και Kordig. Ειδικότερα, ο Scheffler (1970) υποβάλλει σε κριτική την οπτική του Kuhn, η οποία παραβλέπει μια αποφασιστική διάκριση, τη διάκριση μεταξύ κριτηρίων εσωτερικών σε ένα παράδειγμα και κριτηρίων εξωτερικών προς αυτό. Ο Kuhn είναι ίσως ορθός για το ότι κάθε παράδειγμα θέτει ενδο-παραδειγματικά κριτήρια: εντούτοις απέτυχε να παράσχει οποιαδήποτε εύλογη αιτία για την αιτιολόγηση της θέσης του σύμφωνα με την οποία τα εξωτερικά κριτήρια, δηλαδή τα κριτήρια εκείνα σύμφωνα με τα οποία αποτιμώνται τελικώς τα ίδια τα παραδείγματα, οφείλουν να συμπεριλαμβάνονται στη δομή των υπό αξιολόγηση παραδειγμάτων.

Κατά τον Scheffler, η παραδειγματική συζήτηση διεξάγεται σε ένα δεύτερο επίπεδο, σε μια μεταγλώσσα, σε ένα υψηλότερο επίπεδο αποτίμησης, όπου ανεξάρτητα κριτήρια καθίστανται ήδη λειτουργικά. Αυτό το γεγονός φαίνεται να παραβλέπει ο Kuhn, γιατί υπό το φως της διάκρισης εσωτερικών/ εξωτερικών κριτηρίων, πρέπει να συμπεράνουμε ότι τα ανταγωνιστικά παραδείγματα οφείλουν να κρίνονται σύμφωνα με τα εξωτερικά κριτήρια, δηλαδή με όσα θεωρούνται ως μη υπαγόμενα στο εσωτερικό των διαφόρων παραδειγμάτων.

Κατά συνέπεια, η θέση της ασυμμετρίας στερείται νοήματος: εάν αρχές δευτέρας τάξης μπορούν να υπαχθούν στην αξιολόγηση των παραδειγμάτων, τότε δεν υφίσταται πλέον ασυμμετρία καθώς η διαδικασία αξιολόγησης καθίσταται ανεξάρτητη από την διάρθρωση των παραδειγμάτων. Παράλληλα, η αποδέσμευση από την ασυμμετρία συνεπάγεται και υπέρβαση των αδιεξόδων του σχετικισμού: οι κρίσεις μας για τη

θεωρητική επάρκεια δεν αντανακλούν πλέον τη δέσμευσή μας σε κάποιο από τα ανταγωνιστικά παραδείγματα από τη στιγμή που υπερκείμενες αρχές δευτέρας τάξεως λειτουργούν αντικειμενικά στη διαδικασία αξιολόγησης των παραδειγμάτων. Ο σχετικισμός του Kuhn παρακάμπτεται, ενώ παράλληλα επανατοποθετείται το πρόβλημα της διαδοχής των επιστημονικών θεωριών σε ορθολογικές και, συνεπώς, μη υποκειμενικές προϋποθέσεις αποτίμησης του προβλήματος.

Σε αντίθεση με τον Popper, συμπεραίνουμε ότι ο Kuhn προσφέρει μια σοβαρή κοινωνιολογική ερμηνεία των συνθηκών και της διαδικασίας παραγωγής επιστημονικής γνώσης. Η επιστημονική κοινότητα δημιουργεί δικές της νόρμες και προσδιορίζει αντίστοιχα κριτήρια αντικειμενικότητας και κανόνες τυπικής αξιολόγησης των θεωριών. Ο Kuhn, προσπαθώντας να απαντήσει στους επικριτές του, προσφεύγει μεταγενέστερα στην έκφραση «κλαδική μήτρα» (disciplinary matrix), αναγνωρίζοντας την ανεπάρκεια του όρου «παράδειγμα». Η κλαδική μήτρα αποτελεί έναν πίνακα που συνδυάζει ετερόκλητα στοιχεία, αποδεκτά από τους ειδήμονες ενός ιδιαίτερου επιστημονικού κλάδου: περιλαμβάνει κοινές συμβολικές γενικεύσεις, πεποιθήσεις, αξίες και υποδείγματα επιλυθέντων προβλημάτων στα όρια ενός κύκλου επιστημόνων, δηλαδή μιας δεδομένης ακαδημαϊκής κοινότητας.

Ο όρος «παράδειγμα» υπό στενή έννοια, αντιστοιχεί πλέον σε αυτά τα αποδεκτά υποδείγματα. Υπό ευρύτερη έννοια, η έννοια του παραδείγματος συμπεριλαμβάνει και ευρύτερα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά: είναι το σύνολο ενός σώματος θεωριών, τεχνικών ανάλυσης και μεταφυσικών παραμέτρων αποδεκτών από μια ομάδα επιστημόνων. Το κυρίαρχο παράδειγμα οριοθετεί ένα εννοιολογικό πλαίσιο που διακρίνει την άρθρωση και εκφορά επιστημονικού λόγου. Κατά αυτόν τον τρόπο, η παραγωγή επιστημονικής γνώσης διατηρεί τον κοινωνικό χαρακτήρα της: τόσο ο τύπος των προς επίλυση προβλημάτων όσο και η υφή των προσφερόμενων απαντήσεων ανάγονται στην ευρύτερη δομή η οποία συνέχει το σύνολο των ερευνητικών δραστηριοτήτων.

Ο Kuhn αναφέρεται σε εύλογες αιτίες (good reasons) κατά την επιλογή των θεωριών, δηλαδή παραδέχεται ότι υφίστανται λόγοι που οδηγούν στην προτίμηση μιας θεωρίας σε σχέση προς μια άλλη, αλλά αυτοί οι λόγοι έχουν εμφανή αξιολογική διάσταση. Όμως, με δεδομένη την ασυμμετρία των επιστημονικών θεωριών, δεν είναι εύκολο να οριστούν αυτοί οι λόγοι που οφείλουν να χαρακτηρίζουν την παραδειγματική συζήτηση, καθώς όπως παρατηρεί ο Shapere, η αντίληψη μιας εύλογης αιτίας εξαρτάται από τη συγκεκριμένη διάρθρωση ενός παραδείγματος.

Η επίκληση αναλόγων παραγόντων δεν βοηθά στην υπέρβασή του προβλήματος της ασυμμετρίας, αλλά ούτε και καθιστά τη δια-θεωρητική επικοινωνία δυνατή. Ο Kuhn επιδιώκει να διατηρήσει την ασυμμετρία αλλά να αρνηθεί τη μομφή του ανορθολογισμού που ενδεχομένως του καταλογίζεται, και να επιτρέψει ως εκ τούτου τη συνεννόηση μεταξύ εκπροσώπων διαφορετικών παραδειγμάτων μέσω κοινών διαύλων επικοινωνίας: το τελευταίο τούτο τείνει να είναι εξαιρετικά δυσχερές. Η διατήρηση της ασυμμετρίας αναιρεί τη διαφαινόμενη πρόθεση του μεταγενέστερου Kuhn να αρνηθεί τη θέση του ιρασιοναλισμού.

Αυτές οι μεταγενέστερες προσπάθειες του Kuhn στρέφονται στην κατεύθυνση αποσαφήνισης της θέσης της σχετικής με την αντικειμενική δυνατότητα επιλογής θεωριών. Οι θέσεις όμως αυτές μερικώς μόνον βοηθούν στην οριστική υπέρβαση των αδιεξόδων. Καθώς παρατηρεί ο Scheffer, η αντικειμενικότητα απαιτεί τη δυνατότητα έλλογης συζήτησης σχετικής με τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των ανταγωνιστικών παραδειγμάτων. Όμως ένα ανάλογο ενδεχόμενο σημαίνει υπέρβαση, τόσο της θέσης περί ασυμμετρίας, όσο και των υπαινιγμών που καταλογίζονται στην κουνιανή προσέγγιση για ανορθολογισμό και σχετικισμό.

Η υπέρβαση του ανορθολογισμού διανοίγει τη δυνατότητα αντικειμενικής επιλογής θεωριών. Ο Kuhn, όμως, αποτυγχάνει να καταδείξει επαρκώς την ορθότητα των ισχυρισμών του, ότι δηλαδή η επιλογή θεωριών δεν μπορεί να είναι αντικειμενική ή ορθολογική. Τελικώς, η κουνιανή προσέγγιση δεν μπορεί να πείσει για τη βασιμότητα της θέσης ότι η συζήτηση ανάγεται αποκλειστικά και μόνο σε κριτήρια που προδίδουν δέσμευση στο παράδειγμα. Κατά συνέπεια, ο Kuhn εκφράζει μια καθαρά υποκειμενική διάσταση στο πρόβλημα της δυναμικής των επιστημονικών αλλαγών. Ο Kuhn αρνείται τη διάκριση που υιοθέτησε πρώτος ο Reichenbach μεταξύ πλαισίου θεμελίωσης και πλαισίου ανακάλυψης για τρεις διακριτούς λόγους:

- Ο πρώτος λόγος είναι η επίκληση ενός παιδαγωγικού πλαισίου (context of pedagogy) ως χαρακτηριστικού της σύγχρονης επιστήμης για να απλουστεύσει τις αποφάσεις, όπως και τις αποφάσεις επιλογής θεωριών, που λαμβάνουν στην πραγματικότητα οι επιστήμονες. Κατά τον Kuhn, τα κρίσιμα πειράματα δεν καθοδηγούν τις επιστημονικές αποφάσεις, αλλά αποτελούν παραδείγματα επιστημονικής επιλογής των πλέον αποδοτικών και πρόσφορων επιχειρημάτων προς υιοθέτηση μιας θεωρίας.

- Για τον Kuhn, τα τυπικά θεωρητικά πλαίσια απόφασης δεν είναι καταφανή, αλλά υποκρύπτουν ανταγωνιστικές επιλογές. Οι πραγματικές αποφάσεις των επιστημόνων εξαρτώνται από παράγοντες σχετικούς με την ανακάλυψη αυτών των εναλλακτικών λύσεων. Κατά συνέπεια, η αιτιολόγηση της απόφασης, δηλαδή το πλαίσιο θεμελίωσης, συνδέεται με τη λογική της ανακάλυψης, λόγω της ύπαρξης κοινών προσδιοριστικών παραγόντων και στα δύο πλαίσια.
- Η επιλογή θεωριών εμπεριέχει υποκειμενικούς παράγοντες αξιολόγησης οι οποίοι εναρμονίζονται με την εκδοχή περί ασύμμετρων παραδειγμάτων. Η αξιολόγηση ανταγωνιστικών παραδειγμάτων, εφόσον καθορίζεται από ενδο-παραδειγματικά κριτήρια, οδηγεί σε σχετικισμό, καθώς δεν υφίστανται αντικειμενικώς ουδέτερα κριτήρια αποτίμησης και οριοθέτησης των προβλημάτων. Κατά συνέπεια, η ανάλυση του Kuhn αποκαλύπτει μια σχετικιστική σύλληψη της μεγέθυνσης της επιστημονικής γνώσης.

6.2.6. Αποτίμηση

Ανακεφαλαιώνοντας, δύο σοβαρά ορθολογικά κενά της προσέγγισης Kuhn (βλ. Γέμτος, 2004a) είναι επομένως τα ακόλουθα:

- Η αντικατάσταση ενός παραδείγματος από άλλο, δε σημαίνει απαραίτητως ότι το πρώτο έχει διαψευστεί.
- Με την ταύτιση de facto μεταβολής και προόδου, αποκλείεται η δυνατότητα κατασκευής ενός κριτηρίου που επιτρέπει να διακρίνουμε ανάμεσα σε επιστημονικές επαναστάσεις που αποτελούν πρόοδο και σε εκείνες που δεν προάγουν τη γνώση μας.

Αυτό υπερβαίνεται, όπως θα δούμε αναλυτικά σε επόμενη ενότητα, σε εκείνες τις προσεγγίσεις που συνδέουν όχι έννοιες αλλά επίπεδα απόδοσης, δηλαδή επιδόσεις των θεωριών. Στην προοπτική αυτή, η αντικατάσταση ενός παραδείγματος από άλλο δύναται να αποτελεί γνωστική πρόοδο, αν η παλιά θεωρία είναι διαρθρωτικά αναγώγιμη στη νέα (Γέμτος, 2004b). Αυτή η εισαγωγή ενός κριτηρίου επιστημονικής προόδου είναι σε θέση να περιορίσει το σοβαρό ορθολογικό κενό της εξαιρετικής επιστήμης.

6.3. Οι δυνατές απαντήσεις στο πρόβλημα της ασυμμετρίας των επιστημονικών θεωριών

6.3.1. Εισαγωγή

Για το ρεύμα που αντιμάχεται τον λογικό θετικισμό και τη θεωρία της αναγωγής (βλ. αναλυτικά Κεφ. 3), η σημασία των επιστημονικών όρων προσδιορίζεται σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο αναφοράς. Εάν, λοιπόν, δεν είναι δυνατή η αυτονόμηση των επιστημονικών αυτών όρων από το θεωρητικό σύστημα στο οποίο εντάσσονται, τότε κατ' ανάγκη προκύπτει ότι οι όροι αυτοί προσλαμβάνουν νόημα μόνο όταν ενσωματώνονται κατάλληλα σε κάποιο ευρύτερο εννοιολογικό σύστημα. Πίσω από την διατύπωση, λοιπόν, ότι σε δύο θεωρητικά πλαίσια καταγράφουμε αντικρουόμενες προϋποθετικές αρχές ή ανόμοιες περιγραφές για τις συνέπειες τους σε ορισμένους τομείς, λανθάνει το γεγονός της διαφορετικής νοηματοδότησης ορισμένων όρων στα δύο αυτά ανταγωνιστικά πλαίσια.

6.3.2. Η αιτιακή θεωρία αναφοράς των Kripke – Putnam

Η πρωταρχική αντίδραση στον σχετικισμό του Kuhn ξεκινά από την πιστοποίηση ότι ενώ οι επιστημονικές θεωρίες διαδέχονται η μία την άλλη, η χρήση των επιστημονικών όρων διατηρείται στα πλαίσια μιας γενικότερης δια-θεωρητικής αλυσίδας. Μπορούμε να αποδώσουμε αυτό το γεγονός, όχι στη σταθερότητα του νοήματος των όρων αλλά στη μονοσημία της δηλωτικής αναφοράς τους. Τα κύρια ονόματα, επισημαίνει ο Kripke, παραπέμπουν στα όρια μιας δεδομένης γλώσσας πάντα στο ίδιο υποκείμενο, ακόμη και στην περίπτωση λαθεμένων αποφάνσεων.

Προεκτείνοντας την παρατήρηση του Kripke, ο Putnam δέχεται ότι την ίδια σταθερότητα αναφορικά με την παραπεμπτική τους λειτουργία εξασφαλίζουν, πέραν των κύριων ονομάτων, οι όροι που δηλώνουν τα φυσικά μεγέθη των προϋποθέσεων διαφορετικών δεδομένων ή καταστάσεων. Στην περίπτωση ενός φυσικού μεγέθους, όπως ο ηλεκτρισμός, χρησιμοποιούμε τον ίδιο όρο χωρίς να τροποποιείται από την πληρέστερη γνώση μας για το φαινόμενο η δηλωτική αναφορά του όρου, καθώς και η επάρκεια αυτής της αναφοράς. Το ουσιαστικό, εδώ, είναι ότι η αρχική ονοματοθεσία έχει συνδέσει τη λέξη-όνομα με ένα συγκεκριμένο πλαίσιο αναφοράς. Έκτοτε, διατηρείται χωρίς να μεταβάλλεται η σταθερή αυτή αναφορά, ακόμη και αν οι αντιλήψεις για το παρατηρούμενο φαινόμενο έχουν περαιτέρω αναπτυχθεί ή και τροποποιηθεί. Αυτό που έχει σημασία είναι ότι κάνουμε ικανοποιητική χρήση της δεδομένης λέξης, αφού είμαστε ενταγμένοι σε μια δια-θεωρητική νοηματική αλληλουχία, που παραπέμπει τελικώς σε αυτήν την αφετηριακή πιστοποίηση και ονοματοθεσία.

Είναι, ως εκ τούτου, εμφανές ότι ο Putnam κινείται μέσα στα όρια ενός επιστημολογικού ρεαλισμού. Οι επιστήμονες συνεννοούνται μεταξύ τους αποτελεσματικά στη βάση μιας κοινά αποδεκτής γλώσσας, αν και πρεσβεύουν και υποστηρίζουν διαφορετικές και αντιμαχόμενες θεωρίες. Η ίδια η επιστήμη έχει χρηστικά επακόλουθα -αλλάζει την εικόνα του κόσμου, καθυποτάσσει τη φύση, επιτυγχάνει σειρά ορθών προβλέψεων. Αυτή η εμπειρική διαπίστωση είναι επόμενο να προκύψει, αφού γίνεται αποδεκτή η αρχή του ρεαλισμού που προϋποθέτει ότι:

- Οι όροι σε μια ώριμη επιστήμη έχουν, κατά κανόνα, αντικείμενα αναφοράς.
- Οι νόμοι μιας θεωρίας, που ανήκει σε μια ώριμη επιστήμη, είναι κατά προσέγγιση αληθείς.

Έτσι, οι έννοιες της αλήθειας και της δηλωτικής αναφοράς των επιστημονικών όρων αποδεσμεύονται τελικώς από παράγοντες όπως η δομή των ερευνητικών κοινοτήτων και οι εκάστοτε μεταφυσικές και ιδεολογικές πεποιθήσεις και δεσμεύσεις, και προσλαμβάνουν ένα εξω-θεωρητικό ρόλο μέσα σε ένα ρεαλιστικό υπόβαθρο.

Είναι εμφανές πλέον ότι η αντικειμενικότητα της επιστήμης θεμελιώνεται στη δυνατότητα σύγκρισης των διαδοχικών αντιτιθέμενων θεωριών. Τούτο καθίσταται εφικτό στο πλαίσιο μιας θεωρίας που αποκαθιστά τη σταθερότητα της νοηματικής αναφοράς των επιστημονικών όρων στα πλαίσια της εξέλιξης της επιστήμης. Το δίλημμα στο οποίο υποπίπτουμε με τη θέση της ασυμμετρίας, δηλαδή ότι οι παραδοχές για ριζική αλλαγή των παραδειγμάτων και πρόοδο της αντικειμενικής γνώσης είναι αμοιβαία αποκλειόμενες, αίρεται όταν δεχτούμε ότι αναφορά και αλήθεια είναι έννοιες ανεξάρτητες από το πεδίο εφαρμογής τους.

Το πλεονέκτημα αυτής της θεώρησης είναι ότι συλλαμβάνει την αναφορά μιας λέξης ως σχέση όρου και πραγματικότητας και όχι ως σχέση όρου και πεποιθήσεων ή γνώσης του ομιλητή. Οι κριτικοί του Putnam προβάλλουν ως αντιπαράδειγμα (counterexample) την αδυναμία εξήγησης της δηλωτικής αναφοράς συγκεκριμένων όρων (όπως αιθέρας, φλογιστόν, calorie) οι οποίοι στερούνται ενός σαφώς οριοθετημένου και ταυτοποιήσιμου αντικειμένου αναφοράς. Η απάντηση του Putnam είναι ότι μια παρόμοια επαγωγική γενίκευση, η οποία θα προσπαθούσε να άρει τη μονιμότητα της δηλωτικής αναφοράς των σύγχρονων επιστημονικών όρων, είναι επιζήμια και, ασφαλώς, πρέπει να αποφευχθεί.

6.4. Η μεθοδολογία των επιστημονικών ερευνητικών προγραμμάτων του Imre Lakatos

6.4.1. Εισαγωγή

Ο Lakatos θεωρείται από τους πιο σημαντικούς φιλοσόφους της επιστήμης του 20^{ου} αιώνα. Θεωρεί τον εαυτό του συνεχιστή του έργου του Popper και ο βασικός σκοπός του, όπως αναφέρει ο ίδιος, είναι να βελτιώσει το ποππεριανό έργο. Η προσέγγιση του Lakatos έχει κάποιες ουσιαστικές διαφορές από το έργο του Popper. Για τον Lakatos, τα κεντρικά στοιχεία της επιστήμης δεν είναι μεμονωμένες υποθέσεις αλλά ολόκληρα επιστημονικά-ερευνητικά προγράμματα (methodology of scientific research programs – M.S.R.P.).

Η μεθοδολογία των επιστημονικών ερευνητικών προγραμμάτων του Lakatos έχει, συνεπώς, ως αφετηρία τις βασικές επιστημολογικές επιλογές του Popper (βλ. και Kiss, 2006). Η συνεισφορά του Popper, όπως είδαμε, έγκειται στη θεμελίωση του κριτικού ορθολογισμού, που δέχεται μεν την τάση προς την αλήθεια, ως συνέπεια, όμως, μας πορεύει σε αβέβαια θεμέλια. Μιλάμε για επιστημονική γνώση μόνο αν δεχτούμε τη δυνατότητα διάψευσης των επιστημονικών προτάσεων, όταν καταδειχθεί ότι αυτές αντιβαίνουν τα δεδομένα της πραγματικότητας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η αρχή της διαψευσιμότητας καθίσταται στο

ποππεριανό έργο, όπως είδαμε προηγουμένως, κριτήριο ορθολογικότητας και αντικειμενικότητας των υιοθετούμενων προτάσεων και υποθέσεων.

6.4.2. Η δομή των επιστημονικών ερευνητικών προγραμμάτων

Η έννοια των επιστημονικών ερευνητικών προγραμμάτων είναι κεντρική στο έργο του Lakatos. Τα επιστημονικά-ερευνητικά προγράμματα περιέχουν ένα σκληρό πυρήνα ο οποίος είναι με μεθοδολογική απόφαση αδιάψευστος. Ο πυρήνας αυτός δεν επιδέχεται διάψευση. Ο συγκεκριμένος όρος, ο οποίος περιγράφει αυτήν τη μη αποδοχή διάψευσης, είναι η «αρνητική ευρετική» (negative heuristics). Αυτό σημαίνει ότι δεν επιδέχεται κανένα πείραμα ή καμία θεωρία ή υπόθεση που μπορεί να αμφισβητεί τον σκληρό αυτό πυρήνα.

Το δεύτερο στοιχείο των ερευνητικών αυτών προγραμμάτων είναι η «προστατευτική ζώνη», η οποία προστατεύει τον πυρήνα. Αυτή η ζώνη εντάσσει αναθεωρήσιμες υποθέσεις, δηλαδή είναι επιδεκτική σε αμφισβήτηση. Εδώ παρατηρούμε μεγάλη ομοιότητα με τον Popper αλλά και ένα σημαντικό σημείο διαφοράς: το κριτήριο Popper (η διαψευσιμότητα) εφαρμόζεται στην προστατευτική ζώνη αλλά όχι στον σκληρό πυρήνα. Υπάρχει, επίσης, και η θετική ευρετική, η οποία είναι οδηγός στις επιμέρους εφαρμογές και στην ανάπτυξη των στοιχείων της προστατευτικής ζώνης. Μέσω της θετικής ευρετικής, εξελίσσεται και αναπτύσσεται η επιστημονική γνώση.

Παράδειγμα: Στη Νευτώνεια Φυσική, ο σκληρός πυρήνας, κατά τον Lakatos, αποτελείται από τους τρεις νόμους της Μηχανικής (δυνάμεις, διατήρηση ορμής κλπ.) και από τον νόμο της παγκόσμιας έλξης. Αυτά τα τρία στοιχεία αποτελούν τον σκληρό πυρήνα της Νευτώνειας Φυσικής και δεν επιδέχονται διάψευση ή κριτική. Ο επιστήμονας ο οποίος θα αμφισβητήσει τους νόμους της μηχανικής και τον νόμο της παγκόσμιας έλξης αυτόματα τοποθετείται σε άλλο επιστημονικό-ερευνητικό πρόγραμμα. Αυτό ακριβώς συνέβη με τη θεωρία σχετικότητας του Αϊνστάιν.

Ο Αϊνστάιν, αρχικά, αμφισβήτησε τους 3 νόμους της μηχανικής καθώς και τον νόμο της παγκόσμιας έλξης. Σύμφωνα με τη θεωρία της σχετικότητας, ο νόμος της παγκόσμιας έλξης του Νεύτωνα δεν είναι ακριβής. Ο χρόνος είναι εξωγενής μεταβλητή στον Νεύτωνα, ενώ στον Αϊνστάιν είναι ενδογενής μεταβλητή δηλαδή, είναι μέρος του συστήματος και αυξομειώνεται ανάλογα με την ταχύτητα.

Υπάρχουν παρόμοια παραδείγματα και στις κοινωνικές επιστήμες. Στη νεοκλασική Οικονομική, ένα στοιχείο του σκληρού πυρήνα είναι ότι οι καταναλωτές και οι επιχειρηματίες μεγιστοποιούν χρησιμότητα και κέρδη. Η υπόθεση της μεγιστοποίησης δεν δέχεται κριτική. Η μη αποδοχή της οδηγεί κατ' ανάγκη σε άλλο ερευνητικό πρόγραμμα (βλ. αναλυτικά κεφ. 10).

Κατά τον Lakatos, υπάρχει επιστημονική πρόοδος στα πλαίσια ενός ερευνητικού προγράμματος όταν έχουμε αύξηση των πληροφοριών. Αυτό γίνεται μόνο μέσω της προστατευτικής ζώνης. Η συνεχής βελτίωση των υποθέσεων της ζώνης -μέσω της διάψευσης- μας δίνει όλο και μεγαλύτερο πληροφοριακό περιεχόμενο, βελτιώνει την προστατευτική ζώνη και αυξάνει, έτσι, τη θεωρητική και την εμπειρική γνωστική της αξία. Σε αντίθετη περίπτωση, έχουμε «εκφυλιστική εξέλιξη του επιστημονικού-ερευνητικού προγράμματος».

Το επόμενο ζήτημα είναι η ύπαρξη επιστημονικής προόδου (όχι μέσα στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος, αλλά αν υπάρχει γενικά πρόοδος στην επιστήμη.) Ο Lakatos υποστηρίζει ότι η επιστημονική πρόοδος επιτυγχάνεται με την εγκατάλειψη ενός ερευνητικού-επιστημονικού προγράμματος υπέρ ενός άλλου ανταγωνιστικού. Εκφυλίζεται δηλαδή ένα M.S.R.P και τη θέση του προοδευτικά παίρνει ένα καινούργιο. Η διαδικασία αυτή αποτελείται από τα εξής στάδια:

Ας υποθέσουμε ότι έχουμε μια θεωρία T1 (Θεωρία 1), η οποία διαψεύδεται εάν προταθεί μια άλλη θεωρία T2 (θεωρία 2), με τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- Η T2 έχει πλεονάζον εμπειρικό περιεχόμενο έναντι της T1.
- Η T2 μπορεί να εξηγήσει την προηγούμενη επιτυχία της T1
- Ένα μέρος του πλεονάζοντος εμπειρικού περιεχομένου της T2 έχει υποβληθεί με επιτυχία σε εμπειρικό έλεγχο.

Όταν αυτά συμβαίνουν μεταξύ δύο θεωριών T1 και T2, τότε έχουμε εγκατάλειψη ενός εκφυλισμένου M.S.R.P υπέρ ενός νέου. Το σημαντικό στοιχείο είναι ότι η αντικατάσταση του ενός προγράμματος από ένα άλλο καινούργιο γίνεται με βάση αντικειμενικούς λόγους και όχι ψυχολογικούς ή κοινωνικούς παράγοντες, όπως υποστηρίζει ο Kuhn.

Παράδειγμα: Στον υπολογισμό των πλανητικών τροχιών και αποστάσεων, δεν χρησιμοποιείται Νευτώνεια Φυσική αλλά Σχετικιστική. Οι τροχιές δίνονται με μεγάλη αλλά όχι απόλυτη ακρίβεια από την Νευτώνεια Φυσική. Αντίθετα, η Σχετικιστική Φυσική εξηγεί τις μικρές αποκλίσεις που έχουν παρατηρηθεί λαμβάνοντας υπόψη και τη λεγόμενη καμπύλωση του φωτός. Δηλαδή, η θεωρία της σχετικότητας T2 εξηγεί την προγενέστερη επιτυχία της T1 (Νευτώνεια Φυσική), είναι ωστόσο πιο γενική και την περιέχει ως ειδική περίπτωση.

6.4.3. Πρόοδος και ορθολογικότητα στον Lakatos

Κατά τον Lakatos, η ορθολογική θεώρηση των θεωριών ταυτίζεται με τον προσδιορισμό κριτηρίων προόδου (Andersson, 1986). Η δυνατότητα για γνωστική πρόοδο διασφαλίζεται με τη απόρριψη κάθε λύσης που θα οδηγούσε στη μεθοδολογική αναρχία του Feysabend, όπως θα εξηγήσουμε στη συνέχεια. Αυτή ακριβώς η πρόοδος καθίσταται στον Lakatos κριτήριο ορθολογικότητας. Επαναλαμβάνουμε ότι οι θέσεις του Lakatos συνοψίζονται στα ακόλουθα βασικά σημεία:

- Ο Lakatos στρέφεται, όπως και ο Kuhn, προς την ιστορία των επιστημών, με βάση όχι τις μεμονωμένες θεωρίες αλλά σύνολα θεωριών με ιεραρχημένη διάρθρωση και σχέσεις συνέχειας μεταξύ τους. Τα επιστημονικά ερευνητικά προγράμματα εκκινούν από έναν αναλλοίωτο πυρήνα, κατά τη διάρκεια ζωής του προγράμματος, μικρού αριθμού νόμων και θεωριών, τον σκληρό πυρήνα. Παράλληλα, περιέχουν μια ζώνη αναθεωρήσιμων υποθέσεων (προστατευτική ζώνη). Συστατικό αυτών των ερευνητικών ενοτήτων αποτελεί η διατύπωση των μεθοδολογικών κατευθύνσεων που προσφέρει το πρόγραμμα, οι οποίες υπαγορεύουν τον ακολουθητέο (θετική ευρετική) και τον αποφευκτέο (αρνητική ευρετική) δρόμο έρευνας.
- Η καθιέρωση ενός ερευνητικού προγράμματος στηρίζεται στην εισαγωγή μιας αρχής κονβενσιοναλισμού (ριζικού συμβατισμού), που στηρίζεται στην απόφαση των επιστημόνων να υιοθετήσουν τον σκληρό πυρήνα του προγράμματος. Τούτο υπαγορεύεται από την ανάγκη να θεμελιωθεί το αίτημα της συσχέτισης της επιστημονικής προόδου με την ορθολογικότητα των θεωρητικών επιλογών.
- Η πρόοδος στο εσωτερικό ενός προγράμματος ορίζεται είτε ως δυνατότητα διενέργειας νέων προβλέψεων, οπότε έχουμε βελτίωση της θεωρητικής του γονιμότητας, είτε ως επαλήθευση από τον εμπειρικό κόσμο των ήδη υπάρχουσών προβλέψεών του. Όμως, δεν αποκλείεται ένα πρόγραμμα να είναι στάσιμο ή εκφυλισμένο. Η εμμονή των επιστημόνων σε ένα τέτοιο πρόγραμμα δεν δικαιώνει κατ' ανάγκη την απόδοση μομφής περί ανορθολογισμού στους υποστηρικτές του.
- Επιστημονική Επανάσταση συντελείται όταν ένα νέο ερευνητικό πρόγραμμα διαδέχεται ένα στάσιμο ομόλογό του. Η διαδοχή αυτή προϋποθέτει ένα συγκριτικό πλαίσιο αξιολόγησης. Μια εμφανής διαφορά σε σχέση με τον Kuhn είναι η ακόλουθη: ο Kuhn μιλά για ρήγματα ή ασυνέχεια στην επιστήμη, ενώ ο Lakatos δέχεται ότι η συνύπαρξη αντιμαχόμενων προγραμμάτων είναι δυνατή και διευκολύνει την επιστημονική πρόοδο. Η μεθοδολογία του Lakatos προσφέρει κριτήρια αποτίμησης αντίθετων προγραμμάτων στη βάση είτε της αύξησης του επιβεβαιωμένου εμπειρικού περιεχομένου είτε της διαπίστωσης περισσότερης ευρετικής δύναμης του ενός εν σχέσει με το άλλο. Η επιστημονική επανάσταση, σύμφωνα με τη λακατοσιανή ορολογία, προϋποθέτει την απόρριψη του σκληρού πυρήνα ενός ερευνητικού προγράμματος.
- Η ορθολογική ανακατασκευή της προσέγγισης του Kuhn είναι δυνατή, αφού στη θέση παραγόντων με κοινωνικο-ψυχολογική χροιά αποδίδεται προτεραιότητα σε αμιγώς επιστημολογικά κριτήρια. Βεβαίως, παρουσιάζονται ορισμένες μεθοδολογικές δυσκολίες στις περιπτώσεις όπου η υιοθέτηση ενός προοδευτικότερου προγράμματος συνοδεύεται από κάποιο τίμημα, το οποίο στη γλώσσα του Kuhn καλείται «απώλειες», και χαρακτηρίζει κάθε διαδικασία μετάβασης από ένα ερευνητικό πρόγραμμα σε επόμενο.
- Για τους ίδιους λόγους, η λακατοσιανή προσέγγιση διαφοροποιείται και από τις θέσεις του επιστημολογικού αναρχισμού. Στη θέση της πρότασης του Feysabend ότι όλα επιτρέπονται για τη δικαίωση των στόχων που θέτουμε, καθιερώνονται κριτήρια που μας επιτρέπουν να εκφέρουμε κρίσεις για τις δεδομένες αποφάνσεις των επιστημόνων. Αυτό επιτυγχάνεται όχι

με μια μηχανιστική μεθοδολογία αλλά με μια επιστημολογική θεωρία που εντάσσει στο corpus της τους αναγκαίους κανόνες προς αποτίμηση των υιοθετημένων λύσεων, ώστε να αποφεύγεται η προσφυγή σε προτάγματα με αυθαίρετο χαρακτήρα.

6.4.4. Lakatos και Kuhn: ένα πλαίσιο σύγκρισης

Η κανονική επιστήμη του Kuhn αποκαλύπτει ένα βασικό χαρακτηριστικό της επιστημονικής ανάπτυξης, τη συνοχή των ευρύτερων θεωρητικών συνόλων, την επιμονή των θεωριών, τον συνεχή χαρακτήρα της γνωστικής ανάπτυξης για μακρά χρονικά διαστήματα. Η αποκάλυψη αυτού του γεγονότος δεν σημαίνει, όμως, ότι πρέπει κατ' ανάγκη να υιοθετήσουμε και την κοινωνικο-ψυχολογική ανάγνωση του Kuhn με βάση τη δέσμευση των επιστημόνων στο ισχύον παράδειγμα και την οιοει «θρησκευτική» μεταστροφή που προκαλεί την επιστημονική επανάσταση. Ο συνεχής χαρακτήρας της επιστημονικής ανάπτυξης οφείλεται στο θετικό ευρετικό στοιχείο του προγράμματος που προκαθορίζει την πορεία της έρευνας. Η επιστημονική επανάσταση μπορεί να αναλυθεί με βάση τη συγκριτική πρόοδο που είχαν επιδείξει δύο διαδοχικά ερευνητικά προγράμματα.

Η επαρκής εκτίμηση των λακατοσιανών προτάσεων προϋποθέτει τη σύγκριση τους με τις θέσεις των Popper και Kuhn. Υπό αυτήν την έννοια, η μεθοδολογία των επιστημονικών ερευνητικών προγραμμάτων βρίσκεται μεταξύ της Λογικής της Επιστημονικής Ανακάλυψης του Popper και της Δομής των Επιστημονικών Επαναστάσεων του Kuhn.

Σύμφωνα με τον Popper, ένας επιστημονικός ισχυρισμός είναι διαψεύσιμος αν υπόκειται σε αντίφαση με τα εμπειρικά γεγονότα. Αντίθετα, διατηρείται όταν καμία διάψευση δεν επιφέρει την αναίρεσή της. Συνεπώς, η αρχή της ποππεριανής διαψευσιμότητας προσλαμβάνει μια αρκετά πιο επιτηδευμένη μορφή στο πλαίσιο της λακατοσιανής προβληματικής. Ο Lakatos, γενικεύοντας τις ποππεριανές θέσεις, θεμελιώνει τη διάκριση προοδευτικών και εκφυλιζόμενων θεωρητικών συστημάτων. Ένα εννοιολογικό σύστημα καλείται θεωρητικά προοδευτικό εάν κάθε νέα θεωρία διαθέτει υπερβάλλον εμπειρικό περιεχόμενο εν σχέσει προς την προηγούμενη, δηλαδή εάν προβλέπει νέα ανερχόμενα ως εκείνη τη στιγμή γεγονότα. Ένα θεωρητικά προοδευτικό εννοιολογικό σύστημα είναι και εμπειρικά προοδευτικό εάν το υπερβάλλον αυτό εμπειρικό περιεχόμενο τύχει επιτυχούς δοκιμασίας.

Κατά τον Lakatos, ένα προοδευτικό ερευνητικό πρόγραμμα είναι θεωρητικά και εμπειρικά προοδευτικό, ενώ το αντίθετο ισχύει για ένα εκφυλιζόμενο. Σε αυτήν τη διευρυμένη μορφή μεθοδολογικής διαψευσιμότητας, σε αντίθεση προς την αφελή της διατύπωση, η διάψευση δεν επαρκεί από μόνη της για την κατάρρευση μιας θεωρίας. Η νέα θεωρία πρέπει, όχι μόνο να αποδίδει επαρκώς όσα εξηγούσε η προγενέστερη, αλλά και να συμβάλλει στη διασάφηση κάποιων γνωστών ασυμφωνιών.

Η νέα επιστημονική αυτή μεθοδολογία αποτελεί αναμφισβήτητη απάντηση σε κριτικές που εκφράστηκαν εναντίον της αρχής της διαψευσιμότητας. Αλλά, η λακατοσιανή προσέγγιση μπορεί να θεωρηθεί ως απάντηση και προς την κουνιανή. Το αναλυτικό σύστημα του Lakatos παρουσιάζει ορισμένες ομοιότητες προς το υπόδειγμα του Kuhn. Ο σκληρός πυρήνας ενός προγράμματος προσφέρει μια αναλογική σύγκριση με την έννοια του παραδείγματος. Η επιστημονική δραστηριότητα στα πλαίσια της προστατευτικής ζώνης και η αντίληψη των προοδευτικών μετατοπίσεων προβληματοθεσίας ικανοποιεί την έννοια της κανονικής επιστήμης. Οι έννοιες της θετικής και αρνητικής ευρετικής υπενθυμίζουν εν μέρει τους κανόνες τους παιχνιδιού που προσφέρει ένα παράδειγμα. Αλλά, κυρίως, η προστατευτική ζώνη βοηθητικών υποθέσεων και οι κανόνες που αποτρέπουν την εφαρμογή του *modus tollens* στον σκληρό πυρήνα του προγράμματος αντιστοιχούν ως έναν βαθμό στο κουνιανό αξίωμα, σύμφωνα με το οποίο η επιστημονική δραστηριότητα στο πλαίσιο της κανονικής επιστήμης δεν ανατρέπει τους απαράβατους κανόνες που ορίζονται από το παράδειγμα, αλλά προβαίνει στη χρησιμοποίησή τους προς επίλυση σειράς δυσεπίλυτων αιγιμάτων στα αναλυτικά πλαίσια του ισχύοντος παραδείγματος.

Η λακατοσιανή έννοια του προοδευτικού προγράμματος (εάν οδηγεί σε προοδευτικές μετατοπίσεις προβληματοθεσίας) και του εκφυλιζόμενου προγράμματος αντιστοιχεί στην κανονική επιστήμη και την αντίληψη της παραδειγματικής κρίσης, καθώς αποφαίνεται ο ίδιος ο Lakatos (1970). Όμως, αυτή η διάκριση δεν σημαίνει ότι ένα πρόγραμμα πρέπει να διατηρηθεί μέχρις ότου εξαντληθεί η ευρετική του δύναμη, δηλαδή ότι η εισαγωγή ενός ανταγωνιστικού προγράμματος συνεπάγεται πρακτική ομοφωνία μεταξύ των επιστημόνων για την υποβάθμιση και, κατ' ανάγκη, την απαξίωση του προηγούμενου.

6.4.5. Αποτίμηση

Η λακατοσιανή προσέγγιση γνώρισε ευρεία απήχηση στις κοινωνικές επιστήμες (βλ. αναλυτικά κεφ. 10 για την περίπτωση της Οικονομικής), ακόμη και σε πλέον εφαρμοσμένες περιοχές τους (Han, 2014; Lecocq, Demil & Ventura, 2010; Silva, 2009). Το επιστημονικό ερευνητικό πρόγραμμα, ωστόσο, δεν πρέπει να αναγορεύεται σε κοσμοθεωρία, διότι συνιστά προτίστως σύστημα γνωστικής και όχι ιδεολογικής ή μεταφυσικής σύλληψης του κόσμου, (Weltanschauung) συνεπώς, δεν παραπέμπει παρά μόνον εμμέσως σε κοινωνικές παραμέτρους (βλ. σχετικά Chang & Chiu, 2008).

Κατά τον Lakatos, η κανονική επιστήμη είναι η μονοπωλιακή εγκαθίδρυση και κυριαρχία ενός ερευνητικού προγράμματος, όμως, η ιστορία της επιστήμης υπήρξε και οφείλει να είναι η ιστορία ανταγωνιστικών επιστημονικών ερευνητικών προγραμμάτων. Μόνο ένα ανταγωνιστικό πρόγραμμα που είναι ικανό να υπολογίσει νέα γεγονότα και διαθέτει πρόσθετη εξηγητική δύναμη θα αντικαταστήσει το παλαιότερο, υποδεικνύοντας και αναπτύσσοντας μια νέα ερευνητική στρατηγική. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Lakatos διασώζει την έννοια της επιστημονικής προόδου, υπερβαίνοντας κάθε ρελατιβιστική εκδοχή μιας ιστορικιστικής σύλληψης της δυναμικής των επιστημονικών αλλαγών.

6.5. Η θεωρία της επιστημονικής προόδου του Laudan

6.5.1. Οι γενικές μεθοδολογικές αρχές του Laudan

Η φιλοσοφία της επιστήμης του Laudan συνιστά μια συμβιβαστική παρέμβαση στη διαμάχη Kuhn-Popper. Ο Laudan ορίζει την επιστήμη ως δραστηριότητα έλλογης επίλυσης προβλημάτων, θέση που μας υπενθυμίζει ανάλογη προσέγγιση της κανονικής επιστήμης από τον Kuhn (βλ. επισκόπηση στο Michael-Akeroyd, 1993; Garrison, 1988). Ο Laudan προσδίδει έμφαση στο γεγονός της αποδοτικότητας της επιστήμης ως ικανότητας υπόδειξης λύσεων προς αντιμετώπιση προβλημάτων. Ταυτόχρονα, γίνεται διάκριση των προβλημάτων αυτών σε εμπειρικά προβλήματα, που συνδέονται με την ανάγκη εξήγησης των φαινομένων της πραγματικότητας, και σε εννοιολογικά, δηλαδή όσα παραπέμπουν στην υφή των επιστημονικών θεωριών από τις οποίες δεν νοείται καμία πιθανή αυτονόμησή τους.

Τα εμπειρικά προβλήματα είναι ερωτήματα πρώτου βαθμού σχετικά με την ουσιαστική οντότητα ενός επιστημονικού τομέα, ενώ τα εννοιολογικά είναι υψηλότερου βαθμού ερωτήματα που αφορούν τη λογική συνοχή των εννοιολογικών δομών και διακρίνονται σε εσωτερικά εννοιολογικά προβλήματα (δηλαδή εσωτερικές ασυνέπειες της θεωρίας) και εξωτερικά εννοιολογικά προβλήματα (λόγω αντιπαράθεσης προς μια άλλη αξιόπιστη θεωρία). Ο Laudan (1977) προσπαθεί να εντάξει σε μια συγκεκριμένη μεθοδολογία και τις δύο κατηγορίες προβλημάτων. Κατά τον Laudan, στερείται νοήματος κάθε αναφορά στην αλήθεια μιας θεωρίας. Ο ισχυρισμός αυτός συνδέεται με τη διαπίστωση ότι δεν τίθεται ζήτημα γνωστικής σύλληψης της βαθύτερης φύσης των πραγμάτων.

Μιλάμε για πληρότητα στη θεωρία όταν είναι σημαντικό το ποσοστό των προβλημάτων τα οποία επιλύει, εν σχέσει προς αυτά που καλείται να λύσει στην αντιμετώπισή της με την πραγματικότητα της ύπαρξης αυτών των εμπειρικών προβλημάτων. Τα προβλήματα στα οποία αδυνατεί να δώσει λύση δεν τοποθετούνται στο παθητικό της, αφού δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε εάν όντως είναι δυνατό να τύχουν επίλυσης στο συγκεκριμένο προϋποθετικό της πλαίσιο. Μόνο στην περίπτωση που πρόκειται για ήδη λυμένα προβλήματα από άλλες ανταγωνιστικές θεωρίες, εντοπίζουμε στο σώμα της θεωρίας «ανωμαλίες» για τις οποίες η εν λόγω ερευνητική παράδοση αδυνατεί να προσφέρει ικανοποιητική εξήγηση.

Το πλαίσιο αξιολόγησης των επιστημονικών θεωριών είναι, καθώς διαφαίνεται, συγκριτικό, εφόσον δεν είναι το ζητούμενο ένα απόλυτο μέτρο προόδου, αλλά μόνο οι δυνατότητες που διαθέτει μια θεωρία σε σύγκριση με αντίπαλες προς αυτή θεωρίες. Τα εννοιολογικά προβλήματα προκύπτουν από διαφορετικές αιτίες. Είτε πρόκειται για περιπτώσεις όπου δύο επιστημονικές θεωρίες από διαφορετικά πεδία έρχονται σε σύγκρουση, είτε λόγω της αντίθεσης μιας θεωρίας με τις μεθοδολογικές επιταγές της ευρύτερης επιστημονικής κοινότητας. Ακόμη, παρατηρούνται περιπτώσεις όπου μια επιστημονική θεωρία αντιβαίνει προς ορισμένα δεδομένα της κυρίαρχης κοσμοθεωρίας της συγκεκριμένης εποχής. Η επιτυχία μιας θεωρίας συναρτάται προς τον αριθμό των εννοιολογικών προβλημάτων που επιλύει καθώς και προς τη σχετική βαρύτητά τους.

Μονάδα, ως εκ τούτου, της επιστημονικής προόδου καθίσταται για τον Laudan το λυμένο πρόβλημα, είτε αυτό είναι εμπειρικό είτε εννοιολογικό. Σκοπός της επιστήμης καθίσταται, πλέον, η προσπάθεια μείωσης του φάσματος των ανωμαλιών που συνδέονται με εννοιολογικά προβλήματα, καθώς και συνακόλουθης αύξησης του αριθμού επιλυθέντων εμπειρικών προβλημάτων, στα πλαίσια μιας συνεχούς διαδικασίας επίλυσης προβλημάτων. Πρόοδος συντελείται μόνο όταν η νέα θεωρία αποδεχτεί αποτελεσματικότερη από την προγενέστερη ως προς την επίλυση προβλημάτων.

6.5.2. Η δυναμική των επιστημονικών αλλαγών

Ερευνητική παράδοση κατά τον Laudan αποτελεί ένα διευρυμένο σύνολο θεωριών, μεθοδολογικών επιταγών και μεταφυσικών αντιλήψεων με ιδιαίτερη εσωτερική συνοχή. Οι ερευνητικές παραδόσεις είναι ιστορικά δημιουργήματα με σχετικά μεγάλη διάρκεια ζωής, με δυνατότητες μετασχηματισμών αλλά, ταυτόχρονα, και με διαπίστωση μιας συνεκτικής δομής.

Ουσιαστική διαφορά της προσέγγισης αυτής από την κουνιανή αλλά και τη λακατοσιανή αποτελεί η δυνατότητα συνύπαρξης δύο αντίθετων ερευνητικών παραδόσεων για αρκετό χρονικό διάστημα, παρά τη διαπίστωση ασυμβιβάστων θεωριών στο εσωτερικό των παραδόσεων αυτών.

Η απόφαση για την υιοθέτηση μιας ερευνητικής παράδοσης και τον συνακόλουθο εκτοπισμό μιας άλλης θεμελιώνεται κατά τον Laudan σε ορθολογικά κριτήρια. Η δυνατότητα ορθολογικής σύγκρισης δύο αντίθετων ερευνητικών παραδόσεων και η εξαγωγή μιας θεωρίας επιστημονικής προόδου συνιστά τη βασική καινοτομία του Laudan. Κριτήριο αξιολόγησης του βαθμού πληρότητας μιας ερευνητικής παράδοσης δεν αποτελεί η προσφυγή στην αλήθεια ή την τυπική εγκυρότητα της θεμελίωσής της, αλλά αποκλειστικά η δυνατότητα της όσον αφορά την αποτελεσματική επίλυση προβλημάτων. Τα καίρια σημεία της δυναμικής των επιστημονικών αλλαγών είναι τα κάτωθι (Laudan, 1977):

- *Κάθε αξιολόγηση των ερευνητικών παραδόσεων πρέπει να γίνεται σε συγκριτικό πλαίσιο. Το ουσιώδες είναι όχι η αποτελεσματικότητα μιας θεωρίας σε απόλυτα μεγέθη αλλά η συγκριτική της αποτελεσματικότητα και πρόοδος σε σχέση με αντίπαλες θεωρίες.*
- *Η πληρότητα μιας ερευνητικής παράδοσης εξαρτάται από τον αριθμό των σημαντικών εμπειρικών προβλημάτων που επιλύει και τον αριθμό των κρίσιμων εννοιολογικών προβλημάτων και ανωμαλιών που δημιουργούν οι πρόσφατες επιμέρους θεωρίες που την αποτελούν. Η αποδοχή μιας ερευνητικής παράδοσης είναι συνάρτηση της συγκριτικής της πληρότητας σε σχέση με άλλες, ανταγωνιστικές ερευνητικές παραδόσεις.*
- *Η ορθολογική απόφαση των επιστημόνων να ακολουθήσουν μια ερευνητική παράδοση εξαρτάται από τη γενική πρόοδο ή τον ρυθμό πρόοδου που επιδεικνύει η εν λόγω παράδοση σε δεδομένο χρονικό διάστημα. Η γνώση της σχετικής βαρύτητας ή του σχετικού αριθμού των προβλημάτων μάς επιτρέπει να προσδιορίσουμε τις περιστάσεις υπό τις οποίες η μεγέθυνση της γνώσης μπορεί να είναι προοδευτική, ακόμη και όταν χάσουμε την ικανότητα επίλυσης μερικών προβλημάτων.*
- *Τις βασικές γνωστικές στάσεις των επιστημόνων απέναντι σε ερευνητικές παραδόσεις συνιστούν η αποδοχή, η απόρριψη, η υιοθέτηση και η άρνηση υιοθέτησης μιας ερευνητικής παράδοσης. Οι αποφάνσεις και κρίσεις για την αλήθεια ή το λάθος μιας θεωρίας δεν έχουν σχέση με την αποδοχή ή την απόρριψη της θεωρίας αυτής. Καθίσταται, επομένως, φανερό ότι, στο μεθοδολογικό πλαίσιο που καθορίζεται από την προσέγγιση του Laudan, η έννοια της ασυμμετρίας των επιστημονικών θεωριών, τελικώς, στερείται νοήματος.*
- *Η ουσία της θέσης της ασυμμετρίας συνίσταται στην αδυναμία μετάφρασης της μίας θεωρίας στη γλώσσα της άλλης, χωρίς τούτο όμως να συνεπάγεται αδυναμία σύγκρισης σε ένα επίπεδο λειτουργικότητας, όπου το ζήτημα της μετάφρασης τείνει να υποβαθμίζεται ή και παραμερίζεται. Οι δύο θεωρίες αξιολογούνται πλέον με βάση τα προβλήματα που επιλύουν, στα όρια μιας διαδικασίας όπου η σχετική αποδοτικότητα και πρόοδος των δύο θεωριών καθορίζεται ανεξάρτητα από τη δυνατότητα μετάφρασης αυτών των θεωριών σε μια γλώσσα η οποία θα υιοθετούσε κοινά αποδεκτούς όρους. Τούτο ισοδυναμεί με υπέρβαση του προβλήματος καθορισμού αυτών των κοινών όρων, δηλαδή με παράκαμψη της ασυμμετρίας των εννοιών.*

Η αποδοτικότητα μιας παράδοσης εκτιμάται σε σχέση με την πραγματική ιστορική διαδρομή της, δηλαδή με αναφορά στη διαχρονική εξέλιξή της. Ο Laudan (1977) αναφέρεται σε δύο σημαντικούς παράγοντες:

- Τη γενική πρόοδο μιας ερευνητικής παράδοσης, η οποία προσδιορίζεται κατόπιν συγκρίσεως της πληρότητας του συνόλου των θεωριών, που συνιστούν την παλαιότερη παραλλαγή της παράδοσης, με την πληρότητα της πλέον πρόσφατης παραλλαγής της.
- Τον ρυθμό προόδου μιας ερευνητικής παράδοσης, ως μεταβολή στην πληρότητα μιας παράδοσης σε ένα μικρό χρονικό διάστημα. Γενική πρόοδος και ρυθμός προόδου δεν συμβαδίζουν κατ' ανάγκη, καθώς ερευνητικές παραδόσεις με μεγάλο βαθμό πληρότητας και αξιοσημείωτη γενική πρόοδο ενδέχεται να παρουσιάσουν, προς το τέλος της ζωής τους, ακόμη και αρνητικό ρυθμό προόδου, ενώ νέες ερευνητικές παραδόσεις με ελάχιστη πληρότητα, συνήθως, επιδεικνύουν υψηλό ρυθμό προόδου.

Υπάρχουν, ασφαλώς, εμφανείς ομοιότητες αυτής της προσέγγισης με την κουνιανή και τη λακατοσιανή. Για τον Kuhn, η αποτυχία του παλαιότερου παραδείγματος συνίσταται στην ευρύτερη προσέλευση νέων μελών στο αναδυόμενο παράδειγμα.

Επιπροσθέτως, η ερευνητική παράδοση, όπως στην περίπτωση των παραδειγμάτων και των ερευνητικών προγραμμάτων, διακατέχεται από την πρόθεση να υποβοηθήσει τη δραστηριότητα της επιστημονικής κοινότητας στην προσπάθειά της για πρόοδο. Όπως ακριβώς οι Kuhn και Lakatos, ο Laudan θα ισχυριστεί ότι δεν υφίσταται επιστήμη, ή τουλάχιστον επιστημονική πρόοδος, χωρίς μια ερευνητική παράδοση να ενθαρρύνει και να προωθεί τις επιστημονικές δραστηριότητες.

Παρ' όλα αυτά, οι διαφορές είναι πραγματικές. Ο Laudan διαβλέπει ότι η δική του έννοια των ερευνητικών παραδόσεων είναι περισσότερο ευλύγιστη και ρεαλιστική, δηλαδή παρουσιάζει λιγότερες εννοιολογικές ακαμψίες από τις αντίστοιχες έννοιες των Kuhn και Lakatos. Για παράδειγμα, είναι αρκετά εύλογο για διαφορετικές θεωρίες, στα πλαίσια μιας αναπτυσσόμενης ερευνητικής παράδοσης, να είναι ανταγωνιστικές. Αυτό δεν πρέπει να εκληφθεί αναγκαστικά ως ένδειξη κρίσης, όπως θα μας προέτρεπε ο Kuhn. Μάλλον αποτελεί, συχνά, ένδειξη της προσπάθειας των επιστημόνων, οι οποίοι, στα πλαίσια μιας ιδιαίτερης παράδοσης, εργάζονται αποβλέποντας στην ανάπτυξη διαφορετικών θεωριών προς την κατεύθυνση ενός κριτικού ελέγχου των υποθέσεων. Όμως, η ίδια η ερευνητική παράδοση δεν είναι εμπειρικά ελέγξιμη. Οποιαδήποτε ελεγχσιμότητα ενυπάρχει σε μια ερευνητική παράδοση αφορά τις θεωρίες οι οποίες, τελικώς, τη συνθέτουν.

Στην πραγματικότητα, ο Laudan αποδίδει ιδιαίτερη έμφαση στο γεγονός ότι η απόρριψη μιας ερευνητικής παράδοσης, η οποία οφείλεται στο βάρος των συσσωρευμένων εμπειρικών και εννοιολογικών προβλημάτων ή στην καλύτερη και αποδοτικότερη ικανότητα μιας αντίπαλης ερευνητικής παράδοσης να επιλύει προβλήματα, δεν μπορεί να είναι τελεσίδικη ή οριστική. Είναι αρκετά πιθανό να επιστρέψουμε σε μια απαξιωμένη ερευνητική παράδοση σε μεταγενέστερο χρόνο. Αυτή είναι μια παραδοχή που ο Kuhn δεν θα μπορούσε να συμμεριστεί, ούτε να αποδεχθεί ανεπιφύλακτα (Κουτούγκος, 1983).

Ο Laudan διαφοροποιείται εν σχέσει προς τους Kuhn, Popper και Lakatos και ως προς το ζήτημα των ad hoc τροποποιήσεων. Για τον Laudan, οι ad hoc τροποποιήσεις είναι αρκετές φορές προοδευτικές καθώς οι εν λόγω τροποποιήσεις ενδέχεται να διευκολύνουν τη θεωρία στην προσπάθεια εξήγησης ανώμαλων προβλημάτων. Η αντιμετώπιση παρόμοιων προβλημάτων απαιτεί συχνά ιδιαίτερη εφευρετικότητα. Για τον λόγο αυτό, αν μια τέτοια τροποποίηση αυξάνει την ικανότητα επίλυσης προβλημάτων μιας ερευνητικής παράδοσης, καθίσταται αποδεκτή και ενσωματώνεται σε αυτή. Διαφορετικά, αν η τροποποίηση αυτή επιφέρει αποδυνάμωση της δυνατότητας αποτελεσματικής επίλυσης προβλημάτων, με συνέπεια την εξασθένηση της λειτουργικότητας της παράδοσης, τότε η τροποποίηση πρέπει να απορριφθεί.

Το πρόβλημα της ασυνέχειας στην εξέλιξη των θεωριών αφορά όχι τόσο τα εμπειρικά προβλήματα, όσο κυρίως το επίπεδο επίλυσης προβλημάτων. Όμως, τούτο δεν θα πρέπει να μας οδηγήσει στην υπόθεση ότι οι διαδοχικές ερευνητικές παραδόσεις δεν έχουν τίποτα άλλο κοινό παρά τη μερική κοινή αναφορά τους σε εμπειρικά προβλήματα, αμοιβαίως αποδεκτά. Υπάρχουν σημαντικές τυπικές και εννοιολογικές σχέσεις οι οποίες διαρκούν στον χρόνο και διατηρούνται σε μια διαδοχή ερευνητικών παραδόσεων. Αλλά, κατά τον Laudan, κυρίως, τα κοινά εμπειρικά προβλήματα είναι εκείνα που θεμελιώνουν σημαντικές διασυνδέσεις μεταξύ διαφορετικών ερευνητικών παραδόσεων, γεγονός που οδηγεί στην υπέρβαση της ριζικής εκδοχής της ασυμμετρίας, ως έλλειψης συνεννόησης στους Kuhn, Hanson και Feyerabend.

Ο Laudan επισημαίνει ότι η λογική των επιχειρημάτων τύπου Kuhn και Feysabend μας οδηγεί τελικώς στο συμπέρασμα ότι η ιστορία της επιστήμης δεν είναι παρά διαδοχή διαφορετικών κοσμοθεωριών, καθώς και ότι η ορθολογική επιλογή δεν είναι δυνατή μεταξύ τέτοιων αποκλινουσών συλλήψεων του κόσμου. Τούτο εξηγείται επειδή κάθε ερευνητικό σχήμα διαθέτει τη δική του εσωτερική λογική, με τέτοιο τρόπο ώστε δεν μπορούμε να αποφανθούμε εάν ένα ερμηνευτικό σχήμα είναι πιο ορθολογικό από κάποιο άλλο. Αν, όμως, δεν υπάρχει έδαφος για ορθολογική επιλογή μεταξύ διαφορετικών ερευνητικών παραδόσεων, τότε η επιστήμη γίνεται υπόθεση άσκησης προπαγάνδας και ιδεολογικής πειθούς, όπου η ισχυρότερη (με όρους πολιτικής επιρροής, κοινωνικής ισχύος και ιδεολογικής δύναμης) ερευνητική παράδοση προσελκύει τα επιφανέστερα και διαπρεπέστερα ακαδημαϊκά στελέχη.

Ο Laudan αναφέρεται συνοπτικά στα κεντρικά επιχειρήματα των υποστηρικτών της ασυμμετρίας:

- Δύο διαφορετικές θεωρίες συνεπάγονται διαφορετικό νόημα για τους όρους που χρησιμοποιούν.
- Οι παρατηρήσεις επιστημόνων που εργάζονται σε διαφορετικές θεωρίες είναι επίσης ασύμμετρες, γιατί οι παρατηρησιακοί όροι εξαρτώνται από τη θεωρία και νοηματοδοτούνται από αυτή.

Ακόμη και όταν επιστήμονες διαφορετικών ερευνητικών παραδόσεων προβαίνουν στις ίδιες λεκτικές εκφράσεις, δεν μπορούμε, κατά τον Kuhn, να υποθέσουμε ότι βεβαιώνουν το ίδιο πράγμα. Η αποδοχή μιας θεωρίας συνεπάγεται και την υιοθέτηση μιας οιονεί ιδιωτικής γλώσσας, χωρίς την οποία η συνεννόηση όσων εργάζονται στην ίδια θεωρία καθίσταται εν τέλει αδύνατη. Στο σημείο αυτό, αναδύονται τα προβλήματα ως προς τον τρόπο διαμόρφωσης και απόκτησης νοήματος των επιστημονικών όρων, και την ύπαρξη δυνατοτήτων μετάφρασης.

Το κύριο ελάττωμα αυτών των αναλύσεων βρίσκεται, κατά τον Laudan, στην υπόθεση ότι η ορθολογική επιλογή μεταξύ θεωριών μπορεί να καταστεί εφικτή ακριβώς μόνον εάν αυτές οι θεωρίες δύνανται να μεταφραστούν σε μια άλλη γλώσσα ή να αναχθούν σε μια τρίτη, θεωρητικά ουδέτερη γλώσσα. Αυτό, όμως, που αγνοεί η συγκεκριμένη προσέγγιση είναι ότι δεν απαιτούνται ούτε κανόνες αντιστοιχίας ούτε μια ελεύθερη από θεωρητική εξάρτηση παρατηρησιακή γλώσσα για τον σκοπό της σύγκρισης των εμπειρικών συνεπειών που προκύπτουν από τις ανταγωνιστικές θεωρίες.

Ακόμη, αναφορικά με δύο ερευνητικές παραδόσεις (ή θεωρίες) σε οποιαδήποτε πεδία της επιστήμης, υπάρχουν μερικά από κοινού προβλήματα τα οποία μπορούν να διατυπωθούν με τρόπο ώστε να μην προϋποθέσουμε τίποτα συντακτικά εξαρτώμενο από τις υπό εξέταση συγκρινόμενες ερευνητικές παραδόσεις. Επιπλέον, επειδή μπορούμε να εξειδικεύσουμε ιδιότητες όπως η προοδευτικότητα, είμαστε σε θέση να ισχυριστούμε ότι η ενδεχόμενη ασυμμετρία θεωριών και ερευνητικών παραδόσεων δεν αποκλείει την ύπαρξη συγκρίσιμων εκτιμήσεων της δυνατότητας αποδοχής τους από την επιστημονική κοινότητα, δηλαδή, το ζητούμενο εν προκειμένω είναι η μέτρηση και η συγκριτική αποτίμηση των επιδόσεών τους προς αποτελεσματική επίλυση προβλημάτων.

6.5.3. Το υπόδειγμα επιστημονικής προόδου

Η εκδοχή του προβλήματος των επιστημονικών αλλαγών στον Laudan συνέβαλλε στη διατύπωση της θέσης ότι λειτουργική σημασία στην επιστήμη καταλαμβάνει η έννοια της προόδου και όχι η έννοια της αλήθειας, της υψηλής πιθανότητας ή της τάσης προς την αλήθεια. Το πρώτο βήμα για την προσέγγιση του θέματος που εξετάζουμε βρίσκεται στην κατεύθυνση της αποσύνδεσης ορθολογικότητας και αλήθειας. Κατά τον Laudan η προσκόλληση στη σχέση αλήθειας – ορθολογικότητας θα οδηγούσε στη θεώρηση της επιστήμης ως ανορθολογικής. Η αδρανοποίηση της έννοιας της αλήθειας στον Laudan οδηγεί στη διαπίστωση της έλλειψης ρεαλιστικού υπόβαθρου, η οποία παρακάμπτεται με την παραδοχή ότι ο ρεαλισμός τείνει να αποτελεί μεταφυσικού τύπου αρχή, ελάχιστα αποδοτική για την αξιολόγηση των θεωριών.

Στον Laudan διαφαίνεται πλέον η στενή σχέση προόδου και ορθολογικότητας, στα όρια ενός σχήματος στο οποίο μια απόφαση εκλαμβάνεται ως ορθολογική, εάν οδηγεί σε αυξημένη ικανότητα επίλυσης προβλημάτων. Σε αντιστροφή των παραδεδεγμένων θέσεων που εξαρτούν την πρόοδο από την ορθολογικότητα των αποφάνσεων, η ορθολογικότητα της επιστήμης συνίσταται στην επιλογή των προοδευτικότερων θεωρητικών αλλαγών. Ορθολογικό στην επιστήμη είναι ό,τι συντελεί στην πρόοδο των

ερευνητικών παραδόσεων, μια πρόοδο που καθορίζεται με αυτόνομο τρόπο, σε αναφορά προς τον αριθμό και τη σοβαρότητα των εκάστοτε επιλυόμενων προβλημάτων.

Παρά τις μεθοδολογικές δυσχέρειες που συναντά, η προσέγγιση του Laudan εξακολουθεί να προσδίδει έμφαση στο γεγονός της λειτουργικότητας των θεωριών. Μια αλλαγή ή ανατροπή στην ιστορία της επιστήμης είναι ορθολογική εάν συμβάλλει στην επίτευξη γνωστικής προόδου. Όμως, αυτός ακριβώς ο προσδιορισμός της προοδευτικότητας μιας ερευνητικής παράδοσης θέτει ως προϋπόθεση την αναφορά στη δεδομένη εποχή που αντιμετωπίζει το πρόβλημα επιλογής. Στα πλαίσια μιας παρόμοιας λογικής, που διερευνά την ορθολογικότητα των επιλογών του παρελθόντος, σύμφωνα με το καθιερωμένο ιστορικό πλαίσιο και τις συγκεκριμένες μεθοδολογικές επιλογές που αυτό υπαγορεύει, δυσχεραίνεται αισθητά κάθε προσπάθεια ορθολογικής ανακατασκευής της επιστήμης.

Ο Laudan διατείνεται ότι η έρευνα στην ιστορία των επιστημών θα αποκαλύψει τα αναγνωρισμένα εμπειρικά και εννοιολογικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι ερευνητικές παραδόσεις της εποχής, εκτιμώντας την κατεύθυνση των συντελούμενων αλλαγών. Τα πορίσματα μιας ανάλογης μελέτης συχνά διαφέρουν από τα κοινώς παραδεκτά. Μπορεί, παραδείγματος χάρη, να συναχθεί η ορθολογικότητα της χρήσης μεταφυσικού τύπου ενστάσεων απέναντι σε κάποια ερευνητική παράδοση που ερχόταν σε σύγκρουση με μια καθιερωμένη κοσμοθεωρία, ακόμη και αν η τελευταία δεν ήταν αμιγώς επιστημονική. Αυτή η διαπίστωση αντιβαίνει στα ισχύοντα κριτήρια επιστημονικής ορθολογικότητας, που επιβάλλουν την ανεξαρτησία και αυτονόμηση της επιστήμης από κάθε μορφής μεταφυσικές προσηλώσεις.

Κατά τον Laudan, μια επιστημολογική θεωρία οφείλει να υπερβεί την απλή περιγραφή των εκάστοτε κριτηρίων ορθολογικότητας. Το κεντρικό πρόβλημα είναι η απόδοση κανονιστικής διάστασης στη συζήτηση για την ορθολογικότητα των επιλογών του παρελθόντος, χωρίς όμως την εισαγωγή αναχρονιστικών κριτηρίων ορθολογικότητας σε αυτά τα επεισόδια στην ιστορία της επιστήμης. Η λύση του Laudan προσπαθεί να συμπεριλάβει τόσο τα διαχρονικά καθολικά χαρακτηριστικά της ορθολογικότητας, όσο και τις μεταβαλλόμενες παραμέτρους, τις σχετικές με την ιδιαιτερότητα κάθε εποχής. Ορθολογική είναι η επιλογή εκείνων των παραδόσεων που είναι οι πιο αποδεκτές στην επίλυση προβλημάτων. Μια παρελθούσα αλλαγή τείνει να θεωρηθεί ανορθολογική αν η επιστημονική κοινότητα μιας εποχής προκρίνει μια λιγότερο προοδευτική ερευνητική παράδοση. Καθώς διαπιστώνει ο Κάλφας (1984), το υπόδειγμα του Laudan εφαρμόζεται σε κάθε κοινωνία που διατηρεί παράδοση κριτικής συζήτησης, όμως η αξιολόγηση της προοδευτικότητας μιας παράδοσης προϋποθέτει την εξέταση της σπουδαιότητας των προβλημάτων με τα κριτήρια που υπαγορεύει η κοινωνία της εκάστοτε εποχής. Ο ιστορικός της επιστήμης οφείλει, κατά Laudan, να εκτιμήσει την ορθολογικότητα των αλλαγών του παρελθόντος με τα δεδομένα της εκάστοτε περίπτωσης και όχι με κάποια αυστηρή μορφή ορθολογικής ανασυγκρότησης της περίπτωσης.

Το υπόδειγμα του Laudan μπορεί να χαρακτηριστεί ως ορθολογικός σχετικισμός (ο όρος προέρχεται από τον Krips, 1980). Ορθολογικός γιατί είναι θεμιτή η αποτίμηση της ορθολογικότητας των συνειδητών αποφάσεων ενός επιστήμονα του παρελθόντος και σχετικισμός γιατί αυτή η κρίση μας εξαρτάται άμεσα όχι μόνο από τα διαθέσιμα ιστορικά στοιχεία αλλά και από τις επικρατούσες, τότε, μεθοδολογικές πεποιθήσεις.

Ορισμένες πρόσθετες παρατηρήσεις δίδουν την τελική εικόνα της προσέγγισης αυτής: στο σύστημα του Laudan μια σειρά καθιερωμένων διχοτομήσεων (εσωτερική – εξωτερική ιστορία, επιστήμη – μεταφυσική, ώριμη – ανώριμη επιστήμη) χάνουν τη σημασία τους. Προτείνονται πλέον θέσεις που τονίζουν:

- Το γεγονός της ενσωμάτωσης στη μεθοδολογία των ερευνητικών παραδόσεων των εννοιολογικών προβλημάτων που πηγάζουν από τη διαμάχη επιστημονικών θεωριών και εξω-επιστημονικών βεβαιοτήτων (πολιτικών, μεταφυσικών, μεθοδολογικών), αλλά και η διάκριση ώριμης και ανώριμης επιστήμης, με στόχο τον περιορισμό του πεδίου εφαρμογής των ορθολογικών θεωριών, τελικώς δεν έχει νόημα.
- Την αναγκαιότητα της επέκτασης των κριτηρίων αξιολόγησης των επιστημονικών θεωριών, ακόμη και στην αξιολόγηση μη επιστημονικών ερευνητικών παραδόσεων. Στην περίπτωση διαμάχης επιστημονικών ερευνητικών παραδόσεων, προτιμούμε εκείνη την παράδοση που εναρμονίζεται πληρέστερα προς την προοδευτικότερη διαθέσιμη κοσμοθεωρία. Αν, ωστόσο, και οι δύο παραδόσεις μπορούν να νομιμοποιηθούν με αναφορά στην ίδια κοσμοθεωρία, τότε μόνον η ορθολογική απόφαση επιλογής μεταξύ αυτών προσδιορίζεται από ακραιφνώς επιστημονικά κριτήρια.
- Αν καμία παράδοση δεν είναι συμβατή με μια προοδευτική κοσμοθεωρία, οι υποστηρικτές τους ή θα πρέπει να αρθρώσουν μια νέα προοδευτική κοσμοθεωρία, επί της οποίας θα

θεμελιωθούν οι παραδόσεις, ή θα πρέπει να αναπτύξουν μια νέα ερευνητική παράδοση, που μπορεί να συμβαδίσει με την πλέον προοδευτική υπάρχουσα κοσμοθεωρία. Ως παράδειγμα, προοδευτικές ερευνητικές παραδόσεις χαρακτηρίζονται η αριστοτελική μεταφυσική, στην κλασική αρχαιότητα, το θωμιστικό σύστημα εν σχέσει προς τις διάσπαρτες χριστιανικές πεποιθήσεις, του 12^{ου} και 13^{ου} αιώνα, και η μαρξιστική οικονομική θεωρία, στον 20^ο αιώνα.

- Υπογραμμίζεται περαιτέρω το αναπόδεικτο του ισχυρισμού ότι η επιστήμη στη φάση της ωριμότητας της χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη ορθολογικότητα εν σχέσει προς προγενέστερες μορφές γνωστικής συμπεριφοράς. Αυτή η επέκταση της έννοιας της ορθολογικότητας έξω από τα τυπικά όρια της επιστήμης, όπως γίνονται καθολικώς αποδεκτά στις επιστημολογικές μελέτες, τείνει να καθιστά δυσλειτουργικό το σύστημα του Laudan.
- Η πρόσβαση σε κάθε πεδίο της γνώσης ή ρεύμα ιδεών δεν μπορεί να είναι συμβατή με ένα αυστηρό υπόδειγμα επιστημονικής ορθολογικότητας. Κατά τον Laudan, δεν υπάρχει ουσιαστική διαφορά είδους ανάμεσα στην επιστήμη και άλλες μορφές διανοητικής αναζήτησης. Η υιοθέτηση ενός τυπικού κριτηρίου οριοθέτησης επιστήμης και μη επιστήμης αναδεικνύεται, κατά Laudan, σε μη-ρεαλιστικό εγχείρημα που συνοδεύεται συνήθως από πλήρη αποτυχία.

6.5.4. Συνολική κριτική στους Lakatos και Laudan

Τα περιθώρια ευλγισίας που διακρίνουν τη λακατοσιανή μεθοδολογία έχουν δώσει αφορμή στη διατύπωση της κατηγορίας ότι υπονοείται εν προκειμένω ένα είδος επιστημολογικού αναρχισμού, δηλαδή ότι η προσχώρηση προς οποιαδήποτε κατεύθυνση θεωρηθεί ορθή και γόνιμη, αποτελεί ορθολογική επιστημονική επιλογή (Feysabend, 1978). Όμως, ο Lakatos δεν συμπεριρίζεται κάτι παρόμοιο. Αντίθετα, υποστηρίζει ότι είναι ορθολογική η εμμονή σε ένα εκφυλισμένο πρόγραμμα έως τουλάχιστον τη στιγμή που αυτό ανατραπεί από ένα ανταγωνιστικό του. Ο Lakatos επισημαίνει ότι αυτό δεν είναι τόσο φιλελεύθερο ή επιτρεπτικό όσο φαίνεται, γιατί όταν μια ομάδα εξακολουθεί να εργάζεται σε ένα εκφυλισμένο πρόγραμμα, τούτο θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως αμιγώς ιδιωτική υπόθεση. Είναι χαρακτηριστικό, άλλωστε, ότι ούτε οι εκδότες έγκριτων επιστημονικών περιοδικών δεν θα δημοσίευαν τα άρθρα της ούτε και τα ερευνητικά ιδρύματα θα είχαν την πρόθεση χρηματοδότησης παρόμοιων τάσεων στον χώρο της έρευνας.

Αυτή η τελευταία διαπίστωση οδηγεί στην διασάφηση του λακατοσιανού συστήματος: αφενός μεν αποπειράται να εφαρμόσει το κριτήριο οριοθέτησης με αυστηρό τρόπο, αφετέρου δε, η περισσότερο φιλελεύθερη στάση του (εν σχέσει προς τον Popper) ως προς το ζήτημα της διαψευσιμότητας καθιστά αυτό το έργο ιδιαίτερα δυσχερές, αν όχι αδύνατο.

Ο Lakatos δεν επιζητεί να συλλάβει την πραγματικότητα ενός ήδη αναγνωρισμένου προγράμματος ως συγκρότηση μιας κυρίαρχης Weltanschauung, δηλαδή μιας κοσμοθεωρίας η οποία επιβάλλεται μονοπωλιακά στην κυκλοφορία των ιδεών και στην ανταλλαγή των επιχειρημάτων. Απορρίπτει, επομένως, ένα είδος κοινωνιολογικής ερμηνείας της επιστημονικής κοινότητας, η οποία ταυτόχρονα προβάλλει και επιβάλλει μια άκαμπτη οριοθέτηση των επιτρεπτών ερευνητικών ερωτηματοθεσιών. Γι' αυτόν τον λόγο, εάν θεωρείται απολύτως θεμιτό τα νέα ανταγωνιστικά προγράμματα να ανταγωνίζονται τα ήδη καθιερωμένα, τότε υπάρχει σαφώς μικρότερη πιθανότητα να οδηγηθούμε σε ενδεχόμενο παραδειγματικής διάρθρωσης της επιστήμης.

Όμως, δεν παύουν να υφίστανται ορισμένες δυσχέρειες οι οποίες αφορούν την εφαρμοσιμότητα αυτής της προσέγγισης. Κατά πρώτον, υπάρχει το γενικότερο πρόβλημα έλλειψης ορισμών των θεμελιωδών εννοιών, παράλληλα με την απουσία μεθοδικής αντιμετώπισης αυτών των προβλημάτων. Για παράδειγμα, η θεώρηση της έννοιας του σκληρού πυρήνα αναφέρεται μάλλον σε ένα είδος περιγραφής, παρά σε αυστηρότερο προσδιορισμό της σημαντικής της. Στα γραπτά του Lakatos, δεν μπορούμε να εντοπίσουμε σαφείς ενδείξεις για τα ακριβή χαρακτηριστικά που οφείλουν να συγκροτούν τον σκληρό πυρήνα ενός S.R.P. Τούτο είναι ιδιαίτερα σημαντικό γιατί η ακριβής αποτύπωση της μορφολογίας ενός σκληρού πυρήνα προδίδει και την ιδιαιτερότητα ενός δεδομένου S.R.P. Τυχόν αμφιλογίες για το τι πρέπει να συνθέτει ένα σκληρό πυρήνα ενδέχεται να οδηγήσουν στο είδος εκείνων των δυσκολιών τις οποίες συνάντησε η χαλαρή σύλληψη της φύσης του παραδείγματος στον Kuhn.

Ένα παρόμοιο πρόβλημα συνοδεύει και κάθε πιθανή εφαρμογή των λακατοσιανών θέσεων στον χώρο της οικονομικής επιστήμης. Στα πλαίσια αυτών των διαπιστώσεων, ο Musgrave (1976) υποστηρίζει ότι οι επιστήμονες αρκετά συχνά προσαρμόζουν και αναδιαρθρώνουν τους σκληρούς πυρήνες των προγραμμάτων

στα οποία εντάσσονται, αλλά και η ίδια η ιστορία της επιστήμης παρέχει ορισμένες ενδείξεις εγκατάλειψης ή αλλαγής κάποιων παγιωμένων ή μεταφυσικών παραδοχών με *a priori* ισχύ, προκειμένου να προσδοθεί μεγαλύτερη ικανότητα στο πρόγραμμα να ανταποκρίνεται σε ενδεχόμενες δυσχέρειες ή να υπερβαίνει πιθανά αδιέξοδα. Ακόμη, είναι πιθανό να συναντήσουμε δυσκολίες στη διάκριση μεταξύ προτάσεων οι οποίες εμπίπτουν στην αρμοδιότητα του σκληρού πυρήνα και εκείνων της προστατευτικής ζώνης.

Η διάκριση αυτή είναι αποφασιστικής σημασίας, γιατί μια πρόταση η οποία ανήκει στην προστατευτική ζώνη ενός προγράμματος οφείλει να είναι εξ ορισμού υποκείμενη σε πιθανές διαψεύσεις, σε αντίθεση με τις προτάσεις του σκληρού πυρήνα, οι οποίες δεν περιβάλλονται με δυνατότητες διάψευσης. Αυτό ακριβώς το στοιχείο οδηγεί σε αρκετή σύγχυση τις προσπάθειες των οικονομολόγων να προσδιορίσουν τα στοιχεία ενός προγράμματος που πρέπει να επιχειρήσουν να διαψεύσουν, ή όχι, κατά τη χρησιμοποίηση της λακατοσιανής μεθοδολογίας (βλ. διεξοδική διαπραγμάτευση, κεφ. 10).

Κατά δεύτερον, υπάρχουν πτυχές που σχετίζονται με τη θετική ευρετική και οι οποίες προκαλούν εύλογα ερωτήματα. Είναι αρκετά αμφισβητήσιμο το κατά πόσο οι επιστήμονες εκτιμούν ορθώς πιθανές διαψεύσεις ή ανωμαλίες, αλλά και εάν υπολογίζουν πλήρως τη δυναμική των πιθανών διαψεύσεων. Άλλωστε, δεν πρέπει να δημιουργεί έκπληξη η προσφιλής τακτική της προσφυγής σε μακροχρόνιες ερευνητικές στρατηγικές και η επινόηση μεθόδων που συμβάλλουν στην αντιμετώπιση των ανακυπτόντων προβλημάτων. Ο Newton-Smith (1981) καταδεικνύει το γεγονός ότι οι επιστήμονες, τυπικά, ανταποκρίνονται σε εμπειρικές και εννοιολογικές ανωμαλίες μόλις εμφανιστούν τέτοιες δυσχέρειες. Πιστεύει, εντούτοις, ότι το λακατοσιανό σύστημα δεν μας προσφέρει ένα είδος προειδοποίησης για την έλευση ενδεχόμενων ανωμαλιών ή την εκ των προτέρων καταγραφή τους. Κατά συνέπεια, δαπανώνται σημαντικοί πόροι, προσπάθειες και χρόνος για να εκτιμηθούν σωστά οι παράμετροι των πιθανών ανωμαλιών. Ο Lakatos φαίνεται ότι συνειδητοποιεί το πρόβλημα και αναγνωρίζει τις εμπειρικές πτυχές του, γράφοντας ότι η σύσταση θετικής ευρετικής δεν μπορεί να εξαντλήσει όλες τις δυνατότητες ανάπτυξης του προγράμματος, ούτε και να συμπεριλάβει την ολότητα των δυνατών προβλέψεων.

Ο Musgrave επισημαίνει ένα ακόμη σημείο που αφορά την θετική ευρετική και σχετίζεται με τον βαθμό που θεωρούμε ικανή τη θετική ευρετική να αντιπαρέλθει πιθανές ανωμαλίες. Άλλωστε, πολλές φορές απουσιάζει και μια γενικότερη εφευρετικότητα, η οποία συνδυάζεται με την έλλειψη επαρκούς φαντασίας και γονιμότητας στο εσωτερικό του προγράμματος. Ο Musgrave εμφανίζεται κριτικός και ως προς τη διαπίστωση του Lakatos η οποία σχετίζεται με την ευρύτερη τακτική των εκδοτών επιστημονικών περιοδικών και των ερευνητικών ινστιτούτων απέναντι σε εκφυλισμένα προγράμματα. Για τον Lakatos, αντιθέτως, η μεθοδολογία του δεν εμπεριέχει τα στοιχεία μιας ανάλογης προτροπής σχετικής με την υιοθέτηση απαξιωτικής στάσης του ακαδημαϊκού *forum* απέναντι σε παρόμοια (εκφυλιζόμενα) προγράμματα. Ο Musgrave τείνει να αναγνωρίσει ότι η λακατοσιανή αποτίμηση ανταγωνιστικών προγραμμάτων δεν παρέχει απολύτως καμία λογική βάση προτίμησης ενός προγράμματος από ένα άλλο. Αυτά ακριβώς τα σημεία υποβάλλει σε κριτική και ο Laudan.

Ο Musgrave συνοψίζει τον τρόπο με τον οποίο ο Laudan προσδιορίζει την αποδοτικότητα εναλλακτικών ερευνητικών παραδόσεων. Αυτή η απόπειρα εμπεριέχει την απαρίθμηση των προβλημάτων που έχει επιλύσει μια παράδοση, αποδίδοντας ορισμένο βάρος στη σπουδαιότητα αυτών των προβλημάτων και αξιολογώντας τη σημασία τους εντός της δεδομένης παράδοσης.

Μία παρόμοια διαδικασία πρέπει να αναληφθεί εν αναφορά προς τις εμπειρικές ανωμαλίες και τα εννοιολογικά προβλήματα. Όταν σχηματίσουμε και τους δύο αριθμούς, μπορούμε να αντιπαραβάλουμε τον ένα προς τον άλλο για να διαμορφώσουμε μια εικόνα για την αποδοτικότητα της διαδικασίας επίλυσης προβλημάτων εντός της παράδοσης. Αυτό ακριβώς θα μας εξασφάλιζε τη δυνατότητα ορθολογικής σύγκρισης εναλλακτικών ερευνητικών παραδόσεων. Εντούτοις, όπως καταδεικνύει ο Musgrave, ο Laudan δεν μας προσφέρει ένα πλήρες παράδειγμα τέτοιας σύγκρισης. Υπάρχει πλήθος ερευνητικών και εννοιολογικών προβλημάτων αλλά ελάχιστη καθοδήγηση για το ακριβές στάθμισμά τους και την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Ο Musgrave εντοπίζει άλλη μία αδυναμία της προσέγγισης Laudan στην αποτυχία αυτής της μεθόδου να συμβάλει ριζικά στην κατεύθυνση εξατομίκευσης των προβλημάτων. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, γιατί αν δεν διαθέτουμε αξιόπιστα μέσα προσδιορισμού των προβλημάτων, τότε χάνουν κάθε νόημα οι συζητήσεις που αφορούν τη σημασία και τη σοβαρότητα αυτών των προβλημάτων.

Ο Musgrave αμφισβητεί, επιπλέον, και το επιχείρημα του Laudan ότι δεν έχουμε τελικώς ανάγκη ενός κριτηρίου προσέγγισης της αλήθειας, αφού η αναζήτησή της δεν φαίνεται να απασχολεί τον Laudan. Ο τελευταίος επισημαίνει το γεγονός ότι οι επιστήμονες καταγίνονται μάλλον με αληθινά προβλήματα παρά με ψευδοπροβλήματα, χωρίς όμως να μας προσφέρει τη δυνατότητα σαφούς διάκρισης μεταξύ τους. Ασφαλώς, οφείλουμε να διαθέτουμε κάποια έννοια αλήθειας ή ψεύδους για να μπορούμε να αποφανθούμε με μεγαλύτερη βεβαιότητα. Επίσης, εφόσον μας απασχολεί η ορθολογικότητα και η προοδευτικότητα της

επιστήμης, αυτό υπονοεί προσπάθεια κατανόησης του πραγματικού κόσμου και, ως εκ τούτου, αντιμετωπίζουμε πάλι το πρόβλημα της αλήθειας. Ο Musgrave αισθάνεται ότι ένα ανάλογο εγχείρημα είναι ήδη υπονοούμενο στην προσέγγιση του Laudan. Στην πραγματικότητα, τα εννοιολογικά προβλήματα αντιμετωπίζονται με σοβαρότητα επειδή, σε μεγάλο βαθμό, υποδηλώνουν ασυνέπειες και έλλειψη λογικής συνέπειας. Γιατί, όμως, παρουσιάζεται αυτή η έκδηλη ανακολουθία; Προφανώς, υπάρχει απουσία της διάστασης της αλήθειας στις περιπτώσεις αυτές.

Ο McMullin (1979) αμφισβητεί την ιδέα της ερευνητικής παράδοσης και διερωτάται πότε μια αναπτυσσόμενη ερευνητική παράδοση μετασχηματίζεται τόσο ώστε να αποτελέσει στην πραγματικότητα μια διαφορετική παράδοση. Επίσης, με δεδομένες τις ταχείες αλλαγές που επέρχονται, ακόμη και στις πυρηνικές υποθέσεις, καθίσταται σωρευτικά δύσκολο να προσδιορίσουμε επακριβώς τις ερευνητικές παραδόσεις. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό γιατί τα προβλήματα και η σημασία τους εξαρτώνται, σε αρκετό βαθμό, από την ερευνητική παράδοση εντός της οποίας εγείρονται. Άλλωστε, είναι γνωστό ότι τα προς ανάλυση προβλήματα νοηματοδοτούνται εντός ενός σημασιολογικού πλαισίου από το οποίο δεν μπορούν να αποσπαστούν.

Υπάρχει, ασφαλώς, και μια άλλη διαπίστωση στο υπόδειγμα του Laudan, αυτή της έλλειψης σαφούς καθορισμού, που επιτρέπει ένα τύπο «anything goes», δηλαδή ότι εν τέλει κάθε τι είναι επιτρεπτό στην ερευνητική διαδικασία. Όμως, ο Laudan αρνείται κατηγορηματικά ένα ανάλογο ενδεχόμενο. Παρόμοιες κριτικές του έργου του Laudan μπορούν να βρεθούν στους Diéguez-Lucena (2006), Doppelt (1981), Knowles (2002), Krips (1980), McArthur (2007) και Newton-Smith (1981).

Παρ' όλα αυτά, ο Laudan δεν αρνήθηκε ποτέ τις πιθανές ατέλειες του υποδείγματός του, καθώς αναγνωρίζει ότι απαιτείται περαιτέρω επεξεργασία. Είναι γεγονός ότι η προσέγγιση αυτή φαίνεται να παρέχει στους κοινωνικούς επιστήμονες ένα περισσότερο χρηστικό υπόδειγμα ανάλυσης των επιστημονικών αλλαγών (βλ. ενδεικτικά Caraldi & Proctor, 2000). Στην πραγματικότητα, η έμφαση που προσδίδει στην ιστορία και στην κοινωνιολογία της επιστήμης ενδέχεται να αποδειχθεί ενδιαφέρουσα για την πληρέστερη κατανόηση της εξέλιξης της κοινωνικής σκέψης, με την ελπίδα ότι η προσέγγισή του θα τύχει μεγαλύτερης προσοχής από τους μεθοδολόγους (βλ. αναλυτική διερεύνηση, κεφ. 10).

6.6. Ο μεθοδολογικός αναρχισμός του Paul Feyerabend

6.6.1. Εισαγωγή

Το κύριο έργο του Feyerabend έχει τίτλο «Ενάντια στη Μέθοδο», και δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1975. Όπως μπορεί κανείς να υποψιαστεί και από τον τίτλο, ο Feyerabend θεωρείται ο πιο ριζοσπάστης από όλους τους προηγούμενους επιστημολόγους. Υποστηρίζεται, μάλιστα, ότι το έργο του Feyerabend είναι το αποκορύφωμα της ανορθολογικής τάσης στη σύγχρονη φιλοσοφία της επιστήμης, η οποία αρχίζει με τον Lakatos (σε αρκετά μικρότερο βαθμό) και συνεχίζεται με τον Kuhn σε επίπεδο ιδεολογικών παραδοχών (βλ. αναλυτικά Hoyningen-Huene, 2002; Oberheim & Hoyningen-Huene, 2000; Farrell, 2001). Ο Feyerabend, ως φυσικός, έχει συγγράψει αρκετά επιστημονικά έργα σχετικά με τη φιλοσοφία της φυσικής. Το έργο του αναφέρεται κυρίως σε προβλήματα φιλοσοφίας της Φυσικής και ειδικότερα στην κβαντομηχανική και τις διάφορες φιλοσοφικές τάσεις που προέρχονται από την κβαντομηχανική.

6.6.2. Οι βασικές θέσεις του Feyerabend

Στο κύριο έργο του επικεντρώνεται στην ιστορία της επιστήμης και εμβαθύνει στη επανάσταση που σχετίζεται με τον Γαλιλαίο. Ο σκοπός του είναι να δείξει ότι ο Γαλιλαίος δεν ακολούθησε αυστηρά επιστημονικά κριτήρια για να πείσει για την ορθότητα των θεωριών του, αντίθετα, χρησιμοποίησε αρκετά προπαγανδιστικά τεχνάσματα. Σύμφωνα με τον Feyerabend, ο Γαλιλαίος δεν χρησιμοποιεί ορθολογική προσέγγιση για να πείσει για την ορθότητα των επιστημονικών επιχειρημάτων του αλλά καταφεύγει σε ο,τι μπορεί να θεωρηθεί ως προπαγάνδα. Επίσης, δείχνει ότι ο Γαλιλαίος δεν δίσταζε να αλλάζει τη μεθοδολογία του προκειμένου να πείσει τους σύγχρονούς του για την ορθότητα των ιδεών του.

Το συμπέρασμα που βγάζει ο Feyerabend από αυτήν την ανάλυση είναι ότι η επιστημονική διαδικασία δεν έχει ακολουθήσει ποτέ αυστηρούς μεθοδολογικούς κανόνες, δεν πιστεύει δηλαδή ότι η επιστήμη πορεύεται με κάποιους σταθερούς και αναλλοίωτους ορθολογικούς κανόνες, όπως ισχυρίζεται η μεγάλη πλειοψηφία των επιστημολόγων. Κατά τον Feyerabend, δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε μία και

μόνο μία συγκεκριμένη και ιστορικά επιτυχημένη επιστημονική μέθοδο. Συνεπώς, δεν δέχεται ότι η επιστήμη προοδεύει γραμμικά και δεν συνηγορεί υπέρ μίας και μόνης επιστημονικής μεθόδου.

Ο Feyerabend εισάγει τη λεγόμενη αρχή του πολλαπλασιασμού (proliferation principle), η οποία συνίσταται στην πολλαπλότητα και διαφορετικότητα των απόψεων (βλ. Churchland, 1997). Η πολλαπλότητα των απόψεων συλλαμβάνεται από τον Feyerabend ως η πλέον εφικτή προσέγγιση της πραγματικότητας (δηλαδή, να είμαστε «ανοικτοί» σε όλες ανεξαιρέτως τις απόψεις). Επίσης, αυτή η πολλαπλότητα των απόψεων εκλαμβάνεται και ως σημαντική συμβολή στην αύξηση του πνευματικού και πολιτισμικού μας κεφαλαίου.

Συνοπτικά, η ιστορική μελέτη του Feyerabend τον οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει μια συγκεκριμένη επιστημονική μέθοδος η οποία κρίνεται ως ιστορικά επιτυχημένη στην επιστημονική διαδικασία. Άρα, δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι υπάρχει μια μοναδική μέθοδος σύμφωνα με την οποία αναπτύσσεται η επιστήμη. Στη θέση της ενιαίας επιστημονικής μεθόδου, τοποθετεί τη λεγόμενη «αρχή του πολλαπλασιασμού των μεθόδων» η οποία στηρίζεται στην πολλαπλότητα των απόψεων.

Μία γραμμή κριτικής των ιδεών του Feyerabend είναι ότι αυτές οι απόψεις στην ουσία καθιστούν την επιστημονική διαδικασία άκρως σχετικιστική. Εφόσον δεν υπάρχει μια αποδεκτή επιστημονική μεθοδολογία, όλες οι θεωρίες είναι σχετικές και δεν μπορούμε να μιλήσουμε για υπεροχή μιας επιστημονικής θεωρίας έναντι κάποιας άλλης.

Επίσης, η προσέγγιση του Feyerabend αφαιρεί την αποκλειστική κυριαρχία της ορθολογικής σκέψης στον χώρο της επιστήμης. Είδαμε ότι ο ορθολογισμός είναι το βασικό συστατικό στοιχείο στην ιστορία της επιστήμης. Η σχετικιστική αντίληψη προφανώς αφαιρεί την ορθολογικότητα ως κυρίαρχο στοιχείο της επιστήμης. Κατά τον Feyerabend, η ορθολογική σκέψη αποτελεί μόνο μία από τις πολλές πνευματικές παραδόσεις του ανθρώπινου πνεύματος. Αν και δεν την απορρίπτει θεωρώντας ότι ανήκει στην επιστημονική διαδικασία, η ορθολογικότητα παύει πλέον να κατέχει εκείνη την κυρίαρχη θέση η οποία της αποδίδεται από την πλειονότητα των φιλοσόφων της επιστήμης (βλ. Δρακόπουλος, 2001).

6.6.3. Η μεθοδολογική προσέγγιση του P. Feyerabend

Κατά τον Feyerabend, δεν υπάρχει μία κατάλληλη μεθοδολογική προσέγγιση, αλλά όλα είναι επιτρεπτά και αποδεκτά («Anything goes»). Όλες οι πιθανές μεθοδολογικές προσεγγίσεις είναι εξίσου αποδεκτές στην επιστήμη (βλ. αναλυτικά Maia-Neto, 1991; Staley, 1999). Η επιστήμη μπορεί να προσφύγει και σε πρακτικούς κανόνες (rules of thumb), κάτι που γίνεται συνήθως σε άλλες δραστηριότητες που δεν θα τις χαρακτηρίζαμε ακριβώς επιστημονικές (βλ. ενδεικτικά Munchin, 2011 για την περίπτωση της θεολογίας). Επειδή ακριβώς δεν δέχεται και δεν προτείνει καμιά συγκεκριμένη επιστημονική μέθοδο ως κυρίαρχη ή κατάλληλη, ο Feyerabend χαρακτηρίζει το έργο του ως «Επιστημολογικό Αναρχισμό» (Epistemological Anarchism). Όπως ο πολιτικός αναρχισμός δεν δέχεται καμιά μορφή εξουσίας, έτσι και η επιστήμη δεν πρέπει να αποδέχεται καμιά συγκεκριμένη επιστημονική μέθοδο ως πλέον προσήκουσα και προσιδιάζουσα προς τις γνωστικές επιδιώξεις της. Η δυτική επιστήμη, κατά συνέπεια, δεν μπορεί να δικαιολογήσει επαρκώς τις αξιώσεις υπεροχής της έναντι άλλων πνευματικών παραδόσεων που δεν εντάσσονται στο αυστηρό πλαίσιο του Ευρωπαϊκού ορθολογισμού (π.χ. μη-δυτική εναλλακτική ιατρική, βλ. σχετικά Kidd, 2013a).

Ο Feyerabend κάνει ιδιαίτερη αναφορά στο έργο του στην σχέση επιστήμης και εξουσίας:

- Η θεώρηση της επιστήμης ως μίας από τις πολλές πνευματικές εκδηλώσεις του ανθρώπου και όχι ως κυρίαρχης γνωστικής δραστηριότητας, της αφαιρεί κύρος και δύναμη.
- Σκοπός του Feyerabend είναι να βοηθήσει να αρθούν τα εμπόδια και τα ποικίλα προσκόμματα που δημιουργούν οι «ειδικοί» και οι «διανοούμενοι» σε διαφορετικές παραδόσεις, δηλαδή σε όσες τείνουν να διαφοροποιούνται σημαντικά από τη δεσπόζουσα επιστημονική ορθολογική παράδοση.

Κατά τη γνώμη του Feyerabend, οι επιστήμονες στις δυτικές κοινωνίες κατέχουν σημαντικές θέσεις εξουσίας. Η αποδυνάμωση της επιστημονικής διαδικασίας αποδυναμώνει συνακόλουθα και τους εκφραστές της, οι οποίοι είναι οι επιστήμονες. Ο Feyerabend δεν περιορίζεται στην κοινωνιολογική ανάλυση που διενεργεί ο Kuhn πάνω στην επιστημονική διαμάχη για τα επιστημονικά παραδείγματα, αλλά την προεκτείνει και τη συσχετίζει με την άσκηση εξουσίας. Δηλαδή, εκτός από την πολιτικο-κοινωνιολογική ανάλυση του

Kuhn για την επιστήμη, ο Feyerabend προχωρά μερικά βήματα πιο κάτω για να επισημάνει τη σχέση μεταξύ της επιστήμης, ως κυρίαρχης πνευματικής δραστηριότητας, με τα κυριότερα σύγχρονα κέντρα εξουσίας.

6.6.4. Αποτίμηση

Ο θέσεις του Feyerabend τείνουν να θεωρούνται ως ακραίες. Καθίσταται, ωστόσο, αποδεκτό ότι οι απόψεις αυτές προσέφεραν το έναυσμα για μελέτες του φαινομένου της επιστήμης σε σχέση με κατεστημένους θεσμούς και φορείς άσκησης πολιτικής δύναμης (βλ. περαιτέρω Kidd, 2013b). Αρκετοί επιστημολόγοι χρησιμοποιούν τις ιδέες του για να μελετήσουν τον τρόπο με τον οποίο κυρίαρχες σχολές σε μια συγκεκριμένη επιστήμη χρησιμοποιούν πολιτική ισχύ και επιρροή για να αποτρέψουν επιστημονικές αμφισβητήσεις από νέους επιστήμονες (βλ. ενδεικτικά Maia-Neto, 1991; Preston, 1998), ακόμη και για να υποβαθμίσουν ή, ενδεχομένως, να ωθήσουν στην απαξίωση ριζοσπαστικές ή καινοτόμες προσεγγίσεις.

Ένα άλλο θετικό στοιχείο της ανάλυσης του Feyerabend είναι η επισήμανση της μεγάλης δύναμης και της συνακόλουθης κοινωνικής επιρροής που διαθέτει η σύγχρονη επιστήμη ως κοινωνικός θεσμός (Maia-Neto, 1993). Πολλές σημαντικές πολιτικές αποφάσεις δικαιολογούνται με αναφορές σε ομάδες ειδικών επιστημόνων, το έργο των οποίων τείνει να αποτελέσει αφετηρία και έρεισμα λήψης κρίσιμων πολιτικών αποφάσεων σε διεθνές επίπεδο.

6.7. Η προοπτική υπέρβασης του σχετικισμού στη φιλοσοφία της επιστήμης

Ο Feyerabend, όπως είδαμε, οριοθετεί έναν χώρο ευρύτερο από τον αυστηρά επιστημονικό, αφού επεκτείνεται και στα δεδομένα που προκύπτουν από τις κοινωνικές επιστήμες και την ιστορία της τέχνης. Η ασυμμετρία των επιστημονικών θεωριών προσλαμβάνει εν προκειμένω ευρύτερες διαστάσεις, καθώς χαρακτηρίζει τόσο την επιστημονική αλλαγή όσο και οποιαδήποτε εννοιολογική μεταβολή σε κάθε χώρο της πνευματικής ζωής. Εάν, όμως, οι υποστηρικτές διαφορετικών θεωριών καταλήγουν σε ασύμμετρες περιγραφές για τον πραγματικό κόσμο, τούτο δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκη και την αδυναμία οποιασδήποτε σύγκρισης μεταξύ των θεωριών.

Η ύπαρξη κριτηρίων αποτίμησης ασύμμετρων θεωριών (τυπικών και μη τυπικών: τα τελευταία απαιτούν τη συμφωνία με μεταφυσικές αρχές και δεν μπορούν να θεωρηθούν απόλυτα και καθολικά) είναι δυνατή και αποτελεί εφικτό εγχείρημα κατά τον Feyerabend (Oberheim, 2005). Εκείνο που αποκλείεται είναι η σύγκριση των θεωριών μέσω του περιεχομένου τους (θετικισμός) ή της ομοιότητας προς την αλήθεια (Popper). Όμως, δεν πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι η επισήμανση ανάλογων κριτηρίων από τον Feyerabend ελάχιστα διαφέρει από τα υποκειμενικά κριτήρια αξιολόγησης του Kuhn (βλ. Hoyningen-Huene, 1995). Η υιοθέτηση, επομένως, της θέσης της ασυμμετρίας και της συναφούς προβληματικής περιορίζει ουσιαστικά κάθε ιδέα γνωστικής προόδου και ορθολογικότητας στην επιστήμη. Εφόσον κάθε επιστημονική αλλαγή έχει κατ' εξοχήν οντολογικό χαρακτήρα, τα προβλήματα της ανάπτυξης της γνώσης και της οριοθέτησης ενός διαχρονικού μοντέλου ορθολογικότητας είναι φυσικό να παραμερίζονται.

Η δομή των επιστημονικών αλλαγών καθίσταται κεντρικό πρόβλημα της επιστημολογίας. Η θέση της ασυμμετρίας των επιστημονικών θεωριών θέτει το πρόβλημα της μεταβολής στη δηλωτική αναφορά των επιστημονικών όρων. Υπενθυμίζουμε τη διάκριση νοήματος ενός όρου (ως συνόλου καθοριστικών χαρακτηριστικών του) και δηλωτικής αναφοράς του (δηλαδή τα αντικείμενα ή οι σχέσεις που τον συγκροτούν). Σύμφωνα με τον Scheffler, εκείνο που αλλάζει στην ανάπτυξη της επιστήμης είναι το νόημα των χρησιμοποιούμενων όρων και όχι η δηλωτική αναφορά τους.

Αντίθετα, για τον Kuhn, το νόημα των επιστημονικών όρων θεμελιώνεται αποφασιστικά στις πεποιθήσεις των επιστημόνων που χρησιμοποιούν τον όρο στα πλαίσια μιας συγκεκριμένης θεωρίας. Το σύνολο των πεποιθήσεων και παραδοχών που προσδιορίζει το εννοιολογικό περιεχόμενο, δηλαδή το νόημα του όρου, καθορίζει και την αναφορά του. Η τελευταία μεταβάλλεται ως συνάρτηση των διαφορετικών επικρατούσων πεποιθήσεων των επιστημόνων. Κατά συνέπεια, η σχέση σημασίας και αναφοράς είναι για τον Kuhn σχέση όρων και πεποιθήσεων και όχι όρων και πραγματικότητας. Και το κυριότερο είναι ότι η αλλαγή στη θεωρία υποδήλωνε αλλαγή της σημασίας και της αναφοράς των όρων και θα επέφερε καθοριστική αλλαγή της οντολογίας του κόσμου.

Αν αποδεχτούμε την προκείμενη ότι η υιοθέτηση (ή η μεταβολή) ενός βασικού γνωστικού στόχου είναι υποκειμενική και συναισθηματική υπόθεση, τότε δεν μπορούμε να διαφύγουμε από το συμπέρασμα ότι οι επιστημονικές διενέξεις δεν επιδέχονται ορθολογικές λύσεις. Αντίθετα, η προτεραιότητα σε γνωστικές (και

όχι σε ηθικές/ιδεολογικές) αξίες, και η σημασία μεθοδολογικών κανόνων και κριτηρίων διαμόρφωσης της ερευνητικής συμπεριφοράς, μπορούν να αποδεσμεύσουν το πρόβλημα των επιστημονικών αλλαγών από μια σχετικιστική οντολογία. Αυτήν τη λύση επιλέγει ο Larry Laudan, στην προσπάθεια κατανόησης της διαδικασίας λήψης αποφάσεων στην επιστήμη και εξήγησης της ταυτόχρονης παρουσίας, τόσο της συναίνεσης (ως γεγονός κοινωνικής επαλήθευσης το οποίο προβάλλεται και από τη σχολή της Φρανκφούρτης, ιδίως από τον Habermas, στο πλαίσιο της συναινετικής θεωρίας της αλήθειας, καθώς και από τον Apel), όσο και της διαφωνίας (dissensus) στη λειτουργία των επιστημονικών συζητήσεων.

Ο Laudan (1984) υποστηρίζει ότι υφίσταται μια ευρεία σειρά κριτικών εργαλείων, τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τον ορθολογικό προσδιορισμό των γνωστικών επιδιώξεων της επιστήμης. Η κεντρική θέση του Laudan (*Science and Values, The Aims of Science and their Role in Scientific Debate*, 1984) είναι η αντικατάσταση του μονοδιάστατου, ιεραρχικού υποδείγματος, που οδηγεί από τους στόχους στις μεθόδους και τους πραγματικούς (factual) ισχυρισμούς, σε ένα πολυδιάστατο, δικτυωθέν (reticulated) υπόδειγμα θεμελίωσης, στο οποίο μια σύνθετη διαδικασία αμοιβαίας προσαρμογής και αμοιβαίας θεμελίωσης διαπερνά όλα τα επίπεδα επιστημονικής δέσμευσης.

Ο Laudan επισημαίνει το γεγονός ότι, ενώ φιλόσοφοι της επιστήμης εντόπισαν τον συναινετικό χαρακτήρα της επιστημονικής δραστηριότητας στην προσχώρηση του επιστήμονα στους ισχύοντες κανόνες μιας τυπικής επιστημονικής συλλογιστικής, κοινωνιολόγοι όπως οι Merton και Polanyi υποστήριξαν ότι η συμφωνία στην επιστημονική μεθοδολογία αποτελεί συνέπεια αποδοχής ενός συνόλου αξιών και συμπεριφορικών προτύπων που διακρίνουν την επαγγελματική ζωή της επιστημονικής κοινότητας. Αυτή, όμως, η συναίνεση της επιστημονικής ομογενείας μεταβάλλεται εάν κάθε ομάδα επιστημόνων προσαρμόζει τη δράση της αναφορικά με τα δικά της υιοθετηθέντα κριτήρια. Η εξηγητική δύναμη, τόσο των λογικών εμπειριστών όσο και του Robert Merton, αδυνατεί να προσφέρει πειστικές απαντήσεις στο πρόβλημα διαφωνίας στην επιστήμη, γεγονός που αποτελεί αντικείμενο διαρκούς αναφοράς των Kuhn και Feyerabend.

Ο Laudan υποδεικνύει τέσσερις λόγους οι οποίοι αντιβαίνουν προς την επικρατούσα ενασχόληση με το consensus στην επιστήμη:

- η διαρκής παρουσία των αντιπαραθέσεων,
- η θέση της ασυμμετρίας,
- ο ετεροπροσδιορισμός των θεωριών από τα δεδομένα,
- η υιοθετημένη συμπεριφορά που είναι αντίθετη προς τις επιστημονικές νόρμες.

Ειδικότερα, στην τρίτη περίπτωση, οι κανόνες των αξιολογικών κριτηρίων της επιστήμης δεν οδηγούν στην επιλογή μίας θεωρίας και τον αποκλεισμό άλλων. Οι υποστηρικτές του dissensus προσφεύγουν συνήθως στη θέση Duhem–Quine, στα πλαίσια της οποίας καμία θεωρία δεν μπορεί να αποδειχτεί λογικά ή να διαψευστεί από την εμπειρία. Ο Nelson Goodman υποστηρίζει ότι οι κανόνες επιστημονικής συλλογιστικής, είτε απαγωγικοί είτε επαγωγικοί, δεν παύουν να χαρακτηρίζονται από αμφισημία, οπότε μπορούν να ακολουθηθούν με διάφορους, ασυμβίβαστους μεταξύ τους τρόπους. Ο Kuhn θα αναφερθεί στο γεγονός ότι τα κριτήρια επιλογής θεωριών αδυνατούν να εξηγήσουν τις πραγματικές διαδικασίες.

Ο Laudan (1984) αναφέρεται εκτεταμένα στο απλό ιεραρχικό υπόδειγμα ορθολογικής διαμόρφωσης του consensus για να καταλήξει στη δική του πρόταση ενός δικτύου αναφοράς όλων των παραμέτρων της επιστημονικής ορθολογικότητας, στα πλαίσια του οποίου αξιολογία, μεθοδολογία και πραγματικοί ισχυρισμοί διαπλέκονται σε σχέσεις αμοιβαίας εξάρτησης και αλληλεπίδρασης. Εν συνεχεία, ο Laudan υποβάλλει σε κριτική την κουνιανή σύλληψη των επιστημονικών αλλαγών, η οποία ανάγεται σε αντιπαράθεση διαφορετικών κοσμοθεωριών (worldviews), στα πλαίσια του παρακάτω σχήματος:

WV 1 (Οντολογία 1, μεθοδολογία 1, αξίες 1) έναντι WV 2 (Οντολογία 2, μεθοδολογία 2, αξίες 2).

Αυτή η ολιστική εικόνα των επιστημονικών αλλαγών μπορεί να υποβληθεί στην ακόλουθη κριτική: ο Kuhn αποτυγχάνει να προσφέρει μια συνεπή εξέταση της διαμόρφωσης του consensus της επιστημονικής συναίνεσης, δηλαδή του τρόπου βάσει του οποίου συμφωνούν οι επιστήμονες για την υποστήριξη μιας κοσμοθεωρίας έναντι κάποιας άλλης. Το πρόβλημα αυτό μπορεί να διορθωθεί με δύο ουσιαστικές τροποποιήσεις της κουνιανής θέσης:

- με αντικατάσταση της ιεραρχικής θεώρησης της θεμελίωσης με το νέο υπόδειγμα δικτύωσης (reticulated), στο πλαίσιο του οποίου μπορούμε να διαπραγματευτούμε θεωρητικά και να συζητήσουμε ελλόγως γνωστικές αξίες, και
- με την εγκατάλειψη της εμμονής στον ολοκληρωτικό χαρακτήρα κοσμοθεωριών ή παραδειγμάτων.

Το πρόβλημα του consensus επιλύεται όταν αντιληφθούμε ότι τα ποικίλα συστατικά στοιχεία μιας κοσμοθεωρίας είναι ατομικά διαπραγματεύσιμα και ατομικά αντικαταστήσιμα. Απαιτείται, συνεπώς, η κριτική εξέταση του κουνιανού επιχειρήματος σύμφωνα με το οποίο ο τρόπος διαμόρφωσης ειδικών κανόνων και αρχών επιστημονικής αξιολόγησης αποκλείει τη δυνατότητα ορθολογικής επιλογής θεωριών (Quine, Goodman, Hesse). Ο Laudan, σε αντίθεση με τους Kuhn και Doppelt, θα καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η ύπαρξη συγκρουόμενων απόψεων μεταξύ των επιστημόνων για την ποιότητα των προβλημάτων δεν συνεπάγεται την ασυμμετρία των αξιολογήσεων στην οποία επιμένουν αυτοί οι συγγραφείς. Υπάρχουν, ως εκ τούτου, αρχές οι οποίες δεν εξαρτώνται από κάποιο ιδιαίτερο παράδειγμα, ούτε απορρέουν από την ατομική ιδιοσυγκρασία, και οι οποίες επαρκούν, συνήθως, για την καθοδήγηση των προτιμήσεων και ορθολογικών επιλογών των επιστημόνων. Τελικό αιτούμενο είναι η αποφυγή αυτής της οντολογικής σχετικότητας, με στόχο να διατηρηθεί το ρεαλιστικό υπόβαθρο των επιστημονικών θεωριών και ο αντικειμενικός χαρακτήρας των βασικών θεωρητικών επιλογών. Αυτόν τον ρεαλιστικό χαρακτήρα των επιστημονικών θεωριών προσπαθεί να αποκαταστήσει, όπως εξετάσαμε ήδη, και η αιτιακή θεωρία αναφοράς των Kripke – Putnam.

Ανακεφαλαιώνοντας, επισημαίνουμε ότι οι πιθανές απαντήσεις στη θέση της ασυμμετρίας των επιστημονικών θεωριών καθιστούν δυνατό τον εντοπισμό δύο διακριτών επιπέδων προσέγγισης του προβλήματος:

- Σε ένα πρώτο επίπεδο, η προσπάθεια εφαρμογής μιας νέας θεωρίας του νοήματος στο επιστημολογικό πεδίο θέτει ως στόχο την κατάδειξη του σφάλματος που ενέχει η θέση των Kuhn και Feyerabend. Σε αντίθεση με το δεύτερο επίπεδο, στο οποίο θα αποδοθεί προτεραιότητα στο γεγονός της σύγκρισης και της συνακόλουθης επιλογής ανταγωνιστικών θεωριών, η πρώτη κριτική στάση απέναντι στη λύση Kuhn–Feyerabend υπογραμμίζει την έλλειψη βασικότητας της εκδοχής της ασυμμετρίας, με τη διαπίστωση ότι τα προβλήματα της γλώσσας και της επιστήμης είναι κατ' ουσίαν ενιαία (πρόκειται για την αιτιακή θεωρία των Kripke – Putnam).
- Σε δεύτερο επίπεδο, υπογραμμίζεται η πραγματικότητα της απώλειας των καθοριστικών στοιχείων της επιστημονικής ανάπτυξης μέσα από τη διαρκή ενασχόληση με τους εννοιολογικούς όρους. Έτσι, το πρόβλημα της ασυμμετρίας θεωρείται, ή τείνει να εκλαμβάνεται, ως ψευδοπρόβλημα και τελικώς παραμερίζεται ή εκτοπίζεται από το προσκήνιο των επιστημονικών συζητήσεων. Αυτή ακριβώς είναι η στάση των Lakatos και Laudan.

6.8. Πρόοδος της επιστήμης και υποδείγματα επιστημονικής ορθολογικότητας: συμπερασματικές διαπιστώσεις

Το ιδεώδες του λογικού θετικισμού πρέπει να αναζητηθεί στην θεμελίωση μιας συνεπούς λογικής της επιστήμης, μιας καθολικής θεωρίας της επιστημονικής μεθόδου που θα περιείχε τα κριτήρια εγκυρότητάς της, ικανής να συλλάβει την αδιαμφισβήτητη ορθολογικότητα της σωρευτικής επιστημονικής εξέλιξης. Στα πλαίσια αυτά, υπάρχει ουσιαστική διαφορά μεταξύ φιλοσοφίας της επιστήμης και ιστορίας της επιστήμης, αφού η πρώτη διερευνά την ιδέα, τη μορφή της επιστήμης, ένα δεοντολογικό τρόπο ανάπτυξής της, ενώ η δευτέρα μελετά την πραγματική εξέλιξή της, χωρίς να έχει το δικαίωμα να προσφεύγει σε αξιολογήσεις ή κανονιστικά πρότυπα. Η εικόνα, όμως, της επιστήμης όπως προέκυπτε από τα κείμενα των λογικών θετικιστών (βλ. κεφ. 3), απέκλειε τη δυνατότητα συμπεριφοράς και ορθολογικότητας που δεν ήταν δυνατό να συλληφθεί από ένα *a priori* μοντέλο τυπικής λογικής. Με την ιστορικοστική στροφή, η αλληλεπίδραση μεταξύ φιλοσοφίας της επιστήμης και ιστορίας της επιστήμης είναι πλέον αυτονόητη.

Η σημασία της ιστορικής διάστασης της επιστήμης συνίσταται στη θεώρηση των επιστημονικών θεωρητικών κατασκευών ως δομημένων ιστορικών οντοτήτων, δηλαδή στην παραδοχή ότι η ανάπτυξη και ο μετασχηματισμός των θεωριών επηρεάζουν ουσιαστικά την αξιολογήσή τους. Πρόκειται για μια στάση ριζικά

διαφορετική από τον στατικό τρόπο σύλληψης του προβλήματος από τους θετικιστές, που εισήγαγε την ιστορική διάσταση στο εσωτερικό επιστημολογικών αναλύσεων, διερευνώντας το ενδεχόμενο της προόδου με βάση τον πραγματικό τρόπο ανάπτυξης της επιστήμης.

Οι επιστημονικές αποφάσεις, κατά τη στιγμή της λήψης τους, είναι συνάρτηση του πραγματικού περιβάλλοντος των επιστημόνων, δηλαδή ενός συστήματος αξιών, μεθοδολογικών αρχών και δεοντολογικών επιταγών. Η απόκλιση από τα κριτήρια της εκ των υστέρων αξιολόγησης ιστορικών επεισοδίων της επιστήμης είναι εξ ορισμού δεδομένη. Με βάση τη διάκριση αυτή, ονομάζουμε άμεση ορθολογικότητα το σύνολο των λόγων που αναγνωρίζονται από τους ίδιους τους επιστήμονες ως καθοριστικοί στη λήψη των αποφάσεών τους και έμμεση ορθολογικότητα τους λόγους οι οποίοι εμείς θεωρούμε ότι συνέβαλαν με ουσιώδη τρόπο στην καθιέρωση μιας θεωρίας. Για τον κλασικό θετικισμό, ήταν αδιαμφισβήτητη η διαπίστωση ότι η επιστημονική ορθολογικότητα διέθετε διαχρονική ισχύ, δηλαδή καθολικότητα που προσδιορίζεται από τα εγγενή δεδομένα του επιστημονικού λόγου (de Jong & Betti, 2010).

Η τομή του Kuhn και Feyerabend εισήγαγε την ειδωλοκλασική θεώρηση της επιστήμης ως απλού πολιτισμικού φαινομένου, με την υιοθέτηση μεθόδων από τον χώρο της κοινωνικής ανθρωπολογίας, όπου εκτός από τα καθαρά επιστημονικά δεδομένα απαιτείται ο συνυπολογισμός ενός συνόλου κοινωνικών και ιδεολογικών παραγόντων. Σε αυτό το πλαίσιο, ο τρόπος εξέτασης των θεωριών αντιστοιχεί στη σύλληψή τους ως αυτόνομων δομών, που διέπονται από εσωτερικά κριτήρια συνοχής, των οποίων απαιτείται η διασάφηση, χωρίς την προβολή στο παρελθόν σημερινών προτύπων και αξιών. Δεν υπάρχει, επομένως, μια καθολικά ισχύουσα μορφή ορθολογικότητας, αφού η αντίληψη για το τι είναι επιστημονικό υπόκειται σε διαχρονική μεταβολή, η οποία είναι τέτοια ώστε δεν επιτρέπει την εξαγωγή κανονικοτήτων που να προκύπτουν από τις μεθοδολογικές μεταβολές (βλ. περαιτέρω De Carvalho, 2013). Ως εκ τούτου, με βάση την ιστορικιστική στροφή, δεν έχουμε το δικαίωμα να μιλάμε για πρόοδο στη διαδοχή των επιστημονικών θεωριών αλλά για απλή αλλαγή. Η θέση της ασυμμετρίας των επιστημονικών θεωριών και παραδειγμάτων παρουσιάζεται, τελικώς, ασυμβίβαστη προς μετα-θεωρητικές έννοιες όπως η αλήθεια και η ορθολογικότητα.

Για τον Feyerabend, δεν αρκεί μόνο αυτή η επισήμανση του μεθοδολογικού χάους στην ιστορία της επιστήμης: απαιτείται και η αναγνώριση του απαραίτητου χαρακτήρα και της δυναμικής χρησιμότητας τέτοιων καταστάσεων για την ανάπτυξή της. Η κατάδειξη αποκλίσεων, λαθών και έλλειψης λογικής παραπέμπει στο γεγονός της αναγκαιότητας της ύπαρξής τους για την επιστημονική πρόοδο. Η δυνατότητα ανάδειξης των αντιφάσεων και έκφρασης ανορθολογικών ιδεών υποβοηθά, σε τελευταία ανάλυση, την υπόθεση της επιστήμης. Η εγκατάλειψη του θετικιστικού υποδείγματος ανάλυσης της επιστήμης φαίνεται να συμπαρασύρει κάθε έννοια προόδου και επιστημονικής ορθολογικότητας. Ανακύπτουν, συνεπώς, ερωτήματα της μορφής:

- Αποτελεί η σύγχρονη επιστήμη ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό φαινόμενο ή μήπως πρόκειται για το κύριο πεδίο έκφρασης της αντικειμενικής και έγκυρης γνώσης;
- Το γεγονός της συνέχειας στην ανάπτυξη της επιστήμης τους τρεις τελευταίους αιώνες πρέπει να εκληφθεί ως γεγονός εξαρτημένο από τα ειδικότερα χαρακτηριστικά της κοινωνικής δομής της έρευνας ή ως ένδειξη της ιδιαιτερότητας και αυτονομίας του επιστημονικού λόγου;
- Στο γεγονός της τεχνολογικής αξιοποίησης της επιστήμης και της συνακόλουθης κυριαρχίας στο φυσικό περιβάλλον, θα αναγνωριστεί η ξεχωριστή αποτελεσματικότητα του επιστημονικού λόγου ή ο παραμερισμός άλλων μορφών δημιουργικής σκέψης;

Οι απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά, στα πλαίσια των σύγχρονων επιστημολογικών τάσεων, κινούνται προς την κατεύθυνση κατοχύρωσης της γνωστικής προτεραιότητας και υπεροχής των επιστημονικών προτάσεων και της προβολής ενός στοιχείου εγγενούς ορθολογικότητας της επιστημονικής ανάπτυξης.

Η αιτιακή θεωρία αναφοράς των Kripke-Putnam αποδέχεται, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, ως ορθολογική την ολότητα της συμπεριφοράς των επιστημόνων. Οφείλουμε, όμως, να διευκρινίσουμε ότι δεν υπάρχει αυτοτελής θεωρία ορθολογικότητας στους Kripke-Putnam. Ορθολογικό είναι αυτό που έχει δικαιωθεί από την πραγματική ιστορία της επιστήμης. Ομοίως, δεν υπάρχει θεωρία προόδου στον Putnam. Η πρόοδος δεν αποτελεί ζητούμενο, αλλά τίθεται ως αξίωμα στο σύστημά τους.

Αντίθετα, για τους Lakatos και Laudan, η αναφορά στην κανονιστική χροιά της επιστημολογίας λειτουργεί ως ικανότητα διατύπωσης μοντέλων ορθολογικότητας, που αποτιμούν τη συμπεριφορά επιστημόνων του παρελθόντος. Το ενδιαφέρον μας στρέφεται κυρίως προς την έμμεση ορθολογικότητα, την

προβολή της δικής μας λογικής στο παρελθόν. Παρ' όλη, όμως, την πρόταξη της έμμεσης ορθολογικότητας, διακρίνεται η παραδοχή της σύγκλισης των παραγόντων που επηρεάζουν παρελθούσες συμπεριφορές προς τα κανονικά πρότυπα που υιοθετούνται στις σύγχρονες προσεγγίσεις της ιστορικής συγκυρίας. Η άμεση ορθολογικότητα, επομένως, τείνει προοδευτικά προς την έμμεση. Όπως παρατηρεί ο Κάλφας (1984), η έννοια της προόδου είναι ο απαιτούμενος συνδυαστικός κρίκος ανάμεσα στην άμεση και την έμμεση ορθολογικότητα. Στο σημείο αυτό, επιχειρείται αναφορά στις θέσεις της Mary Hesse (1980), σύμφωνα με τις οποίες το ενδιαφέρον για την αξιολόγηση του παρελθόντος, και όχι για μια περιγραφική εξιστόρησή του, καταλήγει στην ορθολογική ανασυγκρότηση ως προβολή των δικών μας κριτηρίων, ανεξάρτητα από την ύπαρξη, ή μη, συμφωνίας για τη διαχρονική ισχύ και τον κανονιστικό χαρακτήρα τους.

Η κατάδειξη στενής σχέσης μεταξύ προόδου και ορθολογικότητας ξεκινά από τον Popper, που θεμελιώνει την ορθολογικότητα της επιστήμης όχι στην ατράνταχτη βεβαιότητα των συμπερασμάτων της, αλλά στη δυνατότητα αντικατάστασης μιας θεωρίας που διαγνώστηκε από μια άλλη (αύξουσα ανάπτυξη της επιστήμης). Συνεχίζεται στον Lakatos, που ταυτίζει επιστημονικότητα και πρόοδο και λαμβάνει οριστική μορφή στον Laudan: η κατάδειξη προόδου δεν οφείλεται στις ορθολογικές αποφάσεις των επιστημόνων, αλλά, αντίστροφα, η επιστήμη είναι ορθολογική ακριβώς επειδή προοδεύει. Τα μοντέλα της επιστημονικής προόδου των Lakatos και Laudan προϋποθέτουν αφενός μεν την ύπαρξη της προόδου στην επιστήμη ως δεδομένη, οπότε διερευνάται η σύλληψη αυτή της προόδου, αφετέρου δε, έχουν ως αφετηρία την ανάλυση των κριτηρίων της επιστημονικής προόδου, οπότε έπεται η διατύπωση μιας συνεκτικής θεωρίας επιστημονικής ορθολογικότητας.

Η έννοια της προόδου εντάσσεται στο μεθοδολογικό επίπεδο, ενώ η ορθολογικότητα αποτελεί μετα-μεθοδολογική έννοια. Έτσι, η πρόοδος δεν αποτελεί πλέον επιφανόμενο της έρευνας, αλλά εμπεριέχεται στην ίδια τη φύση της, αποτελώντας καθοριστικό στοιχείο της εγγενούς ορθολογικότητας της επιστήμης. Οι διαφορές στα μοντέλα ορθολογικότητας των Lakatos και Laudan εντοπίζονται στο γεγονός ότι ο πρώτος προτείνει μοντέλο αυστηρά επιστημονικής ορθολογικότητας, εν σχέσει προς τον δεύτερο που επεκτείνει την εμβέλεια του υποδείγματός του διαχρονικά, σε βάρος όμως της κριτικής διάστασής του. Ο Lakatos επιζητεί τελικώς την καθολική εφαρμογή του μοντέλου του περί ορθολογικότητας. Το υπόδειγμα όμως αυτό, ενώ διατηρεί μια έντονα κριτική διάσταση, είναι αυστηρά οριοθετημένο στα πλαίσια της σύγχρονης επιστήμης.

Αντίθετα, ο Laudan πιστεύει ότι τα συστατικά στοιχεία της επιστημονικής ορθολογικότητας μεταβάλλονται διαχρονικά (βλ. Grobler, 1990). Υφίσταται, όμως, ένας κοινός άξονας, μια διαχρονική σταθερά που χαρακτηρίζει αυτές τις μεταβολές. Η ορθολογική απόφαση είναι προοδευτική απόφαση, ακόμη και αν εξελίσσονται τα κριτήρια της προόδου. Στον Laudan αποδίδεται βαρύτητα στις μορφές άμεσης ορθολογικότητας, με συνέπεια την εξασθένιση της κριτικής ικανότητας του υποδείγματός του.

Η έννοια της προόδου είναι κατ' εξοχήν λειτουργική μόνο όταν αναφερθούμε στη φάση της συνεχούς ανάπτυξης και ωριμότητας των τριών τελευταίων αιώνων (διάκριση μεταξύ ώριμης – ανώριμης επιστήμης). Με ανάλογο τρόπο, η οριοθέτηση της επιστημονικής ορθολογικότητας αποκλείει μορφές γνωστικής αναζήτησης, όπως οι μη δυτικές επιστημονικές τεχνικές και πρακτικές, καθώς και τις κοινωνικές επιστήμες που δεν έχουν εισέλθει ακόμη σε προχωρημένο στάδιο παραδειγματικής διάρθρωσης.

Η διάκριση ώριμης και ανώριμης επιστήμης είναι απαραίτητη για την ορθολογική επιλογή των θεωριών, καθώς μόνον οι ώριμες επιστήμες, μετά την εποχή του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, χαρακτηρίζονται από συνεχή και συστηματική πρόοδο. Ο Lakatos αναφέρεται περισσότερο στην Ψυχολογία ή τη φροϋδική ψυχανάλυση ως ένδειξη ανώριμης επιστήμης. Ακριβέστερα, ο Lakatos χαρακτηρίζει την ψυχανάλυση και τον μαρξισμό ως εκφυλισμένα ερευνητικά προγράμματα και, κατά συνέπεια, μη προοδευτικά. Παρ' ότι, όμως, υπόδειγμα έγκυρης γνώσης συνιστούν οι θετικές, κυρίως οι φυσικές, επιστήμες στα πλαίσια ενός οικοδομήματος ορθολογικότητας και επιστημονικότητας, η επέκταση των επιστημολογικών συμπερασμάτων σε τομείς που δεν χαρακτηρίζονται ως αυστηρές επιστήμες, καθίσταται, κατά τη γνώμη μας, θεμιτή, τουλάχιστον σύμφωνα με τα κριτήρια που υιοθετεί ο Laudan.

Ο Laudan θα προχωρήσει ακόμη περισσότερο: δεν υφίσταται θεμελιώδης διαφορά είδους ανάμεσα στην επιστημονική και σε άλλες μορφές έλλογης δραστηριότητας. Οι κλάδοι που αποκαλούμε «επιστήμες» προοδεύουν περισσότερο από τις μη επιστήμες, η διαφορά, όμως, είναι ποσοτική και όχι ποιοτική, είναι διαφορά βαθμού παρά είδους. Η γνωστική ανωτερότητα της σύγχρονης επιστήμης θεωρείται δεδομένη, χωρίς, ωστόσο, για τον Laudan (όπως και τον Feyerabend) να θεμελιώνεται η βασιμότητα του ισχυρισμού αυτού σε κάποια επιστημολογική θεώρηση. Αφού, λοιπόν, η επιστήμη δεν εγείρει αξιώσεις καθολικής αλήθειας και θεωρητικής εγκυρότητας, όλα τελικώς επιτρέπονται.

Παρ' όλη την αδυναμία θέσπισης συγκριτικών κριτηρίων για την κατάδειξη της υπεροχής της επιστήμης απέναντι σε άλλες παραδόσεις, ο μεθοδολογικός αναρχισμός είναι δυνατόν να αποφευχθεί. Κατά

τον Laudan, δεν είναι θεμιτό να στρέψουμε τα κριτήρια της αυστηρά επιστημονικής ορθολογικότητας ενάντια σε άλλες μορφές γνωστικής συμπεριφοράς. Η επιστημονική ορθολογικότητα, όπως κατανοείται στα ευρύτερα πλαίσια της παράδοσης του Δυτικού Ορθολογισμού, δεν ορίζεται ως σύνολο αυθαίρετων κανόνων, αλλά έχει ως αφετηρία ορισμένες θεμελιώδεις κανονιστικές αρχές:

- Η επιστήμη είναι υπόδειγμα έγκυρης γνώσης.
- Η ορθολογικότητα ορισμένων, τουλάχιστον, επεισοδίων της ιστορικής της ανάπτυξης θεωρείται επαρκώς δεδομένη.
- Αυτή η ορθολογικότητα δεν συνιστά σύνολο αυθαίρετων κανόνων, αλλά τείνει στην αναζήτηση της αντικειμενικής αλήθειας.

Το τελευταίο αυτό εγχείρημα είναι και το πλέον επώδυνο. Κατά τον Popper, απαιτεί μια συνεχή προσπάθεια υποβολής των θεωριών μας σε εμπειρικές δοκιμασίες, δηλαδή ταυτίζεται με τη δυναμική μιας διαρκούς επανάστασης. Η αντίληψη του Popper για την εξέλιξη των επιστημονικών θεωριών στρέφεται γύρω από μια μεταφυσική έννοια προσαρμογής, στην οποία προστίθεται το κίνητρο αναζήτησης της αλήθειας (quest for truth). Ο ίδιος χαρακτήρας της προόδου, με την έκδηλη ανθρωπολογική και μεταφυσική διάστασή του, διαφαίνεται και σε άλλες μεθοδολογίες: ο Feyerabend θεωρεί ως κριτήριο προόδου την επίτευξη της ανθρώπινης ευτυχίας, την οποία επιδιώκει να επαναφέρει ως στόχο της επιστημονικής πρακτικής, αντικαθιστώντας τον αυστηρό επιστημονικό ορθολογισμό με μια γενικευμένη μεθοδολογική αναρχία.

Αντίθετα, στον Lakatos, η πρόοδος πραγματοποιείται μέσα από μια επίπονη διαδικασία προσαρμογής, είτε του προγράμματος της έρευνας στα εξελισσόμενα διαχρονικά μεθοδολογικά κριτήρια είτε της θεωρίας στη μεταβαλλόμενη αντίληψη του συνόλου των εφαρμογών της. Τέλος, για τον Kuhn, η αφομοίωση των προβληματικών φαινομένων από το νέο παράδειγμα αντιπροσωπεύει μια μορφή εσωτερικής προόδου του παραδείγματος, με αποτέλεσμα την αποκατάσταση ισορροπίας που οδηγεί στην εγκαθίδρυση και την αδιαμφισβήτητη εδραίωσή του (Κουτούγκος, 1983).

6.9. Ανακεφαλαίωση

Ο Κ. Popper εισήγαγε το κριτήριο της διαψευσιμότητας στην επιστήμη. Οι επιστημονικές προτάσεις, για τον Popper, θεωρούνται προσωρινές και δεκτικές διάψευσης, ως υποκείμενες στο κριτήριο της διαψευσιμότητας, δηλαδή πρέπει να είναι κατασκευασμένες με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι δυνατόν να διαψευστούν. Συνεπώς, η επιστήμη είναι μια ορθολογική δραστηριότητα, η οποία όμως πορεύεται σε αβέβαια θεμέλια (διότι όλες οι επιστημονικές προτάσεις είναι εκ φύσεως προσωρινές). Η επιστήμη, ασφαλώς, αυξάνει το πληροφοριακό δυναμικό μας για την πραγματικότητα, με το να εξαφανίζει λανθασμένες ιδέες, πεποιθήσεις και απόψεις. Η παλαιότερη ιδέα της επιστήμης, ως γνώσης αιώνιων και αμετάκλητων αληθειών, εγκαταλείπεται στο πλαίσιο της σύγχρονης γνωσιοθεωρίας και φιλοσοφίας της επιστήμης.

Περάσαμε στη συνέχεια στον Kuhn, ο οποίος δεν δέχεται την ιδέα της σωρευτικής γνώσης. Σύμφωνα με τον ίδιο, η επιστήμη επηρεάζεται σε σημαντικό βαθμό από το ιστορικό και κοινωνικό περιβάλλον, αποτελεί, δηλαδή, μια ανθρώπινη δραστηριότητα, η οποία εντάσσεται σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο, του οποίου συνιστά οργανικό τμήμα. Ο Kuhn εισήγαγε την έννοια του επιστημονικού παραδείγματος (scientific paradigm), ωστόσο, ο όρος «παράδειγμα» δεν έχει την ίδια έννοια που του αποδίδουμε στην καθομιλουμένη. Τα επιστημονικά παραδείγματα αλλάζουν και αντικαθίστανται, επομένως, δεν υπάρχει συσσώρευση γνώσεων και τάση σύγκλισης προς την αλήθεια. Αυτό που είδαμε από τον Πλάτωνα μέχρι τον 19^ο αιώνα ως κεντρικό επιστημονικό ιδεώδες δεν γίνεται πλέον αποδεκτό στη σύγχρονη επιστημολογία.

Ο Lakatos συνεχίζει την παράδοση, κυρίως του Popper, και εισάγει την έννοια των «επιστημονικών - ερευνητικών προγραμμάτων». Αντιθέτως, ο Feyerabend αναπτύσσει μια ακόμα πιο ριζοσπαστική αντίληψη, γιατί αμφισβητεί τον κεντρικό ρόλο της ορθολογικότητας στην επιστήμη. Είναι ο πρώτος ο οποίος απορρίπτει μια παράδοση αιώνων, άρα, ο πιο ριζοσπαστικός από τους άλλους επιστημολόγους που εξετάσαμε, διότι εκείνοι δέχονται ως έναν βαθμό την ύπαρξη της ορθολογικότητας. Σύμφωνα με τον Feyerabend, υπάρχουν πολλές αξιόλογες πνευματικές παραδόσεις. Ο ευρωπαϊκός ορθολογισμός συνιστά αναμφίβολα μια από αυτές, χωρίς ωστόσο να θεωρείται η μοναδική, ούτε ασφαλώς η κυρίαρχη. Στη θέση της ορθολογικότητας, εν προκειμένω, εισάγεται η αρχή του πολλαπλασιασμού των υποθέσεων, η οποία στηρίζεται στην πολλαπλότητα των απόψεων.

Το κύριο κοινό σημείο αυτών των φιλοσόφων της επιστήμης είναι ότι απορρίπτουν την ιδέα της επιστήμης ως βέβαιης και απόλυτης γνώσης. Θα μπορούσε περαιτέρω να ισχυριστεί κανείς ότι εγκαινιάζουν μια αντίδραση στη θετικιστική επιστημολογία, η οποία υπήρξε κυρίαρχη μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ο θετικισμός, όπως είδαμε (βλ. κεφ. 3), είχε ως βάση την αυστηρή αιτιοκρατία, την προβλεψιμότητα και τη μηχανιστική εξήγηση των φαινομένων. Οι τέσσερις επιστημολόγοι, που αναφέραμε παραπάνω, θα μπορούσαν, συνεπώς, να χαρακτηριστούν ως κατ' εξοχήν αντιθετικιστές.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Andersen, H., Barker, P., & Chen, X. (1996). Kuhn's mature philosophy of science and cognitive psychology. *Philosophical Psychology*, 9(3), 347-363.
- Andersson, G. (1986). Lakatos and progress and rationality in science: A reply to Agassi. *Philosophia*, 16(2), 239-243.
- Bird, A. (2004). Kuhn, naturalism, and the positivist legacy. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 35(2), 337-356.
- Birner, J. (2014). Popper and Hayek on reason and tradition. *Philosophy of the Social Sciences*, 44(3), 263-281.
- Boylan, T., & O'Gorman, P. (2007). Popper, economic methodology and contemporary philosophy of science. In: T. Boylan, & P. O'Gorman (Eds.). *Popper and economic methodology: Contemporary challenges* (pp. 5-32). London: Routledge.
- Briskman, L. (1984). Behaviourism, positivism, and Kuhn. *New Ideas in Psychology*, 2(2), 105-113.
- Buchwald, J.Z. (2010). A reminiscence of Thomas Kuhn. *Perspectives on Science*, 18(3), 279-283.
- Bunge, M. (1996). The seven pillars of Popper's social philosophy. *Philosophy of the Social Sciences*, 26(4), 528-556.
- Caldwell, B. (2009). A skirmish in the Popper wars: Hutchison versus Caldwell on Hayek, Popper, Mises, and methodology. *Journal of Economic Methodology*, 16(3), 315-324.
- Capaldi, E.J., & Proctor, R.W. (2000). Laudan's normative naturalism: A useful philosophy of science for psychology. *American Journal of Psychology*, 113(3), 430-454.
- Champion, R. (1985). The importance of Popper's theories to psychology. *American Psychologist*, 40(12), 1415-1417.
- Chang, S., & Chiu, M. (2008). Lakatos' scientific research programmes as a framework for analysing informal argumentation about socio-scientific issues. *International Journal of Science Education*, 30(13), 1753-1773.
- Chen, X., Andersen, H., & Barker, P. (1998). Kuhn's theory of scientific revolutions and cognitive psychology. *Philosophical Psychology*, 11(1), 5-28.
- Chignell, A. (2008). Neo-Kantian philosophies of science: Cassirer, Kuhn and Friedman. *Philosophical Forum*, 39(2), 253-262.
- Churchland, P.M. (1997). To transform the phenomena: Feyerabend, proliferation, and recurrent neural networks. *Philosophy of Science*, 64, S408-S420.
- Damböck, C. (2014). Kuhn's notion of scientific progress: "reduction" between incommensurable theories in a rigid structuralist framework. *Synthese*, 191(10), 2195-2213.
- Davies, A. (2013). Kuhn on incommensurability and theory choice. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 44(4), 571-579.

- Davis, J.B. (2007). Economic methodology since Kuhn. In: W.J. Samuels, J.E. Biddle & J.B. Davis (Eds.), *A companion to the history of economic thought* (pp. 573-587). Oxford: Wiley.
- De Carvalho, E.M. (2013). Kuhn and the rationality of scientific choice. *Principia*, 17(3), 439-458.
- de Jong, W.R., & Betti, A. (2010). The classical model of science: A millennia-old model of scientific rationality. *Synthese*, 174(2), 185-203.
- Diéguez-Lucena, A. (2006). Why does Laudan's confutation of convergent realism fail? *Journal for General Philosophy of Science*, 37(2), 393-403.
- Díez, J. (2007). Falsificationism and the structure of theories: The Popper-Kuhn controversy about the rationality of normal science. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 38(3), 543-554.
- Dronen, T.S. (2006). Scientific revolution and religious conversion: A closer look at Thomas Kuhn's theory of paradigm-shift. *Method and Theory in the Study of Religion*, 18(3), 232-253.
- Farrell, R.P. (2001). Feyerabend's metaphysics: Process-realism, or voluntarist-idealism? *Journal for General Philosophy of Science*, 32(2), 351-369.
- Fawundu, F. (1991). Blaug on Kuhn versus Lakatos and the marginalist revolution. *Atlantic Economic Journal*, 19(1), 29-32.
- Friedman, M. (2002). Kant, Kuhn, and the rationality of science. *Philosophy of Science*, 69(2), 171-190.
- Garrison, J.W. (1988). Hintikka, Laudan and Newton: An interrogative model of scientific inquiry. *Synthese*, 74(2), 145-171.
- Gattei, S. (2004). Karl Popper's philosophical breakthrough. *Philosophy of Science*, 71(4), 448-466.
- Gholson, B., & Barker, P. (1985). Kuhn, Lakatos, and Laudan: Applications in the history of physics and psychology. *American Psychologist*, 40(7), 755-769.
- Gorton, W.A. (2006). *Karl Popper and the social sciences*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Grobler, A. (1990). Between rationalism and relativism: On Larry Laudan's model of scientific rationality. *British Journal for the Philosophy of Science*, 41(4), 493-507.
- Han, H. (2014). Analysing theoretical frameworks of moral education through Lakatos's philosophy of science. *Journal of Moral Education*, 43(1), 32-53.
- Hart, J. (2011). Terence Hutchison and the introduction of Popper's falsifiability criterion to economics. *Journal of Economic Methodology*, 18(4), 409-426.
- Hayes, C. (2008). *Popper, Hayek and the open society*. London: Routledge.
- Hoyningen-Huene, P. (1995). Two letters of Paul Feyerabend to Thomas S. Kuhn on a draft of the structure of scientific revolutions. *Studies in History and Philosophy of Science*, 26(3), 353-387.
- Hoyningen-Huene, P. (2002). Paul Feyerabend und Thomas Kuhn. *Journal for General Philosophy of Science*, 33(1), 61-83.
- Hudelson, R. (1980). *Popper's critique of Marx*. *Philosophical Studies*, 37(3), 259-270.
- Hyslop-Margison, E.J. (2010). Scientific paradigms and falsification: Kuhn, Popper, and problems in education research. *Educational Policy*, 24(5), 815-831.
- Jones, G., & Perry, C. (1982). Popper, induction and falsification. *Erkenntnis*, 18(1), 97-104.
- Kashdan, T.B., & Steger, M.F. (2004). Approaching psychological science with Kuhn's eyes. *American Psychologist*, 59(4), 272-273.
- Kidd, I.J. (2013a). A pluralist challenge to "integrative medicine": Feyerabend and Popper on the cognitive value of alternative medicine. *Studies in History and Philosophy of Science Part C : Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 44(3), 392-400.
- Kidd, I.J. (2013b). Feyerabend on science and education. *Journal of Philosophy of Education*, 47(3), 407-422.

- Kindi, V. (2005). Should science teaching involve the history of science? An assessment of Kuhn's view. *Science and Education*, 14(7-8), 721-731.
- Kindi, V., & Arabatzis, T. (2013). *Kuhn's the structure of scientific revolutions revisited*. London: Routledge.
- Kiss, O. (2006). Heuristic, methodology or logic of discovery? Lakatos on patterns of thinking. *Perspectives on Science*, 14(3), 302-317.
- Knowles, J. (2002). What's really wrong with Laudan's normative naturalism. *International Studies in the Philosophy of Science*, 16(2), 171-186.
- Larvor, B. (2003). Why did Kuhn's structure of scientific revolutions cause a fuss? *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 34(2), 369-390.
- Lecocq, X., Demil, B., & Ventura, J. (2010). Business models as a research program in strategic management: An appraisal based on Lakatos. *Management*, 13(4), 214-225.
- Maia Neto, J. (1993). Feyerabend on the authority of science. *Studies in History and Philosophy of Science*, 24(4), 687-694.
- Maia Neto, J.R. (1991). Feyerabend's scepticism. *Studies in History and Philosophy of Science*, 22(4), 543-555.
- Malone, M.E. (1993). Kuhn reconstructed: Incommensurability without relativism. *Studies in History and Philosophy of Science*, 24(1), 69-93.
- McArthur, D. (2007). Laudan, Friedman and the role of the a priori in science. *Journal of Philosophical Research*, 32, 169-190.
- Michael Akeroyd, F. (1993). Laudan's problem solving model. *British Journal for the Philosophy of Science*, 44(4), 785-788.
- Munchin, D. (2011). Is theology a science? Paul Feyerabend's anarchic epistemology as challenge test to T. F. Torrance's scientific theology. *Scottish Journal of Theology*, 64(4), 439-455.
- Naraniecki, A. (2010). Neo-positivist or neo-Kantian? Karl Popper and the Vienna circle. *Philosophy*, 85(4), 511-530.
- Nola, R. (1987). The status of Popper's theory of scientific method. *British Journal for the Philosophy of Science*, 38(4), 441-480.
- Oberheim, E. (2005). On the historical origins of the contemporary notion of incommensurability: Paul Feyerabend's assault on conceptual conservatism. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 36(2), 363-390.
- Oberheim, E., & Hoyningen-Huene, P. (2000). Feyerabend's early philosophy. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 31(2), 363-375.
- Parvin, P. (2011). The rationalist tradition and the problem of induction: Karl Popper's rejection of epistemological optimism. *History of European Ideas*, 37(3), 257-266.
- Preston, J.M. (2003). Kuhn, instrumentalism, and the progress of science. *Social Epistemology*, 17(2-3), 259-265.
- Preston, J.M. (1998). Science as supermarket: 'Post-modern' themes in Paul Feyerabend's later philosophy of science. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 29(3), 425-447.
- Rowbottom, D.P. (2011a). Kuhn vs. Popper on criticism and dogmatism in science: A resolution at the group level. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 42(1), 117-124.
- Rowbottom, D.P. (2011b). *Popper's critical rationalism: A philosophical investigation* (Routledge Studies in the Philosophy of Science). London: Routledge.
- Rowbottom, D.P. (2013). Kuhn vs. Popper on criticism and dogmatism in science, part II: How to strike the balance. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 44(2), 161-168.

- Ryan, A. (2004). Popper's politics: Science and democracy. In: P. Catton & G. MacDonald (Eds.), *Karl Popper: Critical appraisals*. London: Routledge.
- Shah, M. (2008). The logics of discovery in Popper's evolutionary epistemology. *Journal for General Philosophy of Science*, 39(2), 303-319.
- Shearmur, J. (2001). Popper and classical liberalism. *Economic Affairs*, 21(4), 37-40.
- Silva, S.T. (2009). On evolutionary technological change and economic growth: Lakatos as a starting point for appraisal. *Journal of Evolutionary Economics*, 19(1), 111-135.
- Staley, K.W. (1999). Logic, liberty, and anarchy: Mill and Feyerabend on scientific method. *Social Science Journal*, 36(4), 603-614.
- Stokes, G. (1997). Karl Popper's political philosophy of social science. *Philosophy of the Social Sciences*, 27(1), 56-79.
- Swerdlow, N.M. (2004). An essay on Thomas Kuhn's first scientific revolution: *The Copernican revolution*. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 148(1), 64-120.
- Walker, T.C. (2010). The perils of paradigm mentalities: Revisiting Kuhn, Lakatos, and Popper. *Perspectives on Politics*, 8(2), 433-451.
- Wray, K.B. (2011). Kuhn and the discovery of paradigms. *Philosophy of the Social Sciences*, 41(3), 380-397.
- Zouboulakis, M.S. (1997). L'individualisme méthodologique de Popper est-il défendable? *Social Science Information*, 36(3), 493-505.
- Γέμτος, Π. (1995). *Οι Κοινωνικές Επιστήμες. Μία Εισαγωγή*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Δρακόπουλος, Σ. (2001). *Μεθοδολογία Κοινωνικών Επιστημών*. Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Παν. Αθηνών.
- Ζουμπουλάκης, Μ. (2007). *Προβλήματα μεθόδου στην Οικονομική Επιστήμη*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

Κριτήρια αξιολόγησης

Ερωτήματα κατανόησης - ανάπτυξης

1. Για ποιον λόγο ο Popper θεωρεί την αστρολογία ως ψευδο-επιστήμη η οποία δεν δύναται να προσφέρει αληθείς και έγκυρες προβλέψεις των μελλοντικών γεγονότων ή για τις εκβάσεις ανθρωπίνων πράξεων; Να δικαιολογήσετε συνοπτικά την απάντησή σας.
2. Πώς αντιλαμβάνεστε τη διάκριση εσωτερικής και εξωτερικής ιστορίας της επιστήμης στον Lakatos; Γιατί, αντιθέτως, ο Kuhn υπερτονίζει τη σημασία της εξωτερικής ιστορίας της επιστήμης;
3. Ο Feyerabend διατείνεται ότι η Κινεζική Ιατρική (όπως ακριβώς και άλλες μορφές εναλλακτικής Ιατρικής) δεν πρέπει να εκληφθεί ως γνωστικά υποδεέστερη δραστηριότητα έναντι της καθιερωμένης δυτικής Ιατρικής. Σε ποιες παραδοχές θεμελιώνεται αυτή η διαπίστωση;
4. Ο Laudan θα εκλάμβανε την αλχημεία της Αναγέννησης ως ερευνητική παράδοση που δεν επικράτησε τελικώς έναντι της επιστημονικής χημείας του 18ου αιώνα. Μπορούν, ωστόσο, τα κριτήρια προόδου και ορθολογικότητας που εισήγαγε ο Laudan να εξηγήσουν τα αρχικά επιτεύγματα των αλχημιστών; Να τεκμηριώσετε συνοπτικά την απάντησή σας.
5. Ο Popper εκλαμβάνει τον μαρξισμό ως μη ώριμη επιστήμη (ενώ αντίστοιχα ο Lakatos εκλαμβάνει το μαρξιστικό πρόγραμμα ως εκφυλισμένο), σε αντίθεση προς τον Laudan, ο οποίος διαβλέπει σημεία προόδου στη μαρξιστική ερευνητική παράδοση κατά τον 20^ο αιώνα. Πού οφείλονται, σύμφωνα με την ανάλυση που προηγήθηκε, αυτές οι διαφορετικές εκτιμήσεις;
6. Θεωρείτε τη σύγχρονη επιστήμη ως κοινωνικά κατασκευασμένο φαινόμενο ή, αντιθέτως, ως γνήσια αναζήτηση του ανθρωπίνου πνεύματος; Να αιτιολογήσετε συνοπτικά την απάντησή σας.

7. Καθορίζεται η τρέχουσα επιστημονική έρευνα από σχέσεις πολιτικής επιρροής και κοινωνικής ισχύος, όπως υποστηρίζουν οι Kuhn και Feyerabend ή, αντιθέτως, διέπεται από την ποππεριανή εγγενή λογική της επιστημονικής ανακάλυψης; Ποια είναι η δική σας εκτίμηση;

8. Ποια έννοια επιστημονικής επανάστασης (αυτή του Kuhn, του Lakatos, του Laudan ή ενδεχομένως η διαρκής επανάσταση στον Popper) θα μπορούσε να αποτυπώσει πληρέστερα τις εξελίξεις στον δικό σας γνωστικό κλάδο ή στην κοινωνική επιστήμη που σπουδάζετε; Να δώσετε ένα σύντομο παράδειγμα, ακόμη και στην περίπτωση που θεωρείτε ότι όλα επιτρέπονται στην επιστημονική έρευνα, σύμφωνα με τις θέσεις του Feyerabend.

Απάντηση/Λύση

1. Βλ. απάντηση κεφ. 6.1.3
2. Βλ. απάντηση κεφ. 6.5.3
3. Βλ. απάντηση κεφ. 6.6.3
4. Βλ. απάντηση κεφ. 6.5.2, 6.5.3
5. Βλ. απάντηση κεφ. 6.8
6. Βλ. απάντηση κεφ. 6.7
7. Βλ. απάντηση κεφ. 6.2.3
8. Βλ. απάντηση κεφ. 6.2.4, 6.4.3, 6.4.4

Υλικό από το Διαδίκτυο

Karl Popper – Uncertain Thruth (1/6), διαθέσιμο στο: <http://www.youtube.com/watch?v=AsFdH0Q7RSs>, τελευταία πρόσβαση 12/10/2015

Sir Karl Popper's "Science as Falsification", διαθέσιμο στο: <http://www.youtube.com/watch?v=ztmvtKLuR7I>, τελευταία πρόσβαση 12/10/2015

Philosophy of Science: Duhem – Quine Thesis, διαθέσιμο στο: http://www.youtube.com/watch?v=-klqI4d_wbY, τελευταία πρόσβαση 12/10/2015

Kuhn's paradigm shift, διαθέσιμο στο: <http://www.youtube.com/watch?v=3cp6pEzx3uw>, τελευταία πρόσβαση 12/10/2015

Watch Imre Lakatos video, διαθέσιμο στο: <http://www.ovguide.com/imre-lakatos-9202a8c04000641f80000000004c856>, τελευταία πρόσβαση 12/10/2015

Κεφάλαιο 7

Μεθοδολογική εξέλιξη της οικονομικής επιστήμης

Σύνοψη

Η μεθοδολογική προσέγγιση της κλασικής σχολής πολιτικής οικονομίας. Οι μεθοδολογικές ιδέες των A. Smith, D. Ricardo, N. Senior, T. Malthus, και J.S. Mill. Η ιστορικός υλισμός του K. Marx. Η οικονομική μεθοδολογία της γερμανικής ιστορικής σχολής. Η πρώτη γενιά της οριακής σχολής και το επιστημονικό πρότυπο της οικονομικής (W. S. Jevons, L. Walras C. Menger). Η δεύτερη γενιά της οριακής σχολής (F.Y. Edgeworth, V. Pareto και I. Fisher). Το υπόδειγμα του Homo Economicus. Η οικονομική μεθοδολογία του A. Marshall και του P. Wicksteed.

Προαπαιτούμενη γνώση

Δρακόπουλος, Σ. και Καραγιάννης, Α. 2003. Ιστορία Οικονομικής Σκέψης: Μία Επισκόπηση, Αθήνα, Εκδ. Κριτική

Ζουμπουλάκης, Μ. 2007. Προβλήματα μεθόδου στην Οικονομική Επιστήμη, Βόλος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

7.1. Η μεθοδολογική προσέγγιση της κλασικής σχολής Πολιτικής Οικονομίας

7.1.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η Οικονομική επιστήμη είναι η παλαιότερη και η πιο ώριμη κοινωνική επιστήμη. Η Οικονομική, ως επιστήμη, εμφανίζεται στα μέσα του 18^{ου} αιώνα. Ο Adam Smith θεωρείται ο πατέρας της σύγχρονης Οικονομικής επιστήμης και το έργο του «Ο Πλούτος των Εθνών», του 1776, θεωρείται ως το πρώτο ολοκληρωμένο επιστημονικό έργο της Οικονομικής. Οικονομικές ιδέες έχουμε και σε αρχαίους συγγραφείς, όπως για παράδειγμα στα έργα του Ξενοφώντα, του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, αλλά δεν είναι συστηματοποιημένες και ανεξάρτητες από φιλοσοφικά και ηθικά πλαίσια. Η συστηματική μελέτη των οικονομικών φαινομένων αρχίζει με τον A. Smith, που είναι ο ιδρυτής της κλασικής σχολής Πολιτικής Οικονομίας, η οποία εμφανίζεται το 1776 και διαρκεί περίπου μέχρι το 1850.

Οι κύριοι εκπρόσωποι της κλασικής σχολής είναι ο A. Smith, καθηγητής Ηθικής Φιλοσοφίας στο πανεπιστήμιο της Γλασκόβης και αργότερα στο Εδιμβούργο, ο David Ricardo, χρηματιστής που ασχολήθηκε με τα Οικονομικά όταν διάβασε το έργο του A. Smith, ο Thomas Malthus, ιερωμένος, διάσημος για τη θεωρία «πληθυσμού», ο Karl Marx, φιλόσοφος και θεμελιωτής της σοσιαλιστικής οικονομικής σκέψης, και ο John Stuart Mill, φιλόσοφος και οργανωτής της κλασικής οικονομικής σκέψης (βλ. Δρακόπουλος και Καραγιάννης, 2003).

Ένα βασικό χαρακτηριστικό της κλασικής σχολής, το οποίο συνδέεται με την οικονομική μεθοδολογία της, είναι η θεωρία της αξίας. Σχεδόν όλοι οι κλασικοί οικονομολόγοι ακολουθούν μια «αντικειμενική» προσέγγιση στη θεωρία της αξίας, η οποία έχει δύο σκέλη:

- Θεωρία κόστους παραγωγής.
- Εργασιακές θεωρίες.

Η αντικειμενική θεωρία της αξίας υποστηρίζει ότι υπάρχουν αντικειμενικοί λόγοι που προσδίδουν σ' ένα αντικείμενο αξία και ειδικότερα ανταλλακτική αξία (εκτός από την ανταλλακτική αξία έχουμε και την αξία χρήσης). Στο πλαίσιο της κλασικής σχολής, οι λόγοι που ένα αντικείμενο A έχει αξία είναι, είτε επειδή έχει κόστος παραγωγής, και αυτό το κόστος του προσδίδει αξία (θεωρίες κόστους παραγωγής που ενστερνίζονται οι A. Smith, Mill, J. Cairnes και N. Senior), είτε επειδή έχει ενσωματωμένη ανθρώπινη

εργασία (εργασιακές θεωρίες οι οποίες προτείνονται από τους D. Ricardo και K. Marx). Και οι δύο προσεγγίσεις ανήκουν στις αντικειμενικές θεωρίες αξίας, διότι βασίζονται σε αντικειμενικούς λόγους, είτε κόστους παραγωγής, το οποίο μπορεί να συμπεριλαμβάνει εργασιακό κόστος, είτε καθαρά εργασιακής θεώρησης, επειδή έχει δαπανηθεί ανθρώπινη εργασία. Με την εμφάνιση της οριακής σχολής, κατά τη δεκαετία του 1870, έρχεται στο προσκήνιο η υποκειμενική θεωρία της αξίας η οποία συνδέεται και με τη ριζική αλλαγή στην οικονομική μεθοδολογία (Blaug, 1978). Η κεντρική ιδέα αυτής της θεώρησης είναι ότι το αντικείμενο Α έχει αξία επειδή μας δίνει οριακή χρησιμότητα ή, πιο απλά, επειδή μας είναι χρήσιμο.

7.1.2. Οικονομική μεθοδολογία των κλασικών

Η γενική μεθοδολογική προσέγγιση των κλασικών παρουσιάζει πολλά κοινά σημεία, χωρίς να υπάρχει βέβαια απόλυτη ταύτιση. Τα σημεία αυτά είναι:

- Πολλοί κλασικοί συνδυάζουν τη μέθοδο της επαγωγής με τη λογική παραγωγή.
- Η ανάλυση γίνεται χωρίς τη χρήση μαθηματικών (αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχει αφαιρετική ανάλυση, διότι μπορεί να γίνει αφαιρετική ανάλυση χωρίς τη χρήση μαθηματικών). Για παράδειγμα, ο Ricardo δεν χρησιμοποιεί μαθηματικά, αλλά κυρίως λογικά επιχειρήματα.
- Το μεθοδολογικό πρότυπο είναι οι φυσικές επιστήμες.

Πιο συγκεκριμένα, μπορούμε να κάνουμε τις ακόλουθες παρατηρήσεις σχετικά με τη μεθοδολογική σκέψη των κλασικών οικονομολόγων:

Μερικά σημαντικά μέλη της κλασικής σχολής ακολουθούν έναν συνδυασμό της εμπειρικής μεθόδου με τη λογική παραγωγή. Αυτό παρατηρείται ιδιαίτερα στον Smith, ο οποίος χρησιμοποιεί εμπειρικά και ιστορικά στοιχεία αλλά και λογική ανάλυση ή αφαίρεση (Skinner, 1979). Ο Smith δεν έχει προτίμηση σε μια συγκεκριμένη μεθοδολογική προσέγγιση, όπως έχουν άλλοι σημαντικοί κλασικοί. Όπως γράφει ο πολύ σημαντικός οικονομολόγος J. N. Keynes, «Δεν απέκλειε κάθε μέθοδο έρευνας η οποία θα μπορούσε να τον βοηθήσει στη διερεύνηση των φαινομένων του πλούτου» (Keynes, 1904, σελ. 10). Για παράδειγμα, βασιζόμενος σε υποθέσεις *a priori* και με τη χρήση λογικής παραγωγής, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι μακροχρόνια υπάρχει τάση εξίσωσης των εργατικών μισθών. Στη συνέχεια, προσπαθεί να εξετάσει εμπειρικά το συμπέρασμα και, αντιλαμβανόμενος ότι υπάρχει διάσταση μεταξύ θεωρίας και εμπειρίας, ανέπτυξε τις πιθανές αιτίες διαφοροποίησης των εργατικών μισθών (βλ. Καραγιάννης, 1995).

Ο Smith, δεν κατασκευάζει υπόδειγμα ατομικής οικονομικής συμπεριφοράς, όπως κάνουν ένα αιώνα αργότερα οι οριακοί οικονομολόγοι. Όμως, στο κύριο έργο του «Ο Πλούτος των Εθνών», είναι δυνατό να διακρίνουμε το σκιαγράφημα ενός υποδείγματος, αφού κατά τον Smith το άτομο στις οικονομικές ενέργειές του κινείται με βάση την επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος. Η έμφαση που δίνει στον ρόλο του ατομικού συμφέροντος στις οικονομικές αποφάσεις είχε μεγάλη επίδραση στην τελική διαμόρφωση του *Homo Economicus* (βλ. Evensky, 1987).

Εκτός από τον Smith, συνδυασμό των δύο μεθόδων παρατηρούμε και στη μεθοδολογική σκέψη του Malthus. Ο Malthus θεωρεί ότι η αφαιρετική μέθοδος έχει δύο σημαντικές αδυναμίες:

- Τη μεγάλη υπεραπλούστευση των οικονομικών φαινομένων, η οποία πιθανόν οδηγεί στην απόρριψη σημαντικών αιτιών που θα έπρεπε να είχαν ληφθεί υπόψη.
- Το λάθος της σύνθεσης.

Ταυτόχρονα, ο Malthus επισημαίνει ότι η αποκλειστική χρήση της επαγωγικής μεθόδου μπορεί να μας οδηγήσει στο να θεωρήσουμε ως αιτίες ορισμένες καταστάσεις που έλαβαν χώρα τυχαία. Σε γενικές γραμμές, ο Malthus στρέφεται εναντίον της αποκλειστικής χρήσης είτε της αφαιρετικής είτε της επαγωγικής μεθόδου και προτείνει να ακολουθείται ένα μείγμα αυτών των δύο. Ο Malthus χρησιμοποίησε πλήθος εμπειρικών και στατιστικών στοιχείων αλλά και στοιχεία αφαιρετικής μεθόδου για την εξαγωγή γενικών συμπερασμάτων που θα ελέγχονταν από τα εμπειρικά δεδομένα. Το κύριο παράδειγμα εφαρμογής των παραπάνω είναι στην τελική εκδοχή της περίφημης θεωρίας του περί πληθυσμού (Blaug, 1978, βλ. Καραγιάννης, 1995).

Άλλοι κλασικοί οικονομολόγοι, όπως ο Ricardo και ο Mill, δίνουν πιο μεγάλη έμφαση στη λογική παραγωγή. Η οικονομική σκέψη του Ricardo είναι σε μεγάλο βαθμό αφαιρετική, χωρίς όμως τη χρήση μαθηματικών. Ο Ricardo κατασκευάζει αφηρημένα οικονομικά υποδείγματα, αρχίζοντας από κάποιες απλουστευτικές υποθέσεις και με τη χρήση λογικών συνειρμών καταλήγει σε λογικά συμπεράσματα. Για παράδειγμα, στη μελέτη μιας καπιταλιστικής οικονομίας στη μακροχρόνια περίοδο (στο γνωστό υπόδειγμα σιτηρών), ο Ricardo αρχίζει με κάποιες απλουστευτικές υποθέσεις, όπως: α) οι εργατικοί μισθοί είναι σταθεροί στο επίπεδο επιβίωσης, β) η περίοδος της παραγωγής συμπίπτει με την περίοδο της σοδειάς, γ) τα σιτηρά είναι το μόνο αγαθό, δ) το ίδιο αγαθό χρησιμοποιείται και ως νομισματική μονάδα (π.χ. οι εργατικοί μισθοί εκφράζονται ως σάκοι σιτηρών). Η υπόθεση της απουσίας χρήματος γίνεται για λόγους απλούστευσης και για να μελετηθεί το πρόβλημα με όρους πραγματικών και όχι νομισματικών. ε) Το έδαφος χαρακτηρίζεται από φθίνουσες αποδόσεις. Υποθέτει, επίσης, ότι δεν έχουμε αποθέματα κεφαλαίου και εισάγει κάποιες επιπλέον δευτερεύουσες υποθέσεις. Με βάση τις υποθέσεις αυτές και με τη χρήση της λογικής παραγωγής, ο Ricardo καταλήγει σε ένα γενικό συμπέρασμα: η μακροχρόνια τάση μιας καπιταλιστικής οικονομίας είναι η κατάσταση στασιμότητας (εκεί δηλαδή όπου η οικονομική μεγέθυνση θα είναι ίση με το μηδέν). Το υπόδειγμα, αλλά και το συμπέρασμα, εκφράζονται χωρίς τη χρήση μαθηματικών και δείχνουν τη μακροχρόνια τάση μιας οικονομίας κάτω από ορισμένες συνθήκες και υπό ορισμένες προϋποθέσεις (βλ. Τσουλφίδης, 2004). Σύγχρονοι οικονομολόγοι έχουν διατυπώσει τις υποθέσεις και τα συμπεράσματα του υποδείματος με τη χρήση μαθηματικών (Backhouse, 2009). Αυτό δείχνει, επίσης, και τις διαφορετικές μεθοδολογικές αντιλήψεις για τη χρήση μαθηματικών στην ανάλυση οικονομικών φαινομένων.

Ο J. S. Mill είναι συνειδητά υπερασπιστής της αφαιρετικής μεθόδου. Επηρεασμένος από τον Ricardo αλλά και τον πατέρα του, James Mill, επιχειρεί να αποδείξει γιατί η αφαιρετική μέθοδος ή η a priori μέθοδος είναι η καλύτερη δυνατή για τη μελέτη των οικονομικών φαινομένων (Blaug, 1980). Ο J. S. Mill ορίζει την a priori μέθοδο ως μια μικτή μέθοδο επαγωγής και λογικής ανάπτυξης. Ο ορισμός υποδηλώνει ότι η μέθοδος αυτή θα πρέπει να έχει και εμπειρική διάσταση και να μην στηρίζεται σε μεταφυσικές αρχές. Η οικονομική επιστήμη είναι αφαιρετική και θα πρέπει να ακολουθεί την a priori μέθοδο. Κατά τον J. S. Mill, αρχικά, θα πρέπει να θεσπίζουμε ορισμούς, αρχές και υποθέσεις που αφορούν την οικονομική συμπεριφορά των ατόμων. Στη συνέχεια, με την παραγωγική συλλογιστική καταλήγουμε σε συμπεράσματα τα οποία, όμως, θα είναι αληθή υπό προϋποθέσεις (βλ. Καραγιάννης, 1995). Παρατηρούμε (όπως και ο ίδιος ο Mill αναφέρει) ότι η a priori μέθοδος έχει πολλά κοινά με τη γεωμετρική μέθοδο. Αν και ο J. S. Mill δίνει έμφαση στην αφαιρετική μέθοδο, διατύπωσε και την οριστική μορφή των τεσσάρων μεθόδων της εμπειρικής έρευνας όπως χρησιμοποιούνται και σήμερα: η μέθοδος των διαφορών: δύο καταστάσεις συγκρινόμενες διαφέρουν σε όλα πλην της αιτίας, η μέθοδος της συμφωνίας: δύο καταστάσεις συγκρινόμενες συμφωνούν μόνον ως προς την αιτία, η μέθοδος των παράλληλων μεταβολών: δύο φαινόμενα μεταβάλλονται ταυτόχρονα κάθε φορά που μεταβάλλεται το ένα από τα δύο, η μέθοδος των υπολοίπων: αφού αποδώσουμε όλες τις καταστάσεις σε γνωστά αίτια, αυτό που μένει είναι αποτέλεσμα των προκείμενων που υποτιμήθηκαν (βλ. Ζουμπουλάκης, 2007, σσ. 19-20).

Παρόλο που ο Mill δεν εισήγαγε τον όρο, έθεσε τις βάσεις για το γνωστό υπόδειγμα του Homo Economicus που θα εμφανιστεί στη σκέψη των οριακών οικονομολόγων. Ο Mill θεωρεί τις υποθέσεις για την ατομική οικονομική συμπεριφορά αναγκαίες για την οικονομική. Όπως γράφει:

«Η επιστήμη [Πολιτική Οικονομία] προοδεύει με την υπόθεση ότι ο άνθρωπος είναι ένα ον το οποίο από τη φύση του προτιμά μεγαλύτερη μερίδα αγαθών από μικρότερη μερίδα αγαθών σε όλες τις περιπτώσεις.» (Mill, 1874, σ. 138)

Οι υποθέσεις που αφορούν την οικονομική συμπεριφορά των ατόμων κατά τον Mill είναι:

- η επιθυμία για πλούτο,
- η αποστροφή στην εργασία,
- η επιθυμία για παρούσες απολαύσεις (Mill, 1874, σ. 137).

Ο Mill δεν θεωρεί ότι αυτά είναι τα μόνα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης συμπεριφοράς, αλλά ότι είναι χαρακτηριστικά ενός «υποθετικού» ανθρώπου χρήσιμου για τις ανάγκες της οικονομικής θεωρίας.

Στο ίδιο πλαίσιο με τον Mill, ο N. Senior πιστεύει ότι η επιστήμη της Οικονομικής θα πρέπει να βασίζεται σε τέσσερις βασικές αρχές ή υποθέσεις:

- Κάθε άτομο επιδιώκει τη μεγιστοποίηση του πλούτου με όσο το δυνατόν λιγότερες θυσίες.
- Ο πληθυσμός έχει τη τάση να αυξάνεται πιο γρήγορα από τα μέσα διατροφής.
- Η βιομηχανική παραγωγή δημιουργεί καθαρό πλεόνασμα γι' αυτό μπορεί να αυξάνεται συνεχώς.
- Η γεωργική παραγωγή χαρακτηρίζεται από φθίνουσες αποδόσεις (βλ. Blaug, 1978).

Με βάση τις αρχές αυτές, μπορούμε με τη χρήση λογικής να εξάγουμε γενικά συμπεράσματα τα οποία έχουν καθολική ισχύ για την επιστήμη της Οικονομικής. Επίσης, τονίζει ότι θα πρέπει να υπάρχει καθαρός διαχωρισμός μεταξύ της «θετικής» Οικονομικής από την «τέχνη» της Πολιτικής Οικονομίας. Κατά τον Senior, η θετική Οικονομική θα πρέπει να είναι απελευθερωμένη από κάθε δεοντολογικό και ηθικό στοιχείο. Έτσι, ήταν αντίθετος με τον ρόλο των οικονομολόγων ως συμβούλων. Η προσέγγιση αυτή συνδέεται με την ουδετερότητα της επιστήμης, που πρωτοεμφανίστηκε στις φυσικές επιστήμες (βλ. Drakopoulos, 1991).

Οι κλασικοί οικονομολόγοι δεν χρησιμοποιούν μαθηματικά, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι δεν έχουμε σημαντικά δείγματα αφαιρετικής σκέψης. Όπως θα δούμε παρακάτω, η συστηματική χρήση μαθηματικών εμφανίζεται στην οριακή σχολή. Αν και δεν χρησιμοποιούν μαθηματικά, πολλοί κλασικοί έχουν πίστη σε ένα ιδανικό πρότυπο επιστήμης και πιο συγκεκριμένα της Φυσικής. Αυτήν την τάση την έχουμε διαπιστώσει και σε άλλες κοινωνικές επιστήμες και την παρατηρούμε και στην Οικονομική. Ο Smith, για παράδειγμα, επιχειρεί να εξηγήσει τα κοινωνικά φαινόμενα με τη μέθοδο που ακολουθούν οι φυσικές επιστήμες. Πιο συγκεκριμένα, πιστεύει ότι η κοινωνική αρμονία επιτυγχάνεται μέσω δύο αντίθετων δυνάμεων, του εγωισμού και της συμπάθειας, κατά το πρότυπο της φυγόκεντρου και της κεντρομόλου στη Φυσική (βλ. Ζουμπουλάκης, 2007, σσ. 19-20). Επίσης, θεωρεί ότι η Οικονομική επιστήμη θα πρέπει να ακολουθήσει το πρότυπο της Αστρονομίας. Οι κλασικοί οικονομολόγοι J. Cairnes και A. Cournot, επίσης, πιστεύουν στο πρότυπο των φυσικών επιστημών (βλ. Drakopoulos, 1994).

7.2. Η οικονομική μεθοδολογία της οριακής σχολής

Η επόμενη μεγάλη σχολή στην ιστορία της οικονομικής σκέψης είναι η οριακή σχολή (γνωστή και ως μαρτζιναλιστική) που εμφανίστηκε γύρω στα 1870, και επέφερε σημαντικές αλλαγές στην Οικονομική σε θεωρητικό αλλά και σε μεθοδολογικό επίπεδο. Οι αλλαγές αυτές ήταν τόσο σημαντικές που για κάποιους ιστορικούς της Οικονομικής, συνιστούν επιστημονική επανάσταση (π.χ. Roncaglia, 2005). Οι ιστορικοί της οικονομικής σκέψης συνήθως διαχωρίζουν τους οριακούς οικονομολόγους σε δύο γενιές. Τα μέλη της 1^{ης} γενιάς της οριακής σχολής είναι οι: S. Jevons, L. Walras και C. Menger. Τα μέλη της 2^{ης} γενιάς είναι οι: A. Marshall, F. Y. Edgeworth, V. Pareto, I. Fisher και άλλοι (Δρακόπουλος και Καραγιάννης, 2003).

Μπορούμε να διακρίνουμε κάποια βασικά θεωρητικά και μεθοδολογικά χαρακτηριστικά της οριακής σχολής. Το πρώτο σημαντικό θεωρητικό στοιχείο είναι η εισαγωγή της υποκειμενικής θεωρίας της αξίας. Σύμφωνα με την υποκειμενική θεωρία της αξίας, ένα αγαθό έχει αξία επειδή προσδίδει χρησιμότητα, πιο συγκεκριμένα, οριακή χρησιμότητα. Οι οικονομολόγοι της οριακής σχολής ακολουθούν μια εντελώς διαφορετική προσέγγιση στη θεωρία της αξίας σε σχέση με την κλασική σχολή, η οποία ακολουθεί την αντικειμενική ή εργασιακή θεωρία της αξίας (Blaug, 1978). Η θεωρία της αξίας συλλαμβάνεται με τελείως διαφορετικούς όρους: στο πλαίσιο της υποκειμενικής θεωρίας της αξίας, ένα αντικείμενο έχει αξία επειδή μας δίνει ικανοποίηση ή χρησιμότητα. Πιο συγκεκριμένα, η αξία προέρχεται από την οριακή χρησιμότητα που προσδίδει το αντικείμενο. Οριακή χρησιμότητα είναι η επιπλέον χρησιμότητα από την κατανάλωση μιας επιπλέον μονάδας προϊόντος. Η διαφορά μεταξύ συνολικής και οριακής χρησιμότητας είναι δυνατό να παρουσιαστεί με το ακόλουθο αριθμητικό παράδειγμα:

1^η μπύρα = 10 μονάδες Συνολικής χρησιμότητας 10 μονάδες Οριακής χρησιμότητας

2^η μπύρα = 18 μονάδες Συνολικής χρησιμότητας ↑ 8 μονάδες Οριακής χρησιμότητας ↓

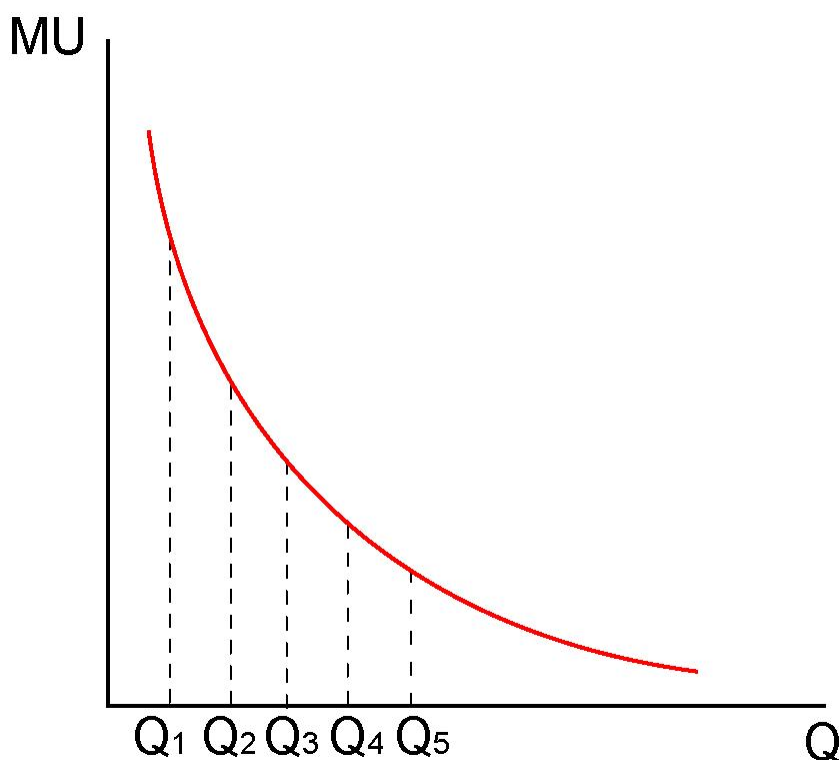
3^η μπύρα = 25 μονάδες Συνολικής χρησιμότητας ↑ 7 μονάδες Οριακής χρησιμότητας ↓

4^η μπύρα = 31 μονάδες Συνολικής χρησιμότητας ↑ 6 μονάδες Οριακής χρησιμότητας ↓

5^η μπύρα = 35 μονάδες Συνολικής χρησιμότητας ↑ 5 μονάδες Οριακής χρησιμότητας ↓

Εικόνα 7.1 Διαφορά Συνολικής και Οριακής Χρησιμότητας.

Η οριακή χρησιμότητα για κάθε ποτήρι είναι η διαφορά που έχουμε από ποτήρι σε ποτήρι. Αυτή είναι η έννοια της οριακής χρησιμότητας, σε σχέση με τη συνολική χρησιμότητα. Όπως φαίνεται και από το παραπάνω παράδειγμα, η οριακή χρησιμότητα (MU) φθίνει όταν αυξάνεται η ποσότητα.

Εικόνα 7.2 Φθίνουσα Οριακή Χρησιμότητα.

Το δεύτερο κοινό θεωρητικό στοιχείο είναι η μετατόπιση σε αυτό που με σημερινούς όρους προσδιορίζεται ως μικροοικονομική ανάλυση. Η μικροοικονομική ανάλυση προσεγγίζει τα οικονομικά φαινόμενα μικροσκοπικά, δηλαδή εξετάζει τη συμπεριφορά των ατομικών οικονομικών μονάδων (ατόμων ή επιχειρήσεων). Αντιθέτως, οι κλασικοί οικονομολόγοι εστιάζουν σε θέματα μακροοικονομικής ανάλυσης, όπως το γενικό επίπεδο του εισοδήματος, η διανομή του εισοδήματος, και η οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας.

Η θεωρητική μετατόπιση της οριακής σχολής συνδυάζεται με σημαντικές μεθοδολογικές αλλαγές, οι κυριότερες από τις οποίες είναι:

- Έμφαση στη λογική παραγωγή και λιγότερη έμφαση στην εμπειρική μέθοδο.
- Εισαγωγή υποδείγματος οικονομικής συμπεριφοράς.
- Συστηματική χρήση μαθηματικών.
- Άμεση αναφορά στις φυσικές επιστήμες ως επιστημονικά πρότυπα για τη μέθοδο της Οικονομικής (Δρακόπουλος, 2010).

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να τονιστεί ότι η μεθοδολογική προσέγγιση της οριακής σχολής έχει επηρεαστεί από τη φιλοσοφία του θετικισμού. Τα παραπάνω στοιχεία είναι άμεσα συνδεδεμένα με τις θετικιστικές προσεγγίσεις. Παρατηρήσαμε την ίδια τάση και στις άλλες κοινωνικές επιστήμες που εξετάσαμε. Η θετικιστική επιρροή που διαπιστώσαμε στις άλλες κοινωνικές επιστήμες ισχύει και για την Οικονομική, και ειδικά για την οριακή σχολή (Seligman, 1969; Caldwell, 2013). Το σημαντικό ζήτημα εδώ, είναι ο συνδυασμός των θεωρητικών εξελίξεων με το μεθοδολογικό πλαίσιο. Αλλά ας δούμε ένα συγκεκριμένο παράδειγμα.

Η υποκειμενική θεωρία της αξίας, που η βάση της είναι η ιδέα της οριακής χρησιμότητας, ευνοεί τη χρήση μαθηματικών. Η έννοια της οριακής χρησιμότητας είναι στην ουσία πολύ κοντά στον διαφορικό λογισμό. Στο απλό παράδειγμα δύο αγαθών, η συνάρτηση χρησιμότητας U ορίζεται σε δύο αγαθά X_1 και X_2 , δηλαδή:

$$U = U(X_1, X_2) \quad (7.1)$$

Η οριακή χρησιμότητα ενός αγαθού είναι η επιπλέον χρησιμότητα που απολαμβάνει ο καταναλωτής από την κατανάλωση μιας επιπλέον μονάδας του αγαθού. Με βάση αυτό, η οριακή χρησιμότητα του X_1 εύκολα διατυπώνεται μαθηματικά ως:

$$\frac{\partial U}{\partial X_1} \quad (7.2)$$

Με το ίδιο σκεπτικό, η οριακή χρησιμότητα του X_2 είναι:

$$\frac{\partial U}{\partial X_2} \quad (7.3)$$

Η σημαντική παρατήρηση είναι ότι η υποκειμενική θεωρία της αξίας μπορεί εύκολα να εκφραστεί με φορμαλιστικές μεθόδους.

Επίσης, το πρόβλημα της επιλογής για τον καταναλωτή είναι δυνατόν να διατυπωθεί με μαθηματικούς όρους. Το υπόδειγμα οικονομικής συμπεριφοράς που χρησιμοποιείται είναι ο Homo Economicus. Η πρώτη απόπειρα για την κατασκευή ενός υποδείγματος ατομικής οικονομικής συμπεριφοράς έγινε από τον κλασικό οικονομολόγο J. S. Mill, αλλά επεκτάθηκε κυρίως από τους οριακούς (Backhouse, 2009). Η αντικειμενική θεωρία της αξίας των κλασικών οικονομολόγων βασίζεται ουσιαστικά στην καμπύλη προσφοράς, και δεν απαιτεί την ύπαρξη ενός υποδείγματος ατομικής οικονομικής συμπεριφοράς. Η στροφή της οριακής σχολής στην υποκειμενική θεωρία της αξίας, και άρα στη θεωρία ζήτησης, καθιστά αναγκαία την εισαγωγή ενός υποδείγματος ατομικής οικονομικής συμπεριφοράς (υπόδειγμα καταναλωτή). Το υπόδειγμα αυτό, δηλαδή ο Homo Economicus, χαρακτηρίζεται από τα εξής γνωρίσματα:

- **Μεγιστοποίηση ικανοποίησης:** Σκοπός είναι η μέγιστη ικανοποίηση από την κατανάλωση αγαθών.
- **Εγωιστική συμπεριφορά:** Σκοπός είναι η ατομική ικανοποίηση. Δεν υπάρχει ενδιαφέρον για την ικανοποίηση ή μη ικανοποίηση των άλλων ατόμων. (Όπως θα δούμε παρακάτω, για τους περισσότερους οικονομολόγους, το υπόδειγμα δεν έχει δεοντολογικό χαρακτήρα).

Πιο αναλυτικά, ο σκοπός του Homo Economicus είναι να μεγιστοποιήσει τη συνάρτηση χρησιμότητάς του, χωρίς να λάβει υπόψη την ικανοποίηση ή τη μη ικανοποίηση άλλων ατόμων. Η έμφαση που δίνει ο Jevons στην έννοια της μεγιστοποίησης δείχνει και τον κεντρικό ρόλο της. Όπως γράφει, «*Η μεγιστοποίηση της άνεσης και της ευχαρίστησης είναι το πρόβλημα της Οικονομικής.*» (Jevons, 1871, σ.44). Στο ίδιο πλαίσιο ο Walras επίσης γράφει: «*...η ζήτηση για υπηρεσίες προέρχεται από τούς γαιοκτήμονες, εργάτες και τους καπιταλιστές στην αναζήτησή τους για μέγιστη ικανοποίηση.*» (Walras, 1874, σ.43). Ο Menger τονίζει τη σημασία της εγωιστικής συμπεριφοράς όταν γράφει: «*...από τα ανθρώπινα ένστικτα αυτό το οποίο οδηγεί κάθε άτομο να αναζητά τη δική του ικανοποίηση είναι το πιο σημαντικό και το πιο ισχυρό.*» (Menger, 1883, σ.87). Η επιτομή του υποδείγματος του Homo Economicus βρίσκεται στον Edgeworth, ο οποίος ορίζει την Οικονομική με βάση την έννοια της μεγιστοποίησης.

«*Η Οικονομική ερευνά τις ανταλλαγές μεταξύ των οικονομικών μονάδων οι οποίες τείνουν να μεγιστοποιούν τις χρησιμότητές τους.*» (Edgeworth, 1881, σ.6).

Πιστεύει, επίσης, ότι οι κοινωνικές επιστήμες έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό: όλες οι κοινωνικές θεωρίες μπορούν να διατυπωθούν ως προβλήματα μεγιστοποίησης. Εισάγει πιο συστηματικά και την έννοια της συνολικής μεγιστοποίησης στο Utilitarian Calculus. Σχηματικά:

Εικόνα 7.3 Ατομική και Συνολική Ικανοποίηση.

Αυτές οι ιδέες διευκολύνουν μεθοδολογικά την εκτεταμένη χρήση μαθηματικών στην Οικονομική αλλά και στις κοινωνικές επιστήμες γενικά. Συγκεκριμένα, αναφέρει:

«*Η θεώρηση του ανθρώπου ως μηχανή ευχαρίστησης είναι δυνατό να δικαιολογήσει και να διευκολύνει την χρήση όρων της μηχανικής και τού μαθηματικού λογισμού στην κοινωνική επιστήμη.*» (Edgeworth, 1881, σ. 15)

Σε πιο σύγχρονη ορολογία, η συνάρτηση χρησιμότητας μεγιστοποιείται υπό τον περιορισμό του εισοδήματος. Στην απλή περίπτωση των δύο αγαθών, το πρόβλημα εκφράζεται σε μαθηματική μορφή ως:

$$\max U = U(X_1, X_2) \tag{7.4}$$

$$Y = P_1 * X_1 + P_2 * X_2 \tag{7.5}$$

Όπου P_1 είναι η τιμή του αγαθού X_1 , P_2 η τιμή του αγαθού X_2 , και Y είναι το εισόδημα. Δηλαδή, για να μεγιστοποιήσει την ικανοποίησή του, ο καταναλωτής δαπανά όλο το εισόδημά του σε κατανάλωση των X_1 και X_2 . Το εισόδημα εδώ έχει τη μορφή περιορισμού. Η λύση του παραπάνω προβλήματος μεγιστοποίησης δίνει τις άριστες ποσότητες κατανάλωσης X_1 και X_2 . Για την παραπάνω περίπτωση δύο προϊόντων, η λύση δίνει:

$$MUX_1/P_1 = MUX_2/P_2 \quad (7.6)$$

όπου MU είναι η οριακή χρησιμότητα. Η εξίσωση σημαίνει ότι αφού κάθε προϊόν μπορεί να αγοραστεί σε (πολύ) μικρές μονάδες, ο καταναλωτής θα επιτύχει μεγιστοποίηση της χρησιμότητας μόνο αν απολαμβάνει την ίδια οριακή χρησιμότητα ανεξάρτητα από το ποιο προϊόν αγοράζει με το τελευταίο ευρώ. Έτσι, η οριακή χρησιμότητα ανά δαπανώμενο ευρώ θα είναι ίση για όλα τα αγοραζόμενα προϊόντα. Αν η δαπάνη για το X_1 είναι ένα μικρό μέρος του εισοδήματος του καταναλωτή, τότε, κατά προσέγγιση, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι το προϊόν X_2 αντιστοιχεί στο εισόδημα. Εφόσον η «τιμή» ενός ευρώ του εισοδήματος είναι ισούται με 1, έχουμε:

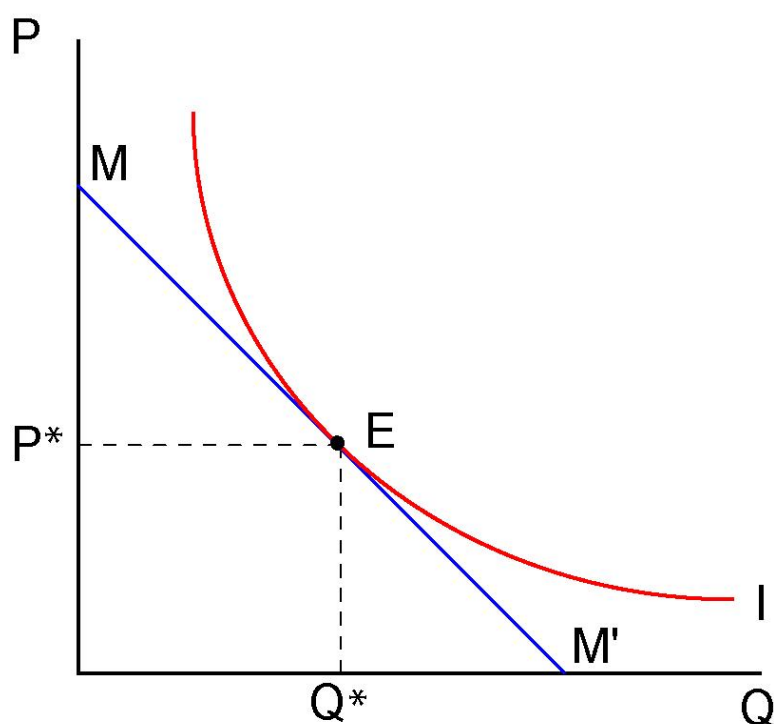
$$MUX_1/P_1 = 1 \quad (7.7)$$

ή

$$MUX_1 = P_1 \quad (7.8)$$

Δηλαδή, η οριακή χρησιμότητα του προϊόντος X_1 πρέπει να είναι ίση προς την τιμή του X_1 . Ο καταναλωτής είναι διατεθειμένος να πληρώσει τιμή ίση με την οριακή χρησιμότητα ενός αγαθού.

Η διαγραμματική απεικόνιση του προβλήματος είναι η ακόλουθη (όπου MM' είναι η ευθεία του εισοδήματος, I είναι η καμπύλη αδιαφορίας που αντιστοιχεί στη συνάρτηση χρησιμότητας του καταναλωτή, και P^* , Q^* είναι οι άριστες τιμές και ποσότητες):

Εικόνα 7.4 Ισορροπία καταναλωτή.

Για μεγάλο χρονικό διάστημα, το υπόδειγμα του Homo Economicus είχε σημαντική απήχηση στη μικροοικονομική θεωρία (βλ. Zouboulakis, 2014). Σήμερα, χρησιμοποιείται η θεωρία αποφάσεων η οποία, όμως, έχει πολλά κοινά σημεία με το υπόδειγμα του Homo Economicus, όπως για παράδειγμα η αρχή της μεγιστοποίησης. Το υπόδειγμα μπορεί, επίσης, να επεκταθεί και σε άλλα πεδία των οικονομικών, με βάση την αρχή της μεγιστοποίησης. Μια παραλλαγή του υποδείγματος χρησιμοποιείται στη θεωρία περί επιχείρησης: η επιχείρηση έχει σκοπό τη μεγιστοποίηση των κερδών υπό τον περιορισμό του κόστους (Ζουμπουλάκης, 2007). Στην περίπτωση αυτή, η επιχείρηση μεγιστοποιεί μια συνάρτηση κερδών η οποία έχει τη μορφή:

$$\Pi = TR - TC \quad (7.9)$$

Όπου Π είναι τα κέρδη, TR είναι τα συνολικά έσοδα και TC είναι το συνολικό κόστος. Η μεγιστοποίηση γίνεται ως προς την ποσότητα Q :

$$\partial \Pi / \partial Q = \partial TR / \partial Q - \partial TC / \partial Q = 0 \quad (7.10)$$

Από την παραπάνω εξάγεται η συνθήκη μεγιστοποίησης κερδών, η οποία δίνει:

$$MR = MC \quad (7.11)$$

Δηλαδή, υπάρχει εξίσωση οριακού εσόδου (MR) με το οριακό κόστος (MC).

Σε γενικές γραμμές, με την εμφάνιση της οριακής σχολής, η υποκειμενική θεώρηση της αξίας, η λογική παραγωγή και η χρήση μαθηματικών συνδυάζονται για να παραχθεί ένα ισχυρό υπόδειγμα οικονομικής συμπεριφοράς με εκτεταμένες εφαρμογές. Οι βασικές υποθέσεις του υποδείγματος (μέγιστη ικανοποίηση και εγωιστική συμπεριφορά) έχουν υποστεί εκτεταμένη κριτική (βλ. Dow, 2002; Zouboulakis, 2014). Πολλοί, όμως, οπαδοί της οριακής σχολής υποστηρίζουν ότι δεν αναφέρεται σ' ένα χαρακτηριστικό τύπο ανθρώπου, αλλά ότι είναι ένα «ιδανικό κατασκευάσμα» με μεγάλη ικανότητα εξήγησης και πρόβλεψης της συμπεριφοράς στον οικονομικό χώρο (Δρακόπουλος, 2010).

Το υπόδειγμα του Homo Economicus σχετίζεται άμεσα με το μεθοδολογικό πρότυπο της κλασικής Φυσικής. Στα έργα των Οριακών οικονομολόγων, υπάρχουν πολλές άμεσες αναφορές για τη σχέση της Οικονομικής με τις φυσικές επιστήμες. Για τους περισσότερους οικονομολόγους της οριακής σχολής, η Οικονομική, ακολουθώντας λογική παραγωγή και χρήση μαθηματικών, μπορεί να φτάσει στο υψηλό επιστημονικό επίπεδο των φυσικών επιστημών. Η αναλογία με τις φυσικές επιστήμες είναι σαφής στον W. S. Jevons (βλ. Schabas, 1990). Ο ίδιος γράφει:

«Η Θεωρία της Οικονομίας παρουσιάζει μια στενή αναλογία με την επιστήμη της Στατικής Μηχανικής, και οι Νόμοι της ανταλλαγής είναι παρόμοιοι με τους Νόμους της Ισορροπίας ενός μοχλού ο οποίος καθορίζεται από την αρχή των ταχυτήτων.» (Jevons, 1871, σ. viii).

Στο ίδιο ύφος, ο Leon Walras, γράφοντας το 1874, περιγράφει το μεθοδολογικό πρότυπο για την Οικονομική και την επιθυμία του για τη μελλοντική πορεία της.

«Πήρε εκατόν πενήντα με διακόσια χρόνια για την Αστρονομία του Kepler να γίνει η Αστρονομία του Newton και του Laplace, και η Μηχανική του Galileo να γίνει η Μηχανική των d' Alembert and Lagrange. Από την άλλη μεριά, λιγότερο από εκατό χρόνια έχουν περάσει μεταξύ της δημοσίευσης του Adam Smith και της συνεισφοράς των Cournot, Gossen, Jevons και της δικής μου. Έπειτα [στον 20^ο αιώνα], η Μαθηματική Οικονομική θα είναι

ισάξια με τις μαθηματικές επιστήμες της Αστρονομίας και της Μηχανικής» (Walras, 1965, σσ. 47,48)

Το στοιχείο της μαθηματικοποίησης αλλά και το επιστημονικό πρότυπο των φυσικών επιστημών γίνεται ακόμη πιο έντονο στα έργα σημαντικών οικονομολόγων της δεύτερης γενιάς των οριακών. Ο F.Y. Edgeworth, στο βιβλίο του *Mathematical Psychics*, εκφράζει αυτήν τη θέση. Το απόσπασμα δίνει επίσης και το ιδεώδες του μεθοδολογικού μονισμού και ιδιαίτερα του φυσικαλισμού.

«Η εφαρμογή μαθηματικών στον κόσμο της ψυχής υποστηρίζεται από την υπόθεση (η οποία συμφωνεί με τη γενική υπόθεση ότι κάθε ψυχικό φαινόμενο αποτελεί συνακόλουθο και, κατά κάποιο τρόπο, την άλλη όψη ενός φυσικού φαινομένου), την ιδιαίτερη υπόθεση που υιοθετείται σε αυτές τις σελίδες, ότι η Ευχαρίστηση αποτελεί συνακόλουθο της Ενέργειας. Η ενέργεια πρέπει να θεωρείται η κεντρική ιδέα της Μαθηματικής Ψυχικής» (Edgeworth, 1881, σ. 9).

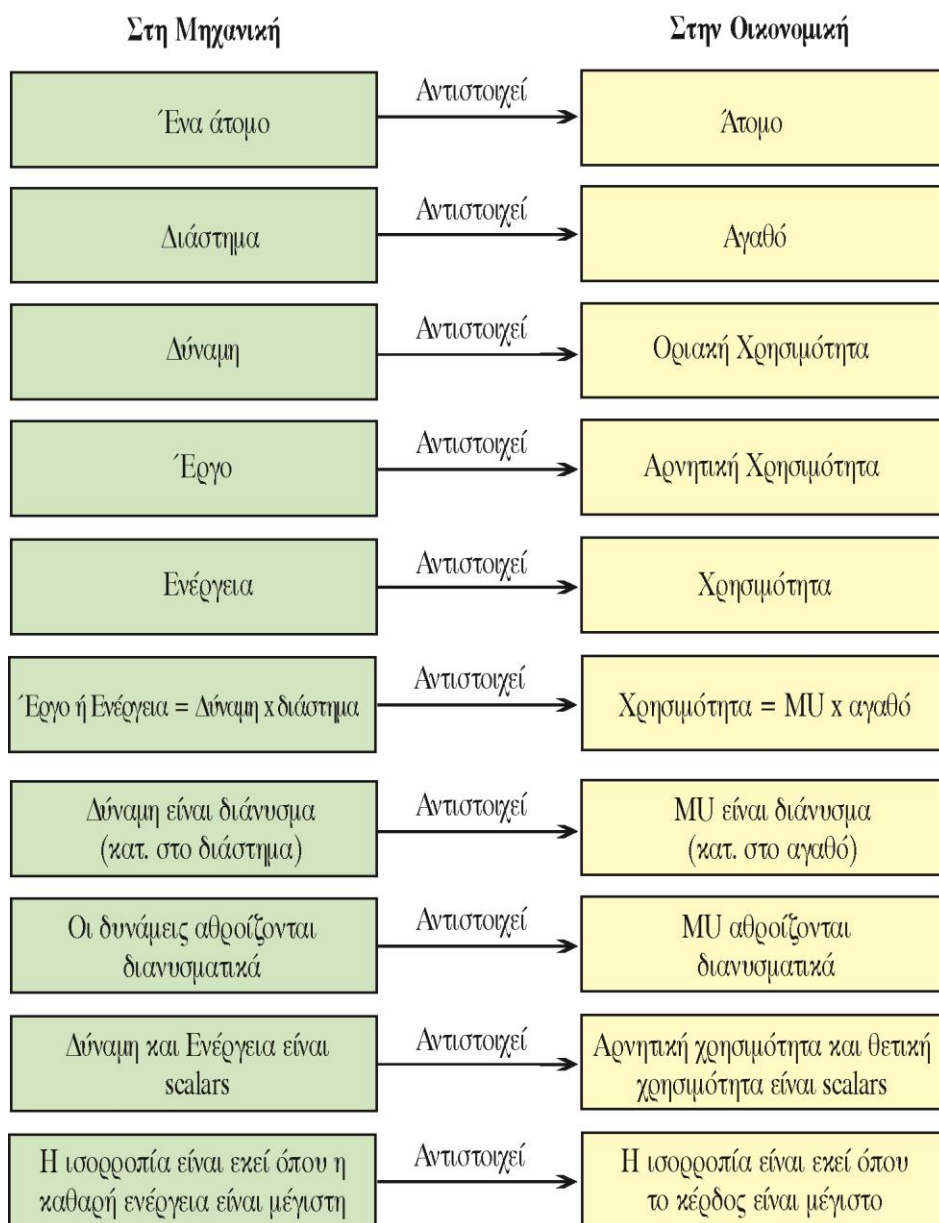
Στο ίδιο βιβλίο, ο Edgeworth, επιβεβαιώνει το επιστημολογικό ιδεώδες για την Οικονομική:

Η Κοινωνική Μηχανική ίσως κάποια μέρα πάρει τη θέση της δίπλα στην Ουράνια Μηχανική κάτω από την Αρχή της μεγιστοποίησης (Edgeworth, 1881, σ. 12).

Ο κύριος εκπρόσωπος της οριακής σχολής στις ΗΠΑ είναι ο Irwin Fisher. Ο Fisher αναπτύσσει τη μεθοδολογική προσέγγιση των οριακών με τη δικαιολόγηση της χρήσης μαθηματικών στην Οικονομική και την υιοθέτηση των μεθοδολογικών εργαλείων της Φυσικής. Σύμφωνα με πολλούς ειδικούς, ο Fisher κατάφερε να επιβάλει την πιο συστηματική μαθηματικοποίηση της θεωρίας των οριακών (Breslau, 2003; Zouboulakis, 2003). Στην ίδια γραμμή με τον Edgeworth, οι μεθοδολογικές θέσεις του Fisher εστιάζονται στην άμεση αναλογία μεταξύ της Οικονομικής και της Φυσικής. Αυτό συμβαίνει στο κύριο έργο του Fisher, *Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices* (1893). Ο Fisher έχει βαθιά επηρεαστεί από τα μαθηματικά του φυσικού Willard Gibbs, ο οποίος ήταν και καθηγητής του. Το παρακάτω απόσπασμα δίνει τον πυρήνα της οικονομικής μεθοδολογίας του:

Η εισαγωγή της μαθηματικής μεθόδου σηματοδοτεί ένα στάδιο ανάπτυξης, ίσως δεν είναι πολύ υπερβολικό να πούμε, την είσοδο της πολιτικής οικονομίας στην επιστημονική της εποχή. (Fisher, 1892 σ. 85).

Το επόμενο βήμα είναι να παρουσιάσει ένα κατάλογο όρων στα Οικονομικά οι οποίοι χρησιμοποιούνται στη Φυσική. Μερικοί από αυτούς είναι: ισορροπία, σταθερότητα, ελαστικότητα, κατανομή, αντίδραση. Στη συνέχεια παρουσιάζει ένα κατάλογο αντιστοιχίας όρων Μηχανικής και Οικονομικής.

Εικόνα 7.5 Πίνακας αντιστοιχίας όρων Μηχανικής και Οικονομικής (Fisher, 1892, σσ.85 – 86).

Είναι προφανές ότι το έργο του Fisher αντιπροσωπεύει την κορύφωση του φορμαλισμού και ιδιαίτερα του φυσικαλισμού στην οριακή σχολή.

Συνοψίζοντας, μπορεί να υποστηριχτεί ότι η υποκειμενική θεωρία της αξίας ευνοεί και διευκολύνει την εφαρμογή της φορμαλιστικής μεθοδολογίας. Επιπλέον, η έμφαση της οριακής σχολής στη μικροοικονομική ανάλυση (που σημαίνει εστίαση στη μελέτη των ατομικών οικονομικών μονάδων, δηλαδή σε καταναλωτές και επιχειρήσεις) ευνοεί την εφαρμογή μαθηματικών μοντέλων συμπεριφοράς σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό απ’ ό,τι η ανάλυση των μακροοικονομικών φαινομένων, τα οποία απασχολούσαν τους κλασικούς. Διαπιστώνουμε ότι η θεωρητική προσέγγιση της οριακής σχολής, σε συνδυασμό με τις θετικιστικές επιδράσεις που εκφράζονται με τα αναφερθέντα μεθοδολογικά χαρακτηριστικά, είχε ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση ενός προτύπου οικονομικής μεθοδολογίας το οποίο ήταν και είναι πολύ κοντά στη μεθοδολογία των φυσικών επιστημών (βλ. Mirowski, 1989; Drakopoulos & Katselidis, 2015).

7.3. Η διαλεκτική μέθοδος του Marx

Οι απόψεις του Marx σχετικά με τη φύση και τη μέθοδο της οικονομικής επιστήμης έχουν πολλά κοινά σημεία με τους κλασικούς αλλά και σημαντικές διαφοροποιήσεις. Επίσης, η μεθοδολογική προσέγγιση του Marx είχε σημαντική επιρροή σε μεταγενέστερους μαρξιστές και νέο-μαρξιστές οικονομολόγους, αλλά και σε πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες. Ο Marx αντιλαμβάνεται την ανθρώπινη φύση ως κατά βάση κοινωνική και αυτό θα πρέπει να αποτελεί το θεμέλιο της οικονομικής επιστήμης. (Marx, 1977, σ. 116). Συνεπώς, οι ιδέες του Marx σχετικά με την οικονομική μεθοδολογία σχετίζονται επίσης με τις ιδέες του για την ανθρώπινη φύση και την Οικονομική. Ο Marx δεν θεωρεί ότι η ανθρώπινη φύση μπορεί να διαιρεθεί σε πολλές πτυχές, όπως έκαναν μερικοί (κυρίως μαρτζιναλιστές) οικονομολόγοι με το υπόδειγμα του Homo Economicus. Για τον Marx, η απομάκρυνση από την ιστορική διαδικασία και η έννοια ενός αφηρημένου-απομονωμένου ατόμου είναι εντελώς λανθασμένη (Marx, 1977, σ. 157). Συνεπώς, ο Marx, όπως και ο Smith, εστιάζουν και ερευνούν το πραγματικό και όχι το φανταστικό ή υποθετικό άτομο.

Επιπλέον, ο Marx δεν έχει τίποτα κοινό με τη μαθηματικό-αφαιρετική μέθοδο που χαρακτηρίζει τους οριακούς οικονομολόγους. Όπως και ο Smith, ο Marx χρησιμοποιεί συνδυασμό μεθόδων στη μελέτη της οικονομικής εξέλιξης και οικονομικής διαδικασίας. Στο έργο του ακολουθεί πολλές φορές αφαιρετική μεθοδολογία αλλά, πολύ συχνά, σε συνδυασμό με ιστορικά παραδείγματα και με επαγωγικό συλλογισμό. Όπως γράφει η Η. Katouzian, «Ο Marx δεν ήταν ένας καθαρός θεωρητικός. Αν μη τι άλλο, έδωσε περισσότερη έμφαση σε γεγονότα, δηλαδή στην εμπειρική και ιστορική γνώση από ό,τι στην καθαρή θεωρία» (Katouzian, 1980, σ. 26).

Η σύνθεση αυτών των δύο μεθοδολογικών προσεγγίσεων (επαγωγή και αφαιρετική) μπορεί να βρεθεί στη μαρξιστική διαλεκτική μέθοδο (οι ρίζες αυτής της μεθόδου βρίσκονται στην εγγεληνική φιλοσοφία). Ο Marx χρησιμοποιεί τη διαλεκτική μέθοδο για να κάνει μια σύνθεση των θεωρητικών αφαιρέσεων και των ιστορικών παραδειγμάτων. Στη συνέχεια, η διαλεκτική μέθοδος χρησιμοποιείται για την κατασκευή θεωρίας και τη μελέτη της οικονομικής δομής (βλέπε επίσης Godelier, 1972, σ. 187). Η διαλεκτική μέθοδος του Marx βασίζεται στη διαλεκτική του Γερμανού φιλοσόφου Hegel. Ο Hegel έδωσε τους εξής τρεις νόμους της διαλεκτικής:

- Τον νόμο του μετασχηματισμού της ποιότητας σε ποσότητα και τα αντίθετα.
- Τον νόμο της ένωσης των αντιθέτων.
- Τον νόμο της άρνησης της άρνησης ή αλλιώς το νόμο για τη θέση-αντίθεση-σύνθεση.

Ο Marx προέκτεινε τη διαλεκτική του Hegel δίνοντάς της περισσότερο υλιστικό χαρακτήρα. Με βάση τη διαλεκτική μέθοδο, ο Marx προσπάθησε να αναλύσει την οικονομία σαν ένα σύνολο που διέπεται από αλληλεπιδρώσες δυνάμεις. Χρησιμοποίησε τη διαλεκτική μέθοδο για να διερευνήσει τους οικονομικούς και κοινωνικούς νόμους οι οποίοι χαρακτηρίζουν την εξέλιξη των οικονομικών συστημάτων και ιδιαίτερα του καπιταλισμού. Από τις γνωστότερες επιστημονικές προτάσεις στις οποίες κατέληξε είναι αυτή της κατάρρευσης του καπιταλισμού λόγω των εσωτερικών αντιθέσεων και αντιφάσεων. Το κύριο παράδειγμα αντίφασης είναι η πτωτική τάση των κερδών που οδηγεί στη νομοτελειακή αντικατάσταση του καπιταλισμού από τον σοσιαλισμό (βλ. Καραγιάννης, 1995, Τσουλφίδης, 2004).

Η ολιστική προσέγγιση του Marx για την ανθρώπινη φύση και η διαλεκτική μεθόδός του ενθαρρύνει μια δυναμική-ιστορική θεώρηση των οικονομικών φαινομένων. Η αποστροφή του Marx για ένα αποσπασματικό υπόδειγμα ανθρώπινης οικονομικής συμπεριφοράς και η προτίμησή του για τον ιστορικό και όχι τον μηχανικό χρόνο οδηγούν σε μια διαφορετική προσέγγιση, η οποία τώρα αναγνωρίζεται ως μαρξιστική Οικονομική. Η μαρξιστική Οικονομική έχει σημαντική απήχηση σε κάποια σύγχρονα ρεύματα οικονομικής σκέψης. Φυσικά, έχει διαφορετικές εξηγήσεις και προβλέψεις από την ορθόδοξη θεωρία για το μεγαλύτερο μέρος των οικονομικών φαινομένων (βλέπε Brody, 1975; Roemer, 1981).

7.4. Η μέθοδος της γερμανικής ιστορικής σχολής

Η γερμανική ιστορική σχολή εμφανίζεται στη δεκαετία του 1840 και η επιρροή της διήρκεσε μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα (αν και κάποια στοιχεία της υπάρχουν ακόμη και σήμερα). Η ιστορική σχολή αναπτύχθηκε κυρίως στη Γερμανία αν και υπάρχουν παραδείγματα και Άγγλων ιστορικών οικονομολόγων. Οι ιστορικοί της Οικονομικής συνήθως διαχωρίζουν την παλαιά Ιστορική σχολή, με κύριους εκπροσώπους τους G. Roscher, B. Hildebrand και K. Knies, από τη νέα ιστορική σχολή, με κύριους εκπροσώπους τους G. Schmoller και W. Sombart. Οι βασικοί Άγγλοι ιστορικοί είναι οι C. Leslie, W. J. Ashley και J. K. Ingram

(Schumpeter, 1963). Οι βασικές μεθοδολογικές αρχές της πρώτης φάσης της γερμανικής ιστορικής σχολής είναι οι εξής:

- Η οικονομική θεωρία θα πρέπει να περιλαμβάνει σημαντικά στοιχεία της ηθικής και να εξετάζει τα οικονομικά κίνητρα των ατόμων σε σχέση με τις αρχές της.
- Τα οικονομικά φαινόμενα αλληλοσχετίζονται με τα κοινωνικά φαινόμενα. Αυτό σημαίνει ότι τα κοινωνικά φαινόμενα θα πρέπει να συνυπολογίζονται στις οικονομικές αναλύσεις.
- Η οικονομική έρευνα θα πρέπει να στηρίζεται σε ιστορικά δεδομένα, και τα συμπεράσματά της να έχουν σχετική και όχι καθολική υπόσταση και εφαρμογή (βλ. Καραγιάννης, 1995).

Ο Gustav Schmoller είναι ο πιο σημαντικός εκπρόσωπος σε θέματα οικονομικής μεθοδολογίας της νέας ιστορικής σχολής. Ο Schmoller πιστεύει ότι μόνο με τη χρήση της επαγωγής και τη συλλογή ιστορικών και στατιστικών δεδομένων μπορούν να αναπτυχθούν αληθείς γνώσεις για τα οικονομικά φαινόμενα. Στο ίδιο πλαίσιο, ο Schmoller απέρριψε τη μεθοδολογία των οριακών οικονομολόγων, και ιδιαίτερα του C. Menger, για τρεις λόγους:

- Οι υποθέσεις της θεωρίας δεν είναι ρεαλιστικές.
- Ο μεγάλος βαθμός αφαίρεσης της θεωρίας την καθιστά άσχετη με τον πραγματικό οικονομικό κόσμο.
- Πλήρης απουσία εμπειρικού περιεχομένου (βλ. Καραγιάννης, 1995).

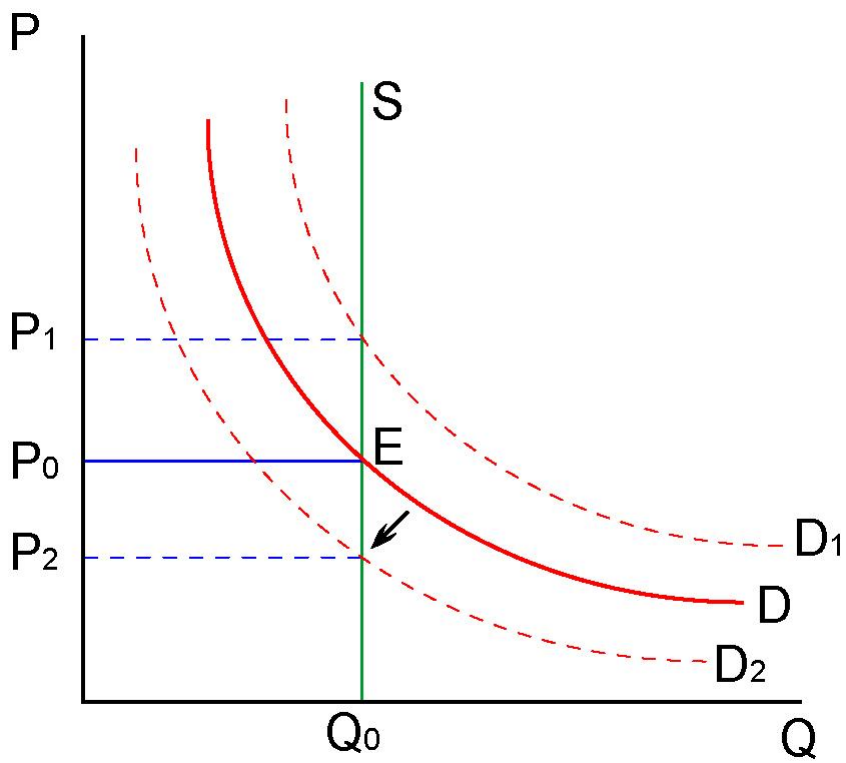
Ο Αυστριακός Carl Menger αντέδρασε στις επιθέσεις και αξιώσεις του Schmoller, υποστηρίζοντας την αφαιρετική/απαγωγική μέθοδο στα Οικονομικά, με το άτομο ως βασική μονάδα ανάλυσης (Schumpeter, 1963). Ο διαμάχη αυτή περί της μεθόδου έγινε γνωστή και ως *Methodenstreit*. Η επίδραση της *Methodenstreit* στην εξέλιξη της οικονομικής σκέψης και μεθοδολογίας υπήρξε εξαιρετικά σημαντική, καθώς νομιμοποίησε την εκτεταμένη χρήση της αφαιρετικής μεθόδου στην ορθόδοξη οικονομική με την παράλληλη βαράθρωση της επαγωγικής/ιστορικής μεθόδου.

7.5. Η οικονομική μεθοδολογία του A. Marshall

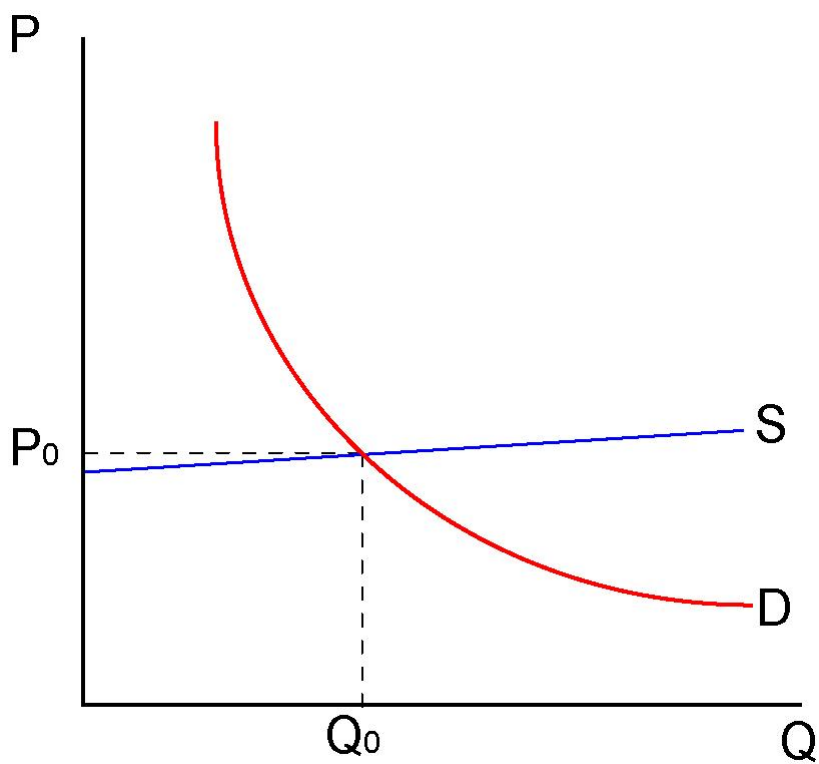
Ο A. Marshall (1842-1924) ήταν από τους πιο σημαντικούς οικονομολόγους στη διαμόρφωση της σύγχρονης οικονομικής θεωρίας. Το βασικό έργο του *Principles of Economics* χρησιμοποιήθηκε ως εγχειρίδιο Οικονομικών σε πολλά πανεπιστήμια και για πολλές δεκαετίες. Παρόλο που πολλοί ιστορικοί της Οικονομικής τον κατατάσσουν στους οριακούς, η οικονομική σκέψη και μεθοδολογία του δεν ήταν τυπικά οριακή. Αν και χρησιμοποιεί πολλές μαρτζιναλιστικές έννοιες (π.χ. οριακή χρησιμότητα), πολλά στοιχεία στην ανάλυση του δεν είναι μαρτζιναλιστικά. Για παράδειγμα, ο ορισμός που δίνει στην οικονομική επιστήμη τον διαφοροποιεί, αφού υπάρχει μια καθαρά «ανθρωπιστική» διάσταση.

Η Οικονομική είναι, από τη μία πλευρά, η μελέτη του πλούτου και, από την άλλη και πιο σημαντική, μέρος της μελέτης του ανθρώπου (Marshall, 1890, σ. 1).

Αν και ακολουθεί την οριακή προσέγγιση, ο Marshall είναι βαθιά επηρεασμένος από την κλασική παράδοση και προσπαθεί να διατηρήσει πολλά κλασικά στοιχεία στην οικονομική θεωρία και μέθοδο. Πιο συγκεκριμένα, η θεωρία της αξίας του Marshall είναι συνδυασμός της κλασικής (θεωρία κόστους παραγωγής) με την οριακή (οριακή χρησιμότητα). Ο συνδυασμός γίνεται μέσω της έννοιας του χρόνου. Στην πολύ βραχυχρόνια και τη βραχυχρόνια περίοδο, η ζήτηση (οριακή χρησιμότητα) καθορίζει σε μεγαλύτερο βαθμό την αξία. Στη μακροχρόνια περίοδο, η προσφορά (κόστος παραγωγής) καθορίζει την αξία. Αυτό φαίνεται πιο εύκολα με το παρακάτω διάγραμμα:

Εικόνα 7.6 Βραχυχρόνια περίοδος (Α): η τιμή καθορίζεται από τη ζήτηση.

Εικόνα 7.7 Μακροχρόνια περίοδος (Β): η τιμή καθορίζεται από την προσφορά.

Στο διάγραμμα της πολύ βραχυχρόνιας περιόδου (Α), η καμπύλη προσφοράς είναι πλήρως ανελαστική λόγω του ότι οι παραγωγοί δεν έχουν χρόνο να αλλάξουν το επίπεδο παραγωγής. Στην περίπτωση αυτή, η αξία (τιμή) καθορίζεται από τη ζήτηση. Στο διάγραμμα της μακροχρόνιας περιόδου (Β), η καμπύλη προσφοράς είναι σχεδόν πλήρως ελαστική, λόγω του ότι οι παραγωγοί έχουν αρκετό χρόνο να αλλάξουν το επίπεδο παραγωγής. Στη περίπτωση αυτή, η αξία (τιμή) καθορίζεται κυρίως από την προσφορά.

Ο πολύ σημαντικός ρόλος του ιστορικού χρόνου είναι η βασική αιτία που ο Marshall έχει έντονες μεθοδολογικές αντιρρήσεις για την έννοια της γενικής ισορροπίας. Επίσης, είναι η βασική αιτία για τις επιφυλάξεις του στη χρήση μαθηματικών στην Οικονομική. (Dow, 1985). Πιο αναλυτικά, ο Marshall απορρίπτει την ιδέα ότι η οικονομία βρίσκεται σε γενική ισορροπία, όπως πίστευαν ο Jevons και ιδιαίτερα ο Walras. Η έμφαση στον ιστορικό χρόνο και η πολυπλοκότητα των σχέσεων μεταξύ διαφορετικών αγορών είναι οι βασικοί λόγοι για την ιδέα της μερικής ισορροπίας που εισάγει ο Marshall. Επιπλέον, αν και είχε σπουδάσει Μαθηματικά, ήταν πολύ διστακτικός όσον αφορά τη στη χρήση τους στην οικονομική ανάλυση. Στο κύριο έργο του χρησιμοποιεί μαθηματικά μόνο στις υποσημειώσεις και στα παραρτήματα. Αντίθετα, θεωρεί ότι η γεωμετρική απεικόνιση και ανάλυση πλεονεκτεί έναντι της χρήσης του μαθηματικού λογισμού. Πιστεύει ότι η υπερβολική χρήση του μαθηματικού λογισμού μπορεί να αποπροσανατολίσει την έρευνα από τη διερεύνηση των οικονομικών φαινομένων και να τη στρέψει προς διανοητικά παιχνίδια που δεν έχουν σχέση με τις συνθήκες της πραγματικής ζωής. Επίσης, η υπερβολική χρήση μαθηματικών μπορεί να μας οδηγήσει στο να αγνοήσουμε σημαντικούς παράγοντες που δεν ποσοτικοποιούνται εύκολα (βλ. Pigeou, 1925). Στο ίδιο πλαίσιο, ο Marshall δεν πιστεύει ότι η Οικονομική είναι μια ακριβής επιστήμη όπως είναι οι φυσικές επιστήμες. Ο ίδιος γράφει:

Σίγουρα η Οικονομική δεν μπορεί να συγκριθεί με τις ακριβείς φυσικές επιστήμες, επειδή έχει να κάνει με συνεχώς μεταβαλλόμενες και αφανείς δυνάμεις της ανθρώπινης φύσης (Marshall, 1961, σ. 14).

Επίσης, ο Marshall βλέπει περισσότερες αναλογίες μεταξύ Οικονομικής και Βιολογίας από ό,τι μεταξύ Οικονομικής και Μηχανικής. Όπως στη θεωρία της αξίας, έτσι και στο θέμα της οικονομικής μεθοδολογίας, ο Marshall προσπαθεί να συνδυάσει κλασικές και οριακές απόψεις. Επισημαίνει τις αδυναμίες της ρικαρντιανής (αφαιρετικής) μεθόδου και θεωρεί ότι η αφαιρετική μέθοδος μπορεί να εγκλωβίσει την οικονομική επιστήμη σε στείρο επιστημονισμό. Ταυτόχρονα, επισημαίνει την αδυναμία της επαγωγικής μεθόδου να χρησιμοποιηθεί κατ' αποκλειστικότητα στην απόκτηση νέας γνώσης μέσα στον χώρο των κοινωνικών ερευνών. Η μέθοδος που ακολουθεί ο Marshall έχει να κάνει με την έννοια της μερικής ισορροπίας και της αρχής *ceteris paribus* (υπόθεση ότι όλοι οι άλλοι παράγοντες θεωρούνται σταθεροί). Ο Marshall αρχίζει από τις απλούστερες διαστάσεις ενός οικονομικού φαινομένου, εφαρμόζοντας στατική ανάλυση και την αρχή του *ceteris paribus*. Στο δεύτερο στάδιο, η αρχή *ceteris paribus* εγκαταλείπεται και η ανάλυση αποκτά περισσότερο δυναμικό χαρακτήρα με τη χρήση της έννοιας του ιστορικού χρόνου (βλ. Καραγιάννης, 1995).

7.6. Ο Philip Wicksteed και η ουδετερότητα της Οικονομικής

Με την καθιέρωση της οριακής σχολής κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, παρατηρούμε μια τάση για αποβολή ηθικών και φιλοσοφικών στοιχείων από την Οικονομική. Αυτή η τάση είναι αποτέλεσμα της επιρροής του θετικισμού και εντάσσεται στο γενικό κλίμα για μια «επιστημονική» Οικονομική με βάση το πρότυπο των φυσικών επιστημών. Στο πλαίσιο αυτό, η μεθοδολογική σκέψη του Wicksteed έχει ένα βασικό χαρακτηριστικό: τον αποκλεισμό των ηθικών-φιλοσοφικών στοιχείων από την Οικονομική. Με το σκεπτικό αυτό, ο όρος Οικονομική προτιμάται από τον όρο Πολιτική Οικονομία, κυρίως επειδή ο πρώτος φανερώνει αξιολογική ουδετερότητα (Wicksteed, 1910, pp.16-17). Οι διαπροσωπικές συγκρίσεις χρησιμότητας αποτελούν παράδειγμα αποκλεισμού μιας έννοιας από την Οικονομική λόγω της ηθικής φύσης της. Ο Wicksteed υποστηρίζει ότι οι διαπροσωπικές συγκρίσεις χρησιμότητας δεν έχουν επιστημονική βάση και άρα θα πρέπει να απορριφθούν από την επιστήμη της οικονομικής. Ο ίδιος, γράφει:

«...δεν υπάρχει τρόπος να συγκριθούν οι επιθυμίες δύο διαφορετικών ατόμων... η σύγκριση θα απαιτούσε αμφίβολες και

αόριστες μεταφυσικές υποθέσεις.» (Wicksteed, 1910, σσ.148-149)

Το επιστημολογικό πρότυπο της Φυσικής είναι παρόν στην οικονομική σκέψη του Wicksteed. Για παράδειγμα, συγκρίνει την ανάλυση της συνολικής και της οριακής χρησιμότητας με την ανάλυση της εκτόξευσης ενός σώματος με δεδομένη ταχύτητα. Η καμπύλη που δείχνει τη σχέση μεταξύ του ύψους και του χρόνου αντιστοιχεί στην καμπύλη που δείχνει τη σχέση μεταξύ της συνολικής ικανοποίησης που προέρχεται από ένα δεδομένο αγαθό και την ποσότητα του αγαθού. Σε ένα άλλο άρθρο του (Wicksteed, 1889), χρησιμοποιεί την αναλογία της Φυσικής και πάλι για να εξηγήσει τη θεωρία του Jevons για τη συνολική και οριακή χρησιμότητα. Στην εξήγηση χρησιμοποιεί τα διαγράμματα και τους τύπους της επιτάχυνσης ενός σώματος σε ελεύθερη πτώση. Σε άλλα έργα του, συνεχίζει τις πολυάριθμες αναλογίες από τη Φυσική, υπονοώντας σαφώς ότι η Φυσική είναι το ιδανικό μοντέλο της επιστημονικής εξήγησης (Drakopoulos, 2011). Στο ίδιο πνεύμα, επέμενε ότι οι οικονομικοί νόμοι δεν αποτελούν ένα αποκλειστικό σύνολο κανόνων που εφαρμόζονται μόνο στην οικονομική συμπεριφορά των ανθρώπων, αλλά ότι η ισχύς τους έχει γενικό χαρακτήρα, άρα ισχύουν για όλο το εύρος της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Έτσι, κατά τον Wicksteed, το πρότυπο του Homo Economicus δεν είναι θεωρητική αφαίρεση, αλλά αφορά όλο το φάσμα της ανθρώπινης συμπεριφοράς και γι' αυτό θα πρέπει να εμπλουτιστεί με στοιχεία από την Ψυχολογία (Drakopoulos, 2011).

7.7. Συμπεράσματα

Σκοπός του κεφαλαίου αυτού ήταν η παρουσίαση της εξέλιξης της οικονομικής μεθοδολογίας από την εμφάνιση της επιστημονικής οικονομικής κατά τον 18^ο αιώνα μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Είδαμε ότι η κλασική σχολή της Πολιτικής Οικονομίας ακολουθεί συνδυασμό της αφαιρετικής και εμπειρικής μεθόδου χωρίς χρήση μαθηματικών. Επίσης, διακρίναμε και την επιρροή των φυσικών επιστημών, οι οποίες αποτέλεσαν και το επιστημονικό πρότυπο για πολλούς κλασικούς οικονομολόγους. Στη συνέχεια, εξετάσαμε τη μεθοδολογία της οριακής σχολής, η οποία χαρακτηρίζεται από την έμφαση στην αφαιρετική μέθοδο και την συστηματική χρήση μαθηματικών. Οι εξελίξεις αυτές συμβάδισαν με την υποκειμενική θεωρία της αξίας και το υπόδειγμα του Homo Economicus. Σε συνδυασμό με τις θετικιστικές επιδράσεις που επηρέασαν πολλούς οριακούς, η οριακή σχολή διαμόρφωσε ένα πρότυπο οικονομικής μεθοδολογίας το οποίο ήταν πολύ κοντά στη μεθοδολογία των φυσικών επιστημών. Παρουσιάστηκαν, επίσης, οι αντιδράσεις στη μαρτζίναλιστική μεθοδολογία που ήταν η διαλεκτική μέθοδος του Marx και η ιστορική μέθοδος της γερμανικής ιστορικής σχολής. Τέλος, εξετάσαμε τις θεωρητικές και μεθοδολογικές διαφοροποιήσεις του Marshall και την άνοδο της έννοιας της αξιολογικά ουδέτερης Οικονομικής στο έργο του Wicksteed, τάση που θα συνεχιστεί στον 20^ο αιώνα.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Backhouse, R. (2009). *Η εξέλιξη της Οικονομικής Σκέψης από την Αρχαία Ελλάδα μέχρι σήμερα*, Αθήνα, Κριτική.
- Blaug, M. (1978). *Economic Theory in Retrospect*. London, Heinemann.
- Blaug, M. (1980). *The Methodology of Economics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Breslau, D. (2003). Economics invents the economy: mathematics, statistics, and models in the work of Irving Fisher and Wesley Mitchell, *Theory and Society*, 32, 379-411.
- Brody, A. (1975). The Logic of Market Behaviour. *Acta Oeconomica*, 14, 49-58.
- Caldwell, B.J. (2013). Of Positivism and the History of Economic Thought. *Southern Economic Journal*, 79(4), 753-767.
- Dow, S. (1985). *Macroeconomic Thought: A Methodological Approach*. Oxford: Basil Blackwell.

- Dow, S. (2002). *Economic methodology: An inquiry*. Oxford: Oxford University Press.
- Drakopoulos, S. & Katselidis, I. (2015). From Edgeworth to Econophysics: A Methodological Perspective. *Journal of Economic Methodology*, 22(1), 77-95.
- Drakopoulos, S. (1991). *Values and Economic Theory: The Case of Hedonism*. Aldershot: Gower.
- Drakopoulos, S. (1994). Economics and the New Physics: Some Methodological implications. *South African Journal of Economics*, 62(4), 198-209.
- Drakopoulos, S. (2011). Wicksteed, Robbins and the Emergence of Mainstream Economic Methodology. *Review of Political Economy*, 23, 461-470.
- Edgeworth, F. Y. (1881). *Mathematical Psychics*. London: Kegan Paul.
- Evensky, J. (1987). The Two Voices of Adam Smith: Moral Philosopher and Social Critic. *History of Political Economy*, 19, 447-468.
- Fisher, I. (1892). [1965] *Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices*. New Haven: Yale University Press
- Godelier, M. (1972). *Rationality and Irrationality in Economics*. London- NLB.
- Jevons, W. S. (1871). *The Theory of Political Economy*. London: Macmillan.
- Katouzian, H. (1980). *Ideology and Method in Economics*. London: Macmillan.
- Keynes, J. N. (1904). *The Scope and Method of Political Economy*. New York: Macmillan.
- Marshall, A. (1961).[1890] *Principles of Economics* (9th edition). London: Macmillan.
- Marx, K. (1977). *Selected Works*. by D. McLellan (Ed.), Oxford: Oxford University Press.
- Menger, C. (1963) [1883]. *Problems of Economics and Sociology*. Transl. by F. Neck, Urbana: University of Illinois Press.
- Mill, J. S. (1874). *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*. London: Longmans, Green, Reader and Oyer.
- Mirowski, P. (1989). *More Heat Than Light*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pigou, A. C. (1925). *Memorials of Alfred Marshall*. London: Macmillan.
- Roemer, J. (1981). *Analytical Foundations of Marxian Economic Theory*. Cambridge University Press.
- Roncaglia, A. (2005). *The Wealth of Ideas*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schabas, M. (1990). *A World Ruled by Number. William Stanley Jevons and the Rise of Mathematical Economics*. Princeton: Princeton University Press.
- Schumpeter, J. (1963). *History of Economic Analysis*. London: George Allen and Unwin.
- Seligman, B. (1969). *The impact of positivism on economic thought*. *History of Political Economy*, 1, 256-78.
- Skinner, A. (1979). Adam Smith: An Aspect of Modern Economics. *Scottish Journal of Political Economy*, 26, 109-125.
- Walras, L. (1965) [1874], *Elements of Pure Economics*. Transl. by W. Jaffe, London: George Allen and Unwin.
- Wicksteed, P. (1889). On certain passages in Jevons: Theory of political economy. *Quarterly Journal of Economics*, 3, 193-314.
- Wicksteed, P. [1910] (1933). *The Common Sense of Political Economy and Selected Papers and Reviews on Economic Theory*. vols. 1 and 2. Edited with an introduction by L. Robbins, London: Routledge.
- Zouboulakis, M. (2003). L' équation des échanges de Fisher et la loi de Boyle. Les limites de l' analogie physique en économie. *Économies et Sociétés*, 33(12), 2191-2206.

- Zouboulakis, M. (2014). *The Varieties of Economic Rationality*. London: Routledge.
- Δρακόπουλος, Σ., & Καραγιάννης, Α. (2003). *Ιστορία Οικονομικής Σκέψης: Μία Επισκόπηση*. Αθήνα, Εκδ. Κριτική.
- Δρακόπουλος, Σ. (2010). Ορθολογικότητα και Οικονομικά: Το Υπόδειγμα του Homo Economicus. *ΝΕΥΣΙΣ* том. 10.
- Ζουμπουλάκης, Μ. (2007). *Προβλήματα μεθόδου στην Οικονομική Επιστήμη*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Καραγιάννης, Α. (1995). *Ιστορία Οικονομικής Μεθοδολογίας*. Αθήνα: Interbooks.
- Τσουλφίδης, Λ. (2004). *Ιστορία Οικονομικής Θεωρίας και Πολιτικής*. εκδ. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

Κριτήρια αξιολόγησης

Ερωτήσεις κατανόησης – ανάπτυξης

1. Να αναφέρετε τις κύριες μεθοδολογικές διαφορές της κλασικής σχολής σε σχέση με την οριακή σχολή.
2. Να δείξετε γιατί η υποκειμενική θεωρία της αξίας διευκολύνει την εισαγωγή μαθηματικών στα Οικονομικά.
3. Ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά του μοντέλου του Homo Economics και γιατί θεωρείται κεντρικό στην υποκειμενική θεωρία της αξίας.
4. Στοιχεία του Homo Economics βρίσκονται στην ανάλυση του J. S. Mill. Να σχολιάσετε την πρόταση.
5. Το επιστημονικό πρότυπο της Φυσικής είναι κυρίαρχο στην οικονομική μεθοδολογία πολλών οριακών. Να σχολιάσετε την πρόταση.
6. Να περιγράψετε τη διαλεκτική μέθοδο του Marx όπως την εφαρμόζει στα Οικονομικά.
7. Ποια είναι τα κύρια μεθοδολογικά χαρακτηριστικά της γερμανικής ιστορικής σχολής;
8. Με ποιο τρόπο προσπαθεί ο Marshall να συνδυάσει την υποκειμενική με την αντικειμενική θεωρία της αξίας;
9. Ο Wicksteed επιχειρεί να αποβάλλει τα ηθικά-φιλοσοφικά στοιχεία από την Οικονομική. Να σχολιάσετε την πρόταση.
10. Να αναλύσετε τη σύνδεση μεταξύ του υποδείγματος του Homo Economicus και της συστηματικής χρήσης μαθηματικών στην οριακή σχολή.
11. Η μεθοδολογία της Φυσικής αποτέλεσε το πρότυπο για την οικονομική μεθοδολογία ιδιαίτερα κατά το 19^ο αιώνα. Να σχολιάσετε την πρόταση.

Απάντηση/Λύση

1. Βλ. απάντηση κεφ. 7.1, 7.2
2. Βλ. απάντηση κεφ. 7.2
3. Βλ. απάντηση κεφ. 7.2
4. Βλ. απάντηση κεφ. 7.1
5. Βλ. απάντηση κεφ. 7.2
6. Βλ. απάντηση κεφ. 7.3
7. Βλ. απάντηση κεφ. 7.3, 7.4
8. Βλ. απάντηση κεφ. 7.5
9. Βλ. απάντηση κεφ. 7.6
10. Βλ. απάντηση κεφ. 7.2
11. Βλ. απάντηση κεφ. 7.2

Υλικό από το Διαδίκτυο

Gene Callahan, Marginalism, διαθέσιμο στο: <http://www.youtube.com/watch?v=AZaOamYg2DU>, τελευταία πρόσβαση 29/04/2015

Κεφάλαιο 8

Κύρια ρεύματα οικονομικής μεθοδολογίας

Σύνοψη

Το κεφάλαιο αυτό πραγματεύεται τα εξής: ο L. Robbins και η οικοδόμηση της ορθόδοξης οικονομικής μεθοδολογίας, η θέση του J. N. Keynes, ο οπερασιοναλισμός του P. Samuelson, η μεθοδολογία της θετικής οικονομικής και οι απόψεις του M. Friedman, ο μεθοδολογικός διάλογος Samuelson - Friedman (F-twist), η αξιωματική προσέγγιση της ορθόδοξης οικονομικής, κύριες μεθοδολογικές κριτικές της θεωρίας ορθολογικής επιλογής, τα συμπεριφορικά οικονομικά και η έρευνα των Kahneman και Tversky, ο οικονομικός μεθοδολογικός ιμπεριαλισμός.

Προαπαιτούμενη γνώση

Ζουμπουλάκης, Μ. (2007). *Προβλήματα μεθόδου στην Οικονομική Επιστήμη*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

8.1. Lionel Robbins και η οικοδόμηση της ορθόδοξης οικονομικής μεθοδολογίας

Στο δεύτερο μισό του δέκατου ένατου αιώνα, ο θετικισμός σταδιακά αναδείχθηκε σε η κυρίαρχη επιστημονική φιλοσοφία. Όπως είδαμε προηγουμένα, ο θετικισμός προέρχεται από το έργο του A. Comte στις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα και συνεχίστηκε με τους R. Congreve και G. Lewes στη Βρετανία, και E. Littré και P. Laffitte στη Γαλλία (Brehier, 1968). Το σημείο εκκίνησης του θετικισμού ήταν η τεράστια επιτυχία της Φυσικής ως επιστήμης. Ο θετικισμός πήρε τη μεθοδολογία της Φυσικής ως ιδανικό επιστημολογικό πρότυπο. Η επιστημονική μέθοδος της Φυσικής οδηγούσε στην απόρριψη κάθε μεταφυσικών στοιχείων, ως μη - επιστημονικά. Αυτό θα γίνει το βασικό μεθοδολογικό χαρακτηριστικό του θετικισμού, ιδιαίτερα από τα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα και μετά. Από τις αρχές του εικοστού αιώνα, ο θετικισμός έδινε όλο και μεγαλύτερη έμφαση στην επιστημονική βάση των υποθέσεων των θεωριών. Η τελευταία εκδοχή του θετικισμού υποστήριζε μια φορμαλιστική μεθοδολογία, αλλά χωρίς τη φιλοσοφική ή ψυχολογική χροιά (με δεδομένο το γεγονός ότι η ψυχολογική γνώση θεωρούνταν ατελής και, ως εκ τούτου, δεν ήταν αποδεκτή ως βάση επιστημονικών υποθέσεων, κάτι το οποίο επίσης σχετίζεται με την πίστη στην υπεροχή της φυσικής σε σύγκριση με άλλους επιστημονικούς κλάδους). Η αυξανόμενη επίδραση του θετικισμού οδήγησε σε προσπάθειες για την ελαχιστοποίηση των ψυχολογικών στοιχείων της ορθόδοξης Οικονομικής. Επιπλέον, αυτή η τάση ενισχύθηκε από τις επιθέσεις των ετερόδοξων οικονομολόγων σχετικά με τις ψυχολογικές υποθέσεις της Οικονομικής (βλ και Bruni & Sugden, 2007).

Ο λογικός θετικισμός ήταν μια συνέχεια του πνεύματος του θετικισμού του δέκατου ένατου αιώνα. Η προέλευση του λογικού θετικισμού βρίσκεται στον περίφημο Κύκλο της Βιέννης, τα πιο σημαντικά μέλη του οποίου ήταν: R. Carnap, O. Neurath, M. Schlick και F. Waismann. Επιπλέον, οι θεωρίες της λογικής των B. Russell και A. Whitehead, στο έργο τους *Principia Mathematica*, ήταν η κύρια έμπνευση της μεθοδολογίας του λογικού θετικισμού. Ο Άγγλος A.J. Ayer, αν και δεν ήταν μέλος του Κύκλου, διέδωσε τις ιδέες του φιλοσοφικού κινήματος.

Χωρίς αμφιβολία, ο Lionel Robbins (1898-1984) ήταν ένας από τους πλέον σημαίνοντες οικονομολόγους του εικοστού αιώνα, ιδίως όσον αφορά τη μεθοδολογία της Οικονομικής. Το έργο του *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science* (1932) είχε σημαντική επίδραση στην ανάπτυξη της ορθόδοξης Οικονομικής, ειδικά σε σχέση με την ορθόδοξη οικονομική μεθοδολογία. Θα μπορούσε κανείς να πει ότι ακόμη και σήμερα το παραπάνω έργο είναι ένα πρότυπο αναφοράς σε θέματα μεθοδολογίας για ένα μεγάλο αριθμό οικονομολόγων. Το κυρίαρχο πνεύμα του βιβλίου είναι αυτό της θετικιστικής επιστημονικής φιλοσοφίας. Επηρεασμένος από τον λογικό θετικισμό, ο Robbins προσβλέπει στην οικοδόμηση μιας οικονομικής επιστήμης απαλλαγμένης από ψυχολογικά ή φιλοσοφικά στοιχεία και με μεθοδολογία βασισμένη στην Κλασική Φυσική. Εξαιτίας αυτού, ο κύριος στόχος της προσέγγισης του Robbins είναι να θέσει τις

βάσεις για μια θετική οικονομική επιστήμη με μεθοδολογία παρόμοια με εκείνη της Φυσικής. Αυτό σημαίνει ότι τα ψυχολογικά ή φιλοσοφικά στοιχεία της οικονομικής θεωρίας θα πρέπει να είναι σαφώς διαχωρισμένα από τη θεωρία. (Προφανώς αυτή η ιδέα προϋποθέτει τη δυνατότητα του διαχωρισμού). Ο ορισμός της Οικονομικής που προτείνει ο Robbins είναι:

«Τα Οικονομικά είναι η επιστήμη που μελετά την ανθρώπινη συμπεριφορά ως σχέση μεταξύ στόχων και των περιορισμένων μέσων που έχουν εναλλακτικές χρήσεις.» (Robbins, 1932, σ. 15).

Σύμφωνα με τον Robbins, ο παραπάνω ορισμός είναι απαλλαγμένος από ψυχολογικές ή φιλοσοφικές προεκτάσεις. Είναι φανερό ότι το πνεύμα του λογικού θετικισμού είναι η βάση του ορισμού. Ο ορισμός αυτός δεν προσδιορίζει τίποτα σχετικά με τη φύση των στόχων. Οι στόχοι μπορεί να είναι οτιδήποτε και αυτό το ίδιο το γεγονός, σύμφωνα με Robbins, καθιστά την Οικονομική ουδέτερη επιστήμη.

Ένα άλλο βήμα, στην προσπάθειά του να κατασκευάσει μια θετική οικονομική επιστήμη, ήταν ο ισχυρισμός του Robbins ότι η έννοια του οικονομικού ανθρώπου (Economic Man) δεν είναι ουσιώδης για την οικονομική θεωρία. Ο Robbins συνειδητοποίησε ότι η έννοια της οικονομικής επιστήμης απαλλαγμένη από ψυχολογικά στοιχεία ήταν ασυμβίβαστη με την ύπαρξη του Economic Man, η οποία βασίζεται σε ψυχολογικά χαρακτηριστικά. Έτσι, προσπάθησε να ελαχιστοποιήσει τη σημασία της έννοιας αυτής στην οικονομική θεωρία. Όπως γράφει:

"... ο Οικονομικός Άνθρωπος είναι μόνο ένα επεξηγηματικό όχημα -μία πρώτη προσέγγιση που χρησιμοποιείται πολύ προσεκτικά σε ένα στάδιο ανάπτυξης επιχειρημάτων τα οποία, στην πλήρη ανάπτυξή τους, ούτε χρησιμοποιούν ούτε χρειάζονται μια τέτοια υπόθεση..." (Robbins, 1932, σ. 90)

Πριν κλείσουμε την ενότητα αυτή, θα πρέπει να αναφερθεί ότι οι ιδέες του Robbins βρήκαν μεγάλη απήχηση σε σημαντικό αριθμό οικονομολόγων και λόγω των νέων θεωρητικών εξελίξεων, που επιχειρούσαν να αποκλείσουν κάθε ψυχολογική ή φιλοσοφική υπόθεση από την οικονομική. Τέτοια παραδείγματα ήταν η θεωρία της χρησιμότητας, που προτάθηκε στη δεκαετία του 1930 από τους Hicks και Allen, αλλά και η αξιωματική θεωρία της αποκαλυπτόμενης προτίμησης του Samuelson (βλ. και Drakopoulos, 1991).

8.2. Η θέση του John Neville Keynes

Ο John Neville Keynes (1852-1949) είχε αποφασιστική επίδραση στη διαμόρφωση της νεοκλασικής οικονομικής μεθοδολογίας. Ο σκοπός του ήταν να ανακεφαλαιώσει τις βασικές αρχές της οικονομικής μεθοδολογίας, πράγμα το οποίο κάνει στο έργο του με τίτλο *The Scope and Method of Political Economy* (1890). Το σημείο εκκίνησης είναι ο διαχωρισμός της Οικονομικής σε θετική και κανονιστική. Η θετική Οικονομική (positive economics) ερευνά τα οικονομικά φαινόμενα όπως αυτά συμβαίνουν, ενώ η κανονιστική Οικονομική (normative economics) έχει ως σκοπό να δείξει πώς θα έπρεπε να είναι τα οικονομικά φαινόμενα βάσει κάποιων κριτηρίων (Keynes, 1890, σ. 5-9). Ο διαχωρισμός της Οικονομικής σε θετική και κανονιστική είναι αναγκαίος για τους εξής λόγους:

- Η προσπάθεια να συμπεριλάβουμε στην οικονομική ανάλυση την ερμηνεία 'αυτού που συμβαίνει' με αυτό που θα έπρεπε να συμβαίνει, οδηγεί σε ομηχλώδη και αμφίβολα συμπεράσματα.
- Ο συνδυασμός θεωρητικών και πρακτικών στοιχείων οδηγεί στο εσφαλμένο συμπέρασμα ότι οτιδήποτε συμπεραίνεται με τη θεωρία θα πρέπει να εφαρμόζεται και στην πράξη.
- Τα αποτελέσματα των ερευνών που αποσκοπούν στο 'τι θα πρέπει να γίνει' εξαρτώνται από τη μεροληψία και τις ιδεολογικές προτιμήσεις των ερευνητών. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να διαχωρίζονται από τη θετική ανάλυση που σκοπό έχει να αποκαλύψει το 'τι συμβαίνει'. (Keynes, 1890, σ. 47-54, Καραγιάννης, 1995).

Οι πέντε βασικές μεθοδολογικές βασικές θέσεις του John Neville Keynes (1890) είναι οι εξής:

- Είναι δυνατό να υπάρξει διαχωρισμός μεταξύ θετικής Οικονομικής και της τέχνης της Πολιτικής Οικονομίας (κανονιστική Οικονομική).
- Τα οικονομικά φαινόμενα μπορούν (τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό) να διαχωριστούν από τα άλλα κοινωνικά φαινόμενα.
- Η μέθοδος *a posteriori* είναι ακατάλληλη για αρχική μέθοδος της Οικονομικής.
- Η κατάλληλη μέθοδος είναι η *a priori* «αρχίζοντας από μερικά μη αμφισβητούμενα δεδομένα της ανθρώπινης φύσης»
- Ο οικονομικός άνθρωπος είναι μία αφαιρετική κατασκευή, άρα η Πολιτική Οικονομία είναι μόνο μια επιστήμη τάσεων.

Κατά τον John Neville Keynes, η οικονομική επιστήμη πρέπει να αρχίζει με την παρατήρηση και να τελειώνει με την παρατήρηση. (Keynes, 1890, σ. 227). Προσθέτει, μάλιστα, ότι ο οικονομικός άνθρωπος είναι μια αφαιρετική κατασκευή αλλά όχι φανταστική. Η υπόθεση είναι ρεαλιστική με την έννοια ότι η εγωιστική συμπεριφορά (η οποία είναι βασικό συστατικό του υποδείγματος του οικονομικού ανθρώπου), κυριαρχεί έναντι των αλτρουιστικών κινήτρων. Αυτό ουσιαστικά σημαίνει ότι οι βασικές αρχές της Οικονομικής δεν επιλέγονται σε βάση 'Ως Εάν' (*as If*) αλλά λειτουργούν καθοριστικά στον πραγματικό οικονομικό κόσμο.

Τέλος, ο John Neville Keynes θεωρεί ότι η χρήση μαθηματικών στην Οικονομική έχει ορισμένα πλεονεκτήματα. Οι βασικοί λόγοι είναι:

- καλύτερη διάκριση των σταθερών από τις μεταβαλλόμενες μεταβλητές,
- ανάδειξη της συνέχειας αλλά και της αλληλεξάρτησης των οικονομικών μεταβλητών,
- μεγαλύτερη ακρίβεια της σύνδεσης μεταξύ των οικονομικών υποθέσεων και συμπερασμάτων, και
- τα Μαθηματικά είναι αποτελεσματικό εκπαιδευτικό εργαλείο για την κατανόηση των οικονομικών φαινομένων (Keynes, 1890, σ. 225 και Καραγιάννης, 1995, σ. 171-77).

8.3. Ο οπερασιοναλισμός του Paul Samuelson

Ο Paul Samuelson (1915-2009) είχε σημαντική συμβολή στη διαμόρφωση της σύγχρονης ορθόδοξης οικονομικής θεωρίας. Οι ιδέες του περί της μεθόδου της οικονομικής επιστήμης είχαν επίσης σημαντική επίδραση στην ορθόδοξη οικονομική μεθοδολογία. Στο πιο σημαντικό έργο του, *Foundations of Economic Analysis* (1948), ο Samuelson διατυπώνει μια μεθοδολογική προσέγγιση η οποία είναι επηρεασμένη από την επιστημονική φιλοσοφία του οπερασιοναλισμού. Οι βάσεις του οπερασιοναλισμού βρίσκονται στη φιλοσοφία της Φυσικής και ιδιαίτερα στις θέσεις του φυσικού Percy Bridgman (Samuelson, 1948; βλ. επίσης Blaug, 1980, σ. 99). Σύμφωνα με τον Samuelson, η οικονομική επιστήμη πρέπει να βασίζεται σε θεωρήματα με σημασία (*meaningful theorems*), τα οποία μπορούν να παρουσιαστούν και να αποδειχθούν μαθηματικά. Τα θεωρήματα με σημασία είναι κοινά και ισχύουν σε όλα τα πεδία της οικονομικής επιστήμης (π.χ. μικροοικονομική θεωρία, θεωρία οικονομικής μεγέθυνσης, θεωρία διεθνούς εμπορίου). Στην παραπάνω εργασία του χρησιμοποιεί την αρχή της αντιστοιχίας η οποία έχει λειτουργική διάσταση. Με βάση την αρχή αυτή, είναι δυνατό να καταλήξουμε από μια απλή υπόθεση σε ορισμένα θεωρήματα με σημασία. Για παράδειγμα, η υπόθεση της σταθερής δυναμικής ισορροπίας μας οδηγεί σε συμπεράσματα για τις ιδιότητες της συγκριτικής στατικής ανάλυσης. Η χρησιμότητα της συγκριτικής στατικής ανάλυσης οφείλεται στο ότι μπορεί να προσδιοριστεί η τάση και η φύση μιας άγνωστης μεταβλητής του συστήματος, που προκύπτει από μία σχεδιασμένη μεταβολή σε κάποια από τις παραμέτρους (Καραγιάννης, 1995).

Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, η οικονομική μεθοδολογία που ακολουθεί ο Samuelson έχει επηρεαστεί από τη μεθοδολογία της Φυσικής. Στο έργο του χρησιμοποιεί μαθηματικά εργαλεία και μεθόδους τα οποία χρησιμοποιούνται στη Φυσική. Όπως γράφει ο ίδιος αργότερα περιγράφοντας την διανοητική εξέλιξή του:

«Από νωρίς κατανόησα ότι τα Οικονομικά και η Φυσική μοιράζονται τα ίδια βασικά θεωρήματα... αν και δεν στηρίζονται στα ίδια εμπειρικά θεμέλια και βεβαιότητες» (Samuelson 1998, σ. 1376).

Ένα βασικό μέρος του έργου *Foundations of Economic Analysis* είναι η θεωρία της αποκαλυπτόμενης προτίμησης (Revealed Preference Theory), η οποία, σύμφωνα τον Samuelson, είναι μια καθαρή επιστημονική θεωρία απαλλαγμένη από υποκειμενικές έννοιες, όπως αυτή της ατομικής χρησιμότητας ή ικανοποίησης. Στην προσπάθειά του για αντικειμενικότητα και για μια θετική οικονομική επιστήμη, ο Samuelson προσπάθησε να πάει ένα βήμα παραπέρα από την τότε θεωρία αποφάσεων (κυρίως του Hicks), ξεκινώντας με λιγότερες υποθέσεις και με την απόρριψη των «υποκειμενικών» εννοιών. Ο Samuelson προχωρά στην οικοδόμηση μιας αξιωματικής θεωρίας αποφάσεων, η οποία βασίζεται σε τρία αξιώματα που αποτελούν τη θεωρία της αποκαλυπτόμενης προτίμησης (Samuelson, 1938). Η ουσία της θεωρίας είναι ότι εάν η συμπεριφορά του ατόμου είναι σύμφωνη με τρία προτεινόμενα αξιώματα, τότε η ύπαρξη και η φύση των καμπυλών αδιαφορίας μπορεί να είναι γνωστές (παρατηρούμενες) από τις πράξεις του. Με αυτόν τον τρόπο, ο Samuelson επιχειρεί να χτίσει μια θετική επιστημονική θεωρία οικονομικής συμπεριφοράς, ελεύθερη από κάθε φιλοσοφικό ή ψυχολογικό περιεχόμενο. Το μεθοδολογικό ιδεώδες του Samuelson ήταν ότι με έμφαση στην παρατηρούμενη συμπεριφορά και μόνο, η οικονομική θεωρία θα μπορούσε να είναι ανεξάρτητη από κάθε φιλοσοφικό ή ψυχολογικό πλαίσιο και έτσι να επιτευχθεί η θετική επιστήμη της Οικονομικής (βλέπε επίσης Zouboulakis, 2014).

8.4. Η μεθοδολογία της θετικής Οικονομικής και οι απόψεις του Milton Friedman

Το 1953, ο Milton Friedman (1912-2006) δημοσίευσε ένα άρθρο το οποίο θεωρήθηκε ένα από τα σημαντικότερα άρθρα οικονομικής μεθοδολογίας του 20^{ου} αιώνα. Τα άρθρο με τίτλο *The Methodology of Positive Economics* είχε μεγάλη απήχηση και έδωσε το έναυσμα για πολλές δημοσιεύσεις πάνω στο αντικείμενο (βλ. και Mäki, 2009). Οι περισσότεροι νεοκλασικοί οικονομολόγοι θεώρησαν το άρθρο αυτό ως μεθοδολογική βάση της θετικής οικονομικής ανάλυσης. Ο Friedman (ακολουθώντας το έργο του John Neville Keynes) αναλύει, στο άρθρο του, τον σκοπό της θετικής οικονομικής ανάλυσης, τον τρόπο αξιολόγησης των οικονομικών θεωριών και το περιεχόμενο των βασικών υποθέσεων της Οικονομικής. Σύμφωνα με τον Friedman, ο σκοπός της θετικής Οικονομικής είναι να δώσει ένα σύστημα γενικεύσεων που να μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τη διατύπωση ορθών προβλέψεων για τις συνέπειες μιας μεταβολής των επικρατούσων συνθηκών. Όπως γράφει ο ίδιος:

Η Οικονομική ως θετική επιστήμη είναι ένα συστηματοποιημένο σύνολο γενικεύσεων για τα οικονομικά φαινόμενα, που είναι προσωρινά αποδεκτές και που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να προβλέψουμε τις συνέπειες μιας μεταβολής στις συνθήκες και τους όρους της οικονομίας (Friedman, 1953. σελ. 39).

Είναι προφανές ότι η έννοια της πρόβλεψης έχει κύριο ρόλο στην αξιολόγηση των οικονομικών θεωριών. Για τον Friedman το μοναδικό κριτήριο της εγκυρότητας μιας θεωρίας ή υπόθεσης είναι η σύγκριση των προβλέψεων που έχουν γίνει μέσω αυτής με τα δεδομένα της εμπειρίας (Friedman, 1953). Η θέση αυτή εντάσσεται σε μια γενικότερη θεώρηση του Friedman ότι ο σκοπός της επιστήμης δεν είναι η προώθηση της γνώσης για τη γνώση αλλά η αύξηση της δυνατότητας πρόβλεψης φαινομένων (βλ. Καραγιάννης, 1995).

Σχετικά με τα κριτήρια επιλογής θεωριών, ο Friedman δίνει ορισμένα κύρια και δευτερεύοντα κριτήρια. Ως κύρια κριτήρια επιλογής θεωριών και υποθέσεων θεωρεί αυτά της απλότητας και της γονιμότητας. Μια θεωρία είναι απλούστερη όταν χρειάζεται μικρότερο αριθμό γνωστών παραγόντων για να οδηγηθούμε σε προβλέψεις. Είναι δε γονιμότερη όταν (α) οδηγεί σε ορθότερες προβλέψεις, (β) καλύπτει μεγαλύτερο πεδίο με τις προβλέψεις της και (γ) οδηγεί σε νέους τομείς έρευνας. Ως δευτερεύοντα κριτήρια επιλογής, θεωρεί αυτά της λογικής πληρότητας και της συνέπειας (Friedman, 1953, βλ. και Καραγιάννης, 1995, σ. 283-292). Ο Friedman επισημαίνει ότι μια υπόθεση δεν μπορεί ποτέ να αποδειχθεί επαρκώς από την εμπειρία με επαγωγικές μεθόδους. Προχωρώντας περισσότερο, δεν δέχεται κανένα κριτήριο για τον εμπειρικό έλεγχο των υποθέσεων της οικονομικής θεωρίας (βλ. και Ζουμπουλάκης, 2007, σ 80-83). Επίσης, ισχυρίζεται ότι ο μη εμπειρικός έλεγχος των υποθέσεων της θεωρίας δεν αποτελεί αιτία απόρριψής της. Οι υποθέσεις ελέγχονται μόνο ως προς τη δυνατότητα σχηματισμού προβλέψεων που αντιστοιχούν στα εμπειρικά δεδομένα (η θέση αυτή του Friedman είναι γνωστή και ως irrelevance of assumptions thesis). Είναι εύλογο ότι η αποδοχή της θέσης του Friedman θωρακίζει την ορθόδοξη θεωρία από κριτικές και επιθέσεις των ετερόδοξων

οικονομολόγων σχετικά με τις υποθέσεις της, μέσω της θέσης ότι ο εμπειρικός έλεγχός τους δεν αποτελεί κριτήριο αξιολόγησης (Düppe, 2011).

Οι μεθοδολογικές απόψεις του Friedman έχουν επηρεαστεί από τον λογικό θετικισμό αλλά και από τη μεθοδολογία της Φυσικής. Ο Friedman βρίσκει μεγάλες ομοιότητες της Οικονομικής με τη Φυσική και είναι ενδεικτικό ότι στο άρθρο του η μεθοδολογική αναλογία με τη Φυσική είναι εμφανής. Όπως τονίζει ο ίδιος:

Με λίγα λόγια, η θετική Οικονομική είναι, ή μπορεί να είναι, μια αντικειμενική επιστήμη, όπως ακριβώς οι άλλες φυσικές επιστήμες (Friedman, 1953, σ.4).

Επισημαίνει όμως και μια βασική διαφορά μεταξύ των δύο επιστημών: στην Οικονομική, οι προβλέψεις δεν μπορούν να ελεγχθούν με την πειραματική μέθοδο όπως συμβαίνει στη Φυσική. Αυτός είναι και ο κύριος λόγος για τον οποίο δεν μπορούν να εκριζωθούν παλαιές ανεπιτυχείς οικονομικές θεωρίες (Friedman, 1953, σ. 5).

8.5. Ο μεθοδολογικός διάλογος Samuelson - Friedman (F-twist).

Στο πλαίσιο της συζήτησης για τον ρόλο των υποθέσεων στην οικονομική θεωρία, ο Friedman με έναν εκπληκτικό ελιγμό (F-twist), συμπεραίνει ότι δεν έχει νόημα να επιχειρήσει κανείς τον έλεγχο των οικονομικών υποθέσεων για τις οποίες είναι ήδη γνωστό ότι δεν ισχύουν στην πραγματικότητα (Ζουμπουλάκης, 2007, σ. 82). Δηλαδή, με την F-twist θεωρείται ως θετικό στοιχείο μιας θεωρίας το γεγονός ότι μέρος του περιεχομένου της και των υποθέσεών της είναι μη-ρεαλιστικά. Το βασικό κριτήριο είναι ότι οι υποθέσεις και η θεωρία οδηγούν σε σωστές προβλέψεις. Η θέση του Friedman προκάλεσε πολλές αντιδράσεις. Η πιο γνωστή προήλθε από τον Paul Samuelson. Ο Samuelson θεωρεί ότι η μεθοδολογική προσέγγιση F-twist έχει μια πολύ σοβαρή αδυναμία: η θεωρία θα πρέπει να αξιολογείται θετικά ανάλογα με την εμπειρική ορθότητά της και αρνητικά ανάλογα με τα 'φανταστικά' στοιχεία της. Για τον λόγο αυτό, είναι απαράδεκτο να προβάλλονται οι εμπειρικές αδυναμίες μιας θεωρίας ως το θετικότερο χαρακτηριστικό της (Samuelson, 1963 και Καραγιάννης, 1995). Συνοπτικά, η κριτική του Samuelson για τη θέση F-twist εστιάζεται στα εξής σημεία:

- Είναι αντίφαση να υποστηρίζεται ότι ισχύουν τα συμπεράσματα μιας θεωρίας χωρίς να έχουν εμπειρικό περιεχόμενο οι υποθέσεις της.
- Είναι παράλογο να υποστηρίζει κανείς, όταν μερικά από τα συμπεράσματα μιας θεωρίας αποδειχθούν σωστά, ότι οι υποθέσεις και η θεωρία στο σύνολό της είναι αξιόλογη παρά το γεγονός ότι δεν έχει εμπειρική διάσταση. (Καραγιάννης, 1995, σ. 294).

Για τον Samuelson κάθε θεωρία ή υπόθεση οφείλει να ανταποκρίνεται, εν μέρει τουλάχιστον, στην πραγματικότητα και για τον λόγο αυτό ο Samuelson χαρακτήρισε τη μεθοδολογική θέση του Friedman ως τον *ελιγμό* ή το *στρίψιμο* του Friedman (Ζουμπουλάκης, 2007, σ. 86).

8.6. Η αξιωματική προσέγγιση της ορθόδοξης οικονομικής

Η σύγχρονη έκφραση του υποδείγματος του Homo Economicus είναι η Θεωρία Ορθολογικών Αποφάσεων (ΘΟΑ). Η θεωρία αυτή είναι θεμελιώδους σημασίας για τη σύγχρονη νεοκλασική Οικονομική. Πιο συγκεκριμένα, η ΘΟΑ αποτελεί τη βάση της θεωρίας κατανάλωσης και άρα της θεωρίας ζήτησης, της θεωρίας επένδυσης, της θεωρίας διαχρονικής κατανομής των οικονομικών πόρων και άλλων βασικών θεωριών της νεοκλασικής. Επίσης, χρησιμοποιείται και σε πολλούς άλλους κλάδους της Οικονομικής, όπως στην οικονομική της εργασίας, στη δημόσια οικονομική αλλά και ως μικροοικονομική βάση για ένα μεγάλο αριθμό μακροοικονομικών υποδειγμάτων. Όπως θα αναλύσουμε και στην ενότητα για τον μεθοδολογικό οικονομικό ιμπεριαλισμό, τις τελευταίες δεκαετίες η ΘΟΑ έχει χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο ανάλυσης και σε άλλες κοινωνικές επιστήμες. Για παράδειγμα, υπάρχουν προσεγγίσεις στην Πολιτική Επιστήμη οι οποίες βασίζονται στη θεωρία αυτή. Γενικά, ο ρόλος της ΘΟΑ είναι τόσο σημαντικός που θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι η σύγχρονη φορμαλιστική διατύπωσή της έχει συμβάλει στο σημερινό υψηλό επιστημονικό

και μεθοδολογικό status της οικονομικής επιστήμης. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι η ΘΟΑ δεν έχει δεχτεί και δεν συνεχίζει να δέχεται σοβαρές κριτικές.

8.6.1. Αξιώματα και βασικές υποθέσεις

Υποθέτουμε ότι το ορθολογικό άτομο επιλέγει μεταξύ διαφορετικών ομάδων αγαθών ή υπηρεσιών. Υπό καθεστώς βεβαιότητας, το ορθολογικό άτομο έχει προτιμήσεις οι οποίες χαρακτηρίζονται από τα ακόλουθα αξιώματα (όπου R σημαίνει "τουλάχιστον όσο καλό όσο το", και P σημαίνει "προτιμητέο").

- **Ανακλαστικότητα:** κάθε ομάδα αγαθών είναι πάντα καλή από μόνη της. Για κάθε ομάδα αγαθών $\chi_i, \chi_i R \chi_i$,
- **Πληρότητα:** Κάθε ομάδα αγαθών μπορεί πάντα να συγκριθεί με άλλη ομάδα. Για κάθε δύο αγαθά χ_i και χ_k , είτε $\chi_i R \chi_k$ ή $\chi_k R \chi_i$,
- **Μεταθετικότητα:** αν $\chi_i R \chi_k$ και $\chi_k R \chi_l$ τότε $\chi_i R \chi_l$
- **Συνέχεια:** Δοθέντων δύο αγαθών στην ομάδα αγαθών, είναι δυνατόν να αυξήσουμε την ποσότητα του ενός και να μειώσουμε την ποσότητα του άλλου, έτσι ώστε το άτομο να μείνει αδιάφορο μεταξύ των δύο. Για παράδειγμα, όταν έχουμε δύο ομάδες αγαθών χ και ψ , ισχύει: $(\chi_1, \psi_1) P (\chi_2, \psi_2)$. Η σχέση μπορεί να αντιστραφεί αν αυξηθεί το χ_2 . Υπάρχει δηλαδή μια ποσότητα $\chi > \chi_2$ έτσι ώστε να ισχύει: $(\chi, \psi_2) P (\chi_1, \psi_1)$.
- **Μη-κορεσμός:** Μια ομάδα αγαθών προτιμάται από μια άλλη αν περιέχει τουλάχιστον ένα αγαθό περισσότερο.

Η εφαρμογή των παραπάνω αξιωμάτων στη θεωρία καταναλωτή υποθέτει την ύπαρξη μιας συνάρτησης χρησιμότητας η οποία περιέχει αγαθά ή ομάδες αγαθών. Συνάρτηση χρησιμότητας είναι κάθε συνάρτηση η οποία ικανοποιεί τις ακόλουθες δύο ιδιότητες.

- $u(\chi_1) = u(\chi_2)$ αν και μόνο αν $\chi_1 = \chi_2$
- $u(\chi_1) > u(\chi_2)$ αν και μόνο αν $\chi_1 > \chi_2$

Με βάση τα παραπάνω αξιώματα και τη συνάρτηση χρησιμότητας, εξάγονται καμπύλες αδιαφορίας της μορφής που έχουμε δει σε προηγούμενο κεφάλαιο. Η διαφορά συνίσταται στο ότι οι καμπύλες αδιαφορίας δεν έχουν ψυχολογική βάση όπως, για παράδειγμα, στο έργο του Edgeworth.

8.6.1.1. Το πρόβλημα της ορθολογικής απόφασης καταναλωτή

Η εφαρμογή της ΘΟΑ στο πλαίσιο της ορθολογικής απόφασης καταναλωτή μπορεί να παρουσιαστεί με ένα απλό παράδειγμα δύο αγαθών. Η συνάρτηση χρησιμότητας καταναλωτή μεγιστοποιείται υπό τον εισοδηματικό περιορισμό:

$$\max U(x_1, x_2) \tag{8.1}$$

υπό τον εισοδηματικό περιορισμό

$$M = P_1 x_1 + P_2 x_2 \tag{8.2}$$

(όπου P_1, P_2 είναι οι αντίστοιχες τιμές των αγαθών)

Λύση του παραπάνω προβλήματος γίνεται με τη μέθοδο Lagrange, η οποία προέρχεται από τις φυσικές επιστήμες (βλ. Weintraub, 2002). Η συνάρτηση Lagrange είναι:

$$L = U(\chi_1, \chi_2) - \lambda(P_1 x_1 + P_2 x_2 - M) \tag{8.3}$$

$$\partial L / \partial x_1 = \partial U / \partial x_1 - \lambda P_1 = 0 \quad (8.4)$$

$$\partial L / \partial x_2 = \partial U / \partial x_2 - \lambda P_2 = 0 \quad (8.5)$$

$$\partial L / \partial \lambda = P_1 x_1 + P_2 x_2 - M = 0 \quad (8.6)$$

Οι (8.4) και (8.5) γράφονται και

$$\partial U / \partial x_1 - \lambda P_1 \quad (8.7)$$

$$\text{ή} \\ MU_{x_1} = \lambda P_1 \quad (8.8)$$

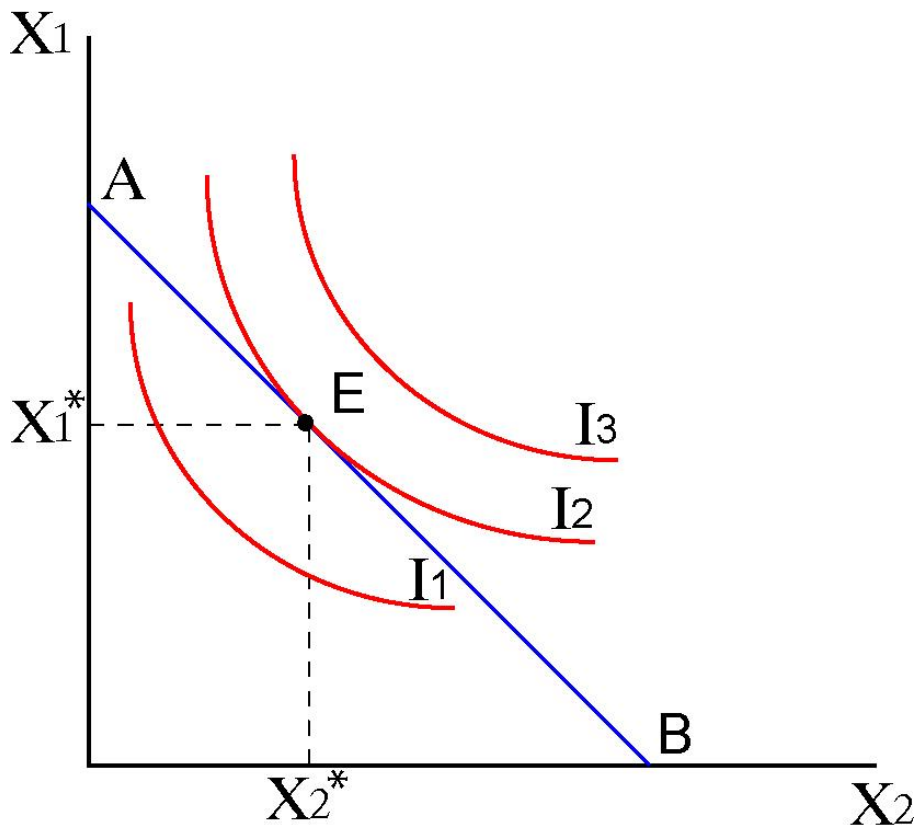
$$\partial U / \partial x_2 - \lambda P_2 \quad (8.9)$$

$$\text{ή} \\ MU_{x_2} = \lambda P_2 \quad (8.10)$$

Με διαίρεση των (8.4) και (8.5) έχουμε

$$MU_{x_1} / MU_{x_2} = P_1 / P_2 \quad (8.11)$$

Η εξίσωση (8.11) είναι η συνθήκη ισορροπίας καταναλωτή η οποία εξισώνει την κλίση της καμπύλης αδιαφορίας με την κλίση της ευθείας του εισοδηματικού περιορισμού. Η διαγραμματική απεικόνιση είναι η ακόλουθη:

Εικόνα 8.1 Όπου I_1, I_2, I_3 είναι καμπύλες αδιαφορίας, και AB η ευθεία εισοδηματικού περιορισμού. Το E είναι το σημείο ισορροπίας καταναλωτή και X_1^*, X_2^* οι άριστες ποσότητες των X_1 και X_2 .

Η μέχρι τώρα συζήτηση δείχνει ότι η σύγχρονη θεωρία καταναλωτή, η οποία βασίζεται στην ορθολογική θεωρία αποφάσεων, είναι σε πολύ μεγάλο βαθμό φορμαλιστική χρησιμοποιώντας μαθηματικά εργαλεία και μεθόδους (π.χ. η μέθοδος Lagrange) από τις φυσικές επιστήμες.

Η ΘΟΑ μπορεί να επεκταθεί και σε καθεστώς μη-βεβαιότητας, όταν, δηλαδή, τα άτομα μπορούν να δώσουν πιθανότητες εμφάνισης γεγονότων. Η Θεωρία Προσδοκώμενης Χρησιμότητας είναι η σύγχρονη αξιωματική προσέγγιση σε καθεστώς μη-βεβαιότητας. Στη θεωρία αυτή, το κριτήριο ορθολογικής λήψης αποφάσεων είναι η μεγιστοποίηση της προσδοκώμενης χρησιμότητας. Ως προσδοκώμενη χρησιμότητα μπορεί να εκφραστεί κάθε «φυσιολογική» σχέση επιλογής σχετικά με ένα περιορισμένο σύνολο συνθηκών. Η θεωρία υποστηρίζει πως η συνολική χρησιμότητα μιας επιλογής είναι η προσδοκώμενη χρησιμότητα. Αυτή είναι η μέση χρησιμότητα πολλών ενδεχόμενων καταστάσεων, με τα αποτελέσματα να προκύπτουν σύμφωνα με τις πιθανότητες των περιπτώσεων να πραγματοποιηθούν. Η μαθηματική και φιλοσοφική βάση αυτής της θεωρίας αναπτύχθηκε τον 20ό αιώνα, με κυριότερους εκφραστές τους von Neumann και Morgenstern, Ramsey, Savage (Buchak, 2013). Η θεωρία στηρίζεται στις ακόλουθες υποθέσεις:

- Την υπόθεση της σειράς προτίμησης. Σε ένα σύνολο επιλογών υπάρχει πάντα μια σειρά προτίμησης.
- Την υπόθεση της επιλογής σύμφωνα με την προτίμηση. Όταν το άτομο προτιμά μια επιλογή σε σχέση με κάποια άλλη, επιλέγει αυτή.
- Την υπόθεση της μεταβατικότητας. Η σειρά προτίμησης ανάμεσα στις επιλογές είναι συνεπής και οι επιλογές δεν αλληλοαναιρούνται.
- Την υπόθεση της ανεξαρτησίας των εναλλακτικών επιλογών.
- Την υπόθεση της μη μεταβλητότητας. Η σχέση προτίμησης δεν αλλάζει με διαφορετική παρουσίαση των επιλογών, εφόσον οι παρουσιάσεις είναι λογικά ισοδύναμες.

Η μορφή συνάρτησης προσδοκώμενης χρησιμότητας είναι:

$$TU = pU(x) + (1 - p)U(y) \quad (8.12)$$

(όπου p είναι η πιθανότητα εμφάνισης γεγονότος). Η εισαγωγή πιθανοτήτων στην παραπάνω συνάρτηση σημαίνει ότι το οικονομικό περιβάλλον είναι πιθανοκρατικό με την έννοια ότι τα ορθολογικά άτομα είναι σε θέση να δώσουν συγκεκριμένες πιθανότητες εμφάνισης γεγονότων. Δεν υπάρχει αβεβαιότητα (αδυναμία να προσδιοριστούν πιθανότητες) αλλά μόνο ρίσκο (Lawson, 1985).

8.6.2. Κύριες κριτικές της θεωρίας ορθολογικής επιλογής

Η ορθόδοξη θεωρία οικονομικής ορθολογικότητας δέχθηκε κριτικές σχεδόν αμέσως από την πρώτη εμφάνισή της στη δεύτερη γενιά των οριακών οικονομολόγων. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ο T. Veblen απέρριπτε την «ηδονιστική αντίληψη περί ανθρώπινης συμπεριφοράς» και πίστευε ότι ήταν υπερβολικά απλή και μη-ρεαλιστική. Μερικά χρόνια αργότερα, ο J. M. Keynes έβρισκε «απογοητευτική την απλοποίηση της οικονομικής επιστήμης σε μια μαθηματική εφαρμογή του ηδονιστικού λογισμού, του Bentham.» (Keynes, 1973, βλ. Drakopoulos, 1992). Η σύγχρονη θεωρία ορθολογικών αποφάσεων έχει επίσης δεχθεί σημαντικές κριτικές. Η αμφισβήτηση της έννοιας της μεγιστοποίησης από τον H. Simon είναι μια από αυτές. Ο M. Allais εστίασε την κριτική του στην παραβίαση του αξιώματος της ανεξαρτησίας. Τα σύγχρονα Συμπεριφορικά Οικονομικά και ιδιαίτερα οι Kahneman και Tversky έχουν ασκήσει επίσης σημαντικές κριτικές.

8.6.2.1. Η θέση του Herbert Simon

Ο Herbert Simon, ξεκινώντας από την Ψυχολογία και τη μελέτη της ανθρώπινης σκέψης και συμπεριφοράς κατέληξε σε συμπεράσματα τα οποία προσπάθησε να εφαρμόσει στην οικονομική επιστήμη, εγκαινιάζοντας τη σχολή των *Συμπεριφορικών Οικονομικών* (behavioral economics). Οι απόψεις του ίδιου του Simon όσον αφορά τον *homo economicus* έχουν ως εξής:

«Η παραδοσιακή οικονομική θεωρία προβάλλει το πρότυπο του «οικονομικού ανθρώπου», ο οποίος είναι παράλληλα ορθολογικός. Οι γνώσεις του ανθρώπου αυτού όσον αφορά συγκεκριμένους τομείς του περιβάλλοντός του είναι, αν όχι τέλειες, τουλάχιστον αρκετά ξεκάθαρες και ογκώδεις. Υποτίθεται ότι διαθέτει ένα αρκετά οργανωμένο και σταθερό σύστημα προτιμήσεων, και υπολογιστικές ικανότητες που του επιτρέπουν να υπολογίζει, ανάμεσα σε εναλλακτικούς τρόπους δράσης που έχει στη διάθεσή του, ποιοι από αυτούς θα του επιτρέψουν να φτάσει στο υψηλότερο επιτεύξιμο σημείο της κλίμακας των προτιμήσεών του.» (Simon, 1955, p.99).

Ο Simon θεωρεί το υπόδειγμα του *οικονομικού ανθρώπου* ως μη ρεαλιστικό, καθώς θεωρεί ότι τα άτομα δεν ενεργούν τόσο ορθολογικά όσο υποθέτει η νεοκλασική οικονομική θεωρία. Υπάρχουν περιορισμοί στη δυνατότητά τους να αντιληφθούν πλήρως τις καταστάσεις, να αναλύσουν τα δεδομένα και να θυμηθούν γεγονότα. Οι περισσότεροι άνθρωποι προσπαθούν να επιτύχουν την ικανοποίηση των προτιμήσεών τους κάνοντας ό,τι καλύτερο μπορούν, δεδομένων αυτών των γνωστικών περιορισμών της ανθρώπινης φύσης. Η πληροφόρησή τους δεν είναι τέλεια, η σκέψη τους δεν είναι και τόσο ξεκάθαρη και πολλές φορές οι ενέργειές τους είναι ασυνεπείς. Λόγω τού δεδομένου ορίου των υπολογιστικών δυνατοτήτων αλλά και των περιορισμένων δυνατοτήτων επεξεργασίας των πληροφοριών, τα άτομα χαρακτηρίζονται από περιορισμένη ορθολογικότητα (bounded rational behavior).

Συνέπεια της περιορισμένης ορθολογικότητας είναι η αδυναμία αριστοποίησης. Τα άτομα δεν αριστοποιούν αλλά ικανοποιούν στόχους (Satisficing). Συνοπτικά, η θεωρία του Simon για την περιορισμένη ορθολογικότητα μπορεί να συνοψιστεί στα εξής σημεία:

- Η λήψη αποφάσεων κυριαρχείται από τις επιδράσεις της πολυπλοκότητας και των περιορισμένων ικανοτήτων των ανθρώπινων όντων να επεξεργαστούν πολλές πληροφορίες.

- Οι νέες εναλλακτικές λύσεις προκύπτουν από την τροποποίηση και σύνθεση των ήδη υπαρχόντων.
- Οι εναλλακτικές προκύπτουν με διαδοχική σειρά, μία κάθε φορά και όχι ταυτόχρονα.
- Η αναζήτηση για μια εναλλακτική λύση πραγματοποιείται μόνο όταν είναι απαραίτητη, δηλαδή όταν με την υπάρχουσα λύση δεν επιτυγχάνονται οι στόχοι που έχουν τεθεί.
- Με το κριτήριο της ικανοποιησιμότητας (Satisficing), εφαρμόζεται η πρώτη λύση που είναι «αρκετά καλή».
- Οι στόχοι διαμορφώνονται με όρους φιλοδοξιών (aspirations) και τροποποιούνται με προσαρμογή και μάθηση προερχόμενες από την εμπειρία.
- Η προσοχή που δίνει ο λήπτης αποφάσεων στη δομή του περιβάλλοντος προέρχεται από τη μάθηση και την προσαρμογή που καθοδηγούνται από την εμπειρία.

Οι απόψεις του Simon έκαναν ιδιαίτερη εντύπωση στον χώρο των Οικονομικών και αποτέλεσαν την πρώτη θεωρητικά συγκροτημένη αμφισβήτηση της ορθόδοξης θεωρίας αποφάσεων σε μεθοδολογικό επίπεδο (Βλ επίσης την καταλυτική κριτική του Hutchison (1938)).

8.6.2.2. Το παράδοξο του Allais – Η παραβίαση του αξιώματος της ανεξαρτησίας

Η επόμενη κριτική προήλθε από τον γάλλο μηχανικό και οικονομολόγο Maurice Allais, που, λόγω της μεγάλης συνεισφοράς του στον κλάδο των Οικονομικών, του απονεμήθηκε το βραβείο Νόμπελ το 1988. Με το έργο του και τις πρωτοποριακές του ιδέες για το πώς τα άτομα εκτιμούν τον κίνδυνο όταν παίρνουν οικονομικές αποφάσεις, ο Allais αμφισβήτησε τη θεωρία της προσδοκώμενης χρησιμότητας. Όπως είδαμε και παραπάνω, ένα από τα πιο θεμελιώδη αξιώματα της θεωρίας προσδοκώμενης χρησιμότητας είναι το αξίωμα της ανεξαρτησίας (independence axiom) ή αλλιώς «the sure – thing principle». Σύμφωνα με αυτήν την αρχή, οι προτιμήσεις ανάμεσα στις εναλλακτικές επιλογές πρέπει να μένουν ανεπηρέαστες από τα αποτελέσματα που είναι κοινά στις επιλογές. Συνεπώς, όπως διατυπώθηκε από τον L. Savage, η διαγραφή όμοιων συνεπειών σε ένα πρόβλημα αποφάσεων βοηθάει τα οικονομικά άτομα να αναγνωρίσουν ποια επιλογή στ' αλήθεια προτιμούν σε συνθήκες ρίσκου και αβεβαιότητας. Το παράδοξο του Allais (όπως έχει ονομαστεί η κριτική αυτή), εμφανίζεται στο ακόλουθο σενάριο προσδοκώμενων κερδών, όπως το παρουσίασε ο ίδιος ο Allais στον υποστηρικτή της κλασικής ορθολογικότητας, Savage (Allais, 1991 και Weber, 1998).

Σενάριο Α. Κέρδος ενός δολαρίου με απόλυτη βεβαιότητα.

Σενάριο Β. 0.10 πιθανότητα για κέρδος 5 δολαρίων, και 0.89 πιθανότητα για κέρδος ενός δολαρίου, 0.01 πιθανότητα για κέρδος 0 δολαρίων (μηδενικό αποτέλεσμα).

Αφού ο Savage επέλεξε το Σενάριο Α, ο Allais του παρουσίασε τις επόμενες 2 επιλογές:

Σενάριο Γ. 0.89 πιθανότητα για κέρδος 0 δολαρίων, και 0.11 πιθανότητα για κέρδος ενός δολαρίου.

Σενάριο Δ. 0.90 πιθανότητα για κέρδος 0 δολαρίων, και 0.10 πιθανότητα για κέρδος 5 δολαρίων.

Ο Savage επέλεξε το Σενάριο Δ. Το ίδιο συνέβη και με την πλειοψηφία των ατόμων στα οποία, ο Allais έθεσε το πρόβλημα. Οι περισσότεροι άνθρωποι θα επέλεγαν Α στο πρώτο πρόβλημα και Δ στο πρόβλημα 2, ενώ σχετικά λίγοι θα επέλεγαν Β και Γ. Αυτό συμβαίνει γιατί στο πρώτο πρόβλημα, η Β επιλογή είναι πιο ριψοκίνδυνη και εάν το άτομο την επιλέξει, υπάρχει μια μικρή πιθανότητα να μην κερδίσει τίποτα. Έτσι λοιπόν, η ιδέα αυτού του ρίσκου μοιάζει μη ελκυστική, σε αντίθεση με το δεύτερο πρόβλημα, όπου η επιλογή Δ είναι ελαφρώς πιο ριψοκίνδυνη από τη Γ και το επιπλέον ρίσκο φαίνεται να αντισταθμίζεται από την αύξηση του κέρδους από 1 σε 5 δολάρια. Οι επιλογές όμως αυτές παραβιάζουν τη θεωρία προσδοκώμενης χρησιμότητας και συγκεκριμένα το αξίωμα της ανεξαρτησίας, σύμφωνα με το οποίο θα έπρεπε όποιος επιλέξει την επιλογή Α στο πρώτο πρόβλημα, να επιλέξει και την Γ στο δεύτερο. Αντίστοιχα, σε άλλη περίπτωση, αυτός που θα επιλέξει την επιλογή Β πρέπει να επιλέξει και την επιλογή Δ. Αυτό μπορεί να φανεί καλύτερα, αν το πρόβλημα επαναδιατυπωθεί με διαφορετικό τρόπο.

Πρώτο πρόβλημα Σενάριο Α.

0.89 πιθανότητα για κέρδος 1 δολαρίου.

0.11 πιθανότητα για κέρδος 1 δολαρίου.

Σενάριο Β.

0.89 πιθανότητα για κέρδος 1 δολαρίου.

0.10 πιθανότητα για κέρδος 5 δολαρίων.

0.01 πιθανότητα για κέρδος 0 δολαρίων (μηδενικό αποτέλεσμα).

Δεύτερο πρόβλημα

Σενάριο Γ.

0.89 πιθανότητα για κέρδος 0 δολαρίων.

0.11 πιθανότητα για κέρδος ενός δολαρίου.

Σενάριο Δ.

0.10 πιθανότητα για κέρδος 5 δολαρίων.

0.89 πιθανότητα για κέρδος 0 δολαρίων.

0.01 πιθανότητα για κέρδος 0 δολαρίων.

Σύμφωνα όμως με το αξίωμα της ανεξαρτησίας, η προτίμηση ανάμεσα στις επιλογές δεν θα πρέπει να επηρεάζεται από αλλαγές σε αποτελέσματα τα οποία είναι κοινά και στις 2 επιλογές (Hargreaves Hear et al, 1992). Έτσι, οποιαδήποτε προτίμηση ανάμεσα στο Σενάριο Α και το Σενάριο Β πρέπει να μείνει ανεπηρέαστη με την αλλαγή των κοινών χαρακτηριστικών. Αν στα παραπάνω προβλήματα αντικαταστήσουμε τις πρώτες σειρές των Α και Β περιπτώσεων (το ενδεχόμενο 0.89 πιθανότητα για κέρδος 1 δολαρίου) με το ενδεχόμενο 0.89 πιθανότητα για κέρδος 0 δολαρίου, το Α μετατρέπεται σε Γ και το Β σε Δ. Συνεπώς, αν $A > B$, τότε $\Gamma > \Delta$ και αντίστροφα. Έτσι λοιπόν, οι προτιμήσεις που παρατηρήθηκαν από τον Allais παραβιάζουν την αρχή της ανεξαρτησίας – sure-thing principle – και είναι ασύμβατες με τη μεγιστοποίηση της χρησιμότητας, αφού αυτή απαιτεί την ικανοποίηση των αξιωμάτων της (Weber, 1998).

8.7. Τα συμπεριφορικά Οικονομικά και η έρευνα των Kahneman και Tversky

Τα Συμπεριφορικά Οικονομικά είναι ένα ανερχόμενο ρεύμα στη σύγχρονη οικονομική σκέψη, το οποίο αμφισβητεί πολλές σημαντικές διαστάσεις της ορθόδοξης οικονομικής μεθοδολογίας και ιδιαίτερα την κυρίαρχη προσέγγιση στην οικονομική ορθολογικότητα. Βασικοί πρωταγωνιστές σε αυτό το ρεύμα είναι οι Daniel Kahneman και Amos Tversky αλλά και οικονομολόγοι όπως οι R. Thaler, C. Camerer, P. Slovic και άλλοι. Οι Daniel Kahneman και Amos Tversky ήταν ψυχολόγοι, των οποίων τα ερευνητικά αποτελέσματα βοήθησαν ιδιαίτερα στο να επιστήσουν την προσοχή των οικονομολόγων σε σχέση με τις μεθοδολογικές βάσεις της οικονομικής ορθολογικότητας. Τα ψυχολογικά πειράματά τους αποδείχθηκαν πολύ χρήσιμα για τον έλεγχο της ορθολογικότητας στις οικονομικές αποφάσεις. Όπως γράφει ο ίδιος ο Kahneman:

«Η έρευνά μας ήταν μια απόπειρα απόκτησης ενός χάρτη περιορισμένης ορθολογικότητας μέσω εξερεύνησης των συστηματικών προκαταλήψεων που διαχωρίζουν τις πεποιθήσεις των ατόμων και τις επιλογές τους από τις βέλτιστες πεποιθήσεις και επιλογές που υιοθετούν τα μοντέλα του ορθολογικού ατόμου» (Kahneman, 2003, σ. 1449).

Οι ιδέες των Kahneman και Tversky επηρέασαν ιδιαίτερα τον Richard Thaler, καθηγητή στο πανεπιστήμιο του Chicago, ο οποίος ακολούθησε την ίδια γραμμή στο έργο του και συνεισέφερε σημαντικά σε τομείς όπως οι επιλογές καταναλωτή (consumer choice), η συμπεριφορά εξοικονόμησης (savings behavior) και ο αυτοέλεγχος (self control) (Earl, 1988; Sent, 2004).

Τα εμπειρικά ευρήματα των Kahneman και Tversky (1979), σε συνδυασμό με την παραβίαση του αξιώματος της ανεξαρτησίας (βλ. Allais) και την κριτική του Simon για περιορισμένη ορθολογικότητα, έδειχναν να καταστούν άκυρη την κανονιστική δύναμη της θεωρίας προσδοκώμενης χρησιμότητας. Σύμφωνα με τους Kahneman & Tversky, η θεωρία προσδοκώμενης χρησιμότητας αποκλίνει συστηματικά από τη συμπεριφορά των οικονομικών ατόμων στον πραγματικό κόσμο. Για παράδειγμα, μια σημαντική κριτική για την ανάλυση οφέλους – κόστους προήλθε από τα εμπειρικά δεδομένα αυτών που οι Kahneman και Tversky

αποκαλούν επίδραση του πλαισίου (framing effects). Σύμφωνα με την επίδραση πλαισίου, η επιλογή των ατόμων επηρεάζεται από τη διατύπωση του προβλήματος ή από το πλαίσιο μέσα στο οποίο διατυπώνεται.

8.7.1. Παράδειγμα “Framing effect”

Σε ένα δείγμα γιατρών δίνονται οι παρακάτω διατυπώσεις για τα προσδοκώμενα αποτελέσματα μιας εγχείρησης τον πρώτο μήνα αντί για θεραπεία ακτινοβολίας:

- A: 90% των ασθενών επιβιώνουν τον πρώτο μήνα
- B: 10% θνησιμότητα ασθενών τον πρώτο μήνα

Στο παραπάνω πρόβλημα, το 84% των γιατρών του δείγματος επέλεξαν εγχείρηση αντί για ακτινοβολία, όταν διατύπωση ήταν η Α. Αντίθετα, το 50% των γιατρών επέλεξαν ακτινοβολία αντί για εγχείρηση, όταν διατύπωση ήταν η Β. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει τη σημαντική επίδραση του πλαισίου διατύπωσης στην λήψη αποφάσεων. Σύμφωνα με την ορθόδοξη προσέγγιση, τα ορθολογικά άτομα δεν επηρεάζονται από το πλαίσιο διατύπωσης και είναι σε θέση να διακρίνουν ισοδύναμες επιλογές, όπως το προηγούμενο σενάριο (Tversky & Kahneman, 1981). Η έρευνά των Kahneman και Tversky καθοδηγήθηκε με κεντρικό άξονα την πεποίθηση ότι οι περισσότερες επιλογές γίνονται με διαισθητική κρίση. Οι διαισθητικές κρίσεις μπορεί να θεωρηθεί πως καταλαμβάνουν τη μέση οδό ανάμεσα στις αυτόματες λειτουργίες της αντίληψης και τις σκόπιμες λειτουργίες του συλλογισμού.

8.8. Ο οικονομικός μεθοδολογικός ιμπεριαλισμός.

Οικονομικός μεθοδολογικός ιμπεριαλισμός είναι ο ισχυρισμός ορισμένων οικονομολόγων ότι η μεθοδολογία των νεοκλασικών οικονομικών έχει ανώτερη επιστημονική ισχύ και θα πρέπει να υιοθετηθεί από τις περισσότερες ή όλες τις κοινωνικές επιστήμες. Η θέση αυτή αναπτύχθηκε κυρίως από τον Gary Becker στη δεκαετία του 1970, ο οποίος θεωρεί ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά μπορεί να εξηγηθεί με βάση την ατομική μεγιστοποίηση χρησιμότητας. Για παράδειγμα, οι προσωπικές ανθρώπινες σχέσεις, η εγκληματική συμπεριφορά αλλά και οι πολιτικές αποφάσεις μπορούν να εξηγηθούν με βάση το νεοκλασικό υπόδειγμα μεγιστοποίησης χρησιμότητας υπό περιορισμούς (Becker, 1976). Αυτό σημαίνει ότι άλλες κοινωνικές επιστήμες, όπως η Κοινωνιολογία ή η Πολιτική Επιστήμη θα πρέπει να ακολουθήσουν τη μεθοδολογία της νεοκλασικής Οικονομικής (βλ και Stigler & Becker, 1977). Ο οικονομικός μεθοδολογικός ιμπεριαλισμός έχει ακόμη και σήμερα αρκετούς οπαδούς. Για τον E. Lazear, ο οικονομικός μεθοδολογικός ιμπεριαλισμός είναι απόλυτα δικαιολογημένος, διότι μόνο τα Οικονομικά έχουν ένα αυστηρό μεθοδολογικό πλαίσιο, το οποίο επικεντρώνεται γύρω από τρία βασικά θέματα: (1) την ορθολογική ατομική συμπεριφορά, (2) την ισορροπία, και (3) την αποτελεσματικότητα (Lazear, 2000).

Με βάση τη μεθοδολογική θεμελίωση του οικονομικού ιμπεριαλισμού, η προσέγγιση της νεοκλασικής Οικονομικής έχει επεκταθεί σε πεδία των κοινωνικών επιστημών που παραδοσιακά ήταν το αντικείμενο άλλων κλάδων (βλ. Fine, 2000). Για παράδειγμα, οι πολιτικές αποφάσεις της κυβέρνησης αναλύονται με όρους μεγιστοποίησης χρησιμότητας υπό περιορισμούς, σύμφωνα με το υπόδειγμα «Ορθολογικής Κυβέρνησης» (Kydland & Prescott, 1977). Σε μια απλή εκδοχή του υποδείγματος, η ορθολογική κυβέρνηση μεγιστοποιεί μια συνάρτηση συνολικής απασχόλησης (N) και σταθερότητας τιμών (π) υπό τον περιορισμό μίας αντικειμενικής σχέσης, η οποία δείχνει την αρνητική υποκατάσταση μεταξύ συνολικής απασχόλησης και σταθερότητας τιμών (π.χ. καμπύλη Phillips). Η ορθολογική κυβέρνηση αντιμετωπίζει το παρακάτω πρόβλημα:

$$\max U(N, \pi) \tag{8.13}$$

υπό τον περιορισμό

$$\pi = g(N) \text{ με } g'(N) < 0 \tag{8.14}$$

Η λύση του προβλήματος βασίζεται στη μέθοδο που ακολουθείται στη θεωρία καταναλωτή που είδαμε προηγούμενα (με τη μέθοδο Lagrange). Δηλαδή:

$$L = U(N, \pi) + \lambda[\pi - g(N)] \quad (8.15)$$

$$\frac{\partial L}{\partial N} = \frac{\partial U}{\partial N} - \lambda g'(N) = 0 \rightarrow \frac{\partial U}{\partial N} = \lambda g'(N) \quad (8.16)$$

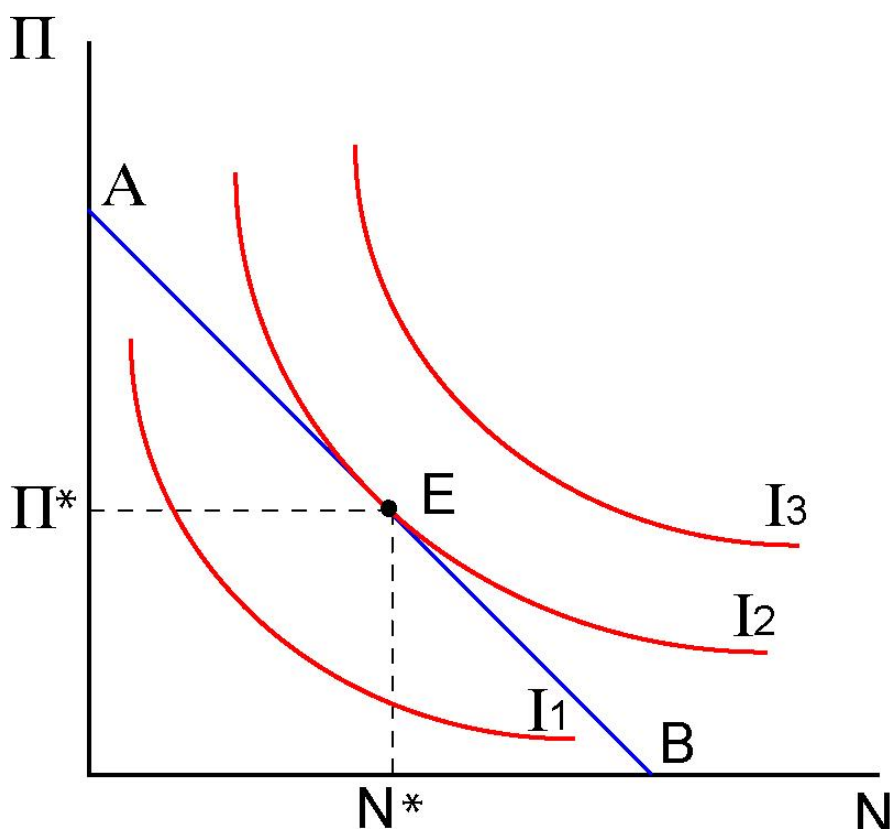
$$\frac{\partial L}{\partial \pi} = \frac{\partial U}{\partial \pi} + \lambda = 0 \rightarrow \frac{\partial U}{\partial \pi} = -\lambda \quad (8.17)$$

$$\frac{\partial L}{\partial \lambda} = \pi - g(N) = 0 \quad (8.18)$$

Με διαίρεση των (8.16) και (8.17) έχουμε

$$\frac{-\frac{\partial U}{\partial N}}{\frac{\partial U}{\partial \pi}} = g'(N) \quad (8.19)$$

Η σχέση (8.19) είναι η συνθήκη ισορροπίας και δείχνει ότι η κλίση της καμπύλης αδιαφορίας της κυβέρνησης είναι ίση με την κλίση της καμπύλης Phillips. Η ορθολογική κυβέρνηση επιλέγει το άριστο επίπεδο απασχόλησης και το άριστο επίπεδο σταθερότητας τιμών (βλ. Drakopoulos, 2004). Τα άριστα επίπεδα απασχόλησης και σταθερότητας τιμών παρουσιάζονται και διαγραμματικά.

Εικόνα 8.2 Όπου I_1, I_2, I_3 είναι οι καμπύλες αδιαφορίας της κυβέρνησης, και AB μια ευθεία τύπου Phillips. Το σημείο E δίνει τα άριστα επίπεδα σταθερότητας τιμών (Π^*) και συνολικής απασχόλησης (N^*).

Με άλλα λόγια, η κυβέρνηση θεωρείται ότι ενεργεί ορθολογικά (μεγιστοποιεί) για να επιτύχει στόχους κατά το μεθοδολογικό πρότυπο του ορθολογικού καταναλωτή.

8.9. Συμπεράσματα κεφαλαίου

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάστηκαν τα κύρια ρεύματα της ορθόδοξης οικονομικής μεθοδολογίας. Οι βάσεις της ορθόδοξης οικονομικής μεθοδολογίας τέθηκαν από τους Robbins και J. N. Keynes, οι οποίοι διαμόρφωσαν και τη σύγχρονη έννοια και το πλαίσιο της θετικής Οικονομικής. Το επόμενο βήμα έγινε από τον Samuelson, ο οποίος στη θεωρία της αποκαλυπτόμενης προτίμησης προσπάθησε να απαλλάξει την ορθόδοξη θεωρία αποφάσεων από ψυχολογικά και φιλοσοφικά στοιχεία με βάση και το μεθοδολογικό πρότυπο των φυσικών επιστημών. Στο ίδιο πλαίσιο, ο Friedman προσπάθησε να θωρακίσει την ορθόδοξη θεωρία από κριτικές σχετικά με τις υποθέσεις της, μέσω της θέσης ότι ο εμπειρικός έλεγχός τους δεν αποτελεί κριτήριο αξιολόγησης. Παρόλη τη μεγάλη απήχηση των μεθοδολογικών απόψεων του Friedman, η θέση αυτή δέχτηκε σφοδρή κριτική από τον Samuelson. Στη συνέχεια, παρουσιάστηκε η αξιωματική προσέγγιση της ορθόδοξης Οικονομικής, όπως εκφράζεται στη θεωρία ορθολογικών αποφάσεων. Η θεωρία έχει δεχτεί σημαντικές κριτικές, κυρίως με την αμφισβήτηση της έννοιας της μεγιστοποίησης από τον H. Simon, την παραβίαση του αξιώματος της ανεξαρτησίας από τον Allais αλλά και από τα σύγχρονα Συμπεριφορικά Οικονομικά των Kahneman και Tversky. Τέλος, εξετάστηκε ο οικονομικός μεθοδολογικός μπεριαλισμός, ο οποίος έχει ως βάση την επέκταση της θεωρίας ορθολογικών αποφάσεων σε άλλες κοινωνικές επιστήμες.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Allais, M. (1991). An outline of my main contributions to economic science. *Theory and Decision*, 30, 1-26.
- Becker, G. (1976). *The Economic Approach to Human Behavior*. Chicago: University of Chicago Press.
- Blaug, M. (1980). *The Methodology of Economics: Or How Economists Explain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brehier, E. (1968). *The History of Philosophy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Bruni, L., & Sugden, R. (2007). The road not taken: How psychology was removed from economics, and how it might be brought back. *The Economic Journal*, 117, 146-173.
- Buchak, L., (2013). *Risk and Rationality*. Oxford: Oxford University Press.
- Drakopoulos, S. (1991). *Values and Economic Theory*. Aldersot: Gower.
- Drakopoulos, S. (1992). Keynes's economic thought and the theory of consumer behaviour. *Scottish Journal of Political Economy*, 39, 318-336.
- Drakopoulos, S. (2004). Satisficing and Sequential targets in economic policy: A politico-economic approach. *Contributions to Political Economy*, 23(1), 49-64.
- Düppe, T. (2011). How Economic Methodology became a Separate Science. *Journal of Economic Methodology*, 18(2), 163-176.
- Earl, P. (1988). *Behavioural Economics*. Aldershot: Edward Elgar.
- Fine, B. (2000). Economics Imperialism and Intellectual Progress: The Present as History of Economic Thought? *History of Economics Review*, 32, 10-36.
- Friedman, M. (1953). *The methodology of positive economics, in Essays in Positive Economics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hargreaves Heap S. et al (1992). *The Theory of Choice: A Critical Guide*. Oxford: Blackwell.
- Hutchison, T.W. (1938). *The significance and basic postulates of economic theory*. London: Macmillan.
- Kahneman, D. (2003). Maps of Bounded Rationality: Psychology for Behavioral Economics. *American Economic Review*, 93(5), 1449-1475.

- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47, 263–291.
- Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment Interest and Money* (1973 edition). London: Macmillan.
- Keynes, J. N. (1890). *The Scope and Method of Political Economy* (1904 edition). New York: Macmillan.
- Kydland, F., & Prescott, E. (1977). Rules Rather than Discretion: the Inconsistency of Optimal Plans. *Journal of Political Economy*, 84, 473-491.
- Lawson, T. (1985). Uncertainty in Economic Analysis. *Economic Journal*, 95, 907-27.
- Lazear, E.P. (2000), Economic Imperialism. *Quarterly Journal of Economics*, 115, 99–146.
- Mäki, U. (2009) (Ed.). *The Methodology of Positive Economics: Reflections on the Milton Friedman Legacy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Robbins, L. (1932). *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. London: Macmillan.
- Samuelson, P. (1938). A note on the pure theory of consumer's behaviour. *Economica*, 5, 61-71.
- Samuelson, P. (1948). *Foundations of Economic Analysis*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Samuelson, P. (1963). Problems of methodology-Discussion. *American Economic Review, Papers and Proceedings*, 53, 231-36.
- Samuelson, P. (1998). How 'Foundations' came to be. *Journal of Economic Literature*, 36, 1375–1386.
- Sent, E-M. (2004). Behavioral economics: how psychology made its (limited) way back into economics. *History of Political Economy*, 36, 735-760.
- Simon, H. (1955). A behavioural model of rational choice. *Quarterly Journal of Economics*, 69, 99-118.
- Stigler, G., & Becker, G. (1977). De Gustibus Non Est Disputandum. *American Economic Review*, 67, 76–90.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1981). The framing of decisions and the psychology of choice. *Science*, 211(4481), 453–458.
- von Neumann, J., & Morgenstern, O. (1944). *Theory of Games and Economic Behaviour*. Princeton: Princeton University Press.
- Weber, M. (1998) The Resilience of the Allais Paradox. *Ethics*, 109, 94-118.
- Weintraub, E.R (2002). *How Economics Became a Mathematical Science*. Durham, NC and London: Duke University Press.
- Zouboulakis, M. (2014). *The Varieties of Economic Rationality*. London: Routledge.
- Δρακόπουλος, Σ. (2001). *Μεθοδολογία Κοινωνικών Επιστημών*. Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Παν. Αθηνών.
- Ζουμπουλάκης, Μ. (2007). *Προβλήματα μεθόδου στην Οικονομική Επιστήμη*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Καραγιάννης, Α. (1995). *Ιστορία Οικονομικής Μεθοδολογίας*. Αθήνα: Interbooks.

Κριτήρια αξιολόγησης

Ερωτήσεις κατανόησης – ανάπτυξης

1. Να συζητήσετε την επίδραση του λογικού θετικισμού στη μεθοδολογική προσέγγιση του Robbins.
2. Να αναφέρετε τους λόγους για τους οποίους ο διαχωρισμός της Οικονομικής σε θετική και κανονιστική είναι αναγκαίος σύμφωνα με τον J. N. Keynes.

3. Σύμφωνα με τον Samuelson, η οικονομική επιστήμη πρέπει να βασίζεται σε θεωρήματα με σημασία (meaningful theorems). Να σχολιάσετε την πρόταση.
4. Ποια είναι τα κριτήρια επιλογής θεωριών σύμφωνα με τον Friedman;
5. Ποια είναι η μεθοδολογική προσέγγιση F-twist;
6. Να περιγράψετε την αξιωματική προσέγγιση της ορθόδοξης Οικονομικής, όπως εκφράζεται στη θεωρία ορθολογικών αποφάσεων.
7. Να συζητήσετε την αμφισβήτηση της έννοιας της μεγιστοποίησης από τον H. Simon.
8. Να περιγράψετε το παράδοξο του Allais.
9. Τι είναι η επίδραση του πλαισίου κατά Kahneman και Tversky
10. Να περιγράψετε την έννοια του οικονομικού μεθοδολογικού ιμπεριαλισμού.

Απάντηση/Λύση

1. Βλ. απάντηση κεφ. 8.1
2. Βλ. απάντηση κεφ. 8.2
3. Βλ. απάντηση κεφ. 8.3
4. Βλ. απάντηση κεφ. 8.4
5. Βλ. απάντηση κεφ. 8.5
6. Βλ. απάντηση κεφ. 8.6.1, 8.6.1.1
7. Βλ. απάντηση κεφ. 8.6.2.1
8. Βλ. απάντηση κεφ. 8.6.2.2
9. Βλ. απάντηση κεφ. 8.7, 8.8
10. Βλ. απάντηση κεφ. 8.9

Υλικό από το Διαδίκτυο

The History of Economy Thought Website, διαθέσιμο στο:
http://web.archive.org/web/20100302181941id_/http://homepage.newschool.edu/~het/, τελευταία πρόσβαση
29/04/2015

Κεφάλαιο 9

Ετερόδοξες προσεγγίσεις στην οικονομική μεθοδολογία

Σύνοψη

Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε τα εξής θέματα: Η θεσμική σχολή και η κριτική του T. Veblen στην ορθόδοξη μεθοδολογία. Η νέο-θεσμική σχολή. Κεϋνσιανή κριτική και ο διάλογος Keynes-Tinbergen. Η προσέγγιση της Κοινωνιολογίας της επιστημονικής γνώσης. Το μετα-κεϋνσιανό ρεύμα στην οικονομική μεθοδολογία. Η ρητορική της Οικονομικής και οι απόψεις της D. McCloskey. Ο κριτικός ρεαλισμός του T. Lawson.

Προαπαιτούμενη γνώση

Κεφάλαιο 7 και Κεφάλαιο 8 του βιβλίου.

9.1. Εισαγωγή

Η αμερικάνικη θεσμική σχολή, με σημαντικότερο εκπρόσωπο τον Th. Veblen, αποτελεί την πρώτη σοβαρή και τεκμηριωμένη αντίδραση στην οικονομική ορθοδοξία. Οι ετερόδοξες μεθοδολογικές προσεγγίσεις στα Οικονομικά χαρακτηρίζονται από πολλαπλότητα τάσεων, θέσεων και απόψεων, όπως θα εξετάσουμε αναλυτικά στη συνέχεια, μοιράζονται, ωστόσο, μια σειρά κοινών παραδοχών, μεταξύ των οποίων αξίζει να αναφερθούν:

- η κριτική στις φιλοσοφικές βάσεις της ορθόδοξης νεοκλασικής Οικονομικής,
- η αμφισβήτηση του ηδονιστικού αξιώματος ως θεμελίου του ορθολογικού οικονομικού ανθρώπου,
- η απομάκρυνση από ωφελμιστικές θέσεις,
- η εγκατάλειψη της μεγιστοποιητικής οικονομικής συμπεριφοράς ως κριτηρίου ορθολογικών αποφάσεων,
- η κριτική στο απλό μηχανιστικό υπόδειγμα ανάλυσης της νεοκλασικής Οικονομικής,
- η θεώρηση της πολυπλοκότητας του οικονομικού συστήματος,
- η υιοθέτηση ολιστικών προσεγγίσεων, και
- η αλληλεπίδραση οικονομικού και κοινωνικού συστήματος.

9.2. Η θεσμική σχολή και η κριτική του T. Veblen στην ορθόδοξη μεθοδολογία

Ο Thornstein Veblen (1857-1929), θεμελιωτής και ένας εκ των επιφανέστερων εκπροσώπων της θεσμικής σχολής, ασκώντας σοβαρή και εμπεριστατωμένη κριτική στη μονοδιάστατη ευδαιμονιστική ανάλυση της ατομικής οικονομικής συμπεριφοράς, που επιχείρησαν οι νεοκλασικοί συγγραφείς, πρότεινε την εγκατάλειψή της και τη διεξαγωγή της ανάλυσης με όρους εξελικτικής και ολιστικής (holistic) προσέγγισης. Σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή, η οικονομική επιστήμη θα πρέπει να βασιστεί στην εξήγηση της δυναμικής εξέλιξης του οικονομικού συστήματος και όχι στη στατική ανάλυση επιμέρους συστατικών οικονομικών μεταβλητών. Αυτή η ριζική μεταβολή στη μεθοδολογική σύλληψη των οικονομικών θεμάτων καθίσταται πλέον επιβεβλημένη, γιατί αλλάζει ουσιαστικά ο επιστημονικός τρόπος ανάλυσης των οικονομικών φαινομένων, όπως θα δείξουμε αναλυτικά στη συνέχεια.

Η επιστήμη εστιάζει στην ανάλυση πραγματικών και μεταφυσικών φαινομένων, παρατηρεί ο Veblen. Η επιστήμη, που εξελίσσεται λόγω της πνευματικής περιέργειας και της διανοητικής αναζήτησης των επιστημόνων να ερμηνεύσουν τα εμπειρικά φαινόμενα, έχει λάβει λιγότερο ανθρωπομορφικές διαστάσεις, αφού προσανατολίζεται στην ερμηνεία εκείνων των παραγόντων που επιδρούν και μετασχηματίζουν τη φύση και την ανθρώπινη κοινωνία (Veblen, 1936). Γι' αυτό και με την επιστήμη καταβάλλεται προσπάθεια να

αναπτυχθεί θεωρητική γνώση σχετικά με τη γενετική διαδοχή των φαινομένων, όπως και για τις μεταξύ τους ανακύπτουσες σχέσεις. Σε αντίθεση με αυτήν την αντίληψη της επιστήμης, που αναπτύχθηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η παλαιότερη γνωστική επιδίωξή της, όπως παρατηρεί ο Veblen, ήταν περισσότερο ταξινομική, προσπαθούσε δηλαδή να διερευνήσει τα φαινόμενα στη βάση ταξινομικών σχημάτων που διέκριναν αιτίες και αποτελέσματα. Ο Veblen υποστήριζε ότι η ανάπτυξη της τεχνολογίας, ειδικότερα η εδραίωση του μηχανικού τρόπου παραγωγής, οδήγησε τους επιστήμονες να καλλιεργήσουν ένα επιστημονικό ιδεώδες όχι προσηλωμένοι στην αιτιοκρατική ανάλυση (δηλαδή στην αυστηρή διασύνδεση αιτίου – αποτελέσματος), αλλά στη διαδικασία που μεταφέρει τις αιτίες στο αποτέλεσμα (Veblen, 1975).

Σύμφωνα με τον Veblen, η αιτιοκρατική ανάλυση, που αναπτύχθηκε στηριζόμενη σε δύο υποθέσεις, θεωρείται παρωχημένη. Οι υποθέσεις αυτές είναι οι εξής:

- Υπάρχει ποσοτική ισότητα μεταξύ αιτίου – αποτελέσματος.
- Υπάρχει ομοιότητα ή ποιοτική ισότητα μεταξύ αιτίου – αποτελέσματος.

Η επιστήμη, με την ανάπτυξη της αυτοματοποιημένης μηχανιστικής παραγωγικής διαδικασίας που έχει στρέψει τις σκέψεις τεχνικών και επιστημόνων στη διαδικασία αυτή καθαυτή, θα πρέπει να υπερβεί την τυπική θετικιστική αντίληψη της υιοθέτησης των δύο προαναφερθεισών υποθέσεων. Τα επιστημονικά θεμέλια του νέου τρόπου εξέλιξης των επιστημών προσέφερε ο Δαρβίνος με την έμφαση που απέδωσε στη διαδικασία και όχι στην αιτιοκρατική σχέση της ανάπτυξης των ειδών (βλ. περαιτέρω Hédoïn, 2010; Hodgson, 2008; Liagouras, 2009). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο της νέας μεθόδου, δηλαδή της διαδικαστικής σύλληψης της εξελικτικής διαδικασίας, ο Veblen διατείνεται ότι θα πρέπει να αναπτυχθεί και η οικονομική επιστήμη (Veblen, 1975): η οικονομική επιστήμη οικοδομείται, στην προοπτική αυτή, κυρίως σε εξελικτικές βάσεις (Cordes, 2007; Dugger, 2006; Wunder, 2007).

Ο Veblen ακολούθησε αυτήν τη μέθοδο στην διαπραγμάτευσή του για την εξέλιξη του καπιταλιστικού συστήματος και των συνακόλουθων θεσμών που το διαμορφώνουν. Παρατηρεί μάλιστα ότι η στειρότητα της οικονομικής επιστήμης οφείλεται στο ότι οι νεοκλασικοί προσέφυγαν σε ορισμένες αυταπόδεικτες υποθέσεις, όπως είναι η μεγιστοποίηση της χρησιμότητας, βασιζόμενοι μόνο στον εύλογο χαρακτήρα, δηλαδή το ευκρινές της εν λόγω υπόθεσης. Αντί αυτού, θα όφειλαν να προσδιορίσουν τις υποκείμενες πραγματιστικές και θεσμικές αιτίες διαμόρφωσης μιας δεδομένης συμπεριφοράς και να επιχειρήσουν να προβάλουν τα ειδικότερα αποτελέσματα αυτών των αιτιών. Για τον λόγο αυτό, η επιστημονική εξήγηση των οικονομικών φαινομένων δεν θα πρέπει να στηρίζεται στην ηδονιστική μεγιστοποιητική συμπεριφορά αλλά στην ερμηνεία της συνέχειας των αιτιών – αποτελεσμάτων σε κάθε δεδομένη ιστορική και πολιτισμική περίοδο της ανθρωπότητας. Πέραν τούτου, θα πρέπει να βασίζεται στις σωρευτικές μεταβολές που επέρχονται τόσο στη συμπεριφορά των ατόμων όσο και στις διατομικές οικονομικές σχέσεις, εξαιτίας της επίδρασης διάφορων συνηθειών και θεσμών (βλ. Griffin & Karayiannis, 1996).

Η πρόοδος της οικονομικής επιστήμης δεν μπορεί να επιτευχθεί διαμέσου των συνήθων τελεολογικών υποθέσεων της κλασικής και νεοκλασικής σχολής, σύμφωνα με τις οποίες υποτίθεται a priori ότι κάθε ανθρώπινη πράξη διαθέτει έναν κατάλληλα προκαθορισμένο σκοπό. Αντί αυτής της μεθοδολογικής προσέγγισης της ατομικής οικονομικής συμπεριφοράς, θα πρέπει να αναπτυχθεί μια περισσότερο εξελικτική θεώρηση, εκλαμβάνοντας τους θεσμούς όχι ως a priori καταστάσεις ή ως εξωγενή δεδομένα αλλά ως ειδικές συνθήκες που επιδρούν, αναλόγως του περιεχομένου και της εξέλιξής τους, στη διαμόρφωση διαφορετικής συμπεριφοράς των ατόμων στις μεταξύ τους οικονομικές συναλλαγές (βλ. Schütz & Rainer, 2015, in press). Για τον λόγο αυτό, η μεθοδολογική πορεία που θα υιοθετηθεί στην εξέταση οικονομικών θεμάτων οφείλει να λάβει περισσότερο ολιστικό περιεχόμενο, να καταβληθεί δηλαδή μεγαλύτερη προσπάθεια να ερμηνευτεί το όλον από τη συμπεριφορά των συνθετικών μερών του και αφού ληφθεί υπόψη η επίδραση του όλου στα μέρη του. Η θεωρία θεσμών κατέχει, συνεπώς, περίοπτη θέση στο θεωρητικό σύστημα του Veblen (βλ. αναλυτικά, Brette, 2003; Papageorgiou et al., 2013; Papageorgiou & Michaelides, 2015, in press).

Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Veblen προτείνει ότι θα πρέπει να εισαχθούν στις οικονομικές αναλύσεις ορισμένα διακριτά πολιτισμικά στοιχεία, τα οποία ενδέχεται να έχουν επιδράσει στη διαμόρφωση οικονομικής συμπεριφοράς σε άτομα που ενεργούν όχι μεμονωμένα αλλά ως αλληλεξαρτώμενες οικονομικές μονάδες μέσα σε κοινωνικά και θεσμικά πλαίσια. Επιπλέον, θα πρέπει να συμπεριληφθούν στοιχεία που αφορούν την ιστορική εξέλιξη των θεσμών αλλά και τον συγκεκριμένο τρόπο με τον οποίο το εκάστοτε θεσμικό επιδρά στην οικονομική δραστηριότητα και συμπεριφορά των ατόμων. Όλα αυτά τα στοιχεία είναι απαραίτητα για την πληρέστερη και σφαιρικότερη ερμηνεία της οικονομικής συμπεριφοράς του ατόμου,

αφού οι επιθυμίες, οι στόχοι και οι προσπάθειές του αποτελούν συνάρτηση ειδικότερων θεσμικών μεταβλητών, που όχι μόνον χαρακτηρίζονται από πολυπλοκότητα, αλλά και μεταβάλλονται δυναμικά στον χρόνο (Veblen, 1936).

Οι παραπάνω μεθοδολογικές θέσεις του Veblen οδήγησαν στην εμφάνιση της ολιστικής μεθόδου στα Οικονομικά. Ο όρος «ολισμός» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στην εργασία του Jan Smuths, *Holism and Evolution* (1926). Με τον όρο αυτό μεταγενέστεροι θεσμικοί, όπως ο Allan Gruchy (1947), αποδίδουν τη μεθοδολογική προσέγγιση των θεσμικών να ερμηνεύουν την ολότητα με βάση τα διάφορα μέρη που τη συνθέτουν. Σύμφωνα με αυτήν τη μεθοδολογική προσέγγιση, δεν είναι δυνατόν να απομονωθούν τα οικονομικά φαινόμενα από τα περιβάλλοντα κοινωνικά, θεσμικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά, καθώς και από τις διάφορες επιδράσεις που ασκούνται εξωγενώς στο οικονομικό υποσύστημα. Επιχειρώντας να απομονώσουμε τα οικονομικά φαινόμενα, διαστρέφουμε με τέτοιο τρόπο την πραγματικότητα ώστε να μην μπορούμε πλέον να την ερμηνεύσουμε επαρκώς, ούτε να την περιγράψουμε με ακρίβεια. Σύμφωνα με αυτήν τη μεθοδολογική προσέγγιση, οι οικονομικές πράξεις των ατόμων εξαρτώνται από και συναρτώνται άμεσα προς το οικονομικό σύστημα και τους θεσμούς που λειτουργούν σε αυτό.

Όπως προκύπτει από την παραπάνω ανάλυση των μεθοδολογικών απόψεων του Veblen, ενός εκ των σημαντικότερων εκπροσώπων της θεσμικής σχολής, δύο είναι οι βασικές μεθοδολογικές τάσεις των θεσμικών: η θεσμική και η ολιστική προσέγγιση.

Με τη θεσμική προσέγγιση επιχειρείται η σύλληψη των ανθρώπινων επιδιώξεων και των οργανισμών ομοίων συμφερόντων που συγκροτούν οι άνθρωποι, ως φαινομένων υποκείμενων σε ανθρώπινο έλεγχο και επίδραση. Τα εν λόγω φαινόμενα δεν πρέπει να θεωρούνται ως βασικές υποθέσεις προς συναγωγή συμπερασμάτων για τις ανθρώπινες πράξεις και συμπεριφορές. Οι κοινωνικές επιστήμες καλούνται πλέον να ασχοληθούν με τη λειτουργία και την εξέλιξη των θεσμών και κατ' επέκταση με τον τρόπο που το θεσμικό πλαίσιο επηρεάζει την οικονομική συμπεριφορά ατόμων και ομάδων. Η οικονομική ανάλυση θα πρέπει να στηρίζεται σε δεδομένα που αφορούν τους θεσμούς: από τα δεδομένα αυτά, μόνο σχετικές θεωρίες, συναρτώμενες προς ένα ορισμένο κοινωνικό πλαίσιο, μπορούν να συναχθούν και να διατυπωθούν. Αυτή η μεθοδολογική προσέγγιση, που από αρκετούς θεωρείται αντίπαλη της ορθόδοξης Οικονομικής, μας έχει εφοδιάσει με σημαντικές γνώσεις της εξέλιξης ή της επίδρασης των θεσμών (π.χ. ιδιοκτησία, μεγάλες εταιρικές και μετοχικές επιχειρήσεις κτλ.) στις οικονομικές δραστηριότητες των ανθρώπων.

Η ολιστική προσέγγιση στην οικονομική επιστήμη (αλλά και σε άλλες κοινωνικές επιστήμες) δικαιολογείται από τους θεσμικούς βάσει των εξής επιχειρημάτων:

- Το όλον προηγείται λογικά και ιστορικά του μέρους, συνεπώς η μελέτη της οικονομίας πρέπει να στηρίζεται σε σύνθετες ολότητες, όπως η συνολική αγορά, το κράτος, η δεδομένη κοινωνία, οι ομάδες συμφερόντων κτλ., και όχι σε ατομικές συμπεριφορές εξατομικευμένων καταναλωτών και επιχειρήσεων.
- Με αυτήν τη μεθοδολογική προσέγγιση επιχειρείται να αναλυθούν οι ανθρώπινες καταστάσεις συνολικά, σφαιρικά και περιεκτικά και να μην προσεγγιστούν μεμονωμένα και αποσπασματικά οι επιμέρους οικονομικές, κοινωνικές, ψυχολογικές, και πολιτισμικές πτυχές τους.

Με την ολιστική προσέγγιση διατυπώνονται ακριβέστερες υποθέσεις για την πραγματική οικονομική συμπεριφορά των ανθρώπων (π.χ. το αποτέλεσμα της καταναλωτικής μίμησης ή το αποτέλεσμα της επιδεικτικής κατανάλωσης κτλ.), ορισμένες εκ των οποίων έχουν συμπεριληφθεί στο corpus των παραδοχών της ορθόδοξης οικονομικής ανάλυσης (Καραγιάννης, 2001).

9.3. Η μετεξέλιξη της θεσμικής σχολής: Gunnar Myrdal

Ο Gunnar Myrdal (1898-1987), ένας από τους πρωτεργάτες της νέας κοινωνικής οικονομικής τάσης και βασικός εκπρόσωπος της νέας θεσμικής σχολής, ήδη από τα πρώτα χρόνια της επιστημονικής καριέρας του με το έργο του *Political Element in the Development of Economic Theory* (1930), είχε αμφισβητήσει την αντικειμενικότητα και τον θετικό χαρακτήρα της οικονομικής επιστήμης. Για τον Myrdal είναι αδιανόητο να προσπαθούμε να κατασκευάσουμε αξιόπιστες οικονομικές θεωρίες χωρίς να λαμβάνουμε υπόψη τις ηθικές, κοινωνικές και λοιπές αξίες και πεποιθήσεις των ανθρώπων. Αλλά και εάν ακόμη επιτυγχάναμε να κατασκευάσουμε τέτοιου είδους θεωρίες, η εν γένει χρησιμότητά τους στην άσκηση οικονομικής πολιτικής

θα είναι ασήμαντη ή μηδαμινή. Στο σημείο αυτό οφείλουμε να επισημάνουμε την παραδοχή των θεσμικών οικονομολόγων ότι η ηθική ουδετερότητα, που επιδιώκουν οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι στις αναλύσεις τους, προσέφερε στις μεγάλες επιχειρήσεις και στις ομάδες οργανωμένων συμφερόντων τα αναγκαία ερείσματα ώστε να καθιερώσουν και να επιβάλουν το δικό τους αξιακό σύστημα, όχι μόνο στις προτιμήσεις των καταναλωτών αλλά και σε άλλες βασικές διεργασίες, όπως είναι η εκπαίδευση. Η νεοκλασική εξήγηση των οικονομικών διαδικασιών στερεί, συνεπώς, πολύτιμο εξηγητικό περιεχόμενο από την Οικονομική διότι περιορίζει αισθητά το φάσμα των δυνατών εξηγήσεων, ιδίως εκείνων που προβάλλουν τη σημασία του ανθρώπινου πράττειν και τον ρόλο της υιοθετούμενης πολιτικής (Hall & Ludwig, 2010).

Ο Myrdal συνιστά να προχωρούμε στη διατύπωση οικονομικών υποθέσεων λαμβάνοντας υπόψη την εμπειρική διάσταση του υπό έρευνα φαινομένου, καθώς και τις διάφορες κοινωνιολογικές και άλλες επιδράσεις που ασκούνται σε αυτό και το διαμορφώνουν κατάλληλα. Μόνο με αυτόν τον τρόπο θα επιτύχουμε αξιόπιστες επιστημονικές προβλέψεις για τις ακριβείς αιτίες εμφάνισης ενός οικονομικού φαινομένου, καθώς και για την τάση εξέλιξής του. Εάν διασφαλίσουμε ικανοποιητικές προβλέψεις, τότε θα είμαστε σε θέση να προχωρήσουμε στον σχεδιασμό ενός συνολικού προγράμματος οικονομικής πολιτικής, διαμέσου του οποίου θα αμβλυνθούν οι διαρθρωτικές ανισότητες και θα προαχθεί η γενική οικονομική και κοινωνική ευημερία (Berger, 2009; Ho, 2009).

Ο Myrdal, υιοθετώντας τις παραπάνω μεθοδολογικές αρχές, αποπειράθηκε, στη βάση της ολιστικής προσέγγισης, να εξηγήσει εμπειρικά σωρευτικά φαινόμενα όπως την υπανάπτυξη, τη φτώχεια, τις εισοδηματικές ανισότητες και το πρόβλημα των μειονοτήτων (βλ. σχετικά Cypher, 2009; Ho, 2006). Αναφερόμενος στην ολιστική μέθοδο, υπογραμμίζει τις εξής λογικές αρχές, βάσει των οποίων θα πρέπει να συγκροτηθεί η νέα θεσμική οικονομική προσέγγιση (Myrdal, 1978).

- Θα πρέπει να ακολουθείται μια μέθοδος στο πλαίσιο της οποίας οικονομικοί, κοινωνικοί και πολιτικοί παράγοντες διαδραματίζουν ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση των διάφορων οικονομικών φαινομένων.
- Δεν υπάρχει μοναδικός οικονομικός ή κοινωνικός παράγοντας που να επηρεάζει μονομερώς ένα οικονομικό φαινόμενο, αλλά η αλληλεπίδραση των επιμέρους παραγόντων συγκροτεί το εν λόγω οικονομικό φαινόμενο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να εμφανίζονται με σύνθετο τρόπο τα οικονομικά εμπειρικά δεδομένα. Γι' αυτό και πρέπει να προχωρούμε στη διεξοδική και εμπειριστατομένη ανάλυση των οικονομικών φαινομένων λαμβάνοντας επαρκώς υπόψη όλες τις εμπειρικές διαστάσεις τους.
- Τα οικονομικά και κοινωνικά φαινόμενα παρουσιάζουν μια ισχυρή κυκλική αιτιότητα που δείχνει ότι, εάν επέλθει μια ορισμένη μεταβολή σε ένα τμήμα του συστήματος, αυτή αυτομάτως θα μεταδοθεί σε άλλες παραμέτρους, που, με τη σειρά τους, θα επιδράσουν εκ νέου σ' αυτό το τμήμα.
- Τα οικονομικά και κοινωνικά φαινόμενα εμφανίζουν και μια σωρευτική αιτιότητα που δείχνει ότι, εάν επέλθει μια μεταβολή σε κάποια οικονομική ή κοινωνική παράμετρο, θα τεθεί σε κίνηση μια διαδικασία που θα επενεργήσει και στις άλλες παραμέτρους, ώστε να τις συμπαρασύρει προς την κατεύθυνση που κινήθηκε αυτή η αρχική μεταβολή.
- Λόγω της πολυπλοκότητας και της αλληλεπίδρασης των οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων, είναι ιδιαίτερος δυσχερές να διενεργηθούν ορθές και έγκυρες προβλέψεις για την ακριβή πορεία διάφορων οικονομικών μεταβλητών και φαινομένων.
- Το όλο οικονομικό και κοινωνικό σύστημα υπόκειται σε συνεχή εξέλιξη και διαρκή μετασχηματισμό. Γι' αυτό δεν θα πρέπει να περιορίζεται η οικονομική ανάλυση σε ορισμένες επιμέρους μηχανιστικές διαδικασίες (Καραγιάννης, 2001).

9.4. Κεϋνσιανή κριτική και ο διάλογος Keynes-Tinbergen

Ο John Maynard Keynes (1883-1946) υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους οικονομολόγους του 20^{ου} αιώνα, καθώς το έργο του, στο σύνολό του, χαρακτηρίζεται από την απαιτούμενη θεωρητική καινοτομία που χρειαζόταν η οικονομική επιστήμη εκείνη την περίοδο. Το πιο σημαντικό από τα έργα του Keynes θεωρείται *Η Γενική Θεωρία της Απασχόλησης, του Τόκου και του Χρήματος* (General Theory of Employment, Interest and Money), που δημοσιεύθηκε το 1936 και προσέφερε μια εντελώς νέα προσέγγιση στη μακροοικονομική θεωρία και στη μακροοικονομική πολιτική. Πιο συγκεκριμένα, ο Keynes υποστήριξε ότι η κλασική άποψη

για την αυτόματη αναπροσαρμογή της συνολικής προσφοράς και ζήτησης, που τείνει σε μια ισορροπία πλήρους απασχόλησης, δεν ευσταθεί. Σύμφωνα με τη θεωρία του, η κυβερνητική παρέμβαση, κυρίως μέσω της επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής, είναι αναγκαία για τη διαμόρφωση της επιθυμητής ισορροπίας πλήρους απασχόλησης του εργατικού δυναμικού. Έτσι, ο Keynes απέρριψε την ιδέα μιας αυτορυθμιζόμενης οικονομίας που τείνει στην ισορροπία με πλήρη απασχόληση, μια ιδέα που είχε επικρατήσει από την περίοδο των κλασικών οικονομολόγων. Με βάση τις απόψεις που αποτυπώνονται στο έργο του, ο Keynes παρουσιάζεται ως ένας επαναστάτης – μεταρρυθμιστής. Σε μια ανεπτυγμένη οικονομία, η οποία χαρακτηρίζεται από μια αργούσα παραγωγική δυναμικότητα ενώ η τεχνολογία εξελίσσεται με βραδείς ρυθμούς, καθοριστικός παράγοντας για τον προσδιορισμό του εισοδήματος, της παραγωγής και της απασχόλησης αποτελεί η ενεργός ζήτηση. Η ζήτηση αυτή μπορεί να αυξηθεί κυρίως μέσω μιας επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής, με στόχο την ενίσχυση των καταναλωτικών δαπανών. Η δημοσιονομική αυτή πολιτική, σε συνδυασμό με μια νομισματική πολιτική χαμηλών επιτοκίων, θα οδηγήσει σε άνοδο της οριακής αποδοτικότητας του κεφαλαίου και άνθηση της ιδιωτικής επενδυτικής δραστηριότητας. Ο κρατικός μηχανισμός εμπλουτίζεται με μέσα παρακολούθησης και όργανα παρέμβασης, τα οποία προσαρμόζουν την παρέμβασή τους βάσει των προσδοκιών των επιχειρηματιών. Με τον τρόπο αυτό εξασφαλίζεται πλήρης απασχόληση και νομισματική σταθερότητα, κοινωνική συναίνεση και νομιμοποίηση του κοινωνικού καθεστώτος. Η οικονομική πολιτική έχει την υποχρέωση, σύμφωνα με τον Keynes, να μην αγνοεί τα προβλήματα μιας χώρας, αλλά να καταβάλλει προσπάθεια να διαφυλάξει την πορεία της οικονομίας. Αυτός ο ριζοσπαστισμός του Keynes τού υπαγόρευε μια τάση πειραματισμού με την οικονομική πολιτική για την επίλυση οξύτατων κοινωνικο-οικονομικών προβλημάτων της εποχής του (Ψαλιδόπουλος, 1990).

Εκτός από τη θεωρητική διαφωνία του με την οριακή/νεοκλασική σχολή, ο Keynes είχε επίσης και διαφορετικές μεθοδολογικές απόψεις για τη φύση της Οικονομικής. Πρώτα απ' όλα, ήταν αντίθετος με την ιδέα ότι τα οικονομικά θα πρέπει να βασίζονται σε ποσοτικές αρχές και ότι θα πρέπει να ακολουθούν φορμαλιστικές μεθόδους. Στο θέμα αυτό, ο Keynes ήταν πολύ κοντά στις θέσεις του A. Marshall, όπως έχουμε δει σε προηγούμενο κεφάλαιο. Όπως γράφει ο ίδιος, «*θα ήθελα να δώσω ιδιαίτερη έμφαση στο σημείο σχετικά με το ότι τα Οικονομικά είναι μια ηθική επιστήμη. Όπως έχω ήδη αναφέρει, πρόκειται για μια επιστήμη που σχετίζεται με την ενδοσκόπηση και τις αξίες. Ίσως να προσέθετα ακόμη ότι σχετίζεται με τα κίνητρα, τις προσδοκίες και τις ψυχολογικές αβεβαιότητες.*» (Keynes, 1973, σ. 300).

Από την παραπάνω άποψη προκύπτει ότι ο Keynes είχε πολλές αμφιβολίες σχετικά με τη χρησιμότητα των θεωρητικών μαθηματικών μοντέλων στα Οικονομικά. Ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα σχετικά με τις επιφυλάξεις του για τη χρησιμότητα των θεωρητικών μαθηματικών μοντέλων είναι η διαφωνία του πάνω σε αυτό το θέμα με τον οικονομολόγο – οικονομέτρη Jan Tinbergen (1903-1994). Πιο συγκεκριμένα, ο Keynes ασκεί κριτική στο έργο του Tinbergen οποίος «εφαρμόζει τη μέθοδο της πολλαπλής συσχέτισης για την ανάλυση του οικονομικού υλικού». Ο Keynes θεωρεί τη θέση αυτή εσφαλμένη, καθώς, σύμφωνα με τη δική του προσέγγιση, το οικονομικό υλικό δεν είναι σταθερό και ομοιογενές σε βάθος χρόνου (Keynes, 1973, pp.286). Επιπροσθέτως, αμφισβητεί πολλές από τις υποθέσεις του Tinbergen όσον αφορά την κατασκευή των οικονομετρικών μοντέλων του. Η διαφωνία μεταξύ των δύο οικονομολόγων δεν αφορούσε μόνο τις κατάλληλες μεθόδους για τα εμπειρικά οικονομικά, αλλά είχε και μια επιστημολογική διάσταση που αφορούσε την καταλληλότερη οικονομική μεθοδολογία. Κατά τον Keynes, η υπερβολική χρήση μαθηματικών είναι μια απλή παράθεση συμβόλων «*το ίδιο ανακριβής όπως οι αρχικές υποθέσεις στις οποίες βασίζεται, και συντελεί στο να ξεχαστούν από τον συγγραφέα οι περιπλοκές και οι αλληλεξαρτήσεις της πραγματικότητας και να μετατραπούν σε ένα σύννεφο επιδεικτικών και άχρηστων συμβόλων.*» (Keynes, 1973, σ.298). Θεωρεί την οικονομική επιστήμη ως «λογική» και «τρόπο» σκέψης και όχι ως επιστήμη που ακολουθεί τα ίχνη των φυσικών επιστημών. Η πρόοδος της οικονομικής επιστήμης, κατά τον Keynes, βασίζεται στη δημιουργία λογικών υποδειγμάτων όλο και περισσότερο βελτιωμένων, που ταιριάζουν στις σύγχρονες οικονομικές καταστάσεις (Καραγιάννης, 1995, σ. 254, βλέπε και Carabelli, 1988).

Στο άλλο σημαντικό έργο του Keynes με τίτλο *Πραγματεία περί Πιθανοτήτων* (Treatise on Probability, 1921), διασαφηνίστηκε η φιλοσοφία πίσω από τη μεθοδολογία του Keynes (Keynes, 1973). Στην *Πραγματεία*, ο Keynes ανέπτυξε μια θεωρία για το πώς οι οικονομολόγοι και οι οικονομικοί φορείς θεσπίζουν αιτιολογημένους λόγους για πεποιθήσεις σε συνθήκες αβεβαιότητας. Επηρεασμένος και από τον Hume ([1739-40] 1978), ο Keynes πίστευε ότι, ως απλοί άνθρωποι, δε θα μπορούσαμε να ξέρουμε με βεβαιότητα τις αιτιατές δυνάμεις που διέπουν τις πολύπλοκες σχέσεις (Davis, 1994). Θα μπορούσαμε να βασιστούμε μόνο στην εμπειρία, τις ανθρώπινες ικανότητες, τη λογική (σε αντίθεση με τον ορθολογισμό) και τη διαίσθηση. (Ο Hume επίσης έδινε έμφαση στη σημασία των πεποιθήσεων). Το σύστημα των πεποιθήσεών μας, με τη σειρά του, αντικατοπτρίζει την κοινωνική φύση μας, με αποτέλεσμα οι κοινωνικές συμβάσεις να παίζουν ρόλο στη

διαμόρφωση των πεποιθήσεων. Ο Keynes (1973) θεωρεί ότι οι άνθρωποι βασίζονται στην συμβατική άποψη για τις μελλοντικές εξελίξεις στις οικονομικές αγορές, επειδή δεν έχουν κάποια άλλη καθοδήγηση. Το υπόλοιπο κενό καλύπτεται από αυτό που ο Hume ορίζει ως «φαντασία» και ο από αυτό που ο Keynes ορίζει ως «διαίσθηση». Οι έννοιες αυτές συνδυάζονται με τη λογική και τη συμβατική κρίση, ώστε να διαμορφώσουν άποψη βάσει των διαθέσιμων στοιχείων (Dow, 1990, Holt & Pressman, 2002).

9.5. Το μετα-κεϋνσιανό ρεύμα στην οικονομική μεθοδολογία

Η επίδραση της οικονομικής σκέψης του Keynes ήταν πολύ μεγάλη, ιδιαίτερα κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Εκτός από τη νεοκεϋνσιανή Οικονομική, η οποία θεωρείται μια από τις δύο μεγάλες σχολές σύγχρονης οικονομικής θεωρίας, αναπτύχθηκε και η λεγόμενη μετακεϋνσιανή σχολή. Η σχολή αυτή διαφοροποιήθηκε από τη νεοκεϋνσιανή Οικονομική και σε επίπεδο οικονομικής μεθοδολογίας. Η μετακεϋνσιανή μεθοδολογία, με βασικότερους εκπρόσωπους τους Joan Robinson (1969), Paul Davidson (1972), Alfred Eichner (1978), Victoria Chick (1983), Sheila Dow (1985), μεταξύ άλλων, χαρακτηρίζεται από μια ιδιαίτερη οικονομική μεθοδολογία και οδηγεί σε ξεχωριστή προσέγγιση στην οικονομική πολιτική. Η μετακεϋνσιανή μεθοδολογική θεώρηση αποτελείται από πέντε βασικά στοιχεία:

- Η οικονομική διαδικασία συντονίζεται κυρίως λόγω της ύπαρξης των θεσμών και της συμβατικής συμπεριφοράς και όχι λόγω του αυτόματου συντονισμού των αγορών. Παρ' όλα αυτά, πάντα υπάρχει η πιθανότητα οικονομικών αναταράξεων εξαιτίας της δημιουργικής, κερδοσκοπικής συμπεριφοράς και της αναθεώρησης των προσδοκιών υπό συνθήκες αβεβαιότητας. Οι οικονομικές δομές δεν είναι εγγενώς σταθερές, είτε εξαιτίας των θεσμών και των συμβάσεων, που μπορεί να αλλάξουν, είτε εξαιτίας πιθανών διαδοχικών αλλαγών, που μπορεί να προκύψουν όσον αφορά τις προσδοκίες, είτε εξαιτίας του ίδιου του βαθμού αβεβαιότητας, που μπορεί να αλλάξει.
- Η ύπαρξη ορίων στη γνώση είναι πολλές φορές αναπόφευκτη. Αυτό σημαίνει ότι, γενικά, η γνώση των οικονομικών σχέσεων σχετίζεται με την αβεβαιότητα. Η αβεβαιότητα είναι ο κανόνας, καθώς τα κοινωνικά συστήματα μετασχηματίζονται με μη προβλέψιμο τρόπο.
- Το χρήμα είναι κοινωνικός θεσμός που επινοήθηκε με σκοπό να αντιμετωπίσει την οικονομική αβεβαιότητα. Το χρήμα λειτουργεί ως παρονομαστής των συμβάσεων εργασίας και χρέους, επιτρέποντας, με τον τρόπο αυτό, στις καπιταλιστικές οικονομίες να λειτουργούν.
- Η κινητήριος δύναμη της οικονομίας είναι η παραγωγή παρά η ανταλλαγή αγαθών. Η προσφορά και η ζήτηση είναι αλληλένδετες, ενώ ο ατελής ανταγωνισμός θεωρείται η συνήθης – κανονική δομή στις αγορές συντελεστών παραγωγής και στις αγορές προϊόντων.
- Η κατανομή του εισοδήματος και, πιο γενικά, η κατανομή της οικονομικής δύναμης θεωρούνται σημαντικά κοινωνικά θέματα, που η οικονομική επιστήμη καλείται επίσης να εξετάσει (Dow, 1990· Holt & Pressman, 2002).

9.6. Η προσέγγιση της Κοινωνιολογίας της επιστημονικής γνώσης

Ένα μεγάλο μέρος της πρόσφατης ιστορίας της Φιλοσοφίας και της οικονομικής μεθοδολογίας απομακρύνεται από προσεγγίσεις που βασίζονται σε a priori κανόνες και σε αφηρημένες μεθοδολογικές αρχές. Η νέα μεθοδολογική τάση είναι περισσότερο περιγραφική και βασίζεται απευθείας στις εμπειρικές πρακτικές της σύγχρονης επιστήμης. Αυτή η τάση μερικές φορές αναφέρεται ως ρεαλιστική στροφή (naturalistic turn), επειδή στηρίζεται στην ιδέα ότι η επιστήμη αφορά τον φυσικό κόσμο και αυτός πρέπει να αντικατοπτρίζεται – αποτυπώνεται στη φιλοσοφία της επιστήμης (βλ. διεξοδικά Ballandonne, 2012; Lowe, 2004).

Επιπλέον, η επιστήμη εξελίσσεται με τρόπο a posteriori (εκ των υστέρων) ακολουθώντας μια διαδικασία συλλογισμού, από τα γεγονότα και τα αποδεικτικά στοιχεία στα συμπεράσματα, και όχι ξεκινώντας από θεωρητικές αρχές και την εξέταση των στοιχείων βάσει των αρχών αυτών. Έτσι ο Wade Hands συνέδεσε τη «ρεαλιστική στροφή» (naturalistic turn) με μια νέα άποψη της θεωρίας της γνώσης ή της επιστημολογίας, που επισημαίνεται ως «επιστημολογία που τείνει στον ρεαλισμό» (naturalized

epistemology). Με μια «επιστημολογία που τείνει στον ρεαλισμό» (naturalized epistemology), η Φιλοσοφία ακολουθεί τις πρακτικές της σύγχρονης επιστήμης για να εκτιμήσει τι θεωρείται γνώση.

Μέσα στο πλαίσιο αυτό υπάρχουν αρκετές ξεχωριστές προσεγγίσεις. Η βασική ιδέα πίσω από κάθε προσέγγιση είναι ότι ο συλλογισμός για το τι θεωρείται γνώση θα πρέπει να διαμορφωθεί βάσει των πρακτικών των σύγχρονων κοινωνικών επιστημών και όχι βάσει των μεθόδων και των ιδεών του θεωρητικού φιλοσοφικού συλλογισμού. Έτσι, όταν η Κοινωνιολογία χρησιμοποιείται για να εξηγήσει την επιστήμη και τη γνώση, η προσέγγιση αυτή ορίζεται ως Κοινωνιολογία της επιστημονικής γνώσης (S.S.K.: Sociology of Scientific Knowledge). Ενώ, όταν η Οικονομική χρησιμοποιείται για να εξηγήσει την επιστήμη και τη γνώση, η προσέγγιση αυτή ορίζεται ως Οικονομικά της επιστημονικής γνώσης (E.S.K.: Economics of Scientific Knowledge).

Η προσέγγιση των Barnes και Bloor είναι ένα από τα πρώτα παραδείγματα Κοινωνιολογίας της επιστημονικής γνώσης. Οι Barnes και Bloor, θέλοντας να μελετήσουν την επιστήμη ως κοινωνική δομή, διατύπωσαν τέσσερις μεθοδολογικές ή οργανωτικές αρχές:

- **Αιτιότητα** (Causality): επικέντρωση στους αιτιακούς παράγοντες των πεποιθήσεων των επιστημόνων.
- **Αμεροληψία** (Impartiality): ύπαρξη αμεροληψίας ανάμεσα στις ορθές και τις εσφαλμένες πεποιθήσεις.
- **Συμμετρία** (Symmetry): ο ίδιος τύπος αιτίας εξηγεί και τις ορθές και τις εσφαλμένες πεποιθήσεις.
- **Αντανακλαστικότητα** (Reflexivity): το ίδιο είδος επεξήγησης εφαρμόζεται και στην Κοινωνιολογία της επιστημονικής γνώσης (Boumans & Davis, 2010).

9.7. Η ρητορική της Οικονομικής και οι απόψεις της D. McCloskey

Η ρητορική προσέγγιση (Rhetoric Approach) είναι ένα από τα πρόσφατα ρεύματα στη φιλοσοφία της επιστήμης και της οικονομικής μεθοδολογίας, που διευρύνει τις ήδη υπάρχουσες ιδέες οι οποίες αφορούν την Κοινωνιολογία της επιστημονικής γνώσης (S.S.K.) και τα Οικονομικά της επιστημονικής γνώσης (E.S.K.), και αναπτύσσει παράλληλα νέες απόψεις για την κατάσταση και τη φύση της επιστήμης και της γνώσης.

Η ρητορική προσέγγιση έχει τις ρίζες της στην κλασική ρητορική των Αρχαίων Ελλήνων, οι οποίοι την κατανοούσαν ως μελέτη των τύπων και των μεθόδων του επιχειρήματος και της επικοινωνίας. Η ρητορική προσέγγιση αναπτύχθηκε κυρίως από οικονομολόγους και οικονομικούς μεθοδολόγους, ως αποτέλεσμα των σκέψεών τους για τα Οικονομικά και των πρακτικών που εφαρμόζουν οι οικονομολόγοι. Παράλληλα, όμως, η ρητορική προσέγγιση βασίζεται σε ιδέες σχετικά με την επιστήμη και τη γνώση που δεν προέρχονται ούτε από τα οικονομικά και κατ' επέκταση ούτε από την επιστήμη, αλλά βασίζονται στη μελέτη της ιστορίας, της λογοτεχνίας και της κουλτούρας. Έτσι, η ρητορική προσέγγιση, όπως αναπτύχθηκε από τους οικονομολόγους, αποτελεί το έναυσμα για έναν νέο μη επιστημονικό τύπο συλλογισμού των οικονομικών και της επιστήμης γενικά. Στο σημείο αυτό διαφοροποιείται από την Κοινωνιολογία της επιστημονικής γνώσης (S.S.K) και τα Οικονομικά της επιστημονικής γνώσης (E.S.K.).

Η πιο σημαντική εκπρόσωπος της ρητορικής προσέγγισης, που την έφερε στο προσκήνιο του ενδιαφέροντος των οικονομολόγων, είναι η Deirdre McCloskey (βλ. περαιτέρω Balak, 2005; Peter, 2001). Το κύριο έργο της, *The Rhetoric of Economics*, (1986) έχει δύο βασικούς στόχους:

- Πρώτον, στο ίδιο πνεύμα με την Κοινωνιολογία της επιστημονικής γνώσης, πιστεύει ότι οι οικονομικοί μεθοδολόγοι πρέπει να δώσουν περισσότερη προσοχή στους τρόπους με τους οποίους οι οικονομολόγοι επιχειρηματολογούν και προσπαθούν να πείσουν ο ένας τον άλλο για την ορθότητα των οικονομικών θεωριών. Κάτι τέτοιο περιλαμβάνει την επανεξέταση του τρόπου που χρησιμοποιούν τα Μαθηματικά και τη Στατιστική (για παράδειγμα, μέσω της ενσωμάτωσης μαθηματικών αποδείξεων σε ακαδημαϊκά άρθρα ή δίνοντας έμφαση στα τεστ σημαντικότητας στην εμπειρική έρευνα).
- Δεύτερον, η McCloskey προωθεί μια σαφή κριτική του θετικισμού, τον οποίο βλέπει ως κυρίαρχη προσέγγιση για την κατανόηση της επιστήμης από τους οικονομολόγους και ως την κυρίαρχη μέθοδο στα Οικονομικά.

Ο θετικισμός (τον οποίο η McCloskey εξισώνει με τον εκσυγχρονισμό ή μοντερνισμό) αντανακλά την άποψη ότι η επιστήμη προκύπτει λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη τη λογική και τις αποδείξεις και παραμερίζοντας τις υφιστάμενες πρακτικές των επιστημόνων σχετικά με το πώς τείνουν να εξαγάγουν τα συμπεράσματά τους. Ο θετικισμός, σύμφωνα με τη McCloskey, χαρακτηρίζεται από τους ακόλουθους κανόνες:

- Η πρόβλεψη (και ο έλεγχος) είναι ο στόχος της επιστήμης.
- Μόνο οι παρατηρήσιμες επιπτώσεις (ή προβλέψεις) μιας θεωρίας είναι σημαντικές για την αλήθεια τους.
- Η παρατηρησιμότητα (observability) συνεπάγεται αντικειμενικά, αναπαραγώγιμα πειράματα.
- Αν (και μόνο αν) μια πειραματική επίπτωση κάποιας θεωρίας αποδειχτεί εσφαλμένη, τότε η θεωρία αποδεικνύεται εσφαλμένη.
- Η αντικειμενικότητα είναι πολύτιμη, η υποκειμενική «παρατήρηση» (ενδοσκόπηση) δεν αποτελεί επιστημονική γνώση.
- Σύμφωνα με το απόφθεγμα του Kelvin, όταν δεν μπορείς να εκφράσεις κάτι μέσω των αριθμών, η γνώση σου είναι ανεπαρκής και μη ικανοποιητική.
- Η ενδοσκόπηση, οι μεταφυσικές πεποιθήσεις, η αισθητική και άλλα παρόμοια μπορεί να συνεισφέρουν στην ανακάλυψη μιας υπόθεσης, αλλά δεν μπορούν να συμβάλλουν στην αιτιολόγησή της.
- Είναι δουλειά της μεθοδολογίας να θέτει τα όρια ανάμεσα στον επιστημονικό και στον μη επιστημονικό συλλογισμό, καθώς και ανάμεσα στο θετικό και στο κανονιστικό. Η επιστημονική εξήγηση ενός γεγονότος θέτει το γεγονός υπό συγκεκριμένους κανόνες.
- Οι επιστήμονες, για παράδειγμα οι οικονομικοί επιστήμονες, δεν έχουν τίποτα να πουν σαν επιστήμονες για τις αξίες, την ηθική ή την τέχνη. (Holt & Pressman, 2002).

Έτσι, για την McCloskey, η κριτική και η απόρριψη του θετικισμού συνεισφέρει στην πραγματική κατανόηση της επιστημονικής πρακτικής των οικονομολόγων. Σύμφωνα με τη McCloskey, η σύγχρονη Οικονομική, παρά τον φαινομενικό θετικισμό της, χρησιμοποιεί φιλολογικές μεθόδους, όπως για παράδειγμα μεταφορές, αναλογίες και διηγηματικό-αφηγηματικό λόγο, για να πείσει για την ορθότητα των οικονομικών θεωριών (McCloskey, 1986).

9.8. Ο κριτικός ρεαλισμός του Lawson

Εκτός από τα παραπάνω σύγχρονα ρεύματα οικονομικής μεθοδολογίας, ο κριτικός ρεαλισμός είναι επίσης μια μεθοδολογική προσέγγιση η οποία ακολουθείται από πολλούς οικονομολόγους και βασίζεται στον ρεαλισμό. Ως ρεαλισμός νοείται η άποψη ότι ο κόσμος υπάρχει ανεξάρτητα από τις θεωρίες και την ανθρώπινη σκέψη γι' αυτόν. Ένα είδος ρεαλιστικής θεώρησης, η οποία παρέχει μια σειρά από αιτιακές επεξηγήσεις, είναι ο κριτικός ρεαλισμός που αναπτύχθηκε από τον Tony Lawson. Ο Lawson στο κύριο έργο του *Economics and Reality* (1997) υποστηρίζει ότι οι οικονομίες και οι κοινωνίες είναι ανοικτά και όχι κλειστά συστήματα και δεν μπορούν να κατανοηθούν πλήρως με κριτήριο τις εμπειρικές κανονικότητες ή τον σταθερό συνδυασμό γεγονότων. Ίσως θα πρέπει, καλύτερα, να κοιτάξουμε σε βάθος αυτά τα πρότυπα γεγονότων και να διερευνήσουμε τις αιτιακές δομές, τις δυνάμεις και τους υποκείμενους μηχανισμούς που εμφανίζονται με διαφορετικές τάσεις, τόσο στα οικονομικά φαινόμενα όσο και στην οικονομική συμπεριφορά. Έτσι, ο Lawson απορρίπτει τις εμπειριστικές οικονομικές μεθοδολογίες και δομεί μια σειρά από επεξηγήσεις και επιχειρήματα έξω από τις κανονικότητες των γεγονότων. Τέλος, υποστηρίζει ότι ο ρεαλισμός απαιτεί να αναρωτηθούμε για το ποιες είναι οι βασικές προϋποθέσεις που πρέπει να ληφθούν υπόψη, δίνοντας έμφαση στους αιτιακούς παράγοντες, εάν θέλουμε να αιτιολογήσουμε τα φαινόμενα που παρατηρούμε (Lawson, 1997, βλ. ωστόσο και Lawson, 2005, 2006, 2009, 2013 για μια παρουσίαση της περαιτέρω ανάπτυξης των θέσεων του Lawson ως προς την ανάγκη οριοθέτησης της ετερόδοξης έναντι της ορθόδοξης Οικονομικής).

9.9. Συμπεράσματα

Οι ετερόδοξες προσεγγίσεις, όπως διαπιστώσαμε, απομακρύνονται από βασικές παραδοχές της ορθόδοξης, νεοκλασικής Οικονομικής, ωστόσο, εμπλουτίζουν την οικονομική ανάλυση με νέο περιεχόμενο διανοίγοντας νέες, γόνιμες οδούς έρευνας στην ερμηνεία των οικονομικών φαινομένων. Η θεσμική σχολή, ειδικότερα, υιοθετώντας μια ολιστική, εξελικτική προοπτική, αναδεικνύει τον κρίσιμο ρόλο του θεσμικού πλαισίου στη διαμόρφωση οικονομικών συμπεριφορών, μη δυνάμενων να εξηγηθούν ικανοποιητικά βάσει της παραδοσιακής θεωρίας. Αντλώντας από την κενύσιανή θεωρία, οι μετακεύνσιανές τάσεις υπογραμμίζουν την αδυναμία της οικονομίας της αγοράς να συντονίσει αποτελεσματικά οικονομικές δραστηριότητες σε ατελείς αγορές με οικονομικές μονάδες που επιδιώκουν ικανοποιητικές και όχι βέλτιστες λύσεις στις οικονομικές αποφάσεις. Επιπλέον, σύγχρονα ρεύματα στην οικονομική μεθοδολογία, όπως η Κοινωνιολογία της επιστημονικής γνώσης, η ρητορική και ο κριτικός ρεαλισμός συνθέτουν ένα πανόραμα επιλογών που τείνουν να απομακρυνθούν από τις δεσπόμενες επιταγές της οικονομικής ορθοδοξίας, διανοίγοντας νέες, γόνιμες ερευνητικές οδούς στη φιλοσοφική θεμελίωση των κοινωνικών επιστημών.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Balak, B. (2005). *McCloskey's rhetoric: Discourse ethics in economics*. London: Taylor and Francis.
- Ballandonne, M. (2012). New economics of science, economics of scientific knowledge and sociology of science: The case of Paul David. *Journal of Economic Methodology*, 19(4), 391-406.
- Berger, S. (2009). Myrdal's institutional theory of the state: From welfare to predation - and back? *Journal of Economic Issues*, 43(2), 353-360.
- Boumans, M., & Davis, J.B. (2010). *Economic Methodology: Understanding economics as a science*. London: Macmillan.
- Brette, O. (2003). Thorstein Veblen's theory of institutional change: Beyond technological determinism. *European Journal of the History of Economic Thought*, 10(3), 455-477.
- Carabelli, A. (1988). *On Keynes's Method*. London: Macmillan.
- Chick, V. (1983). *Macroeconomics After Keynes*. Oxford: Philip Allan.
- Cordes, C. (2007). Turning economics into an evolutionary science: Veblen, the selection metaphor, and analogical thinking. *Journal of Economic Issues*, 41(1), 135-154.
- Cypher, J. (2009). On the income gap between nations: Was Veblen the first development economist? *Journal of Economic Issues*, 43(2), 361-369.
- Davidson, P. (1972). *Money and the Real World*. London: Macmillan.
- Davis, J. (1994). *Keynes's Philosophical Development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dow, S.C. (1985). *Macroeconomic Thought: A Methodological Approach*. Oxford: Blackwell.
- Dow, S.C. (1990). Post Keynesianism as Political Economy: A Methodological Discussion. *Review of Political Economy*, 2, 345-58.
- Dugger, W.M. (2006). Veblen's radical theory of social evolution. *Journal of Economic Issues*, 40(3), 651-672.
- Eichner, A. (1978). *A Guide to Post Keynesian Economics*. London: Macmillan.
- Griffin, R., & Karayiannis, A. (1996). Thorstein Veblen's Theory of the Financial Entrepreneur. In G. Graburro & B. Pettman (Eds.), *Social Economics in Transition*, Hull, Yorkshire, England: International Institute of Social Economics.
- Gruchy, A. (1947). *Modern Economic Thought: The American Contribution*, New York: A. M. Kelley.

- Hall, J., & Ludwig, U.(2010).Veblen, Myrdal, and the convergence hypothesis: Toward an institutionalist critique. *Journal of Economic Issues*, 44(4), 943-961.
- Hédoin, C. (2010). Did Veblen generalize darwinism (and why does it matter)? *Journal of Economic Issues*, 44(4), 963-989.
- Ho, P. (2009). An institutionalist's policy advice to address international inequalities: The contributions of Gunnar Myrdal. *Journal of Economic Issues*, 43(2), 337-344.
- Ho, P.S. (2006). Analyzing and arresting uneven development: Friedrich List and Gunnar Myrdal compared. *Journal of Economic Issues*, 40(2), 359-367.
- Hodgson,G.M. (2008). How Veblen generalized darwinism. *Journal of Economic Issues*, 42(2),399-405.
- Holt, R.P.F., & Pressman, S. (2002). *A New Guide to Post Keynesian Economics*. London: Routledge.
- Keynes, J.M. (1973).*The General Theory of Employment Interest and Money*. London: Macmillan.
- Lawson, T. (1997). *Economics and Reality*. London: Routledge.
- Lawson, T. (2009). Applied economics, contrast explanation and asymmetric information. *Cambridge Journal of Economics*, 33(3), 405-419.
- Lawson, T.(2005). Reorienting history (of economics). *Journal of Post Keynesian Economics*, 27(3), 455-470.
- Lawson, T.(2006). *The nature of heterodox economics*. Cambridge Journal of Economics, 30(4), 483-505.
- Lawson,T.(2013). What is this 'school' called neoclassical economics? *Cambridge Journal of Economics*, 37(5), 947-983.
- Liagouras, G. (2009). Socio-economic evolution and Darwinism in Thorstein Veblen: A critical appraisal. *Cambridge Journal of Economics*, 33(6), 1047-1064.
- Lowe, A.(2004). Methodology choices and the construction of facts: Some implications from the sociology of scientific knowledge. *Critical Perspectives on Accounting*, 15(2), 207-231.
- McCloskey, D. (1986). *The Rhetoric of Economics*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Myrdal, G. (1978). Institutional Economics. *Journal of Economic Issues*, 12(4), 771-783.
- Papageorgiou, T., & Michaelides, P.G. (2015, in press). Joseph Schumpeter and Thorstein Veblen on technological determinism, individualism and institutions. *European Journal of the History of Economic Thought*.
- Papageorgiou, T., Katselidis, I., & Michaelides, P.G. (2013). Schumpeter, Commons, and Veblen on institutions. *American Journal of Economics and Sociology*, 72(5), 1232-1254.
- Peter, F. (2001). Rhetoric vs realism in economic methodology: A critical assessment of recent contributions. *Cambridge Journal of Economics*, 25(5), 571-58.
- Robinson, J. (1969). *Economic Philosophy*. London: Penguin.
- Schütz, M., & Rainer, A. (2015, in press). J.A. Schumpeter and T.B. Veblen on economic evolution: The dichotomy between statics and dynamics. *European Journal of the History of Economic Thought*.
- Veblen, T. (1975). *The theory of business enterprise*. New York: A. M. Kelley.
- Veblen, T.(1936). *What Veblen taught: selected writings of Thorstein Veblen*. New York: A. M. Kelley.
- Wunder, T.A. (2007). Toward an evolutionary economics: The 'theory of the individual' in Thorstein Veblen and Joseph Schumpeter. *Journal of Economic Issues*, 41(3), 827-839.
- Καραγιάννης, Α. (2001). Οικονομική Μεθοδολογία: Ιστορική Ανάλυση, Αθήνα: Κριτική.
- Ψαλιδόπουλος, Μ. (1990). *Κεϋνσιανή θεωρία και ελληνική οικονομική πολιτική: Μύθος και πραγματικότητα*. Αθήνα: Κριτική.

Κριτήρια αξιολόγησης

Ερωτήματα κατανόησης - ανάπτυξης

1. Να επισημάνετε τα κυριότερα σημεία διαφοροποίησης του Veblen σε σχέση με τις μεθοδολογικές υποθέσεις της νεοκλασικής Οικονομικής.
2. Να παραθέσετε τις βασικές μεθοδολογικές παραδοχές του Myrdal.
3. Να αναφέρετε τη θέση του Keynes σχετικά με τη χρησιμότητα των θεωρητικών μαθηματικών μοντέλων στα Οικονομικά.
4. Ποιες είναι οι βασικές παραδοχές της μετακεϋνσιανής μεθοδολογικής θεώρησης;
5. Να περιγράψετε την έννοια της 'ρεαλιστικής στροφής'.
6. Σε ποιους κανόνες θεμελιώνεται ο θετικισμός, σύμφωνα με την κριτική της McCloskey;
7. Ποια είναι τα βασικά επιχειρήματα του κριτικού ρεαλισμού του Lawson;

Απάντηση/Λύση

1. Βλ. απάντηση κεφ. 9.2
2. Βλ. απάντηση κεφ. 9.3
3. Βλ. απάντηση κεφ. 9.4
4. Βλ. απάντηση κεφ. 9.5
5. Βλ. απάντηση κεφ. 9.6
6. Βλ. απάντηση κεφ. 9.7
7. Βλ. απάντηση κεφ. 9.8

Υλικό από το Διαδίκτυο

The History of Economy Thought Website, διαθέσιμο στο:
http://web.archive.org/web/20100302181941id_/http://homepage.newschool.edu/~het/, τελευταία πρόσβαση
29/04/2015

Κεφάλαιο 10

Σύγχρονες τάσεις οικονομικής μεθοδολογίας

Σύνοψη

Η σύγχρονη φιλοσοφία της επιστήμης, που καλλιεργείται, όπως είδαμε (βλ. Κεφ. 6), στο πλαίσιο της συζήτησης για τα επιστημολογικά θεμέλια των φυσικών, κυρίως, επιστημών, έχει ασκήσει σοβαρές επιδράσεις στη φιλοσοφία των κοινωνικών επιστημών, και την οικονομική μεθοδολογία ειδικότερα (Albert, 2006; Backhouse, 1994; Beinhocker, 2013; Caldwell, 1982; Hands, 1994, 1997, 2001; 2007; Hart, 1997; Hausman, 1984; Redman, 1993; Schliesser, 2008; Volpi, 2010). Η συζήτηση, μεταξύ άλλων, αφορά κρίσιμα θέματα γνωστικής προόδου και ορθολογικότητας του επιστημονικού εγχειρήματος, γεγονός ιδιαίτερος σημαντικό για τον τρόπο διαμόρφωσης και εξέλιξης των σύγχρονων κοινωνικών επιστημών. Σοβαρές διαστάσεις έλαβε η ως άνω συζήτηση στο πεδίο της Οικονομικής, επειδή η τελευταία είναι δομημένη στο πρότυπο των φυσικών επιστημών, ενδεχομένως περισσότερο σε σχέση με άλλες κοινωνικές επιστήμες (βλέπε και για αναλυτική συζήτηση στα Δρακόπουλος, 2001, Ζουμπουλάκης, 2007). Στο κεφάλαιο αυτό, θα εξετάσουμε διεξοδικά τις δυνατότητες εφαρμογής των επιστημολογικών προσεγγίσεων των Popper, Kuhn, Lakatos και Laudan στη σφαίρα της Οικονομικής, με ταυτόχρονη εστίαση στο ερώτημα για την ύπαρξη γνωστικής προόδου (Mongin, 2006), καθώς και τη φύση της ορθολογικότητας (Mongin, 2002) που διέπει αυτόν τον επιστημονικό κλάδο.

Προαπαιτούμενη γνώση

Ζουμπουλάκης, Μ. 2007. Προβλήματα μεθόδου στην Οικονομική Επιστήμη, Βόλος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

10.1. Ποππεριανή διαψευσιμότητα και διαδοχή οικονομικών θεωριών

10.1.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Οι εργασίες του Popper διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στις μεθοδολογικές συζητήσεις στην Οικονομική. Αυτό γίνεται αντιληπτό μετά τη μετάφραση του βασικού έργου *Logik der Forschung* (Λογική της Έρευνας) στα αγγλικά, στα τέλη της δεκαετίας του 1950. Εν προκειμένω, θα ασχοληθούμε με το πρόβλημα της εφαρμογής των ποππεριανών αρχών στην Οικονομική, με στόχο τη συναγωγή συμπερασμάτων που αφορούν την καταλληλότητα της ποππεριανής μεθοδολογίας για τους σκοπούς που θέτουν οι οικονομολόγοι. Πολλοί εξ αυτών αναγνωρίζουν, σαφώς ή σιωπηρά, τις ενδεχόμενες αδυναμίες κατά την εφαρμογή της μεθοδολογίας του Popper στο πεδίο των οικονομικών θεωριών, με αναπόφευκτη συνέπεια την ύπαρξη διαφόρων εκδοχών της στην Οικονομική (βλ. σχετικά, Boylan & O'Gorman, 2007; Gorton, 2006; Hargreaves Hear et al., 2012; Kerstenetzky, 2009; Matzner & Bhaduri, 1998; Nooteboom, 1990; Notturmo, 2013). Ο μεθοδολογικός ατομισμός ωστόσο, έλαβε ιδιαίτερη ώθηση στην Οικονομική από το έργο των Popper και Hayek, γεγονός που συνέβαλε στην απομάκρυνση ψυχολογικών υποθέσεων από το corpus της Οικονομικής (βλ. Μελέτη περίπτωσης 2), και στην ενίσχυση της αυτονομίας της ως επιστήμης (Hudik, 2011; βλ. κεφ. 4).

Ως σημείο αφετηρίας των σχετικών συζητήσεων μπορούμε να εκλάβουμε το σημαντικό έργο του T.W. Hutchison. Η σημασία και τα βασικά αξιώματα της οικονομικής θεωρίας, εκδομένο το 1938, ένα από τα πρώτα παραδείγματα μεταφοράς του ποππεριανού πλαισίου στα οικονομικά. Ο Hutchison πέρασε αρκετό καιρό στη Γερμανία της δεκαετίας του '30, παρακολούθησε την άνοδο του ναζισμού και ήλθε σε επαφή με το έργο του Popper. Παράλληλα, δεν συμεριζόταν την αξιωματική και παραγωγική φύση της οικονομικής μεθόδου εκείνης της εποχής, γεγονός που τον οδήγησε στη διατύπωση ενός κριτηρίου οριοθέτησης το οποίο αποκαλύπτει την επίδραση των ποππεριανών θέσεων.

Αξίζει να αναφερθεί ότι αντικειμενικός σκοπός του Hutchison παρέμενε η απόδοση εμπειρικού χαρακτήρα στην Οικονομική. Η εφαρμογή της ποππεριανής αρχής της διαψευσιμότητας από τον Hutchison αναμφισβήτητα συνέβαλε στην ανάπτυξη περαιτέρω μεθοδολογικών συζητήσεων (βλ. ωστόσο και τις

επιφυλάξεις όσων αμφισβητούν ένα τέτοιο ενδεχόμενο, θεωρώντας τον υπερ-εμπειρισμό που αποδίδεται στον Hutchison ασυμβίβαστο με την ποππεριανή διαψευσιμοκρατία, πχ Hart, 2011). Παρ' όλα αυτά οικονομολόγοι με προτίμηση στην παραγωγική θεμελίωση όπως οι Robbins και Machlup, δεν συνηγορούν υπέρ του (ακραίου ίσως) εμπειρισμού που επικαλείται ο Hutchison.

10.1.2. Εφαρμογές της ποππεριανής μεθοδολογίας στην Οικονομική

Πολλοί οικονομολόγοι μελέτησαν αντίστοιχες εφαρμογές της ποππεριανής μεθοδολογίας, με τον Marc Blaug (1976, σ.149) να υποστηρίζει ότι η επίδραση της μεθοδολογίας αυτής διαφαίνεται ήδη στην Οικονομική. Τούτο προκύπτει από την ιδιαίτερη σημασία που αποδίδεται στα μεθοδολογικά γραπτά του Friedman, ο οποίος, κατά την άποψη του Blaug, έχει δεχτεί αισθητή επίδραση από τη σκέψη του Popper. Σε μια σημαντική μεθοδολογική εργασία του, ο Blaug (1980) υιοθετεί την ποππεριανή στάση. Έχει τη γνώμη, μάλιστα, ότι οι σύγχρονοι οικονομολόγοι αισθάνονται ευτυχέστεροι όταν ανακηρύσσουν τη διαψευσιμότητα σε ρυθμιστική αρχή, παρά όταν επιχειρούν να την εφαρμόσουν. Προβάλλεται, ακόμη, η διαπίστωση ότι η απροθυμία των οικονομολόγων να αναπτύξουν θεωρίες, οι οποίες περιλαμβάνουν υποκείμενες σε διάψευση υποθέσεις, συνοδεύεται από μια γενικότερη επιφύλαξη να αντιπαραβάλουν αυτές τις θεωρητικές προτάσεις προς τα πραγματικά γεγονότα. Τούτο ερμηνεύεται από τον Blaug ως αδυναμία των σύγχρονων Οικονομικών. Ορισμένοι μάλιστα υποστηρίζουν την ακαταλληλότητα παραδόσεων, όπως ο θετικισμός, ο κριτικός ρεαλισμός και η διαψευσιμοκρατία (falsificationism), ως ενδεδειγμένων οικονομικών μεθοδολογιών (πχ. Baert, 1996).

Χωρίς, ασφαλώς, να ισχυριστούμε ότι η ποππεριανή μεθοδολογία είναι η προσφορότερη για την Οικονομική, επισημαίνουμε ότι και ο Blaug αντιλαμβάνεται τους περιορισμούς αυτής της μεθοδολογίας αλλά εξακολουθεί να την υποστηρίζει ενεργά. Αυτή η στάση του Blaug ενδέχεται να προξενήσει ερωτήματα καθώς ο ίδιος υιοθετεί τη λακατοσιανή μεθοδολογία σε άλλα τμήματα του έργου του. Υπενθυμίζουμε, άλλωστε, και τις επιφυλάξεις του Lakatos για το ποππεριανό σύστημα ως απλουστευτικό, καθώς αναγνωρίζεται ότι οι θεωρίες συχνά απαιτούν προστασία από επικείμενες απορρίψεις, καθώς και μεγαλύτερο βαθμό ευκαμψίας.

Ο Hands (1984) προβαίνει σε παρόμοιες επισημάνσεις, πιστεύοντας ότι η εμμονή του Blaug στην αρχή της διαψευσιμότητας είναι δυνατό να προκαλέσει σύγχυση, καθώς στα Οικονομικά υπάρχουν ομάδες μη ελέγξιμων ή δύσκολα υποκείμενων σε διάψευση θεωριών, και ως εκ τούτο μη αμιγώς επιστημονικών. Εντούτοις, ο Hands δεν προτείνει την εγκατάλειψη αυτής της μεθοδολογικής αρχής, αλλά επισημαίνει ότι μια ευρεία προσχώρηση στις ποππεριανές μεθόδους είναι πιθανό να επιβραδύνει την πρόοδο στην Οικονομική.

Ο Boland (1982) αποτελεί ένα ακόμη παράδειγμα συγγραφέα που ελκύεται από τον Popper. Ο Boland αναγνωρίζει ότι πολλοί οικονομολόγοι, παρά τις περί αντιθέτου ενδείξεις, δεν εφαρμόζουν τις ποππεριανές μεθόδους. Πιστεύει, μάλιστα, ότι η κύρια συμβολή της μεθοδολογίας του Popper στα Οικονομικά είναι η αποτροπή κάθε πιθανής συνηγορίας υπέρ μιας μεθόδου θεμελιωμένης στην επαγωγή. Ο Boland αντιλαμβάνεται ότι πολλές προτάσεις της οικονομικής θεωρίας δεν επιδέχονται διάψευση, όπως, για παράδειγμα, το αξίωμα της μεγιστοποίησης. Αυτό που είναι ενδιαφέρον στην ερμηνεία του Popper από τον Boland είναι ο ισχυρισμός του τελευταίου ότι προτάσεις όπως αυτή του κριτηρίου οριοθέτησης και της ανάπτυξης της επιστημονικής γνώσης ενδέχεται να έχουν καταστεί αφορμή για άγονες διενέξεις. Αυτή η απόρριψη τόσο θεμελιωδών πτυχών της ποππεριανής μεθοδολογίας σημαίνει μια ουσιαστική διαφοροποίηση από την αυστηρή εφαρμογή της μεθόδου στην Οικονομική. Εντούτοις, ο Boland έχει αναγνωρίσει τη σπουδαιότητα του μεθοδολογικού ατομικισμού στην Οικονομική και στη σύγχρονη επιστημολογία.

Αντίθετα, άλλοι μεθοδολόγοι έχουν διατυπώσει αμφιβολίες για την εφαρμοσιμότητα της ποππεριανής προσέγγισης. Ανάμεσα σε αυτούς οφείλουμε να συμπεριλάβουμε τον Caldwell (1982, σ. 124 κ.ε.), τον Hindess (1977) και, κυρίως, τον Klant (1984), στα πλαίσια μιας λεπτομερέστερης προσπάθειας του τελευταίου να πιστοποιήσει την ύπαρξη πολλών περιοχών της Οικονομικής, οι οποίες παρουσιάζουν προβλήματα στην εφαρμογή της ποππεριανής μεθοδολογίας. Ερευνώντας αν οι περιοχές αυτές μπορούν να εκπληρώσουν τις απαιτήσεις που θέτει ο Popper, ο Klant φαίνεται να καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η Οικονομική αδυνατεί να εναρμονιστεί με τις απαιτήσεις της διαψευσιμότητας και ενός αυστηρού εμπειρικού ελέγχου των θεωριών, κατά τις επιταγές ενός ποππεριανού επιστημολογικού πλαισίου.

Από την παλαιότερη γενιά των κλασικών μεθοδολόγων, ο Friedman έχει διεκδικήσει κάποια συγγένεια με τον Popper. Υποστηρίζεται εντούτοις ότι η θέση του Friedman φαίνεται εγγύτερη προς τον ινστρουμενταλισμό, ο οποίος εξάγεται από την επαγωγή. Κατά συνέπεια, η μεθοδολογία του Friedman δεν είναι ακριβώς ποππεριανή. Αλλά και ο Robbins (1971, σελ. 41) φαίνεται εντυπωσιασμένος από το έργο του

Ropper. Πρόσφατες επικλήσεις για υιοθέτηση θέσεων συναφών προς τις ποππεριανές προέρχονται από τους Rutherford (1984) και Loasby (1984).

Αλλά και οι ασχολούμενοι με την οικονομετρία έχουν αποδώσει κάποια σημασία στις θέσεις του Ropper. Ο Hendry (1980) αισθάνεται ότι η οικονομετρική πρακτική είναι συνεπής προς την παράδοση της διαψευσιμότητας. Τούτο, όμως, επιδέχεται αμφισβήτηση. Όπως, άλλωστε, καταδεικνύεται από τους Pesaran και Smith (1985), οι οικονομετρικές τεχνικές καθιστούν αναμφίβολα τα περισσότερα οικονομετρικά αποτελέσματα μη αυστηρώς υποκείμενα σε διάψευση. Επιπλέον, τέτοιες θεωρήσεις αγνοούν τα επαγωγικά θεμέλια μεγάλου μέρους της στατιστικής εργασίας η οποία αναλαμβάνεται από τους οικονομολόγους. Πράγματι, ο Ropper έχει ο ίδιος αντιληφθεί τη δυσχέρεια της ανάληψης στατιστικού έργου στα Οικονομικά.

Αποτελεί, άλλωστε, γεγονός ότι αρκετοί οικονομολόγοι έχουν αποτύχει να εκτιμήσουν πλήρως τις μεθοδολογικές συνέπειες και τη ριζικότητα της ποππεριανής μεθόδου. Παράλληλα, δεν παύει να αληθεύει ο ισχυρισμός ότι η πλειονότητα των ερευνητών επιζητεί μάλλον να επαληθεύσει παρά να διαψεύσει τις θεωρίες της. Αυτό απεικονίζεται σαφώς σε μια σημαντική μελέτη των Canterbury και Burkhardt (1983), στην οποία εξετάστηκαν 542 εμπειρικά άρθρα που εμφανίστηκαν σε έγκυρα αμερικάνικα οικονομικά περιοδικά μεταξύ των ετών 1973 και 1978.

Τα αποτελέσματα της μελέτης κατέδειξαν ότι μόνο τρία από το σύνολο των 542 άρθρων επιχειρήσαν να διαψεύσουν τις ελεγχόμενες υποθέσεις. Κατά συνέπεια, οι ερευνητές κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι είναι ελάχιστη η προσπάθεια που καταβάλλεται εκ μέρους των οικονομολόγων για αυστηρή κριτική διάψευση υποθέσεων και προτάσεων. Ο Mayer (1980) παραπονείται ότι τα περιοδικά δίνουν τόσο μεγάλη έμφαση στην αποδοχή άρθρων τα οποία επαληθεύουν υποθέσεις, πιστεύοντας ότι τούτο συμβάλλει στην υιοθέτηση ενός αριθμού επισφαλών ή και αμφίβολων πρακτικών, οι οποίες επινοούνται για την επίτευξη ικανοποιητικών αποτελεσμάτων, καθώς η συνεχής δοκιμασία των δεδομένων θα τα αναγκάσει να εξάγουν το προσδοκώμενο ή επιθυμητό αποτέλεσμα.

10.1.3. Τελικές παρατηρήσεις

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να δεχθούμε ότι όπως ακριβώς συμβαίνει και με την προσέγγιση των επιστημονικών επαναστάσεων του T.S. Kuhn (την οποία θα εξετάσουμε διεξοδικά στη συνέχεια), οι ποππεριανές συστάσεις για αυστηρό εμπειρικό έλεγχο υποθέσεων και θεωριών χαρακτηρίζονται από πολυσημία εφαρμογών στην Οικονομική, αλλά και από ανυπαρξία ευρύτερης συμφωνίας μεταξύ των ερευνητών για αναφορά σε κοινούς κανόνες, προσδιοριστικούς του επακριβούς τρόπου εφαρμογής των εν λόγω προσεγγίσεων.

Το βασικό ερώτημα εν προκειμένω είναι πώς θα καταστεί η ορθόδοξη Οικονομική υποκείμενη σε διαψευστικούς ελέγχους, ενώ ταυτοχρόνως εξακολουθεί να υπερασπίζεται το ορθολογικό αξίωμα που δεν επιδέχεται διάψευση (βλ και Boylan & O'Gorman, 2007). Οι μεθοδολογικές επιταγές του Ropper δεν διατυπώθηκαν με σκοπό την άμεση εφαρμογή τους σε κάποια συγκεκριμένη κοινωνική επιστήμη, αλλά για να συνεισφέρουν στην καλλιέργεια και προαγωγή του μεθοδολογικού ατομικισμού, ως κατ' εξοχήν ενιαίας αναλυτικής μεθοδολογίας των κοινωνικών επιστημών (Gorton, 2006).

10.2. Το κουνιανό παράδειγμα και η μεταφορά του στην Οικονομική

10.2.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Το κουνιανό σχήμα έχει χρησιμοποιηθεί από τους οικονομολόγους με δύο μορφές:

- Κατά πρώτον, η κουνιανή προβληματική έχει φανεί ενδιαφέρουσα για τους ιστορικούς της οικονομικής σκέψης και η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων τίθεται στο επίκεντρο της προσοχής πολλών ιστορικών και μεθοδολόγων της Οικονομικής.
- Κατά δεύτερον, ο Kuhn εντάσσει την έννοια της κανονικής επιστήμης στα πλαίσια μιας σαφώς κοινωνιολογικής προσέγγισης, γεγονός το οποίο προξενεί το ενδιαφέρον για τη μελέτη της συμπεριφοράς της επιστημονικής κοινότητας και τις προϋποθέσεις της επιστημονικής δραστηριότητας των μελών της.

Για να διαπιστώσουμε την εφαρμοσιμότητα της προσέγγισης του Kuhn στο πεδίο της ιστορίας της οικονομικής σκέψης, υπενθυμίζουμε ότι ο όρος «παράδειγμα» (paradigm) στον Kuhn χαρακτηρίζεται από πολυσημία εφαρμογών. Η Margaret Masterman (1970) έχει προσδιορίσει 22 διαφορετικές χρήσεις του όρου παράδειγμα στον Kuhn, ενώ ο Dudley Shapere (1971) αισθάνεται ότι αυτή η χαλαρότητα επακριβούς καθορισμού του παραδείγματος οδηγεί σε ένα είδος απροσδιοριστίας, που επιτρέπει να ταυτίσουμε την επιστήμη με τις ποικίλες δραστηριότητες των επιμέρους επιστημών. Τούτο εξηγείται από το γεγονός ότι τα παραδείγματα είναι συνήθως υπονοούμενα, χωρίς σαφή διατύπωση και με έλλειψη πλήρους και συστηματικής διάρθρωσης. Ο Shapere ισχυρίζεται ότι αυτές οι ασάφειες που περιβάλλουν τον κουνιανό καθορισμό ενός παραδείγματος, δυσχεραίνουν την επακριβή προσπάθεια διάκρισης μεταξύ κανονικής και εξαιρετικής επιστήμης.

10.2.2. Εφαρμογές του κουνιανού παραδείγματος στην Οικονομική

Ανάλογες επισημάνσεις παρατηρούνται και σε ορισμένες μεθοδολογικές προσεγγίσεις της ιστορίας της οικονομικής σκέψης, βασισμένες στο κουνιανό παράδειγμα. Ειδικότερα:

Ο Martin Bronfenbrenner (1971) διατυπώνει τον ισχυρισμό ότι στα Οικονομικά σπάνια συναντάμε την πλήρη κυριαρχία ενός παραδείγματος ή την οριστική αντικατάσταση ενός παραδείγματος από κάποιο άλλο. Η εμπειρία μαρτυρεί τη σύνθεση που προκύπτει από διαφορετικές προοπτικές ως σύγκλιση απόψεων και θεωριών που δίστανται μεταξύ τους. Κατά συνέπεια, τόσο η συνέχεια όσο και η ασυνέχεια στη διαδοχή υποθέσεων και θεωριών συνιστούν χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ιστορίας της οικονομικής σκέψης.

Οι Kuhn και Weaver (1971) προχωρούν ακόμη περισσότερο, καταδεικνύοντας τη σημασία του επιπέδου γενίκευσης για τον καθορισμό ενός παραδείγματος. Εάν αληθεύει η παραδοχή ότι διαφορετικά παραδείγματα είναι ως επί το πλείστον περιγραφικά ή προϋποθέτουν υψηλό βαθμό αφαίρεσης, τότε μπορεί εύκολα να εξηγηθεί το γεγονός της ύπαρξης αισθητής διάστασης απόψεων ανάμεσα στους οικονομολόγους ως προς τον αριθμό των επιστημονικών επαναστάσεων που έχει γνωρίσει η ιστορία της οικονομικής σκέψης.

Ένα περισσότερο φιλόδοξο και γενικευμένο παράδειγμα μπορεί να καταρρεύσει πολύ πιο εύκολα από ένα εξειδικευμένο. Κατά συνέπεια, η διαπίστωση των επιστημονικών επαναστάσεων αποτελεί συνάρτηση του βαθμού γενίκευσης ενός συστήματος υποθέσεων και θεωριών, καθώς και της ευρύτητας του πεδίου εφαρμογών τους. Οι Kuhn και Weaver διατείνονται εξάλλου ότι στα Οικονομικά, σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στη Φυσική, οι δομές και το θεσμικό πλαίσιο μεταβάλλονται συνεχώς, δηλαδή αυτό που αλλάζει δεν είναι μόνο ο τρόπος που βλέπουμε τα πράγματα αλλά και η ίδια η εμπειρική πραγματικότητα, ο κόσμος των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων. Συνεπώς, η ανάλυση της αλλαγής παραδειγμάτων στα οικονομικά καθίσταται περισσότερο σύνθετη και απαιτεί μεγαλύτερη διακριτικότητα.

Ο G. Stigler (1969) επαναλαμβάνει μερικές από τις αμφιβολίες που αφορούν τον χαλαρό προσδιορισμό ενός παραδείγματος, έχοντας την άποψη ότι το γεγονός αυτό περιορίζει σοβαρά την εφαρμοσιμότητα του κουνιανού σχήματος στα Οικονομικά.

Ο Laudan (1977) εγείρει πρόσθετες αμφιβολίες σχετικά με τα παραδείγματα. Διατηρεί την πεποίθηση ότι ο Kuhn δεν συνυπολογίζει τη σημασία των εννοιολογικών προβλημάτων και τον ρόλο που διαδραματίζουν στην αξιολόγηση ενός παραδείγματος. Ερωτήματα που αφορούν τη διασύνδεση εννοιολογικών προβλημάτων και επιστημονικής προόδου ή τη μορφή της σχέσης παραδείγματος και θεωριών (το παράδειγμα περιέχει ή εμπνέει τέτοιες θεωρίες) μένουν, κατά τον Laudan, αναπάντητα από τον Kuhn. Ως εκ τούτου, οι απαντήσεις του Kuhn στο ερώτημα αν οι θεωρίες είναι εκείνες που δικαιώνουν ένα παράδειγμα ή το αντίθετο, κρίνονται ως μη-επαρκείς. Παράλληλα, η ακαμψία της δομής ενός παραδείγματος δεν του επιτρέπει να ανταποκριθεί στις ανωμαλίες που προκύπτουν: καθιστώντας αδιάψευστες τις βασικές υποθέσεις ενός παραδείγματος, χάνουμε κάθε ουσιαστική διασύνδεση ανάμεσα στον εμπειρικό κόσμο και το παράδειγμα. Ο Laudan θεωρεί ότι είναι δύσκολο να συμφιλιώσουμε την ακαμψία των παραδειγμάτων με την ιστορική εμπειρία αρκετών θεωριών που αναπτύσσονται και εξελίσσονται ταυτόχρονα.

Αυτές οι παρατηρήσεις έχουν ιδιαίτερη σημασία για το πεδίο της ιστορίας της οικονομικής σκέψης. Ο L.E. Johnson (1983) έχει συντελέσει στην εφαρμογή αυτού του προβληματισμού στα Οικονομικά λαμβάνοντας υπόψη και τις μεταγενέστερες τροποποιήσεις των θέσεων του Kuhn. Πιο συγκεκριμένα, ο Johnson υιοθετεί την κουνιανή διάκριση των στοιχείων ενός παραδείγματος, όπως αυτή εκτίθεται στο έργο του Kuhn *The Essential Tension* (1977). Η απόπειρα διάρθρωσης μιας περισσότερο εύρωστης έννοιας παραδείγματος είναι δυνατό να φανεί χρήσιμη στους οικονομολόγους, καθώς αντανάκλα την κουνιανή προσπάθεια επαναδιατύπωσης των βασικών δεδομένων του προβλήματος. Ο Johnson προσδιορίζει τέσσερα

χαρακτηριστικά των παραδειγμάτων που θεωρεί άμεσα εφαρμόσιμα στα Οικονομικά. Τα παραδείγματα ενσωματώνουν δομημένες παραδοχές και συνεπώς, εμπεριέχουν:

- θεμελιώδεις υποθέσεις,
- μεθόδους ανάλυσης και κεντρικές μεταβλητές,
- βασικά προβλήματα προς συζήτηση και επίλυση,
- επαγγελματικές σχέσεις μεταξύ των μελών της δεδομένης επιστημονικής κοινότητας.

Οι θεμελιώδεις θεωρητικές υποθέσεις αντιστοιχούν σε αυτό που ο Kuhn αποκαλεί «συμβολικές γενικεύσεις» (symbolic generalisations). Στο πλαίσιο της ιστορίας της οικονομικής σκέψης, μπορούμε να αναφερθούμε στις γενικές παραδοχές των κλασικών οικονομολόγων ως προς το δόγμα του αποθέματος μισθών και τη θεωρία περί ενός επιπέδου μισθού επιβίωσης. Αλλά και οι κεϋνσιανοί υιοθετούν ως βασική την υπόθεση ότι οι ελεύθερες δυνάμεις της αγοράς δεν εξασφαλίζουν πλήρη απασχόληση.

Οι μέθοδοι ανάλυσης μπορεί να αφορούν τη σχετικά αυστηρή χρήση οικονομετρικών τεχνικών ή, αντίστροφα, την αξιωματική θεμελίωση στο πλαίσιο εναλλακτικών παραδειγμάτων.

Οι κεντρικές μεταβλητές αναφέρονται στις διακρίσεις, για παράδειγμα ανάμεσα σε μικρομεγέθη και μακρομεγέθη.

Οι βασικές ερωτήσεις προς διερεύνηση αναφέρονται σε πτυχές προβλημάτων σχετικές με την ανάπτυξη, την απασχόληση και τη δίκαιη διανομή του προϊόντος στις παραγωγικές τάξεις και τις ιδιαίτερες κοινωνικές ομάδες.

Ο Johnson διατείνεται ότι αυτά τα χαρακτηριστικά στοιχεία των παραδειγμάτων είναι άμεσα εφαρμόσιμα στα Οικονομικά. Εν συνεχεία, στρέφεται σε ερωτήματα σχετικά με τη δομή των επαγγελματικών σχέσεων. Για τον σκοπό αυτό, εισάγει την έννοια της «προθεσιακής συνάρτησης» (purposive function) της ομάδας. Αυτή αναφέρεται στους στόχους και τις προθέσεις με τις οποίες σχετίζεται η δραστηριότητα της ομάδας. Για παράδειγμα, η προθεσιακή συνάρτηση των κλασικών οικονομολόγων ήταν η μεγιστοποίηση της ανάπτυξης της οικονομίας (η αύξηση του συνολικού πλούτου διαχρονικά). Η προθεσιακή συνάρτηση του κεϋνσιανού παραδείγματος βρίσκεται στον στόχο της επίτευξης και διατήρησης του υψηλότερου εφικτού επιπέδου ισορροπίας με υπο-απασχόληση των παραγωγικών συντελεστών, στο πλαίσιο της οποίας η κατάσταση πλήρους απασχόλησης συνιστά ειδική οριακή περίπτωση.

Ο Johnson πιστεύει ότι η αξία της προθεσιακής συνάρτησης επιβεβαιώνεται και από τη διάκριση ενδο-παραδειγματικής ανάπτυξης (στα πλαίσια της κανονικής επιστήμης) και δια-παραδειγματικής αλλαγής (που αντιστοιχεί στις κουνιανές επαναστάσεις). Προσδιορίζοντας σαφές και καθορισμένο περιεχόμενο σε μια δεδομένη ομάδα μεταβλητών, είμαστε σίγουροι ότι τούτο θα ασκήσει σημαντική επίδραση σε άλλα κρίσιμα χαρακτηριστικά του παραδείγματος, όπως μέθοδοι και βασικές μεταβλητές. Επιπλέον, η δια-παραδειγματική αλλαγή μπορεί να συμβάλει στην εξειδίκευση των ουσιαστικών ανωμαλιών εντός του παραδείγματος και τη διασάφηση της δομής της επιστημονικής αλλαγής.

Στην περίπτωση του κεϋνσιανού παραδείγματος, τίθεται ως στόχος η πορεία προς την επίτευξη πλήρους απασχόλησης. Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, πολλοί οικονομολόγοι έχουν παρατηρήσει στην αύξηση των πληθωριστικών τάσεων την ιδιαίτερη πτυχή που οφείλει να συγκεντρώσει την προσοχή των ερευνητών, και ο στόχος ομάδων όπως οι μονεταριστές στρέφεται περισσότερο προς την καταπολέμηση του πληθωρισμού. Στον βαθμό μάλιστα που αυτό καθίσταται ευρύτερη στάση, κοινή στην επιστημονική κοινότητα, η έμφαση στο αίτημα πλήρους απασχόλησης εξασθενεί παράλληλα με τη σταδιακή αποδυνάμωση της αδιαμφισβήτητης προγενέστερης κυριαρχίας του κεϋνσιανού παραδείγματος.

Είναι, όμως, γνωστή η γνώμη του Kuhn ότι η άσκηση της κανονικής επιστήμης δεν οδηγεί κατ' ανάγκη σε μεθοδολογική αυθαιρεσία ή δογματισμό. Κατά τον Kuhn, η κανονική επιστήμη (*Reflections on my critics*, σ. 247) επιτρέπει περισσότερο εμπεριστατωμένη και εσωτερική εργασία η οποία θα οδηγήσει στον εντοπισμό δυσχερειών και προβλημάτων. Σε αντίθεση με αυτές τις απόψεις, μερικοί οικονομολόγοι αντιμετωπίζουν την κανονική επιστήμη ως δογματική και κυριαρχική, δηλαδή απόλυτη.

Ο Benjamin Ward (1972) χρησιμοποίησε το κουνιανό πλαίσιο για να αποφανθεί αν τα ορθόδοξα, νεοκλασικά Οικονομικά μπορούν να θεωρηθούν ως κανονική επιστήμη. Παράλληλα, ισχυρίζεται ότι η νεοκλασική Οικονομική κατέχει αρκετά χαρακτηριστικά, που είναι συστατικά μιας αντίστοιχης κανονικής επιστήμης. Εντούτοις, αμφισβητείται η κανονιστική διάσταση αυτής της διατύπωσης. Γιατί αυτό που είναι σημαντικό κατά τον Ward δεν είναι η επίλυση των γρίφων που θέτει η εργασία στο πλαίσιο ενός

παραδείγματος, αλλά η προσπάθεια επίτευξης μιας λύσης μέσα στο συμβατικό πλαίσιο προβλημάτων και ερωτημάτων (βλέπε και Drakopoulos & Karayiannis, 2005).

Υπάρχει, ασφαλώς, μια διακινδύνευση να εκφυλιστεί η οικονομική επιστήμη σε μια σειρά αυτόνομων μεθοδολογικών διερευνήσεων, που δεν συνδέονται στενά με τον πραγματικό κόσμο ο οποίος είναι το κεντρικό θέμα έρευνας. Πρόκειται ακριβώς για ένα τύπο επιχειρήματος που εγείρεται από τους κριτικούς της υπερβολικής χρήσης των μαθηματικών, καθώς η χρησιμοποίησή τους αποκαλύπτει μια ευρύτερη δεξιοτεχνία στην τυποποίηση και τη θεωρητική αυστηρότητα. Συνυπολογίζεται, επίσης, το σύνολο των αξιωματικών παραδοχών που ενδεχομένως δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, αλλά καθίστανται προϋπόθεση θεωρητικής ανάλυσης. Μια παρόμοια υπόθεση συνιστά η υιοθέτηση των καμπυλών αδιαφορίας. Ο Ward πιστεύει ότι ανάλογες υποθέσεις θα μπορούσαν εύκολα να χρησιμοποιηθούν ως μέσο υπεράσπισης και διαφύλαξης των θεωριών από πιθανές εμπειρικές δυσχέρειες.

Ο λόγος είναι ότι αυτές οι παραδοχές χρησιμεύουν για να αποθαρρύνουν την ενασχόληση με θέματα που θα μπορούσαν να αποβούν δυσλειτουργικά εντός του πλαισίου συναίνεσης της οικονομικής επιστήμης. Επιπλέον, ο Ward θα αναφερθεί στον τρόπο με τον οποίο η κανονική επιστήμη στα πλαίσια της ορθόδοξης Οικονομικής μπορεί να χρησιμεύσει ως ισχυρός παράγων άσκησης ελέγχου. Η διαρθρωτική μήτρα, συνεπώς, την οποία επικαλείται ο Kuhn θα μπορούσε να έχει κατάλληλο λειτουργικό περιεχόμενο.

Ο Ward παραπέμπει στον τρόπο εκπαίδευσης των επιστημόνων του κλάδου, οι οποίοι υποβάλλονται σε συστηματική εκμάθηση των θεμελιωδών αρχών της νεοκλασικής Οικονομικής σε συνδυασμό με λεπτομερή εξάσκηση σε μαθηματικές και οικονομετρικές τεχνικές. Η δομή της οικονομικής επιστήμης είναι τέτοια ώστε οι ηγετικοί εκπρόσωποί της, οι οποίοι λειτουργούν ως πρότυπο για την πλειοψηφία των νεότερων οικονομολόγων, υιοθετούν σε ευρεία κλίμακα ένα συμβατικό πλαίσιο ερμηνείας, το οποίο εμπλουτίζεται με τυπικό μαθηματικό λογισμό και τεχνικές ανάλυσης, πράγμα που συμβάλλει στη διαμόρφωση και την κυριαρχία μιας οικονομικής ορθοδοξίας, στο πλαίσιο της κανονικής επιστήμης.

Ο Ward πιστεύει ότι η κατανομή των ερευνητικών πιστώσεων ενεργεί ως μέσο διατήρησης μιας συντηρητικής αντίληψης για την Οικονομική. Οι κυβερνήσεις και οι επιχειρήσεις είναι πιθανότερο ότι προσφέρουν κεφάλαια σε αξιόπιστους οικονομολόγους και θεσμούς, δηλαδή σε οικονομολόγους που δεν αποκαλούνται ριζοσπαστικοί σε σχέση με τις μεθοδολογικές και ερευνητικές επιλογές και προτεραιότητές τους. Η δυσχέρεια εξεύρεσης ερευνητικών κεφαλαίων προς ενίσχυση εναλλακτικών, μη συμβατικών προγραμμάτων έρευνας συμβάλλει στην εδραίωση του ορθόδοξου κανονικού παραδείγματος. Η αφθονία χρηματικών πόρων που διακρίνει την έρευνα εντός του κυρίαρχου παραδείγματος βοηθά στην προσέλκυση των ικανότερων ερευνητών, κατά τις εκτιμήσεις της επιστημονικής ομάδας που τους προσλαμβάνει. Αυτό έχει ως συνέπεια την εισροή προικισμένων επιστημόνων σε έναν παγιωμένο ερευνητικό θεσμό ή μια συλλογική οργάνωση, που οριοθετεί εκ των προτέρων την επιθυμητή κατεύθυνση της επιστημονικής έρευνας.

Αν και η ορθόδοξη οικονομική επιστήμη προσομοιάζει ένα κουνιανό παράδειγμα στη φάση της κανονικής επιστήμης, ο Ward ισχυρίζεται ότι αυτή η κυρίαρχη ομάδα σε ορισμένες στιγμές διέρχεται κρίση. Πιστεύει ότι υφίσταται ένας αριθμός αιγιμάτων τα οποία συνεχώς τείνουν να καθίστανται οξύτερα και πλέον δυσεπίλυτα. Ανάμεσα τους παραθέτει:

- την αδυναμία ικανοποιητικής ενσωμάτωσης ορισμένων θεσμικών πτυχών της Οικονομικής,
- την έλλειψη πραγματικής σύνδεσης μικροοικονομικής και μακροοικονομικής,
- την αποτυχία να συμπεριληφθούν θεωρίες ατελούς ανταγωνισμού στα όρια ενός πλαισίου γενικής ισορροπίας.

Παράλληλα, δεν πρέπει να αγνοήσουμε τις δυσχέρειες εννοιολογικής ανάλυσης που δημιουργούν εξωγενείς παράμετροι αλλά και τα αυξανόμενα προβλήματα τα οποία αντιμετωπίζονται στις οικονομετρικές εφαρμογές και στην κατασκευή τυπικών μοντέλων.

Αυτές οι απόψεις γίνονται αποδεκτές και από άλλους οικονομολόγους. Ερευνητές όπως οι Canterbury και Burkhardt (1983) επισημαίνουν ότι το κυρίαρχο παράδειγμα στα Οικονομικά δεν έχει σημειώσει αξιοσημείωτη πρόοδο, ενώ η εισαγωγή πρόσθετων υποθέσεων λειτουργεί ως δυνατότητα διατήρησης της θεωρητικής καθαρότητας και εννοιολογικής πληρότητας. Ο Wiles (1983) πιστεύει ότι το ορθόδοξο νεοκλασικό παράδειγμα αποτελεί περισσότερο μια επικρατούσα συνήθεια παρά μια γόνιμη ιδέα ή αποδοτική πρακτική. Για τον Wiles, τα αναγνωρισμένα και παγιωμένα παραδείγματα συνθλίβουν την ελευθερία της σκέψης. Αποτελούν μόνο μια κοινωνική αναγκαιότητα, καθώς η ίδια η επιστημονική κοινότητα θα έπρεπε να

διαρθρώνεται κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μην εξαρτάται ή να είναι σε θέση να αποδεσμευτεί από αυτά. Αυτό το σημείο έχει ζωτική σπουδαιότητα όταν συζητείται κάθε προοπτική θεωρητικής μεταβολής.

10.2.3. Η συζήτηση περί κουνιανών επιστημονικών επαναστάσεων στην ιστορία της Οικονομικής σκέψης

Αλλά η κουνιανή προβληματική εμπεριέχει και την εικόνα της εξαιρετικής επιστήμης. Ο Bronfenbrenner (1971), για παράδειγμα, ισχυρίζεται ότι δεν μπορούμε να εφαρμόσουμε με επιστημολογική αυστηρότητα το κουνιανό πλαίσιο στα Οικονομικά. Καθώς έχουμε ήδη αναφέρει, ο Bronfenbrenner έχει εκφράσει αμφιβολίες για την έννοια του παραδείγματος, οι οποίες έχουν συνέπειες για την πιστοποίηση επαναστάσεων στα Οικονομικά. Εκφράζει, μάλιστα, την πεποίθηση ότι η συνθετική διαδικασία επιτρέπει στις παλαιότερες θεωρίες μάλλον να επιβιώνουν παρά να εκτοπίζονται ολοκληρωτικά. Παράλληλα αντιλαμβάνεται, μαζί με τους Canterbury και Burkhardt και τον Wiles, ότι η ένταξη στην κανονική επιστήμη είναι περισσότερο επίπονη. Πράγματι, για τους Gordon (1965) και Baumberger (1977), είναι γεγονός ότι καμία επιστημονική επανάσταση κουνιανού τύπου δεν έχει συμβεί στην ιστορία της οικονομικής σκέψης. Εντελώς ανάλογη είναι και η άποψη του Guy Routh (1977), σύμφωνα με την οποία μόνο ένα παράδειγμα έχει κυριαρχήσει στην οικονομική θεωρία από το τελευταίο τέταρτο του 17^{ου} αιώνα.

Άλλοι διατείνονται ότι έχουν παρατηρηθεί στα Οικονομικά κουνιανού τύπου επαναστάσεις, όπως, για παράδειγμα, η κενυσιανή επανάσταση, για την οποία οι Mehta (1979) και Stanfield (1974) υποστηρίζουν ότι αποτελεί πραγματική περίπτωση κουνιανής επανάστασης, σύμφωνα με την ακόλουθη προβληματική. Ήδη από τα 1930, μερικά χαρακτηριστικά της ορθόδοξης μακροοικονομικής παρουσιάστηκαν προβληματικά. Αυτό, ειδικότερα, σχετίζεται με την απλή εκδοχή του νόμου του Say, όπου υποστηρίζεται ότι η προσφορά δημιουργεί ισοδύναμη ή ισόποση ζήτηση, αποκλείοντας κάθε πιθανότητα υπεραφθονίας αγαθών, δηλαδή δημιουργίας υπερβάλλουσας προσφοράς η οποία δεν μπορεί να απορροφηθεί από την υπάρχουσα ζήτηση.

Μία παρόμοια εκδοχή προέρχεται από την υπόθεση ότι η ζήτηση χρήματος ενέχει πρωταρχικώς συναλλακτικό χαρακτήρα. Ο αποθησαυρισμός, αντίθετα, θεωρούνταν ως μια μη εφικτή περίπτωση, δηλαδή μη πραγματική, καθώς το χρήμα μπορούσε πάντοτε να αναζητήσει διεξόδους μέσω της κατανάλωσης και της επένδυσης, ώστε να μη διασπάται η ενότητα της συνεχούς κυκλοφορίας των χρηματικών ροών. Αλλά και η ευλυγισία των τιμών, τόσο των αγαθών όσο και στην αγορά εργασίας, (δηλαδή η ευκαμνία των μισθών των εργαζομένων) συνιστούσε μια γενική παραδοχή. Γι' αυτόν τον λόγο, εάν συνέβαιναν παροδικές διαταραχές της ισορροπίας, αυτές είχαν χαρακτήρα προσωρινό και όχι έντονο, καθώς η αυτόματη προσαρμογή μισθών και τιμών μπορούσε να επαναφέρει το σύστημα σε θέση ισορροπίας.

Αυτές οι απόψεις αποτελούσαν ένα μείγμα προτάσεων των κλασικών συγγραφέων και των νεοκλασικών Οικονομικών. Οι προθεσιακές συναρτήσεις αυτών των σχολών δεν απέδιδαν σημαίνουσα διάσταση στην ανεργία. Για παράδειγμα, η διανομή των μεριδίων των συντελεστών (στα πλαίσια πλήρους απασχόλησης) συνιστούσε σημαντική προθεσιακή συνάρτηση για τους κλασικούς. Για τους νεοκλασικούς οικονομολόγους, μια από τις κύριες επιδιώξεις, στα όρια του αναλυτικού συστήματός τους, ήταν η επίτευξη της πλέον αποδοτικής κατανομής των παραγωγικών πόρων σε συνθήκες πλήρους απασχόλησης. Κατά συνέπεια, η προσοχή δεν στράφηκε προς το επίπεδο ανεργίας στα πλαίσια της δεσπόζουσας σύλληψης. Ο Keynes, ασκώντας κριτική στον Pigou, τον κατηγορήσε ότι προέβη σε μη ρεαλιστικές παραδοχές και υποθέσεις. Κατά τον Keynes, ο Pigou υπέθετε την ύπαρξη πλήρους απασχόλησης και μιας κατάστασης σταθερών προσδοκιών. Αυτό ακριβώς υπονοεί την ύπαρξη ανώμαλων προβλημάτων και λανθάνουσας κρίσης στο corpus της επικρατούσας κατά τη δεκαετία του 1930 μακροοικονομικής.

Ήδη από την καμπή του 20^{ου} αιώνα, αρκετοί οικονομολόγοι συγκέντρωσαν τις προσπάθειές τους στη μελέτη του προβλήματος της ύφεσης. Καθώς καταδεικνύει ο Stanfield (1974), οικονομολόγοι όπως οι John Hobson, Ralph Hawtrey, Joseph Schumpeter και Wesley Clair Mitchell, προσέφεραν στοιχεία διαφορετικών εξηγήσεων των κυκλικών υφέσεων της οικονομικής δραστηριότητας. Στη Σουηδία, για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920 και του 1930 αρκετοί οικονομολόγοι, συμπεριλαμβανομένων των Myrdal, Ohlin και Davidson, προσδιόρισαν αρκετά στοιχεία που εμφανίστηκαν αργότερα με τη μορφή της Γενικής Θεωρίας του Keynes (1936). Αλλά και ο Kalecki, ένας σημαντικός Πολωνός οικονομολόγος, δημοσίευσε εργασίες στις αρχές της δεκαετίας του '30, οι οποίες μπορεί να θεωρηθούν ότι διαθέτουν ανάλογο βαθμό πληρότητας προς ή ότι δεν ήταν υποδεέστερες από τη Γενική Θεωρία.

Εντούτοις, μόνο με τη δημοσίευση της Γενικής Θεωρίας αυτή η άλλη μορφή έρευνας στα Οικονομικά αρχίζει να προσλαμβάνει τη μορφή ενός εναλλακτικού παραδείγματος, το οποίο παρέχει τις προοπτικές

ανάπτυξης μιας κανονικής επιστημονικής παράδοσης, καθώς η ανάλυση που επιχειρείται προσφέρει την εννοιολογική θεμελίωση μιας μορφής κυβερνητικής αντικυκλικής πολιτικής. Είναι, ενδεχομένως, δύσκολο να σκεφτούμε τη μετατόπιση του κοσμοειδώλου που συνεπάγεται ένα ανάλογο εγχείρημα. Ασφαλώς, οι απόψεις εκείνης της περιόδου αποδοκίμαζαν τον μη ισοσκελισμένο κρατικό προϋπολογισμό. Ο προϋπολογισμός θεωρήθηκε ως άσκηση λογιστικών εγγραφών, όπως αυτές αντιστοιχούν στις ετήσιες δαπάνες και εισπράξεις της κυβέρνησης, οι οποίες έπρεπε να είναι ισοσκελισμένες. Τα προγράμματα δημοσίων έργων για την ανακούφιση της ανεργίας συχνά αντιμετωπίστηκαν με καχυποψία και ισχυρή επιφύλαξη, στα πλαίσια της άποψης ότι αυξήσεις στις δημόσιες δαπάνες οδηγούν κατ' ανάγκη σε μειώσεις της ιδιωτικής επένδυσης και της κατανάλωσης, δημιουργώντας ως εκ τούτου ασήμαντη ή ανεπαίσθητη αύξηση της απασχόλησης.

Η Γενική Θεωρία, με την ανάλυση των αποτελεσμάτων του πολλαπλασιαστή, συνέβαλε κατά πολύ στην καταπολέμηση παρόμοιων επιχειρημάτων. Η κεϋνσιανή προσέγγιση έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη συνολική οικονομική ανάλυση, ενώ η διάκριση διαφορετικών ειδών ζήτησης χρήματος (για συναλλαγές, πρόνοια και κερδοσκοπία) δημιούργησε μια καινούργια εικόνα. Εν συντομία, υπήρχε ένας αριθμός σημαντικών επιτευγμάτων που άρχισαν να προσελκύουν μια διαρκή ομάδα νέων συμμετεχόντων. Η κεϋνσιανή θεωρία χαρακτηριζόταν από απλότητα, παρέχοντας εξηγήσεις για φαινόμενα τα οποία προηγουμένως ήταν ακατάληπτα. Παράλληλα, διέθετε ευρύτητα γιατί μπορούσε να χρησιμοποιηθεί πρακτικά και, πράγματι, ανέπτυξε πρόσθετα ζητήματα, πέραν αυτών που σχετίζονται με το μέγεθος της απασχόλησης (για παράδειγμα, η οικονομική της μεγέθυνσης). Ακόμη, διέθετε ερευνητική γονιμότητα γιατί προέτρεπε σε νέα ερευνητική δραστηριότητα. Στην περίπτωση αυτή, η άποψη του Kuhn για ένταξη σε νέο παράδειγμα φαίνεται ότι ευσταθεί. Αυτό ισχύει κατά κύριο λόγο για τις νεότερες γενεές οικονομολόγων.

Στην περίπτωση του κεϋνσιανισμού, επιστήμονες όπως η Joan Robinson και οι Richard Kahn και Roy Harrod δεσμεύτηκαν στη νέα αυτή προσέγγιση. Η ακαδημαϊκή θέση του Keynes στο Cambridge τον βοήθησε να διδάξει αυτά τα ανερχόμενα ταλέντα και οι τελευταίοι διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη συνέχεια και τη διάρθρωση της παράδοσης που τους κληροδοτήθηκε μετά τον θάνατο του Keynes (1946). Περισσότερο παραδοσιακοί οικονομολόγοι, όπως ο Hayek, ο Pigou και ο Denis Robertson, οι οποίοι δεν συμμερίζονταν το περιεχόμενο των κεϋνσιανών ιδεών, προσπάθησαν να σταθούν κριτικά προς ένα ρεύμα το οποίο τους βρήκε αντιμέτωπους.

Γι' αυτούς τους λόγους, μια τέτοια σοβαρή αλλαγή ιδεών και μεθόδων φαίνεται ότι μπορεί να ενταχθεί αρκετά ικανοποιητικά στο κουνιανό σχήμα, τίθεται, όμως, το ερώτημα για το αν κατάφερε να οδηγήσει στην ανάπτυξη μιας κανονικής επιστήμης. Το νέο παράδειγμα που περιείχε η γενική θεωρία απείχε αρκετά από την πλήρη και ολοκληρωμένη διάρθρωση του. Το σημαντικό, εδώ, είναι ότι υπήρχαν αρκετά αινίγματα για να προσελκύσουν την προσοχή των ερευνητών. Πέρα από τα εννοιολογικά αινίγματα, υπήρχαν και τα εμπειρικά προβλήματα που απασχολούσαν την κεϋνσιανή κανονική επιστήμη. Εμπειρικές έρευνες της συνάρτησης ζήτησης χρήματος, των συναρτήσεων κατανάλωσης και των μεγεθών του πολλαπλασιαστή έλαβαν ιδιαίτερη ώθηση από την κεϋνσιανή προβληματική.

Αυτό το γεγονός κατ' ουσίαν έδωσε ώθηση στην προαγωγή της χρήσης οικονομετρικών τεχνικών στα Οικονομικά, ενώ τα ακαδημαϊκά περιοδικά συνέβαλαν κατά πολύ στην προβολή των αινιγμάτων που αποκάλυπτε σταδιακά η Γενική Θεωρία, καθώς αφιέρωσαν αρκετό χώρο στην συζήτηση της ιδιαιτερότητας των κεϋνσιανών ιδεών. Αλλά και η ευρύτατη προσχώρηση στον κεϋνσιανισμό αντικατοπτρίζεται στην έκδοση εγχειριδίων μακροοικονομικής θεωρίας, τα οποία παρουσίαζαν κεϋνσιανές ιδέες σε μαθηματική επεξεργασία, χωρίς βεβαίως να παραλείπεται και η μεταγενέστερη εκδοχή των καμπυλών IS και LM.

Αρκετή συζήτηση προκλήθηκε αναφορικά και προς τις συμβολικές γενικεύσεις, πράγμα που αποτελεί άλλη μια σημαντική ένδειξη κανονικής επιστήμης. Παράλληλα, μια ομάδα οικονομολόγων, γνωστοί ως μετα-κεϋνσιανοί, προσπάθησαν να απαντήσουν στο ερώτημα αν ο Keynes ερμηνεύτηκε σωστά μετά το θάνατό του. Μια πολλαπλότητα προσεγγίσεων και μεθόδων θα χαρακτηρίσει την περίοδο από το 1970 και μετά: κεϋνσιανοί, μονεταριστές, οπαδοί της θεωρίας ορθολογικών προσδοκιών, οπαδοί της θεωρίας γενικής ισορροπίας, αυστριακοί, εξελικτικοί οικονομολόγοι, νεοθεσμικοί και νεομαρξιστές θα προσπαθήσουν να ερμηνεύσουν τον στασιμοπληθωρισμό και την οικονομική ύφεση, εμφανιζόμενοι παράλληλα στο πεδίο της οικονομικής διερώτησης. Εντούτοις, είναι γενική ομολογία ότι όντως υπήρξε κεϋνσιανή επανάσταση και μια περίοδος κανονικής επιστήμης, που δεν απέχει πολύ από την κατάδειξη εμφανών ομοιοτήτων με την προσέγγιση του Kuhn στην ιστορία της ανάπτυξης των φυσικών κυρίως επιστημών.

10.2.4. Αποτίμηση της συμβολής της κουνιανής μεθοδολογίας

Παρά τους αρχικούς περιορισμούς του, το κουνιανό μεθοδολογικό πλαίσιο φαίνεται ότι προσέφερε πολύτιμη βοήθεια στους οικονομολόγους, γιατί, αν και το κουνιανό σχήμα δεν ανταποκρίνεται με απόλυτη συνέπεια στην ιδιομορφία της Οικονομικής, αρκετά στοιχεία του εμφανίζονται ιδιαίτερα πρόσφορα για τη μελέτη της ιστορίας της οικονομικής σκέψης, ακόμη και σε ήδη εφαρμοσμένες περιοχές (βλ. Cook, 2003 με εφαρμογή κουνιανής θεώρησης στην ανάπτυξη της οικονομετρίας). Μάλιστα, οι εργασίες του Kuhn έχουν βοηθήσει τους οικονομολόγους να παράγουν περισσότερο επιμελημένες αναλύσεις, με έμφαση στη συστηματική διάρθρωση της σκέψης τους και στον αρτιότερο τρόπο κατανόησης συγκεκριμένων επεισοδίων της ιστορίας της οικονομικής σκέψης (Drakopoulos & Karayiannis, 2005).

Εφαρμογές της κουνιανής προσέγγισης έχουν γίνει και σε επιμέρους περιοχές της Οικονομικής (π.χ. στα οικονομικά της υγείας, βλ. Edwards, 2001). Κυρίως, όμως, η μεθοδολογία του Kuhn δεν παύει να προσφέρει γόνιμα ερεθίσματα για όσους ασχολούνται με τη μελέτη της κοινωνιολογίας της οικονομικής επιστήμης. Παρ' όλα αυτά, ελάχιστες εργασίες έχουν δημοσιευτεί σε αυτόν τον τομέα, με εξαίρεση τη σημαντική συμβολή του Ward (1972) και του Eichner και άλλων (1983).

10.3. Εφαρμογές της λακατοσιανής μεθοδολογίας στην οικονομική θεωρία

10.3.1. Εισαγωγή

Το τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα οι οικονομολόγοι επικέντρωσαν το ενδιαφέρον τους στη δυνατότητα εφαρμογής του λακατοσιανού σχήματος στα Οικονομικά (βλ. ωστόσο Glass & Johnson, 1988, για μια θεώρηση του προβλήματος από την οπτική της σύγχρονης φιλοσοφίας της επιστήμης). Μια αξιοσημείωτη συμβολή, που αποτελεί και σταθμό στη διερεύνηση των δυνατοτήτων της νέας μεθοδολογίας, συνιστά η έκδοση του έργου *Method and Appraisal in Economics* (Spiro Latsis ed. 1976). Πρόκειται για μια συλλογή άρθρων που έχουν συνταχθεί ειδικά για τον σκοπό της κατάδειξης της βασιμότητας και του εύρους εφαρμογής της προσέγγισης Lakatos στα Οικονομικά.

Το βιβλίο έχει δεχθεί διάφορες κριτικές και έχει γίνει αντικείμενο διαφορετικών ανακεφαλαιώσεων και παρατηρήσεων (βλ. αναλυτικά, Mäki et al., 2012; Signorino, 2003). Για παράδειγμα, ο Agassi (1979) σε μια καθαρά απορριπτική επισκόπηση, συμπεραίνει ότι οι συγγραφείς απέτυχαν να εκτιμήσουν τις ποππεριανές καταβολές του Lakatos. Ο Fulton (1984), σε μια συμβολή στη συζήτηση κατά τρόπο που ανακεφαλαιώνει τον προβληματισμό συνολικά, αισθάνεται ότι μερικά από τα δοκίμια του τόμου αυτού και οι συνακόλουθες εφαρμογές στα Οικονομικά έχουν συναντήσει δυσκολίες που, ίσως, έχουν προσδώσει εσφαλμένο προσανατολισμό στις εν λόγω εφαρμογές της μεθοδολογίας των επιστημονικών ερευνητικών προγραμμάτων στο πεδίο της οικονομικής σκέψης.

10.3.2. Επιστημονικά ερευνητικά προγράμματα στην Οικονομική

Μπορούμε να αναγνωρίσουμε την ύπαρξη αρκετών δυσχερειών όσον αφορά την προσπάθεια διάκρισης και σαφούς οριοθέτησης μεταξύ του σκληρού πυρήνα, της προστατευτικής ζώνης και της θετικής ευρετικής ενός ερευνητικού προγράμματος στην ιστορία της ανάπτυξης των οικονομικών ιδεών. Εντούτοις, μερικές από τις απόπειρες σοβαρής εφαρμογής του Lakatos στην οικονομική σκέψη μπορούν να παρασταθούν ως ακολούθως:

Ο Latsis καθορίζει τον σκληρό πυρήνα του νεοκλασικού ερευνητικού προγράμματος ως συγκροτούμενο από τις εξής τέσσερις προτάσεις:

- Αυτοί που παίρνουν τις αποφάσεις έχουν πλήρη γνώση όλων των χαρακτηριστικών που αφορούν την οικονομική θέση τους, δηλαδή μπορούν να προσδιορίσουν επακριβώς τις οικονομικές συντεταγμένες εντός των οποίων κινούνται.
- Οι λαμβάνοντες τις αποφάσεις επιλέγουν την καλύτερη διαθέσιμη εναλλακτική λύση, με δεδομένη τη γνώση τους για την κατάσταση και τα μέσα που βρίσκονται στη διάθεσή τους.
- Με δεδομένες την πρώτη και τη δεύτερη συνθήκη, πρέπει να συναχθεί η εσωτερική λογική τους: οι λαμβάνοντες αποφάσεις ενεργούν σύμφωνα με την εγγενή λογική της οικονομικής κατάστασης.

- Οι οικονομικές μονάδες και οι φορείς λήψης οικονομικών αποφάσεων επιδεικνύουν σταθερή και συντονισμένη συμπεριφορά.

Ο Blaug (1976) προσδιορίζει το νεοκλασικό πρόγραμμα με τους ακόλουθους όρους:

Πρώτα απ' όλα, συντίθεται από την αρχή της μεγιστοποίησης υπό περιορισμούς: το αξίωμα του Smith για την ατομική μεγιστοποίηση σε μια σχετικά ελεύθερη αγορά, ή ό,τι ο Friedman αποκαλεί «υπόθεση μεγιστοποίησης των αποδόσεων». Η αρχή της μεγιστοποίησης ως συμπεριφοράς υποκείμενης σε περιορισμούς συνδέεται με την έννοια της γενικής ισορροπίας σε αυτορυθμιζόμενες ανταγωνιστικές αγορές. Κατά αυτόν τον τρόπο, δημιουργείται η μέθοδος της συγκριτικής στατικής, η οποία είναι η κύρια επινόηση του οικονομολόγου για τη δημιουργία ποιοτικών προβλέψεων μάλλον των σημείων, παρά των μεγεθών των κρίσιμων μεταβλητών. Ο σκληρός πυρήνας ή το μεταφυσικό τμήμα του προγράμματος συνίσταται σε ασθενείς εκδοχές της ανταγωνιστικής θεωρίας, ονομαστικά:

- τις ορθολογικές οικονομικές προσδοκίες,
- τις σταθερές προτιμήσεις,
- την ανεξαρτησία της λήψης των αποφάσεων,
- την τέλεια γνώση,
- την πλήρη πληροφόρηση των οικονομικών μονάδων,
- την τέλεια κινητικότητα των παραγωγικών συντελεστών.

Σε μια σύνοψη του σχετικού συλλογικού έργου *Method and Appraisal in Economics*, ο Archibald (1979, σ. 390) θεωρεί ότι ο νεοκλασικός σκληρός πυρήνας αποτελεί μια σύλληψη στα πλαίσια της οποίας οι οικονομικοί φορείς σχεδιάζονται ως ορθολογικές μονάδες, οι οποίες επιλέγουν την άριστη από τις εφικτές λύσεις, πράγμα που προϋποθέτει επιλογή ή μεγιστοποίηση υπό περιορισμούς. Επίσης, κατέδειξε ότι ο προσδιορισμός κάθε επιστημονικού ερευνητικού προγράμματος στα Οικονομικά οφείλει να είναι σαφής, αλλά διατύπωσε τις αμφιβολίες του για το εάν αυτό είχε επακριβώς επιτευχθεί.

Οι Fulton (1984) και Remenyi (1979) παρέχουν εμπειριστατωμένες αναλύσεις των προϋποθέσεων εφαρμογής του επιστημονικού ερευνητικού προγράμματος (S.R.P.) στα Οικονομικά. Ο Remenyi (1979) υπήγαγε όλο το corpus της νεοκλασικής οικονομικής σε ένα και μόνο ερευνητικό πρόγραμμα με τον ακόλουθο σκληρό πυρήνα:

- Καταναλωτές και παραγωγοί μπορούν να θεωρηθούν ως ορθολογικά δρώντες οι οποίοι έχουν επίγνωση των προτιμήσεών τους.
- Η οικονομική δραστηριότητα έχει ως κίνητρο το ατομικό συμφέρον.
- Το περισσότερο προτιμάται από το λιγότερο.
- Με δεδομένη την τέλεια γνώση και ορθή διαχείριση, η οικονομική ευημερία μεγιστοποιείται υπό καθεστώς ελεύθερου ανταγωνισμού.
- Αν και η έννοια της ευημερίας δεν εξαντλείται στο οικονομικό περιεχόμενό της, δηλαδή δεν είναι αναγώγιμη πλήρως στην οικονομική ευημερία, η τελευταία θεωρείται ότι αποτελεί ικανοποιητική προσέγγιση (και συνεπώς, ασφαλές μέτρο) της πρώτης.
- Οι σταθερές λύσεις ισορροπίας του βέλτιστου, κατά Pareto, μπορούν να οριστούν για κάθε αγορά (μεμονωμένη και εν συνόλω) σχετική με την οικονομική έρευνα και ανάλυση.
- Τα αφηρημένα υποδείγματα αναγωγικής μορφής καθώς και οι απλουστευτικές υποθέσεις αποτελούν έγκυρα εργαλεία της οικονομικής ανάλυσης.

Ο Fulton αντιλαμβάνεται τη σοβαρότητα του προβλήματος. Ισχυρίζεται ότι είναι οι εφαρμογές και όχι η μεθοδολογία που υφίστανται κριτική. Πιστεύει, ακόμη, ότι αν και ένας αριθμός κοινών τρόπων σκέψης ανάμεσα στους σκληρούς πυρήνες μπορεί να καταστεί διακριτός, εντούτοις το εγχείρημα στερείται επαρκούς θεμελίωσης. Επιπλέον, η υιοθέτηση μιας νεοκλασικής Οικονομικής απαιτεί αρκετά σαφέστερη οριοθέτηση. Αυτό, ασφαλώς, καλύπτει ένα ευρύτατο χώρο της οικονομικής θεωρίας: ο Fulton, ακολουθώντας εν προκειμένω τον Lakatos, επισημαίνει ότι η σειρά θεωριών που συναποτελεί ένα ερευνητικό πρόγραμμα θα έπρεπε να είναι κάποιο διακριτό τμήμα ενός ολόκληρου γνωστικού κλάδου. Για τον λόγο αυτό, αντί να εξετάσουμε όλο το φάσμα της νεοκλασικής Οικονομικής, θα ήταν προτιμότερο να συγκεντρωθούμε σε μία όψη του προγράμματος, για παράδειγμα τη θεωρία κεφαλαίου.

Ο Fulton πιστεύει ότι θα έπρεπε να συνεκτιμηθεί ένα πρόσθετο στοιχείο του λακατοσιανού πλαισίου, το σχετικό με τις προϋποθέσεις. Αυτές είναι γενικοί ισχυρισμοί, αποφάνσεις που προηγούνται από την οριοθέτηση του σκληρού πυρήνα. Παρ' όλο που οι βασικές προϋποθέσεις συχνά τείνουν να είναι ιδιαίτερα αμφισβητήσιμες, η ίδια η λεπτομερειακή αναφορά σε μεταφυσικά στοιχεία και παραδοχές θα μπορούσε να αποβεί χρήσιμη, καθώς οι εννοιολογικές διαμάχες ανάμεσα σε εναλλακτικά προγράμματα συχνά είναι φιλοσοφικής ή κοσμοθεωρητικής φύσης.

Με βάση μια τροποποιημένη λακατοσιανή προσέγγιση, ο Fulton συγκεντρώνει την προσοχή του στην έννοια της νεοκλασικής συνάρτησης παραγωγής, η οποία αποτελείται από θεωρίες παραγωγής, διανομής, ανάπτυξης και τεχνολογικής αλλαγής. Οι προϋποθέσεις που τη συγκροτούν είναι οι ακόλουθες:

- Το κεντρικό οικονομικό πρόβλημα συνίσταται στην κατανομή παραγωγικών πόρων ανάμεσα σε εναλλακτικές χρήσεις.
- Οι οικονομικές θεωρίες είναι αφηρημένες, γενικές θεωρίες βασισμένες σε απαγωγικά υποδείγματα.
- Η οικονομική θεωρία θεμελιώνεται σε ατομικές οικονομικές οντότητες, για παράδειγμα καταναλωτές και επιχειρήσεις.
- Αυτές οι ατομικές οντότητες έχουν πλήρη γνώση των σχετικών περιστάσεων της οικονομικής κατάστασής τους
- Κάθε άτομο ενεργεί ορθολογικά. Ορθολογική είναι η συμπεριφορά που αποδεικνύεται περισσότερο πλεονεκτική και επωφελής για το άτομο.
- Κάθε άτομο επιδιώκει τη μεγιστοποίηση των δεδομένων της θέσης στην οποία βρίσκεται (μεγιστοποίηση ικανοποίησης/χρησιμότητας ή κέρδους).
- Η οικονομική θεωρία ασχολείται, κατά κύριο λόγο, με τη συγκριτική στατική μέθοδο ανάλυσης και αναζητά σημεία ισορροπίας (ο χρόνος εισάγεται στα νεοκλασικά υποδείγματα, αλλά ενδιαφέρει η μετάβαση σε κατάσταση ισορροπίας ή αλλαγή θέσεων ισορροπίας).
- Η οικονομική θεωρία βρίσκεται μέσα στην παράδοση της θετικής επιστήμης (υπονοείται η σαφής διάκριση θετικής και κανονιστικής, δηλαδή Δεοντολογικής, οικονομικής).
- Εκτός από ορισμένες αναγκαίες λεκτικές ή φραστικές παραθέσεις, οι θεωρίες θα έπρεπε, εάν είναι δυνατόν, να παραστούν υπό την αρτιότερη και ακριβέστερη μαθηματική μορφή.

Ο σκληρός πυρήνας του Fulton θεμελιώνεται σε τρία κοινά γνωρίσματα για κάθε επιχείρηση:

- την ύπαρξη συνάρτησης παραγωγής,
- την αρχή των φθινουσών αποδόσεων και ότι
- οι εισροές ως συντελεστές της παραγωγής είναι διαρκώς υποκαταστήσιμοι.

Η θετική ευρετική του προγράμματος θα προσφέρει τις ακόλουθες κατευθυντήριες γραμμές:

- Κατασκευή υποδειγμάτων βασιζόμενα στη μεγιστοποίηση του κέρδους ή ελαχιστοποίηση του κόστους.
- Εξειδίκευση των συνθηκών αγοράς για επιχειρήσεις, καταναλωτές και εισροές που διασφαλίζουν την επίτευξη ενός προσδιορισμένου σημείου ισορροπίας. Σε αυτήν την περίπτωση, η υιοθέτηση της υπόθεσης μιας τέλεια ανταγωνιστικής διάρθρωσης των αγορών είναι ιδιαίτερα σημαντική.
- Τα υποδείγματα οφείλουν να κατασκευαστούν σε ένα αθροιστικό επίπεδο και σε μια ανάλογη βάση προς τα μικρο- ή τα ατομικά υποδείγματα.
- Η επεξεργασία των θεωριών συντελείται με την εισαγωγή περισσότερο ρεαλιστικών περιπλοκών της ανάλυσης, όπως για παράδειγμα, οι ατελείς αγορές, ο χρόνος και η ετερογένεια του κεφαλαίου.

Η ανάλυση του Fulton δεν επιχειρεί να προβεί σε οριστικούς ισχυρισμούς για την προοδευτικότητα ή την εκφυλισμένη διάρθρωση ενός προγράμματος. Αντί γι' αυτό, διενεργεί μια σειρά μετριοπαθών εκτιμήσεων για την προσέγγιση του Lakatos. Αναφέρει σχετικά:

«Το επιστημονικό ερευνητικό πρόγραμμα και η συναφής μεθοδολογία, χρησιμοποιούμενα στο ανάλογο πλαίσιο, θα παράσχουν μια περισσότερο από χρήσιμη μέθοδο ιστορικής εκμάθησης, αλλά δεν θα παράσχουν μια απλή πανάκεια η οποία θα προσφέρει οριστικές απαντήσεις σε συγκρίσεις ανάμεσα σε ποικίλες σχολές οικονομικής σκέψης, όπως μερικοί από τους πρώιμους θιασώτες της στα Οικονομικά είχαν προφανώς ελπίσει. Παρ' όλα αυτά, είναι σε θέση να επεκτείνει την κατανόησή μας για τα παρελθόντα και τα σύγχρονα Οικονομικά, παρέχοντας ένα μέσο διασάφησης των οικονομικώς θεωριών, αποσαφηνίζοντας πολλά στοιχεία σε αυτές τις θεωρίες και παρέχοντας ένα γενικότερο, αλλά ασφαλώς υποβλητέο σε κριτική, δεδομένο ελέγχου αυτών των θεωριών. Κατά συνέπεια, η M.S.R.P. αυτοπροβάλλεται ως ένα πολύτιμο εργαλείο στον καθένα που επιζητεί να κατανοήσει την ιστορία της παρούσας κατάστασης της Οικονομικής» (Fulton, 1984 σ. 204).

Σε μια ενδιαφέρουσα εφαρμογή της μεθοδολογίας του Lakatos στα Οικονομικά, ο Cross (1982) επιχειρεί να συλλάβει την ανάπτυξη του μονεταρισμού. Αρχίζει τη μελέτη του αναφέροντας μερικές δυσκολίες εφαρμογής της λακατοσιανής μεθόδου. Για παράδειγμα, πώς είναι δυνατόν να διαχωρίσουμε μια πρόταση η οποία αποτελεί τμήμα ενός σκληρού πυρήνα από την προστατευτική της ζώνη; Οποιαδήποτε παρόμοια διάκριση πρέπει να επιχειρείται με ιδιαίτερη προσοχή. Ο Cross αναφέρεται στην πρόταση ότι η «ανεργία είναι ανεξάρτητη από τη συνολική ζήτηση μακροχρόνια, με απουσία κρατικής παρέμβασης» ως συστατική του σκληρού πυρήνα μιας μονεταριστικής θεώρησης. Εντούτοις, εκτιμά ότι θα μπορούσε εξίσου να συστήσει υπόθεση της προστατευτικής ζώνης, η οποία, θεωρείται υποκείμενη σε εμπειρικό έλεγχο.

Πράγματι, ο Cross ισχυρίζεται ότι, εντέλει, δεν μπορούμε να σύρουμε μια σαφή διαχωριστική γραμμή μεταξύ των προτάσεων του σκληρού πυρήνα και της προστατευτικής ζώνης, γιατί η μέχρι τώρα συζήτηση στα οικονομικά δεν έχει οδηγήσει σε οριστικές αποφάνσεις. Ο Cross θα εγκαταλείψει τη διάκριση σκληρού πυρήνα και προστατευτικής ζώνης, με την πεποίθηση ότι περισσότερο γόνιμη θα ήταν η διάκριση μεταξύ *ex ante* και *ex post* προτάσεων ενός σκληρού πυρήνα. Οι πρώτες είναι εκείνες οι προτάσεις που θεωρούνται ότι επιδέχονται κριτική αμφισβήτηση, ενώ οι τελευταίες συμπεριλαμβάνουν υποθέσεις τις οποίες το πρόγραμμα θεωρεί ως διαχρονικά σταθερές παρά τον λογικό και εμπειρικό κριτικισμό.

Ο Cross προβαίνει σε εξέταση του μονεταρισμού από την οπτική γωνία της ιστορικής ανάπτυξής του. Προσδιορίζει, μάλιστα, μια μονεταριστική θετική ευρετική, την οποία εκλαμβάνει ως εξήγηση των παρατηρούμενων διακυμάνσεων του ρυθμού του πληθωρισμού, με βάση υφιστάμενες προηγούμενες διακυμάνσεις του βαθμού της νομισματικής επέκτασης. Εντούτοις, θα ήταν αναγκαίο να προσθέσουμε και άλλους προσδιοριστικούς παράγοντες στο μονεταριστικό σχήμα, όπως τα επιτόκια, η συνολική εκροή, η απασχόληση, οι προσδοκίες και οι εξωτερικές νομισματικές ισοτιμίες.

Η παρουσίαση του Cross συνίσταται στην υπόθεση ότι μεταξύ των ετών 1956, όταν ο Friedman αναδιατύπωσε την ποσοτική θεωρία του χρήματος, και 1973, ο μονεταρισμός βρισκόταν σε πλήρη άνθηση και αποτελούσε γόνιμο ερευνητικό πρόγραμμα. Σημαντικές θεωρητικές προσεγγίσεις συμπεριέλαβαν τους προσδιοριστικούς παράγοντες του φυσικού ποσοστού ανεργίας, κυρίως τον λόγο υποκατάστασης (λόγω της σχέσης ανεργίας προς πραγματικούς μισθούς), τις αναπροσαρμοζόμενες προσδοκίες, όπως και τη νομισματική θεωρία του ισοζυγίου πληρωμών, η οποία εμπειρείχε τη σημασία των διεθνών διαφορών σε ρυθμούς πληθωρισμού υπό καθεστώς σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών (καθώς και κυμαινόμενων ισοτιμιών, οπότε οι αποκλίσεις αποδίδονται σε διαφορές του βαθμού εθνικής νομισματικής επέκτασης). Αντίθετα, οι συγκλίσεις των βαθμών πληθωρισμού υπό το σύστημα Bretton Woods θεωρήθηκαν προβλέψιμες με βάση την ενδογένεια του εθνικού χρηματικού αποθέματος. Αυτές οι δύο θεωρητικά προοδευτικές έννοιες απέκτησαν εμπειρική επιβεβαίωση, καθώς προέβλεψαν την αύξηση στην ανεργία παράλληλα με την ύπαρξη ισχυρού πληθωρισμού και την ταυτόχρονη αύξηση των διεθνών ρυθμών πληθωρισμού στα τέλη της δεκαετίας του 1960.

Ο Cross προσφέρει δύο επιπλέον περιπτώσεις θετικής ευρετικής στη μακροοικονομική. Αυτές προσφέρουν τη δυνατότητα:

- εξήγησης των διακυμάνσεων στην απασχόληση και την εκροή με ανάλυση χρονολογικών σειρών συναλλαγών που διενεργήθηκαν σε τιμές ανισορροπίας και
- εξήγησης των διακυμάνσεων των ίδιων μεγεθών, με ανάλυση σφαλμάτων στις ορθολογικές προσδοκίες εν σχέσει προς τον ρυθμό του πληθωρισμού.

Η πρώτη κατεύθυνση καθίσταται αναγνωρίσιμη, καθώς συγκροτεί μια ομάδα κεννσιανών υποθέσεων οι οποίες αποκαλούνται «ανασυγκροτημένος αναγωγισμός» από τον Goddington (1976), στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος που τυποποιήθηκε από τον Clower (1965). Κατ' ανάλογο τρόπο, η δεύτερη δυνατότητα παραπέμπει στις υποθέσεις την νέας κλασικής μακροοικονομικής, στα πλαίσια του προγράμματος που εμπνέεται από τον Lucas (1972). Με δεδομένες αυτές τις παραδοχές, καθίσταται εφικτή η σύγκριση της εξελικτικής πορείας της έρευνας με όρους προοδευτικότητας και εκφυλισμού, κατά τις μετατοπίσεις προβληματοθεσίας (problem-shift) στο εσωτερικό ενός δεδομένου ερευνητικού προγράμματος.

Εντούτοις, ο Cross πιστεύει ότι από το 1973 ο μονεταρισμός έχει παρουσιάσει σημεία εκφυλισμού, καθώς εξασθενεί η βεβαιότητα για την εγκυρότητά του ως γόνιμου ερευνητικού προγράμματος. Υπάρχει, μάλιστα, η αντίθετη μαρτυρία, που έρχεται σε αντίφαση με τις εφαρμογές της θεωρίας, όπως η δραματική αύξηση στην ανεργία στο Ηνωμένο Βασίλειο μετά το 1978, όπου δεν εξηγείται απλά με μόνη την αναφορά στον φυσικό ρυθμό (ποσοστό) ανεργίας.

Ο Cross (1984, σ. 75) ισχυρίζεται ότι η μονεταριστική αντίδραση σε αυτήν την ενάντια μαρτυρία έχει καταστεί μέσο προσφυγής σε ad hoc άμυνες, δηλαδή προσπάθειες υπεράσπισης της θεωρίας. Προς τούτο, παραθέτει αρκετά παραδείγματα, όπως η κακή διαχείριση της νομισματικής πολιτικής, η δομική αλλαγή του νομισματικού συστήματος, οι παράγοντες προσφοράς και εμπιστοσύνης, και, τέλος, η παγκόσμια ύφεση της οικονομικής δραστηριότητας. Παρ' όλα αυτά, ο Cross μας προτείνει μια ενδιαφέρουσα εφαρμογή της μεθοδολογίας του Lakatos στα Οικονομικά. Δεν παύει, όμως, να αναγνωρίζει ότι ένα τέτοιο εγχείρημα έχει τους περιορισμούς του. Κατά μία έννοια, δεν πρόκειται για αμιγή λακατοσιανή αντιμετώπιση της ανάπτυξης του μονεταρισμού. Αυτό οφείλεται στην έλλειψη συγκρισιμότητας ανάμεσα σε ανταγωνιστικά προγράμματα, γεγονός που αναγκάζει τον Cross να παραδεχθεί ότι η αναδρομική ανάλυση που επιχείρησε δεν μπορεί να μας παράσχει ένα αξιόπιστο οδηγό διενέργειας προβλέψεων για το μέλλον της Οικονομικής ως επιστήμης που διέπεται από την παρουσία συγκροτημένων ερευνητικών προγραμμάτων.

10.3.3. Επιστημονική πρόοδος κατά Lakatos στα Οικονομικά

Άλλοι συγγραφείς θεωρούν ότι ορισμένα επεισόδια στην ιστορία της οικονομικής σκέψης ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις της εφαρμογής του λακατοσιανού πλαισίου (βλ. Μελέτη περίπτωσης 3). Η πρώτη εφαρμογή ήταν αυτή του Blaug (1976), στην οποία δόθηκε ιδιαίτερη σημασία και μάλιστα ως προς τη λακατοσιανή προσέγγιση της κεννσιανής επανάστασης που επιχείρησε. Ο Blaug είναι ιδιαίτερα κριτικός προς την προσέγγιση του Kuhn, ενώ διάκειται ευνοϊκά προς τη λακατοσιανή προοπτική να αποδοθεί λιγότερη έμφαση σε κοινωνιολογικούς παράγοντες, όταν λαμβάνεται υπόψη η δυναμική της ιστορικής εξέλιξης της επιστήμης. Είναι γνωστό ότι για τον Lakatos κάθε ιστορική ανάλυση που βασίζεται στην προτεραιότητα κοινωνιολογικών παραμέτρων αποτελεί μέσο μεταμφίεσης μιας εννοιολογικής ακαταλληλότητας.

Παράλληλα, η διάκριση εσωτερικής και εξωτερικής ιστορίας της επιστήμης επιζητεί να κατοχυρώσει την εγκυρότητα των επιστημονικών αποφάσεων. Οι εσωτερικοί παράγοντες δίνουν έμφαση στην προβληματική που αρθρώνει ένα ερευνητικό πρόγραμμα σε δεδομένη περίοδο και ανακεφαλαιώνουν την εσωτερική συνέπεια και την ιδιαίτερη λογική των θεωριών που σχεδιάζονται για την επίλυση των προβλημάτων. Αν ο Lakatos επιθυμεί να προσδώσει κυρίαρχη θέση στους εσωτερικούς παράγοντες, είναι γιατί αυτό τον βοηθά να συλλάβει ορθότερα την ανάπτυξη ενός ιδιαίτερου προγράμματος. Αντίθετα, πολιτικοί, ψυχολογικοί ή κοινωνιολογικοί παράγοντες, ως στοιχεία της εξωτερικής ιστορίας της επιστήμης, δεν συμβάλλουν στη διασάφηση των διαδικασιών που παραπέμπουν στη λογική της ερευνητικής προσπάθειας, εντούτοις δεν παύουν να αποτελούν συμπληρωματικά στοιχεία που ενδεχομένως προσθέτουν μεγαλύτερη εξηγητική ακρίβεια στη λεπτομερή μελέτη των προβλημάτων.

Σε αυτά τα πλαίσια, ο Blaug υποστηρίζει ότι ο σκληρός πυρήνας του κεννσιανού προγράμματος ήταν ουσιαστικά αντίστοιχος με τον νεοκλασικό ομόλογό του, τουλάχιστον όσον αφορά την υιοθέτηση εννοιών όπως η γενική ισορροπία, ο τέλει ανταγωνισμός και η συγκριτική στατική ανάλυση. Ο Keynes ξεκίνησε από αυτόν τον σκληρό πυρήνα, διαχωρίζοντας όμως την πορεία του, κατά δύο σημαντικές όψεις: καταρχήν, δεν θεώρησε την αγορά εργασίας ως τέλεια ανταγωνιστική (αυτή η απόρριψη του νόμου του Say κατέστησε

δυνατή την πιθανότητα ανεργίας στα όρια της δικής του ανάλυσης) καιμ δεύτερον, εργάστηκε μάλλον με συνολικά μεγέθη παρά με τη χρησιμοποίηση των ατομικιστικών εννοιών της νεοκλασικής ορθοδοξίας (βλ. αναλυτικά, Μελέτη περίπτωσης 4).

Ο Blaug διαβλέπει:

- στον πολλαπλασιαστή,
- τη συνάρτηση κατανάλωσης,
- την κερδοσκοπική ζήτηση χρήματος,
- τα στοιχεία εκείνα που συνθέτουν τις έννοιες μιας προστατευτικής ζώνης.

Η θετική ευρετική παρέχει οδηγίες που ενδυναμώνουν τους ερευνητές ώστε να ασχοληθούν με εμπειρικά προβλήματα της συνάρτησης κατανάλωσης και την περαιτέρω ανάπτυξη των λογαριασμών εθνικού εισοδήματος. Αισθάνεται, μάλιστα, ότι το κεϋνσιανό πρόγραμμα προβλέπει νέα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της οικονομικής ζωής, όπως περιόδους επιτεινόμενης και παρατεταμένης ανεργίας. Παράλληλα, αντιμετωπίζει το κεϋνσιανό πρόγραμμα με όρους ενός προοδευτικού προγράμματος, που αντικαθιστά το μαρσαλιανό, γιατί διέθετε υπερβάλλον εμπειρικό περιεχόμενο και πρόσθετη εξηγητική δύναμη. Κατά συνέπεια, δεν στερείται νοήματος η διαπίστωση ότι το λακατοσιανό πλαίσιο ανάλυσης αποτελεί μια ρεαλιστικότερη απεικόνιση της κεϋνσιανής επανάστασης, συγκρινόμενο με το κουνιανό πλαίσιο. Συνεπώς, ο κεϋνσιανισμός αντιμετωπίζεται ως μια δυνατότητα σύστασης ενός βιώσιμου και ρεαλιστικού εναλλακτικού υποδείγματος ως προς τα νεοκλασικά Οικονομικά.

Αυτό δεν παύει να δημιουργεί αρκετή σύγχυση αλλά και διαφωνία σε σχέση με την επαναστατική φύση του έργου του Keynes, αν δηλαδή αποτέλεσε επιστημονική επανάσταση υπό την έννοια ότι συνιστούσε προοδευτικό ερευνητικό πρόγραμμα, το οποίο διαδέχθηκε και τελικώς επεκράτησε, έναντι ενός εκφυλισμένου ομολόγου του. Πράγματι, όπως υπογραμμίζει ο Lakatos, μερικά από τα πλέον σημαντικά ερευνητικά προγράμματα στην ιστορία της επιστήμης γράφτηκαν στο corpus παλαιότερων ασυνεπών προγραμμάτων. Καθώς, όμως, το νεότερο πρόγραμμα ενισχύεται, η ειρηνική συνύπαρξη φτάνει στο τέλος της, η συμβίωση καθίσταται πλέον ανταγωνιστική και οι πρωταγωνιστές του νέου επιχειρούν να αντικαταστήσουν το παλαιότερο πρόγραμμα στο σύνολό του. Αυτό δεν νομίζουμε ότι αποτελεί ανακόλουθο τρόπο για να περιγράψουμε και την ανάπτυξη του κεϋνσιανισμού, καθώς για ορισμένους η Γενική Θεωρία εγγράφεται στην ιστορία της διατύπωσης παλαιότερων ερευνητικών υποδειγμάτων έναντι των οποίων τοποθετείται κριτικά. Αυτό φαίνεται να ισχύει όχι τόσο για το μετα-κεϋνσιανό πρόγραμμα, όσο για τη νεοκλασική σύνθεση του Hicks αλλά και για την νεο-βαλρασιανή σκέψη.

Μπορεί να υποστηριχθεί, ως εκ τούτου, ότι για τη νεοκλασική σύνθεση της δεκαετίας του 1960 η κεϋνσιανή Οικονομική δεν υπήρξε εντελώς επαναστατική, αν και μερικές από τις συνέπειές της στο επίπεδο της οικονομικής πολιτικής υπήρξαν όντως νεωτερικές. Παρ' όλα αυτά, καθώς ισχυρίζονται άλλοι ερευνητές, όπως ο Davidson (1978) και ο Shackle (1974), ο Keynes είχε όντως την πρόθεση για ένα πιο ριζοσπαστικό υπόδειγμα, που θα μπορούσε να αποστασιοποιηθεί ακόμη περισσότερο από την ισχύουσα ορθοδοξία, σε σχέση με ό,τι καθίσταται γενικά αποδεκτό για την κεϋνσιανή συμβολή. Ακόμη, υποστηρίζουν ότι οι καμπύλες IS και LM, που ανακεφαλαιώνουν τη νεοκλασική εκδοχή της Γενικής Θεωρίας στα πλαίσια μίας νέας σύνθεσης, δεν είναι τίποτα λιγότερο από μια πλήρη παρερμηνεία των προθέσεων του Keynes.

Ο Keynes, προφανώς, έδωσε έμφαση σε όψεις όπως οι προσδοκίες και η αβεβαιότητα που διαψεύδουν τη συγκριτική στατική προσέγγιση ισορροπίας, η οποία εμπεριέχεται στην ανάλυση των καμπυλών IS και LM. Σε αυτήν την περίπτωση, στο λακατοσιανό πλαίσιο, αυτό αντιπροσωπεύει μια ένδειξη ότι το παλαιότερο κεϋνσιανό πρόγραμμα δεν απορροφήθηκε ούτε ενσωματώθηκε κατάλληλα στο πρόγραμμα που οριοθετεί η νεοκλασική σύνθεση. Τούτο είναι δυνατόν να θεωρηθεί ως μια ακριβής αναπαράσταση της μεταγενέστερης εξέλιξης της κεϋνσιανής επανάστασης.

Άλλοι συγγραφείς δεν συμμερίζονται τον ενθουσιασμό του Blaug για τη δυνατότητα εφαρμογής της λακατοσιανής προσέγγισης περί επιστημονικών επαναστάσεων στα Οικονομικά. Οι Leijonhufvund (1976) και Hutchison (1976) θεωρούν τις διαφορές ανάμεσα στα Οικονομικά και τη Φυσική τόσο σημαντικές ώστε να καθιστούν τη μεταφορά της λακατοσιανής μεθοδολογίας στα Οικονομικά ιδιαίτερα προβληματική. Πράγματι, ο Hutchison εκφράζει αρκετές επιφυλάξεις για ένα τέτοιο ενδεχόμενο.

Συμπερασματικά, η προσεγγισμένη ανακεφαλαίωση του Fulton φαίνεται ότι αποτελεί έναν πρόσφορο τρόπο για να ορίσουμε τη λακατοσιανή προσέγγιση στο πεδίο της ιστορίας της Οικονομικής. Η πραγματική ευελιξία της, όμως, δημιουργεί πρόβλημα ορισμού του σκληρού πυρήνα των νεοκλασικών Οικονομικών.

Κατά συνέπεια, μερικές από τις πλέον φιλόδοξες προσπάθειες εφαρμογής της λακατοσιανής μεθοδολογίας στα Οικονομικά φαίνεται ότι αντιμετωπίζουν εγγενείς δυσχέρειες. Θα ήταν, ως εκ τούτου, περισσότερο δόκιμο να εξειδικευτεί η λακατοσιανή προσέγγιση σε συγκεκριμένα επεισόδια της ιστορίας της οικονομικής σκέψης (Drakopoulos & Karayiannis, 2005).

10.3.4. Οι περαιτέρω προοπτικές του λακατοσιανού πλαισίου στα Οικονομικά

Στα πλαίσια αυτά, η ανάλυση του Fulton παρέχει, κατά τη γνώμη μας, μια από τις αρτιότερες, ίσως, εφαρμογές του S.R.P. στα Οικονομικά: εξετάζεται σειρά οικονομικών θεωριών που βασίζονται σε ένα διακριτό σκληρό πυρήνα και μια θετική ευρετική. Η σειρά των θεωριών, η οποία συγκροτεί το ερευνητικό πρόγραμμα που βασίζεται στον ανωτέρω σκληρό πυρήνα και τη θετική ευρετική, μπορεί να περιγραφεί, καθώς και να επιχειρηθεί μια σύντομη απεικόνιση του σχηματισμού ενός διακριτού ερευνητικού προγράμματος. Ο Fulton εντοπίζει τις απαρχές του ορθόδοξου ερευνητικού προγράμματος στην ανάπτυξη της θεωρίας της οριακής παραγωγικότητας στα 1880 και 1890 από τους J.B. Clark, Wicksteed, Walras και Marshall. Στις πρώτες διατυπώσεις της θεωρίας, υπήρχε κάτι περισσότερο από την ακόλουθη υπόθεση: κάθε συντελεστής παραγωγής χρησιμοποιείται από κάθε επιχείρηση ως το σημείο που η οριακή αξία του εξισώνεται με την τιμή αμοιβής του. Μόλις στα 1874, ο Wicksteed παρουσιάζει την αντίστοιχη θεωρία με μαθηματικούς όρους και προβάλλει τη συνάρτηση παραγωγής ως κεντρική έννοια των υποθέσεων του.

Η σύγχρονη αντιμετώπιση του προβλήματος συνέβαλε στην επεξεργασία της εργασίας του Wicksteed σε μια ενοποιημένη θεωρία παραγωγής και διανομής, όπου η αρχή της οριακής παραγωγικότητας συνάγεται με την προϋπόθεση των τέλεια ανταγωνιστικών αγορών προϊόντος και παραγωγικών συντελεστών. Αυτές οι θεωρίες, σαφώς, εδραιώνονται στη βάση συνεχούς συνάρτησης για κάθε επιχείρηση, με θετικά αλλά, εντέλει, φθίνοντα οριακά προϊόντα, δηλαδή πρόκειται για τον σκληρό πυρήνα του Fulton.

Η σύγχρονη συζήτηση, επίσης, επεκτείνει την υπόθεση για να καλύψει ατελώς ανταγωνιστικές ή μονοπωλιακές συνθήκες αγοράς (βλ. αναλυτικά Μελέτη περίπτωσης 1). Σε μια λακατοσιανή αποτίμηση του προβλήματος, το ερώτημα είναι αν αυτή η θεωρία είναι θεωρητικά προοδευτική, αν μπορεί να προβλέπει καινούργια στοιχεία, αν δηλαδή η υπόθεση της οριακής παραγωγικότητας (οι συντελεστές αμείβονται με βάση το οριακό προϊόν τους) αποτελεί καινούργια πρόβλεψη. Ο επόμενος σταθμός στην εξέλιξη του προγράμματος αποτελείται από το έργο του Hicks (1932), ο οποίος ανέπτυξε τη θεωρία των σχετικών μεριδίων. Αυτή η θεωρία λειτούργησε σε ευρύτερο επίπεδο της οικονομίας και περιέλαβε την περαιτέρω συνολική υπόθεση περί ύπαρξης δύο και μόνο συντελεστών παραγωγής, κεφαλαίου και εργασίας. Το βασικό στοιχείο στη θεωρία είναι η υπόθεση μιας συνάρτησης παραγωγής, όπου οι συντελεστές εκπληρούν την υπόθεση συνεχούς υποκατάστασης. Με βάση αυτήν την παραδοχή, ο Hicks ανέπτυξε την έννοια της ελαστικότητας υποκατάστασης για να εκφράσει μεταβολές στις σχετικές αμοιβές μεταξύ των δύο συντελεστών.

Ο Hicks χαρακτήρισε την εργασία του ως επέκταση της θεωρίας της οριακής παραγωγικότητας για να εκφράσει μεταβολές στη διανομή του συνολικού προϊόντος μεταξύ δύο συντελεστών. Αυτή η ανάπτυξη μπορεί να θεωρηθεί προοδευτική από τη λακατοσιανή οπτική εάν οδηγεί σε οποιοδήποτε ελέγξιμο εμπειρικό περιεχόμενο. Ο Hicks προσέφερε κάτι τέτοιο με την πρότασή του ότι η αύξηση στην προσφορά ενός συντελεστή θα αυξήσει τη σχετική συμμετοχή του, εάν η ελαστικότητα υποκατάστασης είναι μεγαλύτερη από τη μονάδα. Παράλληλα, η ενσωμάτωση του χρόνου επιτυγχάνεται με την εισαγωγή της τεχνικής προόδου στη συνάρτηση παραγωγής, της οποίας οι μεταβολές συνιστούν στην ουσία τη θεωρία της τεχνολογικής προόδου. Αλλά, στην πραγματικότητα, δεν πρόκειται για θεωρία αλλά για μια ταξινόμηση των τεχνολογικών αλλαγών με δύο υποδιαίρεσεις, την ουδέτερη και τη μη ουδέτερη τεχνολογική αλλαγή, την οποία όμως προσδιορίζουν με διαφορετικό τρόπο οι οικονομολόγοι.

Ο Hicks υπέθετε ουδέτερη τεχνική πρόοδο και την καθόρισε κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μην επηρεάζει τις σχετικές συμμετοχές των συντελεστών. Κατά τον Hicks, η ουδέτερη τεχνική πρόοδος αυξάνει κατά το αυτό ποσοστό την παραγωγικότητα της εργασίας και του κεφαλαίου, με τρόπο ώστε ο λόγος κεφαλαίου / εργασίας να παραμένει αμετάβλητος στην παραγωγή, ενώ μειώνεται ο λόγος κεφαλαίου / προϊόντος λόγω αύξησης της παραγωγικότητας του κεφαλαίου. Η ουδέτερη αυτή τεχνολογία αφήνει αμετάβλητη τη σχέση διανομής του εισοδήματος. Η τεχνική πρόοδος, που ευνοεί τη σχετικά μεγαλύτερη χρήση κεφαλαίου στην παραγωγή και αυξάνει τον βαθμό έντασης κεφαλαίου, αυξάνει ταχύτερα την παραγωγικότητα του κεφαλαίου και ευνοεί τη διανομή του εισοδήματος υπέρ του κεφαλαίου. Στην αντίθετη περίπτωση της τεχνικής βελτίωσης υπέρ της εργασίας, αυξάνεται η συμμετοχή της στο προϊόν.

Αντίθετα, κατά τον Harrod, η ουδέτερη τεχνολογία αυξάνει μόνο την παραγωγικότητα της εργασίας, ενώ η οριακή παραγωγικότητα του κεφαλαίου (δηλαδή το ποσοστό κέρδους) μένει αμετάβλητη. Ο λόγος κεφαλαίου / προϊόντος παραμένει σταθερός, ενώ αυξάνει ο βαθμός έντασης κεφαλαίου στην παραγωγή. Η τεχνική πρόοδος είναι ουδέτερη, κατά τους δύο αυτούς ορισμούς, αν η ελαστικότητα υποκατάστασης μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας είναι ίση με τη μονάδα. Αν, επομένως, η τεχνική πρόοδος είναι ουδέτερη (υπό την έννοια του Hicks), μια αύξηση στην προσφορά κάθε συντελεστή θα αυξήσει, θα αφήσει αμετάβλητο ή θα μειώσει το σχετικό μερίδιό του εάν η ελαστικότητα υποκατάστασης είναι μεγαλύτερη από, ίση προς ή μικρότερη από τη μονάδα. Όμως, αν η τεχνική πρόοδος δεν είναι ουδέτερη, η συνέπεια της αύξησης της προσφοράς ενός συντελεστή επί της σχετικής συμμετοχής του στο προϊόν θα εξαρτηθεί από τον βαθμό αμεροληψίας αυτής της τεχνικής προόδου και από την ελαστικότητα υποκατάστασης.

Η πρόταση του Hicks, επομένως, εμφανίζεται ως εμπειρικός ελέγξιμη και μπορεί να κριθεί για το αν διαθέτει πλεονάζουσα εξηγητική ισχύ, δηλαδή αν είναι θεωρητικά προοδευτική. Πολλές εμπειρικές εργασίες της δεκαετίας του '60 και του '70 με χρησιμοποίηση διάφορων μορφών συνολικής συνάρτησης παραγωγής διεξήχθησαν στο πλαίσιο αυτών των επεξεργασιών του Hicks. Η ανάπτυξη των θεωριών των σχετικών συμμετοχών των συντελεστών παραγωγής στο συνολικό προϊόν, καθώς και της τεχνικής προόδου μπορεί εύκολα να εκφραστεί με όρους ερευνητικού προγράμματος. Ο σκληρός πυρήνας παρέμεινε η συνάρτηση παραγωγής, αλλά ο Hicks εισήγαγε μια σειρά στοιχείων της θετικής ευρετικής, κατ' αναλογία προς το σύνολο της οικονομίας, μιας συνολικής συνάρτησης παραγωγής και τη διάσταση του χρόνου.

Η επόμενη μετατόπιση της προβληματοθεσίας στο ερευνητικό πρόγραμμα δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως προοδευτική, καθόσον δεν συνέβαλε στην πρόβλεψη νέων γεγονότων. Πολλές λύσεις προτάθηκαν για το πρόβλημα αυτό, ενώ πολλά υποδείγματα μπορούν να χαρακτηριστούν ως νεοκλασικά, αλλά το ουσιαστικό υπόδειγμα είναι αυτό μιας σταθερής μεγέθυνσης, η οποία μπορεί να επιτευχθεί υπό διακύμανση του λόγου κεφαλαίου / προϊόντος. Αυτό εξετάστηκε πρώτα το 1956 από τον Solow και τον Sivan για την περίπτωση ενός τομέα και αργότερα επεκτάθηκε προς διάφορες κατευθύνσεις από άλλους συγγραφείς.

Το βασικό στοιχείο αυτών των θεωριών ήταν η υπόθεση μιας συνεχούς συνάρτησης παραγωγής στο μακρο-επίπεδο η οποία επιτρέπει την υποκατάσταση κεφαλαίου και εργασίας, ώστε να καθίσταται δυνατή η διακύμανση του λόγου κεφαλαίου / προϊόντος. Αυτές οι νεοκλασικές θεωρίες μεγέθυνσης αποτελούν τμήμα του ερευνητικού προγράμματος το οποίο βασίζεται στη συνάρτηση παραγωγής, και περιλαμβάνουν προγενέστερα τμήματα του ερευνητικού προγράμματος, όπως η υπόθεση οριακής παραγωγικότητας και η ουδέτερη τεχνική πρόοδος. Εντούτοις, δεν πρόσθεσαν κανένα πραγματικό περιεχόμενο στο νεοκλασικό ερευνητικό πρόγραμμα (S.R.P), καθώς οι σύγχρονες θεωρίες μεγέθυνσης είναι θεωρητικά μαθηματικά υποδείγματα μεγέθυνσης και όχι θεωρίες της μεγέθυνσης. Ασχολούνται, μάλιστα, με αναλύσεις των συνθηκών υπό τις οποίες η σταθερή μεγέθυνση είναι επιτεύξιμη και η σταθερότητα των συστημάτων κρίνεται ικανοποιητική.

Η επόμενη ανάπτυξη του ερευνητικού προγράμματος έγινε δυνατή από κριτικές συγκεκριμένων στοιχείων του προγράμματος και από την εγγενή ανάγκη να τροποποιηθεί η θετική ευρετική για την εισαγωγή ρεαλισμού στο πρόγραμμα. Η συνολική συνάρτηση παραγωγής είχε καταστεί αντικείμενο αυστηρής κριτικής από την Joan Robinson εν αναφορά προς την υπόθεση ομοιογένειας του κεφαλαίου. Οι κριτικές αυτές ήταν μια προσπάθεια να τονιστεί η ετερογένεια του κεφαλαίου και να δοθεί μια λιγότερο ανεπαρκής εξήγηση της τεχνικής προόδου.

Τα προγενέστερα υποδείγματα μεγέθυνσης είχαν υιοθετήσει την υπόθεση μη ενσωμάτωσης της τεχνικής προόδου, ενώ τα νεότερα προέβλεπαν την αναγκαιότητα διάχυσης των επιπτώσεων της τεχνικής προόδου. Συγκεκριμένα, η μετάδοση (διάχυση) επιτυγχάνεται με τη δημιουργία νέων κεφαλαιουχικών αγαθών. Πολλά υποδείγματα με αυτές τις απαιτήσεις συγκροτήθηκαν έκτοτε, εξαρτώμενα από διαφορετικές υποθέσεις για τον βαθμό υποκατάστασης κεφαλαίου και εργασίας.

Ο Solow (1960) δημιούργησε ένα υπόδειγμα το οποίο εντάσσεται στο νεοκλασικό S.R.P. βασισμένο στη νεοκλασική συνάρτηση παραγωγής, όπου η υποκατάσταση επιτρέπεται ανά πάσα στιγμή. Παρουσίασε μια θεωρία με βάση τη γενική υπόθεση ότι η τεχνική πρόοδος ενσωματώνεται σε νέα κεφαλαιακά αγαθά, σε συνδυασμό με ποικίλες εκδοχές για τις δυνατότητες υποκατάστασης και τη μορφή της συνάρτησης παραγωγής. Αυτή η προσπάθεια συνοδεύτηκε από πολλές απόπειρες εμπειρικών ελέγχων. Αντίθετα ο Johansen (1972), χρησιμοποιώντας ένα εντελώς διαφορετικό ορισμό της συνάρτησης παραγωγής, μεταβάλλοντας τον σκληρό πυρήνα και μετακινούμενος σε ένα νέο ερευνητικό πρόγραμμα, διαφοροποιείται αισθητά από τους προηγούμενους.

Κατά τον Fulton (1984), το ερευνητικό πρόγραμμα το οποίο θεμελιώνεται στη νεοκλασική συνάρτηση παραγωγής, με εξαίρεση τις θεωρίες μεγέθυνσης, ικανοποιεί το κριτήριο της θεωρητικής προόδου. Όμως, ο Fulton (1979) ερεύνησε τις εμπειρικές μελέτες οι οποίες συνδέονται με αυτό το ερευνητικό πρόγραμμα και βρήκε ότι καμία ανάπτυξη του προγράμματος δεν μπορεί να κριθεί ως εμπειρικά προοδευτική. Επιπροσθέτως, το πρόγραμμα διέθετε μια μείζονα ασυνέπεια, καθώς οι συνολικές συνθήκες που είναι απαραίτητες για την ύπαρξη μιας συνάρτησης παραγωγής με δύο συντελεστές είναι πλήρως υποθετικές. Κατά συνέπεια, η μη ταυτόχρονη ικανοποίηση και των δύο κριτηρίων (θεωρητικής και εμπειρικής) προόδου δεν μας επιτρέπει να ορίσουμε το νεοκλασικό πρόγραμμα ως προοδευτικό.

10.3.5. Αποτίμηση

Η λακατοσιανή προσέγγιση έχει εφαρμοστεί και σε εναλλακτικές σχολές όπως η θεσμική, η κοινωνική οικονομική (Stephens, 1981) και η αυστριακή, αλλά και σε πλέον εφαρμοσμένες περιοχές της Οικονομικής γενικότερα (Borg, 1991). Σε γενικές γραμμές, οι περισσότεροι οικονομολόγοι θεωρούν τη λακατοσιανή ανάλυση ως καταλληλότερη για την κατανόηση της εξέλιξης της Οικονομικής σκέψης. Το λακατοσιανό επιστημονικό ερευνητικό πρόγραμμα υιοθετήθηκε για να περιγράψει απόπειρες ορθολογικής ανασύστασης επιμέρους ερευνητικών περιοχών της Οικονομικής, ιδίως κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980. Ο Rygh (2013) υποστηρίζει ότι, τελικώς, η λακατοσιανή φιλοσοφία της επιστήμης μπορεί να αποδώσει επαρκέστερα την εξέλιξη των οικονομικών θεωριών σε σχέση με την ποππεριανή έμφαση στην ανάγκη διαμυσσιμότητας των αναλυτικών κατασκευών μας.

Η ανάπτυξη της οικονομικής μεθοδολογίας ως αυτοτελούς γνωστικού κλάδου κυρίως εντός, αλλά και εν μέρει εκτός της Οικονομικής, με διακριτά ακαδημαϊκά περιοδικά και συγγραφικά εγχειρίδια, ευνοήθηκε σημαντικά από το ενδιαφέρον των ερευνητών για τη λακατοσιανή (και την ποππεριανή) επιστημολογία. Ωστόσο, σήμερα οι διαφορετικού τύπου ερωτήματα που θέτουν οι οικονομολόγοι και η ωρίμανση του κλάδου της μεθοδολογίας της Οικονομικής συνέβαλαν στη σταδιακή απομάκρυνση του ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος από ανάλογες θεωρήσεις, με αποτέλεσμα η λακατοσιανή (όπως, σε μικρότερο βαθμό, η ποππεριανή) μεθοδολογία να απομακρυνθεί εν μέρει από το επίκεντρο της τρέχουσας ερευνητικής ατζέντας των οικονομολόγων (βλ. διεξοδική ανάλυση στα Drakopoulos & Karayiannis, 2005; Backhouse, 2012).

10.4. Ερευνητική παράδοση του Laudan και η δυναμική της

10.4.1. Εισαγωγή

Η εφαρμογή των επιστημολογικών θέσεων του Laudan στην ιστορία της οικονομικής σκέψης συνιστά ένα νέο εγχείρημα. Η νέα αυτή επιστημολογική συμβολή έχει ωστόσο ελάχιστα προσεχθεί από τους μεθοδολόγους και τους ιστορικούς της οικονομικής επιστήμης, με ελάχιστες ίσως εξαιρέσεις (βλέπε ιδιαιτέρως, Drakopoulos & Gotsis, 2004). Ασφαλώς, η ιδιαιτερότητα αυτής της προσέγγισης βρίσκεται στην εισαγωγή της έννοιας των εμπειρικών και εννοιολογικών προβλημάτων, στα πλαίσια μιας ευρύτερης θεώρησης της επιστήμης ως αποτελεσματικής διαδικασίας επίλυσης προβλημάτων (Laudan, 1977; βλ. περαιτέρω, Michael-Akeroyd, 1993).

Το κεντρικό σημείο αυτής της σύλληψης είναι ότι τα επιλυθέντα προβλήματα, είτε εμπειρικά είτε εννοιολογικά, αποτελούν τη βασική διάσταση της επιστημονικής προόδου, δηλαδή προσδίδουν στην επιστήμη τον στόχο της. Αυτός είναι η μέγιστη δυνατή διερεύνηση της σφαίρας των επιλυθέντων προβλημάτων, που συνοδεύεται από την ελαχιστοποίηση του φάσματος των ανωμαλιών και των εννοιολογικών προβλημάτων. Η κεντρική έννοια του Laudan είναι η ερευνητική παράδοση που αναλογεί στο παράδειγμα του Kuhn και το ερευνητικό πρόγραμμα του Lakatos. Υπενθυμίζουμε (βλ διεξοδικά, κεφ. 6 του παρόντος συγγράμματος) ότι μια ερευνητική παράδοση περιγράφεται από τον Laudan με τους ακόλουθους όρους:

- Συνίσταται από ένα σύνολο εξειδικευμένων θεωριών που εν μέρει την απαρτίζουν: μερικές από αυτές είναι ταυτόχρονες, δηλαδή εντάσσονται στην ίδια χρονική περίοδο, ενώ άλλες είναι διάδοχοι άλλων θεωριών που έχουν προηγηθεί χρονικά.

- Κάθε ερευνητική παράδοση προϋποθέτει συγκεκριμένες μεταφυσικές και μεθοδολογικές δεσμεύσεις οι οποίες, ως σύνολο, εξατομικεύουν την ερευνητική παράδοση και την καθιστούν διακριτή από άλλες.
- Σε αντίθεση με τις μεμονωμένες θεωρίες, κάθε ερευνητική παράδοση προσλαμβάνει έναν αριθμό διαφορετικών, λεπτομερώς καθορισμένων (και συχνά αντιφατικών μεταξύ τους) διατυπώσεων και γενικά έχει μια μακρά ιστορία, η οποία εκτείνεται διαμέσου μιας σημαντικής χρονικής περιόδου (αντίθετα, οι θεωρίες είναι συχνά βραχύχρονες).

Μία ερευνητική παράδοση διαθέτει θεμελιώδη χαρακτηριστικά που διαμορφώνουν την ανάπτυξη των θεωριών οι οποίες σχηματίζονται μέσα σε αυτή. Το πεδίο της ερευνητικής παράδοσης, δηλαδή το ευρύτερο υποσύνολο της εμπειρικής πραγματικότητας στο οποίο νοηματοδοτείται, έχει ιδιαίτερη σημασία για τον καθορισμό του φάσματος αποδοτικής εφαρμογής των θεωριών που τη συνθέτουν. Ο Laudan (1977, σ. 218-219) αναφέρεται στην περίπτωση του μαρξισμού, ως πολιτικο-κοινωνικο-οικονομικής θεώρησης του κόσμου: το υπόδειγμα αυτό δεν θα είχε έννοια χωρίς αναφορά στον καπιταλισμό και τις κοινωνικοοικονομικές σχέσεις που προϋποθέτει η οικονομία της αγοράς. Ακόμα, μια ερευνητική παράδοση χαρακτηρίζεται από μια διακριτή μεθοδολογία, δηλαδή έναν τρόπο να προβαίνουμε σε γενικεύσεις και υποθέσεις, να ελέγχουμε τα συμπεράσματα και να ασχολούμαστε με εμπειρικά και εννοιολογικά προβλήματα (βλέπε και Drakopoulos & Gotsis, 2004).

10.4.2. Ερευνητικές παραδόσεις στην Οικονομική

Ένας δεδομένος τρόπος ενασχόλησης με παρόμοια ζητήματα αντιστοιχεί και προσιδιάζει σε μια ορισμένη ερευνητική παράδοση. Στην Οικονομική, οι Αυστριακοί οικονομολόγοι και οι κεϋνσιανοί διακρίνονται από τις ιδιαίτερες μεθοδολογίες που χρησιμοποιούν. Εάν, όμως, εκείνοι που εντάσσονται στα πλαίσια μιας παράδοσης έλθουν σε ρήξη με τις μεταφυσικές επιταγές της ή τα μεθοδολογικά *a-priori* της δεδομένης παράδοσης, τότε αναπόφευκτα προβαίνουν στην απαξίωσή της (βλ. διεξοδικά McArthur, 2007, για τον ρόλο των *a-priori* παραδοχών στη σύγχρονη επιστημολογία).

Αν, για παράδειγμα, κάποιος κεϋνσιανός αφινίδια ισχυριστεί ότι η συνολική ζήτηση δεν αποτελεί σημαντικό προσδιοριστικό παράγοντα του εθνικού εισοδήματος και ότι η μακροοικονομική σταθεροποιητική πολιτική είναι αναποτελεσματική, η τοποθέτησή του αυτή ισοδυναμεί με πραγματική απαξίωση της μεταφυσικής υπόστασης της κεϋνσιανής ερευνητικής παράδοσης, καθώς εγκαταλείπει τη δέσμευσή του στις θεμελιώδεις αρχές της. Εάν, αντίθετως, ένας Αυστριακός οικονομολόγος διάκειται ευνοϊκά ή και συνηγορήσει ανεπιφύλακτα υπέρ της χρησιμοποίησης μεγάλης κλίμακας προβλέψεων μακροοικονομικών υποδειγμάτων, αυτό θα αποτελεί παραβίαση των σχετικών κανόνων και απόρριψη της αντι-εμπειριστικής μεθοδολογίας, η οποία σχετίζεται με αυτήν την ερευνητική παράδοση (Pheby 1988, σ. 75-76).

Η συνύπαρξη ερευνητικών παραδόσεων συνιστά στοιχείο το οποίο προσφέρεται για την εφαρμογή της προσέγγισης Laudan στην ιστορία της οικονομικής σκέψης. Παράλληλα, η εγκατάλειψη μιας ερευνητικής παράδοσης, η οποία συνοδεύεται από μια συνακόλουθη αναβίωση της θεωρητικής κληρονομιάς της στο μέλλον δεν είναι ασύνηθες φαινόμενο στα Οικονομικά. Η έμφαση που αποδίδεται σε εμπειρικά και εννοιολογικά προβλήματα δυσχεραίνει πολλές φορές τη βιωσιμότητα των ερευνητικών παραδόσεων, αλλά προσδίδει ενδιαφέρον στο έργο των ερευνητών. Ένα πρόβλημα που θεωρείται επιλυθέν σήμερα, σε μία δεκαετία μπορεί να επανατοποθετηθεί σε νέες βάσεις. Παράδειγμα αποτελεί ο κεϋνσιανισμός και η εννοιολογική προσέγγιση της ενασχόλησης που προσφέρει.

Αλλά και μια ερευνητική προοπτική που θεωρήθηκε ως μη ικανοποιητική σε μια περίπτωση μπορεί να αποδειχθεί καταλληλότερη και επαρκέστερη σε διαφορετικές περιπτώσεις στις οποίες πιθανόν να αντεπεξέλθει με επιτυχία. Η διαχρονική εξέλιξη της αυστριακής οικονομικής σκέψης μπορεί να θεωρηθεί ότι συνιστά ένα τέτοιο ενδεχόμενο: στα 1930 αυτή η ομάδα οικονομολόγων απέκρουσε σταθερά την κρατική παρέμβαση προς θεραπεία της ύφεσης και αντιμετώπιση του προβλήματος της ανεργίας εκείνης της περιόδου. Ισχυρίστηκαν, μάλιστα, ότι μια από τις κυριότερες αιτίες της ύφεσης και της οικονομικής σκέψης οφειλόταν στην παρέμβαση του δημοσίου τομέα, ιδίως στην υπερβολικά περιοριστική νομισματική πολιτική στις Η.Π.Α. Παρ' όλα αυτά, επικράτησε η κεϋνσιανή πρόταση, η κρατική παρέμβαση στις υποθέσεις της οικονομίας απέκτησε γενικότερη αναγνώριση και σαφή επιστημονική αποδοχή, ενώ η αυστριακή σχολή παραμερίστηκε.

Οι συμβολές των Αυστριακών γνώρισαν μια σοβαρή αναβίωση στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, ενώ, αντίθετως, μια ευρύτερη ακαδημαϊκή συναίνεση για την τρέχουσα σημασία της κεϋνσιανής επανάστασης έχει

εν μέρει εκλείπει. Οι αμφιβολίες οι οποίες εκφράστηκαν από τους Αυστριακούς σε αυτό το ζήτημα αντιμετωπίζονται τις δύο τελευταίες δεκαετίες πιο θετικά και περιβάλλονται με μεγαλύτερη εγκυρότητα. Επιπλέον, και η έμφαση η οποία αποδίδεται στην αβεβαιότητα και τις προσδοκίες τείνει να καταστήσει την αυστριακή άποψη περί οικονομικής αστάθειας περισσότερο ελκυστική για αρκετούς νέους δυνητικούς ερευνητές.

Ο Laudan θεμελιώνει την ανάλυσή του περισσότερο σε όρους εξελικτικών μεταβολών παρά δραματικών τομών στις ερευνητικές παραδόσεις. Προτείνει, μάλιστα, ότι οι περιοχές οι πλέον υποκείμενες σε αλλαγές εντός κάθε ερευνητικής παράδοσης είναι οι βοηθητικές θεωρίες οι οποίες συχνά τροποποιούνται. Η πιστότητα των προσχωρούντων στις αρχές μίας ερευνητικής παράδοσης σημαίνει ότι είναι, συνήθως, διατεθειμένοι να εγκαταλείψουν μερικές ιδιαίτερες θεωρίες, παρά να αχρηστεύσουν την ίδια την ερευνητική παράδοση στο σύνολο της. Αυτό βοηθά στην εξήγηση της ταχύτητας της ανατροπής των θεωριών, φαινόμενο που είναι σύνηθες στην ιστορία της οικονομικής σκέψης.

Αν εκλάβουμε τη νεοκλασική ερευνητική παράδοση ως σύνολο που συνθέτουν οι έννοιες της χρησιμότητας και της μεγιστοποίησης του κέρδους ατόμων και επιχειρήσεων, η έννοια της συμπεριφοράς που χαρακτηρίζεται από μεγιστοποίηση συνιστά μια ανάλογη μεταφυσική δέσμευση. Στο πλαίσιο της θεωρίας της επιχείρησης, ο τέλειος ανταγωνισμός έχει συχνά καταστεί αντικείμενο κριτικής ως μη ρεαλιστικός και μη σχετιζόμενος με το πλαίσιο μιας ώριμης μετα-βιομηχανικής κοινωνίας και τούτο, εν μέρει, έδωσε ώθηση στην ανάδυση μιας διαδοχής θεωριών ολιγοπωλίου. Από το δυοπώλιο του Cournot του προηγούμενου αιώνα ως την κεκαμμένη καμπύλη ζήτησεως, παρατηρούμε μια εξελικτική διαδοχή διαμέσου ποικίλων στρατηγικών ηγεσίας τιμής και υπερβάλλοντος κόστους θεωριών του ολιγοπωλίου. Κάτι ανάλογο ισχύει και για τη θεωρία της ζήτησης και τη θεωρία του καταναλωτή. Το κοινό όλων αυτών των εξελίξεων της θεωρίας είναι ότι μπορούν να ενταχθούν στο πλαίσιο της μεγιστοποιητικής συμπεριφοράς. Για τον λόγο αυτό, οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι έχουν γενικά τοποθετηθεί ευνοϊκά στην ανάπτυξη παρόμοιων θεωριών.

Παρ' όλα αυτά, όταν οι βασικές υποθέσεις μιας ερευνητικής παράδοσης απειλούνται, τούτο συνιστά αναμφίβολη πρόκληση για την παράδοση: για παράδειγμα, αν το νεοκλασικό υπόδειγμα ήταν υποχρεωμένο να εγκαταλείψει την αρχή της μεγιστοποίησης, τούτο θα προκαλούσε μια σοβαρή διαταραχή καθώς θα εξασθενίζε η απλότητα και η γενικότητά του, ενώ θα ανέκυπταν σημαντικές μεθοδολογικές ανακατατάξεις.

Η υπόθεση της μεγιστοποιητικής συμπεριφοράς διευκολύνει τους νεοκλασικούς οικονομολόγους στη χρήση μαθηματικών τεχνικών όπως διαφορικό λογισμό, πολλαπλασιαστές Lagrange και συναφών μεθόδων, ως ικανοποιητική δυνατότητα ανάλυσης της αντίδρασης καταναλωτών και παραγωγών στις μεταβολές των περιστάσεων υπό τις οποίες συμπεριφέρονται. Η απομάκρυνση του αξιώματος της μεγιστοποίησης θα προκαλούσε σοβαρότατους περιορισμούς στην εφαρμογή διαφορικών υπολογισμών, τόσο στη θεωρία του καταναλωτή όσο και στη θεωρία της επιχείρησης. Αλλά και πολλές από τις εύστοχες λύσεις μαθηματικών προβλημάτων, οι οποίες διευκολύνθηκαν ευρέως από υποθέσεις ορθολογικής μεγιστοποίησης συμπεριφοράς, θα είχαν απολεσθεί. Είναι, κατά συνέπεια, αυτονόητη η συμπεριφορά ορισμένων οικονομολόγων, μη διακείμενων ευνοϊκά προς τη νεοκλασική ορθοδοξία, να επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους προς τη μεγιστοποιούσα συμπεριφορά, ως στόχο της θεωρητικής πολεμικής τους.

10.4.3. Επιστημονική πρόοδος στην Οικονομική κατά Laudan

Ο Laudan εμφανίζεται σαφώς πιο προσεκτικός από τον Kuhn όταν αντιμετωπίζει πρόβλημα αλλαγής ερευνητικών παραδόσεων (Laudan, 1984, 1987; Laudan et al., 1986; βλ. ωστόσο, Malone, 1993 ο οποίος ισχυρίζεται ότι ο Laudan παρερμήνευσε την κουνιανή θέση της ασυμμετρίας των επιστημονικών παραδειγμάτων ως ταυτόσημη του σχετικισμού και της πλήρους έλλειψης δυνατοτήτων ορθολογικής συζήτησης μεταξύ ανταγωνιστικών παραδειγμάτων). Οι ερευνητικές παραδόσεις έχουν μακρά ιστορία και εξελίσσονται με τέτοιο τρόπο ώστε πολλές από τις επινοήσεις που αποφέρει η επίλυση προβλημάτων θα διατηρηθούν διαμέσου τέτοιων εξελίξεων. Επίσης, μερικά εμπειρικά προβλήματα μπορεί να διατηρήσουν τη σημασία τους. Όμως, μια ερευνητική παράδοση η οποία έχει δοκιμάσει αρκετά στάδια εξέλιξης μπορεί να έχει διαφορετικό πεδίο εφαρμογής από ό,τι είχε αρχικά. Για παράδειγμα, οι κείνσιανοί οικονομολόγοι άρχισαν να εξαρτώνται προοδευτικά από τη χρήση οικονομετρικών υποδειγμάτων ευρείας κλίμακας για σκοπούς πρόβλεψης και διαμόρφωσης της οικονομικής πολιτικής. Ο ίδιος ο Keynes, όμως, πρόεβαλε ορισμένες επιφυλάξεις για τη γενικευμένη χρήση της οικονομετρίας για παρόμοιους σκοπούς.

Ο Laudan διακρίνει γενική πρόοδο και βαθμό πρόοδου της ερευνητικής παράδοσης. Η γενική πρόοδος μπορεί να εξαχθεί συγκρίνοντας την επάρκεια των θεωριών οι οποίες συνθέτουν τις προηγούμενες

εκδοχές της παράδοσης προς εκείνες οι οποίες συνθέτουν τις πιο πρόσφατες εκδοχές της. Ο βαθμός προόδου αντανακλά μεταβολές στην επάρκεια της ερευνητικής παράδοσης σε μια ιδιαίτερη στιγμή, με τρόπο που η ερευνητική παράδοση θα μπορούσε να είχε επιτελέσει σημαντική πρόοδο, αλλά στο τρέχον διάστημα έχει ενδεχομένως αδρανοποιηθεί.

Αυτές οι θεωρίες οδηγούν τον Laudan να ισχυριστεί ότι είναι ορθολογικό να αποδεχθούμε μια ερευνητική παράδοση στη θέση άλλης, όταν αυτή η παράδοση αποδεικνύεται ικανή να επιλύσει σημαντικότερα προβλήματα τα οποία αδυνατούν να υπερβούν οι ανταγωνίστριές της. Ο Laudan επιθυμεί να αναλάβει ένα είδος ανάλυσης κόστους – ωφέλειας των επιλυθέντων και άλυτων προβλημάτων, σταθμίζοντας τη σχετική βαρύτητά τους. Στην Οικονομική, τούτο αντιπροσωπεύεται από ερωτήματα όπως, παραδείγματος χάρι, το αν η επίλυση ενός προβλήματος (π.χ. η ανεργία) είναι σημαντικότερη και επομένως προτιμότερη από την αντιμετώπιση κάποιου άλλου προβλήματος (π.χ. ο πληθωρισμός). Τέτοια ερωτήματα, όμως, έχουν ασφαλώς δεοντολογικό χαρακτήρα και δεν μπορούν να αναχθούν στην ανωτέρω ανάλυση.

Ο Laudan διαβλέπει την ύπαρξη πολλών προβλημάτων στην ανάδυση πιθανών επιστημονικών επαναστάσεων. Για παράδειγμα, είναι γεγονός ότι συμβαίνουν επιστημονικές επαναστάσεις όταν υφίσταται μια διαρκής διάσταση απόψεων μεταξύ των επιστημόνων, σχετικά με τα βασικά θεμέλια του κλάδου τους, καθώς υπάρχει ενδεχόμενος βαθμός αυθαιρεσίας αναφορικά προς τις κρίσεις για τη στάθμιση του αναγκαίου αριθμού ερευνητών που θα πρέπει να προσχωρήσουν στην εναλλακτική ερευνητική παράδοση, ώστε να προκύψει μια επιστημονική επανάσταση. Για τον Laudan (1977, σ.138), επιστημονική επανάσταση συμβαίνει όταν μια ερευνητική παράδοση, άγνωστη ή αγνοημένη από τους επιστήμονες σε μια δεδομένη γνωστική περιοχή, προσεγγίζει ένα σημείο ανάπτυξης όπου οι επιστήμονες αισθάνονται υποχρεωμένοι να τη λάβουν σοβαρά υπόψη τους ως ανταγωνιστική για την ενδεχόμενη ένταξη αυτών ή των συναδέλφων τους. Πρόκειται για διαπιστώσεις που προσιδιάζουν σε σημαντικό βαθμό και στα Οικονομικά.

Τη δημοσίευση των κενσιανών θέσεων ακολούθησε ευρύτερη δέσμευση σε συζήτηση με αφορμή τη Γενική Θεωρία, χωρίς τούτο να εκληφθεί ως αναγκαστική αποδοχή των κενσιανών απόψεων. Καθώς αναφέρουμε ανωτέρω, πολλοί οικονομολόγοι, όπως ο Hawtrey, ο A.C. Pigou, ο F.A. Hayek και ο Denis Robertson, δεν συμφωνούσαν με τις απόψεις του Keynes. Παρ' όλα αυτά, αισθάνθηκαν υποχρεωμένοι να επικεντρώσουν μεγάλο μέρος των εργασιών τους στην προσπάθεια διάψευσης των κενσιανών ιδεών. Ένα πιο πρόσφατο παράδειγμα επαναστατικού επεισοδίου είναι αυτό της ανόδου της σχολής των ορθολογικών προσδοκιών στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Υπάρχει, ασφαλώς, μια εκδήλωση ενδιαφέροντος σε αυτόν το χώρο και τούτο έχει ως συνέπεια οι κενσιανοί, οι μονεταριστές και οι Αυστριακοί να αισθανθούν αναγκασμένοι να λάβουν υπόψη τους αυτήν τη νέα πρόκληση, τουλάχιστον για να υπερασπιστούν τη βασιμότητα και την εγκυρότητα των θέσεών τους (Pheby 1988, σ.σ. 78-79).

Κατά συνέπεια, διαφαίνεται η εφαρμοσιμότητα του ορισμού της επιστημονικής επανάστασης ή, καταλληλότερα, η αναγνώριση συγκεκριμένων επαναστατικών επεισοδίων στην ιστορία της οικονομικής σκέψης. Ο Laudan προτείνει να μην απορροφηθούμε πλήρως από την ατέρμονα συζήτηση περί επιστημονικών επαναστάσεων, καθώς οι τελευταίες τείνουν να αποτελούν μάλλον την εξαίρεση παρά τον κανόνα. Τελικά, σπάνια μια επιστημονική επανάσταση μπορεί να εκληφθεί ως οριστική, συνεπώς να παγιωθεί και να εγκαθιδρύσει μια εναλλακτική ερευνητική παράδοση στη θέση άλλης. Ωστόσο, όπως αρχικώς ήδη επισημάνθηκε, οι ιστορικοί της οικονομικής σκέψης δεν έχουν στρέψει το αναλυτικό ενδιαφέρον τους στη συγκεκριμένη φιλοσοφία της επιστημονικής προόδου, σε αντίθεση με άλλες ακαδημαϊκές κοινότητες στις κοινωνικές επιστήμες, ιδιαιτέρως στην Ψυχολογία, στην οποία εκδηλώθηκε ισχυρό ενδιαφέρον για τη συγκεκριμένη επιστημολογική προσέγγιση (Barker & Gholson, 1984; Capaldi & Proctor, 2000; Gholson & Barker, 1985; Overton, 1984).

10.4.4. Αποτίμηση

Αυτό που είναι πιθανότερο να συναντήσουμε είναι ερευνητικές παραδόσεις υποκειμένες σε συνεχή επανεξέταση και συγκριτική αξιολόγηση. Το σημαντικότερο είναι ότι δεν υφίσταται πλήρης απαξίωση και, κατά συνέπεια, ολοσχερής εξαφάνιση μιας ερευνητικής παράδοσης από το προσκήνιο των επιστημονικών συζητήσεων, καθώς αναμένεται να δοθούν σοβαρές μελλοντικές ευκαιρίες ορθολογικής ανασυγκρότησης και εκ νέου δραστηριοποίησής της. Πρόκειται για μια πληρέστερη απεικόνιση της πραγματικής λειτουργίας των επιστημονικών ερευνητικών παραδόσεων στα Οικονομικά, καθώς και του τρόπου διεξαγωγής των επιστημονικών διενέξεων και αντιπαραθέσεων. Οριστικές ή τελικές και αμετάκλητες επικρατήσεις θεωριών ή παραδόσεων αποτελούν μάλλον εξαιρετικό γεγονός, το οποίο τείνει να συμβαίνει σπανιότατα.

10.5. Μελέτη περίπτωσης 1

10.5.1. Πρόοδος και ορθολογικότητα στην νεοκλασική θεωρία της επιχείρησης: Lakatos vs Kuhn

Η ανάλυση που ακολουθεί έχει ως στόχο τη διασαφήνιση του προβλήματος εκφυλισμού του μαρσαλιανού προγράμματος. Πράγματι, η νεοκλασική θεωρία της επιχείρησης καθιστά διακριτό ένα σκληρό πυρήνα και μια θετική ευρετική: ο σκληρός πυρήνας του προγράμματος αποτελείται, όπως είδαμε, από τέσσερις υποθέσεις:

- Οι λαμβάνοντες αποφάσεις έχουν τέλεια γνώση των σχετικών χαρακτηριστικών της οικονομικής κατάστασης.
- Οι λαμβάνοντες αποφάσεις προτιμούν την καλύτερη διαθέσιμη επιλογή με δεδομένη τη γνώση της κατάστασης στην οποία ευρίσκονται και τα δεδομένα μέσα που έχουν στη διάθεσή τους.
- Με βάση τις δύο προηγούμενες υποθέσεις, ορίζεται η εσωτερική λογική της κατάστασης σύμφωνα με την οποία δρουν οι λαμβάνοντες αποφάσεις.
- Τόσο οι οικονομικές μονάδες όσο και οι δομές παρουσιάζουν σταθερότητα και συντονισμό.

Η θετική ευρετική του προγράμματος μπορεί να εκφραστεί ως εξής:

- Κατασκευή στατικών υποδειγμάτων.
- Ελαχιστοποίηση, αν όχι και πλήρης περιορισμός, του μη αμιγώς οικονομικού στοιχείου.
- Υιοθέτηση υποθέσεων που δίνουν λύσεις μονοσήμαντα ορισμένες και με τέτοιο τρόπο ώστε να προκύπτει μια καθορισμένη κατάσταση ισορροπίας.
- Όπου είναι δυνατό, συνιστάται η κατασκευή συναρτήσεων καταλλήλων για την εφαρμογή μαθηματικών τεχνικών.
- Εάν δεν καταστεί δυνατό να αποφέρει το υπόδειγμα καθορισμένη κατάσταση ισορροπίας, ενθαρρύνεται η τροποποίηση υποθέσεων έως ότου μια λύση ισορροπίας καταστεί δυνατή.
- Όταν προκύψει συγκεκριμένη λύση ισορροπίας στο υπόδειγμα, συνιστάται η προσπάθεια βελτίωσής του με την εισαγωγή ρεαλιστικότερων υποθέσεων.

Η αναγκαιότητα εισαγωγής προστατευτικής ζώνης του υποδείγματος κατέστη φανερή από την παρουσίαση ανωμαλιών στον σκληρό πυρήνα και τη θετική ευρετική του προγράμματος. Η προστατευτική ζώνη του μπορεί να αποτελείται από διάφορων τύπων προτάσεις, από ειδικές βοηθητικές υποθέσεις, για να αποτραπεί τυχούσα αποτυχία στις προβλέψεις, έως επανακαθορισμό της λογικής του υποδείγματος. Εάν εξειδικεύσουμε το πρόγραμμα στη θεωρία του τέλει ανταγωνισμού, προκύπτουν τα εξής:

- Ο σκληρός πυρήνας του παραδείγματος εξατομικεύεται στις ακόλουθες παραδοχές: μεγιστοποίηση κερδών, τέλεια γνώση, ανεξαρτησία αποφάσεων και τέλεια ανταγωνιστικές αγορές.
- Η προστατευτική ζώνη περιλαμβάνει αρκετές βοηθητικές υποθέσεις: ομοιογένεια του προϊόντος, μεγάλο αριθμό πωλητών και αγοραστών, ελευθερία εισόδου / εξόδου από τον κλάδο.
- Η θετική ευρετική συνίσταται στην ανάλυση των συνθηκών ισορροπίας και στη χρησιμοποίηση συγκριτικής στατικής μεθόδου.

Πρόκειται για τις λεγόμενες καταστάσεις «μίας εξόδου» (single-exit), όπου η πορεία στη δράση και τη λήψη αποφάσεων προσδιορίζεται αποκλειστικά από αντικειμενικές συνθήκες (κόστος, ζήτηση, τεχνολογία, κλπ.). Σύμφωνα με τη μελέτη του Latsis (1976), η εξήγηση της συμπεριφοράς του δρώντος ατόμου στα πλαίσια της ευρετικής προσέγγισης single-exit υπαγορεύεται από τις ακόλουθες αρχές:

- Αναφορά στους καταστασιακούς περιορισμούς και τις προτιμήσεις του δρώντος ατόμου.

- Αναφορά στα θεσμικά, τεχνολογικά και διαρθρωτικά εμπόδια προς επίτευξη δεδομένου σκοπού.
- Με δεδομένη την αρχή ότι το άτομο που δρα έχει ορθή αντίληψη όλων αυτών των παραγόντων, οι τελευταίοι προσδιορίζουν με μοναδικό τρόπο την πορεία δράσης του ατόμου.
- Με χρήση του ορθολογικού αξιώματος ως κοινής ρυθμιστικής αρχής, οδηγούμαστε στο εξηγητικό επιχείρημα που διερευνά τους λόγους για τους οποίους το δρων άτομο μάλλον πράττει X παρά το αντίθετο.

Επομένως, σύμφωνα με τη νεοκλασική θεωρία της επιχείρησης, ο επιχειρηματίας που διαθέτει ένα διατεταγμένο χάρτη χρησιμότητας, σε μια τέλεια ανταγωνιστική αγορά διαμορφώνει πλήρη γνώση για την κατάσταση που αντιμετωπίζει, οπότε παράγει ένα συγκεκριμένο επίπεδο εκροής, εκείνο δηλαδή που επιτυγχάνεται μεγιστοποίηση των κερδών του. Εδώ δεν ανακύπτει πρόβλημα διαδικασίας λήψης αποφάσεων, ούτε έρευνας προς συλλογή πληροφοριών, ούτε και οριοθέτησης κανόνων για καταστάσεις άγνοιας και αβεβαιότητας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το πρόβλημα ορθολογικής επιλογής μεταξύ διαφορετικών εναλλακτικών λύσεων εκφυλίζεται στο δίλημμα: μεγιστοποίηση των κερδών ή αποφυγή της χρεωκοπίας, όπου η λύση της μεγιστοποίησης των κερδών υπαγορεύει τη μοναδική λογική δράση στη δεδομένη κατάσταση.

Ένα πρόγραμμα θεωρείται προοδευτικό, εάν διαθέτει όχι μόνο πλεονάζον εμπειρικό περιεχόμενο εν σχέσει με παλαιότερο, αλλά και αν υπόσχεται πρόσθετη γονιμότητα για μελλοντικές επιδόσεις και προβλέψεις. Οι προβλέψεις (θετική ευρετική) της υπό εξέταση θεωρίας απαντούν σε ερωτήματα όπως: Γιατί τα αγαθά ανταλλάσσονται σε δεδομένες τιμές; Ποια είναι τα αποτελέσματα της μεταβολής παραμέτρων του υποδείγματος στις μεταβλητές του, όταν έχει επιτευχθεί η διαδικασία προσαρμογής σε ισορροπία;

Το πρόβλημα που ανακύπτει στο σημείο αυτό είναι όχι μόνο ότι οι προβλέψεις της θεωρίας είναι περιορισμένες, αλλά και ότι συγκεκριμένες προβλέψεις της διαψεύδονται σε αντιπαραβολή προς τον εμπειρικό κόσμο. Υπάρχει όντως αξιοσημείωτη σειρά εργασιών που τείνει να διαψεύσει τις προβλέψεις της παραδοσιακής θεωρίας, με ταυτόχρονη συνηγορία υπέρ της υπόθεσης της μεγιστοποίησης των πωλήσεων. Ο χαρακτηρισμός ενός προγράμματος ως εκφυλισμένου ικανοποιείται από προδιαγραφές όπως οι παραπάνω.

10.5.2. Παρατηρήσεις στη διάρθρωση των υποδειγμάτων της νεοκλασικής μικροοικονομικής

Η θεωρία του τέλει ανταγωνιστικού υποδείγματος συνιστά ιδεατό τύπο κατά την ορολογία του Max Weber. Η λειτουργία ενός τέτοιου μοντέλου συνίσταται στο να προσφέρει ένα εργαλείο ανάλυσης που συλλαμβάνει τις αποκλίσεις από την πραγματικότητα. Την ίδια αναγκαιότητα εξυπηρετεί και η θεωρία του μονοπωλίου. Το πρόβλημα είναι η ανταπόκριση του υποδείγματος στις ανάγκες του πραγματικού κόσμου. Εάν εφαρμόσουμε αμιγώς ποππεριανά κριτήρια, ο βαθμός επιτυχούς δοκιμασίας της θεωρίας αποκαλύπτει τις επιδόσεις από παρελθούσες εφαρμογές της, λαμβάνοντας υπόψη την αυστηρότητα των δοκιμασιών στις οποίες έχει υποβληθεί και τον βαθμό επιτυχίας της σε αυτές. Αυτό το πρόβλημα καθίσταται ιδιαίτερα έντονο στην υπό εξέταση θεωρία, όπου προβάλλεται το γεγονός της έλλειψης εμπειρικών αποτελεσμάτων από διαδοχικές εφαρμογές της θεωρίας, ως μερική αιτιολόγηση της ανυπαρξίας σοβαρών εμπειρικών δοκιμασιών της.

Στο πλαίσιο αυτό, αναπτύσσονται υποδείγματα ρεαλιστικότερα, όπως ο μονοπωλιακός ανταγωνισμός και η θεωρία του ολιγοπωλίου. Εν προκειμένω, καθίσταται αναγκαίο να διερευνηθεί εάν η υιοθέτηση τέτοιων υποδειγμάτων συνιστά γνωστική πρόοδο, οπότε (σύμφωνα με τους Lakatos και Laudan) πρόκειται για επιλογές που στηρίζονται σε ορθολογικές αποφάσεις. Μια προσεκτικότερη ανάλυση της θεωρίας του μονοπωλιακού ανταγωνισμού οδηγεί στις ακόλουθες διαπιστώσεις:

- Πρόκειται για ατομικιστικό ανταγωνιστικό υπόδειγμα.
- Κατάδειξη μεγάλου αριθμού επιχειρήσεων ώστε καμία μεμονωμένη ενέργεια να μην είναι σε θέση να επηρεάσει την τιμή του προϊόντος, επίσης καμία συγχώνευση δεν είναι δυνατή.
- Οι παραγωγοί έχουν παρόμοιες καμπύλες κόστους και αντιμετωπίζουν παρόμοιες καμπύλες ζήτησης.
- Υπάρχει ελευθερία εισόδου στον κλάδο, που διαρκεί όσο εμφανίζονται πλεονάζοντα κέρδη.
- Οι επιχειρήσεις μεγιστοποιούν τα κέρδη τους παράγοντας την ποσότητα στην οποία εξισώνονται οριακό κόστος και οριακή πρόσδοος.

- Υπάρχει διαφοροποίηση του προϊόντος, χωρίς όμως να προϋποτίθεται ειδική εξειδίκευση εκ μέρους των παραγωγών.

Η μόνη, ίσως, ουσιαστική διαφορά μεταξύ τέλειου και μονοπωλιακού ανταγωνισμού βρίσκεται σε κάποια τροποποίηση των καταστασιακών συνθηκών: τα δύο υποδείγματα ακολουθούν τον αυτό σκληρό πυρήνα του νεοκλασικού παραδείγματος. Ο μονοπωλιακός ανταγωνισμός προκύπτει ως αποτέλεσμα ελαφράς τροποποίησης παραδοχών της προστατευτικής ζώνης, ενώ η υπόθεση της μεγιστοποίησης των κερδών παραμένει ανέπαφη. Τα ερωτήματα που ανακύπτουν εδώ κωδικοποιούνται στην εξής διατύπωση:

Συνιστά το υπόδειγμα του μονοπωλιακού ανταγωνισμού προοδευτική μετατόπιση προβληματοθεσίας στα πλαίσια ενός επιστημονικού ερευνητικού προγράμματος; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό βρίσκεται στην κατεύθυνση της αποδοχής μιας σχετικής στασιμότητας, και έτσι η θέση της γνωστικής προόδου δεν καταρρίπτεται, αλλά βεβαίως είναι δυσχερές να υποστηριχτεί. Αυτό στηρίζεται σε δύο θέσεις: (1) η μερική αδυναμία της θεωρίας του Chamberlin να φέρει στο φως μια σειρά λογικών συνεπειών και προβλέψεων που θα ήταν δυνατό να ελεγχθούν εμπειρικά αλλά και (2) στο θεωρητικό επίπεδο, η εισαγωγή καινοτομιών δεν έφερε τα επιθυμητά αποτελέσματα.

Οι θεωρητικές κατασκευές του μονοπωλιακού ανταγωνισμού και του ολιγοπωλίου αποτελούν ένα εν δυνάμει προοδευτικό πρόγραμμα με προσπάθεια σύγκλισης προς τις ανάγκες του πραγματικού κόσμου. Οντως, το ολιγοπωλιακό υπόδειγμα τροποποιεί αρκετά τον σκληρό πυρήνα της ορθόδοξης θεωρίας της επιχείρησης (π.χ. αλληλοσυσχέτιση αποφάσεων, αβεβαιότητα), αλλά αυτή η μεταβολή δεν συνοδεύεται από διαδικασίες κουνιανού τύπου, δηλαδή δεν πρόκειται ακριβώς για παραδειγματική αλλαγή που έχει σχέση με την καταγραφή επιστημονικής επανάστασης. Αν υπάρχει πρόοδος στην εξέλιξη αυτή, αυτό δεν είναι δυνατό να αποτιμηθεί με συμβατικά κριτήρια, γιατί δεν πρόκειται για ολοκληρωμένο ερευνητικό πρόγραμμα ή άρτια διατυπωμένη ερευνητική παράδοση. Αυτό που μπορεί να διακυβευτεί είναι η εισαγωγή του βαθμού επιτυχούς δοκιμασίας του Popper. Όμως και εδώ παρουσιάζονται προβλήματα: αυτό που έχει εξεταστεί εν προκειμένω δεν είναι εμπειρικές επιπτώσεις της θεωρίας, αλλά μάλλον οι θεωρητικές υποθέσεις της. Έτσι, ανακύπτουν ερωτήματα του τύπου: Ποια είναι η συμβολή της λύσης διά της εφαπτόμενης ευθείας (Chamberlin) στην πρόβλεψη πλεονάζουσας παραγωγικής δυναμικότητας, στην περίπτωση πολλών πωλητών με διαφορετικό προϊόν; Οι θεωρίες συνδυασμένης από κοινού μεγιστοποίησης κερδών υπό συνθήκες ολιγοπωλίου προβλέπουν πραγματικές ακαμψίες τιμών;

Ο χαρακτηρισμός της νεοκλασικής θεωρίας της επιχείρησης ως εκφυλισμένου προγράμματος βασίζεται σε εξέταση των υποθέσεων της θεωρίας παρά των ελέγχιμων υποδηλώσεών της. Το συμπέρασμα αυτό επιτείνεται με αναφορά στη συζήτηση του οικονομικού συμπεριφορισμού στα γραπτά των Simon, Cyert, March, Williamson και Baumol, ως ανταγωνιστικού προγράμματος στη θεωρία της επιχείρησης. Ο συμπεριφορισμός δίνει έμφαση στη διαδικασία προσαρμογής σε ένα μερικώς γνωστό περιβάλλον, με αναφορά σε ένα μοναδικό άτομο που λαμβάνει αποφάσεις. Αντίθετα, ο οργανωτισμός (Organisationalism) επιμένει στο γεγονός ότι οι αντικειμενικοί στόχοι των λαμβανόντων αποφάσεις δεν πρέπει να τίθενται αξιωματικά, αλλά να συνάγονται a-posteriori κατόπιν παρατήρησης της διαδικασίας λήψης αποφάσεων στον πραγματικό κόσμο.

Τόσο οι συμπεριφορικές, όσο και οι οργανωσιακές θεωρίες της επιχείρησης, σε αντίθεση προς την παραδοσιακή ανάλυση, επικεντρώνονται στη φύση και τα χαρακτηριστικά εκείνων που λαμβάνουν αποφάσεις. Προς τούτο, καταλήγουν στην απαξίωση εννοιών του σκληρού πυρήνα του ορθόδοξου προγράμματος, όπως η αριστοποίηση ή η αντίληψη για γενικές αναλυτικές λύσεις εφαρμόσιμες σε όλες τις επιχειρήσεις που αντιμετωπίζουν ίδιες ή αντίστοιχες συνθήκες αγοράς.

Εάν εντοπίσουμε το πρόβλημα στην υπόθεση της μεγιστοποίησης που δεχθήκαμε, ανακύπτουν περαιτέρω δυσκολίες του τύπου: υπάρχουν εμπειρικές διαψεύσεις αυτής της υπόθεσης; Μήπως η υιοθέτηση μιας τέτοιας υπόθεσης αποκλείει στοιχεία της οικονομικής ζωής που πρέπει να συνυπολογιστούν; Ποια τέτοια στοιχεία θα είχαν ως επακόλουθο την εγκατάλειψη από μέρους μας της υπόθεσης αυτής;

Το δυσκολότερο σημείο που προκύπτει εν προκειμένω φαίνεται να δικαιώνει μάλλον τον Feyerabend παρά τον Lakatos: η εμμονή των επιστημόνων σε μια υπόθεση συνιστά ορθολογική επιλογή ή μήπως υποδηλώνει αντίσταση ως προς την ανάπτυξη, τη διερεύνηση και τον έλεγχο τολμηρών υποθέσεων; Όλα αυτά εξετάζονται σε συνάφεια με την υποβάθμιση της νεοκλασικής θεωρίας της επιχείρησης, κατά πρώτον, γιατί είναι θεωρητικά μη γόνιμη και, κατά δεύτερον, επειδή δεν μπορεί να τύχει επιτυχούς δοκιμασίας κατά Popper. Στο σημείο αυτό, οφείλουμε να υπενθυμίσουμε την ισχυρή επιφύλαξη των οικονομολόγων στη διάψευση θεωριών που περικλείουν υποθέσεις ανταγωνιστικής οργάνωσης των αγορών, καθώς οι τελευταίες διασφαλίζουν τη γονιμότητα ορισμένων θεωρητικών κατασκευών.

Τούτο είναι εμφανές από τις κριτικές που έχουν δεχθεί παρόμοια αναδυόμενα προγράμματα. Ο Latsis προσθέτει ότι πρόκειται για ασύμμετρα προγράμματα, αμοιβαίως αποκλειόμενα. Κατά τον Latsis (1976), ο συμπεριφορισμός δεν προέβλεψε με επιτυχία νέα γεγονότα και ως ερευνητικό πρόγραμμα παρουσιάζεται με χαμηλότερη συνεκτική δομή από το νεοκλασικό αντίπαλό του. Τούτο, όμως, δεν υπονοεί την ενδεχόμενη υπεροχή της παραδοσιακής θεωρίας, κυρίως λόγω της σοβαρής απροθυμίας των υποστηρικτών της να την υποβάλουν σε κριτικό έλεγχο. Σε τελευταία ανάλυση, ο Latsis ορθώς απορρίπτει τη νεοκλασική θεωρία, κατά κύριο λόγο επειδή είναι θεωρητικά φτωχή και επειδή αποτυγχάνει σε επίπεδο δοκιμασιών.

Ο Machlup (1974) παρατηρεί ότι ένα ερευνητικό πρόγραμμα όπως ο συμπεριφορισμός, που σχεδιάζεται για να δημιουργήσει θεωρίες οι οποίες εξηγούν και προβλέπουν τις ενέργειες δεδομένων επιχειρήσεων, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ανταγωνιστικό της απλότητας και της γενικότητας που διακρίνει τη μαρτζιναλιστική θεωρία, η οποία θεμελιώνεται στη θεωρητική κατασκευή μεγιστοποίησης των κερδών, χωρίς να έχει τη φιλοδοξία εξήγησης της συμπεριφοράς αληθινών επιχειρήσεων στον πραγματικό κόσμο. Αντιθέτως, ο Loasby (1971), χρησιμοποιώντας την κουνιανή μεθοδολογία, συλλαμβάνει την υπόθεση της μεγιστοποίησης των κερδών όχι ως υπόθεση, αλλά ως διαρθρωμένο παράδειγμα και επομένως ως παραδοχή μη υποκείμενη σε διάψευση.

Ο Loasby επιχειρεί μια ανακεφαλαίωση της εξέλιξης του ανταγωνιστικού υποδείγματος (τέλειος ανταγωνισμός), καθώς και μορφών ατελούς ανταγωνισμού (Chamberlin, Robinson). Στόχος του είναι να αποδείξει ότι το συμπεριφορικό παράδειγμα είναι ριζικά διαφορετικό από όλα τα παραδείγματα που θεμελιώνονται στην ιδέα της μικροοικονομικής ισορροπίας. Ο Loasby αποδέχεται τη θέση της ασυμμετρίας των ανταγωνιστικών παραδειγμάτων: η ορθολογικότητα των συζητήσεων είναι φαινομενικά μόνο αντικειμενική, καθώς για την οπτική του Loasby είναι άρρηκτα συνυφασμένη με τα κριτήρια του εκάστοτε παραδείγματος. Συνεπώς προς την κουνιανή εκδοχή της επιστημονικής προόδου, η περαιτέρω ανάπτυξη της θεωρίας της επιχείρησης απολήγει κατά Loasby στην ανάδυση ενός συμπεριφορικού παραδείγματος. Στην προοπτική αυτή, εγγράφεται η καταδίκη της στατικής μερικής ισορροπίας, ως ασυμβίβαστης προς τα φαινόμενα του πραγματικού κόσμου. Τα κυριότερα σημεία κριτικής είναι τα ακόλουθα:

- Η πλήρης δικαίωση της εγκυρότητας της θεωρίας της ισορροπίας είναι μονομερής.
- Η ορθολογικότητα περιορίζεται στην υπόθεση της μεγιστοποίησης των κερδών, που υπό συνθήκες στατικής ισορροπίας ισοδυναμεί με εξίσωση οριακού κόστους και οριακού εσόδου.
- Κάθε επιχείρηση που παραβιάζει αυτήν την αρχή εκλαμβάνεται ως επιδεικνύουσα ανορθολογική συμπεριφορά, ενώ κάθε εναλλακτική θεωρία ταυτίζεται με την αδυναμία θεωρητικών γενικεύσεων.

Οι Cyert και Cohen ταυτίζουν αυτήν τη διαδικασία λήψης αποφάσεων κατά τις αρχές της οριακής ανάλυσης με μια μονομερή σύλληψη της ορθολογικότητας. Ο Loasby αναγνωρίζει την εμφάνιση τυπικής κουνιανής επανάστασης στις προϋποθέσεις γένεσης του παραδείγματος οργανωτικής λήψης αποφάσεων που αποδίδεται στον H.A. Simon, του οποίου η κριτική συνεισφορά ήταν η εισαγωγή των εννοιών της περιορισμένης γνώσης και της δεσμευμένης ορθολογικότητας (bounded rationality) στην εξήγηση της οργανωτικής συνοχής, ενώ το νέο παράδειγμα κατέστη ευρύτερα γνωστό στο ακαδημαϊκό έργο των Cyert και March. Όμως, οι δυσχέρειες αποδοχής του ήταν αρκετές, καθώς συνδέονται με τη σύλληψη της Οικονομικής ως κυριαρχίας παραδειγμάτων αγοράς. Κατά τους επικριτές του, το νέο παράδειγμα δεν προσφέρει πειστικές απαντήσεις σε παραδοσιακά ερωτήματα αποδοτικότητας ή σταθερότητας, καθώς δεν υιοθετεί θεμελιώδεις για την ορθόδοξη Οικονομική έννοιες (αριστοποίηση, ισορροπία, έμφαση σε γενικές λύσεις).

Εάν αποδεχθούμε τη θέση ότι η θεωρία της επιχείρησης, τελικώς, αποτελεί εκφυλισμένο πρόγραμμα, τότε ανακύπτει μια πρόσθετη δυσκολία: η εν λόγω θεωρία συνιστά τμήμα του νεοκλασικού προγράμματος στα Οικονομικά, που περιλαμβάνει αρκετά συναφή πεδία, όπως η θεωρία προσδιορισμού των μισθών και των επιτοκίων και η θεωρία της συμπεριφοράς του καταναλωτή. Εάν παραμείνουμε στην τελευταία αυτή θεωρία, προκύπτει ένα εύλογο ερώτημα: συνιστά η μετάβαση από την οριακή χρησιμότητα που αντλούμε από το αγαθό στην τεχνική των καμπυλών αδιαφορίας και εν συνεχεία στη θεωρία αποκαλυφθείσας προτιμήσεως γνωστική πρόοδο ή απλή αλλαγή τεχνικών, και αν ναι, ποια είναι τα κριτήρια προόδου;

Η θεωρία του Samuelson είναι εξίσου δυσχερώς διαψεύσιμη όπως και η ανάλυση καμπυλών αδιαφορίας. Εάν δεν έχουμε προγενέστερη πληροφόρηση για την εισοδηματική ελαστικότητα ζήτησης ενός αγαθού, δεν μπορούμε να προβλέψουμε εκ των προτέρων ότι η ζητούμενη ποσότητα του αγαθού θα κυμανθεί αντίθετα προς την τιμή. Αλλά, παρά τις μεταγενέστερες τροποποιήσεις της θεωρίας αποκαλυφθείσας

προτιμήσεως, η προβλεπτική δύναμή της δεν είναι υψηλότερη από την αντίστοιχη των παλαιότερων θεωριών συμπεριφοράς του καταναλωτή. Εάν δεχθούμε τη νεοκλασική θεώρηση ως ενιαίο δομημένο σύνολο, τότε νομιμοποιείται το ακόλουθο ερώτημα: πώς δεχόμαστε την απόφαση ότι η νεοκλασική θεωρία της επιχείρησης συνιστά στάσιμο ή και δυνητικά εκφυλισμένο ερευνητικό πρόγραμμα, χωρίς ταυτόχρονα να διακυβεύεται το σύνολο του νεοκλασικού προγράμματος;

Η εργασία του Liebenstein (1979), στην οποία επικρατεί η αναφορά ως Γενική Χ – αποδοτικότητα, αποτελεί μια μικρο – μικρο θεωρία. Εφόσον το άτομο αποτελεί τη μη αναγώγιμη αναλυτική μονάδα, τα υποδείγματα που αναπτύσσονται σε αυτήν τη βάση υπάγονται στο μικρο – μικρο πλαίσιο. Στο παρόν στάδιο ανάπτυξής του, η προσοχή του υποδείγματος επικεντρώνεται πρωταρχικά στους παράγοντες που είναι υπεύθυνοι για τον προσδιορισμό του κόστους. Οι λαμβάνοντες αποφάσεις είναι άτομα, τα οποία μέσω των επιλογών τους που διακρίνονται από σύνεση, καθορίζουν το κόστος παραγωγής. Οι προσεγγίσεις αυτές αποτελούν εναλλακτικές απαντήσεις στη νεοκλασική θεωρία. Ωστόσο, ένα κεντρικό πρόβλημα που ανακύπτει είναι η εγκατάλειψη της υπόθεσης της μεγιστοποίησης.

Ο Liebenstein αναγνωρίζει την ανάγκη εργασίας σε υποδείγματα μεγιστοποιητικής συμπεριφοράς ή μεγιστοποίησης της χρησιμότητας. Η προτίμηση του συγγραφέα στρέφεται σε υποδείγματα στα οποία η μεγιστοποίηση αντιπροσωπεύει μια ειδική περίπτωση σε μια ευρύτερη σειρά δυνατοτήτων. Ο Liebenstein τελικά διερωτάται για τις προοπτικές των υποδειγμάτων χωρίς μεγιστοποίηση, προβάλλοντας την άποψη ότι θα πρέπει να κρίνονται από τα αποτελέσματά τους και όχι με βάση τα κριτήρια του αξιώματος της μεγιστοποίησης. Υπενθυμίζεται ότι κεντρικό σημείο κριτικής είναι η στατική θεμελίωση της μακροχρόνιας ισορροπίας. Αλλά και άλλοι συγγραφείς συμμερίζονται αυτήν τη θέση, σύμφωνα με τη οποία η οικονομική συμπεριφορά δεν είναι εξηγήσιμη με όρους ενός άνευ χρόνου συστήματος ισορροπίας.

Αυτή είναι και η θεμελιώδης αντινομία της νεοκλασικής προσέγγισης για συγγραφείς όπως οι Komani (1971), Shackle (1973) και Loasby (1976), καθώς επιμένουν στο γεγονός ότι οι οικονομικές αποφάσεις λαμβάνονται υπό συνθήκες διάχυτης αβεβαιότητας και ατελούς γνώσης. Η πάροδος του χρόνου αποφέρει εμπειρία και ως εκ τούτου οι οικονομικές αποφάσεις είναι μη αναστρέψιμες. Επομένως, η έννοια της ισορροπίας με τη διάσταση της ορθολογικής δράσης δεν μπορεί να εφαρμοστεί στην εξήγηση της οικονομικής συμπεριφοράς διαχρονικά. Για τους συγγραφείς αυτούς, είναι αδύνατη η διενέργεια προβλέψεων: σκοπός της θεωρίας είναι η ταξινόμηση ποικίλων δυνατών εκβάσεων και όχι η ακριβής πρόβλεψή τους.

Ασφαλώς, το αξίωμα ότι οι οικονομικές μονάδες ενεργούν ορθολογικά, με βάση τα ενδιαφέροντά τους, με πλήρη γνώση και ακριβείς προσδοκίες έχει νόημα μόνο σε κατάσταση ισορροπίας. Υπάρχει ένα σύνολο ορθών προσδοκιών που βασίζονται στην πλήρη γνώση κάθε μίας κατάστασης, αλλά και μια ατελείωτη σειρά ανακριβών προσδοκιών. Η προσπάθεια ταξινόμησης όλων των τύπων ανακριβών προσδοκιών και όλων των δυνατών καταστάσεων άγνοιας ισοδυναμεί με μια ανέλπιδα απόπειρα γενίκευσης.

Ο βαθμός επιβεβαίωσης μιας συνολικής θεωρίας συμπλέκεται με αξιολογικές κρίσεις και παραδοχές που αντανακλούν, μεταξύ άλλων, τον ιδιαίτερο τρόπο επιλογής των υποθέσεων που συνθέτουν τη θεωρία. Δεν είναι συμπτωματικό το γεγονός ότι οι συνήγοροι της θεωρίας των ανταγωνιστικών τιμών υιοθετούν ταυτόχρονα και υπερασπίζονται υποθέσεις όπως:

- οι φθίνουσες αποδόσεις κλίμακας,
- ο χαμηλός βαθμός οικονομικής συγκεντροποίησης,
- οι εξηγήσεις του τύπου «πληθωρισμός ζήτησης»,
- η συνάρτηση κατανάλωσης με υψηλό εμπειρικό περιεχόμενο,
- η αποτελεσματικότητα νομισματικών πολιτικών στην κατεύθυνση επίτευξης πλήρους απασχόλησης,
- η ασημαντότητα της επίδρασης εξωγενών και θεσμικών παραγόντων, καθώς και
- η γενική επικράτηση μάλλον της υποκατάστασης παρά της συμπληρωματικότητας ως βασικής σχέσης του οικονομικού συστήματος.

Το πρόβλημα της ορθολογικότητας στη νεοκλασική μικροοικονομική δημιουργεί ως εκ τούτου ουσιαστικές αμφισβητήσεις. Στη μορφή της στατικής, άνευ χρόνου σύλληψης της ορθολογικότητας, που ως τρόπος θεώρησης επικράτησε στη διαμόρφωση της νεοκλασικής Οικονομικής και οδήγησε σε αιτιώδεις σχέσεις, αντιπαραβάλλεται μια άλλη εκδοχή: πρόκειται για μια ορθολογικότητα δυναμικής μορφής, σύμφωνα με μια αντίληψη που προέρχεται από τη Γνωστική Ψυχολογία. Υπάρχουν όντως περιοχές της οικονομικής

σκέψης που επιστρατεύουν ορθολογικότητα αυτού του τύπου, ικανή να συλλάβει την πραγματική πορεία της γνωστικής διαδικασίας. Πρόκειται για μια ουσιαστική εξέλιξη, που είναι σε θέση να αντεπεξέλθει πληρέστερα σε θέματα του πραγματικού κόσμου, όπως:

- η λήψη αποφάσεων σε μεταβαλλόμενο περιβάλλον,
- η επιχειρησιακή έρευνα,
- το προβλήματα μορφών ατελούς ανταγωνισμού,
- η δράση υπό συνθήκες άγνοιας και αβεβαιότητας.

Αυτή η θετική εξέλιξη ανθίσταται στην ψυχολογικοποίηση της Οικονομικής διά της εισαγωγής συμπεριφορικών υποδειγμάτων (βλ. Μελέτη περίπτωσης 2), ενώ ταυτόχρονα διευρύνει τα αναλυτικά πλαίσια της: πρόκειται για μετατόπιση από θεωρίες στατικής σε θεωρίες δυναμικής ορθολογικότητας, που απαιτούν αλλαγή επιστημονικής μεθόδου, από την απαγωγική λογική που θεμελιώνεται σε ένα δεδομένο σύστημα οικονομικών αξιωμάτων προς ένα τρόπο μεθόδευσης που θα δίνει έμφαση στην εμπειριστατωμένη εμπειρική διερεύνηση σύνθετων αλγορίθμων σκέψης.

Εάν ο κόσμος της Οικονομικής είναι κατ' ουσίαν ένας μεταβαλλόμενος κόσμος, αυτός ακριβώς είναι ο λόγος που παρουσιάζονται νέα δεδομένα προς εξέταση. Η σημερινή περίπλοκη πραγματικότητα υποβοηθά την υλοποίηση αυτής της εξέλιξης, η οποία όμως δεν μπορεί να εκληφθεί *a-priori* ως μεταβολή κουνιανού τύπου, παρ' όλο που επηρεάζει τον τρόπο αντίληψης της πραγματικότητας. Η πρόοδος έγκειται στην εγκατάλειψη της τέλει βεβαιότητας και της υποστασιακής (substantive) ορθολογικότητας του νεοκλασικού παραδείγματος, χάριν μιας ρεαλιστικότερης οριοθέτησης της ανθρώπινης ορθολογικότητας, με συναφείς επιπτώσεις στην αποτίμηση της οικονομικής συμπεριφοράς (βλ. και Drakopoulos & Gotsis, 2004).

10 6. Μελέτη περίπτωσης 2

10.6.1. Η συνύπαρξη ανταγωνιστικών ερευνητικών προγραμμάτων: ορθολογικότητα vs ψυχολογισμός στη θεωρία της συμπεριφοράς του καταναλωτή

10.6.1.1. Θεωρητική θεμελίωση του προβλήματος

Το πρόβλημα της αυτονομίας της Οικονομικής, δηλαδή η θεμελίωση μιας αυτοδύναμης οικονομικής επιστήμης είναι ένα σημαντικό ζήτημα. Άπτεται του θέματος που διερευνά την προσπάθεια ενοποίησης των επιμέρους κοινωνικών επιστημών σε μια ενιαία θεωρία της κοινωνικής πραγματικότητας και των φαινομένων της. Ειδικότερα, ο μεθοδολογικός ατομικισμός της μικροοικονομικής συγκεντρώνει την προσοχή των ερευνητών που στοχεύουν στην υιοθέτηση ολιστικών προσεγγίσεων των κοινωνικών φαινομένων: οι προσπάθειες αυτές εγείρουν αρκετά προβλήματα αναφορικά με τη λειτουργικότητα των εν λόγω θεωρήσεων. Η αυστηρότητα μιας οριοθετημένης αυτόνομης επιστήμης, η οποία διαθέτει τόσο εξατομικευμένο γνωστικό αντικείμενο όσο και διακριτή επιστημονική μέθοδο, συνιστά το αντικείμενο κριτικής κάθε ανάλυσης που επικαλείται την εισαγωγή μιας γενικευμένης αρχής απροσδιοριστίας του Heisenberg στον κοινωνικό κόσμο. Σύμφωνα με την αρχή αυτή, αμφισβητείται η δυνατότητα αντικειμενικής ερμηνείας ενός φαινομένου από τον αντίστοιχο επιστήμονα, ο οποίος δεν διαθέτει ευκρινή αντιληπτική ικανότητα, καθώς και ο ίδιος αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της διαδικασίας την οποία εξετάζει. Αλλά και κάθε αυτόνομη γνωστική προσέγγιση των προβλημάτων καθίσταται δυσχερής, γιατί δεν μπορούμε να απομονώσουμε με ακρίβεια μία μόνο διάσταση ενός φαινομένου, ανεξάρτητα από άλλες, εξίσου σημαντικές.

Στην Οικονομική, το πρόβλημα αποδίδεται ως εξής: η αξιωματική θεμελίωση υποδειγμάτων με βάση τον ιδεότυπο της ορθολογικής συμπεριφοράς παραθεωρεί άλλες πτυχές του θέματος, καθοριστικές για τη δράση των οικονομικών μονάδων (π.χ. κοινωνικο-ψυχολογικοί παράγοντες) (Ζουμπουλάκης, 2007). Στα πλαίσια αυτά, απαιτείται η κατασκευή μιας ενοποιημένης επιστήμης, που, στην πιο φιλόδοξη εκδοχή της, αποτελεί ενιαία κοινωνική επιστήμη, σε μια δε πιο ρεαλιστική εκδοχή αφορά εξατομικευμένες επιστήμες οι οποίες δε θα αγνοούν πλέον την επίδραση εξωγενών παραμέτρων. Πρόκειται για ένα σαφώς τολμηρό εγχείρημα, που καθιστά αναγκαία τη χρήση μη αναλυτικών μεθοδολογιών, δηλαδή άλλου τύπου προσεγγίσεων (π.χ. διαλεκτικών). Ακολουθώντας την ανάλυση του Coats (1976), θα εξετάσουμε εν

προκειμένου τη διαμόρφωση δύο αντίθετων ερευνητικών προγραμμάτων, που εντοπίζουμε στην ιστορία της οικονομικής σκέψης, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

10.6.1.2. Η περίπτωση εισαγωγής συμπεριφορικού τύπου υποθέσεων στην Οικονομική

Η συζήτηση μεταξύ διαφορετικών επιστημονικών πεδίων, όπως μεταξύ Οικονομικής και Ψυχολογίας, ήταν εκτεταμένη και ιδιαίτερα έντονη κατά την υπό εξέταση χρονική περίοδο μεταξύ 1880 και 1920. Η συζήτηση αυτή αποτελούσε τμήμα ευρύτερων θεωρητικών ανακατατάξεων σε κρίσιμα θέματα φιλοσοφίας των κοινωνικών επιστημών, σχετικών με:

- το επιστημολογικό status και τη λειτουργικότητα των θεωριών,
- την εξηγητική αξία και την προβλεπτική ικανότητά τους,
- τον ρεαλισμό των επιστημονικών υποθέσεων,
- τις ενδεχόμενες μεθοδολογικές ομοιότητες και διαφορές μεταξύ κοινωνικών και φυσικών επιστημών.

Από τις συζητήσεις αυτές, αναδείχθηκε ένα κυρίαρχο ερευνητικό πρόγραμμα στην ιστορία της οικονομικής σκέψης. Οφείλουμε να διευκρινίσουμε ότι η ανάλυσή μας εντοπίζεται κύρια στη διαμόρφωση μιας θεωρίας της συμπεριφοράς του καταναλωτή. Στο έργο του Blaug (1980), επισημαίνεται το γεγονός ότι ο καθολικός νόμος της ζήτησης υπόκειται σε μία πιθανή εξαίρεση, το παράδοξο Giffen, δηλαδή την περίπτωση όπου το θετικό εισοδηματικό αποτέλεσμα μιας μεταβολής της τιμής είναι ευρύ με απόλυτους όρους, ώστε να εξουδετερώσει το αρνητικό αποτέλεσμα υποκατάστασης αυτής της μεταβολής. Ο Marshall διαβλέπει την ύπαρξη ενός ανάλογου παράδοξου, καθώς υπέθεσε ότι, για πρακτικούς σκοπούς, απαιτείται ο προσδιορισμός των ατομικών καμπυλών ζήτησης ως υποκειμένων σε *ceteris paribus* υποθέσεις σχετικές με τη διάρθρωση των προτιμήσεων, τις προσδοκίες για μελλοντικές τιμές, τα χρηματικά εισοδήματα των καταναλωτών και τις τιμές των λοιπών αγαθών.

Η στάση των οικονομολόγων απέναντι στη συστηματική εισβολή παραδοχών από τον χώρο της Ψυχολογίας λαμβάνει τρεις μορφές:

- Άρνηση αποδοχής από τους οικονομολόγους στοιχείων ψυχολογικού τύπου, προς όφελος μιας καθαρής οικονομικής επιστήμης, επικεντρωμένης στην ανταλλακτική πράξη, στην οποία υπεισέρχονται μόνο οι ανταλλακτικές αξίες ή τιμές, χωρίς οποιαδήποτε αναφορά στα ιδιαίτερα κίνητρα των συγκεκριμένων πράξεων.
- Η ακριβώς αντίθετη θέση υιοθετούσε πρόσφατες εξελίξεις στον χώρο της Ψυχολογίας και αποτιμούσε ως ανατρεπτικές τις επιπτώσεις τους στην υποκειμενική θεωρία της αξίας, με τρόπο ώστε να προκύπτει η αναγκαιότητα ανακατασκευής των γνωστικών θεμελίων της Οικονομικής.

Η ενδιάμεση θέση έθετε ως αναγκαία την αφομοίωση νέων ιδεών στον χώρο της Οικονομικής μέσα από μια διαδικασία πρόσληψης, που θα επέφερε δευτερεύουσες αλλαγές ορολογίας, μεταβολές στη θεωρητική σχηματοποίηση ή τροποποιήσεις συμπερασμάτων της οικονομικής θεωρίας. Η επίθεση κατά της ορθόδοξης θεωρίας στρέφεται κυρίως ενάντια στην υπόθεση του ορθολογικού ανθρώπου, που συνιστά τμήμα του σκληρού πυρήνα του νεοκλασικού υποδείγματος.

10.6.1.3. Δύο αντιθετικά επιστημονικά ερευνητικά προγράμματα: οριοθέτηση και επισήμανση των διαφορών τους

Κατά την άποψη του υποδείγματος αυτού, ο καταναλωτής θεωρούταν ότι διέθετε μια σταθερή και συνεπή κλίμακα προτιμήσεων, καθώς και την ικανότητα ιεράρχησης των προτιμήσεών του, που οδηγούσε στην παραδοχή διεκπεραίωσης των απαραίτητων ορθολογικών και αμερόληπτων χειρισμών (για μια αναλυτική συζήτηση σε ιστορικό πλαίσιο, βλ. Zouboulakis, 2014). Αυτές οι υποθέσεις βρέθηκαν σε πλήρη ασυμφωνία με τις πρόσφατες προόδους στην Ψυχολογία, που κατέρριπταν την ως τότε υιοθετημένη εκδοχή, προβάλλοντας την αστάθεια και την απροσδιοριστία της ανθρώπινης συμπεριφοράς, καθώς και την ποικιλία

των παραγόντων που επιδρούν στη διαμόρφωσή της. Στη θέση της παθητικής και στατικής συμπεριφοράς, τόνισαν πλέον τις δυναμικές και ενεργητικές όψεις της. Με τα δεδομένα αυτά, η ορθόδοξη οικονομική θεωρία θεωρήθηκε εξωπραγματική, αντιεπιστημονική αλλά και αρκετά περιοριστική του πεδίου εξήγησης οικονομικών φαινομένων του τύπου:

- Ανταπόκριση των καταναλωτών σε νέα αγαθά και καταστάσεις.
- Σχηματισμός και μεταβολή της δομής των προτιμήσεών τους.
- Αποτελεσματικότητα των μέσων διαφήμισης στην αύξηση των πωλήσεων.

Τα αντεπιχειρήματα των κριτικών συμβολών επισήμαναν την επιρροή παραγόντων όπως η συνήθεια, το έθιμο και η κοινωνική άμιλλα ως μέσων προσδιορισμού της οικονομικής συμπεριφοράς, καταλογίζοντας στην ορθόδοξη θεωρία τη μη απόδοση επαρκούς σημασίας σε τέτοιες παραμέτρους. Πράγματι, η συμβατική ατομικιστική εκδοχή της συμπεριφοράς του καταναλωτή δεν μπορούσε να σταθμίσει τη σπουδαιότητα του ρόλου καθώς και τις επιπτώσεις των μεταβολών όσων στοιχείων δεν ήταν υποκείμενα στην παραδοσιακή τυποποίηση. Έτσι, η αναγνώριση εκ μέρους των οικονομολόγων της εγκυρότητας και συνάφειας των πρόσφατων προόδων της Ψυχολογίας, αφενός μεν, θα συνέτεινε στην ευαισθητοποίηση της αναγνώρισης των ορίων των εξηγητικών τους δυνατοτήτων, αφετέρου δε, θα συνέβαλλε στην ανακάλυψη υποθέσεων και μεθόδων ικανών να θεμελιώσουν ένα αρτιότερο επιστημονικό οικοδόμημα.

Δυστυχώς, δεν κατέστη δυνατό να καταρτιστεί ένα ολοκληρωμένο εναλλακτικό ερευνητικό πρόγραμμα, ούτε υπήρξε σοβαρή προσπάθεια για τον εμπειρικό έλεγχο μιας εναλλακτικής θεωρίας. Η πρόοδος του προγράμματος προσέκρουσε στη δεδομένη απροθυμία επεξεργασίας εμπειρικών δεδομένων με την επιλογή της κατεύθυνσης διατύπωσης κριτικών παρατηρήσεων μάλλον, παρά προώθησης νέας, δημιουργικής έρευνας. Τα στοιχεία που συνθέτουν αυτό το ανταγωνιστικό πρόγραμμα συνοψίζονται σχηματικά στα εξής σημεία:

- Προτείνεται η υιοθέτηση μεθόδων παρόμοιων ή και ταυτόσημων με τις χρησιμοποιούμενες στις φυσικές επιστήμες.
- Επιβάλλεται η υιοθέτηση ουσιωδών ρεαλιστικών υποθέσεων, δηλαδή παραδοχών συμβατών με την καταγραφείσα συμπεριφορά, τη συνεπή με τα ευρήματα άλλων επιστημονικών κλάδων (ιδιαίτερα της Ψυχολογίας).
- Συνιστάται η εξαγωγή εναλλακτικών υποθέσεων που προκύπτουν από τη μελέτη της Ψυχολογίας και άλλων συναφών κλάδων, καθώς και η εμπειρική έρευνα για τον προσδιορισμό της πραγματικής συμπεριφοράς και του πλέγματος των κινήτρων που καθορίζουν τη στάση του καταναλωτή.
- Απαιτείται η εγκατάλειψη της προσπάθειας διατύπωσης αφηρημένων και γενικών θεωριών με επικέντρωση του ενδιαφέροντος των οικονομολόγων στην ανάπτυξη περισσότερο εξειδικευμένων και εμπειρικά θεμελιωμένων θεωριών.
- Απαιτείται, επιπλέον, η ανάπτυξη εμπειρικά ελέγξιμων θεωριών που θα χρησιμεύσουν ως βάση επιστημονικής εξήγησης, πρόβλεψης ή και ελέγχου των συνεπειών των θεωριών.
- Ενισχύεται η ανάληψη και η διενέργεια συστηματικών εμπειρικών μελετών (συναφών με ομόλογες άλλων επιστημονικών κλάδων) ως θεμέλιο ικανοποιητικών εμπειρικών γενικεύσεων προς έλεγχο, αλλά ακόμη και πιθανή αναδιάρθρωση των καθιερωμένων θεωριών.
- Υποδεικνύεται η αντικατάσταση, εάν είναι δυνατό, των στατικών οικονομικών θεωριών με εμπειρικά τεκμηριωμένες δυναμικές θεωρίες, οι οποίες θα συνυπολογίζουν ενδεχόμενες μεταβολές στο εισόδημα, τις προτιμήσεις, τα αγαθά και άλλους ομόλογους παράγοντες.
- Ενθαρρύνεται η διεύρυνση της οπτικής της οικονομικής θεωρίας με σκοπό τον συνυπολογισμό παραγόντων που έχουν σχέση με την ευρύτερη κοινωνική διάσταση της ανθρώπινης συμπεριφοράς (συνήθεια, διαφήμιση, μιμητικά πρότυπα).
- Η υπέρβαση προσεγγίσεων που δίνουν έμφαση στις ανταλλακτικές αξίες και τις τιμές στοχεύει στην ανάλυση της επίδρασης των δυνάμεων της αγοράς στην ατομική και την κοινωνική ευημερία.

Αυτή η σχηματοποίηση δίνει τη δυνατότητα καθορισμού των συστατικών στοιχείων του ερευνητικού προγράμματος: οι πέντε πρώτες υποθέσεις συνθέτουν τον σκληρό πυρήνα του προγράμματος, γιατί δεν είναι δυνατόν να παραμεριστούν χωρίς να διακυβευθεί η αξιοπιστία όλου του προγράμματος. Οι επόμενες τέσσερις υποθέσεις συνιστούν τη θετική ευρετική του, δηλαδή τις προδιαγραφές που ωθούν στη θεωρητική και εμπειρική ολοκλήρωση του προγράμματος, καθορίζοντας την εξηγητική ικανότητά του. Από αυτές, οι δύο τελευταίες συνιστούν τη μετατόπιση της προβληματοθεσίας που συνεπάγεται η αποδοχή του καινούργιου προγράμματος, αλλά η οποία δεν είναι δυνατό να κριθεί ως προοδευτική παρά μόνο σε αναφορά με τα συγκεκριμένα περιστατικά της υπό εξέταση ιστορικής περιόδου.

10.6.1.4. Η τελική έκβαση: αποτυχία ανέλιξης μιας επιστημονικής επανάστασης

Η αντίδραση των ορθόδοξων οικονομολόγων στην προσπάθεια διαμόρφωσης ενός εναλλακτικού προγράμματος εντοπίζεται στην κατεύθυνση απόρριψης κάθε προσπάθειας επέκτασης των ορίων της Οικονομικής, με σκοπό την αναφορά σε παράγοντες που υπάγονται στη δικαιοδοσία του γνωστικού πεδίου άλλων επιστημών. Κατ' αναλογία προς την οριακή επανάσταση, το γενικό αποτέλεσμα αυτής της αντιπαράθεσης εκτιμάται ως ακολούθως:

- Επιτυγχάνεται η πληρέστερη οριοθέτηση της Οικονομικής έναντι της Ψυχολογίας και η εξατομίκευση του γνωστικού αντικειμένου της.
- Καταδεικνύεται η αδυναμία των επικριτών της να στηρίξουν μια βιώσιμη, εναλλακτική θεωρία.

Αυτό το εναλλακτικό πρόγραμμα δεν μπόρεσε να εκτοπίσει και να υπερισχύσει του παλαιού. Όπως προέκυψε από τα πραγματικά περιστατικά, η επισήμανση προβλημάτων και ανωμαλιών στο εσωτερικό της ορθόδοξης θεωρίας δεν ήταν αρκετή για να δικαιώσει την κουνιανή θέση της αντικατάστασης ή εναλλαγής παραδειγμάτων. Η ορθόδοξη θεωρία βγαίνει από τη διαμάχη, προσωρινά τουλάχιστον, ενισχυμένη. Προήχθη, ωστόσο, ο κριτικός στοχασμός σε σειρά επίμαχων θεμάτων, όπως:

- Διατήρηση ή εγκατάλειψη του ηδονιστικού αξιώματος ως αρχής ανάλυσης της οριακής χρησιμότητας.
- Απόφαση για διερεύνηση μιας πιο αντικειμενικής προσέγγισης της ανθρώπινης συμπεριφοράς, έναντι εκείνης του homo economicus, και
- Διερεύνηση του ενδεχομένου υιοθέτησης συμπεριφορικών υποθέσεων ως καταλληλότερης και πλέον ενδεδειγμένης ψυχολογικής θεμελίωσης της οικονομικής θεωρίας ή αντιθέτως, ανάπτυξης μιας μετριοπαθέστερης εκδοχής που θεωρεί τις παραδοσιακές αντικειμενικές μεθόδους ως πηγές ειδικών υποθέσεων, γενικεύσεων και τεκμηρίωσης των σχετικών δεδομένων.

Είναι γεγονός ότι δεν παύει να υπάρχει αξιολογική διάσταση στην προσπάθεια καταλογισμού ενδεχόμενων απωλειών ή κερδών. Είναι εξίσου πρόδηλο, όμως, ότι οι θέσεις που επικράτησαν επέβαλλαν τον μονοδιάστατο και μονομερή αυτό περιορισμό στην ιδέα της χρησιμότητας ως βασικής ρυθμιστικής παραδοχής, με σκοπό την εξήγηση των καταναλωτικών συμπεριφορών. Κατ' αυτόν τον τρόπο, αποκλείεται η προσπάθεια θεμελίωσης της οικονομικής θεωρίας σε εξωγενείς βάσεις, που θα είχαν ως αποτέλεσμα την απώλεια της αυτονομίας της οικονομικής επιστήμης. Επιπλέον, με αντικειμενικούς όρους, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η μεταγενέστερη αντικατάσταση της θεωρίας της οριακής χρησιμότητας με την ανάλυση των τεχνικών των καμπυλών αδιαφορίας φαίνεται να δικαιώνει τον ισχυρισμό ότι η σχετική συνεισφορά του εναλλακτικού υποδείγματος στη διαμόρφωση μιας εναλλακτικής αποδεκτής οικονομικής θεωρίας αποδείχτηκε ασήμαντη.

Η διαμάχη αντίθετων προγραμμάτων επέδρασε στην εξέλιξη του ορθόδοξου υποδείγματος. Έτσι:

- Ο σκληρός πυρήνας της οικονομικής θεωρίας δεν έμεινε άθικτος, αλλά αντιθέτως ενισχύθηκε, καθώς βασικοί όροι του έτυχαν λεπτομερέστερης εξειδίκευσης και ακριβέστερης διατύπωσης.
- Η προστατευτική ζώνη του ενισχύθηκε με τον περιορισμό μη χρησίμων υποθέσεων.

- Με την εισαγωγή ελαστικότερων κριτηρίων αποτίμησης της ορθολογικής συμπεριφοράς, επήλθε μεταβολή στην αντίληψη περί οικονομικού ανθρώπου, πράγμα που αποτελεί ουσιαστική εξέλιξη για τον προσδιορισμό της Οικονομικής ως επιστήμης της ορθολογικής συμπεριφοράς. Βέβαια, τούτο φαίνεται ότι ενθαρρύνει τον ισχυρισμό του Lakatos, που εκλαμβάνει την προσπάθεια ενίσχυσης ενός ερευνητικού προγράμματος, στα πλαίσια της αντιπαράθεσής του με τον εμπειρικό κόσμο, ως τμήμα μιας διαδικασίας εκφυλισμού του. Όμως, στο σημείο αυτό πρέπει να συνυπολογιστεί το γεγονός του χαμηλού επιπέδου μεθοδολογικών συζητήσεων κατά την εν λόγω περίοδο, καθώς και η ανεπαρκής αναγνώριση των ορίων της δεσπόζουσας νεοκλασικής ανάλυσης. Η ανάκτηση της εμπιστοσύνης στην ορθόδοξη θεωρία συνέβαλε καθοριστικά στην κατεύθυνση περαιτέρω θεωρητικής επεξεργασίας της.

Σχηματικά, ο σκληρός πυρήνας της παραδοσιακής θεωρίας ζήτησης του καταναλωτή είχε κωδικοποιηθεί, μετά τις εξελίξεις αυτές, στις ακόλουθες παραδοχές:

- Η βασική οικονομική θεωρία είναι κατ' ανάγκη αφηρημένη, στατική και γενική στη μορφή της.
- Οι ουσιώδεις υποθέσεις της πρέπει να είναι απλές, ενιαίες και σταθερές, δεν είναι δυνατό να είναι ρεαλιστικές ούτε υποκειμενικές σε διάψευση.
- Υποτίθεται ότι οι καταναλωτές σκοπεύουν στη μεγιστοποίηση της ικανοποίησής τους, υπόκεινται σε περιορισμένα εισοδήματα, όμως, έχουν απεριόριστες ανάγκες, που προδίδουν την ισχύ του νόμου της φθίνουσας οριακής χρησιμότητας από τη διαδοχική κατανάλωση πρόσθετων μονάδων ενός ορισμένου αγαθού.
- Επιπλέον, οι οικονομικές μονάδες διαθέτουν τέλεια γνώση των συνθηκών της αγοράς, δηλαδή είναι καταρτισμένες και έχουν πλήρη ενημέρωση για τις τιμές και το φάσμα των διαθέσιμων αγαθών και υπηρεσιών, διενεργούν ορθολογικές εκτιμήσεις των εναλλακτικών τρόπων χρησιμοποίησης του εισοδήματός τους, υπάρχει ανεξαρτησία αποφάσεων μεταξύ των συγκεκριμένων οικονομικών μονάδων.

Η προστατευτική ζώνη του προγράμματος μπορεί να συμπεριλάβει υποθέσεις όπως μηδενικό κόστος πληροφόρησης ή ακόμη και τη βεβαιότητα ότι ο καταναλωτής είναι σε θέση να γνωρίζει ότι το δεδομένο αγαθό θα ανταποκριθεί στις προσδοκίες του.

Η θετική ευρετική, που προάγει τη δυνατότητα υιοθέτησης μεθόδων προς βελτίωση της θεωρίας και έλεγχο των θεωρητικών υπαινιγμών της, αποτελείται από τα εξής σημεία:

- διαμόρφωση στατικών υποδειγμάτων ανάλυσης,
- ελάττωση του αριθμού των αξιωμάτων, έως και ελαχιστοποίησή τους,
- ανάπτυξη γενικών θεωριών,
- συγκέντρωση της προσοχής στην ανάλυση του τρόπου σχηματισμού των τιμών (προϋποτίθεται, βεβαίως, η κατά το δυνατόν εγκατάλειψη ερωτημάτων αναφορικά με την προέλευση και τη φύση των αναγκών, τη δομή και τη σταθερότητα των προτιμήσεων, τις διαδικασίες αξιολόγησης κλπ.),
- απόπειρα επανερμηνείας της θεωρίας για τον εντοπισμό ενδεχόμενων ασυμφωνιών μεταξύ των υποθέσεών της και των δεδομένων του πραγματικού κόσμου.

10.6.1.5. Ενδεικτική αξιολόγηση των δεδομένων της περίπτωσης

Η συζήτηση αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί ανεξάρτητη από το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται, τις συναφείς φιλοσοφικές και ιδεολογικές αρχές των επιστημόνων, τις προκαταλήψεις και τον κοινό νου (*sensus communis*) της δεδομένης εποχής. Παρόλο που το λακατοσιανό σύστημα δεν αποκλείει την καταγραφή παρόμοιων παραμέτρων, εντούτοις τις περιορίζει σημαντικά, γιατί προέχει η ορθολογική ανακατασκευή της επιστήμης, με την ενσωμάτωση κανονιστικών κριτηρίων. Εάν πρόκειται να αναζητήσουμε κριτήρια καταλληλότητας ή γονιμότητας των θεωριών στην ιστορία της Οικονομικής, τότε προτείνονται οι εξής προδιαγραφές που θα πρέπει να πληρούν οι θεωρητικές κατασκευές μας:

- συνέπεια,
- απλότητα,
- γενικότητα,
- γονιμότητα που εξειδικεύεται είτε ως προσαρμοστικότητα είτε ως γνωστική παραγωγικότητα,
- ευχρηστία, υπαγωγή σε διαθέσιμες τεχνικές,
- συμφωνία με την πραγματικότητα, δυνατότητα εξήγησης μέρος της διαθέσιμης εμπειρικής γνώσης,
- ελεγχξιμότητα, καθώς και ικανότητα δημιουργίας διαψεύσιμων προβλέψεων,
- ανταπόκριση στις απαιτήσεις της επιστημονικής κοινότητας.

Οπωσδήποτε, δεν είναι δυνατή η ταυτόχρονη ικανοποίηση όλων των κριτηρίων, οπότε προκύπτει η ανάγκη απόδοσης προτεραιότητας σε ορισμένα, από αυτά στα πλαίσια μιας διαδικασίας ιεράρχησης προβλημάτων και στόχων. Οι επικριτές της ορθόδοξης θεωρίας ζήτησης του καταναλωτή επιστράτευσαν τα τρία τελευταία κριτήρια, ερμηνεύοντας το τελευταίο (συνάφεια με τις προσδοκίες των επιστημόνων) όχι μόνο στα όρια μιας στενής επιστημονικής ερμηνείας αλλά με δυνατότητα αναφοράς και σε αρχές κοινωνικής πολιτικής. Έτσι, απέδιδαν χαμηλή σημασία στα κριτήρια της γενικότητας και της απλότητας, που σε συνδυασμό με τη γονιμότητα, την ευχρηστία και την αρμονία με τον πραγματικό κόσμο, βρίσκονταν στην πρώτη προτίμηση των υπερασπιστών του ορθόδοξου υποδείγματος.

Η ασυμφωνία των μεθοδολογικών κριτηρίων μεταξύ των δύο προγραμμάτων οφείλεται στη διαφορετική αντίληψη των ουσιαστών σκοπών της οικονομικής θεωρίας. Πρόκειται για επιλογές αναφορικά με τον τρόπο λειτουργίας της οικονομικής επιστήμης: εξηγητική ισχύς, προβλεπτική εμβέλεια, λειτουργικότητα στην άμεση επίλυση πρακτικών προβλημάτων, προτεραιότητα και ιεράρχηση των προς επίλυση θεωρητικών και εμπειρικών προβλημάτων. Οι επιλογές αυτές συνοδεύονται με ανάλογα διλήμματα, όπως παραδείγματος χάρι, πόση εξηγητική ισχύς και προβλεψιμότητα θα απολεσθεί ως αναγκαίο τίμημα για την καθολικότητα, μαθηματοποίηση και ορθολογικοποίηση των οικονομικών θεωριών.

Οι διαφορές που αναφέραμε (μεθοδολογικών κριτηρίων και αντιληπτικής ικανότητας) φαίνεται να δικαιώνουν την κατά Kuhn θέση περί ασυμμετρίας των επιστημονικών θεωριών. Παρά τη βασιμότητα ή μη του ισχυρισμού αυτού, η ορθόδοξη θεωρία της ζήτησης του καταναλωτή αδυνατεί να χειριστεί συνθετότερα ζητήματα. Η κριτική εκτείνεται από το αξίωμα της μεγιστοποίησης ως την αδυναμία της νεοκλασικής θεωρίας να:

- εξηγήσει τη διαδικασία λήψης αποφάσεων των καταναλωτών,
- συλλάβει τη σχέση μεταξύ ατομικής και οικογενειακής καταναλωτικής συμπεριφοράς,
- εξηγήσει πειστικά την εμφάνιση νέων αγαθών,
- συμπεριλάβει μεταβολές στη διάρθρωση των προτιμήσεων,
- ενσωματώσει την επίδραση της διαφήμισης και της μόδας,
- συνυπολογίσει την κοινωνική αλληλεπίδραση.

Η διαπίστωση της αδυναμίας επίλυσης εμπειρικών προβλημάτων στο εσωτερικό της παράδοσης, καθώς και η αναγνώριση εννοιολογικών κενών στην υφιστάμενη γνώση οδηγεί, όπως είδαμε, στην κατά Laudan αντικατάστασή της.

Το ερώτημα που ανακύπτει περαιτέρω είναι αν η υπεράσπιση της ορθόδοξης θεωρίας επιβράδυνε τη γνωστική πρόοδο στον χώρο της μικροοικονομικής. Παρ' όλη την περιοριστικότητα στη διαμόρφωση των υποθέσεών της, που υπέβαλλε η αυστηρή οριοθέτηση της Οικονομικής, η βιωσιμότητα του εναλλακτικού προγράμματος υπήρξε αμφίβολη. Η επιστημονική θεμελίωση των πορισμάτων της Ψυχολογίας δεν απετέλεσε ικανό και αναγκαίο όρο για την επέκτασή τους στην Οικονομική. Η προσπάθεια αυτή ήταν ιδιαίτερα φιλόδοξη τη στιγμή που τα ψυχολογικά αξιώματα δεν είχαν λάβει οριστική μορφή, αφού η Κοινωνική Ψυχολογία βρισκόταν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα σε προ-παραδειγματική περίοδο. Επιπλέον, επειδή τα μεθοδολογικά θεμέλιά της δεν ήταν επαρκή, η Οικονομική θα έχανε την ταυτότητα της ως κοινωνική επιστήμη. Η τελική έκβαση συνοδεύτηκε από την καταξίωση μαθηματικών και στατιστικών τεχνικών και με την προτίμηση για αναλυτική ευκρίνεια σε βάρος της ελεγχξιμότητας και του ρεαλισμού των παραδοχών της.

Συμπερασματικά, διαπιστώνουμε ότι το ορθόδοξο πρόγραμμα δεν ήταν εμπειρικά προοδευτικό, και σε συγκεκριμένες όψεις του έδινε την εικόνα μιας θεωρητικής κατασκευής που πρέπει απαραίτητα να προστατευτεί από διαψεύσεις, με ενίσχυση του εξοπλισμού της και εισαγωγή έκτακτων, συμπληρωματικών

ad-hoc υποθέσεων. Είναι ενδεχομένως, όμως, θεμιτό να προστατεύσουμε τις ερευνητικές παραδόσεις από επικείμενο εκφυλισμό τους, όταν αντιμετωπίζουν προβλήματα των οποίων το μέγεθος είναι ιδιαίτερα δυσανάλογο ως προς τον βαθμό ανάπτυξής τους. Υπ' αυτήν την έννοια, η εισαγωγή ψυχολογικών υποθέσεων στο πεδίο της Οικονομικής δεν συνιστούσε βιώσιμη επιλογή για τα δεδομένα της επιστήμης των αρχών του προηγούμενου αιώνα.

10.7. Μελέτη περίπτωσης 3

10.7.1. Η μετάβαση από την κλασική στην οριακή σχολή κατά Lakatos

Μπορούμε να διακρίνουμε τα εξής σημαντικά χαρακτηριστικά δύο μεγάλων σχολών στην ιστορία της Οικονομικής:

κλασική σχολή:

- Θεωρία της αξίας (αντικειμενική προσέγγιση).
- Έμφαση σε μακρο-οικονομικά ζητήματα.
- Μείξη επαγωγής και λογικής παραγωγής.
- Μη φορμαλιστική μεθοδολογία.
- Ανάλυση προσφοράς (συνδέεται με την θεωρία της αξίας).

οριακή σχολή:

- Θεωρία της αξίας (υποκειμενική προσέγγιση).
- Έμφαση σε μικρο-οικονομικά ζητήματα.
- Κυρίως υιοθέτηση της λογικής παραγωγής.
- Γενική χρήση φορμαλιστικής μεθοδολογίας.
- Ανάλυση ζήτησης (συνδέεται με την θεωρία της αξίας).

Εικόνα 10.1 Κλασική και οριακή σχολή: οι δύο μεγάλες σχολές στην ιστορία της Οικονομικής.

Με βάση τα παραπάνω γνωρίσματα, το ζήτημα είναι αν μπορούμε να εφαρμόσουμε τις ιδέες του Lakatos στις σχολές αυτές. Η έννοια του M.S.R.P. αναφέρεται, όπως έχουμε εξηγήσει (βλ. κεφ. 6) κυρίως στις φυσικές επιστήμες, και πιο συγκεκριμένα στη Φυσική. Αυτή η ανάλυση, όμως, μπορεί να εφαρμοστεί (όπως επισημάνθηκε αναλυτικά παραπάνω) σε μια σημαντική κοινωνική επιστήμη όπως τα Οικονομικά.

Στο πλαίσιο της προσέγγισης του Lakatos, ένα στοιχείο του σκληρού πυρήνα της κλασικής σχολής είναι η αντικειμενική θεωρία της αξίας. Σύμφωνα με τη λακατοσιανή ορολογία, ο σκληρός πυρήνας δεν δέχεται αμφισβήτηση και είναι μεθοδολογικά αδιάψευστος. Αν κάποιος αμφισβητήσει τη θεωρία της αξίας, βρίσκεται αυτόματα εκτός κλασικής σχολής.

Πάντα σε σχέση με την κλασική σχολή, ο νόμος του Say είναι δυνατό να θεωρηθεί ως ένα άλλο στοιχείο του σκληρού πυρήνα. Ο νόμος του Say αναφέρει ότι η ίδια η πράξη της προσφοράς δημιουργεί και την ανάλογη ζήτηση, οπότε η παραγωγή προϊόντων αυτόματα δημιουργεί εισόδημα για την αγορά τους, άρα δεν υπάρχει ανεργία. Ανεργία υπάρχει όταν έχουμε αδιάθετα προϊόντα (λόγω πλεονάζουσας προσφοράς αγαθών) και οι επιχειρήσεις αναγκάζονται να απολύσουν εργατές. Το στοιχείο αυτό θα μπορούσε να συγκριθεί με τη σκέψη του Keynes, όπου βασική αρχή είναι η απόρριψη του νόμου του Say. Σύμφωνα με τον ίδιο τον Keynes, η αποδοχή του νόμου αυτού καθιστά έναν οικονομολόγο οπαδό της κλασικής σχολής.

Η αποδοχή της υποκειμενικής θεωρίας της αξίας, με βάση την έννοια της οριακής χρησιμότητας, συνιστά στοιχείο του σκληρού πυρήνα της οριακής σχολής. Όλα τα μέλη της σχολής ακολουθούν την υποκειμενική θεωρία της αξίας. Τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά μπορεί να θεωρηθούν ως στοιχεία της προστατευτικής ζώνης.

10.8. Μελέτη περίπτωσης 4

10.8.1. Η κεϋνσιανή επανάσταση ως περίπτωση επιστημονικής επανάστασης

10.8.1.1. Μεθοδολογικές προϋποθέσεις της κεϋνσιανής Οικονομικής

Οι εργασίες του A.C. Pigou, ο οποίος στα πλαίσια της οικονομικής της ευημερίας επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στο έργο των κλασικών, θα αποτελέσουν αντικείμενο της κεϋνσιανής κριτικής. Ο Pigou πραγματεύεται θέματα όπως ο προσδιορισμός του πραγματικού εθνικού προϊόντος, η αύξηση και ο τρόπος διανομής του. Αν η κλασική Πολιτική Οικονομία παρουσιάζει τον χαρακτήρα συζήτησης περί των πηγών του πλούτου των εθνών, η συμβολή του Pigou επαναφέρει αυτόν τον χαρακτήρα σε νέα βάση, προσπάθεια που απέβη καρποφόρα κυρίως λόγω της διαθεσιμότητας εμπειρικού υλικού στο μακρο-επίπεδο. Μια τέτοια δυνατότητα ήταν άγνωστη στους κλασικούς συγγραφείς, οι οποίοι δεν διέθεταν ανάλογα στατιστικά στοιχεία.

Σε αυτό το σημείο, η γνωστική πρόοδος της Οικονομικής ερμηνεύεται ως συνέπεια της επενέργειας εξωτερικών κυρίως παραμέτρων (τεχνική πρόοδος). Η συλλογή εμπειρικού υλικού διευκολύνεται και από συγκεκριμένες ιστορικές μεταλλαγές: τον συγκεντρωτισμό των λειτουργιών του κράτους και την ενίσχυση παρεμφερών δραστηριοτήτων ως αποτέλεσμα πολιτικών αλλαγών, παράλληλα με τη μείωση του κόστους συλλογής πληροφοριών σε μεγάλη κλίμακα. Αυτό ακριβώς το πρακτικό υπόβαθρο θα αξιοποιηθεί πλήρως από τον Keynes. Ο κεϋνσιανισμός, ωστόσο, συνιστά ένα αρθρωμένο σύνολο θεωριών που θα υπερβεί την αρχική συμβολή του Keynes.

Στο ερώτημα αν η κεϋνσιανή επανάσταση αποτελεί *stricto sensu* αλλαγή παραδείγματος, ερευνητικού προγράμματος, ή ερευνητικής παράδοσης, επισημαίνουμε τα ακόλουθα: υποστηρίζεται (βλ. παραπάνω, εφαρμογές του κουνιανού παραδείγματος) ότι στην Οικονομική έχει κυριαρχήσει ως τον Keynes ένα μόνο παράδειγμα, η θεωρία της οικονομικής ισορροπίας διαμέσου του μηχανισμού της αγοράς, με τα συναφή αξιώματα μεγιστοποίησης και με ένα δεδομένο στατικό τρόπο κατανόησης του πραγματικού κόσμου. Βέβαια, η ίδια οικονομική ορθοδοξία την οποία καλείται να ανταγωνιστεί το κεϋνσιανό υπόδειγμα δεν είναι ομοιογενής, αλλά αποτελείται από επιμέρους θεωρίες.

Η νεοκλασική Οικονομική συνιστά ίδια ερευνητική παράδοση κατά Laudan, στο εσωτερικό της οποίας παρατηρούμε διακριτές θεωρίες και προγράμματα έρευνας. Κατά τον ίδιο τρόπο, η κεϋνσιανή Οικονομική αποτελεί μια άλλη, ιδιαίτερη ερευνητική παράδοση, που απαρτίζεται από δύο διακριτά ερευνητικά προγράμματα: το αμιγώς κεϋνσιανό και το μετακεϋνσιανό. Η μετάβαση από το ένα ερευνητικό πρόγραμμα στο άλλο εκδηλώνει εκείνες τις λακατοσιανές προϋποθέσεις που χαρακτηρίζουν τις αλλαγές

επιστημονικών ερευνητικών προγραμμάτων (S.R.P.), αλλά αυτή η διαδικασία μετασηματισμού οφείλει να συμπεριλάβει και τα κριτήρια προόδου που θέτει ο Laudan στο εσωτερικό μιας ερευνητικής παράδοσης.

Η προσέγγιση Laudan επιτρέπει, όπως είδαμε (βλ. κεφ. 6) τη σύλληψη της προόδου ως διαδικασίας στα όρια της οποίας η ερευνητική παράδοση παρουσιάζει μεγαλύτερη αποδοτικότητα (επιλύει περισσότερα εμπειρικά και παρουσιάζει λιγότερα εννοιολογικά προβλήματα). Ταυτόχρονα, μπορούμε να ορίσουμε την πρόοδο και ως ενίσχυση του εμπειρικού περιεχομένου, σύμφωνα με τις επιταγές του Lakatos, επιτρέποντας την απελευθέρωση της ερευνητικής παράδοσης από τη μονομερή εργαλειακότητα, προσδίδοντας της και κριτήρια αλήθειας.

Ειδικότερα, ο Keynes έρχεται αντιμέτωπος με τη νεοκλασική ερευνητική παράδοση ως σύνολο, αλλά επικεντρώνει την προσοχή του αποκλειστικά στο μαρσαλιανό ερευνητικό πρόγραμμα. Στο έργο του Latsis (1976) υποστηρίζονται δύο θέσεις: (α) η ανάγκη διάκρισης του εύρους των προ-κεϋνσιανών ορθόδοξων Οικονομικών από τη στενότητα της νεοκλασικής θεωρίας που επικράτησε μεταπολεμικά και η οποία χαρακτηρίζεται ορθότερα ως νεοβαλρασιανή θεωρία, η μόνη ικανή να ανταποκριθεί πληρέστερα στις απαιτήσεις ενός λακατοσιανού ερευνητικού προγράμματος και η οποία δεν ταυτίζεται κατ' ανάγκη με την προ-κεϋνσιανή ορθοδοξία και (β) τα νεοκλασικά Οικονομικά των αρχών της δεκαετίας του 1930 δεν αποτελούσαν ομοιογενές δόγμα, αλλά σύνολο διακριτών σχολών (μαρσαλιανή, αυστριακή, βαλρασιανή). Εντούτοις, η αναλυτική κριτική και η θεωρητική πολεμική της Γενικής Θεωρίας στράφηκε πρωταρχικά ενάντια στη μαρσαλιανή εκδοχή που επικράτησε στο Cambridge, και κυρίως στο πρόσωπο του A.C. Pigou, ο οποίος εντασσόταν στα πλαίσια του εκφυλιζόμενου μαρσαλιανού προγράμματος.

Η νεοκλασική ερευνητική παράδοση παρουσίαζε τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: μεγιστοποίηση υπό περιορισμούς, υπόδειγμα γενικής ισορροπίας με διάκριση αυτορρυθμιζόμενων ανταγωνιστικών αγορών, υιοθέτηση της συγκριτικής στατικής μεθόδου ως κύριας επινόησης για την παραγωγή ποιοτικών προβλέψεων αναφορικά μάλλον με την κατεύθυνση παρά με τα ακριβή μεγέθη των κριτικών μεταβλητών του υποδείγματος.

Ο Keynes θα βρεθεί αντιμέτωπος με ένα εξατομικευμένο ερευνητικό πρόγραμμα που αποτελεί εξειδίκευση της ευρύτατης νεοκλασικής παράδοσης. Το εξατομικευμένο αυτό S.R.P., τις υποθέσεις του οποίου αμφισβητεί ο Keynes, μπορεί να περιγραφεί ως εξής: ο σκληρός πυρήνας του νεοκλασικού προγράμματος αποτελείται από υποθέσεις περί:

- ανταγωνιστικών αγορών,
- ορθολογικών οικονομικών υπολογισμών,
- σταθερών προτιμήσεων,
- ανεξαρτησίας ως προς την λήψη των αποφάσεων,
- τέλει πληροφόρησης,
- πλήρους αβεβαιότητας,
- τέλει κινητικότητας των παραγωγικών συντελεστών.

Πρόκειται για το μεταφυσικό τμήμα της νεοκλασικής σύλληψης των οικονομικών διαδικασιών. Η θετική ευρετική αυτού του ορθόδοξου υποδείγματος συνίσταται σε μια συμβουλευτική πρακτικής φύσης η οποία περιλαμβάνει:

- διαίρεση των οικονομικών μονάδων σε πωλητές και αγοραστές, δηλαδή παραγωγούς και καταναλωτές,
- εξειδίκευση της δομής και της διάρθρωσης της αγοράς,
- διατύπωση υποθέσεων συμπεριφοράς των οικονομικών μονάδων και προσθήκη κατάλληλων συνθηκών *ceteris paribus*,
- μετάφραση της οικονομικής κατάστασης σε πρόβλημα οριακού υπολογισμού και εξέταση των συνθηκών πρώτης και δεύτερης τάξης.

Αυτή η απεικόνιση του μαρσαλιανού προγράμματος καθιστά βάσιμη την πρόταση σύμφωνα με την οποία το ορθόδοξο υπόδειγμα ενσωματώνει ορισμένα στοιχεία του σκληρού πυρήνα των κλασικών παράλληλα με την προσθήκη νέων υποθέσεων, ώστε να τροποποιηθεί εντελώς η προστατευτική ζώνη του και να προκύψει μια διαφορετική θετική ευρετική.

Αφετηρία των πρώιμων κεννσιανών αναλύσεων εξακολουθεί να αποτελεί το αξίωμα του μεθοδολογικού ατομικισμού, δηλαδή μιας μεθοδολογικής στάσης η οποία συνεπάγεται αναγωγή των οικονομικών φαινομένων σε εκδηλώσεις ατομικής συμπεριφοράς, καθώς διαφαίνεται σε μερικές κατασκευές του Keynes, όπως η ροπή προς κατανάλωση. Στη συνέχεια, θα ακολουθήσει η στροφή του Keynes προς ένα σύστημα μεθοδολογικού ολισμού, το οποίο διερευνά σχέσεις μεταξύ κρίσιμων συνολικών μεγεθών της οικονομίας. Αυτά προκύπτουν άλλοτε ως αποτέλεσμα της ομαδοποίησης ατομικών μεγεθών και άλλοτε κατά λειτουργικό τρόπο. Εξαιρέση, βεβαίως, συνιστούν η οριακή αποδοτικότητα του κεφαλαίου και η θεωρία της προτίμησης ρευστότητας για τη ζήτηση χρήματος, που εξάγονται με βάση την υπόθεση της μεγιστοποίησης η οποία αφορά ατομικές οικονομικές μονάδες. Ο Keynes δεν συμμεριζόταν τις σκέψεις των νεοκλασικών περί γενικής ισορροπίας, τέλειου ανταγωνισμού και πλαισίου συγκριτικής στατικής ανάλυσης, με εξαίρεση ίσως την αγορά εργασίας την οποία θεωρούσε ότι βρίσκεται σε μια ιδιόμορφη ισορροπία. Στα πλαίσια αυτά, οι μεθοδολογικές καινοτομίες του Keynes είναι οι ακόλουθες:

- Η τάση να εργάζεται κυρίως με συνολικά μεγέθη και να ανάγει το σύνολο της οικονομίας σε τρεις συσχετιζόμενες αγορές για αγαθά, χρεόγραφα (τίτλους) και εργασία,
- η επικέντρωση της ανάλυσης στη βραχυχρόνια περίοδο και ο περιορισμός της ενασχόλησης με τον μακρύ-χρονο, που αποτέλεσε το αναλυτικό πλαίσιο των κλασικών προκατόχων του σε θέματα στασιμότητας της οικονομίας,
- απόδοση του συνολικού βάρους των οικονομικών προσαρμογών σε μεταβολές στο προϊόν μάλλον παρά στις τιμές.

Ο κεννσιανός σκληρός πυρήνας του προγράμματος περιλαμβάνει:

- Σε αντίθεση με την πεποίθηση του ορθόδοξου προγράμματος ότι οι δυνάμεις του ανταγωνισμού οδηγούν την οικονομία σε κατάσταση πλήρους απασχόλησης, ο Keynes διατείνεται το εντελώς αντίθετο, δεχόμενος ισορροπία υπό συνθήκες υπο-απασχόλησης των παραγωγικών συντελεστών.
- Στη θέση των επικρατουσών παραδοχών για ορθολογικές προσδοκίες και ορθολογικούς υπολογισμούς των οικονομικών μονάδων, εισάγεται μια αρχή διαρθρωτικής αβεβαιότητας, καθώς και η δυνατότητα αποσταθεροποιητικών προσδοκιών.

Η κεννσιανή προστατευτική ζώνη είναι εξοπλισμένη με νέες βοηθητικές υποθέσεις όπως:

- η συνάρτηση κατανάλωσης,
- ο πολλαπλασιαστής,
- οι αυτόνομες δαπάνες,
- η κερδοσκοπική ζήτηση χρήματος, που προκαλεί ακαμψία στα μακροχρόνια επιτόκια.

Κατά συνέπεια, οι βασικές κεννσιανές παραδοχές που διαφοροποιούν το πρόγραμμα από τη νεοκλασική ορθοδοξία, είναι οι ακόλουθες:

- Η εσωτερική δομή του συστήματος αγοράς δεν εγγυάται την ύπαρξη ισορροπίας υπό συνθήκες πλήρους απασχόλησης, ακόμη και αν θεωρηθεί ότι οι τιμές είναι ελαστικές.
- Οι τιμές είναι δεδομένες βραχυχρόνια. Η διάκριση ονομαστικών και πραγματικών μεγεθών υποβαθμίζεται.
- Η ζήτηση χρήματος έχει ειδική εμπειρική μορφή, με ταχύτητα κυκλοφορίας μεταβαλλόμενη, ώστε να εξουδετερώνει τις νομισματικές επιδράσεις. Η ποσοτική θεωρία κρίνεται ακατάλληλη, ενώ η εισαγωγή του επιτοκίου στη συνάρτηση ζήτησης χρήματος οδηγεί σε νέα θεωρία της συνολικής ζήτησης και σε νέα μέσα οικονομικής πολιτικής.

Ο Keynes αντιστρέφει τη βασική αιτιότητα της νεοκλασικής θεωρίας, υποστηρίζοντας ότι η επενδυτική πολιτική επηρεάζει το ύψος του εισοδήματος που, με τη σειρά του, προσδιορίζει το επίπεδο της αποταμίευσης (αντίθετα από την παραδοχή της νεοκλασικής θεωρίας ότι το ύψος της αποταμίευσης καθορίζει το ύψος της επένδυσης). Η βασική πρωτοτυπία του Keynes είναι η κριτική στον Νόμο του Say, ως

ενοσιολογικού προβλήματος στα πλαίσια της ορθόδοξης θεωρίας, καθώς αποφάσεις για περιορισμό της σημερινής κατανάλωσης (δηλαδή δημιουργίας αποταμίευσης) και αποφάσεις για αύξηση της μελλοντικής κατανάλωσης (μέσω επενδύσεων) έχουν διαφορετικές βάσεις συμπεριφοράς και υπόκεινται στην επίδραση διαφορετικών παραγόντων. Ναι μεν *ex post* η αποταμίευση ισούται εκ ταυτότητας με την επένδυση, αλλά οι ροπές τους διαφέρουν: βραχυπρόθεσμα μπορεί να δημιουργηθεί ανεργία λόγω ανεπαρκούς συνολικής ζήτησης, όταν η ροπή προς αποταμίευση (που μειώνει τη ζήτηση σε δεδομένη περίοδο μέσω του παραδόξου της φειδούς) υπερβαίνει τη ροπή προς επένδυση (που εν μέρει μόνο καλύπτει την πτώση στη συνολική ζήτηση). Το κεϋνσιανό πρόγραμμα διενεργεί νέες, επιτυχείς προβλέψεις όπως η διαχρονική τάση της οικονομίας, η λειτουργία της οποίας θεμελιώνεται σε ανταγωνιστικά υποδείγματα, να δημιουργεί ανεργία.

Οι νεοκλασικές εξηγήσεις της μεγάλης ύφεσης της δεκαετίας του '30, αφορούσαν παράγοντες όπως: η φύση του προϋπολογισμού, ο οποίος με τα πλεονάσματά του ήταν αντιπληθωριστικός, η ανυπαρξία επεκτατικής νομισματικής πολιτικής, η κατάρρευση του διεθνούς κανόνος χρυσού.

Η επάρκεια, όμως, αυτών των *ad hoc* τροποποιήσεων είναι προβληματική, καθώς εξακολουθεί να διατηρείται η κεντρική πρόταση της νεοκλασικής παράδοσης, η ισορροπία υπό πλήρη απασχόληση.

10.8.1.2. Το περιεχόμενο και οι διαστάσεις του κεϋνσιανού εγχειρήματος

Κατά συνέπεια, η μετάβαση από τις αρχές της νεοκλασικής ορθοδοξίας στην κεϋνσιανή συμβολή θέτει τις προϋποθέσεις μιας επιστημονικής επανάστασης, καθώς το νεοκλασικό πρόγραμμα αδυνατεί να ερμηνεύσει φαινόμενα του πραγματικού κόσμου (ύφεση) κατά τρόπο που να συνοδεύεται από την αποτελεσματική επίλυση του προβλήματος, ενώ το κεϋνσιανό πρόγραμμα προσθέτει πλεονάζον εμπειρικό περιεχόμενο, αφού συμβάλλει στην (τουλάχιστον βραχυχρόνια) έξοδο του συστήματος από την κρίση. Σημεία εκφυλισμού στο κεϋνσιανό πρόγραμμα παρουσιάζονται ενδεχομένως αργότερα και υποδεικνύονται με αφορμή τη συνάρτηση κατανάλωσης και την εισαγωγή πρόσθετων υποθέσεων, ή μέσω των υποδειγμάτων οικονομικής μεγέθυνσης που παραλείπουν σημαντικές πτυχές του κεϋνσιανού σκληρού πυρήνα και της προστατευτικής ζώνης.

Ο Latsis, όπως έχουμε ήδη αναφέρει (βλ. και Μελέτη περίπτωσης 1), καθορίζει τον σκληρό πυρήνα του νεοκλασικού προγράμματος ως σύνολο τεσσάρων παραδοχών οι οποίες προδίδουν την ιδιαιτερότητα της νεοκλασικής σύλληψης των οικονομικών διαδικασιών. Διευκρινίζουμε εν προκειμένω ότι η έννοια της σταθερής και συντονισμένης συμπεριφοράς καθίσταται στη νεοκλασική μακροθεωρία ένα ιδεώδες προς το οποίο υποτίθεται ότι κινείται η οικονομική διαδικασία. Παράλληλα, οι προδιαγραφές άσκησης της οικονομικής πολιτικής οφείλουν να καταρτίζονται με τέτοιο τρόπο ώστε να διευκολύνεται η κίνηση του συστήματος προς τη φυσική αρμονία. Η συντονισμένη έκβαση των ενεργειών καθίσταται έμμεσα αποδεκτή στη νεοκλασική μακροθεωρία και σαφώς αποδεκτή στη νεοκλασική θεωρία ευημερίας ως θέση προς την οποία η οικονομική διαδικασία θα όφειλε να συγκλίνει.

Η αποτελεσματική κατανομή των παραγωγικών πόρων προσδιορίζεται στα νεοκλασικά οικονομικά ως *optimum* (άριστη) κατανομή κατά Pareto, δηλαδή κατάσταση μη επιδεχόμενη οποιαδήποτε δυνητική βελτίωση. Αφού τεθούν τα επιθυμητά κριτήρια διανομής, η συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας προσδιορίζεται έξω από τα όρια της θετικής νεοκλασικής θεωρίας (Blaug, 1980), ενώ η νεοκλασική Οικονομική θεωρεί μια παρόμοια κατανομή ιδεώδη, παρά το γεγονός ότι δεν είναι δυνατόν να αποφανθούμε εν γένει ότι ένα βέλτιστο παραγωγής είναι καλύτερο στην κοινή λογική (*common sense*) μιας κοινότητας από ένα μη βέλτιστο (Mishan, 1981).

Ο κεϋνσιανός σκληρός πυρήνας διαφοροποιείται από τον νεοκλασικό ομόλογο του με δύο τρόπους:

- (1) οι λαμβάνοντες αποφάσεις (οικονομικές μονάδες) δεν διαθέτουν πλήρη και τέλεια γνώση των σχετικών χαρακτηριστικών της οικονομικής κατάστασής τους και (2) ως αποτέλεσμα αυτής της παραδοχής, το σύστημα δεν είναι εγγενώς σταθερό και συντονισμένο.

Συνεπώς, η πραγματική οικονομική διαδικασία δεν κινείται αυτομάτως προς μια αποτελεσματική κατανομή των πόρων ή ένα *optimum*, δηλαδή βέλτιστο, επίπεδο παραγωγής.

Το ερευνητικό πρόγραμμα που είναι προφανές στις εργασίες του Keynes έχει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- Πρώτον, ο Keynes δεν θεωρούσε ορθή την άποψη ότι οι λαμβάνοντες αποφάσεις έχουν πλήρη γνώση των συνθηκών της οικονομικής κατάστασής τους. Στην *Πραγματεία για την Πιθανότητα*, ο Keynes αναπτύσσει τις επιστημολογικές απόψεις του με σαφήνεια. Η γνώση του μέλλοντος μπορεί να κερδηθεί μόνο διά της επαγωγής από παρελθούσες εμπειρίες. Αυτό που γνωρίζουμε είναι άμεση γνώση, ενώ η επαγωγική είναι έμμεση γνώση. Μπορούμε να έχουμε έναν ορθολογικό βαθμό πεποίθησης στην έμμεση γνώση μιας πρότασης μέσω της διαίσθησης περί της ύπαρξης λογικής σχέσης ανάμεσα στην πρόταση και την άμεση γνώση. Αυτήν τη λογική σχέση αποκαλεί ο Keynes πιθανότητα. Οι αποφάσεις μεταξύ εναλλακτικών πορειών δράσης πρέπει να συμπεριλαμβάνουν κάποια γνώση του μέλλοντος. Πρέπει ασφαλώς να έχουμε, ή να πιστεύουμε πως διαθέτουμε, γνώση των μελλοντικών συνεπειών κάθε εναλλακτικής λύσης για να επιλέξουμε μια εναλλακτική πορεία δράσης κάθε φορά που παρουσιάζεται ανάλογο δίλημμα. Ο Keynes θα ισχυριζόταν ότι μια παρόμοια γνώση του μέλλοντος θα μπορούσε να υποτεθεί μόνο με ένα πιθανό βαθμό βεβαιότητας. Παρ' όλα αυτά, ο Keynes εμφανίζεται προσεκτικός στον καθορισμό των συνθηκών υπό τις οποίες μπορεί να υπολογιστεί η πιθανότητα. Ωστόσο, όχι μόνον παρόμοιοι υπολογισμοί, αλλά ούτε και συγκρίσεις υπολογισμών πιθανότητας δεν μπορούν να διενεργηθούν με επιτυχία. Κατά συνέπεια, δεν μπορεί να υπάρξει έγκυρη γνώση για αποφάσεις που λαμβάνονται με αναφορά σε μελλοντικά αποτελέσματα των παροντικών ενεργειών.
- Δεύτερον, ως αποτέλεσμα αυτής της έλλειψης πλήρους γνώσης, ο Keynes δεν αποδέχεται την πρόταση ότι οι οικονομικές μονάδες και οι δομές παρουσιάζουν σταθερή και συντονισμένη συμπεριφορά. Ο συγχρονισμός, υπό την έννοια ότι τα οικονομικά σχέδια αποφέρουν μια μονοσήμαντα προσδιορισμένη μοναδική απόφαση, δεν υφίσταται πλέον. Αντιθέτως, στους νεοκλασικούς, οι μονοσήμαντες (single-exit) αποφάσεις προσδιορίζονται ως καταστάσεις όπου η άριστη πορεία δράσης υποδεικνύεται κατά μοναδικό τρόπο από τη λογική της περίπτωσης, σύμφωνα με μια ορισμένη σύλληψη ορθολογικής συμπεριφοράς. Μια πολυσήμαντη (multiple-exit) κατάσταση, όμως, που υποδεικνύει διαφορετικές πιθανές εκβάσεις μιας δεδομένης απόφασης, προϋποθέτει πολλαπλότητα επιλογών.

Μία τέτοια περίπτωση θεωρείται εγγενώς ανοικτή (open), γιατί η συνακόλουθη δράση δεν εμφανίζεται ως στενά οριοθετημένη ή εξαρτώμενη από διαθέσιμους φυσικούς νόμους, και είναι περιπτωσιακά ανοικτή υπό την έννοια ότι το κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον δεν προσδιορίζει ούτε προκαθορίζει με μονοσήμαντο τρόπο κάποια ιδιαίτερη πορεία δράσης (με δεδομένους τους στόχους των λαμβανόντων αποφάσεις, τα ενδιαφέροντα και τους αντικειμενικούς σκοπούς τους). Ο κεϋνσιανός σκληρός πυρήνας μπορεί επομένως να περιγραφεί αναλυτικότερα ως εξής:

- Οι λαμβάνοντες αποφάσεις προτιμούν τις καλύτερες διαθέσιμες εναλλακτικές λύσεις με δεδομένη τη γνώση τους για την εν λόγω κατάσταση και τα προς διάθεση μέσα.
- Οι λαμβάνοντες αποφάσεις συμπεριφέρονται με ορθολογικό τρόπο, δηλαδή χρησιμοποιούν τη λογική σε κάθε αιτιολόγησή τους.
- Οι λαμβάνοντες αποφάσεις δεν διαθέτουν τέλεια γνώση της κατάστασης εν αναφορά προς εναλλακτικές πορείες δράσης. Αν και οι λαμβάνοντες αποφάσεις δρουν ορθολογικά, δεν υπάρχει πληροφόρηση ή γνώση για μερικές διεξόδους ή επιλογές με τις οποίες συνδέεται μια ορθολογική απόφαση.
- Με δεδομένη την παραπάνω υπόθεση, οι οικονομικές μονάδες και δομές δεν παρουσιάζουν συντονισμένη συμπεριφορά. Οι προσδοκίες δεν υλοποιούνται αυτομάτως, και οι αγορές δεν είναι κατ' ανάγκη ομοιογενείς. Ένα ιδεατό σημείο ισορροπίας δεν απορρέει από ατομικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Αποφάσεις που συνδέονται με καταστάσεις πολλαπλών εκβάσεων είναι χαρακτηριστικές των πραγματικών οικονομικών διαδικασιών.

Η θετική ευρετική ενός ερευνητικού προγράμματος θέτει τους κανόνες και τις διαδικασίες που ακολουθούνται από τους επιστήμονες. Για να προσδιορίσουμε ποια θετική ευρετική συνδέεται με το κεϋνσιανό ερευνητικό πρόγραμμα, πρέπει να ερευνήσουμε τις μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν από τον Keynes και να θεμελιώσουμε τη συνέπειά τους προς τον σκληρό πυρήνα. Στα πλαίσια αυτά, το πλέον εμφανές χαρακτηριστικό είναι η χρήση της μεθόδου της συγκριτικής στατικής από τον Keynes. Κατά τον

Axel Leijonhufvud (1976), η επίσημη οικονομική θεωρία αποτελούταν σχεδόν εξολοκλήρου από στατική και συγκριτική μεθοδολογική τυποποίηση με μαθηματικές λύσεις μόνον για συντονισμένες καταστάσεις του συστήματος. Το σχετικό ερώτημα είναι ο βαθμός ανταπόκρισης της μεθόδου συγκριτικής στατικής στον κεϋνσιανό σκληρό πυρήνα. Όπως αναλύει διεξοδικά ο Leijonhufvud, εμπειρικά προβλήματα, που όφειλε να αντιμετωπίσει κάθε θεωρία της περιόδου του 1930, ήταν τα ακόλουθα: (α) η κατάρρευση του διεθνούς νομισματικού συστήματος, αφού πρόβλημα για τη γενική οικονομική θεωρία ήταν η συμπεριφορά του συστήματος απέναντι σε παρατεταμένες διαταραχές και (β) η διάρκεια και η σοβαρότητα της ανεργίας και της διαρκούς ύφεσης, που έθετε το ερώτημα αν το σύγχρονο καπιταλιστικό σύστημα ήταν σε θέση να απορροφήσει τη δομική ανεργία.

Πρόβλημα για την ορθόδοξη θεωρία αποτελούσε η μεγάλης κλίμακας υποαπασχόληση, που ερχόταν σε αντίφαση με την παραδοχή ότι το σύστημα μπορούσε να συντονίσει εγγενώς τις οικονομικές δραστηριότητες. Ο Keynes αρνείται αυτήν τη δυνατότητα επαναφοράς μιας κατάστασης πλήρους συντονισμού χωρίς κρατική παρέμβαση. Ερμηνεύοντας τον Keynes, ο Leijonhufvud δεν αρνείται τη δυνατότητα ύπαρξης αυτορρυθμιζόμενων και αυτό-οργανωτικών ιδιοτήτων των αγορών. Αναγνωρίζει, όμως, το ενδεχόμενο αποτυχίας της λειτουργίας αυτών των μηχανισμών να διατηρήσουν ένα κοινωνικά ανεκτό βαθμό συντονισμού των οικονομικών δραστηριοτήτων. Το γεγονός αυτό αναγορεύει το πρόβλημα συντονισμού σε ερώτημα που απαιτεί επιστημονική εξήγηση, άλλως η λειτουργία του συστήματος θα θεμελιωνόταν σε μετα-φυσικές *a-priori* παραδοχές. Το Κεϋνσιανό υπόδειγμα απεικονίζει ένα σύστημα σε ισορροπία σε οποιοδήποτε επίπεδο απασχόλησης. Κατά τον Leijonhufvud, η κεϋνσιανή θεωρία ήταν δυναμική στην υπόστασή της, στο περιεχόμενό της, αλλά στατική στη μορφή της.

Ωστόσο, η χρήση της συγκριτικής στατικής δεν εκλαμβάνεται ως απαίτηση ότι τα υπό σύγκριση σημεία ισορροπίας είναι τέτοια ώστε η οργάνωση της λειτουργίας όλων των αγορών συνάγεται από την αρχή της μεγιστοποίησης ή τέλει πληροφόρησης, διότι τότε αυτή η μέθοδος θα ήταν ασυνεπής προς τον κεϋνσιανό σκληρό πυρήνα. Ειδικότερα, θα ερχόταν σε σύγκρουση με την έλλειψη τέλει πληροφόρησης και την ανυπαρξία τέλει συντονισμού των οικονομικών διαδικασιών, σε αντίθεση με τη νεοκλασική έννοια της αγοράς, που προϋποθέτει την τέλεια πληροφόρηση και τον πλήρη συντονισμό ως συστατικά στοιχεία της.

Η νεοκλασική προσέγγιση του προβλήματος συντονισμού προϋπέθετε δύο θεμελιώδεις παραδοχές:

- Οι τιμές καθοδηγούν και προσανατολίζουν την ατομική συναλλακτική συμπεριφορά (οι συναλλασσόμενοι αντιδρούν στις μεταβολές των σχετικών τιμών με αλλαγή των ποσοτήτων που επιθυμούν να παράγουν και να καταναλώσουν με ποιοτικά προβλέψιμο τρόπο).
- Η μεταβολή των τιμών ανταποκρίνεται αυτομάτως στην ύπαρξη αγοραίας υπερβάλλουσας ζήτησης ή προσφοράς.

Ακριβώς αυτή η αποτυχία της λειτουργίας των παραπάνω μηχανισμών οφείλεται, κατά τον Keynes, στην έλλειψη της αναγκαίας πληροφόρησης εκ μέρους των οικονομικών μονάδων.

10.9. Συμπεράσματα

Σκοπός του κεφαλαίου αυτού ήταν η συστηματική εξέταση της δυνατότητας εφαρμογής σύγχρονων αντιλήψεων της φιλοσοφίας της επιστήμης στο πεδίο της οικονομικής μεθοδολογίας. Είδαμε, συνεπώς, ότι η ποππεριανή επιστημολογία έλκυσε το ερευνητικό ενδιαφέρον των οικονομολόγων, παρά τις σοβαρές δυσχέρειες υποβολής σε διαρκείς κριτικούς και απορριπτικούς ελέγχους των οικονομικών θεωριών που θεμελιώνονταν σε μη-ρεαλιστικές παραδοχές.

Η κουνιανή επιστημολογία εφαρμόστηκε στη σύλληψη του τρόπου διαδοχής των οικονομικών θεωριών από μέρος της ακαδημαϊκής κοινότητας κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970, ωστόσο σύντομα παραχώρησε τη θέση της στη λακατοσιανή μεθοδολογία. Η τελευταία γνώρισε ευρύτατη εφαρμογή στη σφαίρα της Οικονομικής, παρά το γεγονός ότι, κατά την τελευταία δεκαετία, το ενδιαφέρον των οικονομολόγων σε ανάλογα ζητήματα εξέλιξης της οικονομικής επιστήμης, σε τυπικά λακατοσιανά πλαίσια, τείνει να εξασθενήσει.

Η φιλοσοφία επιστήμης του Laudan, παρά την αναμφίβολη δυναμική της, δεν έχει τύχει θερμής υποδοχής μεταξύ των οικονομολόγων, επειδή ίσως οι τελευταίοι εστιάζουν σε επιμέρους ιστορικά επεισόδια στην ανάπτυξη των θεωριών, ενώ αποδίδουν λιγότερη έμφαση στη γενικότερη μεταβολή του σώματος της

Οικονομικής, καθώς και στις μείζονες ανατροπές που συνέβησαν στην ιστορική διαμόρφωσή της ως ώριμης κοινωνικής επιστήμης.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Agassi, J. (1979). The Legacy of Lakatos. *Philosophy of Social Sciences*, 9, 316-326.
- Albert, H. (2006). The economic tradition and the philosophy of science [Die ökonomische Tradition und die Verfassung der Wissenschaft]. *Perspektiven Der Wirtschaftspolitik*, 7(1), 113-131.
- Backhouse, R. (Ed.) (1994). *New Directions in Economic Methodology*. Routledge, London.
- Backhouse, R.E. (2012). The rise and fall of Popper and Lakatos in economics. In: D.M. Gabbay, P. Thagard & J. Woods (Eds.), *Philosophy of Economics* (pp. 25-48). Amsterdam: Elsevier.
- Baert, P. (1996). Realist philosophy of the social sciences and economics: A critique. *Cambridge Journal of Economics*, 20(5), 513-522.
- Barker, P., & Gholson, B. (1984). From Kuhn to Lakatos to Laudan. *Advances in Child Development and Behavior*, 18, 277-284.
- Baumberger, J. (1977). No Kuhnian Revolution in Economics. *Journal of Economic Issues*, 11, 1-20.
- Beinhocker, E.D. (2013). Reflexivity, complexity, and the nature of social science. *Journal of Economic Methodology*, 20(4), 330-342.
- Blaug, M. (1976). Kuhn versus Lakatos, or Paradigms versus Research Programmes in the History of Economics. In S. Latsis (Ed.), *Method and Appraisal in Economics* (pp. 149-80). Cambridge: Cambridge University Press.
- Boland, L. (1982). *The Foundations of Economic Method*. Allen and Unwin, London.
- Borg, E.A. (1991). Problem shifts and market research: The role of networks in business relationships. *Scandinavian Journal of Management*, 7(4), 285-295.
- Boylan, T.A., & O'Gorman, P.F. (2007). Popper, economic methodology and contemporary philosophy of science. In T. Boylan & P. O'Gorman (Eds.), *Popper and economic methodology: Contemporary challenges* (pp. 5-32). London: Routledge.
- Bronfenbrenner, M. (1971). The Structure of Revolutions in Economic Thought. *History of Political Economy*. 3, 136-151.
- Caldwell, B. (1982). *Beyond Positivism: Economic Methodology in the Twentieth Century*. London: Allen and Unwin.
- Capaldi, E.J., & Proctor, R.W. (2000). Laudan's normative naturalism: A useful philosophy of science for psychology. *American Journal of Psychology*, 113(3), 430-454.
- Coats, A. W. (1976). Economics and Psychology; The Death and Resurrection of a Research Programme. In S. Latsis (Ed.), *Method and Appraisal in Economics* (pp. 43-64). Cambridge: Cambridge University Press.
- Cook, S. (2003). A Kuhnian perspective on econometric methodology. *Journal of Economic Methodology*, 10(1), 59-78.
- Drakopoulos, S., & Gotsis, G. (2004). A Meta-theoretical Assessment on the Decline of the Scholastic Economics in the History of Economic Thought. *History of Economics Review*, 40, 19-45.
- Drakopoulos, S., & Karayiannis, A. (2005). A Review of Kuhnian and Lakatosian 'Explanations' in Economics. *History of Economic Ideas*, 13(2), 51-73.

- Δρακόπουλος, Σ. (2001). *Μεθοδολογία Κοινωνικών Επιστημών*. Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Παν. Αθηνών.
- Edwards, R.T. (2001). Paradigms and research programmes: Is it time to move from health care economics to health economics? *Health Economics*, 10(7), 635-649.
- Eichner, A.S. (1983). *Why Economics is not yet a Science*. Macmillan, London.
- Fulton, G. (1984). Research Programmes in Economics. *History of Political Economy*, 16, 187-205.
- Gholson, B., & Barker, P. (1985). Kuhn, Lakatos, and Laudan: Applications in the history of physics and psychology. *American Psychologist*, 40(7), 755-769.
- Glass, J.C., & Johnson, W. (1988). Metaphysics, M.S.R.P. and economics. *British Journal for the Philosophy of Science*, 39(3), 313-329.
- Gorton, W.A. (2006). *Karl Popper and the social sciences* (Sunny Series in the Philosophy of the Social Sciences). Albany, NY: State University of New York Press.
- Hands, D. W. (1984). The role of crucial counterexamples in the Growth of Economic Knowledge: Two Case Studies in the recent History of Economic Thought. *History of Political Economy*, 16, 59-67.
- Hands, D.W. (1994). Blurred boundaries: Recent changes in the relationship between economics and the philosophy of natural science. *Studies in History and Philosophy of Science*, 25(5), 751-772.
- Hands, D.W. (1997). Caveat emptor: Economics and contemporary philosophy of science. *Philosophy of Science*, 64, S107-S116.
- Hands, D.W. (2001). *Reflection without Rules: Economic Methodology and Contemporary Science Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hands, D.W. (2007). 2006 HES presidential address a tale of two mainstreams: Economics and philosophy of natural science in the mid-twentieth century. *Journal of the History of Economic Thought*, 29(1), 1-13.
- Hargreaves Heap, S., Verschoor, A., & Zizzo, D.J. (2012). A test of the experimental method in the spirit of Popper. *Journal of Economic Methodology*, 19(1), 63-76.
- Hart, J. (2011). Terence Hutchison and the introduction of Popper's falsifiability criterion to economics. *Journal of Economic Methodology*, 18(4), 409-426.
- Hart, J.S. (1997). Can philosophy of science be helpful to economics? *South African Journal of Economics*, 65(4), 510-531.
- Hausman, D. (Ed.) (1984). *The Philosophy of Economics*. Cambridge: Cambridge University Press
- Hindess, B. (1977). *Philosophy and Methodology in the Social Sciences*. Brighton: Harvester Press.
- Hudík, M. (2011). Why economics is not a science of behaviour. *Journal of Economic Methodology*, 18(2), 147-162.
- Johnson, L. (1983). Economic Paradigms. A missing dimension. *Journal of Economic Issues*, 17, 1097-1111.
- Kerstenetzky, C.L. (2009). Plural situational logic: The rational(isabi)lity principle. *Cambridge Journal of Economics*, 33(2), 193-209.
- Klant, J. (1984). *The rules of the game. The logical structure of Economic Theories*: Cambridge: Cambridge University Press.
- Kuhn, T. (1970). Reflexions of my Critics. In I. Lakatos & A. Musgrave (Eds.), *Criticism and the Growth of Knowledge: Proceedings of the International Colloquium in the Philosophy of Science* (pp. 231-278). London: Cambridge University Press.
- Kuhn, T. (1977). *The Essential Tension: Selected Studies in Scientific Tradition and Change*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kunin, L., & Weaver, F. (1971). On the structure of Scientific Revolutions in Economics. *History of Political Economy*, 3, 391-397.

- Latsis, S. (Ed.). (1976). *Method and Appraisal in Economics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laudan, I. (1977). *Progress and its problems: Toward a theory of scientific growth*. Berkeley: University of California Press.
- Laudan, L. (1984). Two puzzles about science: Reflections on some crises in the philosophy and sociology of science. *Minerva*, 20(3-4), 253-268.
- Laudan, L. (1987). Relativism, naturalism and reticulation. *Synthese*, 71(3), 221-234.
- Laudan, L., Donovan, A., Laudan, R., Barker, P., Brown, H., Leplin, J., & Wykstra, S. (1986). Scientific change: Philosophical models and historical research. *Synthese*, 69(2), 141-223.
- Leijonhufvud, A. (1976). Schools, Revolutions and Research Programmes in Economic Theory. In S. Latsis (Ed.), *Method and Appraisal in Economics* (pp. 65-108). Cambridge: Cambridge University Press.
- Loasby, B. J. (1971). Hypothesis and Paradigm in the Theory of the Firm. *Economic Journal*, 81, 863-885.
- Mäki, U., Gabbay, D.M., Thagard, P., & Woods, J. (2012). *Philosophy of economics*. Amsterdam: Elsevier.
- Malone, M.E. (1993). Kuhn reconstructed: Incommensurability without relativism. *Studies in History and Philosophy of Science*, 24(1), 69-93.
- Matzner, E. & Bhaduri, A. (1998). The socioeconomic context: An alternative approach to Popper's situational analysis. *Philosophy of the Social Sciences*, 28(4), 484-497.
- McArthur, D. (2007). Laudan, Friedman and the role of the a priori in science. *Journal of Philosophical Research*, 32, 169-190.
- Mehta, G. (1979). The Keynesian Revolution. *International Journal of Social Economics*, 6(3), 151-163.
- Michael Akeroyd, F. (1993). Laudan's problem solving model. *British Journal for the Philosophy of Science*, 44(4), 785-788.
- Mongin, P. (2002). The rationality principle and the unity of the social sciences [Le principe de rationalité et l'unité des sciences sociales]. *Revue Economique*, 53(2), 301-323.
- Mongin, P. (2006). A concept of progress for normative economics. *Economics and Philosophy*, 22(1), 19-54.
- Nooteboom, B. (1990). The Popperian legacy in economics: Confusion and beyond. *De Economist*, 138(3), 256-275.
- Notturmo, M.A. (2013). Soros and Popper: On fallibility, reflexivity, and the unity of method. *Journal of Economic Methodology*, 20(4), 420-428.
- Overton, W. F. (1984). Worldviews and their influence on psychological theory and research: Kuhn-Lakatos-Laudan. *Advances in Child Development and Behavior*, 18, 191-226.
- Pheby, J. (1988). *Methodology and Economics: A critical introduction*. London: MacMillan.
- Redman, D. (1993). *Economics and the Philosophy of Science*. Oxford: Oxford University Press.
- Remenyi, J. (1979). Core demi – core interaction: Toward a general Theory of Disciplinary and Subdisciplinary Growth. *History of Political Economy*, 11, 30-63.
- Rygh, A. (2013). Inherited philosophy of science? Economics and international business research. In: T.M. Devinney, T. Pedersen & L. Tihanyi (Eds.) *Philosophy of Science and Meta-Knowledge in International Business and Management* (Advances in International Management, Volume 26) (pp.91 – 125). Bingley, UK.: Emerald Group Publishing.
- Schliesser, E. (2008). Philosophy and a scientific future of the history of economics. *Journal of the History of Economic Thought*, 30(1), 105-115.
- Shackle, G. L. S. (1973). *Epistemics and Economics: A critique of Economic Doctrines*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Signorino, R. (2003). Rational vs historical reconstructions. A note on Blaug. *European Journal of the History of Economic Thought*, 10(2), 329-338.
- Stanfield, R. (1974). Kuhnian Scientific Revolutions and the Keynesian Revolution. *Journal of Economic Issues*, 8, 97-109.
- Stephens, R.J. (1981). Social economics: A budding scientific research programme? *International Journal of Social Economics*, 8(3), 3-25.
- Stigler, G. (1969). How Economics a useful past? *History of Political Economy*. 1, 217-230.
- Volpi, F. (2010). From empiricism to realism: Scientific method and economics in the second half of twentieth century. [Dall 'empirismo al realismo: Metodo scientifico ed economia nella seconda metà del '900]. *Economia Politica*, 27(3), 497-536.
- Ward, B. (1972). *What's wrong with economics?* London: Macmillan.
- Zouboulakis, M. (2014). *The Varieties of Economic Rationality*. London: Routledge.
- Ζουμπουλάκης, Μ. (2007). *Προβλήματα μεθόδου στην Οικονομική Επιστήμη*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

Κριτήρια αξιολόγησης

Ερωτήσεις κατανόησης – ανάπτυξης

- Σύμφωνα με όσα διαβάσατε στη μελέτη περίπτωσης 1, καθώς και στο κεφάλαιο 10, θεωρείτε ότι η μετάβαση σε προσεγγίσεις εναλλακτικές έναντι της κυρίαρχης νεοκλασικής θεωρίας της επιχείρησης (συμπεριφορικές, οργανωτικές θεωρίες), συνιστά:
 - κουνιανή επανάσταση, όπως ισχυρίζεται ο Loasby (1971)
 - εγκατάλειψη εκφυλισμένου και υιοθέτηση προοδευτικού προγράμματος, σύμφωνα με τα κριτήρια που θέτει ο Lakatos
 - επιστημονική επανάσταση κατά Laudan
 Να αιτιολογήσετε συνοπτικά την απάντησή σας.
- Συνιστά η μετάβαση από θεωρίες τέλει σε θεωρίες ατελούς ανταγωνισμού προοδευτική μετατόπιση προβλημαθεσίας (*progressive problem-shift*) εντός της θεωρίας της επιχείρησης, κατά Lakatos; Να αιτιολογήσετε συνοπτικά την απάντησή σας.
- Διαβάστε προσεκτικά τη μελέτη περίπτωσης 1. Να περιγράψετε, με βάση τα ανωτέρω, τον σκληρό πυρήνα και τη θετική ευρετική του νεοκλασικού προγράμματος, καθώς και του αντίπαλου προγράμματος του θεμελιωμένου νου σε ψυχολογικού τύπου ισχυρές παραδοχές.
- Η θεωρία ζήτησης του καταναλωτή, στη νεοκλασική εκδοχή της, βγήκε ενισχυμένη από την επιστημονική διαμάχη γύρω από τη θεωρία του καταναλωτή. Πώς αντιλαμβάνεστε αυτήν την εξέλιξη με όρους λακατοσιανής μεθοδολογίας;
- Αφού μελετήσετε προσεκτικά το παρόν κεφάλαιο, καθώς και τη μελέτη περίπτωσης, να απαντήσετε στα παρακάτω:
 - Συνιστά η μετάβαση από την κλασική Πολιτική Οικονομία στους οριακούς οικονομολόγους επιστημονική επανάσταση στην Οικονομική;
 - Η οριακή επανάσταση εντάσσεται σε κάποιο από τα επιστημολογικά σχήματα που αναλύσαμε παραπάνω;
- Ποιο επιστημολογικό πλαίσιο, αυτό του Lakatos ή το αντίστοιχο του Kuhn, αποδίδει επαρκέστερα τη λογική της μετάβασης; Να αιτιολογήσετε συνοπτικά την απάντησή σας.
- «Βασική παραδοχή της παραπάνω ανάλυσης είναι ότι το κεύθσιανό πρόγραμμα αντικαθιστά το εκφυλισμένο Μαρσαλλιανό, και αυτό συνιστά επιστημονική επανάσταση κατά Lakatos». Να σχολιάσετε την παραπάνω διαπίστωση, με βάση τη μελέτη περίπτωσης 4.

8. Το κείνσιανό πρόγραμμα ως προοδευτικό εκτοπίζει το εκφυλισμένο μαρσαλλιανό ομόλογο του, αλλά τμήματα άλλων ερευνητικών προγραμμάτων εντός της νεοκλασικής επιστημονικής ερευνητικής παράδοσης επιβιώνουν και επανεμφανίζονται εμπλουτισμένα μετά δεκαετίες (νέο-αυστριακό πρόγραμμα, νέο-βαλρασιανό πρόγραμμα κλπ).

Αυτή η εξέλιξη συνάδει με τα κριτήρια προόδου που θέτει ο Laudan; Να τεκμηριώσετε συνοπτικά την απάντησή σας.

Απάντηση/Λύση

1(α). Βλ. απάντηση κεφ. 10.5.2

1(β). Βλ. απάντηση κεφ. 10.5.2

1(γ). Βλ. απάντηση κεφ. 10.5.2

2. Βλ. απάντηση κεφ. 10.5.2

3. Βλ. απάντηση κεφ. 10.5.1, 10.6.1.3

4. Βλ. απάντηση κεφ. 10.6.1.4

5(α). Βλ. απάντηση κεφ. 10.7.1

5(β). Βλ. απάντηση κεφ. 10.7.1

6. Βλ. απάντηση κεφ. 10.8.1

7. Βλ. απάντηση κεφ. 10.8.1

8. Βλ. απάντηση κεφ. 10.8.1

Γενικά Συμπεράσματα

Το παρόν συγγραφικό εγχείρημα διαρθρώθηκε, όπως είδαμε, σε δέκα αυτοτελή κεφάλαια, έξι εκ των οποίων συνθέτουν το πρώτο μέρος και τέσσερα το δεύτερο μέρος αυτής της μελέτης. Στο πρώτο κεφάλαιο εξετάστηκε μία ευρύτατη σειρά ζητημάτων για τη φύση του επιστημονικού εγχειρήματος. Αναλύθηκαν διεξοδικά επίκαιρα θέματα σχετικά με τη φιλοσοφία της επιστήμης, μεταξύ των οποίων:

- ο ορισμός της επιστήμης,
- τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της επιστήμης,
- η διάκριση επιστημονικών και μη-επιστημονικών προτάσεων,
- η οριοθέτηση επιστήμης και θρησκείας,
- η διάκριση επιστήμης και τέχνης,
- η ακολουθητέα σύγχρονη επιστημονική μέθοδος,
- οι ενδεχόμενες αδυναμίες επιμέρους επιστημονικών μεθόδων (επαγωγή, λογική παραγωγή, υποθετικο-παραγωγική μέθοδος),
- οι ιστορικές απαρχές της επιστήμης ως γνωστικής σύλληψης του κόσμου,
- η ιστορική εξέλιξη της επιστήμης,
- η διάσπαση της ιστορικής συνέχειας στην ανάπτυξη του επιστημονικού λόγου, κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο επιχειρήθηκε μια συνοπτική ιστορική αναδρομή στον τρόπο μεθοδολογικής συγκρότησης της κοινωνικής σκέψης στον ευρωπαϊκό χώρο μετά τους Μέσους Χρόνους. Η σχολαστική μέθοδος των μεσαιωνικών συγγραφέων υπέτασσε την κριτική σκέψη σε αρχές και αξίες της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, ενώ η αυτονόμηση της σκέψης κατά την Αναγέννηση συνέδεσε τον κοινωνικο-πολιτικό στοχασμό με μια νέα κανονιστική εγκυρότητα, αυτή των ανθρωπιστικών σπουδών και της κλασικής γραμματείας. Οι νεότερες κοινωνικές επιστήμες υπήρξαν προϊόν της κριτικής αναζήτησης κοινωνικών νόμων και ρυθμιστικών αρχών ανάλογων με εκείνη της βαρύτητας στον φυσικό κόσμο, ικανών να εξηγήσουν τη συνοχή και την ευρυθμία των πολιτισμικά προηγμένων ευρωπαϊκών κοινωνιών της εποχής. Αυτή η μεθοδολογική επιλογή συνέβαλε ώστε να κατασκευαστούν οι κοινωνικές επιστήμες ως αξιολογικά ουδέτερες πληροφοριακές δραστηριότητες, και να αποδεσμευτεί η κοινωνική σκέψη του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα από δεοντολογικούς και ηθικούς προσανατολισμούς, που διέκριναν τον κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό στοχασμό προγενέστερων περιόδων, ιδίως πριν την εποχή της επιστημονικής επανάστασης του 17^{ου} αιώνα.

Οι κοινωνικές επιστήμες διαμορφώθηκαν, συνεπώς, με βάση μεθοδολογικά πρότυπα των φυσικών επιστημών (και, δευτερευόντως, της Βιολογίας), ιδίως μέσω της κατασκευής γενικών επιστημονικών υποθέσεων, της διατύπωσης επιστημονικών νόμων και της κατασκευής λογικά έγκυρων θεωριών προς εξήγηση φαινομένων της κοινωνικής πραγματικότητας. Στην περίπτωση της Οικονομικής, ιδιαιτέρως, οι τυπικές εμποροκρατικές εμπειρικές εξηγήσεις οικονομικών μηχανισμών έδωσαν σταδιακά τη θέση τους, κατά τον 18^ο αιώνα, σε αφαιρετικές συλλήψεις του οικονομικού συστήματος, στο έργο προ-φυσιοκρατών και φυσιοκρατών συγγραφέων. Αυτή η πρώτη θεωρητική εκλογίκευση της οικονομικής δυναμικής, στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, διανοίγει νέες γνωστικές οδούς που θα διευρύνουν, στον αμέσως επόμενο αιώνα, τις δυνατότητες αντικειμενικής γνώσης κατά την εξήγηση σειράς κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών φαινομένων.

Ο λογικός θετικισμός και η ευρύτερη θετικιστική παράδοση, η οποία άσκησε σημαντικές επιδράσεις στην πορεία διαμόρφωσης των σύγχρονων κοινωνικών επιστημών, απετέλεσε αντικείμενο ανάλυσης του τρίτου κεφαλαίου. Πέραν της Οικονομικής (την οποία εξετάζουμε αυτοτελώς στο δεύτερο μέρος αυτής της μελέτης), η επίδραση αυτή διαφαίνεται εντονότερη σε κοινωνικές επιστήμες όπως η Πολιτική Επιστήμη και η Κοινωνιοβιολογία, οι οποίες παρουσιάζουν ισχυρότερες τάσεις ποσοτικοποίησης των πορισμάτων τους και αποδίδουν μεγαλύτερη έμφαση στην εμπειρική έρευνα. Η Κοινωνική Ψυχολογία, με το ισχυρό πειραματικό τμήμα της, δέχθηκε ανάλογες επιδράσεις, σε αντίθεση με την Κοινωνική Ανθρωπολογία, η οποία διαφοροποιείται σημαντικά σε σχέση με τις υπόλοιπες κοινωνικές επιστήμες. Η Κοινωνική Ανθρωπολογία ανέπτυξε ένα συμμετοχικό υπόδειγμα μεθοδολογικής διερεύνησης, που αποκλίνει έναντι του παρατηρησιακού υποδείγματος των αναλυτικών κοινωνικών επιστημών, γεγονός που κατέστησε αυτήν την κοινωνική επιστήμη εγγύτερη προς την ερμηνευτική παράδοση των ιστορικών επιστημών, όπως αναλύουμε διεξοδικά στο επόμενο κεφάλαιο.

Ο αναγωγισμός, ο εσσεσιαλισμός, η κατανοητική μέθοδος και ο μεθοδολογικός ολισμός συνιστούν μεθοδολογικά ρεύματα που, όπως είδαμε στο τέταρτο κεφάλαιο, δημιούργησαν γόνιμο έδαφος για θεωρητικές συζητήσεις, εγείροντας νέα ερωτήματα στη φιλοσοφία των κοινωνικών επιστημών. Ενώ, όμως, τα τρία πρώτα έχουν υποχωρήσει σημαντικά τις τελευταίες δεκαετίες, ο μεθοδολογικός ολισμός εξακολουθεί να συνιστά μια δημιουργική πρόκληση στη μεθοδολογία ορισμένων κοινωνικών επιστημών και αποτελεί έναυσμα περαιτέρω εξελίξεων στον χώρο. Στη μελέτη περίπτωσης, που ακολούθησε, παρουσιάσαμε τη συγκρότηση ενός συγκεκριμένου γνωστικού πεδίου, αυτού της ιστορικής επιστήμης, που εξακολουθεί να αναζητά την ταυτότητά του μεταξύ κατανοητικής μεθόδου (*Verstehen*) θεμελιωμένης στην παραδοσιακή ερμηνευτική και εμπειρικο-αναλυτικών μεθόδων των σύγχρονων κοινωνικών επιστημών.

Στο πέμπτο κεφάλαιο, εξετάστηκε το αίτημα αξιολογικής ουδετερότητας στις κοινωνικές επιστήμες και γενικά στην επιστήμη, σύμφωνα με το οποίο *δεν υπάρχει επιστημονική θεμελίωση μίας ορισμένης στάσης απέναντι στον κόσμο*. Με άλλα λόγια, δεν είναι δυνατό να παραχθεί λογικά από το επιστημονικό σύστημα μία συγκεκριμένη ιεραρχία αξιών. Η επιστήμη δεν είναι σε θέση να συνδέσει με λογικά έγκυρο τρόπο τον κόσμο του «είναι» με τον κόσμο του «δέοντος». Δηλαδή, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε, για παράδειγμα, ότι πρέπει να είμαστε φιλόανθρωποι ή ενάρετοι επειδή αυτό υπαγορεύει η επιστήμη. Τέτοιες προτάσεις βασίζονται σε ένα σύστημα κανονιστικών προτάσεων και αξιών ανεξάρτητο από την επιστήμη. Η αναλυτική επιστήμη δεν μπορεί να προσφέρει ή να υποδείξει μια ευρύτερα αποδεκτή ιεράρχηση αξιών και, με βάση τον ίδιο συλλογισμό, δεν υπάρχει «κακή» και «καλή» επιστήμη.

Το έκτο κεφάλαιο περιλαμβάνει, όπως είδαμε, βασικές συμβολές στη διαμόρφωση της σύγχρονης φιλοσοφίας της επιστήμης, οι οποίες προσέφεραν το έναυσμα δημιουργικής συζήτησης στις κοινωνικές επιστήμες. Ο Κ. Popper ήταν, ίσως, ο πρώτος σημαντικός επιστημολόγος στη σύγχρονη φιλοσοφία της επιστήμης ο οποίος αμφισβήτησε, έστω και έμμεσα, την έννοια της αιώνιας αλήθειας. Επίσης, το έργο του δίνει μια νέα διάσταση στην έννοια της προόδου της επιστήμης, η οποία δεν σχετίζεται πλέον με μια μεταφυσική προσέγγιση στην αλήθεια αλλά με την αύξηση του πληροφοριακού περιεχομένου των θεωρητικών κατασκευών μας, καθώς και με τη δραστική μείωση των λαθών. Ο Popper εισήγαγε το κριτήριο της διαψευσιμότητας στην επιστήμη. Οι επιστημονικές προτάσεις, για τον Popper, θεωρούνται προσωρινές και δεκτικές διάψευσης, ως υποκειμένες στο κριτήριο της διαψευσιμότητας, δηλαδή πρέπει να είναι κατασκευασμένες με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι δυνατόν να διαψευστούν. Συνεπώς, η επιστήμη είναι μια ορθολογική δραστηριότητα, η οποία, όμως, πορεύεται σε αβέβαια θεμέλια (διότι όλες οι επιστημονικές προτάσεις είναι εκ φύσεως προσωρινές). Η επιστήμη, ασφαλώς, αυξάνει το πληροφοριακό δυναμικό μας για την πραγματικότητα, εξαφανίζοντας λανθασμένες ιδέες, πεποιθήσεις και απόψεις. Η παλαιότερη ιδέα της επιστήμης, ως γνώσης αιώνιας και αμετάκλητων αληθειών, εγκαταλείπεται στο πλαίσιο της σύγχρονης γνωσιοθεωρίας και φιλοσοφίας της επιστήμης.

Περάσαμε, στη συνέχεια, στον Τ. Kuhn, ο οποίος δεν δέχεται την ιδέα της σωρευτικής γνώσης. Σύμφωνα με τον ίδιο, η επιστήμη επηρεάζεται σε σημαντικό βαθμό από το ιστορικό και το κοινωνικό περιβάλλον, δηλαδή, αποτελεί μια ανθρώπινη δραστηριότητα η οποία εντάσσεται σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο, του οποίου συνιστά οργανικό τμήμα. Ο Kuhn εισήγαγε την έννοια του επιστημονικού παραδείγματος (*scientific paradigm*), ωστόσο, ο όρος «παράδειγμα» δεν έχει την ίδια έννοια που του αποδίδουμε στην καθομιλουμένη. Τα επιστημονικά παραδείγματα αλλάζουν και αντικαθίστανται, επομένως, δεν υπάρχει συσσώρευση γνώσεων και τάση σύγκλισης με την αλήθεια. Αυτό που είδαμε από τον Πλάτωνα μέχρι τον 19^ο αιώνα ως κεντρικό επιστημονικό ιδεώδες δεν γίνεται πλέον αποδεκτό στη σύγχρονη επιστημολογία.

Ο Ι. Lakatos συνεχίζει την παράδοση, κυρίως του Popper, και εισάγει την έννοια των «επιστημονικών - ερευνητικών προγραμμάτων». Αντιθέτως, ο P. Feyerabend αναπτύσσει μια ακόμα πιο ριζοσπαστική αντίληψη, γιατί αμφισβητεί τον κεντρικό ρόλο της ορθολογικότητας στην επιστήμη. Είναι ο πρώτος ο οποίος απορρίπτει μία παράδοση αιώνων, άρα, ο πιο ριζοσπαστικός από τους άλλους επιστημολόγους που εξετάσαμε, διότι εκείνοι δέχονται ως έναν βαθμό την ύπαρξη της ορθολογικότητας. Σύμφωνα με τον Feyerabend, υπάρχουν πολλές αξιολογικές πνευματικές παραδόσεις: ο ευρωπαϊκός ορθολογισμός συνιστά αναμφίβολα μία από αυτές, χωρίς ωστόσο να θεωρείται η μοναδική, ούτε, ασφαλώς, η κυρίαρχη. Στη θέση της ορθολογικότητας, εν προκειμένω, εισάγεται η αρχή του πολλαπλασιασμού των υποθέσεων, η οποία στηρίζεται στην πολλαπλότητα των απόψεων.

Το κύριο κοινό σημείο αυτών των φιλοσόφων της επιστήμης είναι ότι απορρίπτουν την ιδέα της επιστήμης ως βέβαιης και απόλυτης γνώσης. Θα μπορούσε, περαιτέρω, να ισχυριστεί κανείς ότι εγκαινιάζουν μία αντίδραση στη θετικιστική επιστημολογία, η οποία υπήρξε κυρίαρχη μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ο θετικισμός, όπως είδαμε στο τρίτο κεφάλαιο, είχε ως βάση την αυστηρή αιτιοκρατία, την προβλεψιμότητα και

τη μηχανιστική εξήγηση των φαινομένων. Οι τέσσερις επιστημολόγοι, που αναφέραμε παραπάνω, θα μπορούσαν, συνεπώς, να χαρακτηριστούν ως κατ' εξοχήν αντιθετικιστές.

Σκοπός του έβδομου κεφαλαίου ήταν η παρουσίαση της εξέλιξης της οικονομικής μεθοδολογίας, από την εμφάνιση της Οικονομικής, κατά τον 18^ο αιώνα, μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Είδαμε ότι η Κλασική Σχολή της Πολιτικής Οικονομίας ακολουθεί έναν συνδυασμό αφαιρετικής και εμπειρικής μεθόδου χωρίς τη χρήση μαθηματικών. Επίσης, διακρίναμε και την επιρροή των φυσικών επιστημών, οι οποίες αποτέλεσαν επιστημονικό πρότυπο για πολλούς κλασικούς οικονομολόγους. Στη συνέχεια, εξετάσαμε τη μεθοδολογία της Οριακής Σχολής, η οποία χαρακτηρίζεται από την έμφαση στην αφαιρετική μέθοδο και τη συστηματική χρήση μαθηματικών. Οι εξελίξεις αυτές συμβάδισαν με την υποκειμενική θεωρία της αξίας και το υπόδειγμα του Homo Economicus. Σε συνδυασμό με τις θετικιστικές επιδράσεις, που επηρέασαν πολλούς οριακούς, η Οριακή Σχολή διαμόρφωσε ένα πρότυπο οικονομικής μεθοδολογίας το οποίο ήταν αρκετά συγγενές με τη μεθοδολογία των φυσικών επιστημών. Παρουσιάστηκαν, επίσης, οι αντιδράσεις στη μαρτζιναλιστική μεθοδολογία, ιδίως η διαλεκτική μέθοδος του K. Marx και η ιστορική μέθοδος της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής. Τέλος, εξετάσαμε τις θεωρητικές και μεθοδολογικές διαφοροποιήσεις του A. Marshall και την άνοδο της έννοιας της αξιολογικά ουδέτερης Οικονομικής στο έργο του P. Wicksteed, τάση που θα συνεχιστεί στον 20^ο αιώνα.

Στο όγδοο κεφάλαιο, παρουσιάστηκαν τα κύρια ρεύματα της ορθόδοξης οικονομικής μεθοδολογίας. Οι βάσεις της ορθόδοξης οικονομικής μεθοδολογίας τέθηκαν από τους J.N. Keynes και L. Robbins, οι οποίοι διαμόρφωσαν και τη σύγχρονη έννοια και πλαίσιο της θετικής Οικονομικής. Το επόμενο βήμα έγινε από τον P. Samuelson, ο οποίος στην θεωρία της αποκαλυπτόμενης προτίμησης προσπάθησε να απαλλάξει την ορθόδοξη θεωρία αποφάσεων από ψυχολογικά και φιλοσοφικά στοιχεία, με βάση και το μεθοδολογικό πρότυπο των φυσικών επιστημών. Στο ίδιο πλαίσιο, ο M. Friedman προσπάθησε να θωρακίσει την ορθόδοξη θεωρία από κριτικές σχετικά με τις υποθέσεις της, μέσω της θέσης ότι ο εμπειρικός έλεγχός τους δεν αποτελεί κριτήριο αξιολόγησης. Παρ' όλη τη μεγάλη απήχηση των μεθοδολογικών απόψεων του Friedman, η θέση αυτή δέχθηκε σφοδρή κριτική από τον Samuelson. Στη συνέχεια, παρουσιάστηκε η αξιωματική προσέγγιση της ορθόδοξης Οικονομικής, όπως εκφράζεται στη θεωρία των ορθολογικών αποφάσεων. Η θεωρία έχει δεχθεί σημαντικές κριτικές, κυρίως με την αμφισβήτηση της έννοιας της μεγιστοποίησης από τον H. Simon, την παραβίαση του αξιώματος της ανεξαρτησίας από τον M. Allais αλλά και από τα σύγχρονα συμπεριφορικά Οικονομικά των D. Kahneman και A. Tversky. Τέλος, εξετάστηκε ο οικονομικός μεθοδολογικός ιμπεριαλισμός, ο οποίος έχει ως βάση την επέκταση της θεωρίας των ορθολογικών αποφάσεων σε άλλες κοινωνικές επιστήμες.

Οι ετερόδοξες προσεγγίσεις, όπως διαπιστώσαμε στο ένατο κεφάλαιο, απομακρύνονται από βασικές παραδοχές της ορθόδοξης, Νεοκλασικής Οικονομικής, εμπλουτίζουν, ωστόσο, την οικονομική ανάλυση με νέο περιεχόμενο, διανοίγοντας νέες, γόνιμες οδούς έρευνας στην ερμηνεία των οικονομικών φαινομένων. Η θεσμική σχολή, ειδικότερα, υιοθετώντας μια ολιστική, εξελικτική προοπτική, αναδεικνύει τον κρίσιμο ρόλο του θεσμικού πλαισίου στη διαμόρφωση οικονομικών συμπεριφορών, μη δυνάμενων να εξηγηθούν ικανοποιητικά βάσει της παραδοσιακής νεοκλασικής θεωρίας. Αντλώντας από την κενυσιανή θεωρία, οι μετακενυσιανές τάσεις υπογραμμίζουν την αδυναμία της οικονομίας της αγοράς να συντονίσει αποτελεσματικά τις οικονομικές δραστηριότητες σε ατελείς αγορές, με οικονομικές μονάδες που επιδιώκουν ικανοποιητικές, και όχι βέλτιστες, λύσεις στις οικονομικές αποφάσεις και επιλογές τους. Επιπλέον, σύγχρονα ρεύματα στην οικονομική μεθοδολογία, όπως η κοινωνιολογία της επιστημονικής γνώσης, η ρητορική και ο κριτικός ρεαλισμός, συνθέτουν ένα πανόραμα επιλογών που τείνουν να απομακρυνθούν από τις δεσπόζουσες επιταγές της οικονομικής ορθοδοξίας, διανοίγοντας νέες, γόνιμες ερευνητικές οδούς στη φιλοσοφική θεμελίωση των κοινωνικών επιστημών.

Τέλος, σκοπός του δέκατου κεφαλαίου ήταν η συστηματική εξέταση της δυνατότητας εφαρμογής σύγχρονων αντιλήψεων της φιλοσοφίας της επιστήμης στο πεδίο της οικονομικής μεθοδολογίας. Είδαμε ότι η ποππεριανή επιστημολογία έλκυσε το ερευνητικό ενδιαφέρον των οικονομολόγων, παρά τις σοβαρές δυσχέρειες στην υποβολή των οικονομικών θεωριών, που θεμελιώνονταν σε μη-ρεαλιστικές παραδοχές, σε διαρκείς κριτικούς και απορριπτικούς ελέγχους.

Η κουνιανή επιστημολογία εφαρμόστηκε στη σύλληψη του τρόπου διαδοχής των οικονομικών θεωριών από μέρος της ακαδημαϊκής κοινότητας κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970, ωστόσο, σύντομα παραχώρησε τη θέση της στη λακατοσιανή μεθοδολογία: η τελευταία γνώρισε ευρύτατη εφαρμογή στη σφαίρα της Οικονομικής, παρά το γεγονός ότι, κατά την τελευταία δεκαετία, το ενδιαφέρον των οικονομολόγων σε ανάλογα ζητήματα εξέλιξης της οικονομικής επιστήμης σε τυπικά λακατοσιανά πλαίσια τείνει πλέον να εξασθενήσει.

Η φιλοσοφία περί επιστήμης του L. Laudan, παρά την αναμφίβολη δυναμική της, δεν έχει τύχει ένθερμης υποδοχής μεταξύ των οικονομολόγων, επειδή ίσως οι τελευταίοι εστιάζουν σε επιμέρους ιστορικά επεισόδια στην ανάπτυξη των θεωριών, ενώ αποδίδουν λιγότερη έμφαση στη γενικότερη μεταβολή του σώματος της Οικονομικής, καθώς και στις μείζονες ανατροπές που συνέβησαν στην ιστορική διαμόρφωσή της ως ώριμης κοινωνικής επιστήμης, θεμελιωμένης στο πρότυπο των φυσικών επιστημών.

Ευρετήριο επιστημονικών όρων

Αιτιότητα	Causality	σελ. 194, 197
Αμεροληψία	Impartiality	σελ. 110, 114, 197
Αναγωγισμός	Reductionism	σελ. 13, 92, 104, 214, 246
Αντανεκλαστικότητα	Reflexivity	σελ. 197
Αντικειμενικότητα	Objectivity	σελ. 63, 94, 96, 101, 109, 110, 111, 130, 132, 178, 198
Αξιολογική κρίση	Value judgment	σελ. 63, 64, 66, 108, 109, 110, 111, 112
Αξιολογική ουδετερότητα / ελευθερία	Value neutrality / value freedom	σελ. 108, 109, 110, 111, 113, 114
Ασυμμετρία	Asymmetry	σελ. 126, 128, 129, 130, 131, 137, 139, 145, 147
Γκιλοτίνα του Hume	Hume's guillotine	σελ. 63, 108, 109
Διαψευσιμότητα	Falsification	σελ. 120, 122, 123, 124, 132, 135, 141, 202, 203
Δυποκειμενικότητα	Intersubjectivity	σελ. 17, 18, 28, 112
Εξαιρετική επιστήμη	Extraordinary science	σελ. 123, 124, 126, 128
Επαγωγική μέθοδος	Inductive method	σελ. 22, 23, 119, 157, 170
Επίδραση του πλαισίου	Framing effects	σελ. 186
Εσσησιαλισμός	Essentialism	σελ. 93, 96
Θετικισμός	Positivism	σελ. 48, 66, 67, 68, 151, 175, 197, 198, 246
Θετικιστική προσέγγιση	Positivistic approach	σελ. 50, 69, 110, 126
Θεωρία ορθολογικών αποφάσεων	Rational choice theory	σελ. 179, 180, 182
Θεωρία της επιστημονικής προόδου	Theory of science progress	σελ. 62, 63, 64, 136
Κανονική επιστήμη	Normal science	σελ. 123, 124, 127, 128, 135, 136, 206, 207, 208
Κατανοητική μέθοδος (Verstehen)	Method of understanding	σελ. 93, 94, 96, 97, 103, 104, 246
Κοινωνιοβιολογία	Sociobiology	σελ. 22, 66, 74, 75, 92, 245
Κριτήριο διαψευσιμότητας	Falsification criterion	σελ. 118, 133, 150, 246
Κριτικός ρεαλισμός	Critical realism	σελ. 191, 198, 199, 203
Λογικός θετικισμός	Logical positivism	σελ. 65, 66, 84, 245
Μεθοδολογία επιστημονικού ερευνητικού προγράμματος	Methodology of scientific research program	σελ. 132
Μεθοδολογικός αναρχισμός	Methodological anarchism	σελ. 143, 149
Μεθοδολογικός ιμπεριαλισμός	Methodological imperialism	σελ. 176, 186, 188, 247
Μεθοδολογικός μονισμός	Methodological monism	σελ. 64, 93
Μέθοδος λογικής παραγωγής	Deduction	σελ. 23
Ολισμός	Holism	σελ. 38, 93, 97, 104, 193
Οπερασιοναλισμός	Operationalism	σελ. 175, 177

Οριακή σχολή	Marginalist school	σελ. 159, 161, 166, 171, 233, 247
Οριακή χρησιμότητα	Marginal utility	σελ. 157, 158, 160, 161, 163, 167, 171, 225
Παράδειγμα	Paradigm	σελ. 123, 124, 125, 126, 150, 205, 246
Προσδοκώμενη χρησιμότητα	Expected utility	σελ. 182, 184, 185
Ρητορική προσέγγιση	Rhetoric approach	σελ. 197
Συμμετρία	Symmetry	σελ. 197
Συνολική χρησιμότητα	Total utility	σελ. 160, 182
Σφάλματα	Fallacies	σελ. 26, 27, 110, 148
Σχετικισμός	Relativism	σελ. 110, 129, 130, 131, 140, 145, 220
Σχολαστική μέθοδος	Scholastic method	σελ. 30, 36, 38, 39, 56, 245
Υποθετικο-παραγωγική μέθοδος	Hypothetico-deductive method	σελ. 26, 27, 32, 245
Υποθετικός συλλογισμός	Hypothetical syllogism	σελ. 23
Φυσικαλισμός	Physicalism	σελ. 64, 93, 165, 166